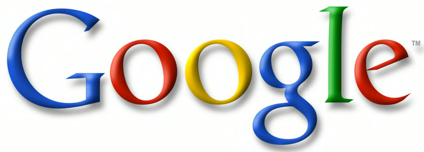

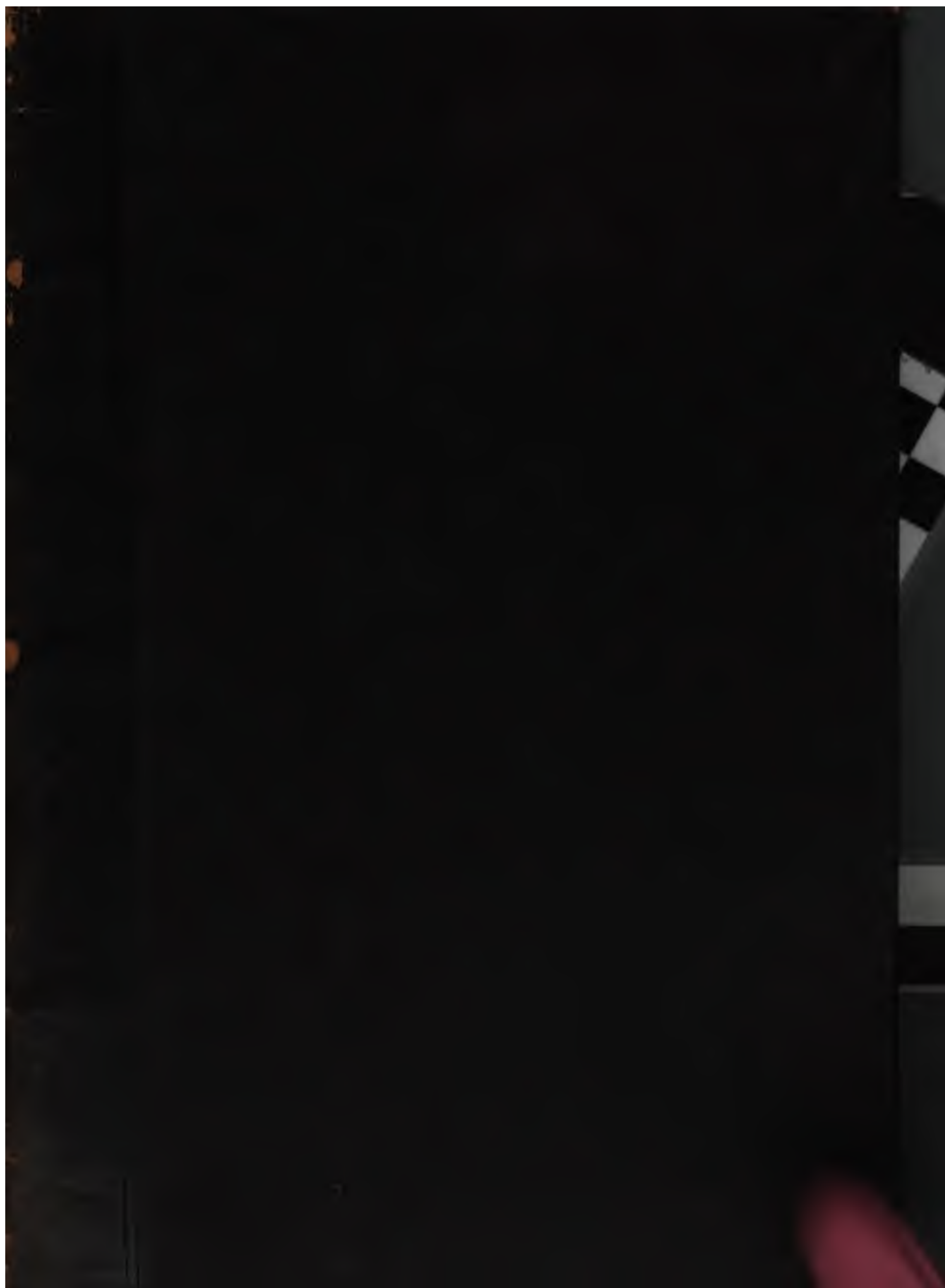

ИСТОРИЯТА

на

БЪЛГАРИТѢ

съчинение

на

Д-ра Конст. Иос. Иречка

(профессоръ въ Пражскийтъ университетъ).

Изданието на редакцията «Научно Списание» е поправено и допълнено съ прибавленията отъ самийтъ авторъ и е снабдено съ историческа карта.

ТЪРНОВО
Скоро Печатницата на К. Тулешковъ.
1886.

Прѣводъ отъ редактори-издателитѣ:

Н. Д. Райновъ и З. Бояджиевъ

(Учители при Държ. Реална Гимназия въ Габрово).

ГЛАВА I.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ПРѢГЛѢДЪ.

Характерътъ и културата, нѣравитѣ и обичаитѣ, възвишаванието и паданието, съ една рѣчь всичкото умственно развиване на всѣкий единъ народъ главно зависи отъ видътъ и особенноститѣ на почвата, на която живѣе този народъ. Поради това за излаганието сѫдбата на Българскийтъ народъ ний сме длъжни прѣдварително да дадемъ кратъкъ географический прѣглѣдъ на тѣзи мѣста, които нѣкога сѫ биле поприще на неговата история, или пъкъ сега съставляватъ неговото отечество. При това по нѣкой пѫть ще се случи да прѣстѫпимъ границитѣ на етнографическото распространение на българскийтъ народъ, тъй като историята и географията отъ отдѣлни мѣстности на югоисточнийтъ полуостровъ, съставляющий като закритъ миръ, ще останатъ твърдѣ неясни, ако при описванието не вземемъ прѣдъ видъ съсѣднитѣ страни.

Югоисточнийтъ полуостровъ, който ний наричаме, като слѣдваме по общеприетото обикновение, *Балканский полуостровъ*, е най малко извѣстенъ изъ всичкитѣ страни на Европа. До началото на сегашното столѣтие сѫ го напълняли съ извънрѣдни фантастически планински вериги, рѣчни потоци, езера и градища; за научно аслѣдване на тѣзи страни не възможно е било и да се помисли. Само послѣ Одринскийтъ миръ взели да се изясняватъ въпроситѣ на географията на гърцкитѣ и южнославянскитѣ страни. За всичко, що знаемъ за тѣхъ

ний сме обязани не на трудоветѣ на турското правителство, а на неуморимото усърдие на частнитѣ пжтешественници, които, разумява се, сж могли да съобщать за достовѣрно само това, що тѣ сж сами виждали. Систематическо изслѣдване върху тѣзи забѣлѣжителни страни нѣма още и до сега. „Само този, който е самъ пжтешествовалъ по тази страна и при това е можалъ да се ползова съ достойнитѣ за упомѣнание карти на турция, може да повѣрва, че въ Европа още има голѣми населени области, съ забѣлѣжителни гори, плодородни равнини и голѣми рѣки, тъй малко извѣстни, както вжтрѣшната Африка или Австралия“ [1]).

Освѣнъ извѣстията на западно-европейскитѣ пжтешественници: Англичане, Французи и Нѣмци, ний се ползуваме въ нашето изложение още съ множество писменни и устни съобщения отъ туземцитѣ. На тѣхъ особенно ний дължимъ по възможность да пишемъ по̀ правилно туземнитѣ имена, прѣдаваеми отъ иностранцитѣ твърдѣ често невѣрно.

A. ОРОГРАФИЯ.

Отъ незапамятни врѣмена е сжществовало мнѣние, че Балканскийтъ полуостровъ е прѣсѣченъ отъ Адриатическото до Черното море съ високъ, непристжпенъ планински кряжъ, отъ непрѣкжснатата алпийска централна верига, простирающа се почти по права посока отъ западъ на истокъ и образующа водораздѣлътъ отъ бассейнитѣ на Егейското и Черното морета (т. е. на Дунава). У Страбона [2]) вѣче срѣщаме възглядъ, че илли-

[1]) Prof. Dr. F. v. Hochstetter, въ Mittheil. der. k. k geogr. Gesellschaft in Wien 1870, 19.

[2]) Strabo VII, p. 313: *Τρόπον γάρ τινα τῷ Ἴστρῳ παράλληλά ἐστι τά τε Ἰλλυρικὰ καὶ τὰ Παιονικὰ καὶ τὰ Θρᾴκια ὄρη, μίαν πως γραμμὴν ἀποτελοῦντα, διήκουσαν ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου μέχρι πρὸς τὸν Πόντον.* Frg. VII, 1. 10: *ἡ Μακεδονία περιορίζεται ἐκ βορρᾶ τῇ νοουμένῃ εὐθείᾳ γραμμῇ τῇ διὰ Βερτίσκου ὄρους*

рийскитѣ, пеонскитѣ и тракийскитѣ планини, като съставляватъ почти права линия, се протакатъ паралелно съ Дунава отъ Адриатическото море до Понта. Тази погрѣшка я наслѣдвали географицитѣ въ старитѣ и срѣднитѣ вѣкове и новото врѣмя. Отъ срѣдневѣковнитѣ ний ще укажемъ само на свидѣтелството на Византийца Никифора Григора; той говори за непрѣривната верига, простирающа се покрай сѣвернитѣ граници на Македония и Тракия, отъ Понта Евксинский до самото Йоническо море, отдѣто вcaseматъ началото Страмонъ и Аксий [3]). Подобенъ възглядъ се срѣща и у Анна Комнина [4]). На уветевшитѣ карти въ новото врѣмя, като начнемъ отъ Меркатора, постоянно се е изобразявалъ алпо-образниятъ планинский хребетъ, енпрѣкъснатата планинска верига на Скарда, Орбела и Гема (Scardus, Orbelus, Haemus), съставляюща нѣщо като продължение на Алпитѣ до самиятъ брѣгъ на Черното море. Учениятъ архиепископъ Веранциусъ (собственно Вранчичъ), пжтешествовавши въ качество на императорски посланникъ въ Цариградъ въ 1553 година, мислилъ, че отъ Пиренеитѣ до самата Месемврия на Черното море се протака безъ прѣкжсвание високата планинска верига (catena mundi). Въпросътъ е билъ разрѣшенъ само въ 1840 г. отъ пжтешественницитѣ Буе и Гризебаха [5]). За отстра-

καὶ Σκάρδου καὶ Ὀρβήλου καὶ Ῥοδόπης καὶ Αἵμου· τὰ γὰρ ὄρη ταῦτα, ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου, διήκει κατὰ εὐθεῖαν γραμμὴν ἕως τοῦ Εὐξείνου. Ср. Anonymi Periplus Ponti Eux. въ Сбор. Hoffmann'a, Leipz. 1842 стр. 197.

[3]) Nikephoros Gregoros ed. Bonn. I, 275: *Τὰ ὑπερκείμενα μέγιστα ὄρη, ἃ κατὰ τὸ συνεχὲς παρατείνει μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους ἐκ τοῦ πόντου ἀρξάμενα τοῦ Εὐξείνου, ὁρίζοντα μὲν πρὸς μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, πρὸς δ' ἄρκτους τάς τε Μυσῶν χώρας καὶ ποταμὸν τὸν Ἴστρον.*

[4]) Anna Komnena ed. Par. 451.

[5]) A. Boué, La Turquie d'Europe. Paris 1840, I 217. Grisebach, Reise durch Rumelien. Göttingen 1841. II 110. A Boué, Ueber die sogenannte Centralkette der europ. Türkei, Sitzber. d. W. Akad. LIII (1866). Ср. за тоя въпросъ Dr. Const. Jos. Jirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, Prag 1877 стр. 139 -- 140.

Тази часть на Балканътъ се състои отъ гранитъ и гнейсъ. Най дивната часть на Балканътъ се намира тука między Шипка и Сливненскийтъ проходъ, приблизително въ 15 мили дължина. Голийтъ скалистъ хребетъ високо се издава надъ гжститѣ букови гори въ дололѣжащитѣ мѣстности. Този непроходимъ гористъ хребетъ въ течението на нѣколко столѣтия е билъ най любимото мѣстопрѣбивание на българскитѣ бунтовници (клефтове); всѣка гора, клисура и рѣкица си иматъ у тѣхъ своето име, прѣдание и пѣсни. Но да се живѣе на тѣзи височини е възможно само лѣтѣ. Зимѣ картината на тази мѣстность най добрѣ може да си прѣдстави человѣкъ изъ забѣлѣжителното описание на войводата Панайотъ Хитовъ: „Като лудъ бѣснувалъ вѣтрътъ, ослѣпително блисталъ снѣгътъ, рѣкитѣ и потоцитѣ жалобно ревѣли, вълцитѣ вили въ горитѣ, и грачали нѣколко зимни птици — повѣче нищо не се видѣло, не се чувало Страшно мжчно бѣше да се върви напрѣдъ; отъ врѣме на врѣме ний съвършенно затъвахме въ снѣгътъ. Въ тази нощь ний едвамъ се подигнахме на 300 раскрача; вѣтрътъ ни хвърляше то въ една, то друга страна и даже ни събареше“ [21]).

Надъ старата Твърдица, у политѣ на южнийтъ склонъ, кждѣто води чрѣзъ Балканътъ изъ Елена пжтеката, която взѣли недавно да прѣправятъ на пжть, се възвишава *Твърдишката планина* (или Чемерна), която е украсена съ срѣдневѣковни развалини. „Отъ това мѣсто“, казва Панайотъ, „се видятъ Сакаръ планина, Одринъ, Пловдивъ и даже Доспатъ (Родопитѣ). Повърни се на дѣсно — тогава ще видишь Елена, Беброво, Търново, Габрово и Плѣвенъ. Отъ този връхъ се види тъй сжщо и рѣката Тунжа съ полетата, усѣени отъ трьндафели по нейнитѣ брѣгове. Ако поглѣднешь на югъ, то ще видишъ равнина съ множество рѣки, а ако се обърнешъ къмъ Дунава, то ще видишъ хълмиста страна и рѣки; дърветата освѣтени съ

---

[21]) Запискитѣ на Панайотъ Хитовъ 40, 149.

лжчитѣ на българско слънце; блещукатъ червенитѣ керемиди по кжщитѣ срѣди засѣянитѣ полета; бѣлитѣ кжщици се криятъ подъ орѣховитѣ, крушевитѣ, сливовитѣ и вишновитѣ дървета, а рѣкитѣ блестятъ на слънцето, като срѣбърни пояси“.

Понататъкъ се намиратъ тѣснинитѣ (1104 метра), тъй наречени по турски *Демиръ-Капу* (желѣзни врати) по български Вратникъ, чрѣзъ които отива пжтя изъ Сливенъ чрѣзъ Стара Рѣка въ Търново. Къмъ СИ. отъ Сливенъ се поднематъ направо срѣдъ равнината *Чаталка* (по турски *Чаталъ-Дагъ*), грамадна стрьмна скала отъ кварцовий порфиръ, съ върхъ дивно изрѣзанъ съ зжбци (1054 метра) [22]).

Отъ това мѣсто Балканътъ широко се подига и се расклонява на три вериги. Сѣверната верига (на картата *Малъкъ* или *Кучукъ Балканъ*) се протака до Голѣмата Камчия; отъ къмъ сѣверъ къмъ нея се допира *Бинаръ-Дагъ* у Османъ-Пазаръ и височинитѣ у Шуменъ, задъ които се расширява равнината *Дели-Орманъ* (по турски: роща на глупавитѣ). Срѣдната верига, обикновенно се нарича *Стара-Планина*, протака се къмъ истокъ до мѣстото, гдѣто се съединяватъ двѣтѣ камчии. Южната верига отдѣля долината на Малка Камчия отъ тракийската равнина до самото море; на СИ. отъ Сливенъ тя се нарича *Матейска Планина* [23]).

Камчията се съставлява отъ двѣ рѣки; отъ всичкитѣ рѣки, които вземлтъ своето начало въ Балканътъ, тя една само не тече вертикално къмъ веригата отъ югъ къмъ сѣверъ, а хоризонтално отъ западъ на истокъ. *Голѣмата* Камчия (велика, по турски Боюкъ или Акали Камчикъ), взема своето начало у Тича (по турски Читакъ), подъ Малкийтъ Балканъ и тече покрай старобългарскийтъ градъ Прѣславъ (Ески Стамбулъ), дж-

---

[22]) Височината е означена по Boué, Turquie d'Europe I. 92. Ср. Hochstetter I. c. 588.
[23]) Водо-Балканъ на русскитѣ карти.

гообразно къмъ сѣверъ въ морето. *Малката* или Лудата камчия (кучукъ или дели Камчикъ, малка или бѣсна) взема си началото мѣжду срѣдната и южната верига, у Раково. У селото Санджкли и двѣтѣ Камчии се съединяватъ и се насочватъ право на истокъ къмъ морето.

Тази часть на Балканътъ, състояща се отъ тебеширѣни пластове съ баири отъ порфиръ, повѣчето е покрита съ букови, джбови и габърови дървета. Въ тѣхъ се въдятъ мечки, вълци, лѣсици, диви кози, сърни и зайци. Въ Тази мѣстность има три важни прохода. Най западнийтъ, достжпенъ само съ конь, води изъ Сливенъ чрѣзъ Матейската Планина въ селото Ичера (по турски Вечера); понататъкъ чрѣзъ Лудата Камчия и градецътъ Жеравна (Башкиой), довожда въ грѫдътъ Котелъ (турс. Казанъ) по другата страна на срѣдната верига; оттука може да се достигне чрѣзъ проходътъ (624 метра) Тича на голѣмата Камчия. Двата други прохода се захващатъ въ Карнобатъ (210 метр.) изъ тѣхъ западнийтъ води чрѣзъ равнината въ южната верига къмъ Лудата Камчия и понататъкъ чрѣзъ тѣснинитѣ *Котленски Буазъ* въ Котелъ, гдѣто се съединява съ прѣдидущитѣ. Източнийтъ проходъ (*Πύλαι Σιδηραί*) у Византийцитѣ [24]), съ пѫтьтъ построенъ отъ султанъ Махмуда, отива чрѣзъ Комарово у водораздѣлътъ на Тунджа и Луда Камчия (300 метр.), задъ тази рѣка се поднема у Чали-Кавака на срѣдната верига на Балкана (402 метр.), най-сетнѣ се спуща къмъ Голѣма Камчия и води понататъкъ къмъ Шуменъ (257 метр.).

Най източната часть на Балканътъ е *Емине Балканъ* (около 1000 метра), който се свършва у Черното море съ мисътъ Емине-Бурунъ (въ срѣдн. вѣкове Cavo di l' Emano) [25])

---

[24]) Никита Хониатъ въ писмото си отъ 1187 г., C. Sathas, Bibl. graeca medii aevi I, 78, Ср. Jirecek, Heerstrasse etc. стр. 150. Въ срѣднитѣ вѣкове билъ главенъ проходъ.

[25]) Canale, Della Crimea. Genova 1885. II. 362.

гдѣто е расположенъ тъй сѫщо градътъ съ сѫщото название, по срѣдневѣков. Еммона [26]). У Айтосъ въ Тракия (143 метр.) се намиратъ най источнитѣ проходи на Балканътъ, изъ които единъ (Надиръ Дербенъ) води въ долината на Малката Камчия, съ пѫтьтъ за Шуменъ; другийтъ отъ Айтосъ, чрѣзъ долината Кърkъ Гечидъ (четиредесятъ прохода чрѣзъ Делидже-дере направо къмъ сѣверъ въ Праводия (тука има слѣди отъ римски пѫть); найсѣтнѣ третия, покрайбрѣженъ проходъ, чрѣзъ който прѣминали русситѣ въ 1829 година, води по брѣгътъ на морето отъ Месемврия и Анхило въ Варна.

5). Добруджа. Къмъ сѣверъ отъ источната часть на Балканътъ лѣжи Добруджа (Scythia minor въ старо врѣме), плоска възвишенность (100—200 метр.) съ стрьмни краища както къмъ Дунавъ, тъй сѫщо и къмъ морето. Близо до устията на Дунава, Добруджа, като образува полуостровъ мѣжду морето и Дунава, прѣдставлява гориста планинска группа, въ която се въздига у Бабадага Сакаръ Баиръ (515 метр.). Добруджа напомня съ себѣ си венгерската низменность, повѣчето е равна степь, покрита съ ръскошна трѣва; тука е мѣстопрѣбиванието на чергаритѣ овчѣри, които прѣкарватъ тука стада овци и кози изъ Трансилвания (Моккани); само тука-тамъ около селата се обработва въ видъ на ниви и садове. Названието Добруджа е получила въ края на XIV столѣтие; нарѣчена е тя тъй по името на българский князь Добруджа [27]).

2. Странджа.

Источната часть на Тракия, Понтийското крайбрѣжие, е за-

---

[26]) Miklosich et Müller, Acta patriarchatus Cpol I 1,367.

[27]) K. F. Peters, Reisebriefe eines deutschen Naturforschers aus der Dobrudscha. Oest Revue 1865. IV — VII, 1866 VIII — X. XII. Гундуличъ тъй сѫщо описва Добруджа (III 63 сл.). За Добруджа глѣдай гл. XXII.

ключена съ планинската верига, която ний обикновенно наричаме Странджа [28]). Тѣзи гори се отдѣлени отъ Балканътъ съ вулканическо плоскогорие, което се простира отъ Тунджа до самото море и е усѣянно съ многочисленни правилни коносообразни възвишения (Кючукъ Бакаджикъ, около 700 метра). У самитѣ поли на Балканътъ лѣжи плодородната отчасти и блатистата равнина. Тѣзи варовити Странджeнски планини, до днесь малко изслѣдвани, стрьмно се спущатъ къмъ морето и полѣгато къмъ тракийската равнина. Тѣ сѫ покрити сь дьрвета, прорѣзани съ много скалисти долини и изобилуватъ съ пещери, които по народнитѣ сказания се съобщаватъ подъ Балканътъ съ Дунава. Горриститѣ възвишенности достигатъ 1000 метра височина. Тука има голѣми пространства отъ дѫбови дьрвета, по които българскитѣ бунтовници сѫ дохождали почти до Цариградъ. Тази планинска верига прѣминава у Босфорътъ въ византийскийтъ полуостровъ.

Въ ѫгълътъ мѣжду Тунджа и Марица, на единъ день пѫть къмъ сѣверъ отъ Одринъ, се възвишава *Сакаръ* планина, отдѣлно стояща гранитна гора, покрита съ дѫбови дьрвета (около 900 метр.), видима отъ всичкитѣ страни на далечно разстояние. Въ срѣднитѣ вѣкове тя се наричала по грьцки *Параорин*, но славянски *Скритна*. На западъ отъ нея по другата страна на Марица у Харманлий, се захващатъ гранитнитѣ прѣдгория на Родопитѣ; на истокъ задъ клисуритѣ на Тунджа на разстояние отъ 6 часа пѫть, лѣжатъ прѣдгорията на Странджа.

Покрай западнийтъ брѣгъ на Пропонтита се протака на юго-западъ отъ Странджа низскийтъ хребетъ, називаемий Текиръ-

---

[28]) Името Странджа (отъ византийскийтъ градъ Σεργέντζιον) днесь Истранджа. Ср. Jirecek, Heerstracce, 102) принадлѣжи собственно не твърдѣ голѣма часть около Истраджа не далечь отъ Сарая. Въобще на полуостровътъ доволно рѣдко има общи названия за цѣлитѣ рѣдове отъ височини.

Дагъ. У Likely Сароскийтъ заливъ той се раздвоява. Юго западнийтъ клонъ завзема тракийскийтъ Херсонесъ, западнийтъ (Куру-Дагъ) се насочва покрай брѣгътъ до устието на Марица, гдѣто у Еноса се издига *Чаталъ-Тепе* (396 метр.), отъ който има прѣкрасенъ видъ на морето и на островътъ.

Мѣжду Родопитѣ, Сакаръ-Планина, Странджа, Текиръ-Дагъ и Куру-Дагъ се намира обширната равнина отъ 150—200 метр. надъ морската повърхнина, която се пои отъ Марица и Ергина съ тѣхнитѣ притоци. Тази необозрима тракийска степь е гладка като море, — ни дърво, ни гора се не срѣща; почвата ѝ е отчасти пѣсъчлива, и глинѣста, отчасти черноземна, но не обработена; само въ нѣкои си мѣстности е покрита съ малки дѫбови дървета. По голѣмата ѝ часть прѣдставлява печална степь, гдѣто впрочемъ се срѣща повѣче будилъ, камилякъ (кѫмбулешъ) и лай-лай-кучка, отколкото трѣва. Лѣтѣ тя се прѣвърща отъ горѣщитѣ лѫчи на слънцето въ пустиня. Рѣдко тамъ се срѣщатъ стада; за това много се срѣщатъ щърци и гарги, а въ долищата множество костѣнурки.

3. Срѣдня Гора. (Румелийски срѣдни гори).

Покрай южнийтъ склонъ на Балканътъ отъ София до Сливенъ, се протака параллелно съ него една верига, която само не отдавно е изслѣдвана отъ Хохштеттера и отъ него е нарѣчена *Румелийска срѣдня верига* [29]). Понапрѣдъ обикновенно я смѣсвали съ Балканътъ. Стрѣма и Тополица, притоци на Марица. я раздѣлятъ на три части, които Хохштеттеръ нарича Караджа Дагъ, Срѣдня гора и Ихтиманский срѣдний хребетъ.

---

[29]) Hochstetter I. c., 600 сл. Boue, La Turquie I. 94, упомѣнава само за Караджа-дагъ. На Пловдивската епархиална карта вѣче въ съчинението на свящ. Константина *Ἐγχειρίδιον τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως* (Виена 1819) Срѣдня гора, Караджа-Дагъ и Хемусъ сѫ означени вѣрно.

ключена съ планинската верига, която ний обикновенно наричаме Странджа [28]). Тѣзи гори се отдѣлени отъ Балканътъ съ вулканическо плоскогорие, което се простира отъ Тунджа до самото море и е усѣянно съ многочисленни правилни коносообразни възвишения (Кючукъ Бакаджикъ, около 700 метра). У самитѣ поли на Балканътъ лѣжи плодородната отчасти и блатистата равнина. Тѣзи варовити Страндженски планини, до днесь малко изслѣдвани, стрьмно се спущатъ къмъ морето и полѣгато къмъ тракийската равнина. Тѣ сж покрити сь дървета, прорѣзани съ много скалисти долини и изобилуватъ съ пещери, които по народнитѣ сказания се съобщаватъ подъ Балканътъ съ Дунава. Горниститѣ възвишенности достигатъ 1000 метра височина. Тука има голѣми пространства отъ джбови дървета, по които българскитѣ бунтовници сж дохождали почти до Цариградъ. Тази планинска верига прѣминава у Босфорътъ въ византийскийтъ полуостровъ.

Въ жгълътъ мѣжду Тунджа и Марица, на единъ день пжть къмъ сѣверъ отъ Одринъ, се възвишава *Сакаръ* планина, отдѣлно стояща гранитна гора, покрита съ джбови дървета (около 900 метр.), видима отъ всичкитѣ страни на далечно разстояние. Въ срѣднитѣ вѣкове тя се наричала по грьцки *Параория*, по славянски *Скритна*. На западъ отъ нея по другата страна на Марица у Харманлий, се захващатъ гранитнитѣ прѣдгория на Родопитѣ; на истокъ задъ клисуритѣ на Тунджа на разстояние отъ 6 часа пжть, лѣжатъ прѣдгорията на Странджа.

Покрай западнийтъ брѣгъ на Пропонтита се протака на юго-западъ отъ Странджа низскийтъ хребетъ, називаемий Текиръ-

---

[28]) Името Странджа (отъ византийскийтъ градъ Σεργέντζιον) днесь Истранджа. Ср. Jirecek, Heerstracce, 102) принадлѣжи собственно не твърдѣ голѣма часть около Истраджа не далечь отъ Сарая. Въобще на полуостровътъ доволно рѣдко има общи названия за цѣлитѣ рѣдове отъ височини.

Дагъ. У Сароскийтъ заливъ той се раздвоява. Юго западнийтъ клонъ завзема тракийскийтъ Херсонесъ, западнийтъ (Куру-Дагъ) се насочва покрай брѣгътъ до устието на Марица, гдѣто у Еноса се издига *Чаталъ-Тепе* (396 метр.), отъ който има прѣкрасенъ видъ на морето и на островътъ.

Мѣжду Родопитѣ, Сакаръ-Планина, Странджа, Текиръ-Дагъ и Куру-Дагъ се намира обширната равнина отъ 150—200 метр. надъ морската повърхнина, която се пои отъ Марица и Ергина съ тѣхнитѣ притоци. Тази необозрима тракийска степь е гладка като море, — ни дърво, ни гора се не срѣща; почвата ѝ е отчасти пѣсъчлива, и глинѣста, отчасти черноземна, но не обработена; само въ нѣкои си мѣстности е покрита съ малки джбови дървета. По голѣмата ѝ часть прѣдставлява печална степь, гдѣто впрочемъ се срѣща повѣче будилъ, камилякъ (кжмбулешъ) и лай-лай-кучка, отколкото трѣва. Лѣтѣ тя се прѣвърща отъ горѣщитѣ лжчи на слънцето въ пустиня. Рѣдко тамъ се срѣщатъ стада; за това много се срѣщатъ щърци и гарги, а въ долищата множество костѣнурки.

3. Срѣдня Гора. (Румелийски срѣдни гори).

Покрай южнийтъ склонъ на Балканътъ отъ София до Сливенъ, се протака параллелно съ него една верига, която само не отдавно е изслѣдвана отъ Хохштеттера и отъ него е нарѣчена *Румелийска срѣдня верига* [29]). Пднапрѣдъ обикновенно я смѣсвали съ Балканътъ. Стрѣма и Тополица, притоци на Марица. я раздѣлятъ на три части, които Хохштеттеръ нарича Караджа Дагъ, Срѣдня гора и Ихтиманский срѣдний хребетъ.

---

[29]) Hochstetter I. c., 600 сл. Boue, La Turquie I. 94, упомѣнава само за Караджа-дагъ. На Пловдивската епархиална карта вѣче въ съчинението на свящ. Константина *Ἐγχειρίδιον τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως* (Виена 1819) Срѣдня гора, Караджа-Дагъ и Хемусъ сж означени вѣрно.

Българитѣ наричатъ всичката въобще планинската верига, като начененшь отъ источницитѣ на Марица до Ямболъ, *Срѣдня Гора* (или Срядна, Средня г.), т. е. срѣдня-гора.

Источната *Срѣдня гора* (по турс. Караджа-Дагъ) се въздига при Ямболъ и се протака отъ истокъ къмъ западъ паралелно съ Балканътъ до мѣстото на источницитѣ на Тунджа. Нейнитѣ кржгли върхове, покрити съ дървета, достигатъ височина до 1000 метр. Мѣжду тази верига и Балканътъ лѣжи горнята котловина на Тунджа, която принадлѣжи съ своитѣ трьндафилови полета, заключени между два голѣми гористи хребета, къмъ най-прѣкраснитѣ мѣста на свѣта; тамъ лѣжатъ градищата Калоферъ (650 метр.)[30]) и Казанлжкъ (442 метр.). Южнийтъ склонъ на Караджа-Дагъ е лишенъ отъ дървета и е посѣянъ съ лозья. У неговитѣ поли се наченча необозримата равнина на горня Тракия, която съ свойтъ дълбокъ черноземъ е станала настояща житница на Турция. Въ мрачнитѣ отдалеченности се мерджеятъ очертанията на Родопскитѣ гори. На южнийтъ склонъ се виятъ като ивица многочисленни градини съ плодове, мѣжду които се криятъ многочисленнитѣ села. Българскийтъ градъ Стара-Загора или Желѣзникъ (234 метр.) лѣжи като въ настояща градина, а тъй сжщо понататъкъ къмъ истокъ — Ени-Загора (158 метр.).

Собственно централната *Срѣдня гора* (по новогрьцки *Μέσον ὄρος* по турски Орта Дагъ), е най-висока по всичката румелийска верига, прѣдставлява естественно ограничено цѣло. Този параллелний къмъ Балканътъ плоский гористий хребетъ има около 1700 метр. височина. На истокъ той е отдѣленъ отъ Караджа-Дагъ съ р. Стрѣма, на западъ съ р. Тополица отъ Ихтиманскитѣ гори. Въ долината мѣжду Срѣдня гора и Балканътъ тече Гьопца на истокъ (въ Стрѣма) и Тополица

---

[30]) Името на градътъ Калоферъ е отъ растението (Tanacetum Balsamita).

на западъ; между източницитѣ на двѣтѣ р. се намира низката равнина, гдѣто чрѣзъ клисурата *Проходъ* може да се промъкне човѣкъ изъ Клисура въ Златица. Обьрнатийтъ къмъ Балканътъ склонъ на тѣзи още тъй малко извѣстни гори е стрьменъ. На югъ тѣ се спущатъ доволно полѣгато; тука у върховетѣ тѣ сѫ покрити съ дьрвета, а долу се засѣяни съ лозья и сѫ гѫсто населени. Най забѣлѣжителнитѣ мѣста на Срѣдня Гора сѫ българскитѣ малки градища Копривштица и Панагюрище.

Ихтиманскийтъ срѣдний хребетъ е отдѣленъ отъ прѣдидущийтъ съ дълбоката клисура на р. Тополица, съединява Балканътъ съ Рилскитѣ и Родопскитѣ планини, а тъй сѫщо и съ останалитѣ планини на полуостровътъ. Той образува тъй сѫщо водораздѣлътъ между тракийската равнина и Софийската котловина, слѣдователно между притоцитѣ на Марица и Дунава. Къмъ Балканътъ се допира той чрѣзъ една низменна равнвина около (835 метр.), гдѣто се намира пѫтьтъ отъЗлатица въ София. При мѣстото, гдѣто се той отдѣля отъ Рилскитѣ планини, се намиратъ източницитѣ на Марица и до тѣхъ проходътъ (1037 метра), чрѣзъ който е прѣминавало нѣкое си врѣме всичката търговия между Рагуза, Сьрбия, Албания и Цариградъ. Марица малко на истокъ отъ своитѣ източници прѣминава чрѣзъ *Момина Клисура* (по турс. Кѫзъ Дербендъ) между Ихтиманскийтъ хребетъ и Родопитѣ, и тече по тракийската равнина. Днесъ чрѣзъ двата тѣзи прохода води пѫтьтъ изъ Самоковъ въ Т.-Пазарджикъ. Чрѣзъ Ихтиманскийтъ хребетъ прѣминава най важнийтъ пѫть на полуостровътъ — изъ Цариградъ въ Бѣлградъ. Който пѫтува изъ Тракия прѣминава най-напрѣдъ задъ селцето Вѣтренъ (Хиссарджакъ) чрѣзъ клисура, на разстояние около 3 часа пѫть, Succi на Римлянетѣ, днесъ нарѣчено *Трояновп врата* или *Капуджикъ* (около 809 метр.). Съ това име проходътъ е нарѣченъ по забѣлѣжителнитѣ римски врати при старитѣ укрѣпления (кули и прѣчни стѣни) у самийтъ върхъ; турцитѣ унищожили този памятникъ отъ древности въ

1835 година [31]). Около 5 километра по̀нататъкъ къмъ западъ може да се обиколятъ Трояновитѣ врата чрѣзъ проходътъ *Сулу-Дербендъ* (по бъл. Водѣнъ проходъ), който се намира на 126 метра по̀ надолу при планинитѣ тъй нарѣчени по български *Василика*. Тука е захванато прѣди нѣколко години построяванието на желѣзнийтъ пжть отъ Т.-Пазарджикъ въ София, който си е останалъ не довършенъ.

Послѣ пжтьтъ се спуща въ красивата котловина, гдѣто е расположенъ градътъ Ихтиманъ (610 метр.) на Мътивиръ, притокъ на р. Тополица, който невѣрно се е означалъ на старитѣ карти задбалканский Видъ и се е насочвалъ чрѣзъ въображаемитѣ тѣснини на Балканътъ въ Дунава. По̀нататъкъ пжтьтъ прѣсича водораздѣлътъ на Марица и Искръ (840 метр.) и се спуща въ голѣмата котловина къмъ градътъ София (по български Срѣдецъ).

4. Витошъ и Рила (Scomius).

Голѣмийтъ користъ възелъ се възвишява въ центрътъ на полуостровътъ, надъ източницитѣ на Марица, Искръ, Струма и Нишава, мѣжду котловинитѣ на Срѣдецъ, Кюстендилъ и долината на Морава; това е *Скомброса* на Ѳукидида, при който атинскийтъ историкъ прѣдполагалъ източницитѣ на четиретѣ рѣки: Стримонъ (Струма), Нестосъ (Места), Гебросъ (Марица) и Оскиосъ (Искръ). До нашето врѣме тази е била Terra incognita. Само чрѣзъ топографическитѣ изслѣдвание за прилагание на желѣзнийтъ пжть въ Европейска Турция е билъ откритъ този невидимий лабиринтъ отъ планински вериги, особенно като длъжимъ за това на работитѣ на Хохштеттера [32]). Най-високитѣ върхове сж тукъ *Витошъ* и *Рила*. Тѣхъ ги съединява пла-

---

[31]) Подробно върху това глѣд. Heerstrasse стр. 30—34.

[32]) Hochstetter, Das Vitos-Gebiet in der Central-Turkei. (Petermann's Geogr. Mitth. 1872 I).

нинската верига *Верила-Планина*, при водораздѣла на Искръ и Струма. Отъ Верила на западъ се протака плоската террасовидна възвишенность *Конѣво* и *Врбина Планина*; отъ Витоша идатъ: на западъ непокритата съ дървета площадъ-Голо-Брдо, на сѣверъ *Лилинъ-Планина*, къмъ която се допира, мѣжду Нишава и Морава, широката планинска масса. Въ този възелъ отъ планински вериги се намиратъ котловинитѣ на прѣжнитѣ езера *Радомиръ* и *Дупница*[33]), и при Самоковъ длъбоката долина Искръ. Тази мѣстность е населена съ българското племе — Шопитѣ.

Витошъ [34]) (може би *Δοῦναξ* Допика въ старо врѣме), — голѣма сиенитна масса, прѣдставляюща отъ всѣка страна величественнъ видъ съ своето почти окрѫглено основание и коносаобразенъ върхъ, който достига до 2300 метра надъ морската повърхнина.

Южнийтъ склонъ е покритъ съ ливади усѣени съ дървета, гдѣто се въдятъ мечки. У върхътъ, срѣдъ скалистата и блатиста площадъ, се подава една голѣма пирамидална скала. Отъ върхътъ се виждатъ: при политѣ на голѣма дълбочина градътъ София (535 метр.), по нататъкъ отъ Балканътъ, който е значително по низъкъ отъ Витошъ, грамаднитѣ скалисти колосси на Рила и Родопитѣ и цѣлийтъ малко извѣестенъ лабиринтъ въ централнийтъ полуостровъ. „Азъ си вѣче въображавамъ“, казва Буе, „че, когато бѫдатъ направени турскитѣ желѣзни пѫ-

---

[33]) Погрѣшно е правописанието Дубница: това име непроисхожда отъ дубъ, но отъ старославянски дуплъ — пустъ, дупина, дупка — пещера.

[34]) Нѣкой си пишатъ Вытошъ. Най-старото упоминание на това име азъ намѣрихъ въ писмото на българскийтъ царь Шишманъ III (1365—1393), дадено на монастирьтъ на Святая Богородица, «иже есть въ Витоши». Safarik, Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv. 2 изд. Прага, 1873, 108. Хундуличъ (Османъ III, 52) упоминава за Витошъ, на който «върхътъ се показва изъ дѫбовата гора, проростоящъ въ ледътъ» за Дунакѣ ср. Livius 40,58, Strabo 4, 6, 12 стр. 208, Jirecek, Heerstrasse, стр. 25.

тища, членоветѣ на Английскийтъ клубъ и толпитѣ на туриститѣ ще побързатъ да дойдатъ на Витошъ. Тамъ ще стане гостинница, както на Риги-Кулма, а долнята станция ще бѫде Радомиръ, Самоковъ или София. Темпе у високия Олимпъ е романтически прѣкрасенъ, Водена въ Македония е прѣлестна, но видътъ отъ Витоша прѣвъзхожда всичко. Ще-ли се намѣри на свѣта поне единъ такъвъ легкодостѫпенъ върхъ, отъ който би се откривало толкова разнообразни видове?“ София и витошъ сѫ нераздѣлни, както Неаполъ и Везувия, както Капщадтъ и Столовата планина. Лѣтѣ на върхътъ се образуватъ черни грозни облаци, разряжающи се съ бура надъ зеленѣющата равнина. Когато върхътъ се покрива съ снѣгъ, тогда настѫпва зима и страшни урагани свирѣпствоватъ въ низменностьта [35]).

Мѣжду Българската Морава и Нишава се възвишаватъ три високи планински вериги, които сѫ твърдѣ малко изслѣдвани; отъ едната страна тѣ се допиратъ къмъ Витошъ, а отъ другата къмъ планинитѣ, които идатъ къмъ Шаръ. Хохштеттеръ нарѣкалъ тази группа *Горнѣ-Мизийски планини.*

Крайната источна верига образува кряжъ изъ мелафиръ *Лилинъ* или *Лѣлинъ планина*, начинающа се у Витоша и направляюща се на сѣверо-западъ до самийтъ Пиротъ отъ единъ дълъкъ рѣдъ конусообразни върхове, които се приближаватъ единъ къмъ другий съ кряжове. На западъ отгамъ се протака варовитийтъ кряжъ отъ алпийский характеръ (една часть се нарича *Парамунъ-Планина* съ стръмни конуси, прорѣзани съ дивни клисури, на които стръмнитѣ страни се подѣматъ на 400 метр. надъ источницитѣ на Сукава, впадающа въ Нишава.

Тукъ въ романтическата долина лѣжи градецътъ Търнъ (612 метр.); на СЗ. отъ Търнъ една планина заедно съ околноститѣ се нарича Снѣг-полье (побългарск. Снѣжно поле; по

---

35) Hochstetter, Dasvitos-Gebiet, стр. 88.

турски Иснеболъ). Като отива човѣкъ къмъ западъ отъ Търнъ, трѣбва да дойде къмъ планината *Власина*, изъ слюденъ сланецъ, у рѣката Власина, която се протака на сѣверъ отъ Струма до самийтъ Нишъ и се спуща къмъ Морава съ страшно стрьменъ склонъ[36]). Изрѣзани долу съ дивни гористи и не гористи клисури тѣзи планини се подигатъ съ плоский хребетъ, непокритъ отъ дървета, на които се възвишаватъ многочиленни върхове, достигающи до 190 метра височина. Тази планинска страна е населена отъ весели и гостоприемни Българи. Въ долинитѣ се добива орисъ и конопи; на височина отъ 1250 метра сѣятъ овесъ, просо и ячумикъ. На плодороднитѣ алпийски ливади се построени кашли и пасятъ стада отъ коньe, овци и друг.[37]). Сѣверната часть на тѣзи планини съставлява *Суха-планина* при Нишъ (1250 метр.) съ голи свѣтливо-сиви върхове; р. Нишава я отдѣля отъ Балканътъ. На западъ отъ Власина се протакатъ многочисленнитѣ възвишенности до голѣмата хлѫтнина, съединяюща долината на Морава съ Вардаръ. Тѣ се свършватъ отъ конусообразнийтъ съ плоский върхъ *Руянъ* (935 метра). Къмъ западъ отъ Руянъ, задъ упомянатата горѣ хлѫтнина, се вижда Черна-Гора (Кара-Дагъ). Но да се вървемъ пакъ къмъ истокъ.

Рилъ или *Рила-Планина* (Рило-Дагъ) се възвишава около 4 мили пò на югъ отъ Витошъ съ голѣмъ скалистъ и конусообразенъ върхъ (около 2750 метр.), отъ който се разотиватъ на сѣверъ и югъ стрьмнитѣ, зѫбчати, скалисти хребети. На истокъ отъ върхътъ се протака скалиста пѫтечка, която води изъ Самоковъ въ Рилскийтъ монастиръ. Самоковъ се намира на Искръ (912 метра), извѣстенъ е съ своитѣ желѣзни издѣлия (Самоковъ по български желѣзенъ чукъ), се отличава съ балканскийтъ си

---

[36]) На старитѣ карти се срѣща на това мѣсто Курбетската Планина. Това название не е слушалъ никой изъ най новитѣ пѫтешественници; то трѣбва да е произлѣзло вслѣдствие недоразумѣние: курбетъ по албански значи чуждъ,—и ще иде на курбетъ—на чужбина.

[37]) Hochssetter, Das Vitos-Gebiet. 95 и сл.

климатъ; още въ началото на юний пада тука снѣгъ. Съсѣдните склонове сѫ голи и съвсѣмъ разрушени отъ вѣтрътъ, набрѣздени съ многочисленни водяни пукнатени и издалечъ се показватъ като отъ чудовищни потоци тиня. Желѣзо (магнитно желѣзо) се излива изъ рудоноснитѣ пѣсачни планински — рѣки. У Витошъ се добива малко злато. Казанниятъ пѫть отъ Самоковъ къмъ Рилскийтъ монастирь води най първо покрай Черниятъ Искръ, чрѣзъ дивната планинска мѣстность, къмъ самата водораздѣлна черта отъ бассеинитѣ на Черното и Егейското морета (2184 метр.). При пѫтьтъ има малко езеро безъ източници; по̂ най новитѣ изслѣдования то не е единственно [38]). Рокштро е слѣдовалъ по̂ нататъкъ на истокъ по течението на двѣтѣ рѣкици, отъ съединението на които се образува Черниятъ Искръ, и съ удивление е забѣлѣжалъ, че всѣкий единъ истича изъ петъ тъмнозелени планински езера, расположени едно надъ друго въ величественни долини мѣжду скудни дѫбрави. Задъ езерата пѫтешественикътъ се спуща чрѣзъ равнината къмъ Кривата рѣка или Рилъ, която се истича въ Струма и слѣдователно принадлѣжи къмъ бассейнътъ на Егейското море. Основанието на долината, надъ която висатъ правитѣ склони на планинитѣ повѣче отколкото на 1000 метра, е покрито съ дѣвственни високи чамови, елови и букови дървета. Рила тъй сѫщо взема началото си изъ шестѣхъ езера, тъмносинитѣ, спокойнитѣ води на които, заключени срѣдъ дивно изрѣзаннитѣ, сивожелти, скалисти брѣгове, се изливатъ съ шумни водопади въ тъмната клисура покрита отъ дървета. Тъмнитѣ свѣдѣния на тѣзи планински езера сѫ служили за основание на старитѣ извѣстия за седемтѣхъ езера, чрѣзъ които тече Стримонъ близо отъ своитѣ извори. Недалечъ отъ тази прѣкрасна мѣстность на поля-

---

[38]) Erwin Rockstroh, Die Quellseen des Kara Jskra und der Kriva Rjeka im Rilo Dagh. Mittheil. der k. k. geogr. Gesellschaft XVII 1864, 481.

ната, срѣдъ дѣвственнитѣ гори и горриститѣ масси, красува се грамадното здание на старо-българскийтъ Рилски манастирь (1180 метр). Пѫтешественницитѣ утвърждаватъ, че тази мѣстность въ много отношения напоминава горнитѣ Карпати. Въ безлюднитѣ околности на Рилскитѣ езера, които приличатъ на „морски очи" Татри, се въдятъ мечки и риси; по върховетѣ живѣятъ диви кози; въ лѣсоветѣ се попадатъ сърни, и диви свини; орли и гарвани хвърчатъ надъ скалиститѣ зѫбци на върховетѣ.

5. Родопа.

У Рила се начева планинската система на *Родопа* (*ἡ Ῥοδόπη* по български Рудопъ), още прѣди 30 години съвършенно неизвѣстна и недавно само е изслѣдвана отъ пѫтешественника Авг. Викенелъ (Aug. Viquesnel). Тѣзи планини се раздѣлятъ на двѣ по дължината на рѣката Места. Едната верига е собственно Родопа, или *Доспатъ-Планина* (Деспото-Дагъ), се протака на юго-истокъ по водораздѣлната черта на горнето течение на Марица и Егейското море; най-напрѣдъ покрай лѣвата страна въ долината на Мѣста, и послѣ по-нататъкъ, обхваща на сѣверъ плодородната прибрѣжна равнина Гюмурджина, до устията на Марица. Изъ Радопскитѣ планини текатъ въ Марица голѣмитѣ притоцитѣ Елидере, Стара-рѣка, Кричимска-рѣка, Чепелари и значителната рѣка Арда. Между тѣзи рѣки високитѣ отрози на Родопскитѣ планини се издигатъ на навѫтрѣ далечь въ тракийската долина. Родопътъ се състои изъ гранитъ, гнейсъ и слюдянъ сланецъ, къмъ които се тамъ-самъ присъединява варовикъ. У политѣ Родопътъ е покритъ съ дѫбове и елови дървета, а по нагорѣ се захващатъ чамовитѣ дървета, още по нагорѣ отъ чамовитѣ гори се зеленѣятъ планинскитѣ пастбища, срѣдъ които се подигатъ красивитѣ сиви зѫбци и високитѣ скалисти пирамиди, покрити съ снѣгъ. Въ Родопскитѣ планини се въдятъ мечки, диви свини, сърни и други диви звѣрове.

Българитѣ считатъ за граница на Рила и Родопитѣ Стара рѣка у Пещера. Нашето описание ний захващаме отъ прохо-

дътъ, називаемий по българ'ки *Желѣзна врата*, който е расположенъ на юго западъ отъ Татаръ-Пазарджикъ и води изъ Тракия въ градътъ Мехомия, въ областьта на *Разлогъ*. Къмъ западъ отъ този проходъ се възвишава *Балабаница* на 2300 метра, съ прѣкрасенъ видъ къмъ Срѣдня-гора, Балканътъ, тракийската равнина, Родопската верига и Рилскийтъ планински възелъ. У нейнитѣ подножия къмъ истокъ лѣжи интересната, часто упомѣнаема въ историята, мѣстность *Цѣпина*—блатиста котловина, окрѫжена съ планини. Въ срѣдата ѝ близо до градътъ съ сѫщото име, лѣжи езерото Батакъ, *Баташко езеро*, по български тъй сѫщо *Трѣсавище*, единъ и половина часъ пѫть въ дължина и половина въ ширина, окрѫжено съ бездънни блата, които, като иматъ видъ на ръскошни ливади, сѫ поглътнали много нещастни жертви. По брѣговетѣ на това изобилующе съ риба блатисто езеро се въдятъ не само щъркове, дропли и други водни птици, но и вълци, лѣсици и зайци. Истича се то въ *Елидере*, която, като се усилва съ три други рѣкици, (Бистрица, Ягодинка, Алабакъ), впада въ тракийската равнина прѣзъ тѣсната пукнатина, въ която всѣка нощь вечеръ духа юженъ вѣтръ, нарѣченъ „вечерникъ“. Цѣпина изобилува съ обширни пещери и горѣщи извори. По мѣстното старо прѣдание всичката тази страна нѣкое си врѣме е била покрита съ планинско езеро, до като въ едно землетрясение неговата вода си пробила пѫть чрѣзъ сегашната клисура Елидере, като уноси съ себе си чудовищна риба, която въ равнината у „Песье поле“ е станала плячка на кучетата. Подобно на това, както китътъ се нарича по ново-грьцки „Хархария“, сѣверниятъ край на Цѣпина е получалъ название Каркария. Слѣдователно тукъ ний имаме работа съ прѣдание отъ полу-геологическо и полуетимологическо съдържание [39]).

[39]) За Цѣпина подробно разсказва Стефанъ Захариевъ, Географико-историко статистическо описание на Татаръ-Пазарджишкийтъ окрѫкъ. Виена 1870. Название Трѣсавище ср. съ полски trzesawiszcze (торфяно блато).

У върхътъ на Карликъ (2100 метра) взема началото си *Стири*-рѣка, притокъ на Марица, протекающа у високо расположенийтъ градъ Батакъ (1062 метра) гдѣто зимата се продължава восемъ мѣсема и плодоветѣ никога не узрѣватъ. Малко пò надолу лѣжи, въ мѣстность, изобилующа отъ отъ ледяни пещери и планински езера, градътъ Пещера. Надъ источницитѣ на Арда се възвишава Крушово (2300 метра), важенъ планински възелъ, отъ който се протака, украсената отъ високи върхове, мѣжду Арда и Марица до Одринъ, страничний клонъ, на сѣверниятъ склонъ, на който се посѣяни лозья. Главньйгъ хребетъ, съ върхове въ 2000 метра височина, прѣминава отъ изворитѣ на Арда на истокъ до областьта на устията на Марица. Въ областьта на Арда лѣжатъ малко извѣстнитѣ планински страни Ахжръ-Челеби и Султанъ-Ери, която се е наричала въ срѣднитѣ вѣкове Ахридо или Морра.

Западната Родопска верига се протака мѣжду Струма и Мѣста, на югъ къмъ самото море. У градътъ Джумая величествено се надига голийтъ върхъ на *Арисваница* и *Крешна-планини*. Надъ планинската кула Мелникъ (по грьцки *Μελένικος*, 400 метра), се възвишава, състоящата изъ гнейсъ и гранитъ, дълго покритата съ снѣгъ *Перинъ-Планина* (по турски Перимъ-Дагъ), у старийтъ *Орбелосъ* (2700 метра). Пò нататъкъ къмъ югъ се намира у Сереса гористийтъ *Меникионъ*, а задъ него *Босъ-Дагъ*. Тази часъ на Родопа, като обхваща обширната котловина на градищата Драма и Зихни, свършва се у устията на Струма и планина Пернаръ, по старому *Пангайосъ* (по турски Пилавъ-Тепе, 1875 метра).

6. Планински вериги мѣжду Струма и Вардаръ.

Областьта мѣжду Струма и Вардаръ завзематъ три още малко извѣстни, параллелни вериги, идущи въ главната посока отъ западъ на истокъ. Сѣверната изъ тѣхъ съставлява още не-

изслѣдованийтъ Осоговъ [40]); това е стрьмна гнейсова верига, съединяюща се на сѣверъ съ високийтъ водораздѣлъ (1180 метр.) мѣжду Кюстендилъ и Егри Паланка съ горитѣ на Власина; на истокъ отъ нея долината на Струма, задъ която виси Рила, на западъ — равнината Овче-поле, на югъ — котловината на Брѣгалница. На западнийтъ край се намиратъ у Кратово извѣстнитѣ въ срѣднитѣ вѣкове златни и срѣбьрни рудници.

Втората параллелна верига мѣжду долинитѣ Брѣгалница и Струмица се захваща съ *Плашковица* у Щипъ и се свършва у Струма, покрита съ дървета отъ *Малешовската Планина* (до 1600 метра), при която лѣжи мѣстностьта Малешово, населена съ полусвободни български общини.

Третята верига, лѣжаща мѣжду долината на Струмица и прибрѣжната скалиста равнина, се възвишава у тѣснинитѣ на Вардара. Това е много въспѣваемата въ българскитѣ народни пѣсни *Бѣласица* или *Бѣличъ* (до 1300 метр.) [41]). Отъ нея къмъ югъ, мѣжду равнинитѣ на Сересъ и Солунъ, се протакатъ широкитѣ отрози къмъ самийтъ брѣгъ на морето. Изъ гориститѣ, изобилующи съ рудници гори на полуостровътъ *Халкидики*, отдѣленний на сѣверъ отъ материка съ широката низменность съ езерата на Св. *Василия* и *Базария* (Бешикъ), трѣбва да се помѣне за *Хортиашъ* (въ срѣднигѣ вѣкове Chortaites), 1186 метра) и *Холомонда*. Околноститѣ на езерото Св. Василия се нарича, по български *Лагодинско поле*. Халкидики се издава въ морето съ три полуострова: Касандра, Лонгосъ или Сикия и Атонъ. Источния отъ тѣхъ, или по славянски *Свята-гора*

---

[40]) На картитѣ Дованица пл., у Хохштеттера тъй сжщо Осего-Балканъ. Въ една старосьрбска легенда се упоменава «Горага Осоговска» (Гласникъ Т. 22. 246), въ улата (1347 г. «на Осогова» Гласник. Т 27, 291).

[41]) Глѣд. съчинението на покойнийтъ В. И. Григоревича, бивший профессоръ на Новороссийскийтъ университетъ въ Одесса, Очеркитѣ на научното пжтешествие по Европейска Турция. Казанъ 1848 (записси на Казан. универ. III) стр. 142, 146.

(*Ἅγιον ὄρος* свят. гора) се съединява съ материкътъ чрѣзъ провлъкътъ, нарѣченъ по старо-славянскитѣ писменности *Прѣвлака*, днесъ по гръцки — *Πρόβλακας*. Вътрѣ въ полуостровътъ прѣминава гористия планински кряжъ, отчасти покритъ съ непроницаема прѣплетена отъ лиани, вѣчно зелена гора, отчасти изрѣзанъ съ великолѣпни гористи долини. На брѣгътъ на морето се красуватъ стѣнитѣ на старо-знаменитийтъ Атонский манастирь (Святогорский манастирь). Тука е царството на калугеритѣ, света земя; отъ незапамятнитѣ врѣмена ни една жена не смѣе да стъпи на това мѣсто. У южнийтъ край, направо изъ морето, се поднема свѣтливо бѣлийтъ мряморенъ конусъ подъ самитѣ облаци, отъ тритѣ страни стрьмно спускающий се въ бурунътъ, а само отъ четвъртата съединенъ съ материкътъ. Отъ връхътъ, който отдолу се показва съвършенно непристъпенъ, се вижда свѣтло-гълъбовото Егейско море, островитѣ Лемносъ, Тасосъ, Самотраки, Сенедосъ, Скопелосъ, Евбея, отдалеченитѣ върхове на Олимпийскитѣ планини, Осса, Пелионъ, Солонското крайбрѣжие до тракийскийтъ херсонесъ, Троада и планинскитѣ масси на Мала Азия [42]).

7. Шаръ Планина.

На западъ отъ Руянъ се възвишава *Черна Гора* [43]),називаема потурски *Кара-Дагъ*, отдѣлно стоящи, непривлекателни (до 1200 метра), съ голи тьмносиви склонове и остри хребети. Тѣ се отдѣлени отъ Руянъ съ широката, негориста долина

[42]) Добро описание за Атона (свята гора) глѣдай у Griesebach. I 227 до 345. Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient II Bd. Stuttg. 1845. M. A. Proust, Voyage au Mont Athos, въ Tour qu Monde 1860, 103 съ много добри рисунки.

[43]) Въ една писменность на българскийтъ царь Константинъ Асѣнъ (1259 — 1277) Чрънагора (Safarik, Pamatky 24). Чрна гора у Жеглинкова 1469 (Starine на Загребската Академия I 49, Гласникъ, 22, 218).

(432 метр.) отъ водораздѣлътъ на Морава и Вардаръ. Любимото желание на достопочтенийтъ австрийский пѫтешественникъ Георгий Фонъ-Ханъ е било да се направи по тази низменность желѣзенъ пѫтъ отъ Бѣлградъ до Солонъ

На западъ Черна гора е отдѣлена отъ Шаръ пл. съ Качанскийтъ проходъ, съединяющий Косово-поле съ долината на Вардаръ. Чрѣзъ този проходъ, рядомъ съ новийтъ желѣзенъ пѫть изъ Солонъ въ Босния, отива и старийтъ пѫть съ малъкъ тунелъ и двѣ дървяни галлереи, прикрѣпени къмъ стрьмнийтъ склонъ надъ пропаститѣ; той е направенъ въ 1794 година отъ наслѣдственнийтъ паша въ Скопия [44]). Къмъ западъ отъ Качанскийтъ проходъ се поднема подъ облацитѣ великолѣпната пирамида *Люботрънъ*, началото на *Шаръ* пл.

Шаръ-Планина (по турски Щаръ-Дагъ, по старому **Scardus**), не се прѣдставлява отъ расклоняющи се планини, но отъ тѣсна сиерра, голъ хребетъ съ незначителна ширина съ отдѣлно стоящи конусообразни върхове. Протака се той отъ СИ. на СЮ., приблизително на 13 мили. Склоноветѣ му се стръмни, отъ сѣверната страна сѫ голи, а отъ южната сѫ покрити съ храстие и дървета; неговитѣ рѣкици есень се прѣврьщатъ въ силни потоци и причиняватъ голѣми опустошения. Освѣнь Люботрънъ трѣбва да упомѣнемъ още слѣдующитѣ върхове: *Кобилица*, скалиста и покрита съ снѣгъ, *Кривошин* (по турски Егрибоюнъ), *Бабашаница* и гигантскийтъ — *Корабъ*. За височината имъ надъ морската повьрхнина нѣми точни свѣдѣния; нѣкои отъ тѣхъ навѣрно прѣвишаватъ 2500 метр. Корабъ, надъ изворитѣ на Лума и Радика — е важенъ планински възелъ; на СЗ. се протака мѣжду Чернийтъ升 Дринъ и Лума скалистийтъ гребетъ Хялище (или Ялица), до съединението на двата Дрина; на ЮЗ. мѣжду Чернийтъ Дринъ и Радика прѣминава обработения почти

---

[44]) G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. 2. Ausg, Wien. 1868, 112.

до самийтъ върхъ Дешатъ; задъ него покритийтъ съ тъмни гори *Галичникъ* виси надъ градътъ Дебъръ, на югъ отива немалкозначителната верига (съ върховетѣ Баричъ, Ама—Карчинъ [45]) къмъ самото Охридско езеро. Единственийтъ проходъ, отъ дължина около 8 часа пѫть, отива чрѣзъ собственнийтъ Шаръ изъ Призренъ въ Тетово (2080 метр.). Ний ще съобщимъ нѣкои подробности за тритѣ върха на Шаръ.

Люботрънъ (албански Любетенъ) се показва отдоло като колоссаленъ, покритъ съ зелена морава склонъ, надъ който висятъ отгорѣ бѣлокамѣни гребени. Той се състои изъ слюденъ сланецъ и синкавобѣлъ варовикъ. Само къмъ южната му страна може да се възлѣзе на него по острия гребенъ, който се спуща безъ никакви скали и клисури надъ страшни пропасти. При политѣ сѫ расположени многочиеленни мандри, които се пазятъ отъ полудиви кучета. Подъ сѣверния склонъ се крие едно малко езеро, уединената вода на което въ врѣме на суша поповетѣ отъ Тетово излѣзватъ да освятаватъ и да се молятъ за дъждъ; на Илинъ-день и Гергевъ-день християнитѣ и турцитѣ колятъ тамъ курбанъ и кръвьта пущатъ въ езерото [46]). Водата на това прославено въ прѣданията езеро се излива въ една клисура по посока къмъ Призренъ. До сега отъ европейскитѣ пѫтешественници на Люботрънъ е излѣзвалъ само Гризебахъ въ 1838 год. [47]). Доло по планината растътъ дѫбове, по горѣ

---

[45]) Стен. Верковичъ, Описание быта Болгаръ населяющихъ Македонію. Москва 1868, 6. E. Rockstroh, Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien 1874 (XII Jahresbericht des Vereins fur Erdkunde zu Dresden. Dresden 1875) Чешския прѣводъ отъ К. Иречка въ Свѣтозоръ 1876 май.

[46]) М. С. Милоевичъ, Путопис дела Права Старе Србјие. Бѣлградъ 1871. I 181.

[47]) Grisebach II. 270 сл. Той опрѣдѣля височината 7900 фут.; Буе счита само 6400 фута. Измѣренията на Гризебаха често биватъ неудовлетворителни, тъй като той е изгубилъ своя барометръ и се ограничавалъ само съ точката на възвирането.

букови, а най горѣ алпийска флора; чамови дървета нѣма; върха ѝ прѣдставлява зараснала съ трѣва площа дълга 10 фута и широка 5 фута, на която се намиратъ двѣ гробници, происхожданието на които не е извѣстно. Обширния видъ, който се открива оттамъ, обхваща всичкий Шаръ, около 8 снѣжни върха, въ числото на които на послѣдний планъ е и колоссалния Корабъ, по̀ нататъкъ планинскитѣ масси на сѣверна Албания, послѣ още по̀ надалечъ — двѣтѣ равнини Косово поле и Метохия, които се отдѣлятъ съ насочения къмъ сѣверъ отъ Люботрънъ кряжъ, който се завършва съ голия коносовиденъ Голешъ (900 метр.). По̀ нататъкъ се виждатъ града Прищина, Копаонскъ съ срьбскитѣ планини, моравската область, Кара-Дагъ, планинската страна при Власина, Перистери. У политѣ ѝ къмъ югъ се вижда прѣкрасната котловина на врьхния Вардаръ. Градоветѣ Призренъ и Карачаникъ си оставатъ скрити.

Гризебахъ е излѣзалъ и на *Кобилица* [48]), стрьменъ, съвършенно гладъкъ, правиленъ конусъ, до самия врьхъ покритъ съ зелена морава. Вида отъ нейния върхъ макаръ да обхваща величественния планинский ландшафтъ, но той не е дотолкова значителенъ, както отъ върха на Люботрьнъ, тъй като окржжающитѣ върхове го ограничаватъ.

Корабъ (Албанцитѣ и Българитѣ го наричатъ и Коракъ), грамадна доломитна остроконечна планина съ свѣтливъ сиво-жьлтъ цвѣтъ, завършва се съ три върха, отъ които най високия се поднема въ видъ на забѣлѣжително стрьмна и остра игла. Отъ западната страна планината дѣйствително произвожда силно впечатление. До най високия врьхъ трѣбва да пълзишь цѣлъ часъ. Твърдѣ малко сж се качвали на тоя върхъ; отъ ученитѣ пжтешественници никой не е ходилъ даже до политѣ на планината. На нижнитѣ склонове на планината растътъ дѣвственни го-

---

[48]) Спорѣдъ Гризебаха — 7076 фут., спорѣдъ Бує Itineraires I 308 — 7389 фута.

ри; на височинитѣ пасатъ цѣли стада сърни, които на непристѫпния колоссъ сѫ съвършенно безопасни отъ нападеньето на човѣка и грабливитѣ звѣрове [49]).

8. Планинската страна на Западна Македония.

За устройството на повърхнината въ западна Македония, Гризебахъ е исказалъ взглѣдъ, който макаръ че не може да се счита съвършенно вѣренъ, но все пакъ си остава твърдѣ остроуменъ [50]). Главна особенность на тая планинска страна, спорѣдь него, прѣдставляватъ четирьтѣ крѫгли котловини, лѣжащи у источния склонъ на Шаръ и Пиндъ. Особенностьта на тѣзи котловини се заключава въ това, че всѣка една отъ тѣхъ е заобиколена съ планинска верига и се орошава отъ рѣка, която се начева въ една отъ двѣтѣ главни вериги и която истича изъ котловината прѣзъ дѫлбоки тѣснини на истокъ. Тѣзи котловини сѫ: малка крѫгла котловина Тетово у изворитѣ на Вардаръ, голѣма долина Черна съ градоветѣ Прилѣпъ и Битола, котловина Гревено у Бистрица (Haliakmon) и голѣмата равнина на Тессалия съ Саламбрия (Peneios). Котловината Трѣска е останала неизвѣстна на Гризебаха.

Срѣщо Люботрьнъ се възвишава планинска верига, която отива повѣче по юго-источна посока, мѣжду Вардаръ и помѣнатата голѣма котловина. Единъ отъ върховетѣ на тая верига при Скопие се нарича *Каршиакъ;* по нататъкъ иде *Бабуна* [51]) съ сиви слюдѣни склонове и съ значителни коноси и върхове. Мѣжду притоцитѣ на Вардаръ се простиратъ постраничнитѣ клонове на тая верига — *Салкова, Голешница* и *Глѣбъ.* Отъ града Прилѣпъ пѫтя, прѣзъ единъ високъ баиръ (1105

---

[49]) G. v. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar. Wien 1869. 87, 226.
[50]) Grisebach II, 125 сл.
[51]) За произхождението на името глѣд. гл. XIII.

метра) води чрѣзъ Бабуна въ Велесъ (170 метра). По натататъкъ планинската верига се прѣкжсва отъ Черна.

Къмъ югъ отъ дългата клисура на Черна, въ която (клисура) се крие мѣстностьта *Моригово*, се възвишава величествения *Нидже* или Ница (1950 метра), по турски Каймакъ-Золанъ (каймачѣнъ върхъ), състоящъ отъ мрѣморъ и слюдѣнъ сланецъ съ бѣлоснѣжни отрови [52]). Отъ стрьмния върхъ се открива видъ на западна Македония, на зеленитѣ, навредъ обработени битолски и прилѣпски полета, украсени съ 170 села; на задния планъ се красува величествения Перистери и върховетѣ на покрития съ снѣгъ Шаръ. Оттука се вижда областьта Кастория, Островското езеро, долината на Вардаръ и планинската мѣстность на Моглена. При Нидже е границата на вѣчнозеленататa растителность, която тъй ръскошно расте по македонскитѣ крайбрѣжия; у западнитѣ поли на планината въ долината на Черна нѣма нито платани, нито кипариси.

Отъ Нидже на СИ., къмъ тѣснинитѣ на Вардаръ, прѣминава стрьменъ и зжбчастъ като пила гребенъ, на който се възвишава правата стѣна на *Кожухъ* (Кожовъ) *Планина*; завършва се той съ красивия *Паякъ*. Този кряжъ обхваща отъ С. и И. интересната малка страна Моглена (казватъ такожде Меглинò, по турски Караджова), която къмъ югъ се отдѣля отъ прибрѣжната низменность съ хълмиста грѣда. Моглена, едно врѣме опасенъ хайдушки вертепъ, прѣди 20 години е била, както Дебъръ (Дибра), съвършенно непристжпна и неизвѣстна. Тука, въ 54 села живѣятъ Българи, Македонци — Румжни и Турци, почти всичкитѣ фанатични могаметани. Плодородието на почвата е необикновенно; много полета даватъ три жътви въ годината. Освѣнъ прѣлестьта на мѣстоположението, тука има и приятенъ, чистъ, планински въздухъ. Безчисленитѣ протоци обра-

---

[52]) Grisebach II 144.

зуватъ рѣкици, които се съединяватъ съ Могленица, която се влива въ Колуд й.

Къмъ югъ отъ Нидже, въ широката котловина лѣжи езерото *Островско* (390 метра), което е защитено отъ всѣкадѣ съ планини, безъ да се види, кждѣ се истича. На източния му брѣгъ стои островрьхната планина *Турла*, у политѣ на която е расположенъ въ прибрѣжната равнина градътъ *Нѣгушъ* (или Нягушъ [53]); близо оттука е и високата планина *Докса*. Отъ западната страна на езерото се начева планинский кряжъ, който обхваща джгообразно отъ къмъ западъ битолската котловина и който нѣма общо название; само южната му часть се нарича *Нерѣчка Планина*. Това е единъ високъ оголенъ гребенъ, върховетѣ на който малко се възвишаватъ надъ хребета; неговитѣ долини и клисури почти исключително сж населени съ Македонци-Ромжни. Между Битоля и Преспанското езеро се възвишава тривръхния великанъ *Перистери*, по албански *Буренъ* (2350 метра), състоящъ изъ гранитъ и слюдѣнъ сланецъ [54]). Необозримъ гжсталакъ отъ папрътш, приятно зеленѣющи се отдалечъ, а отблизо мраченъ и пустиненъ, покрива неговитѣ склонове; тукъ-тамъ се срѣщатъ и настбища. На върха се срѣща алпийска флора и снѣгъ даже лѣтѣ. Изъ една прѣчна долина на источния склонъ се начева Драгоръ, на върха на който се намира ромжнското поселение Магарово, а по доло у самитѣ поли на планината голѣмия градъ Битола или Толи-Манастиръ (595 метра). По пжтя на върха се срѣщатъ голѣми гранитни канари; отъ върха се виждатъ отъ една страна цѣлата битолска котловина, отъ друга мѣстностьта на Прес-

---

[53]) На картитѣ Njagusta, Niausta.

[54]) Първо помѣнувание за Перистери азъ намѣрихъ въ запискитѣ на албанския князъ Иоаннъ Мусаки (1510): „in un loco, nomine la montagna de Peristeri e le ve una fontana nominata Dobrida e la se devide l'Albania dalla Bulgaria". Rad jugoslavenske Akademije 1868, V. 174.

па съ езерото, по нататъкъ веригата на Шаръ, Бабунъ, Нидже, Турла, Олимпъ и Пиндъ [55]). Къмъ сѣверъ отъ Перистери има проходъ, който води изъ Битола въ Преспа. По къмъ сѣверъ се простира една грѣда (300 метра надъ равнището на котловината) до Бабуна. Прилѣпската и битолската котловини се отдѣлятъ само съ незначителни хълмове.

На сѣверъ отъ езерата Охридско и Преспанско се простира отъ една страна къмъ Шаръ, отъ друга къмъ Перистери, малкоизвѣстната гориста планинска страна. Езерата се отдѣлятъ съ високи голи варовити планини и върха *Галичица*. Значителнитѣ планини, находящи се къмъ югъ отъ двѣтѣ езера, се отдѣлятъ отъ Пиндъ съ Зангонския проходъ, прѣзъ който тече рѣката Дѣволъ.

Котловината на Бистрица се отдѣля на сѣверъ отъ долината Черна съ кряжа Перистери, а на югъ отъ Тессалия съ планинитѣ, които обикновенно се зоватъ *Кубински планини* (старо название) и се завършватъ съ *Олимпа* (2973 метра).

9. Албански и Срьбски планини.

Остава ни йоще да допълнемъ прѣдставеното тука очъртание относително устройството на повърхнината на Българската страна съ нѣколко думи за съсѣднитѣ планински вериги на сѣверна Албания и западна Сърбия.

Главната верига на Албанскитѣ планини се простира отъ югъ на сѣверъ до праговетѣ на съединения Дримъ. Отъ нея къмъ морето отиватъ многочисленни негостоприемни отрози, между които си проправятъ пѫть въ прибрѣжната равнина рѣкитѣ Шкумби, Арзенъ, Ишми, Мати и др. На тѣзи непристѫпни скали живѣятъ полудивитѣ независими Албански племена Дукаджини Миредити и Матяни. Сѣверната часть на главния хребетъ покриватъ дѣв-

---

[55]) Grisebach II 194.

ственни гори, които се простиратъ на нѣколко дена пѫть; доло дѫбови, по̀ нагорѣ букови и на височинтѣ чамови и елови дървета. Една часть отъ хребета мѣжду мѣстностьта Матя и Черни Дримъ прѣдставлява стрьмна лишена отъ растителность скалиста стѣна съ величественни нарѣзани контури (до 1300 метра), и се нарича по албански Малиси (Черна планина).

Дълбоката клисура на съединения Дримъ отдѣля тая планинска страна отъ грамадния алпийски възелъ, находящи се мѣжду Скутарийската равнина (по албански Шкодра) и Метохия, който възелъ нѣкои наричатъ *Албански Алпи* (древ. Bertiscus). Повѣчето върхове на тоя малкоизвѣстенъ планински кряжъ сѫ съвършенно непристѫпни и значително високи (Виситоръ, Глѣбъ, Проклетия и др.). Тамъ, гдѣто се съединяватъ двата Дрима, се възвишава стръмния, обрасналъ съ гора конусъ *Биштрикъ*. Кога излѣзешъ изъ Призренъ за Шкодра отъ дѣсна страна се види, задъ бездънната клисура на Дримъ, единъ величественъ рѣдъ около 50 свѣтливи иглообразни върхове, отчасти състоящи отъ бѣлоснѣженъ варовикъ, отчасти дѣйствително покрити съ снѣгъ, въ пукнатинитѣ се срѣщатъ даже ледници. Мѫчно е да се намѣри по̀ величественъ видъ даже и въ центра на Алпитѣ [56]). Обитателитѣ на тѣзи планини сѫ или полудиви Албанци или сиви мечки, вълци и сърни.

Босна е напълнена съ планински езера, които по своитѣ особенности могатъ да се сравнятъ съ Карстъ. На дѣсния брѣгъ на Дрима се начеватъ разнообразни планински сръбски групи. Въ срѣдата по Сърбия лѣжатъ Рудникскитѣ планини (Штурацъ 1053 метра). Отъ тѣхъ къмъ сѣверъ прѣзъ *Шумадия* отива гористъ кряжъ съ низки върхове (Венчацъ, Буколя, Космай) къмъ Дунава, гдѣто се завършва съ Авала у Бѣлградъ. Въ южната часть на Сърбия сѫ натрупани исполинскитѣ скалисти масси, срѣдъ които се възвишава *Копаоникъ* (1940 метра);

---

[56]) Глѣд. прекрасното описание у Гризебаха II 351.

отъ върха му се виждатъ: Косово поле, Шаръ-планина, сѣвернитѣ албански планини и областьта на Морава. Отъ Копаоникъ се простиратъ на ЮИ., по водораздѣла мѣжду Косово поле и долината на Морава, малко извѣстни планински кряжове до самия Кара-Дагъ. На истокъ отъ Копаоникъ отива стръмната стѣна *Ястребацъ* (1000 метра) до българската Морава, задъ която се виждатъ горѣпомѣнатитѣ Рганъ и Озрѣнъ.

До тука ний завършваме описанието на планинскитѣ вериги на полуострова, до колкото то е необходимо за нашата цѣль. Върховетѣ на тая планинска система нигдѣ не прѣвишава 3000 метра. Повѣчето планиня нѣматъ гори. Горитѣ, както по върха, така и въ долинитѣ сѫ въ жалко състояние; висока, гѫста дѣвственна гора сега прѣдставлява рѣдкость на Балканския полуостровъ. Наистина, пѫтника рѣдко бива лишенъ отъ да вижда голѣми равнини, покрити съ букови и дѫбови дървета; но, каква е тая гора! Отъ Бѣлградъ до Спарта горитѣ сѫ страшно опустошени, не за правяние на здания (въ Турция освѣнъ това е запретено да се изнася дървѣния материялъ), но отъ ненаситнитѣ стада кози, които испоядатъ малкитѣ фиданки и отъ странствующитѣ овчѣри, които горятъ за нуждитѣ си цѣли дървета, а по нѣкога също хладнокръвно и цѣли обширни гори. Пѫтницитѣ изъ горитѣ на Сърбия знаятъ тѣжкото впечатление, което произвождатъ на тѣхъ обгорѣлитѣ изадени изъ земята пьневе, които тамъ ежедневно се попадватъ по стотини. Въ срѣднитѣ вѣкове голѣми пространства сѫ биле покрити съ дѣвствени гори: тѣхното истрѣбление се захваща отъ врѣмето на турското господство.

Планинитѣ на полуострова имата богати рудници, които сѫ биле малко обработени; но сега тѣ сѫ въ съвършенъ упадъкъ.

Пристѫпваме сега къмъ задачата да прослѣдимъ многочисленнитѣ рѣки, които орошоватъ долинитѣ на българскитѣ страни, отъ тѣхнитѣ источници до самитѣ устия, а слѣдъ това ще хвърлемъ единъ поглѣдъ къмъ езерата на върхна Македония.

В. ХИДРОГРАФИЯ.

I. Бассейна на Черното море.

Дунава (Danuvius, *Ἴστρος*, по визант. *Δάνουβις*,[57]) на всичкото си продължение по своето нижно течение, отъ устието на Тимокъ до вливанието му въ морето, орошава българскитѣ граници. Тука той не тече бърже, нѣма прѣкрасната синя вода на планинскитѣ страни, а прѣдставлява блѣдна медленно подвижна рѣка, — „бѣлъ Дунавъ“ въ българскитѣ народни пѣсни, — нѣщо прилично на изражението „море съ сладка вода“ у византийцитѣ[58]). Покрай влашкия брѣгъ на Дунава се простиратъ неизмѣрими блата, въ които се въдятъ много водни птици. Българския брѣгъ достига на-мѣсти до 6 метра височина, и по нѣгдѣ бива живописенъ; слѣдователно дунавската България не е низменность, а е плоска възвишенность. Влашкия брѣгъ, който се възвишава само отъ 1 до 12 метра, оставя неприятно впечатление, ако глѣдашъ на него отъ парахода; ако ли глѣдашъ на ромънската страна отъ възвишенноститѣ на българския брѣгъ (напр. у Никополъ), то ще видишь, на извѣстно растояние отъ брѣга, красиви градини и полета съ весели бахчи, прорѣзани съ широки пътища и усѣяни съ свѣтливо бѣли чифлици и села. Въ нижната часть на Дунава значителнитѣ градища сѫ расположени повѣче по чивтно, единъ на българския, други на румънския брѣгъ. Видинъ и Ка-

---

[57]) Глѣд. изслѣдованията на К. Мюленхофа „Donau, Dunavъ, Dunaj“ и на В. Ягича „Dunav — Dunaj in der slav. Volkspoesie“, и двѣтѣ въ Archiv f. slav. Philologie I. 2. 290 — 333 (Berlin 1876). Мюленхофъ обяснява келт. и латинско Danuvius отъ келт. danu fortis.

[58]) *Τὴν ἐν ποταμοῖς γλυκεῖαν θάλασσαν Δάνουβιν*, пише византиеця Никита Хониатъ въ едно отъ своитѣ писма 1187 г., C. Sathas, Bibl. graeca medii aevi. Venetiis 1872, 70.

лафать, Никополъ и Турну-Магулери, Свищовъ и Зимничъ, Русчукъ и Гюргево, Тутраканъ и Олтеница, Силистра и Каларашъ и т. н. При пълноводието морскитѣ параходи могатъ да додатъ до устието на Искъръ даже по нагорѣ. При Расоватъ Дунава завива къмъ сѣверъ, а при Галацъ къмъ истокъ и по тоя начинъ достига морето, като прави голѣма забикалка, която пжтницитѣ обикновенно скратяватъ при посрѣдството на желѣзния пжть отъ Русчукъ за Варна или отъ Черна-вода за Кюстенджа. Брѣговетѣ на най нижната часть на Дунава сж много еднообразни и лѣтѣ често напомнюватъ горѣщата африканска пустиня, както напр. у Хърсово.

Дунава, делтата на който прѣдставлява необозримо зелено поле, покрито съ камжшъ, съ бесчисленнитѣ притоци и блата въ 130 квадратни мили, има три главни устия. При Сакча той най напрѣдъ се раздѣля. Лѣвия ржкавъ Килийския, който се наричалъ въ срѣднитѣ вѣкове *Λυκοστόμιον* „вълче устие", за което напомня и лѣжащия не далече отъ устието сегашний градецъ Вилковъ (Wilk, по полски вълкъ), — се втича въ морето, като тече край Измаилъ и Килия. Дѣсния ржкавъ прѣдъ Тулча пакъ се раздѣля на Сулинский и Св. Георгиевъ. Сулинския ржкавъ е тѣсенъ, налжкатенъ и при устието има опасенъ насипъ (мель); при втичанието му въ морето лѣжи града Сулина. Ржкава Св. Георгий (старий *Ἱερὸν στόμα*, въ срѣднитѣ вѣкове St. Georgi) отива край доброджанскитѣ височини, и, макаръ че лжкати, е най дълбокъ; чрѣзъ ржкава Дунавецъ той се съединява съ грамадния лиманъ Разимъ (въ старо врѣме Halmyris). Прѣди всичкото дунавско кораблеходство е прѣминавало прѣзъ Георгиевското гърло, което сега почти е изоставено. По сѣтнѣ Русситѣ сж минавали прѣзъ Килийския ржкавъ (1829 — 1854). Сега всичкитѣ кораби минаватъ прѣзъ Сулинския ржкавъ, регулированието на който струва много пари.

Морава (въ старо врѣме Margus), най голѣмия дунавский

притокъ на полуострова, се образува отъ Българската и Срьбската Морава; самото название морава значи „синя“ [60]).

Българската морава или *Бинчъ Морава* [61]). се начева у Кара-Дагъ (Црна Гора); тя се образува отъ сливанието на Бинча и Бучива подъ Бинчъ Планина. Най напрѣдъ тя тече къмъ сѣверъ, после се възвива къмъ СИ. (при Клокота 475 метра), тече край града Враня (415 метра) и тѣснинитѣ на Мазурица (284 метра), и се насочва прѣзъ широката плодородна долина на СЗ. къмъ сърбската граница. На това протяжение отдѣсно въ нея се втича *Моравица* и *Власина;* отлѣва страна въ нея се влива, текущата изъ гориститѣ хълмове на старата Дардания, *Ветерница* (устие 186 метра), на която лѣжи града Лясковецъ, и голѣмата рѣка *Тополица* (устие 160 метра), която се начева у политѣ на Копаоникъ и омива стѣнитѣ на градоветѣ Крошумлии и Прокупии. Пò надоло се втича отъ дѣсно *Нишава* (устие 140 метра). Тоя притокъ се начева у цариградския пѫть, близо при Драгоманъ (водораздѣла 726 метра), пò нататъкъ се увеличава отъ многочисленни рѣкици, които се втичатъ отъ лѣво изъ Лилинъ и Суха Планини (особенно Сукава), отъ дѣсно — изъ Балкана, тече прѣзъ малката пиротска котловина; у Тамяница се провира прѣзъ дѫлбоката клисура съ стрѫмни стѣни (срѣдневѣк. Куновица,) мѣжди Суха планина и отрозитѣ на Бълкана, и пò нататкъ тече при града Нишъ, гдѣто тя при незначителната дѫлбочина достига 120 метра широчина. При сливанието на Морава, Нишава и Тополица е расположена малка една равнина, заградена съ Суха Планина, Ястребацъ и отрозитѣ на Бълкана, която

---

[60]) Моравъ по българ.—синь, морава—зелена полянка. «Кумови кола чървени, Стари сватове въ зелени, я деверови морави» (народ. пѣсень) Бъл. жирналъ «Общъ Трудъ», Болградъ 1868 II 88. Ср. срьб. мор. долама — тъмносиня.

[61]) «На Бинчъ Морава» въ една грамота отъ края на XIV ст., Miklosich, Monumenta Serbica. Viennae 1858 стр. 263.

показва, че едно врѣме е прѣдставлявала езерно дъно съ черноземна необработена почва. Западната часть на тая равнина, поднимаща се въ видъ на терраси надъ Морава, се нарича Добрича [62]). По нататъкъ Българската Морава тече прѣзъ сръбската граница, промъква се прѣзъ скалисти клисури и, при развалинитѣ на старосръбската кула Сталачъ, се съединява съ Сръбската Морава (сливание 113 метра).

Сръбската Морава се начева въ Сърбия въ Ужицкия окржгъ, тече по напрѣдъ къмъ сѣверъ, а послѣ на ЮИ. При Каранозацъ тя се усилва отъ Ибаръ. Ибаръ се начева въ сѣверната часть на равнината Метохия, тече по напрѣдъ къмъ истокъ, а при Митровацъ гдѣто въ него се стича отдѣсто *Ситница*, се възвива къмъ сѣверъ, послѣ прѣсича сръбската граница и тече прѣзъ тѣснитѣ долини срѣдь живописнитѣ скали, въ Морава.

Ситница орошава *Косово поле* (срѣдня височина около 550 метра), прѣдставляюще длъгнѣста аллювиална котловина дълга 10 часа и широка 4 и ограничена къмъ югъ съ Шаръ и Люботрьнъ, къмъ истокъ съ планинска верига, идуща отъ Кара-Дагъ (Црна Гора) кждѣ Копаоникъ, къмъ сѣверъ съ хълмиста гряда, простирающа се по брѣговетѣ на Ибаръ; на западъ Косово поле се отдѣля съ невисокъ кряжь, на който се намира гората Голешъ, отъ длъбоката равнина Метохия (или Метоя), принадлѣжаща къмъ бассейна на Адриатическото море, тука сж биле ръскошни полета, весели селца, мънастири и кули; сега всичко е запустѣло. Нѣма съмнѣние, че Косово поле е прѣдставлявало едно врѣме езерно дъно. И сега още на южния му край се намира незначително езеро *Робовачко-*

---

[62]) Въ старосрбск. хроника на архиепископа Данаила (+ 1338 г.), изд. Данича (Загребъ 1866), намираме на стр. 180: «поље глагољемое Добриче; то бо поље дивьно есть и велико въ мѣстѣ рекомѣмъ Топлицы, прилежа бо къ рѣцѣ Моравѣ.»

Блато, дълго 2 и широко 1 $^1/_2$ часъ; въ него се вливатъ петь рѣкици; то е обрасналo съ висока трѣва и по причина на блатиститѣ брѣгове е недостжпно. Изъ него истича Ситница (отъ старославянската думъ ситие — камжшъ); въ нея се вливатъ множество рѣкици, въ това число (отдѣсно) *Лабъ*, на брѣговетѣ на който е происходила извѣстната битка на 1389 година. Пo нагорѣ отъ Робовочкого езеро се намира друго, при селото Сазли, *Сазлиско-Блато*, дълго 2 и широко 1 часъ. Като забѣлѣжително природно явление се прѣдставлява такова сжщо раздѣление на рѣката, каквото въ голѣмъ размѣръ се намира въ Кассикиарь въ южна Америка. Именно рѣката *Нередимка*, която се начева у Люботрьнъ, се раздѣля при селцето Вате. Лѣвия й ржкавъ тече прѣзъ двѣтѣ горѣпомѣнатитѣ блатисти езера въ Ситница и слѣдователно принадлѣжи къмъ бассейна на Черното море. Дѣсния ржкавъ се втича въ Лепенацъ, притока на Вардара и по тоя начинъ принадлѣжи къмъ бассейна на Егейското море [63]). Прѣзъ Косово поле сега минава желѣзенъ пжть отъ Солунъ за Босна, който минава край Робовце и Приштина и се свършва у Митровацъ.

Съединената Морава, която има до 300 метра широчина, отива отъ Сталачя къмъ сѣверъ и мѣжду Смедерево и Пожаровацъ се влива въ Дунава. Короблеходството по тая значителна рѣка сега е съвършенно изоставено; още въ 1669 година английския пжтникъ Браунъ е видѣлъ, като прѣкарвали соль и други стоки отъ Дунава вжтрѣ въ Сърбия по тая рѣка.

Тимокъ (Timacus) се съставлява отъ двѣ рѣки, които се начеватъ подъ Балкана въ турската земя недалечъ отъ сърбската граница. Изворитѣ на източния, *Трговишки* или *Велики-Тимокъ*,

---

[63]) Това раздвояванне сж открили въ 1858 г. Ханъ и Цахъ. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 120 Срав также Гилфердинъ Босния, Герцеговина и Старая Сербия. Спб 1859 стр 222; Милоевичъ, Путопис. I, 184.

се намиратъ при селцето Равно-Буче подъ прохода на Св. Никола, на 2 $^{1}/_{2}$ часа отъ границата. Западния, *Пандиралски*, *Сърлички* или *Малъкъ-Тимокъ* се начева подъ планината Бабина-глава. При карантина Пандирало той прѣминава сръбската граница, слѣдъ което тече около 600 метра въ подземна пещеря. Пò нататъкъ на брѣговетѣ му е росположенъ градеца *Нишевце*. Подъ кулата Сврлнчъ, която е прикрѣпена високо къмъ скалитѣ като орлово гнѣздо въ непристѫпната клисура (около 150 метра дѫлбочина) фучи Тимока мѣжду правитѣ скали надъ многочисленнитѣ водоскоци. Двѣтѣ рѣки се съединяватъ на плодородната, добрѣ обработена висока равнина при града Княжевацъ, който се е наричалъ до 1859 година Гургусовецъ, а послѣ прѣименованъ по заповѣдьта на князъ Милоша. Пò нататъкъ Тимокъ минава прѣзъ *Вратарница*, мѣжду Балкана и планинитѣ на источна Сърбия; тоя проходъ билъ извѣстенъ миналото столѣтие подъ название Passo Auqusto. При Зайчаръ тече отлѣво *Црна-рѣка* или *Кривовирски-Тимокъ*, който излиза изъ скалиста пукнатина въ видъ на водоскокъ високъ 4 метра и омива политѣ на пирамидата *Ртань;* слѣдъ 10 часа пѫть той се втича въ главната рѣка. Въ неговитѣ притоци промиватъ злато. Дѫлбокото корито на Тимокъ на растояние 13 часа пѫть е служило за граница мѣжду Сърбия и Турция. При Родуевацъ той се съединява съ Дунава. Тимокъ изобилова съ риба, особенно сомѣна [64]).

Отъ источния Балканъ текатъ въ Дунава: *Тополовица* (устието ѝ при Видинъ), *Видболъ* (устието при село Видболъ), *Арчаръ* (устието при гр. Арчаръ), *Скомлия* Ломъ (старий Almus; втича се при града Ломъ) *Джибра* или *Цибрица* (Cebrus, *Κιάμβρος*; втича се при Джибра Паланка), *Огустъ* (при-

[64]) Kanitz. Reise in Süd-Serbien und Hord-Bulgarien; Д-ръ Мачай въ Гласникъ Т. XIX; М. Б. Миличевичъ, Србија.

тоци: Брзя, Шуговица и Ботуня отъ къмъ Враца), Скитъ [65]). Областьта на тѣхнитѣ източници, която е изслѣдованъ недавно отъ Каница, лѣжи въ главната верига на Балкана; всичкитѣ тѣзи рѣки си проправятъ пѫтъ прѣзъ варовититѣ планини, расположени прѣдъ Балкана, по̀ нататъкъ орошаватъ често населената хълмиста полоса, послѣ което се простира къмъ Дунава печална равнина съ дребни храсталаци мѣжду които рѣдко се срѣщатъ лозия, пастбища и полета. Дунавския брѣгъ е плодороденъ и обработенъ.

Искъръ (старий *'Οσκιος* Oescus) се начева при Рила. Той се съставлява отъ двѣ рѣкици Черний и Белий Искъръ отъ които Черния се истича отъ десетьтѣ горѣпомѣнати планински езера. Искъръ минава прѣзъ таинственна, дѫлбока скалиста крисура, отива къмъ Самоковъ, по нататъкъ тече отъ югъ къмъ сѣверъ прѣзъ самоковската долина, гдѣто въ притоцитѣ му добиватъ желѣзо. Послѣ прѣзъ тѣснитѣ протича въ голата зелена софийска котловина, *Софийско поле*, прѣдишно езерно дъно съ наносна почва, гдѣто и сега въ двѣ мѣста сѫществуватъ блата; подъ склоноветѣ на планината има много горѣщи извори. На една миля растояние отъ Искъръ лѣжи важния градъ София (по бълг. Срѣдецъ, стър. Serdica), изъ които отиватъ пѫтища на всѣкѫдѣ, къмъ Бѣлградъ, Берковица, Русчюкъ, Цариградъ и Самоковъ [66]). Изъ тая котловина Искъра си е про-

---

[65]) На картитѣ се срѣща также Ogustul и Skitul; но окончанието ul се чува само въ ромѫнското население при устията на тѣзи рѣки. Името си Огустъ рѣката е получила отъ римската колония Augusta при нейнитѣ извори. Mannert, Geogr. der. Griechen und Roemer. VII 88.

[66]) „Si la Sierra Nevada embellit l'horizou du bassin de Grenade, le pendant sur une autre échelle ne s'en trouve-t-il dans la superbe cavité de Sophie, dominée au sud par la neige du Rilodagh et à l'ouest par le haut et rocailleux Vitosch d'au moins 4500 pieds? Vis-à-vis de ce dernier règne une série de plus basses montagnes bo sées, tandis que entre eux s'étend cette vaste plaine verdoyante, dont les nombreux tumulus coniques d'Avares forment les seules éminences et

правилъ дълъгъ проходъ прѣзъ Балкана и водата му тече като стрѣла между недосягаемо високитѣ стѣни, като подрива стрьмнитѣ канари и съ страшенъ шумъ натрупва пѣсъчнитѣ насипи съ принесенитѣ отъ течението му дървета. Многочислени селца сѫ расположени въ тоя проходъ на Искъръ, единственна рѣчна клисура въ всичкитѣ Балкански планини, прѣзъ която лѣжи также римския пѫть [67]). Въ тѣснинитѣ отлѣво се втича *Искрецъ*, отдѣсно *Малъкъ Искъръ*, а на равнината, отъ другата страна на тѣснинитѣ, отдѣсно се втича *Панега*. Въ Дунава Искъръ се влива при селото Хигени.

Витъ (Utus) [68]), който е съставенъ отъ сливанието на Бѣлия и Черния Видъ при сѣверния склонъ на Балкана, тече край града Тетевенъ и се втича въ Дунава къмъ сѣверъ отъ Никополъ. Както изворитѣ, така и врьхното му течение сѫ били съвършенно погрѣшени на картитѣ до 1870 година. Тая погрѣшка е толкова по забѣлѣжителна, че прѣзъ върхното течение на съединения Видъ е минавалъ голѣмия цариградски пѫть. Именно за начало на Видъ считали рѣкицата Мѫтивиръ при Ихтиманъ и я насочвали като голѣма рѣка край града Златица, прѣзъ Балканския проходъ, къмъ Дунава. Между това Мѫтивиръ тече не на сѣверъ къмъ Дунава, а на югъ прѣзъ

---

qui est arrosée par l'Isker et ses affluents." A. Boné, Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe. Vienne, Braumüller 1852, 43. (На тая книга за съжаление малко обарнали внимание).

[67]) E. Rockstroh, въ Mittheil. der k. k. geogr. Gesell. 1874, 440. Prof. Dr. Fr. Toula (Ueber den Berkovica-Balkan und durch die Iskerschluchten nach Sofia. ib. 1876 552) мисли, че ще може да се направи желѣзенъ пѫть прѣзъ клисурата на Искъръ, но се изискватъ и значителни затруднения. Kanitz, Donau-Bulgarien II, 828 (съ изображ.).

[68]) По българ. также *Вита*. Въ една българска пѣсень се казва, че Стоянъ съ соколи ловилъ «по Витѫ и по Искара,» общъ трудъ. Болградъ 1868, 2, 79, «Вита река» въ Географията на Неофита Хилендарский (Крагуевацъ 1835).

дива скалиста клисура въ Тополница, която на югъ отъ Балкана се влива въ Марица; а Златица лѣжи тъй сжщо не на сѣверната страна, както обикновенно означавали, но при южния склонъ на Балканската стѣна, която, съ исключение клисурата на Искръ, нигдѣ не се прѣсича отъ рѣка. На френския пжтникъ Лежанъ принадлѣжи заслугата за откриване на истината, съ което значителна мѣстность отъ бассейна на Черното море е била отнесена къмъ бассейна на Егейското море [69]). Българитѣ отдавно забѣлѣжили тая погрѣшка въ географическитѣ карти: още въ 1860 година е писалъ за това Христо Поляковъ [70]).

Осъмъ (Asamus, виз. Ὄσμος, старо-бълг. и гурск. Осма, ново-бъдг. Осъмъ) се съставлява въ Балкана отъ Черния и Бѣлия Осъмъ и се втича въ Дунава срѣщу устието на Алута. На Осъма лѣжатъ градоветѣ Троянъ и Ловечъ.

Янтра (Ἄθρυς у Херодата, Iatrus у римлянитѣ), туземното име на която пò често се произнася Етра, се начева подъ Шипчанския проходъ, тече прѣзъ града Габрово и, като се извива живописно мѣжду скалиститѣ брѣгове, край старобългарската столица Търново, пò-нататъкъ къмъ сѣверъ впада въ Дунава. Отъ лѣво въ нея се влива голѣмата рѣка *Росица* (въ срѣд. вѣкове Росито [71]), която минава при Севлиево и Никюпъ,

---

[69]) См. Hochstetter, Das Becken von Ichtiman und der falsche Vid. Mittheil. der k. k. geogr Ges. 1870, 289.

[70]) Христо В. Пуляковъ говори въ монографията си за града Копривштица (въ литературния журналъ Български книжки, Цариградъ 1860 II. 262), че съвършенно неправилно помѣщаватъ Златица подъ сѣверния склонъ на Балкана и погрѣшно насочватъ водитѣ изъ мѣстностьта на Ихтиманъ край Златица прѣзъ Балкана къмъ Дунава, тъй като, освѣнъ Искъръ, никоя рѣка не се прокира прѣзъ Балкана. Така сжщо на българската карта Европейска Турция отъ Данова (Виена 1863, 4 листа). областитѣ на Видъ и Тополица се означени правилно.

[71]) До нѣкые рѣкы, иже наричеть се тѣми людми Росита 1469. Гласникъ 22, 294 (ib, 296 до рѣкы глаголѥмые Осма). На рѣцѣ Роситѣ у Никополю читается въ одной рукописи старасербск. (Чтенія Общ. Ист. Москва 1859 II. 29).

а отдѣсно *Трѣвна*, *Златарица* и *Беброва ска рѣка*. При Русчукъ въ Дунава се влива другийтъ Ломъ, който се съставлява изъ Бѣлий и Черний Ломъ и тече чрѣзъ хълмистата страна по твърдѣ извити интересни варовити пукнатини.

Къмъ истокъ отъ Русчукъ въ Дунава се втича единствената незначителна рѣка Демиръ-Бабу-Дервишъ-Су; останалитѣ рѣки сж безводни [72].

При Разградъ се захваща водораздѣлътъ мѣжду Дунава и Черното море. Покрай Понтийскитъ брѣгъ се протакътъ цѣлий рѣдъ лимани, отъ които найзабѣлѣжителнийтъ е Девна при Варна.

Камчията (по старому Panyssos, по старобългарски Тича [73]), по турски Камчикъ—бичъ, достатъчно е описана по-горѣ.

2. Бассейнътъ на Егейското море.

Въ Егейското или както го наричатъ Гърцитѣ, Турцитѣ и Българитѣ, Бѣлото море се вливатъ изъ българскитѣ страни, освѣнъ малкитѣ рѣкици, три значителни рѣки: Марица, Струма и Вардаръ.

Марица (Hebrus, по турски Мериджe-су) се начева въ Рилскийтъ хребетъ по-горѣ отъ селото Радоила, по-нататъкъ тече на истокъ покрай Баня (600 метра) и излиза при Бѣлово, гдѣто сега се свършва румелийскийтъ желѣзенъ пжть, въ обширната тракийска равнина, която Марица прѣсича по самата срѣда до Одринъ. Тази равнина при необикновенно плодородие се отличава съ лошъ климатъ, тъй като за произвождането на ориза често я заливатъ съ вода, вслѣдствие на което тя въ нѣкои мѣста е блатиста. Направеннитѣ бентове за

---

[72]) Kanitz, Mittheil. der k. k. geogr. Ges 1874, 472.

[73]) Върху Тича ср. Шафарикъ, Древности § 30. Bujuk Kangik ou Titza: Marsigli, Le Danube. La Haye 1744, 2, 52. И сега българ. село Тича (по турски Читакъ) при истоцитѣ на Вел. Камчия

полеване бъркатъ на корабоплаването по врьхното течение на р. Марица. Гори по равнината нѣма съвсѣмъ; за печение на хлѣба въ много мѣста употрѣбяватъ плѣва, тъй като нѣма дърва. Въ нѣкои мѣста въ низменностьта се зеленѣятъ малки горички (курии по турски), въ които селенитѣ посрѣщатъ нѣкои праздници и торжества. При Татаръ-Пазарджикъ (192 метра) се влива отъ лѣво въ Марица златоносната *Тополница* или *Тополка* (по турски Кузлудере), изворитѣ на която се намиратъ при Копривщица, между Балканътъ и Срѣдня Гора; тя тече първо на истокъ чрѣзъ Златишкия окрѫгъ, послѣ покрай Петричъ (413 метра) бързо тече чрѣзъ скалистата клисура къмъ югъ. Отъ дѣсно се вливатъ въ Тополница Мътивиръ, който тече чрѣзъ непроходимитѣ клисури изъ Ихтиманската котловина, а при Цѣрово — Яворица изъ околноститѣ на Трояновитѣ врата. Пó-нататъкъ въ Марица се вличa отъ лѣво *Луда-Яна*, която покрай градътъ Панагюрище истича изъ Срѣдня Гора, а малко пó-долу — *Стрѣма*, образующа се въ прѣкрасната, покрита съ рози висока долина, между Балканътъ и Срѣдня Гора, отъ сливанието на Гиопсу, Карловска рѣка и Акдере. Отъ лѣво прѣзъ Еницдере се вличатъ водитѣ изъ цѣпинската котловина: Стара-рѣка (Карликъ-Дереси) тече отъ къмъ Батакъ; паралелно съ нея тече Въча (Чiа) или *Кричимска рѣка*. Недалечъ отъ устието на Въча на дѣсния брѣгъ на Марица е расположенъ Пловдивъ, по турски Филибе (163 метра). Малко пó-нагорѣ отъ Пловдивъ при Палатово се захваща корабоходството; на салове, направени отъ голѣми дървета изъ Рилскитѣ и Родопскитѣ гори принасятъ къмъ морето оризъ и разни жита. При Одринъ (30 метра) се съединяватъ три значителни рѣки; Марица приема тука отъ лѣво *Тунджа*, отъ дѣсно *Арда*, бассейнътъ на която въ Родопътъ е доволно значителенъ. Задъ Одринъ Марица тече чрѣзъ долнята часть на тракийската равнина, която е отдѣлена отъ горнята съ отрозитѣ на Родопътъ и Сакаръ-Планина. При Кулели-Бургасъ чрѣзъ

нея прѣминава румѣлийскийтъ желѣзенъ пѫть по голѣмъ мостъ. По-нататъкъ Марица тече съ незначителни понижавания при Демотика (по византийски Дидамотихонъ), по югозападна посока, чрѣзъ крайморската равнина; въ нея се влива тукъ послѣднийтъ значителенъ притокъ *Екрене* (Ἀγριάνης, Erginus по старому, Рагина у Византийцитѣ), който се начева въ планинитѣ на Странджа. Покрай дѣснийтъ брѣгъ отива желѣзнийтъ пѫть отъ Кулели-Бургасъ въ Деде-Агачъ къмъ морето. Устията на Марица при старата грьцка колония Еносъ прѣдставляватъ обширна блатиста делта, съ много острови отдѣлени съ тѣсни канали, които сѫ покрити съ кѫмѫши; едноврѣменното търговско пристанище на Еносъ днесъ се е прѣвьрнало въ блато.

Най-голѣмийтъ притокъ на Марица, *Туnджа* (*Τόνζα* у Визант., Tonzus у Римлянитѣ [75]), се начева въ Балканътъ, на 2 часа пѫть по̀-нагорѣ отъ Калоферъ (650 метр.). Най-напрѣдъ тя, като се насочва къмъ истокъ, орошава прѣкрасната Казанлъшка долина, тъй нарѣченото Туловско-поле мѣжду Балканътъ и Караджа-Дагъ. Самийтъ Казанлъкъ (442 метра) се прѣдставлява украсенъ съ орѣхови и кестанови дьрвета. Околнитѣ селения се криятъ въ фруктови градини; въ околноститѣ на градътъ на обширнитѣ полета се развъждатъ лозия, тютюнъ, папуръ, а особенно гюлове, за приготовление на гюлово масло. Въ другата низменна котловина, гдѣто Тунджа се възвива къмъ югъ, сѫ расположени Сливенъ и Ямболъ (130 метра). Малко по̀ нагорѣ отъ Одринъ Тунджа се промѫква чрѣзъ Сакаръ-Планина.

---

[74]) Taenarus въ лат. прѣводъ на Халкокондила е грѣшка; въ подлинника се чите *Ταίαρος* това е *Τέαρος* Херодота 4, 89 — 91. Халкокондилъ въобще силно подражава на Херодота. Тази грѣшка я открилъ Тафелъ Constantinus Porphyrogenitus de provinciis regni Buz. Tubingae 1846, 28 Теаросъ Херодота не е ни Тунджа, ни Марица, а днешнийтъ Буюкъ-Дере, който орошава Бунаръ-Хисаръ (ср. Jirecek, Heerstrasse 49).

Места (Nestus, по турски Кара-су), тече изъ котловината на Разлогъ въ източнийтъ Родопъ, покрай Неврокопъ и се втича въ морето противъ островъ Тасосъ.

Струма (Strymon по старому и у Гърцитѣ, по турски тъй сжщо Кара-су [75]), се захваща у Витошъ. Съ своето тѣсно извивливо върхно течение тя най-напрѣдъ се насочва къмъ сѣверъ, по плодородната гжсто населена долина мѣжду Витошъ, Голо-Бърдо и Лилинъ, въ която сж открити сиви камѣнни въглища. Послѣ тя се враща на западъ и малко подолу отъ кулата на Перника, чрѣзъ живописната клисура, (600 метр.) мѣжду отвѣснитѣ въ 100 метра височина скали отъ червенъ варовикъ, встжпва въ блатиститѣ поляни на радомирската котловина. По нататъкъ, при развалинитѣ на срѣдневѣковната кула Землънъ, тя тече чрѣзъ непристжпна дива клисура (513 метра). Като искача изъ тѣзи тѣснини, Струма тече къмъ ЮИ., по дилювиалната равнина на Кюстендилъ (въ срѣднитѣ вѣкове Велбуждъ). Знаменитий съ своитѣ цѣлебни извори Кюстедилъ лѣжи къмъ западъ отъ Струма на единъ часъ разстояние; долината е покрита съ ръскошни ливади и ниви, засѣяни съ тютюнъ и памукъ, а склоноветѣ на околнитѣ планини — отъ лозия и плодовити градини; надъ тѣхъ висятъ то стръмни гребени, то зжбци отъ варовити канари, на които си виятъ гнѣзда орлитѣ. Послѣ рѣката отъ ново се извива въ дългитѣ скалисти тѣснини (402 метр.) и приема отъ лѣво *Джерменъ* (въ срѣднитѣ вѣкове Гѣрманъ [76]), който

---

[75]) Какъ бѣдни сж биле язикътъ и понятията на турскитѣ завоеватели, ако въ Македония четире голѣми рѣки сж нарѣчени съ едно име Карасу, черна рѣка — Nestos, Strymon, Erigon, Haliacmon!

[76]) Село Германщица въ единъ рукописъ 1378 г., Safarik Pam. 106. Рѣка Грманъ 1469 г., Гласникъ 22, 298. За долината на Струма глѣдай любопитното описание у E. Rockstroh, Bericht uber eine Reise von Samakof nach Melnik, XI Jahresbericht des Vereins fur Erdkunde in Dresden (1874) Объ историческихъ воспоминаніяхъ о Германіи, мѣсторожденіи Велисарія (още и до сега това име се е сохранило въ названието на селото Джерменъ) глѣд. Jirecek, Heerstrasse 28.

тече изъ котловината на Дупница и *Рила*. Отъ това мѣсто Струма тече на югъ. Най-напрѣдъ тя прѣсича прѣкрасната долина на Джумая, послѣ слиза чрѣзъ дивата клисура три часа пѫть (при Кресна) въ красивата котловина, въ источната страна на която при Перинъ-Планина забѣлѣжително красиво е расположенъ градътъ Мелникъ. Тукъ отъ лѣво тя приема значителната рѣка *Струмица*, въ плодородната долина на която лѣжатъ градоветѣ Радовищъ, Струмица и Петричъ. По-нататъкъ Струма тече чрѣзъ една клисура дълга три часа пѫть, която се е наричала въ срѣднитѣ вѣкове *Рупелионъ* [77]). Срѣдъ тѣзи тѣснини отъ лѣво лѣжи градътъ Валовища (Демиръ-хисаръ); отъ дѣсна страна се стичатъ водитѣ изъ малкото езеро *Будково*, расположено въ областьта на българското племе Сираковци. Задъ Валовища се захваща обширната твърдѣ плодородна крайбрѣжна равнина на Сересъ (по славянски Сѣръ), съ черна торна почва; тукъ лѣжатъ градоветѣ Сересъ, Зихна, Ангиста, Драма и др. Струма тече чрѣзъ голѣмото езеро *Тахиносъ* (по староому Прасиасъ или Керкинитисъ) и близо до развалинитѣ на Амфиполиса се излива въ морето.

Вардаръ [78]) (*Ἄξιος*) се начева въ горниститѣ и малко населенитѣ отрози на Шаръ планина, по-горѣ отъ българскийтъ

---

[77]) Още и сега въ тази мѣстность има село Рупель, Григоровичъ, очеркъ путеш. 142.

[78]) Спорѣдъ Шафарика (Sebrané spisy II. 240) Вардаръ билъ нарѣченъ отъ турскитѣ Вардариоти, които тукъ биле поселени въ XI ст. (dor, — der, — dere по турски вода) и у славянитѣ се е наричалъ *Велика*. Името Вардаръ се срѣща у старосърбскиятъ писатель Доментиянъ въ XIII стол (изд Даничича 1860, 106) и въ единъ ръкописъ на царь Душана 1348 г; на Вардаръ св. Георгий (Šafařik, Pam. 102). Мѣстата, въ които се упомѣнава *Велика* (Хроника Даниила 44, ръкописъ въ Pam. 22 и въ Гласника 13, 373), съвсѣмъ не тъй сѫ ясни, щото безъ всяко съмнение да се утвърждава, че това е горния Вардаръ; тя може да се приеме за р. Трѣска, на която горнето течение още и сега се нарича Велика.

градъ Костово или Гостиваръ [79]) (460 метр.). До Костово той носи название *Подалишка-рѣка* [80]). Усиленъ отъ многото планински рѣкици, той тече по аллювиалната долина, днесъ нарѣчена Тетово, 10 часа дълга и 3 часа широка. Въ срѣднитѣ вѣкове тази мѣстность, както и сега, била извѣстна подъ име *Пологъ;* Горниятъ Пологъ билъ при върхното течение на Вардаръ, Долниятъ — около Лѣшкиятъ Мънастирь [81]). На планинската рѣкица, която се стича отъ Шаръ, лѣжи градътъ, който прѣди Славянитѣ наричали *Хтетово*, днесъ Тетово, а турцитѣ го наричали *Калканделенъ*. Тази прѣкрасна планинска долина е покрита съ множество български селения. Въ долината доздрѣватъ житата и овощията, тъй сѫщо растатъ много орѣхови и вишнови дървета, а на долниятъ склонъ на Шаръ, който стръмно се поднема на 2000 метра срѣдъ равнината, растатъ кестанови дървета. На височинитѣ живѣятъ полудиви албански овчѣри.

Подъ Люботрънъ Вардаръ встѫпва въ Скопийската котловина (254 метра), отдѣто приема югоисточна посока. Неговото бързо течение мѣжду високитѣ брѣгове, въ длъбокоископаното скалисто корито, се вижда само отъ близо. Пò горѣ отъ Скопие отъ дѣсно въ него се втича пълноводната р. *Трѣска*, нарѣчена въ върхното си течение *Велика-рѣка* и която, като тече отъ градътъ Кичево (пò-турски Крилово) по мѣстностьта, която още въ срѣднитѣ вѣкове се е наричала *Порѣчь*, съ силното си те-

---

79) Гостиваръ въ единъ старосърбски паметникъ отъ начало на XIV ст. Safarik Pam. 55. Ср. Hostivar въ Цехия.

80) Буе върху картата на Гана, Sitzber. der Wien. Akad. 1869. LX. Тетово посѣтили и описали Гризибахъ и Рокштро (Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien).

81) Пологъ не е Pelagonia, както нѣкои сѫ прѣдполагали, а Тетова, въ това язъ съмъ се убѣдилъ въ расположението на мѣстноститѣ, които сѫ означени въ старитѣ рѫкописи. Това мнѣние го подтвърждава Boué Itineraire I 309, гдѣто расположението на двата Полога сѫ ясно означени.

тече изъ котловината на Дупница и *Рила*. Отъ това мѣсто Струма тече на югъ. Най-напрѣдъ тя прѣсича прѣкрасната долина на Джумая, послѣ стжпва чрѣзъ дивата клисура три часа пжть (при Кресна) въ красивата котловина, въ источната страна на която при Перинъ-Планина забѣлѣжително красиво е расположенъ градътъ Мелникъ. Тукъ отъ лѣво тя приема значителната рѣка *Струмица*, въ плодородната долина на която лѣжатъ градоветѣ Радовищъ, Струмица и Петричъ. По-нататъкъ Струма тече чрѣзъ една клисура дълга три часа пжть, която се е наричала въ срѣднитѣ вѣкове *Рупелионъ* [77]). Срѣдъ тѣзи тѣснини отъ лѣво лѣжи градътъ Валовища (Демиръ-хисаръ); отъ дѣсна страна се стичатъ водитѣ изъ малкото езеро *Будково*, расположено въ областьта на българското племе Сираковци. Задъ Валовищъ се захваща обширната твърдѣ плодородна крайбрѣжна равнина на Соресъ (по славянски Сѣръ), съ черна торна почва; тукъ лѣжатъ градоветѣ Сересъ, Зихна, Ангиста, Драма и др. Струма тече чрѣзъ голѣмото езеро *Тахиносъ* (по старому Прасиасъ или Керкинитисъ) и близо до развалинитѣ на Амфиполиса се излива въ морето.

Вардаръ [78]) (*Ἄξιος*) се начева въ горниститѣ и малко населенитѣ отрози на Шаръ планина, по-горѣ отъ българскийтъ

---

[77]) Още и сега въ тази мѣстность има село Рупель, Григоровичъ, очеркъ путеш. 142.

[78]) Спорѣдъ Шафарика (Slované sp sy II. 240) Вардаръ билъ нарѣченъ отъ турскитѣ Вардариоти, които тукъ биле поселени въ XI ст. (dar, – der, — dere по турски вода) и у славянитѣ се е наричалъ *Велика*. Името Вардаръ се срѣща у старосърбскиятъ писатель Доментиянъ въ XIII стол (изд Даничича 1860. 106) и въ единъ ржкописъ на царь Душана 1348 г.; на Вардаръ св. Георгий (Safarik. Pam. 102). Мѣстата, въ които се упомѣнава *Велика* (Хроника Д нила 44, ржкописъ въ Pam. 22 и въ Гласника 13. 373), съвсѣмъ не тъй сж ясни, щото безъ всяко съмнение да се утвърждава, че това е горния Вардаръ; тя може да се приеме за р. Трѣска, на която горнето течение още и сега се нарича Велика.

градъ Костово или Гостиваръ [79]) (460 метр.). До Костово той носи название *Подалишка-рѣка* [80]). Усиленъ отъ многото планински рѣкици, той тече по аллювиалната долина, днесъ нарѣчена Тетово, 10 часа дълга и 3 часа широка. Въ срѣднитѣ вѣкове тази мѣстность, както и сега, била извѣстна подъ име *Пологъ;* Горнийтъ Пологъ билъ при върхното течение на Вардаръ, Долнийтъ — около Лѣшкскийтъ Мънастирь [81]). На планинската рѣкица, която се стича отъ Шаръ, лѣжи градътъ, който прѣди Славянитѣ наричали *Хтетово*, днесъ Тетово, а турцитѣ го наричали *Калканделенъ*. Тази прѣкрасна планинска долина е покрита съ множество български селения. Въ долината доздрѣватъ житата и овощията, тъй сѫщо растатъ много орѣхови и вишнови дървета, а на долнийтъ склонъ на Шаръ, който стрьмно се поднема на 2000 метра срѣдъ равнината, растатъ кестанови дървета. На височинитѣ живѣятъ полудиви албански овчѣри.

Подъ Люботрънъ Вардаръ встѫпва въ Скопийската котловина (254 метра), отгдѣто приема югоисточна посока. Неговото бърво течение мѣжду високитѣ брѣгове, въ дѫлбокоископаното скалисто корито, се вижда само отъ близо. Пò горѣ отъ Скопие отъ дѣсно въ него се втича пълноводната р. *Трѣска*, нарѣчена въ върхното си течение *Велика-рѣка* и която, като тече отъ градътъ Кичево (пò-турски Крилово) по мѣстностьта, която още въ срѣднитѣ вѣкове се е наричала *Порѣчь*, съ силното си те-

---

[79]) Гостиваръ въ единъ старосърбски паметникъ отъ начало на XIV ст. Safarik Pam. 55. Ср. Hostivar въ Цехия.

[80]) Бує върху картата на Гана, Sitzber. der Wien. Akad. 1869. LX. Тетово посѣтили и описали Гризибахъ и Рокштро (Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien).

[81]) Пологъ не е Pelagonia, както нѣкои сѫ прѣдполагали, а Тетова, въ това азъ съмъ се убѣдилъ изъ расположението на мѣстноститѣ, които сѫ означени въ старитѣ рѫкописи. Това мнѣние го подтвърждава Boué Itineraire I 309, гдѣто расположението на двата Полога сѫ ясно означени.

чение проправя си пжть къмъ Вардаръ прѣзъ чървенитѣ скали. Отъ лѣво се втича изъ Качанскийтъ проходъ *Лепенацъ*, притока на който *Нередимка* е забѣлѣжителенъ съ горѣпомѣнатото раздвоение. Пò-долу отъ Скопие отъ дѣсно се влива *Маркова-рѣка*, при която се намира мънастиря на краль Марка [82]). Истича тя изъ езерото, което има, по народното прѣдание, подземно съобщение съ Охридского езеро. Пò-нататъкъ по лѣвийтъ брѣгъ се протака плоскогорието — *Овче-поле* (по турски Мустафа-Оваса), до 30 квадратни мили, заключено мѣжду Карадагъ, Вардаръ и Плашкавица, — пустинна, хълмиста страна, покрита съ дребенъ джбовъ и трънливъ храсталакъ. Пò-долу отъ Скопие на лѣвийтъ брѣгъ лѣжатъ блатата, изъ които циганитѣ добиватъ селитра, и тамъ се намира покритото съ кжмжши езеро (въ срѣднитѣ вѣкове *Блатно-езеро* [83]), на единъ часъ дължина и широчина, което служи за мѣстопрѣбивание на блатиститѣ птици и заразява въздухътъ съ вредни миязми; лѣтѣ езерото переодически изсжхва. Чрѣзъ тази мѣстность тече въ Вардаръ *Пшина*. При нейното върхно течение е расположенъ извѣстнийтъ мънастиръ Св. Прохоръ; главнитѣ ѝ притоци сж отъ лѣво *Крива-рѣка* (по турски Егрису), а отъ дѣсно *Голѣма-рѣка*, на която лѣжи Куманово (въ срѣднитѣ вѣкове Жеглигово). Пò- долу отъ търговскийтъ градъ — Велесъ (по турски Кюприли, 170 метр.) се вливатъ отъ дѣсно, истекающитѣ изъ дивитѣ скалисти пукнатини, пò-малкитѣ рѣки *Топола* и *Бабуна* (съ Десла). Пò-нататъкъ се излива *Брѣгалница*, текуща около Щипъ и получающа своитѣ води изъ голѣмата котловина мѣжду Плашкавица и Бѣласица, отъ лѣво тя приема *Злетовската рѣка*. При изворитѣ на Брѣгалница е расположена областьта *Пиянецъ*, въ която се намиратъ поселения отъ българското племе — Пиянци. Тази мѣстность още не е услѣдва-

---

[82]) Глѣдай глава XXII.

[83]) Šafařik Pam. 25 (рукописъ XIII ст.).

ва. На единъ часъ по-долу отъ устията на Брѣгалница, при развалинитѣ на старийтъ Стобъ, се влива въ Вардаръ най-голѣмийтъ неговъ притокъ — *Черна*.

Черна или *Црна* (по старому Еригонъ, по турски Кара-су) се начева у селото Илино, близо до Желѣзнецъ (по турски Демиръ-хиссаръ), и при встжпванието си въ котловината на Битоля приема отъ лѣво *Блато-рѣка*, която тече изъ околноститѣ на Прилѣпъ. По-нататъкъ тя тече на югъ и тъй полегка, щото водитѣ ѝ образуватъ въ долината обширни блата. Отъ планината Перистери тече въ Черна отъ дѣсна страна — *Драгоръ*, на който е расположенъ градътъ Битоля, и *Елешка*, която тече покрай Флорина или Леринъ (по старославянски Хлѣринъ). Послѣ тя тече по сѣверо-западна посока по планинската страна чрѣзъ не тъй отколя още почти съвършенно неизвѣстната мѣстность, *Морихово* или Мариово, гдѣто срѣдъ чамовитѣ гори сж расположени восемнайсеть български села, населени съ дърводѣлци. Отъ незапамятнитѣ врѣмена още по Вардаръ и Черна прѣкарватъ дръва за постройки.

По-долу отъ устието на Черна Вардаръ встжпва въ тѣснинитѣ на *Желѣзна-врата* (Демиркапу), дължина 550 метра, въ които той тече между грамаднитѣ чървеникави скали, и има ширина 52 метра. Лѣвийтъ брѣгъ е съвършенно стрьменъ; къмъ дѣснийтъ брѣгъ води старийтъ искуственъ пжть, направенъ по народното прѣдание отъ краля Марка. По дѣснийтъ брѣгъ тъй сжщо се протака желѣзнийтъ пжть изъ Солунъ за Босна. По-нататъкъ слѣдватъ малки клисури. Отъ Гладецъ до Хидово желѣзнийтъ пжть прѣминава на една миля дължина по лѣвийтъ брѣгъ, гдѣто лѣжи плодородната област — Боемия [84]) и рѣкицата съ сжщото име. Сѣтнѣ иде Циганскийтъ проходъ (по турски Чингене-дервендъ) два часа пжть на длъжъ, необикно-

---

[84]) Вече въ XIV стол. Боимия (ржкописъ въ Гласникъ 24, 235) *Βαίμί* у Кантакузина 1337, eq Bonn. I 475.

венно пустиненъ, задъ който солунскийтъ желѣзенъ пѫть прѣминава на лѣвийтъ брѣгъ. Отгука Вардаръ тече срѣдъ пустинна мѣстность, обитаема отъ безчисленно множество птици, по солунската крайбрѣжна равнина нарѣчена обикновенно *Вардарин*. Отъ лѣво при селото Аматово (32 метра), отъ което се вижда Олимпъ, впада *Арджанъ*, който истича изъ езерото при *Поляна* (Дойранъ) и прѣсича малкото Раанско езеро. По-нататъкъ къмъ югъ прѣминава голѣмийтъ мостъ надъ Вардаръ по пѫтя изъ Солунъ въ Битоля, който има дължина около 650 разкрача. Недалечъ отъ своитѣ устия Вардаръ приема отъ дѣсна страна *Колудей*, тъй сѫщо *Колодей* или *Кромено*, по турски *Каразмакъ*, по гърцки *Мавронери* (по старому Лидий), който като приема въ себе си *Мъгленица*, прѣсича блатистото езеро, близо около което сѫ расположени града Енидже и развалинитѣ на старата Пелла. При устията си Вардаръ образува блатиста делта.

Колудей се начева при политѣ на *Ниджe*, прѣсича блатистото Нисийско блато и се прѣближава къмъ града Воденъ (по старому Едесса), прославенний отъ всичкитѣ пѫтешественници за своето прѣкрасно мѣстоположение. Съ много рѫкави прѣсича той града, и подирѣ доло пада отъ една терраса висока 100 метра въ видъ на голѣми водопади и по-нататъкъ бързо се упѫтва къмъ морето. Изъ кѫщята на Воденъ на края отъ террасата сѫ виждатъ всичката приморска равнина, надалечъ бѣлий Солунъ, Халкидонскитѣ планини и морето. Склоноветѣ по-доло отъ града сѫ покрити съ нарови дървета и различни, приплѣтени съ ръскошни лиани, храсталаци, въ нейния туфъ се намиратъ безчисленни, днесъ съвършенно изсѫхнали сталактитови пещери, отъ които нѣкои се протакатъ безконечно. Тѣ доказватъ голѣмитѣ измѣнения, които историята е длъжна да обясни съ помоща на геологията. Заслугата за иелѣдванието на

това интересно явление принадлѣжи на нѣмскитѣ пѫтешественникъ Гризебахъ [85]).

По разсказатъ на Кедрина въ XI столѣтие рѣката изчезвала въ една пукнатина надъ града и текла подъ него въ подземнитѣ канали, послѣ излиза отъ ново на повьрхнината подъ поменатата терраса въ сталактитовитѣ пещери. Слѣдователно тогава е нѣмало водопадъ въ Воденъ. Прѣди да дойдешъ до града, още и сега се виждатъ диритѣ отъ старото корито, което исчезва близо около строенията. Малко по-малко пукнатинитѣ се напълняли съ туфъ, чрѣзъ който рѣката едвамъ съ голѣмъ трудъ е можала да си проправи пѫть, и е образовала при града езеро. И дѣйствително, Кантакузинъ разсказва, че въ XIV столѣтие града Воденъ билъ защитенъ отъ едната страна съ стѣни и баири, а отъ другата — съ езеро. По сетнѣ пукнатинитѣ съвършенно сѫ се запушили, а постоянно възрастающата вода на езерото си е проправила пѫть прѣзъ града и по такъвъ начинъ се образовалъ сегашния Воденский водопадъ.

Бистрица (*Ἁλιάκμων*, по турски Инидже-Карасу) тече изъ отрозитѣ на Пиндъ, гдѣто областьта на нейнитѣ извори се отдѣля съ низкийтъ водораздѣлъ отъ рѣката Дѣволъ. Отъ лѣво тя приема водитѣ на живописното, кратерообразно, окрѫжено съ лозья езеро Костуръ (по старому Celetrum, по-късно Diocletianopolis, по визант. и ново-грьцки *Καστορία*). Като орошава широката красива долина, Бистрица при Беръ се втича въ приморската равнина изъ тѣсната клисура, надъ която отъ дѣсна страна висятъ прѣдгорията на Олимпъ.

3. Бассейнътъ на Адриатическото море.

Срѣдъ планинскитѣ възвишенности на западната Македония, на еднакво разстояние отъ двѣтѣ морета, лѣжатъ прѣкрас-

---

[85]) Grisebach II 91 — 104.

нитѣ езера — Охридското и Преспанското, отдѣлени едно отъ друго съ високи планини (водораздѣлътъ при проходътъ около 900 метра надъ повьрхнината отъ Охридското езеро). Излишната имъ вода се излива въ Адриатическото море.

Преспанското езеро (около 845 метра) собственно се състои изъ двѣ езера, отдѣлени съ тѣсна плоска ивица отъ сушата. Тъй като ни едно отъ тѣхъ не тече по земната повьрхнина, то тѣхното равнище периодически се мѣнува, спорѣдъ промѣненията, които произлизатъ въ подземнитѣ водостоци, и твьрдѣ често двѣтѣ тѣзи езера се съединяватъ въ течението на нѣколко години въ едно езеро. За плавание тукъ се употрѣбяватъ (*monoxyla*, по български члнъ), дълги тѣсни, неустойчиви варки, изджлбани изъ цѣли дьрвета. Градътъ Преспа вѣче не сѫществува; съ това име се нарича всичката езерна долина, необикновенно плодородна и гѫсто населена; тукъ различаватъ горня и долня Преспа. Пò-голѣмото сѣверно езеро, по български *Преспанско* или *Голѣмо езеро*, е крѫгло и украсено съ два скалисти острова, *Градъ* съ старо-български развалини и *Малъкъ Градъ*. При западнийтъ брѣгъ прѣдполагатъ, че има мѣсто, гдѣто водата ужъ истича подъ Галичица въ Охридското езеро; казватъ, че ако този каналъ се запуши, то всичката преспанска долина щела да се облѣе съ вода [86]. Пò-доло е расположено южното езеро, *Малко-езеро* или *Вентрокъ*, въ сѣверната широка часть на което лѣжатъ островчетата *Ахилъ* и *Видринецъ*. Къмъ югъ то все се стѣснява до тамъ, щото мѣжду горриститѣ брѣгове прилича на рѣка. Въ крайнийтъ жгълъ на този заливъ се възвишава стрьмна съ два вьрха планина, подъ която прѣминава подземнийтъ каналъ. По другата страна на планината при селото Трьнъ изъ една пещера истича пълноводната рѣкица, която скоро се влива въ р. Дѣволъ.

---

[86]) К. и Д. Миладиновъ, въ Българскитѣ народни пѣсни. Загребъ 1861, 527.

Оттука на половина часъ разстояние къмъ истокъ по всичката планина до самитѣ ѝ поли прѣминава отвѣсна тъмна пукнатина, сега съвършенно суха, ширината на която едвамъ достига до седемъ разкрача. По-албански тя се нарича шпиль-е-уикутъ (вълча клисура). Вѣроятно когато равнището на езерото било по-горѣ, тука е било истичанието му въ Дѣволъ [87]).

Изворитѣ на *Дѣволъ* се намиратъ въ почти неизвѣстна мѣстность по источнийтъ склонъ на Пиндъ. Най-напрѣдъ той тече по плодородната равнина на сѣверъ и се промъква, усиленъ съ водитѣ отъ Преспанското езеро, чрѣзъ тѣснийтъ Зангонский проходъ мѣжду отрозитѣ отъ планинската система на Шаръ и Пиндъ. По-нататъкъ той се завърща на западъ и орошава украсената съ езера Корчанска котловина (Корчанско-поле), която има 4 мили дължина и 2 широчина и е населена съ Българи, Албанци и Македонци — Румжни. Тамъ Дѣволъ тече прѣзъ окрженнoто съ блатисти поляни езеро *Свирино* (или Совьяни) и езерото *Малики*, прѣдставляюще собственно блатиста рѣка. При рѣкицата, която се втича въ Малики, лѣжи градътъ *Корга* или *Гьорджа* (по грьцки *Κορυτζά*); къмъ западъ оттукъ се виждатъ на височинитѣ развалинитѣ на румжнскийтъ панаиръ Москополисъ. Въ срѣднитѣ вѣкове вeрхната долина на Дѣволъ до Зангонскийтъ проходъ се наричала *Малъкъ Дѣволъ*, а котловината на Корча *Великий Дѣволъ* [88]).

Охридското езеро (Luchnitis lacus, 692 метра) спорѣдъ думитѣ на Буе [89]) се прѣдставлява съ своята яснолазурна повърхнина, подобно Рона при Женева, като драгоцѣненъ камъкъ за Турция, за който се изисква съвсѣмъ друга обработка, а не каквато е сега въ опустошенитѣ отъ турското нехайство и

---

[87]) Преспанското езеро описали Григоровичъ и Ханъ, двамата тѣ посѣтили само сѣвернийтъ му брѣгъ. До сега ни единъ ученъ пжтешественникъ не е ходилъ по самото езеро и не го е обиколилъ на около.

[88]) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin и пр. 292.

албанското хищничество околности [90]) Езерото има форма на еллипсисъ, дълго е 8 часа и широко 3 часа; най голѣмата му дълбочина е около 200 метра. Повърхнината му е синя, както въ ломбардскитѣ и швейцарскитѣ езера; неговитѣ прозрачни като чистъ кристаллъ води ставатъ мжтни само при южнийтъ вѣтръ или въ врѣме на бура. Острови въ езерото нѣма, кжмжши съвсѣмъ малко; въ дълбочината се намира безчисленно множество риба [91]). Плаватъ по него въ първобитни варки съ съвършенно плоски дъна; за запазвание на равновѣсието, прикрѣпяватъ отъ вънъ къмъ двѣтѣ страни широки и дебели кирищи, както това правятъ Полинезийцитѣ на своитѣ варки. Надъ южнийтъ брѣгъ виси стръмнийтъ „Камъкъ". На юго-источнийтъ брѣгъ, въ прѣкрасното мѣстоположение се намира мънастирьтъ св. Наумъ, при който изъ настоящийтъ изворъ истича бързата рѣкица, която е окржжена съ върби, елхи, брѣстове и тополи, по прѣданията на Българитѣ — истича изъ расположеното по-горѣ Преспанско езеро. Оттамъ се вижда и другийтъ мънастиръ св. Наумъ. На источнийтъ брѣгъ се възвишаватъ голи планини и между тѣхъ Галичица. Северната страна обхващатъ двѣ равнини, отъ които по малката е расположена около старо-знаменитийтъ градъ Охрида (ἡ Ἀχρίς по старому Luchnidus), лѣжащий въ прѣкрасното мѣстоположение на брѣгътъ на езерото, близо до двѣтѣ кули. Голѣмата равнина (Стружко поле) е широка 4 часа и е гжсто населена; както се вижда по рано тя е била езерно дъно; тя е съвършенно плоска и камѣниста; въ нея срѣдъ блатата и кжмжшитѣ се захваща Чернийтъ Дримъ,

---

[89]) Boué, Itineraires II 97 — 101. Routes 10. Върху езерата въ Охрида, Малики, Костуръ и др. ср. Mary Adelaide Walker, Trough Macedonia to the Albanian lakes. London 1864 (съ узображ.).

[90]) Въ околноститѣ на Охрида ежегодно се извършватъ срѣдне число до 150 убийства.

[91]) Ханъ счита 13 породи (Reise durch die Gebiete des Drin и пр. 100).

широкъ 30 метра, и тече прѣзъ българскийтъ градецъ Струга, часть отъ кжщата на който сж построена на грѣди (сваи) върху рѣката. Западнийтъ брѣгъ на езерото прѣдставлява низка отвѣсна скалиста площадь, на която срѣдъ кестановитѣ дървета лѣжи мънастирътъ Калищо; по на горѣ сж расположени неизвѣстнитѣ мѣстности съ разбойническитѣ Албанци. Изъ впадающитѣ въ езерото рѣки, най-важната по-рано е била Сатеска (собственно Сътѣска, тѣснини), която, като се захващала въ планинската мѣстность Дебрецъ [92]), се втичала между Струга и Охрида, догдѣто, вслѣдствие нейнитѣ части наводнения, не била отведена недавно отъ Струганцитѣ чрѣзъ каналъ въ Дримъ.

Дримъ (по славян. Дримъ, по албански Link, по старому *Δρίλων*), се съставлява отъ сливанието на двѣ голѣми рѣки — Черний и Бѣлий Дримъ. Чернийтъ Дримъ истича изъ Охридското езеро, и въ сѣверната си посока прѣсича Дибра или Дебра (постаро-славян. Дьбръ, клисура), полунезависимата планинска страна, около 10 мили дължина. Дебра е извѣстна както съ красотата на своитѣ планини, и многочисленнитѣ видове отъ срѣдневѣковитѣ развалини и градища, тъй сжщо и съ срѣдневѣковата дивина на обитателитѣ — „Господи! пази отъ голи Дебрани“, казватъ македонскитѣ Българи.

Въ горнята Дибра живѣятъ Българи, както християни, тъй сжщо и магометани, въ долнята магометани Албанци. Тамкашнитѣ магометани, около 60,000 жители способни да носатъ оржжие, считатъ себѣ си за крайжгъленъ камъкъ на цѣлийтъ мусулманский миръ. Тука още и сега господствува правото на по-силнийтъ, тукъ още е въ обичай ловътъ съ соколи. Християни тука се не срѣщатъ [93]). Дримъ си проправя пжть въ

---

[92]) Върху Дебрецъ сравни Григоровича, очеркъ пушеств. 123—127.

[93]) Първийтъ ученъ пжтешественникъ, който е проникналъ въ Дибра е билъ докторъ I. Моллеръ изъ Прага. Глѣд. Dr. Ios. Müller,

Дибра чрѣзъ многочисленнитѣ скалисти канали мѣжду отрозитѣ на Малиса и Шаръ. Отъ дѣсната страна се влива въ него тукъ *Радика*, която се начева въ Колабъ и орошава долината около седемъ мили дължина, мѣстожителството на българското племе — Мияки. Отъ лѣво изъ пълнитѣ съ диви прѣлести долове истича Лурия, която взема своето начало изъ тръбообразнитѣ и необикновенно джлбокитѣ албански „морски очи“ (планински езера); лурийскитѣ Албанци, католици и мусулмани — сж независимо планинско племе.

Бѣлий Дримъ истича изъ тржбообразна пещера при Жлѣбъ въ сѣверо-албанскитѣ Алпи и тече първо на истокъ чрѣзъ Метоя, широка равнина съ много старо сърбски градове и граничи съ Косово поле. Като се възвива мѣжду Шаръ и Бищрикъ къмъ югозападъ, той приема отъ лѣво дивата рѣчица *Лума*, която се хвърга отъ Корабъ чрѣзъ грамаднитѣ скалисти врати, които по прѣданието на албанцитѣ, тъй сжщо както „Brêche de Roland“ въ Паренеитѣ, биле ужъ разсѣчени съ мечъ отъ единъ митически герой.

При селото Брузъ или Ругова въ величественната мѣстность се сливатъ и двата Дрима. Срѣдъ грамаднитѣ планини и джлбокитѣ гористи клисури се зеленѣе малката равнина, покрита съ поляни и полета съ папуръ (220 метра). Къмъ югъ се виждатъ тѣснини, изъ които истича Черниятъ Дримъ; къмъ сѣверо-истокъ се намира джлбоката пукнатина, въ която тече Бѣлиятъ Дримъ; на западъ се открива прохода, чрѣзъ който текатъ съединенитѣ води на двѣтѣ рѣки. Пжтя изъ Призренъ въ Шкодра прѣминава въ тѣзи тъмни пустинни долини чрѣзъ три забѣлѣжителни каменни моста. Първо прѣминаватъ Лума, чет-

---

Albanien, Rumelien und die oesterreichisch-montenegrische Grenze. Prag, Calve 1844 съ прѣдисловие II I на Шафарика. Ср. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin и пр. 81 — 100. Рокщтро (глѣд. Reiseskizzen aus Dardanien и пр.) при посѣщаванне на града Дибра въ 1874 г. едвамъ спасилъ живота си.

вьрть часа пѫ-нататъкъ Бѣлий Дримъ, послѣ чрѣзъ половина часъ виждашь отъ лѣво сливанието на двата Дрима и още часъ пѫ-нататъкъ прѣминавашъ по голѣмийтъ мостъ при Вазирхана чрѣзъ съединенниятъ Дримъ [94]). По-нататъкъ, отъ пѫтя Дримъ се вижда само въ приморската равнина, тъй като пѫтя, като оставя рѣката на дѣсно въ дѫлбоката пропасть, отива високо по планинитѣ. „Ни единъ пѫть не прѣминава чрѣзъ тази пустиня, ни единъ человѣкъ не може прѣмина по вода тамъ. Никой не може каза, имали тамъ водопади или порози. Какъ важно и заедно съ това какъ смѣло би било пѫтуванието на изслѣдователитъ по тѣзи пропасти отъ южнийтъ склонъ на Алпитѣ". Тъй писалъ Гризебахъ въ 1841 година. Буе тъй сѫщо прѣдлага да се опита да се отиде по Дримъ или надолу отъ Охридското езеро, или нагорѣ отъ Шкодра на малъкъ единъ пароходъ [95]). Такова пѫтувание е прѣдприемалъ австрийскийтъ консулъ Ханъ въ 1863 година, на двѣ варки съ лопати изъ Шкодра; но порозитѣ скоро го принудили да се върне. Тѣснинитѣ на Дримъ иматъ въ дължина около 20 мили. Вълнитѣ текатъ съ страшенъ шумъ мѣжду грамаднитѣ сиви голи скалисти стѣни, въ нѣкои мѣста съвършенно изгладени отъ паданието на ледътъ. Въ много мѣста скалитѣ се спущатъ отвѣсно право въ рѣката, тъй щото небето се вижда въ видъ на тѣсна полоса. Екътъ се отражава въ продължението на много секун-

[94]) Тѣзи мостове сѫ описани отъ Гризебаха, Хана, Тезера и особенно отъ Буе въ Sitzber. der Wien. Akad. T. 37. 1859 г. 128; Т. 53 1866 г. 10; Т. 60, 1869 съ изоб.; Т. 61, 1870, 5. Въ отчета върху нѣмското издание на настоящата книга (Sitzber. d. Wien. Akad. 10 Febr. 1876) Буе отново казва: «Азъ все още настоявамъ че е възможность съ неголѣмъ плоскодъненъ параходъ, особенно въ врѣме пълноводие, да се отиде изъ Шкодра по съединенниятъ Дримъ и по горнийтъ Дримъ до Охридското езеро» Но Рокстро (op. cit. 56) видѣлъ мѣжду Струга и Дибра (градъ) на Дрима много пороза, които указватъ невъзможнето плавание по тази рѣка.

[95]) Grisebach II 344. Boue, Routes 29.

ди между дивитѣ скали. Водопади тукъ нѣма, но затова има много порози. Надъ високитѣ стѣни на долината сѫ разположени албанскитѣ селения, жителитѣ на които се спущатъ доло по течението на кози тулуми, напълнени съ въздухъ. Отъ лѣва страна на горѣ лѣжи мѣстностьта Дукаджинъ, на дѣсно Хасси, Граничъ и Пулати (по срѣдневековому Пилотъ).

Въ приморската равнина Дримъ се показва чрѣзъ голѣмитѣ скалисти врата, и полека се протака къмъ морето; успорѣдно съ него тече изъ Шкодренското езеро *Бояна*. Прѣзъ зимата на 1858/59 година, Дримъ си е направилъ ново корито къмъ Бояна, тъй щото той сега се влива въ морето въ двѣ мѣста; при града Леша и чрѣзъ Бояна. Това не е първото промѣняване на коритото, което се доказва не само съ геологическото строение на равнината, но и съ означаванието на старото корито на картата на Коронелла (1688 год.) и въ едно мѣсто у Ливия [96]).

Такова е устройството на повърхнината на страната, която е била поприще на толкова разнообразно смѣсени състояния отъ културата и на толкова многоразлични събития, за описанието на които се посвѣщаватъ слѣдующитѣ страници.

---

[96]) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin и пр 36. Livius 44, 31. Гризебахъ, II 117, приписва грѣшката на Ливия; това разяснилъ Lejean, Tour du Monde 1860. I. 74.

ГЛАВА II.

ТРАКО-ИЛЛИРИЙЦИ и РИМЛЯНИ.

Първобитнитѣ врѣмена на полуострова. Могилитѣ. Трако-Иллирийцитѣ, тѣхнитѣ колѣна, язикъ, нрави и сждби. Римското владичество. Романизацията на първобитното население. Може-ли да се считатъ Славянитѣ за първобитни обитатели на полуостровътъ?

Първобитнитѣ врѣмена на Балканскийтъ полуостровъ сж покрити съ длбокъ и непроницаемъ мракъ. Какъвъ народъ първий си е пасалъ стадата по тракийскитѣ равнини, по полянитѣ на Косово-поле, на кой язикъ звуковетѣ сж се разнасяли въ скалиститѣ клисури на Балканътъ, Шаръ и Пиндъ пл. — върху това историята мълчи. Ни едно прѣдание, ни една сага не ни разсказва за най-старото прѣселвание на человѣческийтъ родъ въ тѣзи страни; но може да се кажи, че най-старото извѣстно намъ население на полуострова, при своето си дохождание, не е заварило тамъ прѣдшественници.

Въ послѣдне врѣме могилнитѣ хълмове (tumuli), въ голѣмо количество разсѣяни по всичкийтъ полуостровъ, сж обърнали върху себѣ си вниманието на изслѣдователитѣ, като безсъмнѣнни памятници отъ длбока древность [1]). Тѣзи конусо-

[1]) Глѣдай въ Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien (1871) статии на Hochstetter'а (43—100) и Boué (156—158).

образни хълмове иматъ различна височина, най-голѣмитѣ достигатъ до 50 фута.

Малко мѣста има, въ които пѫтешественника да не срѣщне такива могили. Въ най-голѣмо число тѣ се намиратъ въ Тракия, особенно въ околноститѣ на Пловдивъ, гдѣто тѣ се срѣщатъ покрай рѣката Марица. Въ тѣзи мѣста тѣ отколѣ сѫ обърщали на себѣ си вниманието на всичкитѣ пѫтешественници: **Varantius**, **Dernschwamm**, **Busbeck** (всички въ 1533 г.), **Gerlach** (1573 год.), Вратиславъ (въ 1591 год.), **Blunt** (въ 1634 год.), **Riccaut** (1665 год.) и много други още помянуватъ за тѣхъ; обикновенно тѣхъ сѫ ги считали за гробници; малко само автори сѫ мисляли, че тѣ сѫ насипани за показвание пѫтьтъ зимно врѣме. Около Одринъ и по южната часть на Марица, тъй сжщо както и по брѣговетѣ на Пропонтида, подобни могили сѫ срѣщатъ твърдѣ често. Тѣ твърдѣ много се срѣщатъ по рѣката Тунжа и по южнийтъ склонъ на Балканътъ въ покритата съ трандафили Казанлъшка котловина, въ долината на Шипка, фруктовитѣ градини на Стара-Загора (Желѣзникъ). На сѣверъ отъ Балканътъ тѣ се срѣщатъ по пѫтьтъ отъ Търново въ Руссе, послѣ при Шуменъ и мѣжду Ловечъ и Плѣвенъ. Интересно е, че въ XI столѣтие една областъ въ низменностьта мѣжду Дунава, Балканътъ и морето се наричала „Сто-хълма“ [2]). Покрай брѣгътъ на Дунава се протакатъ рѣдове отъ конусообразни възвишения на еднакво разстояние едно отъ друго. Тъй сжщо на влашкийтъ брѣгъ се възвишаватъ подобни, но по-низски хълмове. Нѣколко групи отъ тѣхъ се срѣщатъ въ котловината на София, по рѣката Рила при селото Стаба и при Струма, близо до Кюстендилъ; многочисленни сѫ тѣ въ равнинитѣ на Македания у южнийтъ Вардаръ, гдѣто тѣ сѫ распрѣснати въ околноститѣ на Воденъ и Солунъ и сѫ извѣстни съ свойтъ голѣмъ

---

[2]) Кедринъ 2,594 (*Ἑκατὸν βουνοί*)

размѣръ. Тъй сжщо и въ Тессалия. Даже въ Херцеговина е намѣрено отъ тѣхъ нѣколко. Въ Албания и въ княжеството Сърбия тѣ сж твърдѣ рѣдки; на Косово-поле въ планинитѣ на западна Македония, до колкото е извѣстно, съвсѣмъ ги нѣма; въ голитѣ варовити адриатически скали, гдѣто плодородната почва принадлѣжи къмъ най драгоцѣннитѣ надарявания на природата, тѣзи насипи отъ пръсть се замѣнявать отъ голѣми камьни съ различни знакове, които твърдѣ често се срѣщатъ въ Херцеговина, Босна и Далмация. Неосновательно би било да утвърждаваме, че всичкитѣ тѣзи могили се отнасятъ къмъ единъ и сжщий периодъ, именно къмъ периодътъ отъ длъбоката древность. Вѣроятно тѣ сж биле насипани отъ различни народи, които сж обитавали тамъ въ различни врѣмена. По-голѣмата частъ безъ съмнѣние принадлѣжи на Тракийцитѣ, погребалнитѣ церемонии на които Херодотъ наглѣдно описва. Когато е умиралъ нѣкой знатенъ Тракиецъ, трупътъ му се оставялъ за показвание въ течението на три деня; при това принасяли въ жертва разни животни, които изѣдали слѣдъ обилни скърбни сълзи за покойнийтъ. Послѣ това мъртвецътъ или изгарѣли, или просто го закопавали (и двата рода погребения биле въ употрѣбление); надъ гробницата въздигали гробъ ($\chi\tilde{\omega}\mu\alpha$), при който се праздновало съ военни игри въ честь на покойнийтъ [3]). Римската императорска монета, намѣрена отъ докторъ Вейзера въ една могила подъ единъ черѣпъ, свидѣтелствува, че този обичай твърдѣ дълго се е запазвалъ [4]).

Впрочемъ не всичкитѣ могили принадлѣжатъ на Тракийцитѣ. Келтитѣ и Славянитѣ сж погрѣбвали своитѣ умрѣли подъ подобни памятници. Българитѣ ги означаватъ съ особенни имена

---

[3]) Херодотъ 5, 8. Мѣсто до сега не забѣлѣжено, но твърдѣ важно за историята на могилитѣ.

[4]) За съжалѣние не може повѣче да се разбере надписътъ (Mittheil. der anthrop. Gesellsch. in Wien, II, 96).

и разсказватъ за тѣхъ прѣдания, които още и до сега не сж събрани. При построяванието на желѣзнийтъ пжть въ 1871 г., нѣколко могили биле раскрити отъ докторъ Вейзера. Въ нѣкои си отъ тѣхъ сж намѣрили направени отъ твърди тухли склепове, закрити отъ горѣ съ плочи, които (склепове) съдържали останалитѣ части отъ скелета, пръстѣни и стъклѣни парчета и раждясали металлически прѣдмѣти; но много отъ тѣхъ сж оказали разграбени отъ малджиитѣ [5]). Около Шипка сж намѣрили вжтрѣ въ една могила камѣнъ склепъ, въ който се намиралъ единъ скелетъ и при него единъ лжкъ и стрѣла. Малкитѣ хълмове въ старо врѣме сж служили, тъй сжщо и въ наше врѣме у Пловдивъ, за означавание границитѣ и твърдѣ е правдоподобно, че и въ първобитнитѣ врѣмена тѣ сж се съграждали за тази цѣль. Въ старитѣ сърбски и български ржкописи въ XIII и XIV столѣтия често се упоминава за могилитѣ; както въ областьта Браничево на Дунава, у Призрена, у Скопие и Щипъ [6]).

Вьобще почвата на всичкийтъ полуостровъ, тъй да кажемъ, е покрита съ археологически памятници отъ всичкитѣ периоди. Върху тѣхното сжществование въ грьцкитѣ области е излишно да се распростираме. Вь Сърбия се срѣщатъ селски колиби, въ който дюшемето е покрито съ римски тухли, по дворовeтѣ и площадитѣ въ нѣкои сърбски и български градове твърдѣ често се срѣщатъ поробни камьни и части (капители) отъ колонни.

---

[5]) Dr. M. E. Weiser, Thracien und seine Tumuli, ibid.; глѣд. ст. на Hoehstetter'a и Boué 1 c.

[6]) Даничичъ, Рјечник из книжевних страна србских, подъ сл. могила границата на селото Купѣлникъ у Призренъ прѣминавала въ 1348 год. «при Теклина могила» и «мегю бѣле могиле», а въ 1381 год. границата на селото Ленитковице въ Браничево дохождала до урочище «на могиле». Въ ржкописитѣ на българскийтъ царь Константинъ (1258—1277) упоминава се могилата при Скопие (Safarik, Pamjátky, 2 изд. 24). Въ ржкописътъ на господаря Константина (1388) привежда се «могила код друма» и границата «до могиле која је мегю оба пута» у Щипка (Гласникъ, 24, 268).

Даже при първи поглѣдъ върху коллекциитѣ въ бѣлградскийтъ музей може да забѣлѣжимъ грамадни археологически богатства отъ тѣзи страни. Обаче за съжалѣние, вслѣдствие невѣжството и користолюбие, постепенно пропадатъ безчисленни драгоцѣнни древности; колко стари издѣлия се уничтожаватъ отъ цинцарскитѣ «коюмджии» съ цѣль да добиятъ материялъ за филиграннови направи! Европейскийтъ пѫтешественникъ не може да узнае за намѣренитѣ стари нѣщч, тъй като обикновенно той се спира въ едно и сѫщо мѣсто не повѣче отъ единъ или два деня: тука науката трѣба да прибѣгва за помощь къмъ туземцитѣ. Върху много намѣрени нѣща упоминава Стефанъ Захариевъ въ своего твърдѣ добросъвѣстно описание на незначителната область Татаръ-Пазарджикъ[7]). Да приведемъ само единъ примѣръ: Захариевъ описва забѣлѣжително мѣсто, което е служало за жертвоприношения при селото Балдово у Срѣдня-гора. Тамъ, на дѣсно, на вулканическийтъ конусъ, се намиратъ развалинитѣ «Гюргевъ градъ», и подъ тѣхъ се отваря входъ въ една голѣма пещера; на лѣво се поднема високата «Сънлива-могила». Мѣжду двѣтѣ височини, въ тѣснага долина тече рѣкицата, при която лѣжи мряморно кълбо, тѣжко около три центнера (единъ центнеръ приблизително 40 оки), на което е издълбана въ двѣ мѣста рѫка съ растворени прьсти. Тамъ на близо се зеленѣе корияга, въ сѣнката на която расте, посвятеното на самодивитѣ, приятно миризливото гълѫбово цвѣте россенъ. Тамъ, ежегодно, въ врѣме на праздника Росалия (троица) множество болни прѣкарватъ безъ сънъ цѣлата нощь, като лѣжатъ на чудеснитѣ цвѣтове, подъ открито небе, за да чуятъ присѫдата на самодивитѣ за своето здравие. И такива священни самодивѣни полѣни има твърдѣ много.

Послѣ тѣзи показания на най старитѣ археологически

---

[7]), Стеф. Захариевъ, географико историко-статистическо описание на Татаръ-Пазарджиката околия. Виенна 1870 г.

паметници, ще се постараемъ да съобщимъ за първобитното население понѣ онова, което вѣче е достовѣрно извѣстно.

Най-старитѣ обитатели на сегашната българска страна сж принадлѣжали къмъ *трако-иллирийското* семейство и се раздѣляли на двѣ племена: источно и западно, Тракийско и Иллирийско. Къмъ источното племе принадлѣжали *Тракийцитѣ*, а тъй сжщо, може би, *Македонцитѣ*, които, пò е за вѣрвание, както въ наше врѣме албанцитѣ въ Елада, твърдѣ рано сж се покорили на грьцкото влияние; може, безъ да правимъ грѣшка, да прѣдположимъ, че и Пелазгитѣ сж биле тѣхни съплеменници. *Иллирицитѣ* и *Епиротитѣ* съставлявали западното племе. Иллирийцитѣ населявали брѣговетѣ на Адриатическото море, отъ устието на рѣката По до рѣката Генусъ (Шкумба) въ Албания; страната къмъ югъ оттукъ до границитѣ на еленскитѣ Еголци съставлявала мѣстожителството на Епиротитѣ. Мѣжду Тракийцитѣ и Иллирийцитѣ е сжществувало такова родственно отношение, както мѣжду Славянитѣ и Литовцитѣ, или Нѣмцитѣ и Скандинавцитѣ [8]).

Тракийцитѣ въ настояще врѣме съвсѣмъ сж исчезнали;

---

[8]). Dr. F. Müller Algemeine Ethnographie, Wien 1873. 60. Въ най новото врѣме Dr. Fliger, Zur praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel (Wien, Hoelder 1877, 65 стр) разглѣжда най-старата етнография на Балканскийтъ полуостровъ. Той заключава че Иллирийцитѣ по своето происхождение ясно се различавали отъ Тракийцитѣ. Първитѣ, като биле испждени отъ Тракийцитѣ отъ источната часть на полуострова, се прѣселили въ Италия, гдѣто тѣхнитѣ потомци впослѣдствие се явяватъ подъ название Япиги и Венети. Тракийцитѣ по мнѣнието на Флигиера, принадлѣжали къмъ семейството на Трако фригийцитѣ, къмъ което сж се отнасяли много обитатели отъ Мала Азия, Фригийцитѣ, Лидийци, Кападок. и проч.; сега отъ всичкитѣ клонове: на това семейство оставатъ само едни Ерменци. Авторътъ влиза въ голѣма подробность, когато говори за Гърция; като разглѣжда мѣстнитѣ, личнитѣ и митологическитѣ имена на различни области, той дохожда до заключение, че до—еллинскитѣ имъ обитатели сж биле часть иллирийско происхождение, часть трако фригийско (глѣд. рецензията на К. І. Иречека въ Casopis Ceskeho musea, 1877, 408).

тѣхнитѣ романизовани потомци сѫ днешнитѣ Румѫни. Отъ Илирийцитѣ и Епиротитѣ сѫ останали само дивийтъ корѣнний народъ — Албанцитѣ или Арнаутитѣ (по слав. Арбанаси), около 1,300,000 души. По изслѣдванието на Хана, отъ Илирийцитѣ собственно водятъ своятъ родъ Гегитѣ въ сѣверна Албания, а отъ Епиротитѣ—Тоскитѣ въ южната[9]). Старата погранична рѣка на Илирийцитѣ и Епиротитѣ Шкумби раздѣля и сега още тѣхнитѣ потомци, Вегитѣ отъ Тоскитѣ. Разницата мѣжду диалектитѣ на двѣтѣ Албански колѣна е значителна, и освѣнъ това забѣлѣжително е обоюдното отвращение, съ което се глѣдатъ сѣвернитѣ Албанци съ южнитѣ.

По мнѣнието на Д-ра Фридриха Мюллера (глѣд. по̀ горѣ) Тарко-Илирийцитѣ първи сѫ се отдѣлили отъ общийтъ индогерманский корѣнь и, като излѣзли изъ ерменскитѣ планински страни, завзѣли Балканскийтъ полуостровъ. И тѣй Албанцитѣ сѫ най-старийтъ, послѣ Баскитѣ, народъ въ Европа. Въ по̀-късно врѣме Келтитѣ сѫ отишли на западъ; подиръ тѣхъ слѣдвали Италиянцитѣ съ Гърцитѣ, послѣ Германцитѣ и най-сетнѣ Славянитѣ, които спорѣдъ Фр. Миллера, послѣдни се отдѣлили отъ Арийцитѣ.

Граници на жилищата на Тракийцитѣ сѫ биле: на западъ рѣката Дрина, срѣдното течение на българската Морава и върхното течение на Струма; на югъ — Егейското море; на сѣверъ тя е достигала до Дунава, а на истокъ до Черното море. Отъ многочисленнитѣ тракийски колѣна Гетитѣ, отъ врѣмето на Херодота, сѫ живѣли по сѣверната страна на Балканътъ, по̀ близо към морето; въ IV столѣтие прѣди Р. Х. тѣ отчасти сѫ прѣминали Дунава и сѫ основали тамъ могѫщественно господарство. По̀-назападъ отъ Гетитѣ, на рѣкитѣ Артанъ и Ное (Видъ и Осма) сѫ живѣли Кробизитѣ; послѣ тѣ се диг-

[9]) G. v. Hahn, Albanesische Studien I, 218.

нали пò-нататъкъ на истокъ. Малкото колѣно *Миси* е било расположено по рѣката Кебра или Киамбра (днесъ Джибра). Пò-нататъкъ, страната отъ върхния Искръ до Дрина сѫ завземали *Трибаллитѣ*. Пò-късно ученитѣ Византийци сѫ прѣнесли тѣхното име на Сърбитѣ. Въ врѣмето на Римлянитѣ се упоминаватъ още малкитѣ народи: *Тимахитѣ* на р. Тимокъ и *Пиценситѣ* на р. Пека въ днѣшна Сърбия.

Мѣжду тракийскитѣ колѣна, които се обитавали къмъ югъ отъ Балканътъ, особенно на видно мѣсто е билъ войнственнийтъ и независимий планинский народъ въ Родопитѣ, който у Херодота се нарича *Сатри* (по албан. satъr, мечъ), а у Тукидида меченосни *Диами (μαχαιροφόροι)* [10]. На най-високитѣ планини тѣ имали прорицалището на Диониса съ пророци, бессове *(βησσοί)* и съ жрици, както въ Делфа. По албански bessъя значи вѣра, вѣрность; съ това се обяснява названието и народностьта на тѣзи жреци. Още и сега се възвишаватъ на Гиозъ-тепе, единъ изъ върховете на Родопа, близо до селото Наиплие, развалинитѣ отъ голѣми камѣни здания съ мозаическо дюшеме и надписи по стѣнитѣ; наоколо се намиратъ тъй сѫщо гробници съ надписи, въ които планинскитѣ жители сѫ намирали бронзови склепове, щитове, копия и срѣбърни монети [11]. Тази святиня на Бѣссоветѣ е посѣтилъ Александръ Великий при отиванието си къмъ Дунава, за нея се упоминава още въ врѣмето на Августа. Названието на жрецитѣ *бесси* е прѣнесено послѣ на цѣлийтъ народъ — Сатритѣ. Бесситѣ пò-дълго отъ всичкитѣ Тракийци сѫ запазили своята народность.

---

[10]) Herodot. VII, 111; Thuc. II, 96. Habn, Alb. Stud. I, 242. M. Дриновъ, заселението на Балканскийтъ полуостровъ отъ Славянитѣ, Москва 1873, 8, 4. W. Tomaschek, Ueber Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen uber die Bessischen Volksstamme (см. Dr Konst. Jirecek, Heerstrasse etc p. 39).

[11]) Захариевъ, 72, по устни прѣдания, самъ той не билъ на това мѣсто.

Запазилъ се е единъ двуязиченъ, грьцки и латински надписъ отъ врѣмето на Траяна, намѣренъ на единъ часъ разстояние къмъ западъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, въ който се упоминава „Vessi" и по грьцки „*Βῆσσοι*" [12]). Около 400 година епископъ Никита Ремесиански (Бѣла-Паланка мѣжду Нишъ и Пиротъ) имъ проповѣдвалъ евангелието, а още въ V столѣтие, когато другитѣ тракийски племена биле, повѣчето отъ тѣхъ романизовани, у Бесситѣ християнското богослужение се е извършвало на роднийтъ имъ язикъ. Още при Юстиниана Бесситѣ принадлѣжали, наедно съ германскитѣ наемници и малоазиатскитѣ Исаври, къмъ отборната войска на Византийцитѣ. Главнийтъ имъ градъ се наричалъ Бессапара, т. е. градъ на Бесситѣ. Мѣстото му завзема днесъ планинскийтъ градецъ Баткунъ, къмъ югъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. По-натагъкъ къмъ западъ се срѣщатъ и други стари развалини у Малко-Бѣлово близо до изворитѣ на Марица, гдѣто въ настоящето врѣме се завършва румелийската желѣзница; тази мѣстность, называема *Старо-Градище*, е била по-напрѣдъ покрита съ развалини. Захариевъ, който е извѣстенъ като безпристрастенъ наблюдатель, съобщава, че мѣжду тамошнитѣ Българи сѫществува прѣдание, което гласи, че старитѣ обитатели на този градъ се наричали Бешяфари; тази дума нѣма друго значение освѣнъ: „родъ на Бешити"; фара на български язикъ, сѫщо и на македоно-румѫнски и на албански, значи — родъ [13]). Остатъцитѣ не само на Бесситѣ, но и на другитѣ тракийски племена сѫ прѣживѣли още много столѣтия славянската колонизация на полуострова.

---

[12]) Той сѫщи 78 и на таблицата № 15. Твърдѣ повредено.

[13]) За планинскитѣ дѣла на Бесситѣ глѣда Heerstrasse p. 39 за мѣстоположението на Бесситаритѣ глѣд. пространното мое разсуждение тамъ сѫщо, p. 37; Бешяфара: Захариевъ 56; ср. Дриновъ, Заселение 30. Пара съотвѣтствува на санскритското purî (градъ) и на грьцкото πόλις за fara ср. Miklosich, Alb. Forschungen, II 25 (Wien 1871)

Най-виднитѣ и могжщественнитѣ племена отъ Тракийцитѣ сж били *Одриситѣ*, смъртни врагове на Бесситѣ, въ бассейнътъ на Марица. Главнитѣ имъ градища били Ускудама (днесъ Одринъ) и Друзипара (сега Карищиранъ). Достойни сж за упомѣнаване тъй сжщо *Сапеитѣ*, които сж обитавали по крайбрѣжието на Егейското море противъ острова Тазосъ, около устието на р. Мѣста. Въ долината на Струма се простирали жилищата на *Дентелетитѣ* около днѣшнийтъ Кюстендилъ, на *Медитѣ (Μασαί)* въ околноститѣ на Мелникъ и на *Одадантитѣ* около градътъ Сѣра (Серезъ). *Караллитѣ* обитавали на истокъ отъ Бесситѣ, *Долонкитѣ* въ Тракийскийтъ Херсонесъ.

Въ върхната часть на Македония, въ областьта на источницитѣ на р. Вардаръ и Струмица сж живѣли *Пеонитѣ*, поселението на които въ V столѣтие се е простирало до морето при устието на Струма. На Прасийското езеро, чрѣзъ което тече Струма прѣдъ втичанието си въ морето, тѣ живѣли въ строения на стълбове (сваи); сжществуванието на тѣзи строения исторически е доказано. У Херодота именно се срѣща слѣдующето твърдѣ интересно описание на тѣзи оригинални жилища [14]): „Срѣдъ езерото на високи стълбове сж били турени дървѣни отъ скована дъски дюшимета, които съ твърдата земя се съединявали само съ единъ тѣсенъ мостъ. Най-напрѣдъ всичкитѣ граждани заедно доставлявали стълбове за основата на тѣзи построения; послѣ тѣ направили обичай по слѣдующийтъ начинъ да се доставляватъ стълбоветѣ: всѣки гражданинъ, като ще се жени, трѣбва да донесе три стълба. Доставлявали тѣзи стълбове изъ планинската верига Орбелосъ. Но всѣки е ималъ повѣче отъ една жена, слѣдователно е вносялъ повѣче отъ три стълба. И тъй тѣ живѣли по слѣдующий начинъ: всѣки единъ си ималъ на тѣзи стълбове своя кжща, въ която той живѣялъ и ималъ на дюшемето врата, прѣзъ която се спущали въ езерото.

---

[14]) Herodot. V, 16.

Дѣцата си тѣ прѣвързвали съ вървь за кракътъ, като се бояли да не би да паднатъ въ водата. Конѣтѣ и работнийтъ си скотъ тѣ сѫ хранили съ риба; тя била тъй много, щото всѣки, като отварялъ своята врата и спущалъ на вървъ една кошница, малко чакалъ и я истѣглялъ напълнена съ риба.“ Остатъцитѣ на тѣзи жилищ на Стримонъ е намѣрилъ въ 1863 год. младийтъ французский археологъ Deville. Но не само на Прасийскийтъ лиманъ, но и по навѫтрѣ, старитѣ Трако-Иллирийци, именно племето на Скиртонитѣ, сѫ се занимавали съ риболовство въ надезернитѣ свои жилища. Даже Славянитѣ тука, които сѫ се прѣселили, заварили не само този видъ живот у туземцитѣ, но и сами послѣдвали тѣхнийтъ примѣръ. По источнийтъ брѣгъ на голѣмото Преспанско езеро се намира селото *Наколци* или *Наколецъ*, която се упоминавало още въ 1334 год., като принадлѣжность на Трѣскавецкийтъ манастиръ (близо отъ Прилѣпъ). *Наколци* безъ съмнѣние сѫ обитателитѣ на жилищата, построени на стълбове или коли; може да се каже, че подобенъ видъ постройки по славянски сѫ се наричали *наколие*. Достойно е да се обърне внимание, че повърхнината на езерото значително се измѣнява спорѣдь подземнитѣ отливи; въ старо врѣме и срѣднитѣ вѣкове, когато стрьмнинитѣ на съсѣднитѣ височини сѫ биле покриги съ гѫсти гори, езерото е било по широко и е можало да покрива пространството, гдѣто сега се намиратъ крайбрѣжнитѣ населения. Впрочемъ. въ българскийтъ градецъ Струга, гдѣто черний Дримъ истича изъ Охридското езеро, до сега много кѫщи сѫ построени на стълбове въ рѣката; французскийтъ пѫтешественникъ Dumont недавно е забѣлѣжилъ на тесалийскитѣ езера подъ Осса и Пелионъ кѫщи, построени на стълбове, служащи обикновенно за прибивание на овчаритѣ [15]).

---

[15]) Глѣд. ст. на Иречка Jezerní osady v starém Bulharsku, въ Časopis Ces. musea, 1875, p. 437 и извѣстието на A. Dumont'a за Revue archéol 1868 (Déc. p. 412). Верковичъ, описанието бита нѣ македонскитѣ Българе. Москва 1868. стр. 21.

Сърбскийтъ писатель Верковичъ разсказва, че у българското племе *Пиянци* (вѣче въ срѣднитѣ вѣкове се упоминава областьта Пиянцъ *Πιάντσα*), което е обитавало въ старата Пеония мѣжду планинската Струма и Брѣгалница, се запазило прѣдание, че прѣдѣдитѣ имъ сѫ биле прислѣдвани отъ морскитѣ Вили и отъ голѣмитѣ води, и че тѣ „правили колиби надъ водата, въ които спали.“

Мѣжду Иллирийцитѣ сѫ забѣлѣжителни горне италийскитѣ Венети [16]) и многочисленнитѣ племена на морскитѣ разбойници въ Далмация: *Истритѣ*, *Яподитѣ*, *Либурнитѣ*, *Далматитѣ*, *Ардиеитѣ*. и прѣдъ другитѣ *Автарнатитѣ*, на р. Бояна и Косово поле, най-храбро и многочисленно иллирийско племе; името имъ се е запазило въ названието на херцеговинската рѣка Тара. Къмъ истокъ отъ Автарнатитѣ, по българската Морава, обитавали *Дарданитѣ*. Около Охридското езеро и въ планинскитѣ долини на Дибра живѣли *Дассаретитѣ*, за които се говори у Страбона, че тѣ до такава степенъ биле истребени отъ келтскитѣ Скордиски, щото страната имъ се покрила съ неизмѣрими гори; Ханъ намѣрилъ въ Охрида надписъ, отъ който се вижда, че Дассаритѣ живѣли въ тази мѣстность още въ врѣмето на Римската империя [17]). Нѣкои мислятъ, че отъ името на старитѣ Дассарети слѣдва да се произведе названието на настоящето румѫнско племе Месаретитѣ въ Пиндъ.

Изъ епирскитѣ и македонскитѣ племена ще упоменемъ само *Долопитѣ* въ Пиндъ и Линкеститѣ въ западна Македония. Македонянитѣ и Епиротитѣ рано се слѣли съ Гърцитѣ, които отъ давно врѣме окрѫжавали брѣговетѣ на полуострова съ непрѣкъснати почти вериги отъ цвѣтущи колонии.

Най-старо и най-важно свидѣтелство за характера и об-

---

[16]) Fr. Müller, op. cit. 170.
[17]) Hahn, Seise durch die Gebiete des Drin и пр. 350.

разътъ на живота на Тракийцитѣ намираме ний у Херодата [18]): „Тракийскийтъ народъ е най-многочисленъ отъ всичкитѣ, понѣ послѣ Индийцитѣ; по моето мнѣние, ако би той да е ималъ единъ повелитель, той би билъ непобѣдимъ и несравнено по-силенъ отъ всичкитѣ други народи. Нъ тъй като нѣма никаква възможность, щото това да се случи нѣкой пжть, то тѣ си оставатъ слаби“. Тѣ сж живѣли въ градищата и селата, занимали сж се съ земледѣлие, а тъй сжщо съ горски работи; ни, като храбръ и войнственъ народъ, тѣ повѣче отъ всичко обичали войната и грабежътъ. Почти у всичкитѣ племена възможно е било да срѣщни човѣкъ едни и сжщитѣ нъравии. Всѣкий Тракиецъ ималъ много жени; у нѣкои най-обикнатата принасяла самъ себѣ си въ жертва на смъртнийтъ одръ на мжжътъ си и се погребвала на едно съ него. На момичетата се позволявало много, но женитѣ, които купували съ пари, твърдѣ строго пазѣли. Когато се раждало нѣкое дѣте, всичкитѣ му роднини се събирали, оплаквали го, при което му припоминавали всичкитѣ человѣчески несгоди; този обичай се срѣща и сега още у Македонскитѣ Румжни. Ако нѣкой е умиралъ, то го погребвали съ радость и казвали, че той сега се ползува съ пълно блаженство, тъй като той се вѣче освободилъ отъ всичкитѣ несгоди. Тѣ вѣрвали въ безсмъртието на душата. Мъртвитѣ по нѣкой пжть ги изгарѣли, понѣкога ги погребвали; когато могилата бивала въздигната, въ честь на умрѣлийтъ се правили военни игри и единоборство. Народътъ почиталъ Ареса, Диониса и Артемида; цариетѣ — Хермеса; тъй понѣ туземнитѣ богове се наричали отъ Гърцитѣ. Праздника на Артемида, която по тракийски се наричала Котисъ, Котитто или Бендисъ, се прославявала съ необузданни хора и игри. Тракийцитѣ обичали праздностьта и се отличавали съ искуството да піятъ вино. У Тракийцитѣ и Иллирийцитѣ билъ твърдѣ распространенъ обичайтъ

---

[18]) Herodot. V, 3.

за татуирование (рисувание разни фигури по кожата си на тѣлото); даже и въ нашето врѣме албанскийтъ войникъ твърдѣ често си украсява ржцѣтѣ по нѣкой пжть и грждитѣ, по сжщия начинъ [19]).

Отъ трако-иллирийскийтъ язикъ се запазили незначителни остатъци у старитѣ писатели; този недостатъкъ не се допълнява даже и съ голѣмото число на спазенитѣ лични и мѣстни имена. На Ханъ му се удало да обясни много стари названия съ помощьта на албанскийтъ язикъ, съ което се и доказва както происхождението на Албанцитѣ отъ Трако-Иллирийцитѣ, тъй сжщо и родството на Тракийцитѣ и Иллирийцитѣ. По-горѣ бѣше вече казано за значението на имената на Сатритѣ и Бесситѣ. Да приведемъ още нѣколко примѣра: Далмация или Делмация — страна на овчаритѣ (делиея—овца, дълмуаръ — овчий пастиръ), Delminium—овче пастбище (делмина), Dardania — страна на крушитѣ (дардъа, множество дардене-круша) и дѣйствително тази страна изобилва съ диви круши; Codrio—хълмъ (кодръа, отъ тука сжщо названието на града Скодра), Dimallon — двѣ планини (ди, мальʼ); планина Бора въ Македония, боръа — снѣгъ (още и сега въ Албания има планини, които носятъ това название). Къмъ примѣритѣ на Хана ний можемъ да прибавимъ единъ новъ примѣръ: названието на боснийската рѣка Лимъ може да се каже, че съотвѣтствува на албанското люмъ-и-рѣка.

Още тукъ може да се упомене върху нѣкои опитвания на старитѣ Тракийци въ областьта на искуството. Най точни свѣдѣния върху това, за съжалѣние, да се приведатъ е не възможно, защото до сега, до колкото ни е извѣстно, не сжществуватъ никакви снимъци. Пжтешественницитѣ Ханъ и Цахъ на-

---

[19]). За образътъ на живота на Тракийцитѣ ср. Roesler, Romanische Studien (Leipzig 1871) 53 сл. и Forbuger у Pauly, Realencyclopaedie, VI, 2 стр. 1892.

мѣрили въ 1858 год. на една мѫчнодостѫпна скала около Прилѣпъ, въ знаменитата кула на Марка Кралевичъ, груби и неискустни изображения отъ всадници съ отпуснати копия, отъ бикове, рогачи и различни иероглифически знакове, които биле издълбани на стѣнитѣ въ много пещери[20]). Подобни изображения Вилкинсонъ е срѣщалъ и въ разни мѣста изъ Херцеговина. Тъй сѫщо по върховетѣ на Балкана тамъ самъ се срѣщатъ изображения отъ змии, мечки и други животни. Въ Родопитѣ се намиратъ, около селото Иланджи. въ едно пустинно мѣсто называемо Търло, оригинални писмена, начьртани на двѣ паралелни, близо една до друга стоящи, скалисти стѣни, около старитѣ гробища[21]). Нѣма никакво съмнѣние, че тѣзи груби паматници въ Македония, Херцеговина, въ Балканътъ и Родопитѣ сѫ произведения отъ старитѣ обитатели на тѣзи страни; тѣ, на всѣкой случай, сѫ пóстари отъ врѣмената на Римското господаруване и Славянската колонизация, въобще се отнася къмъ дохристианскийтъ периодъ.

Единственното опитвание за съединяванието разединеннитѣ тракийски области въ едно цѣло господарство е била направена отъ Одриситѣ. Одрискийтъ царь *Тересъ* съединилъ около 450 год. прѣди Р. Х. пó-голѣмата часть отъ племената въ едно обширно господарство, което е прѣдалъ на свойтъ синъ *Ситалкъ*, добрѣ извѣстний изъ грьцката история. *Севтесъ*. приемникътъ на Ситалка, повелявалъ надъ всичката страна отъ Дунава до Егейското море и отъ Босфора до околноститѣ на София; надъ другитѣ колѣна. които сѫ обитавали пóнататъкъ къмъ западъ.

---

20) Hakn, Reise von Belgrad nach Salonik, 2 изд. 177.

21) Захариевъ, 72. Нѣкои отъ тѣзи знакове ibid. на табл. №№ 11 12. По Захариева (60) въ Баткумскийтъ манастиръ ископали надгробни камьни съ ваяния, изображающи безоружении всадници въ шапки, които приличатъ на български, на голи коние. На нѣкои отъ тѣзи камьни се отъ грьцки надписи, на единъ .....νος ν. Κοτυος: на други πολιν αποιχ... Βησσοι.... Имената Котисъ и Беси свидѣтелствуватъ за древностьта на тѣзи скулптури. Намъ ни не е извѣстно приличатъ ли тѣ на изображенията, които сѫ издълбани на скалитѣ.

прѣобладавали тогава Трибаллитѣ. Но послѣ смъртьта му господарството се раздѣлило и отдѣлнитѣ области си възвърнали прѣдишната свобода, за да се унищожаватъ една друга въ отчаяннитѣ племенни расправии. Филиппъ II македонский, послѣ една кръвопролитна борба, покорилъ Иллирийцитѣ и Тракийцитѣ до Дунава и основалъ извѣстно число македонски колонии въ Бессапара (Баткунъ), Филиппополъ (Пловдивъ), Кабила (Ямболъ) и пр. Значителна часть отъ войската на Александра Великий сѫ съставлявали Трако Иллирийци. Въ врѣмето на борбата на Диадохитѣ пакъ се възобновили племеннитѣ расправии. Одриситѣ сѫ се борили не само съ Беситѣ, закорѣнелитѣ имъ врагове, но тъй сѫщо и съ Гетитѣ; Иллирийцитѣ и Дарданитѣ непрѣкѫснато сѫ правили нападания въ Македония, а Автаридитѣ испѫдили часть отъ Трибалитѣ задъ Дунава. Въ III столѣтие прѣди Р Х. се появили въ днѣшната Босна Келтитѣ, разбира се, че тѣ сѫ можали лесно да опустошаватъ и съвсѣмъ да разграбятъ силно отслабналийтъ, по вината на самитѣ туземци, полуостровъ. На южнийтъ склонъ на Хема, въ долината на трандафилитѣ около Казанлъкъ, мѣжду Балканътъ и Срѣдня гора отъ тѣхъ е било основано могѫщественно господарство, съ главния градъ Тиле, името му и до днесъ се е запазило подъ название *Туловско поле*, което се дава на котловината, въ която лѣжи Казанлъкъ. Изъ Тиле тѣ сѫ безпокоили въ течението на 66 години (279—213) тракийскитѣ планински жители мѣжду Дунава и Егейското море, тъй сѫщо и еленскитѣ търговски републики при Понта и Пропонтида[22]). Повѣче отъ колкото въ Тиле се е продължавало господството на келтскитѣ Скордиски въ Босна. Множество туземни племена биле съвършенно истрѣбени отъ тѣзи прѣселенци. Въ началото на II столѣтие прѣди Р. Х. се появили въ низменноститѣ на Дунава *Бастарнитѣ*, (по

---

[22]) За мѣстоположението на стария градъ Тиле глѣд моята ст. «Туловско поле»; въ нѣмскийтъ Sitzungsberichte d. Kgl. Boehm. Gesellsch. der Wissenschaften, 4 дек. 1876 и Heerstrasse etc. p. 152.

Цейса народъ отъ германско происхождение) повикани отъ Филиппа III македонский противъ Римлянитѣ; тѣ прѣминали Дунава и правяли жестоки войни съ Тракийцитѣ и Дарданитѣ. Въ сѫщото врѣме прѣминали Дунава нѣкои племена отъ Скититѣ и се расположили въ равнинитѣ на источна България. Ни Херодотъ ни Токидитъ нищо не говорятъ за тѣхното сѫществование въ тѣзи мѣста; само Страбонъ упоминава за тѣхното пребивание въ отсамнята страна на Дунава.

Въ врѣмето на втората пуническа война на полуостровътъ се явяватъ *Римлянитѣ:* Двѣ и половина столѣтия трѣбвало тѣ да се борятъ, за да завладѣятъ трако-иллирийскитѣ земи. Отчаенно е било съпротивлението на Иллирийцитѣ, Скордискитѣ, Паннонцитѣ; много кръвъ е била пролята до като тракийскитѣ племена сѫ се подчинили на римското иго. Дарданитѣ и Тракийцитѣ биле покорени послѣ осемъ години (78—71 прѣди Р. Х.). Въ тази война е падналъ Аппий Клавдий въ Родопътъ; Кай Скрибоний Курионъ проникналъ до Дунава и слѣдъ три-годишна борба билъ удостоенъ съ триумфъ; М. Лукуллъ поразилъ Бесситѣ въ тѣхнитѣ планини, завоевалъ градътъ Ускудамъ, впослѣдствие Одринъ, покорилъ грьцкитѣ колонии при Черното море и съ триумфъ свършилъ войната[23]). Най могѫщественийтъ изъ тракийскитѣ князове Котисъ, повелительтъ на Одриситѣ, билъ причисленъ към подвластнитѣ римски владѣтели. Но съ това далечъ още не била свършена планинската война въ Хема и Родопътъ. Между това въ собственната Тракия билъ оставенъ туземенъ князъ, който билъ задълженъ да плаща данъкъ страната между Дунава и Хема била покорена отъ М. Красса и обърната въ римска провинция (29 прѣди Р. Х.), която била нарѣчена „Moesia“ по името на едно племе на Мезитѣ (Мизитѣ), въ нея обитававши, които послѣ ослабванието на Трабалитѣ стояли на чело на западнитѣ Тракийци.

---

[23]) Eutropius VI, 2 и 10; ср. Mommsen, Röm. Gesch. (2 изд.) III, 284.

Тракия само при императора Клавдий (въ 46 год.) е била обърната въ римска провинция; но и тогава прѣжнитѣ постановления не биле отмѣнени у планинскитѣ жители на Хема и Родопа [24]).

Границитѣ и обемътъ на новитѣ провинции не биле всѣкога еднакви. Moesia се простирала покрай долнята Сава и Дунава отъ Дрина до морето и достигала къмъ западъ Шаръ планина, къмъ истокъ — политѣ на Хема. Часть къмъ западъ отъ Киабра (Kiabros или Cebrus), сега Джибра, се наричала Moesia superior и заключавала въ себѣ си материковата Дардания съ градищата Naissus (Нишъ) и Ulpiana (Липлянъ, на Косово поле), источната часть — Moesia inferior. Послѣ изгубванието на Траянова Дакия въ Трансилвания и Влахия, новата Дакия била устроена въ Мизия къмъ края на III столѣтие.

Thracia се простирала отъ Понта до Неста (Mesta) и отъ Егейското море до сѣвернитѣ поли на Хема [25]); първоначално

По новото раздѣление на империята отъ Диоклетиана (297) полуостровътъ се е раздѣлявалъ на двѣ диецези. Dioecesis Thraciae заключава въ себѣ си шесть провинции: 1) Thracia съ градоветѣ Philippopolis и Berrhoea (Стара Загора); 2) Haemimontus съ г. Hadrianopolis и Anchialos; 3) Europa съ г. Heraclea (Perinthos), Selymbria и Callipolis; 4) Rhodope съ г.г. Aenos, Trajanopolis (живописни развалини при Деде-Агачъ) Maximianapolis (остатъци при Гюмурджина), и задъ Хема 5) Maesia inferior съ г.г. Marsianopolis (развалини при Девна близо

---

[24]) Списъкъ до прокураторитѣ и легатитѣ pro praetore на Тракия, у Albert Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace. Paris 1887, 72—76.

[25]). Въ врѣмето на Адріана границата между Мизия и Тракия е била при селото Хотаница или Охотница, 2 часа къмъ СЗ. отъ Търново, както е извѣстно изъ интереснийтъ надписъ 136 год. подиръ Р. Х., който тамъ билъ намѣренъ и сега принесенъ въ Манастирьтъ Св. Тройца при Янтра. Напечаталъ г. Славейковъ въ българскийтъ журналъ «Журналъ Български Книжици», Цар.-градъ 1859, 414; тъй сѫщо у Mommsen'a, Corpus inscr. lat. III стр. 992 (глѣд. стр. 141). къмъ нея тъй сѫщо се отнасяла Софийската котловина.

до Варна) Nicopolis ad Haemum (Никюпъ при Търново), Novae (при Свищовъ) и Durostorum (Силистра); 6) Scythia, днешна Добруджа, съ градоветѣ Tomi (подъ Кюстенджа), Noviodunum (Сакча) и Troesmis (развалини въ Иглица, при Мачинъ). Втората диецеза се наричала при Диоклетиана Diaecesis Moesiarum, при Константина Dioecesis Daciae и заключавала въ себѣ си въ IV столѣтие слѣдующитѣ провинции: 1) Moesia superior Margensis, въ днешна Сърбия съ градоветѣ Viminacium (развалини при Костолецъ) и Singidunum (Бѣлградъ); 2) Dacia repensis отъ Тимока до Вида, съ гл. гр. Ratiaria (днесъ Арчаръ при Видинъ); 3) Dacia mediterranea съ градоветѣ Serdica (Сѣрдика или София), Naissus (Нишъ) и Pautalia (Кюстендилъ); 4) Dardania съ г.г. Scupi (Скопие) и Ulpiana; 5) Macedonia; 6) Thessalia; 7) Achaia (стара Гърция); 8) Praevalis въ Албания, съ гр. Scodra (Скутари); 9) Epirus nova (сѣверната часть); 10) Epirus vetis (южната часть); 11) Creta. Първата даецеза се е намирала подъ вѣдомството на префекта praetorio Orientis, другата подъ префекта на praetorio Illyrici. За граница между истокъ и западъ служили тогава рѣката Неста, Рилскийтъ хребетъ, „Succi“ (Траянова Врата) и Вида [26]). Впослѣдствие различни промѣнения сж ставали въ това провинциално устройство; тъй напр. отъ Македония е била отдѣлена нова провинция Macedonia salutaris, съ главенъ гр. Stobi, на който развалинитѣ се виждатъ при втичането на Черна въ Вардаръ. Но въобще, границитѣ не сж се измѣнявали до VI столѣтие.

Твърдѣ е ясно, че непрѣкжснатитѣ войни съвършенно сж обезлюдили всичката сѣверна часть на полуострова. По малочисленното си население тя, безъ съмнѣние, е приличала на опустошенната при Римлянитѣ Гърция. Римлянитѣ сж основали тамъ много колонии, напр. въ Мизия: Ulpia Ratiaria, Ulpia Oes-

---

[26]) Th. Mommsen, Mem. sur les prov. jusd V siecle. въ Revue archeol. 1867, 67.

cus (при устието на Искръ), Novae, Nicopolis ad Jatrum, Troesmis; въ Македония: Colonia Augusta Julia Philippi (при Induced Середа), Ryllis въ Епиръ, Nicopolis ad Nestum (Неврокопъ въ Родопа), Develtum (при Бургасъ). Туземнийтъ елементъ е устжпалъ мѣсто на чуждестраннийтъ. Скоро на полуостровътъ се срѣщнали два главни язика на римската империя: латинскийтъ и грьцкийтъ; тука е била границата мѣжду истокъ и западъ. Латинскийтъ язикъ ималъ прѣимущество въ сѣвернитѣ области: въ дунавската България, Сърбия и Босна, а на югъ, особенно въ източната Тракия и южната Македония, се е употрѣблявалъ грьцкийтъ язикъ, както това се вижда изъ надписитѣ. Романизованието на туземцитѣ е станало много скоро. Въ IV столѣтие Никита, епископъ ремесианский, е писалъ по латински. Епископитѣ на Марцианополь сж употрѣблявали латинскийтъ язикъ въ корреспонденцията си съ Халкедонскийтъ съборъ и съ византийскитѣ императори. Спорѣдь свѣдѣнията, дадени отъ гъркътъ Приска, който въ V столѣтие е прѣминалъ чрѣзъ всичкийтъ полуостровъ, се вижда, че на всѣкадѣ оффициаленъ и обикновенъ язикъ е билъ латинскийтъ[27]). Въ VI столѣтие ний срѣщаме вжтрѣ въ страната много мѣстности съ романски названия: Lupifontana, Spelunca, Germelli munte, Ferraria, Julio Valle, Mauro Valle и даже върхътъ на Балканътъ Calvomunte[28]). Чрѣзъ смѣсванието на латинскийтъ язикъ съ туземнитѣ елементи се е образовалъ малко-по-малко новъ язикъ — ружнскийтъ, който е много заимствовалъ изъ трако-иллирийскийтъ, особенно членоветѣ на края на имената.

На полуостровътъ се намира богатъ материялъ за изображение на гражданскийтъ животъ въ Мизия, Тракия, Македония и Иллирия въ врѣмето на римското владичество: развалинитѣ на голѣмитѣ градища, диритѣ отъ голѣмитѣ пжтища, безчисленитѣ

---

[27]) Priscus ed Bonn. 190.

[28]) Procopius, De aedif. I; IV *Καλβομοῦντις*, Theophilcatus Simocatta 98.

надписи и богатитѣ археологически открития, красноречиво свидѣтелствующи за значителното развитие на туземната промишленность и търговия; за съжалѣние пò голѣмата часть отъ всичкото това още не е описана и рѣшително не е извѣстна.

Трако иллирийската раса всѣкога се е отличавала съ необикновенна енергия и безпокойна страсть към война, но повѣчето тя е състояла на служба у другитѣ народи, пòскоро е дѣйствовала въ интереса на пòслабатѣ съсѣди, отколкото да утвърди прочно своето могжщество. Като са служили подъ знамената на Александра Великий, Трако-иллирийскитѣ планинци, сж покорили Азия за Гърцитѣ. Въ врѣмето на Римлянитѣ храбритѣ Иллирийци не еднократно сж достигали, слѣдъ блѣстящи военни подвизи, римскийтъ прѣстолъ. И въ новото врѣме пò-добритѣ защитници на слабата Порта — паши и сълдати сж Албанцитѣ, съплеменници и потомци на онѣзи иллирийски и епиротски войници, на чело на които, като прѣдводитель, Александръ е завоевалъ Персийското царство, сжщитѣ войници съ които авантюриста епирский царь Пирръ е искалъ да отнеме Италия отъ Римлянитѣ и Картагенянитѣ; тѣ сж сжщитѣ войници, изъ числото на които проститѣ ратници храбро сж си проправяли пжть къмъ прѣстола на римската всемирна монархия.

Най-сѣтнѣ да се обърнемъ къмъ неразрѣшения въпросъ: биле ли сж Славянитѣ първобитни обитатели на полуосровътъ? Учението за автохтонията на южнитѣ Славяни до днесъ още не е изчезнало съвършено; но послѣдователитѣ му не сж съгласни по мѣжду си. Поляцитѣ Лелевелъ и Бѣловский считатъ за Славяни всичкитѣ тракийски племена: Руситѣ Бутковъ, Савелиевъ — Ростиславичъ, Чертковъ прѣдполагатъ, че отъ първобитнитѣ обитатели на полуострова сж биле само една часть Славяни: архиепископъ Филаретъ, архимандритъ Леонидъ и нѣмскийтъ изслѣдователь Куно[29]) утвърждаватъ, че Славянитѣ отъ-давно сж

---

[29]) J. Cuno, Forschungen im Gebiete der altem Voelkerkunde. I Die Skythen. Berlin 1871.

живѣли тамъ, но сѫ биле смѣсени съ другитѣ раси. Павелъ Йосифъ Шафарикъ прѣдполага въ своето съчинение „Ueber die Abkunft der Slaven (1828), че Славянитѣ заедно съ Тракийцитѣ и Епиротитѣ сѫ населявали полуострова отъ незапамятнитѣ врѣмена. Въ главното си съчинение „Slovanské Starozitnosti" (1837) той счита за възможно, че, слѣдъ изгонванието на Славянитѣ изъ Унгария, нѣкои родове сѫ се отдалечили въ планинскитѣ области на Иллирия и Тракия[30]), но при това забѣлѣжва, че едно само сходство отъ названия (други доказателства въ полза на славянизмътъ за Тракийцитѣ нѣма) никога не може да бѫде дѣйствително доказателство за корѣнното родство на народитѣ; тъй напр. той не допуща никаква свързка мѣжду тракийскитѣ Кробизи и русскитѣ Кривичи[31]). Изъ южнославянскитѣ писатели защищаватъ първобитностьта на славянскийтъ народъ: Българитѣ Беронъ, Раковский, Захариевъ и Сърбитѣ Хаджичъ, Верковичъ, Милоевичъ и други. Тѣ правятъ това съ такова усърдие, като че опровержението на тѣхното учение би имало послѣдствие прѣкратяванието на всѣко сѫществование и унищожение на южнитѣ Славяни. Ако би народната честь и народната слава да е зависила само отъ това ималъ-ли е народа въ своето отечество прѣдшественници, които сѫ говорили на други язикъ или не, тогава, напримѣръ, сѣверо-американскитѣ учени първи трѣбало—би тържественно да провъзгласятъ Индийцитѣ за прѣдѣди на Англо-Американцитѣ!

Най-сполучливо отъ всички е разглѣждалъ този въпросъ българскийтъ ученъ Маринъ Дриновъ, профессоръ въ харковскийтъ университетъ въ своето изслѣдование на русски язикъ за заселванието Балканскийтъ полуостровъ съ Славянитѣ[32]). Да разглѣдаме сега доказателствата на трако славянската теория. Мѣстнитѣ названия Mila reka, Vratzista, Verzana и проч. трѣбва

---

30) Safarik, Sebrané spisy 1, 388
31) ibid. 1. 516.
32) Op. cit. 26 - 40, гдѣто тъй сѫщо е събрана всичката литература на този прѣдмѣтъ.

отъ рано да се отстранятъ, тъй като тѣ сж се появили само въ VI столѣтие, когато етнографическитѣ отношения на полуострова сж прѣтърпѣли вѣче значителни измѣнения. Другитѣ аргументи се основаватъ на смѣсеното изопачаване географическитѣ имена. Тракийскитѣ Кробизи се считатъ Кривичи, Кораллитѣ за Хорали, Бесситѣ за Бѣси, Пелагонцитѣ за Поляни, Одриситѣ за Оботрити, Долонкитѣ за Доленци (обитатели на долинитѣ), Мизитѣ за Мужи и даже Мазовии, Линкеститѣ за Ляхити[33]) и най сѣтнѣ Трибализитѣ за Древляни. Названието на рѣкитѣ: Стримонъ произвеждатъ отъ полски strumien (рѣкица), Баргъ отъ славянски брѣгъ; Нестосъ сравнявали съ названието на русската рѣка Мста. Названието на градищата: Doberos произвеждали отъ старославянското дьбръ (долина, клисура); Билазора се обяснява като Бѣла зора; Ускудама като Узко домъ.

При такова страно изопачение много имена получаватъ, както се вижда, славянско значение, но този способъ е неизмѣримо далечъ отъ критическата филология.

Защитницитѣ на трако-славянската теория измислили, че Кробизитѣ ужъ прѣминали на сѣверната страна отъ Дунава съ цѣль, да се населятъ на далечнийтъ сѣверъ въ Россия подъ название Кривича; за такова прѣселявание, разбира се, ни дума не се говори въ источницитѣ. Върху настоящето значение за името на Бесситѣ ний упоминахме по-горѣ. Нѣкои сж се опитвали да го произвеждатъ отъ славянското бѣсъ, а Филаретъ и Леонидъ даже утвърждали, на основание извѣстията за християнството на Бесситѣ, че Славянитѣ били ужь християни въ II столѣтие и писали на свойтъ языкъ. Относително рѣкитѣ трѣбва да не испущаме изъ видъ, че Славянитѣ, кждѣто сж прѣ-

---

[33]) Авг. Бѣловскій, писатель, който заслужва уважение, открилъ (Wstep krytyczny do dziejow Polski. Lwow 1850) първобитната родина на Поляцитѣ при Охридското езеро. Той полагалъ, че Ляхитѣ (Линкеститѣ) били изгонени въ III столѣтие отъ Келтитѣ задъ Дунава, и тамъ основали дакийското господарство: въ царя Биребиста той узнавалъ Лешка II въ Децебала Сейовита и т. н.

минавали, навсѣкадѣ сѫ замѣнявали чуждитѣ имѣна съ свои подобно звучащи; тъй сѫщо се е случило съ имената на Места и Струма. Мѣжду друго корѣньтъ sru е общий на всичкитѣ Индо-Германци[34]).

Неоснователностьта на тази теория най-добрѣ отъ всичко се показва въ името Bylazora *(Βυλαζῶρα)*. Този градъ се е намиралъ въ върхната Македония, на Вардаръ, на мѣстото на днешнийтъ Велесъ и първъ пѫтъ се упоминава около 216 год. прѣди Р. Х. [35]). Прѣдполагатъ, че това название трѣбва да е чисто славянско: бѣла зора. Странно, на-истинно название! По нашето мнѣние, положително не е понятно, какъ е можала да се появи мисль да се даде на града такова поетично название. Освѣнъ това, обикновенно зората бива само червена. Да прибавимъ още важнийтъ филологически аргументъ: по български отъ незапамятни врѣмена, се е говорило само бѣла- зора, а не била зара. Настоящето значение на думата трѣбва да са търси въ албанскийтъ языкъ. На този языкъ ura ure е явно втората часть на думата Bylaz-ora, т. е. мость; и Ханъ съвършенно вѣрно забѣлѣжва, че по-видимо самата природа е назначила мѣстото на днѣшнийтъ Велесъ за мостъ чрѣзъ барзотекущата рѣка Вардаръ, и че този градъ трѣбва да сѫществува отъ това врѣме, отъ когато человѣкъ е взѣлъ да строи мостове. Византийцитѣ и Новогърцитѣ наричатъ Велесъ по-албански Вълъсъ — *Βελεσσός*, по турски той просто се нарича Кюпрюлю, отъ думата кюпрю—мость[36]).

---

[34]) Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum подъ сл. струя: санкс. sru fluere грьц *ρυ (ρεῖν)*, лат. rivus, келт. sruth, старо-нѣмски strom литовски srava и пр. Оттука на полуострова и названията: Sirmium Sirmius, днешната р. Срѣма при Пловдивъ и др. Отъ този корѣнъ е словото струга.

[35]) Polybius. V, 97.

[36]) Hahn, Reise von Belgrad nach Solonik, 2 изд. стр 166. Азъ не се завземамъ да рѣша происхожда-ли славянското Велесъ отъ първата часть на името *Βυλαζ-ῶρα* (вилазъ).

Въ срѣднитѣ вѣкове южнитѣ Славяни често ги приемали за аборигени; но това е било недоразумение, происходивше при четението на старитѣ писатели вслѣдствие незнаянието на историята. Напримѣръ старо-славянскийтъ прѣводачъ Зонари нарича Дакийцитѣ — Сърби: въ византийската хроника на Малала се говори, че народа на Ахиллеса се е наричалъ тогава Мирмидони, а въ онова врѣме Българи[37]).

[37]) *Τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων τότε, νυνὶ Βουλγάρων* (Malalas ed Bonn 97). Въ старо-българскийтъ прѣводъ «тогава Мирмидонесъ, днѣсъ Българе». Дриновъ (засел., 36, 174) не забѣлѣжилъ, че тѣзи слова се намиратъ въ подлинникътъ. Малала е живѣлъ въ 174 — 527 г., но хрониката му е дошла до насъ въ твърдѣ изопаченъ видъ.

ГЛАВА III.

ЗАСЕЛЯВАНИЕТО НА БАЛКАНСКИЙТЪ ПОЛУОСТРОВЪ ОТЪ СЛАВЯНИТѢ.

Прѣселението на Славянитѣ въ III—IV столѣтия. — Господаруванието на Римлянитѣ въ Дакия и сблъскванието на Славянитѣ съ Римлянитѣ.—Първитѣ дири отъ славянската колонизация на полуострова. — Хунитѣ, Готитѣ, Българитѣ. Императоръ Юстинианъ (527—565). Словѣнитѣ и Антитѣ въ Дакия въ VI и VII столѣтия. —Аваритѣ. Паданието на Аварското и Византийското царства и воинственното движение на славянскитѣ племена къмъ самийтъ Пелопоннезъ

Нови събития се захващатъ на Балканскийтъ полуостровъ вслѣдствие прѣселението тамъ на Славянитѣ. Когато всемирната римска монархия е ослабнала, взела да упадва и изнемощяла, тогава съсѣднитѣ народи, като се навлѣзли въ сѣвернитѣ прѣдѣли на империята, изгонили римското владичество, проникнали до брѣговетѣ на Срѣдеземното море и се поселили въ провинцитѣ на империята. Германцитѣ завзѣли двата западни полуострова; Славянитѣ покрили съ своитѣ поселения източнийтъ

полуостровъ отъ Дунава до Спарта. Но въ Испания, Галлия и Италия Германцитѣ сѫ се смѣсили съ туземцитѣ или пъкъ били покорени отъ другитѣ народи, затова въ тѣзи страни германский тъ елементъ съ течение на врѣмето е изчезналъ. Славянитѣ, напротивъ, и днѣсъ занимаватъ голѣма часть отъ Балканскийтъ полуостровъ, на който тѣ подъ свое или чуждо владичество, до такава степень сѫ се свикнали, като че тѣ сѫ обитавали на него хиляди столѣтия.

Относително врѣмето и начина за заселението на Бал. полуостровъ отъ Славянитѣ сѫ били исказани различни мнѣния отъ ученитѣ, но и до сега този важенъ въпросъ не е до тамъ разясненъ, щото по-нататъшнитѣ разслѣдвания да могатъ да се считатъ излишни. Изслѣдователитѣ мислятъ, че това събитие е станало въ периода на великото прѣселение на народитѣ, като ограничаватъ продължителностьта му съ твърдѣ малко години. Изъ мнѣнията върху този прѣдмѣтъ ний ще привѣдемъ три.

Полскийтъ историкъ Суровецкий е на мнѣние, че Славянитѣ се приближили къмъ долнето течение на Дунава само слѣдъ паданието на Хунитѣ и при това утвърждава, че прѣминаванието имъ на дѣснийтъ брѣгъ на тази рѣка се е извършило не по-рано отъ послѣдния четвъртъ на V столѣтие. Това сѫщото мнѣние е поддържалъ и Шафарикъ; спорѣдъ неговитѣ думи мирното и спокойното прѣселяване на славянскитѣ семейства и утвържданието имъ на пустиннитѣ равнини въ двѣтѣ Мизии се е продължавало прѣзъ всичкото VI столѣтие. Тѣзи прѣселения сѫ се начевали отъ нашествието на азиатскитѣ племена[1]). Харватскийтъ изслѣдователь д-ръ Ф. Рачки[2]) отнася появлението на Славянитѣ при Дунава къмъ врѣмето на Хунското господаруванпе. Русскийтъ писатель Гилфердингъ мисли, че Славянитѣ сѫ направили два прѣхода: най-напрѣдъ нѣкои Славяни послѣдовали подиръ Готитѣ, когато тѣзи послѣднитѣ, като се от-

---

[1]) Safarik, Sebrané Spisy II. 169.
[2]) Въ Arkiv za poviestnicu jugoslavensku IV, 241.

дѣлили (около 375 г.) отъ Хунитѣ, прѣминали задъ Дунава; послѣ нападенията на Аттила проправили на Славянитѣ пѫть къмъ Византия[3]).

Неотдавно българскийтъ ученъ Дриновъ, по горѣприведенного разсѫждение, отъ ново съвършенно е прѣработилъ този въпросъ[4]). Самостоятелнитѣ изслѣдвания го довели къмъ съвършенно неочакванъ резултатъ. Между това горѣприведенитѣ четире изслѣдователя отнасятъ заселението на Балканскийтъ полуостровъ отъ Славянитѣ къмъ врѣмето на великото прѣселение на народитѣ и мислятъ, че то е станало въ течението на кратко едно врѣме (не повѣче отъ 50 години). Дриновъ утвърждава, че колонизацията е станала не изведнаждъ, но въ доволно дълго врѣме и именно въ течението на 300 години най-малко, тъй като то се е захванало въ III столѣтие, слѣдователно до великото прѣселяване на народитѣ, и се свършило въ VII столѣтие. Този вглядъ тъй сѫщо и намъ се показва по-вѣренъ макаръ че този въпросъ не може още да се счита рѣшенъ.

Въ I столѣтие, прѣди Р. Х. въ сегашната Трансилвания се е образовало могжщественно господарство, което е било застрашително даже за Римлянитѣ. Този народъ се е наричалъ Даки; тъй се го наричали и Римлянитѣ. Остатъцитѣ, които сж се запазили отъ дакийскийтъ язикъ[5]), ако и да сж твърдѣ малко, но все пакъ заставляватъ да се мисли, че този могжщественъ народъ е принадлѣжалъ къмъ тракийското племе. Мисли се, че господарството на царъ Децебала, което се е простирало

---

[3]) Гилфердингъ, собр. соч. С. П. 1867. I, 6.

[4]) Дриновъ, заселението на Балканскийтъ полуостровъ отъ Славянитѣ. Москва 1873 г. стр. 176. Глѣд. моята рецензия въ Casopis Ceského Musea, 1874, стр. 501 съ сл. Robert Roesler (Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der untern Donau, въ Sitzungsberichte der Wiener Akad. Bd. 73) — мислятъ, че Славянитѣ сж се прѣселили едвамъ въ VII столѣтие; но сравнете критиката на доктора Jos. Kalousek'a ву Pamatky arĕheologiké, dil N (Praha 1874,) 190.

[5]) Топографически и лични имена; послѣ, особенно 50 названия на растения, които сж се съхранили у Диоскорида и Псевдо-Аннулея (напечат. отъ R. Roesler въ Sitz-ber. der Wiener Akad. 1886. Mai.

отъ Тиса до Днѣстра и отъ Дунава до далечнитѣ Карпати, е било населено не само съ Дакийци, но и съ различни други племена; и, може-би, населението на источнитѣ и сѣвернитѣ погранични провинции се е състояло от Славяни[6]). Сѫществуватъ нѣкой дири, които доказватъ, че Славянитѣ сѫ живѣли въ Унгария въ врѣме на господаруванието на Римлянитѣ[7]). Траянъ, като поразилъ войската на Децебала въ 107 година, присъединилъ Дакия къмъ империята. Въ новата провинция сѫ биле прѣмѣстени въ голѣми размѣри колонисти отъ всичкийтъ римский миръ, прѣимущественно изъ Италия, Мала Азия и Далмация. Но въ странитѣ на сѣверъ отъ Дунава, които сѫ биле беспокоени отъ неприязненнитѣ съсѣди, римското господство не е могло да се укрѣпи, както въ Испания или Африка. Адрианъ, като се страхувалъ отъ варваритѣ, повелѣлъ да разрушатъ великолѣпнийтъ Трояновъ мостъ. Въ III столѣтие, при Галлиена, Дакия била изгубена; Аврелианъ въ 271 година съвършенно отстѫпалъ провинцията на варваритѣ и остатъцитѣ отъ римскитѣ колонисти прѣвелъ изъ градоветѣ и полетата на Дакитѣ въ Мизия. Горнитѣ классове отъ туземцитѣ, като се смѣсили съ завоевателитѣ, заедно съ колониститѣ се прѣселили на полуострова; простийтъ народъ, който въ течението на 166 годишно владичество отъ Римлянитѣ присвоилъ тѣхния язикъ, оставалъ тукъ и въ течението на столѣтията продължавалъ да прѣкарва миренъ овчарски животъ по височинитѣ на Карпатитѣ

[6]) На Трояновата колонна сѫ виждатъ разнообразното вооружение и дрѣхитѣ, у Дакитѣ, отъ което можемъ да заккючимъ за различието на племената.

[7]) Safarik, op. cit, 255—302; Дриновъ, op. cit. 60 съ сл. Балатонското езеро се наричало *Пелсо*, слав. *плесо*, езеро; градътъ Tsierna е лѣжалъ на влахоунгарската граница, при рѣката още и сега называема Черна и т. н. Глѣд. Jung, Roemer und Romanen in der Donaulaendern, Innsbruck 1877, 262—265.

подъ владичеството на другитѣ народи, точно тъй както романизованнитѣ Ретийци на тиролскитѣ Алпи[8]).

Римското господство въ Дакия е имало влияние както на тѣзи, които сж живѣли на близо, тъй и на обитавшитѣ, може би, и въ самата Дакия Славяни. Името на побѣдительтъ на Дакитѣ е добило такава висока извѣстность срѣдъ Славянитѣ, щото то се срѣща до сега още въ приказскитѣ и пѣснитѣ на Малоросситѣ, Сърбитѣ и Българитѣ. Траянъ е билъ причисленъ даже къмъ славянскитѣ богове. Въ „Хожденіи Богородицы по мукамъ" фантастическиятъ апокрифъ отъ грьцко происхождение който е билъ прѣведенъ на български языкъ прѣди XII столѣтие, се срѣща важно прибавление отъ прѣводачътъ, именно: че язичницитѣ въ числото на боговетѣ считатъ и хората като *Тро яна*, Хърса, Велеса и Перуна. Въ други единъ апокрифъ, апоколипсисъ на св. Апостоли (ржкописъ отъ XVI столѣтие), тъй сжщо прѣведено въ България на славянски языкъ, е казано, че понапрѣдъ се покланяли на Перуна, Хърса, Дия (Ζεύς), Трояна и други, като на богове и при това има забѣлѣжка, че Троянъ е билъ „царь" въ Римъ. Въ староруский тъ епосъ „Слово о полку Игоревѣ" (въ началото на XIII ст.) Троянъ се упоминава четире пжти. Съвършенно неоснователни сж опитванията на Тихонравова и Ербеса да замѣнятъ въ тази поема Трояна — съ Бояна. Тамъ се упоминава Троянова пжтека, т. е. знаменитий тъ Трояновъ насипъ (Валъ) въ Киевската губерния, който разбира се, съставлява удивително за народа явление въ южно-русската плоска равнина; тамъ се говори за страната на Трояна по другата страна на насипа, именно за Дакия; врѣмето на Трояна се отнася къмъ джлбока древность, много рано прѣди Ярослава или до управлението на Олега Святославича. Съ упомѣнатитѣ насипи сж свързани у Малоросситѣ

---

[8]) Изображение на културното състояние на Дакия при Римлянитѣ по надписитѣ и археологическитѣ намървания глѣд. у Jung op. cit 88 – 107.

различни приказски за Трояна царь „Ермаланский". Въ българскитѣ пѣсни сега още се въспѣва „царь Троянъ" обладатель на неисчерпаеми съкровища, у който 70 извора извиратъ съ растопено злато и чисто срѣбро. При политѣ на Балканътъ е расположенъ градътъ *Троянъ* съ манастирь; при Татаръ-Пазарджикъ чрѣзъ Тополница води Трояновийтъ мостъ; недалечъ отъ тука сѫ намиратъ развалини, нарѣчени отъ жителитѣ „Трояновъ градъ" и проходътъ „Троянова врата" (Капуджикъ). Моста надъ Нарента въ Мостаръ се нарича Трояновъ мостъ: къмъ развалинитѣ на римскийтъ Бурнумъ въ Далмация относятъ названието Траянский градъ, подобно на това както съ името на римскийтъ императоръ се означаватъ развалинитѣ на старо-сърбската кула при Новий Пазаръ. Ученийтъ архиепископъ Вранчичъ (латиниз. Verantius), родомъ изъ Далмация, като е отивалъ въ 1553 година като имперский посланникъ при Солимана I, съ удивление слушалъ, че всичкийтъ пѫть отъ Бѣлградъ до Цариградъ се наричалъ тогава „Трояновъ". Въ XI столѣтие българскийтъ царевичь, синътъ на великийтъ царь Самуила, се наричалъ Троянъ. Собственното име Троянъ (умеништелно Трайко [9]) е общеупотрѣбително име и сега както въ България, тъй и между Македоно Румѫнитѣ (Цинцаритѣ). Въ Трансилвания [10]) има поле „prat de la Traian," по маджарски Kereszteszmező". Особенно живо се е запазила паметьта за римскийтъ императоръ въ мѣстностьта при Желѣзнитѣ Врати на Дунава, гдѣто се е намиралъ неговийтъ мостъ и пѫть. Въ Сърбия, въ гората при Шабацъ се намиратъ развалинитѣ на Трояновъ градъ", но тѣхъ ги отнасятъ къмъ срѣднитѣ вѣкове. Въ сърбскитѣ народни приказски Троянъ се являва то съ три глави и съ восчани крила, то съ кози уши; въ третя приказска

---

[9]) Ударението на първийтъ слогъ Тра̀янъ. Народната етимология произвежда това име отъ *Траям*ъ, duro, persevero, къмъ което се отнася и българската поговорка.

[10]) Büsching, Grosse Erdbeschreibung Troppau 1785 VI 271.

— като нощно сѫщество, което се бои отъ дневната свѣтлина, за да не се растопи[11]). По примѣрътъ на жителитѣ отъ римскитѣ провинции прѣселившитѣ се Славянитѣ приписвали на Траяна сграждането на много строения на Балканскийтъ полуостровъ. Жителитѣ на провинциитѣ приписвали всичкитѣ значителни здания на тоя императоръ, който въ това отношение е надминалъ всичкитѣ си прѣдшественници и приемници и тъй често на всѣкадѣ се помянувалъ на стѣнитѣ, памятницитѣ и камънитѣ, щото по свидѣтелството на Аммиана Марцеллина, го наричали на смѣхъ „лишай“ (herba parietina). Още въ VI столѣтие прохода чрѣзъ Балканътъ у Трояна се нарича „*τρίβος Τραιανοῦ*“, сегашната „Трояска пѫтека“. Че Славянитѣ се запознали съ името на славнийтъ римский императоръ не само по тоя начинъ, се вижда и отъ това, че то се срѣща и у онѣзи славянски народи, които никой пѫть не сѫ биле въ сношения съ римскитѣ провинциали и никога не сѫ обитавали въ странитѣ, които сѫ биле подвластни на Римлянитѣ. Личното име на Трояна твърдѣ често се срѣща и въ чешкитѣ и моравскитѣ рѫкописи въ XII и XIII столѣтия; въ Чехия и днесъ още сѫществува мѣстность, която се нарича Троянъ или Трояновъ. Подъ такъвъ видъ личното име на Трояна отъ 1065 година се срѣща на всѣкадѣ въ Полша.

Названието на старо славянскийтъ язический праздникъ *Коледа*, на който славянското произхождение е необяснимо, е

---

[11]) Върху диритѣ на *Траяна* у Славянитѣ първи е обърналъ внимание Котляревский въ «Древностяхъ Моск. Археол. Общ.» I, 1865 год. материалы за археол. словарь стр. 13 глѣд Kanitz Trojanov grad und die serb. Trojanssage въ Mitth. d. Centralcommission, Wien 1875. X. Дриновъ, Заселение, 76–81; Jiricek, Heerstrasse и пр. 5—7, 158. Троянъ синъ на царь Самуила, Niceph Bryennios, 106 *Τρίβος Τραιανοῦ:* Theophylactus Simocatta 320 Verantii opera, Budapest 1857 sq I p. 305 sq. Името Троянъ въ Чехия, Моравия т Полша: Erben, Regesta Bohemiae et Moraviae vol. 1 (перечень), Бодуенъ де Куртене, за старо полскийнъ языкъ до XIV столѣтие. Лейпцигъ 1870, словарь 46.

произведено отъ латински Calendae. То се срѣща почти у всичкитѣ славянски народи (старо-славянски — коляда, български — коледа, сърбски — коледа, русски — коляда, полски — kolęda, чешски — koleda). Труллскийтъ съборъ (691 г.) запрѣтилъ на християнитѣ да празднуватъ не само римскитѣ Vota и Brumalia, но тъй сжщо и *Καλάνδας*. Вѣроятно названието на римскитѣ януарски календи е било прѣнесено на нѣкой славянский туземний праздникъ. Заимствованието на тази дума указва на непосрѣдственнитѣ сношения на Славянитѣ съ Римлянитѣ въ онова врѣме, когато първитѣ не сж захванали още да се прѣселяватъ на западъ и югъ; единственнийтъ вѣроятенъ пунктъ за такова сношение била Дакия въ врѣме на римското владичество. Разбира се никой нѣма да утвърждава, че коледа най напрѣдъ е била занесена къмъ всичкитѣ славянски племена отъ християнскитѣ миссионери.

Първоначалнийтъ русский лѣтописъ (окол. 1115 г.) разсказва, че Славянитѣ най-напрѣдъ живѣяли тамъ, гдѣто, въ онова врѣме сж лѣжали земитѣ на Угритѣ и Българитѣ; отъ тука тѣ се распрьснали. „Влахомъ бо нашьдъшемъ на Славѣны на дунайския, и сѣдъшемъ въ нихъ и насиляющемъ имъ“ [12]). Тѣзи Власи на всѣкий случай не сж биле Келти, които е прѣдполагалъ Шафарикъ, но Римляни, завоевателитѣ на Дакия. Влахъ Славянитѣ наричатъ на всѣкадѣ человѣка отъ романско происхождение или Румжнъ, както Русситѣ, Българитѣ и Сърбитѣ, или Италиянецъ, както Харватитѣ, Словенитѣ, Чехитѣ и Поляцитѣ. Появлението на римскитѣ легиони въ карпатскитѣ долини е трѣбвало да произведе длъбоко впечатление не само на населението въ карпатскитѣ страни, но и на жителитѣ въ обширнитѣ равнини, граничащи съ тѣхъ къмъ сѣверъ и истокъ. Начената движение въ карпатскитѣ области, вѣроятно, е дало

---

[12]) Nestor, ed Miklosich Vindbonae 1860, cap. III.

първийтъ поводъ, който е побудилъ Славянитѣ да отидатъ къмъ югъ [13]).

Между народитѣ, които сж се борили въ II и III столѣтия съ Римлянитѣ за обладаване на Дунавскитѣ страни и Балканскийтъ полуостровъ, особенно сж забѣлѣжителни *Карпитѣ* [14]), отъ които сж получили своето име Карпатитѣ, и *Костобокитѣ*; Шафарикъ е показалъ вѣроятностьта на тѣхното славянско произхождение. Въ войната противъ Марка Аврелия (161—180), освѣнъ германскитѣ племена, сж участвовали Дакитѣ, Костобокитѣ, Аланитѣ, Роксаланитѣ и Язигитѣ; Костобокитѣ сж грабили всичкийтъ край до Елатея въ Еллада [15]) Подиръ свършването на войната много варвари сж биле поселени въ Паннония, Мизия и вързна Италия. Въ III столѣтие борбата при Дунава е свирѣпствовала почти непрѣкъснато. Въ числото на сѣвернитѣ жители, които сж нападали въ първийтъ рѣдъ, наедно съ Готитѣ, се намирали и Карпитѣ. Императора Аврелианъ, родомъ отъ Мизия подиръ заключването на миръть съ Готитѣ въ 271 година, съвършенно имъ отстжпалъ Дакия, която и прѣди това била за него невъзвратно изгубената. За да запази понѣ прѣжнето название, той основалъ въ Мизия нова провинция и я нарѣкалъ Dacia ripensis. Но Готитѣ, както се вижда, завзели не всичката Дакия, тъй като по-късно отъ тази оставена провинция независимитѣ „сарматски“ племена сж правили често нападения на Римската империя [16]). Въ 273 година Аврелианъ, като се върналъ изъ Палмира побѣдитель, трѣбвало да отблъснува нападенията на Карпитѣ. Императора Каръ, слѣдъ блестящи побѣди, хваналъ въ плѣнъ до 200,000

[13]) Дриновъ, заселение, 81 — 83.

[14]) *Καρποδάκοι* у Зосима — сжществующитѣ въ Дакии остатъци на този народъ, тогава когато той повѣчето отъ сто години обитава на полуострова. Дриновъ, Заселение 62.

[15]) Pausanias, IX, 34.

[16]) Подробности у Дринова, 53.

варвари и ги поселилъ на Балканскийтъ полуостровъ. Енергичнийтъ Далматинецъ Диоклецианъ далъ въ 292 година въ провинциитѣ на полуострова отдѣлно управление съ главнийтъ градъ Сирміумъ, развалинитѣ на който се виждатъ още и сега при Митровицъ, въ Сирмия. Неговийтъ съуправитель Галерий родомъ изъ околноститѣ на Сердика (София), е разбилъ Сарматитѣ; побѣденитѣ отъ него Карпи и Бастарни всичкитѣ заедно били прѣселени въ голѣмо количество въ дунавскитѣ провинции (298 г.); на първитѣ за жителство била назначена Мизия, Тракия и Панония. Въ врѣме на другитѣ войни Константинъ Великий е прѣселилъ въ империята повѣче отъ 300,000 „Сармати“ и имъ назначилъ мѣсто за жителство въ Скития (Добруджа), Тракия, Македония и Италия [17]). Вслѣдствие на такава насилствена колонизация сж били внесени нови елементи на полуострова, сѣверната часть на който е била повѣчето романска, южната--грьцка, а планинската още трако илирийска. Мѣжду стотинитѣ хиляди военно плѣнни отъ задунавскитѣ съсѣди, които се прѣвьрнали сега въ колонисти, порѣдъ мнѣнието на Дринова, имало значително число Славяни, напр. цѣлю плѣме Карпи. Това е било началото на славянската колонизация на Балканскийтъ полуостровъ. Слѣдователно тя се е захванала много по рано, отколкото обикновенно мислятъ нѣкои. Най напрѣдъ въ продължението на 200 год. Славянитѣ сж живѣли, като римски колонии въ Мизия, Тракия, Дардания и Македония, макаръ и разпрьснато; послѣ вѣче (ок. 500 год.) се наченали самостоятелнитѣ имъ походи, съ цѣлъ да си добиятъ нови мѣстожителства съ оржжие въ ржка.

Дриновъ указва на нѣкои дири отъ славянскитѣ колонии въ Тракия, които сж се запазили въ двѣ описания на пжтищата отъ половинага на IV столѣтие, въ Itinerarium Hierosolymitanum и въ Itinerarium Antonini: Zernae, сега Черна на

---

[17]) ibidem, 49, отъ сл.

Марица (Zirinae Tab. Peut., Ζεοριία у Stephanus Byz.), Cosintus на рѣката Coninites (срав. Косаница, Косница въ Сърбия) и т. н. Ако и тѣзи доказателства ний не считаме за неопровержими, то можемъ да намѣримъ у Прокопия цѣлъ рѣдъ други славянски названия отъ градове и кули, които сѫ прѣдставлявали развалини въ врѣме встѫпването на прѣстола на императора Юстиниана (527), напр. Лабица, Мала-рѣка, Врзана, Клещевица, Дебре, Враница, Стреденъ, Кавеца и т. д. [18]).

Въ началото на V столѣтие ний срѣщаме славянски собственни имена срѣди пò-високитѣ сановници на Византийската империя. Тѣзи, които сѫ носяли подобни имена, съвсѣмъ не сѫ биле пришелци или чуждестранни наемници, но хора, които сѫ се родили на римска земя, бащитѣ на които вѣче сѫ се отличавали въ римската военна служба. Въ 469 г. началницитѣ на войскитѣ, които биле расположени въ Тракия, сѫ наричали *Оногостъ (Ἀναγάστος)* и *Оструй (Ὀτρουΐ)*. Изъ полководцитѣ на Юстиниана Великий пò-многото сѫ биле Славяни, които сѫ се родили повѣчето въ втората полвина на V столѣтие. Доброгостъ *(Δαβραγέζας Ἄντης ἀνήρ)*, Всеградъ *Οὐσίγαρδος* [19]) и Сварумъ (*Σουαρούνας Σκλάβος ἀνήρ*) се отличили въ 555 год. въ персидската война. Но ний нѣма да се осмѣлимъ да обявимъ за Славянинъ Велизария, който се е родилъ около 490 год. въ Дардания, близо до крѣпоста Скаплица (*Σκαπλίξιω*).

Нѣкой учени мислятъ, че императоръ Юстинъ I (518—527) и неговийтъ внукъ Юстинианъ (527—565) тъй сѫщо сѫ биле Славяни по происхождение. Мѣстото, гдѣто тѣ сѫ се родили, било селото Ведериана (*Βεδεριάνα)*, близо до кулата Таврезиумъ въ върхна Македония [20]). Жената на Юстина, която

---

[18]) Procopius, De aedif. ed. Ven. p. 437.

[19]) Agathias ed. Bonn. 150, 186, 249.

[20]) Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 2. изд. 156, мисли, по примѣра на генералнийтъ консулъ А. фонъ-Михановича, че Ведериана и Таврезиумъ сѫ сегашнитѣ Бадеръ и Таоръ, 4 часа пѫть къмъ

е била рабиня варварска, се наричала Lipicina т. е. име, което въ мжжкий родъ Lipicinus твърдѣ често се срѣща въ историята и въ надписитѣ отъ врѣмената на римската империя; то е уменшително отъ Lupus. Майката на Юстиниана, сестра на Юстина, се наричала Vigilantia, а баща му Sabbatios. Тъй звучатъ тѣзи имена по достовѣрнитѣ съврѣменни свѣдѣния. Въ по-ново врѣме се захванали да обясняватъ латинската дума Lipicina съ славянската Любкиня латинското Vigilantia — съ Виленица. Като сж се основавали на авторитета на нѣкои писатели, отдѣлени отъ насъ само съ нѣколко столѣтия, наричали бащата на Юстина *Истокъ* и мисляли тъй сжщо, че туземното име на Юстиниана е *управда*, което Гиббонъ, като считалъ това име за Германско, сравнявалъ го съ английското upright, правий, тогава когато Шафарикъ го производжда отъ старославянската дума правда — justitia; но тѣзи имена нѣматъ историческо основание [21]).

И тъй въ провинциитѣ на полуострова въ VI столѣтие Славянитѣ биле не само извѣстни, но вѣче биле доволно многочисленни и имали извѣсно влияние, макаръ, по видимо, че тѣх-

---

югъ отъ Скопие на Вардаръ. Тука можемъ да забѣлѣжимъ, че въ ржкописътъ на българскийтъ царь Константинъ Асѣнъ (1258—1277), дадена на манастиря св. Георгия въ Скопия, чите се: «село Таварь и съ полемъ, съ ливадами, съ езеромъ Елатнимъ» (Safarik, Pamatky, 52).

[21]) Имената Истокъ и Управда първо се срѣщатъ у Луккари (Лукаричь), Annali di Ragusa (Venezia 1605). Той се основа на старийтъ ржкописъ, който му се случило да види въ България, вѣроятно една отъ старо-славянскитѣ хронографи, заключавши въ себе си прѣводи отъ грьцкитѣ хроники. Изъ книгата на Лукари тѣзи имена е заимствовалъ Nicola Alemanni, като ги турилъ подъ забѣлѣжка въ своето издание «Historia arcana» Прокопия Lugduni 1624, прѣпечатани въ парижкото издание на Византийцитѣ. Той при това доволно не ясно се е основавалъ на по неизвѣстната «Vita Justiniani» Теофила; ср. Gibbon, History of the decline and falt of the roman empire, chap. XL, забѣлѣж 6; Safarik II, 137. Дриновъ, Заселение и проч., 47. ср. W Tomaschek, Miscellen aus der alten Geographie въ Oestr. Gymnasialzeitshrift, 1874, 658. Този любопитний въпросъ заслужва най подробенъ разборъ.

нитѣ поселения сѫ биле доволно рѣдки. Не трѣбва да се учудваме, че съврѣменницитѣ не упоминаватъ за тази постепенна колонизация. Аналогичний примѣръ на това изъ най-новитѣ врѣмена прѣдставлява прѣселението въ XVII, столѣтие на стотини хиляди Сърби отъ Косовото поле и стара Сърбия въ Банадъ и южна Россия, а въ настоящето столѣтие — стотини хиляди Българи се изселили изъ България въ Сърбия, Молдавия и Бессарабия; мѣжду това европейскитѣ статистици и историци не сѫ събирали върху това никакви достовѣрни свѣдѣния. И въ наше врѣме въ Турция цѣли тълпи християни си мѣнуватъ своето мѣстожителство, и при това нестранствующи овчари, а заселени жители, и върху туй нигдѣ не пишатъ.

Въ течение на сто години великото прѣселение на народитѣ е нарушавало всичкитѣ сѫществующи порядъци на полуострова. По свидѣтелството на съвременника Евнапия, Тракия, Македония и Тесалия биле още въ IV столѣтие цвѣтущи страни съ многочисленно, дѣятелно и богато народонаселение. Вслѣдствие колонизацията на голѣмото количество трудолюбиви и пълни съ животъ „варвари“, които явно сѫ се отдѣляли срѣди изнѣженнитѣ Римляни и Тракo-Иллирийци, обезлюднитѣ страни сѫ получили нови, производителни сили. Но това именно възраждание е подбудело „варваритѣ“ къмъ възобновление на нападенията. Готитѣ и Хуннитѣ отъ ново прѣвърнали всичко въ пустиня.

Вестготитѣ, стѣснени отъ Хуннитѣ, си завоевавали жилища въ Мизия (376 г.). Слѣдъ едно голѣмо сражение при Одринъ (378 г.), тѣ опустошили всичко отъ Константинополъ до Алпитѣ. Когато тѣ най-сѣтнѣ въ 402 год. се отдалечили въ Италия, тѣхъ ги замѣнили Хуннитѣ. Въ продължение на петъ години (442—447) хунскитѣ орди грабили Источната империя, разрушили 70 града и се върнали въ своитѣ жилища само тогава, когато имъ обѣщали ежегоденъ данъкъ. Наскоро подиръ смърта на Аттила (453 г.) царството на Хуннитѣ бърже се е

распаднало. Множество отъ малкитѣ племена, които биле подчинени прѣди подъ Хуннитѣ, наводнили сега дунавскитѣ провинции. Сарматитѣ се утвърдили въ Иллирия, Хуннитѣ въ крайбрѣжната Дакия и въ крайнийтъ жгълъ на Добруджа, Скаритѣ, Сатагитѣ и Аланитѣ — въ Долнята Мизия. Но отъ всичкитѣ тѣзи народи най много сж върлували Остготитѣ, като прѣминавали (414 г.) чрѣзъ Дардания, Мизия и Македония; подъ тѣхнийтъ мечъ е исчезнало въ Тракия всичкото селско население. Правителството плащало данъкъ на всичкитѣ тѣзи пришелци за да ги удовлетвори; но достатъчно е било най-малкото противорѣчие на желанието имъ за да се взеематъ за орѫжие. Народноста на тѣзи прѣселенци отчасти е неизвѣстна. Спорѣдъ Шафарика Сатагитѣ били Славяни; още и сега носятъ тѣхното име славянскитѣ Сотаки въ сѣверна Унгария [22]. Когато и Остготитѣ отишли въ Италия (488 г.), тогава мѣжду Славянитѣ, по другата страна на Дунава, се захванало сериозно движение. Послѣ тѣ продължавали своитѣ нападения до това врѣме, до когато не завзели всичкийтъ полуостровъ отъ Истрия и устията на Дунава до скалистийтъ Тайгетский хребетъ. Най-напрѣдъ тѣ нападнали на Долня Мизия (493 г.), гдѣто римскийтъ полководецъ Юлианъ падналъ въ нощното съ тѣхъ сражение. По-неодържимо е било слѣдующето нападение въ 517 год. Тѣ жестоко опустошили Македония, Епиръ и Тесалия до Термопилъ [23]. Заедно съ Славянитѣ се явили на Дунава неславянскитѣ *Българи*, финскитѣ или тюркскитѣ номади, които

---

[22]) Safarik, op. cit. I, 287.

[23]) Дриновъ, 92. Туманнъ. Енгель, Шафарикъ и Хопфъ отдавали тѣзи нападения на угорскитѣ Българи. Но у съвременникътъ Марцеллина (писалъ въ 584 г.) Славянитѣ се наричатъ Гети, а Българитѣ — Българи. Че подъ Гетитѣ тукъ се разумяватъ Славянитѣ, се види отъ думитѣ на единъ другъ съвременникъ — Теофилактъ (глѣд. слѣд. забѣлѣж.) Тѣхнитѣ нападения въ 493, 499 и 502 години, като глѣдаме по свѣдѣнията, сж ставали на Тракия, подъ която тука трѣбва да разумѣваме провинциитѣ Moesie inferior и Scythia (Добруджа), входивши въ съставатъ на Dioecesis Thraciae (Heerstrasse nach Const. 59),

неслѣдва да смѣсваме съ сегашнитѣ Българи. Ако и да сж ги считали непобѣдими, но, като биле повикани въ 482 год. отъ императора Зенона противъ Готитѣ, тѣ биле съвършенно разбити отъ кралъ Теодориха (487 — 526) нѣйдѣ си на Дунава. Наскоро подиръ това Българитѣ се отказали отъ съюза, разбили римската войска на стрьмнитѣ брѣгове на рѣката Зурта и два пжти грабили Долнята Мизия, която не е била вѣче отъ никого защитена (499 и 502).

Въ VI ст. за нападателенъ пунктъ на славянитѣ сж служили стара Дакия, сегашната Трансилвания съ Влахия и Молдавия. Това е било причината, гдѣто византийскитѣ съврѣменници избѣгватъ употрѣблението на обикновенитѣ имена, за да иматъ възможность да блѣснатъ съ знание на старата история, и наричатъ Славянитѣ — Гети [24]). Тѣзи дакийски Славяни въ VI столѣтие се дѣлили на двѣ племена: по̀ малкото, источно колѣно се наричало Анти, по̀-голѣмото, западно — Словѣни. Тѣхната граница е била върхната часть на Днѣстръ; Антитѣ живѣли по нижната часть на Днѣстръ и по лѣвийтъ брѣгъ на Дунава до устията на Алута. Въобще всичката стара Дакия, както планинската страна на сегашна Трансилвания, тъй и низменноста била усѣяна съ славянски поселения. Въ Трансилвания и сега още се срѣщатъ села, които носятъ извѣстни имена, повторяющи се въ всичкитѣ славянски земи: Тополиця, Бистра, Букова, Добра, Глимбока (Глжбока), Глоговица,Ковашна (Квасна), Понаръ, Залатна (Златна), Пояна (Поляна), Прѣсѣка, Прѧслонъ, Рибеще: Ровина, Руда, Островъ, Лунка — Черна (др-слав лжка, черенъ лжгъ) и пр. Тамъ се срѣщатъ рѣкитѣ: Стрѣга, Черна, Бистрица, Илова, Красна-рѣка, Кокель по румжнски — Тирнава Пограничната область Бихаръ носи славянско название (глѣд. чешск. Bechory, сърбск. Бијоръ). Наз-

---

[24]) *Τοῖς Γέτας, τοῦτο γὰρ οτῖς βαρβάροις* (sc. *τοῖς Σκλαβήνοις*) *τὸ πρεσβύτερον ὄνομα.* Theophylactus Simocatta, VII, 2.

ванията на планинитѣ тъй сѫщо повѣчето сѫ славянски: Верву (връхъ), Деалу (дѣл-планина), Стина (Стѣна), Магура (97 пѫти въ Трансилвания) и т. н. По такъвъ видъ и въ сегашна Румѫния повѣчето мѣстни имена — сѫ славянски, а именно названията на рѣкитѣ: Лѫчава, Дѫбавица, Сушица и безчисленни други славянски названия. Сега Словѣнитѣ съвършенно сѫ изчезнали изъ тѣзи мѣста. Тѣ се смѣсили съ излѣзналитѣ изъ полуострова романизованни Тракийци — Румѫнитѣ. По тоя начинъ е расълъ Румѫнский народъ, като е поглѫщавалъ малко по малко Славянитѣ. Още прѣди сто години въ нѣкои седмиградски села се е слушалъ славянскийтъ языкъ [25]); сега той тамъ съвършенно е излѣзалъ изъ употрѣбление. Румѫнскийтъ языкъ е заимствовалъ много елементи изъ славянскийтъ, подобно на това, както английскийтъ языкъ изъ романскийтъ. Румѫнитѣ сѫ приели отъ Славѣнитѣ терминологията по домостройството, гражданскийтъ животъ и християнството.

И тъй изъ Дакия Словѣнитѣ прѣминали на Балканскийтъ полуостровъ, а тъй сѫщо въ унгарскитѣ равнини, и скоро е настанало врѣме, когато на разнообразни нарѣчия отъ тѣхнийтъ языкъ сѫ говорили отъ долинитѣ на Аркадия до карпадскитѣ клисури на Буковина и отъ брѣговетѣ на Балтийското езеро и Балканскитѣ гори до Пропонтида. Тогава тѣ населявали Унгария, Трансилвания, Влахия, а на югъ отъ Дунава, Мизия, Тракия, Македония и много други области, които станали послѣ отъ ново грьцки или албански. Сѣвернитѣ Словѣни исчезнали срѣди Маджаритѣ и Румѫнитѣ, южнитѣ и сега още живѣятъ подъ (неславянско) име Българи.

Въ края на V столѣтие въ Византия господствувала тогава такава немарливость, щото вѫтрѣшната часть на полуострова о-

---

[25]) Глѣд. Miklosich, Die Sprache der Bulgaren in Siebenburgen. Другитѣ считатъ тѣзи трансилвански Славяни да сѫ се прѣселили по-късно въ турскитѣ врѣмена.

ставала съвсѣмъ беззащитна отъ враговетѣ. За да иматъ възможность да си плащатъ данъкътъ на варварите, византийскитѣ императори имали обикновение формално да продаватъ найбогатитѣ провинции при Срѣдеземното море на намѣстници, които послѣ ги разорявали по-лошо отъ турски ѣ паши; императорьтѣ се грижали повѣчето за роскошество, за калугерски прѣпирни и събори.

По морето свирѣпствовали Вандалитѣ, жертва на които станала Еллада. Никой не мислялъ за сериозно съпротивление на врага, който нападалъ отъ всичкитѣ страни. За спасението на Цариградъ въ 512 год., при императора Анастасий е била направена голѣма стѣна отъ Селимврия на Пропонтида до Деркона на Понта, дълга 280 стадии, „знакъ на безсилие, паметникъ на страхъ". Къмъ всичкитѣ бѣдствия се присъединили страшни землетресения, които разрушили Коринтъ, Дирахионъ и дарданскитѣ кули. Анастасий го наслѣдвалъ въ 518 г. Юстинъ I, енергията на когото се появила само въ вжтрѣшнитѣ прѣпирни. Твърдѣ лесно е било, щото при Анастасий и Юстина на пустинний полуостровъ Славянитѣ не само да грабятъ, но и да се поселятъ [26]).

Въ 527 година на прѣстола на Константина Великий стжпалъ Юстинианъ I. Неговото управление се ознаменовало съ военни подвизи, съ издаванието на цѣлий сводъ отъ закони и съ построяванието на величествени здания. Въ първата година

---

[26]) Глѣд. Karl Hopf, Gesch Griechenlauds vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit. въ Ersch-Gruber's Encyclop. T. 85 и 86 — прѣвъсходниятъ трудъ, който е основанъ на многолѣтното изучвание на свѣдѣнията. Нѣкои утвърждаватъ, че Славянитѣ сж се прѣселили на купища при Анастасий; при това тѣ се основаватъ на слѣдующата прибавка въ старо българскийтъ прѣводъ отъ хрониката на Манассия (ок. 1340): „При Анастаси цари начѧшѧ Бльгаре поѥмати зємѧ сиѧ". Това не е старо-българско прѣдание, но това извѣстие е заимствовано изъ историята на Зонара, който тъй сжщо е намѣрилъ това у Теофана (IX ст.).

на неговото царуванне славата на римското оржжие била възстановена на полуострова; полководеца Херманъ разбилъ пълчищата на Антитѣ, които прѣминали Дунава. По край брѣга на Дунава биле отчасти построени, отчасти поправено 80 крѣпости и гарнизонни кули, а за командующи на дунавскитѣ войски билъ назначенъ Хилвудъ, който, слѣдъ тригодишна щастлива война, изгубилъ живота си въ единъ необмисленъ походъ въ заддунавскитѣ славянски земи. Тогава се захванала войната съ Славянитѣ, вѣче живущи на полуострова; полководеца Мундо въ 529 година разбилъ Славянитѣ въ Иллирия и Българитѣ въ Тракия. Че на полуострова вѣче е имало много независими славянски общини, явствува тъй сжщо изъ распорѣжданията на този императоръ. За каква друга цѣль, какъ не за господаруванието надъ Славянитѣ на полуострова, е той построилъ, освѣнъ дунавскитѣ крѣпости, още 600 укрѣпени мѣста въ самата страна, въ Аврелиановата Дакия, въ Македония, Тессалия и Епиръ? А ако и това не е доказателство, то трѣбва да обърнемъ вниманне върхъ указаннитѣ отъ Дринова думи на Прокопия: „щото е исчезнало и дошло въ упадъкъ въ Пловдивъ и Плотинополъ, то той (Юстинианъ) бързо поправилъ, тъй като се оказало, че твърдѣ лесно е да се вземать тѣзи градове, ако тѣ и да се лѣжали въ съсѣдство съ много варварски народи“ [27]). Крѣпостьта Адина, близо до *Палмашида* въ Мизия, била гудена на военнъ кракъ, тъй като въ околноститѣ Σκλαβηνοὶ βάρβαροι нападали на пжтешественницитѣ и правели страната небезопасна [28]). Въ своето отечество императора основалъ новъ градъ Justiniana Prima. Спо-

---

[27]) *Φιλιππουπόλεως τε καὶ Πλωτινοπόλεως τά τε ἐνδέοντα καὶ καταπεπονηκότα σπουδῇ τῇ πάσῃ ᾠκοδομήσατο, ἐπεὶ αὐτὰς ἐπιμαχωτάτας ξυνέβαινεν εἶναι, καίπερ ἔθνεσι γειτονούσας βαρβάρων πολλοῖς*; Procopius. De aedif. IV, 11, ed. Bonn. p 304.

[28]) ibid. IV, 7 p. 293.

рѣдъ едни свѣдѣния, той се намиралъ при Кюстендилъ, по други — при Скопия; въ всѣкий случай той е билъ въ центра на полуострова, или въ провинцията на Dacia mediterrania, или въ Дардания, но въ никакъвъ случай не билъ близо около Охрида. Архиепископството, което било учредено отъ него тамъ, въ състава на което влиза страната отъ Дунава до Шкодра, съвсѣмъ е изчезнало слѣдъ сто години срѣди ожесточенитѣ войни.

Всичкитѣ тѣзи приготовления не достигнали никаква цѣль. Мѣжду това когато Юстиниянъ съ успѣхъ се е борилъ въ отдалеченитѣ провинции: на истокъ противъ Перситѣ, въ Африка противъ Вандалитѣ, въ Италия противъ Готитѣ, Балканскийтъ полуостровъ до самитѣ врата на столицата ставалъ плячка на Славянитѣ. Ежегодно тѣ правили нападения до самата Еллада; ни една гора, ни една пещера, ни едно село римско не сж биле пощадени. При всѣко едно нападение около 200,000 римски поддании бивали избити или зети въ плѣнъ. Нѣкои непълни свѣдѣния за тѣзи нападения се намиратъ въ описанието на Готската война отъ Прокопия Кесаревский; но тъй като той, като захванемъ отъ 527 год. въ течението на 20 години, се е намиралъ въ лагерътъ на Велизарий, на чужбина, то свѣдѣнията за происшествията на полуострова той по-скоро е черпалъ по слухове, а не отъ достовѣрни свидѣтели.

Подробното описание за тѣзи войни би ни завело твърдѣ далечъ; ний ще се постараемъ да упомянемъ само най важното.

Въ 533 год Антитѣ разграбили Тракия; малко по късно Юстиниянъ правилъ съ тѣхъ прѣговоръ съ намѣрение да имъ отстжпи Турисъ на лѣвийтъ брѣгъ на Дунава (възможно е да е Турну-Магурелъ при устието на Алута), ако би тѣ да се задължатъ да му помагатъ противъ другитѣ врагове на империята. Въ 548 год. Славянитѣ безпрепятствено проникнали до самийтъ Дирахионъ. Въ 551 г. една тълпа Славяни въ 3000 души прѣминали Дунава и, като се раздѣлили на два отряда, опустошили Иллирия и всичката Тракия, гдѣто тѣ разрушили

градътъ Топиросъ на брѣга на Егейското море. Въ слѣдующата година една голѣма тълпа отъ заддунавскитѣ Славяни се подигнала къмъ Солунъ. Когато тѣ узнали въ Нишъ, че римската войска стои въ Сердика, повърнали се къмъ западъ и съ три отряда опустошили пó-голѣмата часть на полуострова, като проникнали до дългата стѣна на Анастасия. Въ 558 год. много потърпѣвшийтъ полуостровъ билъ наводненъ съ цѣли потоци отъ Славяни и неславяни, една часть на които достигала до самийтъ Термопилъ, а другата била отблъсната назадъ подъ Цариградъ отъ стареца Велизарий [29]).

Къмъ крайтъ на Юстиниановото управление въ съсѣдство на Римлянитѣ се явилъ новъ врагъ много пó опасенъ, отъ колкото Славянитѣ. Новийтъ дивъ народъ, *Аваритѣ*, се поселили въ равнинитѣ на Паннония, щото оттука да произвождатъ въ всичкитѣ страни своитѣ грабителни нападения. Славянитѣ тѣхъ ги наричали *Обри*, което впослѣдствие означавало просто великанъ (по чешски obr. по сърбски лужицк. hobr, по полски olbrzym). Около половината на V столѣтие Аваритѣ господствовали още между Каспийското и Азовското морета; сто години подиръ това тѣ сѫ се борили съ родственното тѣмъ племе въ южно-русскитѣ степи. Като подчинили Антитѣ, тѣ покорили Дулѣбитѣ, русско племе, което живѣяло между Бугъ и Стиръ, и се обръщали съ тѣхъ най жестоко, като напр.: впрягали дулѣбскитѣ жени намѣсто волове въ кулята. Оттука тѣ се прѣселили въ 568 год. въ равнинитѣ на Тиса и Дунава въ Унгария. Двѣ и половина столѣтия сѫществувало тамъ тѣхното разбойническо господарувание. Послѣ тѣ съвсѣмъ изчезнали, което и произвело голѣмо впечетление на съврѣменницитѣ; въ Россия още въ XI столѣтие била въ ходъ слѣдующата поговорка: „погибоша, аки Обре“ [30]).

---

[29]) Šafařík II, 161 — 163; Дриновъ 93 — 101.

[30]) Nestor ed. Miklosch, гл. VIII. Обринъ тъй сѫщо се срѣща

Често се повтаряло мнѣнието на Гиббона, че царството на Аваритѣ се распространявало отъ Волга до Елба, отъ долнийтъ Дунавъ почти до Балтийското море. Въ сѫщность господството на Аваритѣ едвамъ-ли прѣминавало границитѣ на Унгорската равнина; на съсѣднитѣ земи тѣ правили грабителни нападения, безъ да ги завладаватъ[31]). Дакийскитѣ Славяни биле съвършенно независими отъ тѣхъ. Дѣйствително по-подирнитѣ византийски лѣтописци мислили да видятъ въ всѣко движение на Славянитѣ влиянието на Аваритѣ, като считали всичкитѣ Славяни за аварски поддании и даже често смѣсвали Аваритѣ съ Славянитѣ. Но разбира се съчиненията на непосрѣдственнитѣ съврѣменници, а именно отъ такива трѣбва да се ползува прѣди всичко историкътъ, може тозчасъ да се види, какво значение е имало обязателството на Славянитѣ да плащатъ данъкъ на Аваритѣ. Разбира се не трѣбва никакъ да се съмнѣва човѣкъ въ това, че въ Паннония Славянитѣ биле поддании на Аваритѣ, за които тѣ сѫ биле длъжни да правятъ мостове и лотки за прѣминавание чрѣзъ Дунава и Сава (напр. 579, 592 г.г.). Дакийскитѣ Славянски племена между това запазили най-пълна независимость и свобода. Твърдѣ интересно извѣстие е запазилъ съврѣменнийтъ гркъ Менандръ[32]). Слѣдъ покорявванието на Паннония, Аварскийтъ ханъ повелѣлъ да обявагъ на войводата Добрента *Λαυρέντιος, Δαυρίτας*[33]) и славянскитѣ старшини, щото тѣ да се покорятъ на Аваритѣ и да имъ плащатъ данъкъ. Но Добрента и старшинитѣ отговорили на властолюбивитѣ чузеземци: „Кой отъ всичкитѣ хора, сгрѣзаеми отъ лѫчитѣ на слънцето можалъ-би да подчини насъ подъ своя

въ златоструя на царь Симеона († 927) и въ житието на св. Константинъ (Кирилла), ср. Miklosich. Lex. palaeoslov.

[31]) Доказателство, което е казано у Дринова.

[32]) Menander, ed. Bonn. 404.

[33]) *Δαυρίτας* неправилно четение въ парижското издание. Гл. забѣлѣжката на Нибура въ бонското издание на Менандръ стр. 404.

та власть? Ний сме привикнали да прѣдобиваме господство надъ другитѣ, но не да се подчиняваме на другитѣ. И ще си останемъ при своето, до като сѫществуватъ — войната и мечътъ!“ Аварскитѣ пратенници раздразнени отъ този отговоръ взѣли да се отнасятъ тъй повелително и надменно, щото станало сблъскване, което се свършило съ убиванието на послѣднитѣ. Както и да е ханътъ не се осмѣлилъ да си отмъсти и билъ дълженъ да остави дакийскитѣ Славяни на дълго врѣме въ покой.

Нападенията върху византийската империя Аваритѣ начевали въ 575 год. Между това и Славянитѣ не прѣкратявали военнитѣ посѣщения въ Тракия. Въ 578 год., когато Римлянитѣ заключили миръ съ Аваритѣ, Славянитѣ прѣдприели голѣмъ походъ съ 100,000 души, и отишле до самата Пеллада и послѣ си останали въ завзетата отъ тѣхъ страна. Сирийскийтъ съврѣменни хронистъ Иоаннъ Ефесский (писалъ въ 584 год.), разсказва върху това слѣдующето: „На третята година слѣдъ смъртьта на Юстиниана и стѫпванието на прѣстола на Тиверия Побѣдоносний, проклѣтийтъ Славянский народъ се явилъ и завзелъ всичката Еллада, околноститѣ на Солунъ и всичката Тракия. Тѣ завоевали много градове и крѣпости, съ огънь и мечъ опустошавали и грабили страната и господарували тамъ съвършенно свободно, като у дома си. Това се е продължавало четире години, до като императорътъ воевалъ съ Перситѣ; вслѣдствие на това тѣ се распорѣждали въ страната до тогава, до когато Богъ ги испъдилъ оттамъ. Тѣхнитѣ грабежи се распространили до самата външна стѣна. Всичкитѣ императорски стада станали тѣхна плячка. И до днесъ тѣ живѣятъ безъ грижа и безъ страхъ въ римскитѣ провинции, като грабятъ, убиватъ и горятъ; тѣ се убогатили, иматъ злато и срѣбро, цѣли стада коньe и множество орѫжие; научили се да воюватъ по̂ добрѣ

8.

отъ Римлянитѣ,[34]). Тиверий повикалъ на помощь противъ тѣхъ Аваритѣ, които на драго сърдце се въсползовали отъ случая, щото да си отмъстятъ за постжпката на Добрента. На старийтъ римский дунавский пжть, който отивалъ по дѣснийтъ брѣгъ на рѣката, отъ Сингидунума (Бѣлградъ) до устието, прѣминали тѣ въ Добруджа, прѣправили се чрѣзъ Дунава, разграбили селата и се върнали у дома си, като освободили множество плѣнни Римляни. Но при всичко това, дакийскитѣ Славяни си останали свободни и самостоятелни.

Въ 582—602 години Византия е управлявалъ императоръ Маврикий, който е билъ добъръ по характеръ, но слабъ господарственъ человѣкъ; полководецъ — като теорикъ твърдѣ добрѣ подготовенъ, но практически съвършенно неопитенъ. Неговото интересно съчинение върху стратегията се е запазило до наше врѣме. Съ Славянитѣ той е воевалъ непрѣкъснато, тъй сжщо както и съ Аваритѣ, които слѣдъ завземанието на Сирмиумъ, опустошили всичката дунавска областъ. Въ 583 г. Славянитѣ биле два пжти разбити въ източна Тракия: при рѣката Ергина, и при кулата на Енсина, близо до Одринъ[35]). Но въ 587 тѣ се вмжкнали въ Еллада, утвърдили се тамъ и въ продължението на 218 год. се удържали въ тази, отъ старо врѣме знаменита страна, независимо отъ Византия.

Слѣдъ свършванието на персидската война, Маврикий наситилъ паричната жадность на Аваритѣ, като имъ плащалъ ежегоденъ данъкъ, а всичката си дѣятелность обърналъ противъ дакийскитѣ Славяни. Той се надѣвалъ да прѣкрати нападания-

---

[34]) Iohannes von Ephesus, Kirchengeschichte. Aus dem Syrischen von Schönfelder. München 1862. Св. Іоаннъ е живѣлъ отъ 558 год. до 575 год. Цариградъ.

[35]) Спорѣдъ Теофилакта това нападание станало чрѣзъ подбужданието на Аваритѣ. Но Менандръ разсказва, че Аваритѣ тогава отъ-ново искали да нападнатъ на Славянитѣ прѣзъ Мизия, и слѣдователно съ тѣхъ тогава не биле въ миръ Дриновъ. 108.

та, като покори Славянитѣ въ старата Дакия. Подъ прѣдводителството на опитнийтъ Прискъ, неговата войска прѣминала Дунава (593 год.), разбила въ едно нощно сражение крайбрѣжнийтъ владѣтель Радгоста и опустошила владѣнията му. Плѣннитѣ биле испроводени на императорътъ съ конвой, подъ началството на Славянина Татимира, който е билъ на грьцка служба; на шестийтъ день слѣдъ заминаванието имъ отъ Дунава къмъ Цариградъ на този отрядъ, нѣгдѣ - си въ Балкана, сѫ нападнали Славянитѣ, които, безъ съмнѣние, сѫ живѣли тамъ постоянно; Татимиръ съ голѣмъ трудъ само успѣлъ да се спаси. Между това Прискъ, когото единъ Гепидъ е прѣкаралъ прѣзъ обширнитѣ гори и блата, проникналъ задъ рѣката Паспирий (може—би Бузео) въ владенията на князя Манжука[36]), нападналъ на него въ една темна нощь въ това врѣме, когато Манжукъ празднувалъ паметьта на умрелийтъ си братъ съ пѣсни и вино, и слѣдъ едно ужасно клание го взелъ въ плѣнъ. Тогава Маврикий, ободренъ отъ този успѣхъ, приказалъ, щото войската да прѣзимува по другата страна на Дунава. Но войскитѣ на Маврикия не биле способни да слѣдватъ примѣрътъ на староримскитѣ легиони; тѣ се възбунтовали и се върнали на южнийтъ брѣгъ. Императорътъ тогава повикалъ Приска назадъ, а назначилъ за главнокомандующий свойтъ братъ Петра. Послѣднийтъ по пѫтътъ къмъ Дунава, при Марцианополь на Камчията, срѣщналъ една разбойническа шайка отъ Славяни, които окрѫжили свойтъ станъ съ колята си и биле побѣдени само слѣдъ отчаенно съпротивление. Когато отишелъ още по-нататъкъ, той получилъ извѣстие, че Славянитѣ заплашватъ Цариградъ; както се вижда, тѣзи полчища биле отъ полуостровътъ, а не отъ Дакия. Но Петръ все йоще отивалъ по-нататъкъ и, като достигналъ Дуна-

[36]) *Μουσόκιος*, var. *Μουσοῦχιος*, *Μουσοῦλιος*, *Μουσοῦχιος*, Stritter II, 59; Дриновъ 111. Суффиксъ — ук у Руссит ѣ въ Галиция и въ Буковина твърдѣ често се срѣща, напр. Томашчукъ Дроньукъ.

ва, прѣминалъ тази рѣка при устието на Осма, само че съ голѣма загуба, слѣдъ като падналъ неприятелскийтъ водителъ Пирогость (507 год.). Пò нататъкъ войната се продължавала твърдѣ нещастливо за Византийцитѣ. Между това въ Тракия и Далмация тѣ трѣбвало да се борятъ тъй сѫщо и съ Аваритѣ, докато послѣднитѣ, разбити и пострадавши много отъ зараза, не заключали миръ (600 г.), по който границата за двѣтѣ страни трѣбвало да съставлява Дунава; на Римлянитѣ, впрочемъ, се дозволявало, въ случай на война съ Славянитѣ, да прѣминаватъ рѣката. Отъ това се вижда, че Аваритѣ не пò-малко отъ Римлянитѣ се опасавали отъ дакийскитѣ Славяни. Въ 601 г. Гудуинъ, помощникътъ на Петра, ограбилъ страната на задунавскитѣ Славяни. Войската вторично не искала да се повинува на императорското повелѣние да прѣзимува въ неприятелската земя; тя се даже възбунтовала и подъ прѣдводителството на центуриона Фока се отправила на Цариградъ. Маврикий билъ свалenъ и Фока билъ провъзгласенъ за императоръ[37]).

Въ това врѣме се възбунтовали Славянитѣ въ Македония. Още до 597 година 5000 души Славяни нечаянно се появили при Солунъ, но скоро отстѫпили. Но слѣдъ малко врѣме тѣ отъ — ново се появили прѣдъ градътъ съ голѣми военни сили и захванали своятъ пристѫпъ съ желѣзни тарани, съ искусно направени пращи и разни други метателни снаряди; но стѣнитѣ на града устояли. Почти е невозможно, щото нападающитѣ на Солунъ да се дошле изъ Дакия. Пó е вѣроятно, че тѣ сѫ дошле изъ Македония и принадлѣжали къмъ ония племена, за които говори Иоаннъ Ефесскій, че тѣ живѣятъ въ римскитѣ владѣния и военното искуство знаятъ пó добрѣ отъ Римлянитѣ.

Осемгодишното управление на жестокийтъ узурпаторъ Фока било твърдѣ нещастно. Перситѣ наводнявали Мала Азия и стояли прѣдъ Цариградъ; Аваритѣ и Славянитѣ свирѣпствова-

---

[37]) Safarik II, 164; Дриновъ 103, съ сл.

ли въ Европа; къмъ това се прѣсъединили гладътъ и чумата. Приемникътъ на Фока, благородний Гераклий (610—741), искалъ вече да прѣнесе столицата на расклатеното господарство въ далечний Картагенъ. Врѣмето въ своето управление той прѣкаралъ въ походи противъ Перситѣ и Арапитѣ, мѣжду това, по свидѣтелството на съврѣменникътъ Исидора Севиллский, европейскитѣ провинции биле завзети отъ Славянитѣ въ 615 год. [38]). Славянскитѣ прѣселенци научили необикновенно скоро мореплованието и посѣтили йоще въ 623 год. Критъ и други острови[39]).

Въ 626 г. Цариградъ билъ подхвърленъ на голѣма опасность: Аваритѣ се явили въ Панония, а Славянитѣ, които живѣяли на полуостровътъ, се присъединили къмъ тѣхъ. До като Аваритѣ нападали отъ сушата на столицата, Славянитѣ на ладии, направени отъ издлъбани дървета (*μονόξυλα*), се доближили кждѣ столицатъ отъ къмъ морето Но тѣ не удържали неравната борба съ византийскитѣ кораби и биле истрѣбени. Властолюбието на Аваритѣ, разстроило съюзътъ. Славянитѣ отстжпали и Аваритѣ, оставени на своитѣ собственни сили, трѣбвало да направятъ сжщото. Между падналитѣ подъ Цариградъ Византийци намѣрени тъй сжщо много славянски жени.

Несполуката подъ Цариградъ нанесла тежъкъ ударъ на Аварското господарство. Наскоро се повдигнали Славянитѣ въ Иллирика и алпийскитѣ страни. Въ 600 г. тѣ захванали силно да нападатъ на Далмация, на която тѣ правили вѣче нападения при Юстиниана, и отпждили силно ослабналия отъ Аваритѣ римский елементъ въ крайбрѣжнитѣ градове и острови. Малко слѣдъ това на западъ възникнало първото голѣмо славянско господарство: Само съединилъ подъ своята власть Чехи-

[38]) Roncalli Vetust. lat. scrip t chron., II, 460.

[39]) Сирийската хроника на прѣсвитера Тома, у Gutschmidt'a, Рецензия на грьцкийтѣ Ист., НорГа, Leipziger Centralblatt 1868 стр. 641.

тѣ, Словѣнитѣ въ алпийскитѣ страни и частъ отъ елбскитѣ Славяни и поразявалъ както Аваритѣ, тъй и Франкитѣ.

Около половината на VII столѣтие славянското заселение на Балканскийтъ полуостровъ било свършено. Отъ това врѣме насѣтнѣ не се чува за нападенията на Славянитѣ отвъдъ Дунава и Сава; почти всѣкий жгълъ на полуострова билъ завзетъ отъ тѣхъ.

Въ бассейнътъ на рѣката Сава и по брѣгътъ на Адрия въ Албания живели Словени, по-сѣтнѣ нарѣчени Българи. Въ старо врѣме обитавшия тамъ романский и трако-иллирийский народъ или е билъ отпжденъ въ планинитѣ, или пакъ въ низменноститѣ и се е покорилъ на Славянитѣ. Малко-по-малко се сливали туземцитѣ съ послѣднитѣ отъ това и до сега още се запазили въ язикътъ имъ дири отъ тоя процессъ. Гърцитѣ се оттѣглили на островитѣ и покрайбрѣжията. Вжтрѣшнитѣ имъ градове, повѣчето, опустѣли, жителитѣ търсили и намирали убѣжище въ крайморскитѣ градове.

Подиръ малко славянскитѣ прѣселенци не се удовлетворявали да живѣятъ само на сушата. Като изучили мореходството, тѣ прѣдприемали грабителски походи въ открито море. Въ 641 год. Славянитѣ, вѣроятно изъ Епиръ, излѣзли на италиянскийтъ брѣгъ при Сипонта и разграбили Апулия. Аионъ, херцогъ беневентский, падналъ въ борбата съ тѣхъ[40]). При императора Константина Погоната (668 — 685) славянскитѣ пирати посѣщали на малки лодки Ионийското и Егейското морета, като опустошавали Епиръ, Ахаия, Тессалия и даже Цикладитѣ и брѣговетѣ на Мала Азия. Единъ отъ най-старитѣ арапски лѣтописци (въ втората половина на VII столѣтие) упоминава за руситѣ славяни, като народъ добрѣ извѣстенъ на неговитѣ читатели.

Главната борба на Славянитѣ съ Византийцитѣ се срѣдоточавала къмъ крайтъ на VII столѣтие подъ стѣнитѣ на Тессалоникъ. Най главното желание на македонскитѣ Славяни било

---

40) Не въ 662, а въ 641 година; глѣд. Дриновъ 131.

да подчинятъ подъ своя власть този прѣкрасенъ, отъ старо врѣме знаменитий градъ. Първото несполучливо нападение направили тѣ, както казахме, при Маврикий. Въ вторий пжть тѣ се явили въ 676 год. Въ врѣме да четвьртото нападение на Цариградъ отъ Арапитѣ голѣма масса македонски Сагудати, Дреговичи, Брсяки, тассалийски Велегостичи и епирски Войничи заобиколили Солунъ отъ къмъ морето и сушата. Тѣ дошле съ семействата и покжшнината си, щото тозчасъ, като завзематъ града, да се посѣлятъ въ него; но, като не достигнали цѣльта си, трѣбвало да се отдалечатъ. Подиръ двѣ години Славянитѣ въ третий пжтъ се расположили прѣдъ вратитѣ на Тессалоникъ но, слѣдъ 30 дни, съ дарове ги склонили да отстжпатъ. Отъ 685—687 г. градътъ билъ нападнатъ четвъртий пжть отъ Сагудатитѣ, Рунхинитѣ, Дреговичитѣ и стримонскитѣ Славяни; Велегостичитѣ на този пжть биле къмъ Византийцитѣ. За поводъ къмъ това послѣдне нападение послужило убиванието на Пребжда, князь на Рунхипитѣ, който билъ оклеветенъ отъ Гърцитѣ и по заповѣдь на императора, билъ приговоренъ на смърть въ Цариградъ. Като не биле въ състояние да прѣвзематъ града, съюзницитѣ отмьстявали съ правяние разбойнически нападения даже до Пропонтида[41]). Тогава императоръ Юстинианъ II Ринотметъ, за да спаси Тессалоникъ, се отправилъ съ много войска въ *Славиния*, както се наричала вѣче всичката страна отъ Адрия до Родопитѣ. Това не е било първа експедиция въ такъвъ видъ. Йоще въ 657 год. Константинъ II се отправилъ *κατά Σκλαβινίας*, хваналъ много плѣнни и покорилъ страната. Въ 687 г. Юстинианъ II, въ свойтъ походъ, проникналъ до околноститѣ на Тессалоникъ, но не можилъ да влѣзи въ града, тъй като стримонскитѣ Славяни заградили всичкитѣ проходи и повикали на помощь своитѣ съсѣди. Въ околноститѣ на града императора сполучилъ кое съ сила, кое съ приговори, да се

---

[41]) Safarik II 206; Дриновъ 131, 151.

примири съ Слаянитѣ, при което много отъ тѣхъ биле отъ него прѣселени въ незначителната областъ Опсикионъ (Obsequium) въ Мала Азия, при Пропонтида. Византийцитѣ наричали тѣзи колонисти Слависпани (Σκλαβισιανοί); императоритѣ си създали отъ тѣхъ отборна трийсехилядна войска. Но подиръ малко, въ войната съ Арапитѣ (602 год.) двѣ трети отъ тази войска прѣминала къмъ магометанитѣ, останалата третя часть заедно съ женитѣ и дѣцата имъ безчеловѣчно била истрѣбена отъ Гърцитѣ.

Въ Опсикионъ Славянитѣ живѣли още въ X столѣтие. Българитѣ, които живѣятъ сега въ Витиния, съвсѣмъ не сѫ потомци на Слависпанитѣ, а сѫ колонисти, които сѫ прѣселени тукъ въ найновитѣ врѣмена[42]). Въ 679 година се случило събитие, което измѣнило отъ ново сѫдбата на полуострова. Полчища неславянски Българи прѣминали Дунава и, като съединили различнитѣ племена на Мизия въ едно господарство, внесли въ разединенитѣ славянски области елементъ, който до тогава липсувалъ.

Нѣка погледнемъ сега назадъ: славянската колонизация се захванала въ III столѣтие и се продължавала почти 400 г. Петдесетни или даже столѣтни прѣселения едвамъ ли сѫ биле достатъчни, щото да стане такова сѫществено измѣнение въ всичкитѣ етнографически отношения. Славянитѣ се явявали тука постепенно. Най-напрѣдъ тѣ се поселили като колони срѣдъ Трако-Иллирийцитѣ, Румѫнитѣ и Гърцитѣ, привикнали къмъ римскийтъ общественъ животъ и дали на Византийцитѣ добри пълководци. Въ края на V столѣтие се захванало прѣселението на голѣми чети съ орѫжие въ рѫцѣ. Шафарикъ се е лъгалъ, като мислялъ, че славянскитѣ семейства никога не нападали съ въоружени чети въ Мизия и съсѣднитѣ съ ней страни, но се явявали всѣкога разединено и по миренъ начинъ сѫ желаяли само да намѣрятъ удобна за обработване земя и прѣбѣгвали

---

42) Safarik 207, 248; Дриновъ 164.

къмъ оржжие само да се защищаватъ. Това възрѣние е твърдѣ идиллично. Въ сжщность Славянитѣ, като завземали полетата въ Тракия, Македония, Мизия и Иллирия, биле сжщийтъ воинственъ народъ, който въ течението на срѣднитѣ вѣкове непрѣкъснато се е борялъ съ Византийцитѣ и въ наше врѣме неоднократно е каралъ Турцитѣ да трѣператъ прѣдъ него. Такъвъ характеръ се е проявявалъ у прѣселенцитѣ, въ тѣхнитѣ нападения на Солунъ, въ грабителскитѣ имъ походи по Срѣдиземното море и много други сражения съ Грьцитѣ[43]).

[43]) Дриновъ, Заселение 35, 149; Safarik II, 21, 171.

ГЛАВА IV.

ЖИВОТА, НЪРАВИТѢ, ПОСЕЛЕНИЯТА, ПЛЕМЕНАТА НА ПРѢСЕЛИВШИТѢ СЕ СЛАВЯНИ И СНОШЕНИЯТА ИМЪ СЪ ТУЗЕМЦИТѢ.

А. Животътъ на Славянитѣ.

Да описваме живота на Славянитѣ въ първобитното имъ отечество, до прѣселяванието на западъ и югъ, не влиза въ нашага задача; достатъчно е да укажемъ на богатата литература, сжществующа по този прѣдметъ[1]). Върху племената, посиливши се въ VI и VII столѣтия на Балканскийтъ полуостровъ, ний имаме едноврѣменни извѣстия отъ Прокопия и Маврикия (Гърци) и прослѣ отъ Сирийца Іоанна Ефесский.

По свѣдѣнията на Прокопия всичкитѣ Славяни имали високъ ръстъ и здраво тѣлосложение. Коситѣ имъ биле ни твърдѣ свѣтликави, ни твърдѣ тъмни, а по-скоро руси (*ὑπέρυθροι*). У сегашнитѣ имъ потомци твърдѣ често се срѣщатъ черни косми Нравитѣ на старитѣ Славяни, по свѣдѣнията на Маврикия, сж биле чужди отъ злоба и коварство, но по-скоро сж биле добри

---

[1]) Dr. G. Krek, Einlcituug in die slav. Literaturgesch. I. Graz 1874. Книга твърдѣ достойна за внимание. Jos und Herm. Jirecek, Oesterr. Geschiehte 500—1000, Wien 1865; I. E. Wocel, Pravek zeme ceske. Praha 1868 (русск. прѣводъ отъ Задерацкий. Кіевъ 1875). Dr. Hermenegild Jirecek, Slovaeske pravo. Praha 1863. V Bogisic. Pravni obicaji kod Slovena. Zagreb 1867.

и открити; той много хвали тѣхното гостоприемство. Гоститѣ провождали отъ мѣсто на мѣсто, и ако съ тѣхъ се случвало нѣщо си по невнимание на стопанинътъ на кжщата, то най-ближнийтъ съсѣдъ е билъ дълженъ да отмъсти за него.

Семейното родство било у южнитѣ и сѣвернитѣ Славяни главната основа въ общественнийтъ и господарственнийтъ животъ. Подобно учреждение до нинѣ се е запазило въ първобитнийтъ си видъ у Българитѣ, Сърбитѣ и Хорватитѣ. Въ какво се състои този семейний съюзъ, задруга? Това е едно общество, въ което нѣколко души, отъ едно и сжщо происхождение, или нѣколко семейства свързани съ ближно корѣнно родство, живѣятъ заедно и общо работатъ и стопанствоватъ подъ управлението на единъ домакинъ или дѣдо, по сърбски старѣйшина, по старо-чешски староста, владика. Има и задруги, които се състоятъ отъ 60 души. За домакинъ обикновенно се избира или бащата, или най голѣмийтъ братъ. Той управлява кжщата и общественното имущество, раздѣля работата мѣжду работницитѣ, продава и купува, и пази интереситѣ на цѣлийтъ родъ. Въ язическитѣ врѣмена той извършвалъ богослужението, тъй сжщо въ настоящето врѣме на него лѣжи обязанностьта да устроява тържественнитѣ праздници. Той билъ прѣдставитель на цѣлийтъ родъ на общитѣ събрания, въ които сж обсждали родовитѣ и народнитѣ въпроси. Мѣжду задружнитѣ членове е господствовало пълно равноправие. Земята, на която живѣе семейството, е общинско имущество, отъ което се ползовали всичкитѣ членове на общината. При такова учреждение не е можало да има и бѣдни; всѣкий се считалъ за членъ отъ нѣкоя община, която въ всѣкий случай се грижала за неговото сжществование. Само онѣзи лица биле бѣдни, които, въ наказание за нѣкои прѣстжпления, се исключвали изъ семейнийтъ съюзъ. Положението на женитѣ въ семейственнитѣ общини е било почетно. Домовницата или стопаницата (по сърбски домачица) въ семейството управлява всичкитѣ жени въ семейството и распрѣдѣля мѣжду

тѣхъ работата; въ българскитѣ общини, когато всичкитѣ мжжи се отправлявали на работа, то между женитѣ настжпвало междуцарствие.

Господарственнийтъ строй у Славянитѣ билъ демократический. Прокопий разказва, че тѣ „не сж се управлявали отъ единъ човѣкъ, но отъ староврѣме сжществувало у тѣхъ народно господство (δημοκρατία); и както въ мирно врѣме, тъй и въ смжтно положение на работитѣ всичкитѣ обстоятелства се подхвъргали на общо обсжждение.

Нѣколко родственни семейства, живущи въ отдѣлни селски поселения съставлявали племе, а земята, която била завзета отъ племето се наричала *жупа*. Центрътъ на жупата съставлявалъ градътъ — укрѣпление на жупата. Славянитѣ обикновенно строили това укрѣпление или посрѣдъ блатата, или на полуостровообразно възвишение, което отъ тази страна, гдѣто то се съединявало съ околнитѣ възвишенности, било защитено съ окопи а отъ другата страна съ стрьмни склонове. Всѣка жупа управлявалъ старѣйшина, който всѣкога билъ избираемъ отъ едно опрѣдѣленно семейство; отъ тѣзи превилегированни семейства се развило славянското дворянство, което съ западноевропейското феодално дворянство най-напрѣдъ имало общо само наслѣдственното свойство. Общитѣ работи на жупате се рѣшавали въ събранието отъ всичкитѣ старѣйшини на семействата

Славянитѣ ненавиждали господаруванието на едно какво да е лице. „Управитель надъ себѣ си тѣ не търпятъ и живѣятъ помѣжду си въ съгласие“ казва Маврикий. Само въ врѣме на опасность племената се съединявали за обща защита или нападение; но щомъ прѣминавала опасностьта, всѣкий се грижалъ само за себѣ си. Тази чрѣзмѣрна любовь за свобода е била причината, щото Славянитѣ тъй често биле покоряеми отъ по-добрѣ организованнитѣ иноземци. „Най повѣче обичатъ тѣ независимость и ни за нищо не дозволяватъ да обърнатъ себѣ си въ подданство и зависимость. Въ своето отечество тѣ про-

явяватъ голѣма храбрость и търпѣние, като прѣнасятъ твърдѣ лесно горѣщината и студътъ, недостатъка въ облѣкло и храна."

У Славянитѣ тъй също както и у Германцитѣ и Келтитѣ имало укрѣпени градове. Градищата, които сѫ се намирали на славянска земя, по-голѣмата часть биле римско или грьцко происхождениие, или пъкъ образувани отъ поселенията, които биле около жупанскитѣ укрѣпления. Византийцитѣ разказватъ за Славянитѣ въ VI столѣтие, че тѣ живѣятъ въ бѣдни и надалечъ една отъ друга колиби, които си правили срѣдъ горитѣ, при рѣкитѣ, блатата и езерата. Всѣка кѫща била снабдена, въ случай на внезапна опасность, съ нѣколко врати. Най-драгоцѣннитѣ си нѣща тѣ крили подъ земята въ скривалища. Това ставало вслѣдствие на непостояннийтъ имъ животъ на едно мѣсто. Распрьснатитѣ поселения, върху които разказва Прокопий, още и до сега напоминаватъ на пѫтешественникътъ въ Сърбия и Далмация съ дворовета си отдѣлни задруги макаръ и съединени въ една селска община, но распрьснати по горитѣ и планинитѣ. Отъ незапаметни врѣмена Славянитѣ сѫ се занимавали не само съ скотовъдство, но и съ земледѣлие. Спорѣдъ Маврикия тѣ имали „въ изобилие скотъ и злаки (храна), просо и рѫжь (*μάλιστα κέγχρον καί ἔλυμον*), които тѣ насипвали на купища." Че просото е било обикновенно храна у Славянитѣ, казва и Прискъ (448), относително Славянитѣ на Тиса, и Арапина Ибнъ-Дастъ.

Доволно много свидѣтелства върху домашнийтъ животъ на Славянитѣ прѣдставлява самийтъ языкъ. Прѣдмѣтитѣ, имената, които еднакво звучатъ въ всичкитѣ славянски нарѣчия, безъ съмнѣние имъ биле извѣстни до тѣхното раздѣление на различни народности; не може да се мисли, че всичко това се е распространило въ най-послѣднитѣ врѣмена отъ Триестъ до Волга, отъ Шумава до Олимпъ [2]).

---

[2]) Названията на житнитѣ растения и до сега сѫ едни и сѫщи у

Императоръ Маврикий ни дава най-обширни свѣдѣния вър
ху особеноститѣ отъ военнийгъ битъ на южнитѣ Славяни. Сра
жавали сж се тѣ най-повѣче пѣше, твърдѣ често до пояса по
ти открити, като се прикривали съ твърдъ и тѣжакъ щит
много отъ тѣхъ се сражавали и безъ щитъ. Освѣнъ това т
употрѣблявали дървенъ лжкъ и малки, напоени съ силенъ яд
стрѣли. Въ сраженията тѣ употрѣблявали чукове, топори и с
кири. Тѣ не умѣяли да се сражаватъ на отворено поле, н
въ малки сблъсквания великолѣпно се ползували отъ удоб
мѣстности, въ тѣснитѣ и неудобно проходимитѣ мѣста, въ г
ритѣ и блатата. Внезапнитѣ нападения и скрититѣ засади съ
тавлявали тѣхната любима тактика, съ което тѣ заставлявал
врагътъ да бжде всѣкога бдителенъ. Тѣ особенно биле подвиж
ни и рѣшителни въ всичкитѣ военни хитрости. Често тѣ ост
вяли плячката си беззащитна, и отивали навжтрѣ въ гори
но щомъ неприятельтъ невнимателно се приближавалъ, тѣ
поражавали съ стрѣмителна бързина. За това Маврикий съвѣт
въ своята стратегия най-удобно е да се прави сражение с
Славянитѣ зимѣ, когато дърветата сж безъ листа и горитѣ н
тъй тъмни, когато по снѣгътъ лесно можатъ да се забѣлѣжат

всичкитѣ славянски народи: ръжь, пшеница, ячемикъ, жито просо овесъ
тъй сжщо грахъ, макъ. Общи сж також де у всичкитѣ Славяни назва
нията на земледѣлческитѣ орждия: плугъ, коса, сърпъ, мотика, лопат
и д. п. Изъ домашнитѣ животни имали тѣ рогатъ добитъкъ (говед
бикове, волове, крави, телета, биволи), овци, кози, кучета, гжски
Въ градинитѣ си развъждали: ябълки, круши, череши, вишни, слив
и орѣхи. Пчеловъдството било твърдѣ распространено мѣжду тѣхъ
отъ меда правили тѣ обичното си питие. Желѣзото, мѣдьта, златото
срѣброто имъ биле извѣстни, както и отъ орждията — сѣкира, ножъ
пила и д. п. Словото ремесло се срѣща у всичкитѣ славянски нарѣ
чия, както и словата ковачъ, такачъ. Славянитѣ развъждали лозья
приготовлявали вино и ракия. Платно, сукно, плащъ, риза сж слов
общи за всичкитѣ Славяни, тъй и печать, прьстенъ, търгъ, мѣра, ла
кетъ. Изъ оржжията на всичкитѣ Славяни биле равномѣрно извѣстни
копье, мечъ, сулица, стрѣла, щитъ, пращъ; на война, като отивали
употрѣблявали трѫби, рогове и хоругви. Глѣд. Воцеля гл. II.

дирите на отстжпвающите, а покритите съ ледъ рѣки лесно се прѣминаватъ. Старите южни Славяни умѣли искусно да плаватъ по водата и подъ водата, както въ миналото столѣтие Хайдамаците въ врѣме на борбата съ Поляците, умѣли великолѣпно да се криятъ въ водата на Днѣпръ. Ако на тѣхъ сж нападали ненадѣйно въ жилищата, тѣ веднага се хвъргали въ водата, лѣгали на дъното на гърба си, вземали въ устата си дългъ, тръстникъ, който излизалъ надъ повърхностьта на водата и дишали прѣзъ него. Неопитнийтъ неприятель не забѣлѣжвалъ тѣзи кжмиши, опитнийтъ бързалъ да прободе или устата на тѣзи, който сж подъ водата, или, като успѣвалъ да измжкне тръстниците, принуждавалъ скритите да излѣзатъ изъ тѣхното водно убѣжище.

Съ течение на врѣмето Славяните изучили твърдѣ много нѣща отъ Римляните и Византийците. Описанието на осадните машини, които тѣ употрѣблявали при осаждането на Солунъ, показва отъ тѣхна страна голѣмо искуство. Тамъ четеме за желѣзните тарани, голѣми метателни машини, които биле сьоржженни за хвъргание голѣми каманье и биле покрити съ волски или камилски кожи за запазвание отъ запалителните вѣнци.

Най трудната часть за изучвание славянските старини е тѣхната митология. Отъ една страна по нѣмание ясни източници, отъ друга вслѣдствие безсмисленните съображения на найновите писатели, митологията на Славяните се прѣобърнала въ хаосъ, който изстудилъ интересътъ, възбуждаемъ отъ този въпросъ. Едвамъ въ послѣдните години безинтересната критика си е проправила и тука пжть. По-напрѣдъ нѣкои си безъ разборъ събирали всичко, каквото намирали у разните Славянски народи, въ разни периоди на историята, и това всичко заедно придавали равномѣрно на всичките Славяни, въ всичките врѣмена; други странствували въ безпрѣдѣлната тъмна арийска митология, давали воля въ противорѣчущата фантазия на смѣли ком.

бинации. Най положителни свѣдѣния ний имаме за Полабскитѣ Славяни, които най-късно отъ всички други останали язичници; за южнитѣ славяни у които постьпенното обрьщание въ християнство се захванало много порано, сѫществуватъ най-малко извѣстия. Числото на източницитѣ е ничтожно; много е можало да бѫде изяснено чрѣзъ критически изслѣдвания отъ сегашнитѣ приказки и пѣсни, повѣрия и обичаи. Тука ний ще кажемъ само онова, което е вънъ отъ всѣко съмнение[3])

Най-стари извѣстия върху религията на Славянитѣ срѣщаме ний у Прокопия: «тѣ признаватъ единий творецъ на всичкитѣ нѣща, единий богъ, молниеносецъ, комуто принасятъ въ жертва бикове и други жертвенни животни." И по-нататъкъ: „тѣ тъй сѫщо почитатъ рѣкитѣ, нимфитѣ и другитѣ божественни сѫщества (*δαιμόνια*), на които и принасятъ жертви, при това произнасятъ прѣдсказания (*μαντείας*)."

Всичката природа си прѣдставлявали тѣ оживена съ сѫщества, подчинени на висшийтъ богъ. Тѣ различавали *боговетѣ* отъ *бѣсоветѣ;* първитѣ биле благосклонни къмъ человѣкътъ, вторитѣ напротивъ. Славянитѣ нѣмали идоли, както Римлянитѣ и Гърцитѣ, тъй сѫщо нѣмали жреци и храмове. Християнскитѣ проповѣдници намѣрили идоли само у Полабскитѣ Славяни и у Руситѣ. Жреческата каста се създала единственно само у Полабскитѣ Славяни. Висшето божество се наричало *Сварогъ* (глѣд. санкр. svarga: ceolum Indri, aether, svar – небо). Неговитѣ синове биле слънцето и огънътъ. Въ българската народна пѣсенъ, която и сега още може човѣкъ да я чуе въ разни мѣста, върху брака на слънцето съ Денницата, брата на слънцето се нарича Огнѣнъ[4]). Слънцето се наричало тъй сѫщо Даждбогъ

---

[3]) Глѣд. Jos Jiricek. Studia z mythologia ceskà, въ Casopis ceského musea. 1863.

[4]) Женидбата на Слънцето, издали: Раковский, Dozon, Верковичъ критически (изъ Панагюрище) Дриновъ въ Периодическото списание на Браилското бълг. книжовно дружество. 12, 153. Огнѣнъ, като лич-

или Хрьсъ[5]). За поклонието на *Святовита*, толкова важно у Полабскитѣ Славяни, равно както и за поклонението на *Триглава* у южнитѣ Славяни нѣма никаква диря. За поклонението на *Перуна*, богъ на гръма, такъ високопочитаемъ отъ Русситѣ, на Балканскийтъ полуостровъ други дири не се запазили, освѣнъ названието на растенията *перуника* въ Родопитѣ при Пещера[6]).

По-горѣ ний указахме двѣ мѣста изъ апокрафитѣ на българското происхождение, които сж се запазили въ русскитѣ ржкописи. Въ едно отъ тѣзи мѣста се говори за почитанието на Трояна, Хръса, Велеса, Перуна, въ другото — Перуна, Хръса, Дия (Ζεύς) и Трояна. Сжществували ли сж тѣзи свѣдѣния въ българскитѣ оригинали или ги е прибавилъ русскийтъ прѣписвачъ — въпросътъ не е рѣшенъ. Велесъ, богъ на скотоводството, билъ извѣстенъ на русситѣ и чехитѣ; тъй сжщо и между южнитѣ Славяни се срѣщатъ нѣкои дири, че му се покланяли [7]).

Славянинътъ се е молилъ на боговетѣ подъ отворено небе, въ добравитѣ, подъ сѣнката на дърветата, на скалитѣ и възвишеноститѣ. При жъртвоприношението тѣ пѣли. Промѣняванието на врѣмената отъ годината, които имали такова важно значение за земледѣлческийтъ народъ, се ознаменовало всѣкога съ весели праздници, обичай, който се е удържалъ въ продължение на срѣднитѣ вѣкове и до нашето врѣме на Балканскийтъ полуостровъ. Старославянската дума *обѣтъ* означавала даденото

но име, се срѣща въ Дебро; брата на покойнийтъ епископъ Партений се наричалъ Огненъ.

[5]) Въ старо-сърбскитѣ ржкописи отъ Хрсъ, Хрсовичъ (Даничичъ Рјечникъ). На Дунава има градъ Хрсово.

[6]) Захариевъ 63. Албанското *Перендия*, Богъ, не трѣбва да се смѣсва съ *Перуна* (гръмъ) тъй като първото се отнася къмъ слънцето: perndóig азъ отивамъ на долу, perndón, заседание на слънцето западъ. Такова е значението и на името Перинъ-планина.

[7]) Jos Jirecek, O slovanském bohu Velesu, въ Casopis ceskéo musea 1875. 405—416.

на боговетѣ *обѣщаване;* жъртва (политовски гирти—laudare) хвалебно или благодаритвенно приношение [8]). Думитѣ вѣщий —знающий (съкращ. вѣд—scire), влъхвъ (magus), жрецъ (ср. жрътва), сѫ общи у всичкитѣ Славяни; разбира се, че отъ тѣзи авгури впослѣдствие можала-би да се създаде каста отъ жреци.

Относително космогонията всичкитѣ Славяни мисляли, че мирътъ е произлѣзалъ отъ морски пѣсъкъ, който богъ взѣлъ отъ дъното на морето и го разсипалъ на повърхностьта му, за да сътвори отъ това земята. Слѣдователно Славянитѣ си прѣдставлявали земята, че плава на повърхностьта на морето [9]).

Че Славянитѣ не биле фаталисти, доказватъ думитѣ на Прокопия. „Тѣ съвсѣмъ нѣмали понятие за сѫдбата (εἱμαρμένη) и не ѝ присвояватъ никаква власть надъ хората. Но когато въ нѣкое сражение или болѣсть тѣ чувствоватъ приближението на смърта си, то обѣщаватъ се да принесатъ благодарственна жъртва (θυσίαν) на бога, ако той ги спаси. Спаситѣ принасяли обѣщаната жъртва, като мисляли, че тѣ измоляли спасението си чрѣзъ тази жъртва.“

Сѫществувало е у Славянитѣ и вѣрвание, че боговете властвуватъ надъ хората отъ самото имъ раждание; това доказватъ чехскитѣ приказки върху судичкитѣ (парки, Μοῖραι), наиваеми по русски рожаници, по срьбски и хорватски родјеници или судјеници, по български нарѣчници и въ нѣкои мѣста орисници (ὁρίζω, аор. ὥρισα).

Къмъ остаткитѣ на язичеството принадлѣжатъ тъй сѫщо празнуванията на *русалията* и вѣрванието въ *русалкитѣ*, които ний срѣщаме у Българитѣ, Сърбитѣ, Словенцитѣ, Словацитѣ, Великоросситѣ и Малоросситѣ. Названието на *русалията* било прѣнесено по-късно къмъ празнуванието на Св. Трои-

---

[8]) Iodem въ C. c musea, 1873, 98.

[9]) K. I. Erben, Raje slovanská o stvoreni sveta. C. c. musea 1866. Това прѣдание се е запазило въ приказки въ Галиция, въ южна Россия, въ Крайна, въ Черногория и у Българитѣ.

ца. Шафарикъ отнася русалкитѣ къмъ богинитѣ на водитѣ, рѣчнитѣ и изворнитѣ нимфи; Миклошичъ утвърждава, че това име било взето отъ византийското ῥουσάλια (по романски pasha rosarum), т. е. ужъ християнскийтъ терминъ билъ принесенъ въ язическото богослужение [10]).

Горитѣ, рѣкитѣ и рѣчицитѣ, биле смѣстоприбивание на женскитѣ сѫщества, наивавши се у старо-Русситѣ, а у Сърбитѣ и сега се наричать, *вили*, (един. вила). Въ единъ рѫкописъ на българскийтъ царь Константинъ (1258—1277), въ нѣкоя си мѣстность около Прилѣпъ се поменува изворътъ „Вилски кладенецъ“ [11]). У Българитѣ и сега още силно се държи вѣрванието въ самовилитѣ. Тѣзи самовили (въ Тракия —самодиви) живѣятъ въ горитѣ, на върховетѣ на които тѣ весело играятъ въ голѣма тълпа. Като стрѣли се разнасятъ тѣ по въздуха; по земята тѣ ѣздятъ на елени, при което дивитѣ слѣпоци имъ служатъ за узди, а жълтитѣ змии (смоци) — аз камшици. Тѣхнитѣ коси сѫ свѣтликаво-русси. Къмъ хората въобще тѣ сѫ неблагосклонни, охотно ги ослѣпяватъ и исмукватъ у тѣхъ чернитѣ очи; който се осмѣли да работи въ праздникъ, особенно въ недѣленъ денъ, той се подхвърга на наказание отъ самовилитѣ. Но тѣ сѫ дружни съ героитѣ, като напримѣръ, съ Краль-Марко, спасяватъ имъ живота отъ смъртъ и живѣятъ съ тѣхъ, по южно-славянскийтъ обичай, въ побратство, въ дружески отношения, като посестрими. Има и морски самовили, много отъ тѣхъ живѣятъ въ добравитѣ или подъ мостоветѣ. Нѣкои отъ синитѣ и жълтитѣ цвѣтя сѫ посвятени на тѣхъ. Съ самовилитѣ иматъ сходство и юдитѣ (единственно юда), които

---

[10]) Safarik, O rusalkach, Sebr. spisy IIj, 81—95; Miklosich, Die Rusalien, Wien 1864 (Sitz-Ber. d. W. Ak. XLVI): строга критика на А. Афанасиева, въ Москов. Древностяхъ I. Новые труды стр. 35. Болг.: «сѣка пролѣт през Росалья,» Захаріевъ 78. на Бѣломъ Дримѣ 1330 месца; «од Русаліи у ловву,» Miklosich mon. serb. 92.

[11]) Safarik, Památky 25.

сж извѣстни само въ Македоня, въ околноститѣ на Охрида, Прилѣпъ, Солунъ, въ Дибра и въ Родопскитѣ гори. Въ много пѣсни юдитѣ и самовилитѣ сж едно и сжщо [12]). Тѣ сж також де жени—нимфи съ дълги косми, които живѣятъ въ дълбочината и водовортитѣ на езерата и рѣкитѣ. Когото тѣ видятъ въ водата, заплитатъ го съ своитѣ распуснати коси и го теглятъ къмъ дъното. Често тѣ чешатъ коситѣ си на брѣгътъ. Юдитѣ тъй сжщо обичатъ хората; нещастенъ бивалъ този, комуто се случвало да се попадне въ „Юдинско село“ и трѣбвало да играе съ тѣхъ „Юдинско хоро“ [13]).

Най-старото извѣстие за самовилитѣ се намира въ сърбскийтъ пергаментенъ кодексъ у Григоровича; тамъ четемъ, че въ България господствува повѣрие въ бродници (вълшебници) и самовили. Друго извѣстие се намира въ сърбскитѣ ржкописи въ крайтъ на XIV ст. [14]).

Въ 1756 година единъ калугеринъ въ Габрово на Балкана прѣписалъ житието на св. Иоанна Рилский, за да го прочете на женитѣ; поводъ къмъ това дали самовилитѣ, бродницитѣ и орисницитѣ [15]). До сега намъ не се е случвало да намѣримъ нѣкои стари извѣстия върху юдитѣ [16]).

Стиитѣ, които днесъ се явяватъ наедно съ юдитѣ въ народнитѣ вѣрования срѣдъ жителитѣ на Македония, не сж друго освѣнъ грьцкитѣ *στοιχεῖα* (стихии). Виюлици — невидими сжщества, обладающи голѣма тѣлесна сила, които могатъ да прѣнасятъ хората по своето си желание; вслѣдствие на това Македонцитѣ, когато минаватъ прѣзъ нѣкои опасни мѣста плюятъ. Тѣхъ твърдѣ често ги смѣсватъ съ самовилитѣ. *Духоветѣ* по-

---

[12]) Апострофи: Юдо Самовило! Стара Юда Самовила!

[13]) К. и Д. Миладинови, Български народни пѣсни, Загребъ 1861.

[14]) Изъ млада пострадаетъ зли другъ, будетъ самовили брать. Cod choolos (въ пражск. муз.) 134 (Miklosich, Zex. palaeoslou).

[15]) Съч. на Хиль-фердинга I, 131 забѣлѣжка.

[16]) Само-вила, глѣд. грьц. *ἄμα δριας* (първо sama—).

явяватъ нощемъ, мамятъ хората и ги завождатъ по такъвъ начинъ въ рѣкитѣ и пропаститѣ.

Въ най-старо врѣме сѫществувало у всичкитѣ Славяни повѣрие въ вампиритѣ (влкодакъ). Отъ Българитѣ (влъкодвак връколак) вампирътъ приели Албанцитѣ (vurvolak), Румѫнитѣ vъrkolak) и Новогърцитѣ βρουκόλακας). Въ старо-сърбскиятъ номоканонъ (1262) се чете слѣдующето тълкование: Облакы гонещей, влъкодлаци нарицають се. Да егда убо погибнетъ луна и сльнце глаголютъ: влъкодлаци луну извѣдоше или сльнце. Си же вьса басни и льжа суть" [17]).

По мнѣнието на Славянитѣ — язичници душата е била сѫщество съвършенно различно и отдѣлно отъ тѣлото, което живѣяло въ грѫдитѣ и се проявлявало въ дѫханието. Тѣ вѣрвали въ задгробниятъ животъ. Думитѣ *небе* и *рай* сѫ общи за всичкитѣ Славяни.

В. Славянска колонизация. Мѣстни имена.

При разглѣжданието мѣстнитѣ имена на Балканский полуостровъ, насъ ни поражава тѣхното богато разнообразие. Въ това се забѣлѣжватъ дири отъ прѣобладавшитѣ тукъ промѣнливи народности. Мѣжду най-старитѣ тракo-иллирийски и староелински имена се появяватъ романски, албански, новогърцки и безчисленни славянски наименования въ пьстри, смѣнявщи се форми. Въ течението на послѣднитѣ четире столѣтия се прибавила нова група турски, а по нѣкой пѫть и татарски названия.

Като дошле Славянитѣ въ тѣзи страни, то тѣ отчасти запазили прѣдишнитѣ имена на планинитѣ, горитѣ, рѣкитѣ и градоветѣ, като ги измѣнили само по звуковитѣ закони на своятъ языкъ, отчасти ги замѣнили съ своитѣ сходно-звучащи назва-

---

[17]) Обнародвано отъ Ягича въ „Starine" загребската академия VI (1874) 83.

ния. Тъй сѫ приправени по брѣгътъ на Адриатическото море: Scodra въ Скадаръ, Lissus—Лѣшъ, Salana—Солинъ Albona — Лабинъ, Nona — Нинъ, Scardona — Скардинъ (въобще по романск. ona по славянски ин, глѣд. Roma — Римъ). Въ България Bononia прѣименована въ Бъдинъ (глѣд. Colonia, по чешски Kolon), Ratiaria въ Арчаръ, Almus въ Ломъ, Durostorum въ Дерстръ, Naissus въ Нишъ, Astapis въ Щипъ, Scupi въ Скопие, Sirrae въ Сѣръ, Debolia въ Дѣволъ, Nicoprolis запазилъ своето име. Serdica, нарѣчена тъй по името на Тракийското племе на Сердитѣ, получила название Срѣдецъ, прѣправено отъ Византийцитѣ въ Triadilza. Thessalonica се наричала Солунъ, Hadrianopolis — Одринъ, Dydimoteichos — Димотика.

Интересно е названието на Пловдивъ, съ което Сърбитѣ и Българитѣ наричатъ Филиппополь. Безсмисленно е обикновенното обяснение на това название по български „плоденъ“ (плодороденъ) или „пладне“ (полденъ югъ). Въ най-старитѣ паметници ний навредъ четемъ Пловдивъ [1]). Независимо единъ отъ други, Венецианеця Доменико Негри (1851) и българскийтъ историкъ Дриновъ указали на старийтъ Плотинополь, към югъ отъ Одринъ на разстояние единъ день пѫть. Названието много прилича, но разстоянието много далечъ. [2]).

Отъ названията на планинитѣ се запазили пó-важнитѣ Scardus (Шаръ) и Rhodope (Родопа). Въ голѣмо количество останали стари названия на рѣкитѣ, разбира се не безъ значителни звукови измѣнения: Naro — Нерства, Drilon — Дримъ,

---

[1]) Даничичъ. Рјечникъ 1864, 3 тома; Kukulíević. Monumenta hist. Slavorum meridionalium 1. Загребъ 1863. 234 (глагол. письмо, 1529. Тъй сѫщо въ старо чешскитѣ съчинения, напримѣръ у Hájek'a и у другитѣ читемъ Plovdin).

[2]) Dom Nigri, Geographia, Basiliae 1567, 270; Tsukalas, Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς ἐπαρχία Φιλιπποπόλεως. Виe a 1851; Дриновъ, Заселение, 24, забѣлѣжка 112; срав. . Jirecek, Die Neerstrasscetc. 95.

Drinus—Дрина, Margus — Морава, Timacus — Тимокъ, Cebrus Цибрица, Oescus — Искеръ, Utus — Видъ, Iatrus — Янтра, Strymon — Струма и т. д. По набрѣжието още и сега сж въ употрѣбление множество неизмѣненни старо-грьцки мѣстни имена: Месемврия (по старо-български Несебръ), Анхиалъ, Калиполисъ и т. д. Византийцитѣ употрѣблявали до XV столѣтие старо мѣстни имена даже въ мѣстности съвършенно прѣвърнати въ славянски, между това въ устата на народа тѣзи имена отдавна вече отстжпали мѣсто на славянскитѣ названия.

Славянската колонизация отивала на горѣ по рѣкитѣ до тѣхнитѣ извори. Населявали се удобнитѣ за хлѣбопашество равнини и плодороднитѣ долини. Височинитѣ си оставили за тракийцитѣ, Румжнитѣ и Албанцитѣ, по-голѣмата часть на които съ течение на врѣмето се прѣвърнали на Славяни.

Славянското поселение първоначално не носяло мѣстно име, но се наричало по името на семейството, което го населявало. Затова още и сега по-голѣмата часть мѣста въ славянскитѣ земи носятъ събирателни или фамилни имена (множеств.); тѣхното окончание на чешски и полски ici; сега твърдѣ често ice; по сърбски и харватски — ufu, вь срѣднитѣ вѣкове ики, по славянски и русски — ичи, по старо-български—ищи, по ново-български—овци, евци [3]).

У Сърбитѣ и Харватитѣ прѣобладава слѣдующий родъ названия: Лазаричи, Драговичи, Богдановичи, Молушичи и т. д.

Въ България: Драгомирци, Филиповци, Николичевци, Бериславци, Гълабовци, Стояновци и т. д. [4]).

---

[3]) Safarik, Sebr. spisy III, 438. Върху образованието мѣстнитѣ имена на славянский языкъ глѣд. Jos. Jirecek, Nakres mluvnice staroceské, Praha 1870 и статията на Миклошича върху славянскитѣ мѣстни имена.

[4]) Нашитѣ примѣри сж взети отчасти отъ сърбскитѣ и българскитѣ паметници отъ XIII и XIV столѣтия (Даничичъ, Рјечник; Safarik, Pamatky, 2 и д.), отчасти изъ най-новитѣ карти и списъцитѣ на мѣстноститѣ.

Забѣлѣжително е това, че въ Тракия, поне въ русскитѣ списъци, такива фамилни имена се срѣщатъ твърдѣ рѣдко. Въ българскитѣ мѣста сега съвършенно исчезнали имената на ишти: Воевишти 1348; затова тѣ твърдѣ често се срѣщатъ въ романизованнитѣ страни. Владимирешти, Богдинешти, Тихомирешти, Драгомирешти (въ Влахия). Между това често смѣсвали ишти съ окончанието иште (множеств. ишта), когато последнитѣ означаватъ мѣсто отъ нѣкое си дѣйствие: търговиште (мѣсто за базаръ), стражиште (мѣсто за стража) и т. н.

Други фамилни имена обозначаватъ характерътъ на обитаемата мѣстность и иматъ окончание въ множественно число ане (единств. анинъ): Езерѣне, Трстеничане, Могилѣне и т. д. [5]).

Многочисленни сѫ мягко звучащитѣ въ края, първоначално прилагателни, имена, за обяснение на които трѣбва да се подразумѣватъ *градъ* или *дворъ*. Въ тѣхъ именно се крие името на основательтъ или на първийтъ владетелъ. У Сърбитѣ: Будимилъ, Оногошть (име собств. Оногостъ). У Българитѣ: Прѣславъ, Радомиръ, Добричъ, Ловечъ, Войнежъ (име собств. Войнѣгъ). Глѣд. русското Ярославль, чешск. Болеславъ. По-малко се срещатъ отъ старитѣ мѣстни имена (първо прилагателни притежателни) на овъ, ова, ово. У Българитѣ тѣ се срѣщатъ въ голѣмо количество: Райково (село на Райка), Борисово, Калояново, Новаково, Попово, Бегово, Марково, Карлово и т. д.

Отъ другитѣ важни окончания никъ: Мелникъ, Перникъ, Рудникъ; бълг. ецъ, старославянски, ьцъ сърбск. оцъ—Буковецъ, Орѣшецъ, Лѣсковецъ. По-рѣдко се срѣща на полуострова ско—Гацко (отъ Гадско).

Отъ Собственнитѣ имена на а, я сѫ произведени тъй сѫщо, първоначално прилагателнитѣ, мѣстни имена на инъ: Ко-

---

[5]) Други примѣри: Лужене, Плапиие, Мраморѣне, Забрдене, Макране, Трьстеничане, Дубляне, Дъбене, Храштане, Грмяне (грмье, по сърбс. кустъ), Глажене, Трничане

лашинъ (собств. име Колаша), Неготинъ (отъ Негота), Гневотинъ. По-често се срѣщатъ срѣденъ родъ имена на ино: *Илиино* (Илия), Петрино (Петръ).

Положението на мѣстноститѣ се изражава съ окончанието на *ие:* подградие (suburbium, чешски podhradie) подсѣние, Бучие (отъ букъ) и т. д.

Твърдѣ интересно е безчисленното множество отъ мѣстнитѣ имена, които указватъ на прѣобладающитѣ въ околностьта растения; това сж имената на *ица*, окончание свойственно особенно въ названията на рѣкитѣ. Тѣзи названия се произвождатъ не само отъ горститѣ дървета, както Буковица, Липовица, Габрово, Дъбово или Борово, но и отъ плодовитѣ дървета: Ябланица, Вишница, Чрешниевицъ, Виница, Лозница, и даже отъ чушко-плоднитѣ [6])

Тъй сжщо се срѣщатъ имена отъ животни: Медвѣдьцъ, Мечка (по българ. медвѣдь), Бебрево, Вълчи търнъ, Вълча поляна, Турово, Турани, Ястребница, Штръково (штръкъ, българ. листъ), Раковица, Гуштерица.

Твърдѣ много имена отъ градове и села указватъ на расположението и свойството на мѣстностьта, напримѣръ: Проходъ, Просѣкъ, Сутѣска, Котелъ, Пештера, Вртопъ, Леденица, Дебрь, Ръвеница, Струга, Сопотъ, Пѣшчаница и Каменица.

Въ Славянскитѣ земи се срѣщатъ, много имена, сиорѣдъ които могатъ да се опрѣдѣлятъ блатиститѣ мѣста [7]). Други названия, се обясняватъ спорѣдъ теченията на рѣкитѣ, като Ушче, друго, което повече се срѣща Изворъ и др. Тъй сжщо въ нѣкои имена сж указани по нѣкога пластове на руди. Както

[6]) Тополница, Врбица, Врбовецъ, Яворово, Брестовецъ, Буковица, Липовица, Чесвица, Смърково, Глоговица, Шипка. Конопиште, Граховиштa, Копривштица, Търстивница, Търстѣникъ, Търновица.

[7]) Млачно. Млачице (малка—тина), Лутцъ, Лучина, Локвица, Мокриие, Калиште (дълбоко блато), Ливадея, Блатечница, Ракитово, Ракита, Черно-Бранне, Слатина.

на всѣкадѣ, тъй и у балканскитѣ Славяни се срѣщатъ обикновенни имена, показивающи качествата на почвата наприм. морско поле, широка ливада, суха долина и др. [8]).

Нѣкои си имена показватъ на занятията на населението: Свинарь, Говедарь, Конярь, Рударь, Пчеларь, Златарь, Паничарь, (грънчаръ) Седларово, Дрѣво-дѣлие, Грьнчарево, Кладоруби (срав. чешско Kladruby), Сѣножештани, Плоторѣжци.

Много села сѫ получили тъй сѫщо название по вънкашнийтъ видъ и нравственностьта на жителитѣ; често тѣзи названия или прѣкори сѫ на смѣшка. Въ Чехия срѣщаме: Mokkopsy, Hrdlo-rezy, Kosto-nosy и т. д. Въ Полша: Wieloglavy и др. Въ слѣдующитѣ примѣри се открива народнийтъ юморъ на Балканскийтъ полуостровъ: Мокро-сѣки, Мото-войци, Зло-кучение, Ядъ-варци, Мото-главци, Древо-грижци, Вълко-дери, Свилно-капе, Кокоши-главци, Бѣло-главци, Микро-нози, Криво-гаштане и много др. [9]).

Твърдѣ сѫ понятни и онѣзи названия, които указватъ народностьта на жителитѣ [10]).

С. Отношенията на Славянитѣ къмъ туземцитѣ.

Когато Славянитѣ се прѣселили на полуострова, тѣ го намѣрили макаръ и пустиненъ, но не безлюденъ. Нийдѣ въ свѣтътъ не се е случвало, щото покореннийтъ народъ съвършенно

---

[8]) Други примѣри: Црвена вадица, Бистрица, Рибница. Руди: Златица, Сребрница, Желѣзницъ, Олово—Дългополѣна (по рум. Kim pulung, по грьц. Мокроливада) Мокра поляна, Добрилъгъ, Широка лъка, Добра лъка, Ягодно поле. Мокръ долъ, Сухидолъ, Бѣло поле, Црнидолъ Чртовъ долъ, Црвени брѣгъ, Врани долъ (черна долина), Златъ трапъ, Остра могила.

[9]) Тъй сѫщо въ Албания: Bythakykje да имашъ червено сѣдалище.

[10]) Куманово, Печенѣга, Арбанаси, Арменица, Сербеница, Харвати, Маджаре, Ґркиште, Грци-ти, Българино, Влашко село и проч.

да изчезне, безъ да остави ни капка кръвъ и ни една дума въ язикътъ на завоевательтъ.

Отъ трако-илирийското коренно население сѫ останали сега само Албанцитѣ, около 1,300,000 души. Въ врѣме прѣселяванието на Славянитѣ по голѣмата часть отъ Тракийцитѣ била вече романизована; само планинцитѣ си оставали още при своитѣ прѣдишни обичаи и язикъ.

Въ западнитѣ Родопи тогава живѣяли още *Бесситѣ*, които даже християнското богослужение испълнявали на свойтъ язикъ. Никой не е оставилъ указания въ варварскитѣ врѣмена, какъ дълго е запазилъ мѣжду Славянитѣ своята индивидуалность родътъ на Бесситѣ и кога сѫ замълчали послѣднитѣ звукове на язикътъ имъ, на който жрецитѣ сѫ обявлявали волята на боговетѣ по върховетѣ на Гиозтепе.

Сапеитѣ, по мнѣнието на Шафарика, тъй сѫщо сѫ испитвали нашествието на славяскитѣ пълчища. При горнето течение на Струма, около Нишава, София, Самоковъ и Кратово живѣе сега племе, називаемо Шопи и се отличава отъ другитѣ Българи както по характерътъ и нарѣчието, тъй сѫщо и по дрѣхитѣ и нравитѣ си. Въобще Българитѣ считатъ Шопитѣ за простичакъ и глупавичакъ народъ: самитѣ Шопи носятъ своето име съ извѣстна гордость[1]). Но едва-ли Шафарикъ тукъ не прави грѣшка. Старитѣ Сапеи обитавали въ крайморието при долнето течение на Мѣста, а жилищата на Шопитѣ отъ юж-

---

[1]) Глѣд. разсѫждението на Шафарика, III, 74. По мнѣнието на този авторъ (1,513) рудокопитѣ, които се наричали Наропи, обитавали въ старитѣ врѣмена по горнето течение на Вардаръ и още въ срѣднитѣ вѣкове тѣхното име дълго врѣме се отзивавало въ думата мѣропи или неропи, означавше классъ отъ поданнитѣ въ старо-сърбското господарство. Но старитѣ географи съвсѣмъ не упоменаватъ за Наропитѣ на Балканский полуостровъ. Това име първо се срѣща у Климента Александрийский, но въ пеонскитѣ Noropes, прѣведени отъ него за обяснение хомеровийтъ νώροπα χαλκὸν, лесно се откриватъ алпийскитѣ *Норики*, които обитавали въ съсѣдство съ Паннония.

ната страна достигатъ не по-нататъкъ отъ Кратово и Самоковъ.

При изворитѣ на Брѣгалница въ сѣверна Македония, въ мѣстностьта която и сега още малко е извѣстна и се е славила още въ срѣднитѣ вѣкове съ своето име *Пиянецъ Πιάνιτζα*, живѣятъ българскитѣ *Пиянци*. Въ тази мѣстность сѫ живѣли нѣкога си Пеонитѣ, Твърдѣ е за вѣрвание че между Пиянцитѣ и Пеонитѣ сѫществува родственна свързка[2]).

Интересно е тъй сѫщо, че у българитѣ въ западна Македония се срѣщатъ лични имена *Дарданъ* и Дардана, които ни напомнюватъ староитѣ Дардани[3]).

На Прѣспанското езеро обитавали още старитѣ *Скиртани* въ колиби построени надъ водата. Отчасти тѣ се пославянили; отчасти Славянитѣ, които сѫ се поселили по съсѣдство, подражавали на тѣхнитѣ примѣри и по такъвъ начинъ тукъ живѣли още дълго врѣме въ срѣднитѣ вѣкове *Наколцитѣ-на наколие*, подобно Пеонитѣ въ врѣмената на Херодота. Тѣзи интересни дири, тъй сѫщо и явнитѣ остатъци въ българскийтъ язикъ, за които ще кажемъ по̀ долу, и най-сетнѣ множеството отъ твърдѣ старитѣ названия на гори, рѣки и урочища, упазивши се до сега, свидѣтелствоватъ че срѣщата на туземцитѣ съ дошлитѣ народи не е била недружелюбна. Въ нѣкои мѣста Славянитѣ отчасти испъдили прѣдишнитѣ жители въ планинитѣ, отчасти ги подчинили подъ себѣ си съ силата на орѫжието си и глѣдали на тѣхъ като на роби, или като на прѣзрѣнни инородци.

Най многочисленни размѣсени остатъци отъ Тракийцитѣ

---

[2]) Мнѣние че *Пиянцитѣ* сѫ потомци на Пеонцитѣ е било първо прѣдизвикано отъ авторътъ въ Casopis c m. 1885, 439. Простонародната етимология произвожда това име отъ пиіѭ (пий). Самото име е старо: *Πιάνιτσα* 1020 (рѫкописътъ у Голубинский, 260, Пияницъ у сърбскийтъ архиепископъ Даниила († 1338), 109.

[3]) Списъкъ на наличнитѣ имена у Миладинови, Български народни пѣсни 529, 513; глѣд. покъсно Куманъ, Печенѣжичъ и проч.

били *Румжнитѣ*, извѣстни у славянитѣ подъ името *Власи*. Спорѣдъ Приска (448 год.) латинскиятъ язикъ се употрѣблявалъ между Адриатическото, Егейското и Черното морета както въ обществениийтъ, тъй и въ домашнийтъ животъ. Първи дири отъ румжнскийтъ ся являвать въ 587 год. Въ това врѣме пò-голѣмата часть отъ византийската войска, която била отправена въ Тракия противъ Аваритѣ, съставлявали солдати, говорившп на румжнски язикъ. Въ врѣме на похода падналъ единъ товаръ отъ коня; солдатинътъ, като желаялъ да обьрне върху това вниманието на оногова, който го каралъ, захваналъ да му вика на своето народно нарѣчие: „Torna, torna, frate!“ Който каралъ обозътъ не чулъ, като му викали, затова другитѣ чули и като мисляли, че не далечъ се намира неприятеля, разбягали се въ разни страни, като викали съ всичката си сила: „Torna, torna“[4])

Пò късно въ течението на четире столѣтия, въ историческитѣ свѣдения нищо нѣма за Румжнитѣ. Само отъ X столѣтие се срѣщатъ отново извѣстия за този народъ. Най-напрѣдъ Румжнитѣ живѣли съвършенно осѣдло въ градоветѣ и селата, но честитѣ прѣселения на народитѣ направили понѣ часть отъ тѣхъ да станатъ странствующи овчѣри. Въ историята тѣ на дълго врѣме биле съвършенно забравени. Сега различаватъ два клона Румжни, именно *Дако-Румяни* (около 8 милиона), които населяватъ Трансилвания, Румжния, Буковина, Банатъ и Бессарабия и *Македоно-Румжни* (приблизително 200,000), които живѣятъ различни мѣста на Балканскийтъ полуостровъ.

Славянитѣ наричатъ Македоно-Румжнитѣ Власи или Цинцари, ново-гърцитѣ — Куцовласи. Мѣстата на тѣхното жителство сж разположени въ Пиндъ, Тессалия, у Кастория, на Дѣволъ, подъ Перистери, въ Крушово, у Прилѣпа, въ Мogленъ и по отрозитѣ на Родопитѣ. Пò-голѣмата часть отъ тѣхъ сж ов-

---

[4]) Theophylactus Simocatta 99; Theophanes ed. Bonn 1, 397: Македоно-рум. turna, Дакорум. inturna.

чари. Другитѣ, бладодарение на изумителното знаяние на язици и не уморимата прѣдприимчивость, странствуватъ съ търговска цѣль по всичкийтъ полуостровъ, съдържатъ почти всичкитѣ дюкени и ханове по пжтищата и се занимаватъ съ разни занаяти, наприм. съ каменна работа, златарство по унаслѣдственнийтъ първобитенъ способъ. Тѣхната физономия прилича на римски типъ. Забѣлѣжително е запазванието диритѣ на този народъ; макаръ распрѣснатъ и прѣзрѣнъ, той все пакъ е запазилъ своята националность и язикъ. Между това не малка часть отъ него сж погълнали грьцкитѣ и славянскитѣ елементи.

Твърдѣ дълго врѣме считали Дунавскитѣ и Карпатскитѣ Ромжни за смѣсени потомци отъ римскитѣ колонии на Трояна съ Дакийцитѣ; за праотци на македонскитѣ Румжни считатъ прѣселенитѣ назадъ отъ Аврелиана дакийски поселенци. Профес. на Грацкийтъ университетъ Робертъ Рёслеръ († 1874) недавно взелъ да опровергава този взглядъ и се старaялъ да докаже въ много разсжждения, особенно въ своитѣ «Romaniche Studien» (1871) г., че Ромжнитѣ по никакъвъ начинъ не происхождатъ отъ Дакитѣ, но сж дошле въ сегашната Румжния и Трансилвания, като се възвърщали чрѣзъ Дунава отъ полуострова, вѣроятно въ началото на XIII столѣтие. Това мнѣние не е ново. Още Енгелъ (1804) г., Копитаръ и Миколошичъ сж исказвали подобно мнѣние за обратното прѣселение, макаръ и съ други подробности. Теорията на Реслера намѣрила най-напрѣдъ много привърженици мѣжду ученитѣ; по послѣ тя срѣщна противници не само въ ученитѣ Ромжни, но недавно и въ Ю. Юнга [5]).

Въ всичкитѣ язици на полуострова се срѣщатъ филологи-

---

[5]) Рецензията на Tomaschek върху съчинението на Roesler'a «Rom. Studien» въ Oestr. Gymnasialzeischrift, 1872 (Г. 23) 141—157; Dr. Julius Jung, Die Anfänge der Romänen. Wien 1876 (тамъ) и неговото пакъ Römer und Romanen in den Donaulaendern, Innsbruck 1877.

чески особенности ни отъ грьцко, ни отъ романско, ни отъ славянско происхождение; само въ албанскийтъ язикъ се прѣдполага, че тѣ не сж заимствовани, и тъй като този язикъ е най-старъ на полуострова, то ний можемъ да направимъ заключение, че тѣзи особенности неуспоримо произлазятъ отъ родственнийтъ нему елементъ, т. е. отъ най-стирийтъ коренний, а сега исчезнавший, трако-иллирийский язикъ. Трако-иллирийский язикъ е основа, която е измѣнила послѣднитѣ върху й язици.

Къмъ подобни особенности принадлѣжатъ прѣди всичко забѣлѣжителното образование на бждящето врѣме, недостатъка и перифразата на неопрѣдѣленното наклонение, членътъ замѣняющий склонението и стоящий подиръ сжществителното въ албанскийтъ, румжнскийтъ и българскийтъ язикъ, и прѣобладаванието на глухата гласна (ъ) въ тритѣ упоменати язика [6]).

Още по сходственни черти ний срѣщаме мѣжду албанскийтъ и ромжнскийтъ язици [7]).

Тракийцитѣ и Иллирийцитѣ биле родственни народи. Потомцитѣ на Иллирийцитѣ—сж Албанцитѣ; отъ Тракийцитѣ происхождатъ Румжнитѣ. Миклошичъ привежда около 50 думи, които

---

[6]) Глѣд. Miklosich, Die slaw. Elemente im Rumunischen, Wien 1861, 6 съ сл. 1) Образование на бждящето врѣме чрѣзъ съединение на дѣйствителнийтъ глаголъ съ неопредѣленното наклонение (алб., румжн., ново-грьц. българ. stъ da pisъ, по сърб. pisatéu); 2) недостатъкътъ на неопрѣдѣленното наклонение въ алб., бълг., ново-грьцкийтъ язикъ по нѣкой пжть тъй сжщо се срѣща въ румжн. и 3) означение на родителнийтъ и дателнийтъ падежъ съ една и сжща форма (албан., румжн., бълг); 4) членътъ прѣдставляемий ота крайтъ, алб. опредѣлений мжжский (i), женский (e), неопрѣдѣленний тъ, рум. мжж. (l), (le), женский o. oa, бълг. тъ. та, то; 5) честото (ъ) въ алб., бълг, рум. почти всѣко (а) безъ ударенио се замѣнява чрѣзъ него; 6) честото смѣсвание (л) и (р) въ алб., рум., ново-гр., рѣдко въ българ.; 7) измѣнението на (о) въ (у) въ думитѣ безъ ударение, въ албан. и рум. язикъ и въ нарѣчията въ особенно въ источнитѣ Българи. Къмъ това се прибавляватъ синтактическитѣ явления.

[7]) Богатството на удвоенитѣ звукове и дългитѣ гласни (ea, oa, au, алб. на. au), честото срѣщание на носовитѣ начални звукове, изгубванието на (l) прѣдъ i, смѣсванието на n и r.

отъ една страна сж общи съ албанскийтъ румжнскийтъ, отъ друга иматъ особенна форма и значение и на двата язика. Достойно е за внимание, че у Албанцитѣ Българитѣ сж извѣстни подъ името *Шкяу* (България-*Шкения*), и у Румжнитѣ твърдѣ е сходственно съ това—*Шкеи* [8]).

Чрѣзъ стълкновението съ Румжнитѣ прѣминало не само въ българскийтъ, но и въ всичкитѣ язици на полуострова значително число латински думи, напримѣръ: pulls, furca, clausura, furnus, cumpana, maturus, vigilia и т. д. [9]).

Освѣнъ Румжнитѣ Славянитѣ намѣрили на полуострова значително число Гърци, които тъй сжщо наричали себѣ си Римляни — *Ρωμαῖος*. Сега мѣжду Българитѣ сжществува само малко отдѣлни грьцки поселения, както Станимака при Пловдивъ. Влиянието на гърцкийтъ язикъ върху срѣдневековнийтъ най-новийтъ български язикъ било твърдѣ значително. Церковата и литературата, търговскитѣ сношения, пристрастието

---

[8]) Копитаръ първи указалъ на тѣзи забѣлѣжителни явления. Туманъ забѣлѣжилъ нѣкои си допирателни точки на румжнскийтъ съ албанскийтъ язикъ, подобно на това както той е доказвалъ автохтонията на Албанцитѣ (Intersuchungen neber die gerschichte der oestl əur Volker, Leipzig 1774).

[9]) Бълг. сърб. пуле (pullus asini, пиле pullus galinae, алб. pulja, м-рум. pülju, бълг. церъ (quercus cerrus), бакълъ (poculum), фурка (furca, тъй сжщо по алб.) фурна (сърбск. фуруна, албан. fusrba, новогрьцски *φοῦρνος*.); *фортуна*, въ значение въ вжтрѣшна Босния и въ Балканьтъ, не далечъ отъ Черното море; бълг., сърб., грьц. клисура, ущелие (clausura) бълг. егрекъ (стоило, глѣд. grex), турло (стадо, рум. tъrla, латин turma) камван campana, тъй сжщо алб. грьц.); старо-българ., ново-български, новогрьц., алб.: тента (tentorium) българ. рака (гробъ, arca), оцътъ (acetum) старо българ., цѣсаръ по късно царь (отъ caesar, но не отъ *καῖσαρ*): ново-българ. каптиевамъ (capio), патіж (patior), виреіж (vireo, вирѣе и зеленѣе, въ една народна пѣсня), старо бъл. комъкати (communicare), ново-болгар. маторъ (maturus: триета овни се матори): Народна пѣсня въ Общъ Трудъ 1868, III, 64. глѣд. старосрьб. воля стари, воля заматорѣли въ образѣ. Typicon S. Savae ed Konst, Jireček; XV, 1874, 140 глѣд. Дриновъ, Заселеніе 146.

на славянскитѣ князове къмъ византизма, господаруванието на Византия въ Тракия и Македония и фанариотското церковно управление въ врѣме на турцитѣ—всичкото това заедно способствовало въ течението на хиляда години за непрѣкъснатитѣ сношения на Българитѣ съ Гърцитѣ. Българитѣ приели гръцкитѣ глаголи въ форма аориста (наприм. *κάλεσα*—калесвамъ, *ἔφθασα*—фтасвамъ); сѫщото явление намираме въ сърбскийтъ, румѫнскийтъ и албанскийтъ езици[10]).

Тъй сѫщо *Германскитѣ* племена отъ врѣме на врѣме се располагали на полуострова, като Бастарнитѣ, Готитѣ, Герулитѣ и др. Подобно на това както въ Кримъ, остатъцитѣ отъ Готитѣ тъй сѫщо още дълго врѣме сѫ се удържали въ България. Въ врѣмето на Иорнанда (551) малка една часть отъ тѣхъ живѣла у Никополь. Въ IX ст. около Тома при Понта прѣдполагатъ, че Готитѣ служили литургия на свойтъ езикъ[11]). При императора Анастасий се упоминаватъ при сливанисто на Сава и Дунава, Герулитѣ, а при Маврикия—тритѣ малки села на Гепидитѣ, мѣжду Славянитѣ въ Влахия. Всичкитѣ тѣзи остатъци се прѣобърнали въ Славяни. Шафарикъ указалъ на нѣкои си думи отъ готскийтъ езикъ въ старо-славянскийтъ и ново-българскийтъ[12]).

Подиръ смъртьта на Аттила на полуострова се явили тъй сѫщо *Хунитѣ*, но въ малко число. Спорѣдъ Константина Багрянородний въ Харватия имало още въ X столѣтие остатъци отъ Аваритѣ[13]). Отношенията на тѣзи азиятци къмъ Славянитѣ

---

[10]) Miklosich, Die Fremdwörter in den slav. Sprachen, Wien 1867 ad άresa

[11]) Iornandes, e. 51; IV, Strabo, De rebus eccles 7; Дриновъ 143.

[12]) Старо-слов. усерѧзъ, гот. ausahriggs (inauris), гонязна, гот. ganizan (sanari), Ново-българ. друсамъ (quasso) раздрусанъ (conquassatus), гот. drus (ruina), сетнѣ (serius), сетнина (consecatio), гот. seiths (serum, sero), сакамъ (quero), гот. sokian, Барда (custodia) гот. vardia, глѣд. ново-българ. щтрѫкъ, ансъ; Safarik I. 469, 470, забѣлѣж. 130

[13]) Const, Porph, De adm. imp., стр. 30.

едва-ли не биле такива, както отношенията на бившитѣ Черкези къмъ Българитѣ.

Д. Происхождението и племената на Славянитѣ на полуостровътъ. Славянитѣ въ Гърция.

Като описахме нравитѣ и обичаитѣ на древнитѣ Славяни образътъ на тѣхнитѣ колонизации и тѣхнитѣ отношения къмъ коренното населения, ний ще се обърнемъ къмъ въпросътъ, *отъ кждѣ* сж дошле славянскитѣ прѣселенци на полуостровътъ и гдѣ е било тѣхното първобитно жилище. Сжществуватъ три мнѣния. Шафарикъ [1]) защищава мнѣнието, че повечето (съ исключение на Сърбо Хорватитѣ) сж дошле отъ къмъ околноститѣ на езерото Илменъ и рѣкитѣ Двина, Днѣпръ и Ока За доказателство той привожда многочисленни мѣстни имена, които се срѣщатъ както у българскитѣ Славяни, тъй и въ сѣверо-източна Россия; при това той указва такожде на финнскитѣ думи въ българския езикъ, които сж могли да бждатъ заимствувани само на далечний сѣверъ.

Копитаръ [2]) мисли, че всичкото пространство отъ изворитѣ на Сава до Драва и Черното море било завзето отъ единъ народъ, който билъ раздѣленъ въ VII столѣтие, вслѣдствие нахлуване на Сербо-Хърватитѣ, на два народа — на Славѣни и Българи.

Дриновъ [3]), като се основава върху множество български диалекти, утвърждава, че Славянитѣ на полуострова съставлявали нѣколко различни славянски племена; въ разни врѣмена, казва той, различнитѣ племена както отъ сѣвернитѣ, така и

---

[1]) Şafarik, op. cit. II, 250 съ сл.
[2]) Glagolita Ciozianns, prolegomena XXX.
[3]) Дриновъ, Заселение. 145 149.

отъ западнитѣ Славяни испроваждали отъ своето население въ провинциитѣ на клонящата се къмъ падание Римска империя.

Но както и да-е, прѣобладающе туземно име на онези Славяни, които сега се наричатъ *Българи*, въ началото на срѣднитѣ вѣкове било *Славянинъ* въ единственно число и *Словяни* въ множественно число.

Езикътъ си тѣ наричали Словѣнский ѩзикъ. Грьцитѣ ги наричали Σκλαβηνοί, Σθλαβηνοί, Σκλάβοί, Σθλοβενοί, Σκλαβησιανοί, а Римлянитѣ (у Иорнанда) Sloveni. Прѣди всичкитѣ Славянски племена Римлянитѣ и Гърцитѣ знаяли Словѣнитѣ. Твърдѣ е вѣроятно, че името „Словѣни" малко по-малко е прѣминавало, както у Туземцитѣ тъй и у самитѣ Славяни, съ означение най напрѣдъ различно назившитѣ се Славянски племена на цѣлия Славянский народъ [4]).

Между самитѣ Славяни за распространяване на това име сѫ съдѣйствували църковнитѣ книги, които биле прѣведени въ Паннония въ IX столѣтие на словѣнский язикъ, а оттамъ биле распространени въ България, древня Дакия, Сърбия, Хърватия, Россия и даже между Поляцитѣ на Висла [5]).

Горѣпоменатото име *Анти* исчезнало наскоро безслѣдно.

Нѣкои названия на Славѣнскитѣ племена сѫществуватъ още и сега, отъ срѣднитѣ вѣкове ний имаме извѣстия за нѣкои племена, които обитавали близо до морския брѣгъ; повѣчето живущи вѫтрѣ въ страната не сѫ извѣстни, тъй като тѣ не

---

[4]) «Къмъ словѣнското племе принадлежали також де българскитѣ славяни, подобно на дакийскитѣ, остатъцитѣ на които въ послѣдне врѣме исчезнали изъ между трънсилванскитѣ Румѫни, както панонскитѣ и Карантанскитѣ. Всички тѣзи сѫ потомци отъ онзи Славянски народъ, който е билъ извѣстенъ на Иорнанда и Прокопия подъ название Sclaveni и Σκλαβηνοί, прѣнесено отъ Гърцитѣ и Римлянитѣ и най сетне отъ самитѣ Славяни на всичкитѣ славянски народи» (Miklosich, Altslov. Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874 стр. XI).

[5]) За името Словѣни, срав. Safarik II, 29—52.

се срѣщали ни съ Гърцитѣ, ни съ Франкитѣ. Повече извѣстия отколкото за славянскитѣ (или българскитѣ) племена, имаме ний за Сърбо Хърватскитѣ, при Адрия; но тѣхната история не влиза въ нашата задача. За българскитѣ племена ний ще говоримъ по напрѣдъ за дунавскитѣ, послѣ за македонскитѣ [6]).

Сѣверцитѣ или *Сѣверянитѣ* (Σεβέρεις) живѣли прѣдъ балканский Берегавский проходъ, който вѣроятно е тождественъ съ сегашний Чалакавакъ (на пжтьтъ отъ Шуменъ въ Карнобадъ), гдѣто тѣ биле покорени въ 679 година отъ Българитѣ въ врѣме на Аспаруха и биле прѣселени къмъ истокъ до морския брѣгъ. Други сѣверяни обитавали въ западна Влахия, гдѣто отпослѣ е билъ Сѣверинский Банатъ [7]).

Седемь славянски племена, които обитавали въ южна Мизия, такожде биле покорени отъ Аспаруха. За тѣхъ поменува ерменската география отъ Мойсея Хоренский († 493 г.). Дриновъ приписва това извѣстие на самий Мойсея. Шафарикъ го счита за вставено въ X столѣтие. Имената на тѣзи племена не сж извѣстни.

Тимочанитѣ (Timociani), на рѣка Тимокъ, се поменуватъ въ 818 година отъ Ейнгарда; за тѣхъ се говори още въ XVII столѣтие: даже и сега още обитателитѣ на княжевацския окржгъ (посърбенитѣ Българи) се наричали *Тимочани*. Инте-

---

[6]) Подробности у Шафарика и Дринова 152 съ сл.

[7]) Шафарикъ I, 369, отождествявалъ Сѣверянитѣ съ финскитѣ Сабири (Σάβειροι), прѣселението на които отъ Кавказъ къмъ Дунавътъ не е доказано. Такожде названието *себри*, което означавало единъ видъ роби (крѣпости) въ старай Сърбия (и сега въ Сърбия и Далмация себаръ, ципоръ, робъ (той произвеждалъ) отъ Сабири. Впрочемъ думата сиберъ въ Россия се срѣща не само въ срѣдне вѣковнитѣ паметници, но и въ сегашния говоримъ езикъ ст. Зигилъ издание законнитѣ на царь Душана, С., II, стр. 35, заб.).

ресно е, че Плиний въ тая область помѣщава тракийски народъ *Тимохи* [8]).

Мораванитѣ, по сърбската и българската Морава споредъ свидѣтелството на баварския географъ (IX ст.) имали 30 кули. Арапинътъ Алъ-Масуди (X ст.) расказва, че по другата страна на Сарбинитѣ обитавало племе,називаемо Морави, задъ което живѣли Хърватитѣ; че племето морави живѣло при рѣката Балава, която има три мили широчина и се втича въ Понтъ. т. е. при Дунавътъ. На съборътъ въ 870 година засѣдавали архиепископъ Агаѳонъ Моравский (*Μοράβων*). На всѣкий случай тѣзи южни моравани не трѣбва да се смѣсватъ съ сѣвернитѣ Моравани на Свѣтополка [9]).

Отъ македонскитѣ племена сѫ забѣлѣжителни *Бърсяцитѣ*. Въ прѣвземанието на Солунъ въ 676 година вземали участие також де *Βερζῆται*. Българския князь Церигъ проводилъ въ 774 година 12,000 души въ Берзития за да прѣсели тамошния народъ въ България. Още и сега живѣятъ въ Македония Бързаци или Бърсяци около Прилѣпъ. Велесъ. Битоля и въ тиквешката область [10]).

Съсѣди на Бърсацитѣ отъ къмъ истокъ били Славянитѣ, които живѣли на Струма и Струмица. Тии осаждали Солунъ 685—687 год. задружно съ Рунхинитѣ и Сагудатитѣ. Въ 689

---

[8]) Safarik II, 223; Дриновъ 154. Ср. Timozani y Ionnes Lucius, De Régno Dalmatiae et Croatiae, Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum, 3, 85; Миличевичь Кнежевина Србија, 874 съ сл.

[9]) Шафарикъ (II, 227—232) относя къмъ племето Морава също Преденецентитѣ и Гудусконитѣ на Ейнгарда, като ги признава за сегашнитѣ добрѣ извѣстни Браничевци и Кучани при Морава и устието на Млава въ Сербия; Дриновъ ст., 155—156, счита това объяснение много искуственно- като забѣлѣзва, че Ейнгардъ помѣщава Преденецентитѣ (824) въ Дакия (822) и ги счита за съсѣди на Мораванитѣ, и че за това тѣ не обитавали на полуостровътъ. Гудусканитѣ, като подвластни на долматийскийтъ князъ трѣбвало да обитаватъ по близо къмъ Адрия при рѣката Гацка въ харвацкото приморие

[10]) Cafarik II, 237 III, 76; Дриновъ 163.

год. тѣ разграбили, заедно съ Сагудатитѣ отивавшитѣ въ Цариградъ натоварени съ жито кораби и даже се появили около самата столица. Въ 687 год. тѣ се зашищавали отъ Юстиниана II въ клисуритѣ.

Смолянитѣ живѣли въ непристжпната область по срѣднето течение на Места въ Родопитѣ. Никита Хониятъ поменува въ 1200 год. провинцията *το θέμα τῶν Σμολένων*. Въ края на XI столѣтие грьцкия скитникъ Филиппъ, съчинителя на Диоптра, която е прѣведена и на българский язикъ, живѣлъ *εἰς μέρη τῶν Σμολένων* [11]).

Рунхинитѣ обитавали при Рендинския заливъ, и се занимавали съ морско разбойничество и приемали участие въ нападанието на Солунъ Тѣхното мѣстожителство и етимологията на името имъ сж съмнителни. Тафелъ указва на градецътъ Рендина; Гилфердингъ обяснявалъ тѣхното име съ происхождението отъ Ржждане (ржжъ); Шафарикъ отъ Ржчени (русск. ручей, древнеславян. ржчей); Дриновъ обращалъ внимание върху рѣката *Ῥήχιος*, която истичала изъ езерото Бетикъ въ Гендинския заливъ. Има вече нѣколко столѣтия, отъ като е погърчена тая мѣстность.

Сагудатитѣ также участвували въ при прѣвземанието на Солунъ въ 176 година. Споредъ мнѣнието на Иоанна Камениата (който е писалъ въ 905 год.) въ мѣстноститѣ между Солунъ и Веррия живѣли Сагудати и Драговичи, които стрѣляли добрѣ съ лъкове. Въ 904 година тѣ помагали да защищаватъ Солунъ отъ Сарацинитѣ.

Драговичитѣ (*Δραγουβῖται Δρουγοβῖται*) также биле въ 676 година при Солунъ, гдѣто тѣ биле най-ближни съсѣди

---

[11]) Safarik, ibid. Дриновъ 165. Сърбския князь Душанъ подарилъ въ 1345 год. за мънастирьтъ на гората Моникионъ при Сересъ, *ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Σφολενοῦ* (вмѣсто *Σμ.*) *δένδρα τεσσαράκοντα βαλανίδεα* (Гласник. 26, 23).

и обитавали, както може да се прѣдположи, по западната страна на Вардарската долина; източната часть завземали Сагудатитѣ. Въ 1203 година се поменова „Драгабития“ при Веррия. Епископството *Δρουγουβιτίων* било подчинено на Солунското. Другитѣ Драговичи обитавали въ западнитѣ Родопи, гдѣто още сега напомнятъ за тѣхъ нѣколко мѣстни имена; около Кричимския мънастирь има рѣка Драговица; на сгрьмний дѣсний брѣгъ на Кръчма има градище Драговитъ съ старинни стѣни, а къмъ юго-истокъ отъ Пловдивъ се възвишава върха Драговина [12]). Споредъ тѣхъ Пловдивския митрополитъ ималъ титлата екзархъ. *Θράκης Δρογοβιτίας* (у Кодина *Δραγοβιντίας*). Драговичитѣ сѫ придобили голѣмо значение въ историята на Богомилитѣ. Другитѣ Драговичи биле въ Россия и такожде между Полабскитѣ славяни.

Въ Тесалия живѣли *Велесичи* и *Велегостичи* (*Βελεγεζῆται*) при Пагазийски заливъ. При осаждението на Солонъ отъ Славянитѣ въ VII столѣтие и тѣ участвували въ 676 год.; а въ 675 г. биле съюзници на осаденитѣ. Въ 799 г. словенский князъ *τῆς Βελζητίας*, Акамиръ се опиталъ, макаръ и напраздно, да качи на престола синоветѣ на императора Константина, които живѣли въ Атина. Шафарикъ дирилъ княжеството на Акамира въ страната на Брисяцитѣ, Дриновъ—въ Тессалия. Въ договоритѣ на Алексѣя III съ Венецианцитѣ въ 1199 год. се поменува около Влахия (Θессалия) Деметриада «provincia Belegezitiae,“ сѫщото намираме въ актътъ за раздѣлянието на империята въ 1204 год. И сега още тамъ има градъ Велестино [13]).

---

[12]) Safarik II, 235, 239; Дриновъ 168, 169. Стѣнитѣ на Драговета и Драговина е открилъ чешкия инженеръ Пелцъ (ср. статията въ Pamatky archaeologicke на 1877 год.).

[13]) Safarik II 242; Дриновъ 173 Ср. Tafl, Symbolarum criticorum geogpotiam byzantinom tpectantium portes duae, Abhandl. d. k. boyer. Akademie d. Wiss. V, а отд. 1849 1, 67; сѫщото отъ него De Thessabonica ejusque agro Berol. 1839 p. LXXVII.

Нѣма съмнение, че въ Тессалия е било „Княжение Словѣнско" управлявано подъ върховната власть на Византия отъ славянский апостолъ Методий, до постѫпванието му въ Олимпийския мънастиръ 14). Сега въ Пенея нѣма вече Славяни.

Въ Епиръ навредъ се срѣщали славянски поселения 15) Макушевъ е показалъ, че отъ 1639 мѣстни имена въ сегашния Епиръ 717 сѫ славянски. Албанския езикъ е пъленъ съ славянски думи"; тѣ сѫ събрани отъ Миклошича. Отъ тамошнитѣ племена се поменува за войничитѣ (*Βαιουνῆται*), които въ 676 год. тъй също безпокоили Солонъ. Нормандский князъ Боемундъ въ 1082 год. минувалъ *διά τῆς Βαγενητὶς* къмъ Янина.

Малатерра (XI. ст.) нарича Епиротитѣ Българи, Арту-български градъ. Въ поменати договори на Алексия III и въ другитѣ съврѣменни грамоти, наредъ съ провинцитѣ Янина и Главиница, упомената една: Вагенеция или Ваіенеция. Грамотата на Симеона, братъ на Сърбския царь Душана, дадена въ 1361 год. на единъ епирский болѣринъ исчислява множество мѣстности *ἐν τῷ Θέματι τῆς Βαγετίας*, които всички лѣжали на сѣверъ отъ Артския заливъ 16). „Homines Vagniti" се наричали въ XIV столѣтие Гърцитѣ, които се прѣселили отъ материкътъ на островъ Корфу и станали васали на баронитѣ и гражданитѣ 17).

Не само Епиръ и Тессалия, но и Еллада, древнитѣ знаменити полета на Пелопонезъ, Аттика и Беотия сѫ покрити съ славянски названия на мѣстноститѣ. Тритѣ четвъртини на мѣстнитѣ

---

14) Zigotsv. Methodia et. Šafarik, P..matxy jchoslov. Акад. II, III.

15) Miklosich, Alb. Forschungen I Die slav. Elemente im Albanischen (въ запискитѣ на Виенската Академия). Wien 1870. Макушевъ Истор. разысканія о Славяноxъ въ Албаніи въ срѣдніе вѣка, Варшав 1871, 153.

16) Tafel, syml. crit. geogr. Byz. s, 95; Шофорикъ III 77; Др новъ 172.

17) Hofl, въ Encykl. Эрша и Грубера. Т. 86, стр. 33.

названия краснорѣчиво свидѣтелствоватъ за изчезналитѣ славянски колонии. Геликонъ носи название Загора, при Маратонъ има село Врана. Тука ний намираме гората Хемносъ (Хълмъ) и добрѣ извѣстнитѣ села: Бистрица, Буковина, Горица, Грамица, Каменица, Нивица, Подгора, Црърница и др. Наскоро слѣдъ грьцката революция, когато още всичкитѣ Европейци биле филеллини, се появилъ Фалмерайеръ (1830 год.), единъ отъ найдобритѣ знатоци по източния византийски животъ, и смѣло заявилъ, че новитѣ Гърци подъ никой видъ не могатъ да се считатъ за потомци на побидителитѣ при Маратонъ и Саламинъ, че въ тѣхнитѣ жили нѣма нито капка отъ древна еленска кръвъ, но че тѣ сѫ просто погърчени Славяни. Такова мнѣние, тъй неочаквано и тъй положително изказано, прѣдизвикало страшна бура не само въ Еллада, но и въ всичка Европа. По тоя въпросъ възникнала цѣла литература. Въ скоро врѣме теорията на Фалмерайера намѣрила значително число привърженци [18]. Само въ послѣдне врѣме Карлъ Хопфъ, професcоръ въ Кегсберскийтъ университетъ е можилъ да опровергае доказателството на Фалмерайера, въ своитѣ лекции за срѣдневѣковната Грьция (1867 год.) [19]. Но и той подтвърждава неопровержимата истина, че въ Пелепонневъ дълго врѣме обитавали Славяни и оспорва само това, че Атина била съвършенно безлюдна, че древнитѣ Еллини исчезнали и че новитѣ гърци само съ единий развалепъ езикъ се намиратъ въ родство съ тѣхъ. Мнѣнието на Хопфа получило силна поддържка въ филологическитѣ пзслѣдвания на Миклошича [20].

[18]) Шафарикъ (II, 234—247) не се увлѣкалъ отъ авторитетътъ на Фалмерайера, което признава и Хопфъ, тъй като той говори, че «строго-научнитѣ изслѣдователи на историята, подобно безпристрастний Шафарикъ, само съ голѣма прѣдпазливость се ползували съ добититѣ нови резултати» «Древноститѣ на Щафарика» Хопфъ, на 102 стр. нарича «ein ilassisches von mir vielfoch benutster Werk»

[19]) Hopf, Eesch. Erilchenl uds von Beginn mitelalt rs и т. н. Ersch и Eraber. LXXXV p. 100—109

[20]) Miklosich, Die slaw. Elemente im Neugriechichen. Wien 1870.

Славянитѣ наводнили Пелопоннезъ въ 587 год. и въ
чение на 218 години се удържали тамъ като независимъ
родъ. На побрѣжието господствовали Гърцитѣ. Въ Атина дѣ
тилний животъ се продължавалъ непрѣкъснато; много византи
ски императрици биле родомъ отъ тамъ и въ тоя отстаро вр
ме славенъ градъ се испращали на заточение недоволнитѣ.
врѣме на иконоборството Гърцитѣ въ Еллада и на Цикладит
избрали анти императоръ Козма и на собственнитѣ си кора
изгубили сражението при Цариградъ. Въ врѣме на Констант
на Копронима (74,—775 год.), когато Арапитѣ и чумата
постошавали империята, всичката страна, споредъ думитѣ
Константина Багрянородний била пославянчена. Но още
755 год. императорътъ довелъ всичкитѣ колонисти изъ Елла
въ обезлюдений Цариградъ, слѣдователно Еллинитѣ не се
гълнали съвършенно отъ славянскийтъ потокъ.

Първото отиване да покорягъ славянскитѣ области
вътрѣшната страна послѣдвало въ 783 година, когато полк
водецъ Ставракий, слѣдъ покорението на Тессалия, нападна
на Пелопоннезъ и взелъ отъ тамъ много плѣнни и плячк
когато слѣдъ това (807 год.) Славянитѣ, въ съюзъ съ Сарац
нитѣ нападнали на Патрасъ, то не само биле отблъснати,
биле принудени да плащатъ данъкъ въ Елида. Императрица
Теодора, подъ опекунството на която се намиралъ Михаи
III (842—807 год.), проводила въ Пелопоннезъ полководе
Теокмиста, който покорилъ всичкитѣ славянски племена,
исключение на Милингитѣ и Ѣзерититѣ, които се задължили
плащатъ данъкъ.

Милингитѣ (*Μιλιγγοί*, може би Милинци) живѣли
върховетѣ на Тайгетъ; Езерититѣ (*Ἐζερῖται*, езерци) на лако
ский брѣгъ. При императора Романа и двата плански народ
възстанали (233 год.) и само въ 940 година биле принуден
да платятъ данъкъ. Нѣщо се говори за Милингитѣ въ житие
на Св. Никола († 998 год.), който е проповѣдвалъ по напрѣд

въ Армения и Критъ, послѣ на Евбея, въ Аттика и Лакония, обучавалъ дивия народъ, правилъ цьркови и умрѣлъ въ Лакедемонъ. Милингитѣ сѫ войнствененъ, езический разбойнически народъ, тѣ живѣли тогава подъ управлението на своитѣ собственни вожди на непристѫпнитѣ гори, отъ които тѣ по нѣкога се спускали, за да крадатъ момичета и стада. Тѣ често служили на своеволнитѣ архонти, като „bravi“ [21]).

Около Тайгетъ говорили по славянски още въ полвината на XV ст. Когато въ 3205 година Франкитѣ захванали да завземать Пелопоннезъ, то византийскитѣ граждани и Милингитѣ се срѣщнали съ тѣхъ въ масличната горица Кондуръ, при Каламати, но не можили да се удьржатъ срѣщо натискътъ на покрититѣ съ лати (Cuirasse) рицари. Само въ 1249 година тѣзи „Esclavons“, обитатели на планинскитѣ села и колиби (τά Σκλαβικα) се заклѣли като покорни на Ахайския князь, Вилгелмъ II Виллгардуинъ. Но въ 1263 година отново се подигнали Славянитѣ въ Цакония и Гардиливъ, по всичката Ватика, Кистернъ, Зарнатъ и въ страната на Милингитѣ; въ 1272 година тѣ пакъ възстанали. Най главния имъ родъ билъ Засси въ Яница и Кистернъ; Георги Засси се поменува въ 1310 година, като капитанинъ на Мологитѣ (Милингитѣ), Венецианцитѣ често сѫ водели прѣговори „съ Славянитѣ въ Майнъ“; така напримѣръ въ 1389 година ги възбутували противъ деспота Теодора I; въ 1414 г. взели у тѣхъ на служба яницския Засси и 400 всадинка за защита на Корона и Модона. Въ 1480 г. Славянитѣ въ Майнъ убили всичкитѣ Турци въ тѣхнитѣ области, завзели 29 укрѣпления и повикали Неаполитанский краль Фердинандъ да завземе Морея.

Фалмерайеръ считалъ Майнотитѣ и Цаконитѣ за несъмнѣни остатъци отъ древнитѣ еллини въ пословенчината Еллада. Но сега е доказано, че *Майнотитѣ* сѫ по скоро отъ сла-

---

[21]) Fallmerayer Gesch. von Morea, 1, 221; Hopf 127, 133.

вянско, колкото отъ грьцко происхождение [22]). Также и Цаконитѣ, които обитавали въ древня Кинурия на планинския брѣгъ, между Монембазия и Навилия, споредъ мнѣнието на Хопфа сѫ Славяни.

Въ една венецианска грамота отъ 1293 година Цакония се нарича просто „Sclavonia de Morea“ [23]). Сегашного название на Пелопоннезъ *Морея* Фалмерайеръ произвожда отъ Славянската дума *море*. Противъ това възставалъ още Копитаръ, а сега Хопфъ доказалъ, че Морея е просто метотеза отъ името Romea *Ρωμαία — Μωραία*, la Mourée, l' Amoréa [24]).

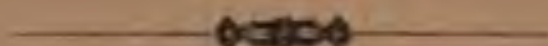

---

[22]) Ср. мѣстностьта Майне въ Bocca di Cattaro и Срчбското собственно име Маньјак, Маньекъ, (Даничичъ Ріечникъ)

[23]) Споредъ конст. Багрянородний гарнизонитѣ на крѣпоститѣ се наричали τζέκωνες; неаполитанската грамота отъ 1302 година нарача грьцкитѣ наемници въ Епиръ «zaconnos и straiotas». Hopf (85-354). По старо-Сърбски обязаностьта за пазение кулитѣ се нарича цаконство. Грамотата отъ 1348 година, Safarik. Pamätky, 2 изд. 100, 120; градозидание и *цаконство* по градовѣхъ; ст. Miclosich, Monserb. 192 Григоровичь, Очеркъ 49: градозидание ии градоблюдение, че тоя терминъ е билъ по напрѣдъ название на народъ, става ясно отъ старо-българския паметникъ, гдѣто между Грьцитѣ и Хървлтитѣ се поменува «Цаконъ». (Saforik II, 733).

[24]) За Славянитѣ въ Морея ср. Nopf, I с. LXXXVI р. 74, 161, 184.

ГЛАВА V.

Дохождането на Българитѣ.

Прѣселението на уралскитѣ Българи и основание на силното господарство въ Мизия въ 679 година. — Нрави, обичай, езикъ, политическо и военно устройство на кореннитѣ Българи. — Тѣхната народность — Отношението на прѣселенцитѣ къмъ славянскитѣ старожили и тѣхното смѣсвание съ послѣднитѣ.

Съ исключение на укрѣпенитѣ приморски градове и тѣхнитѣ околности, гдѣто Гърцитѣ се удържали подъ покровителството на византийцитѣ, въ недостжпнитѣ планински области, които по прѣдишнему обитавали свободнитѣ Албанци и Румжни, цѣлийтъ полуостровъ билъ заселенъ съ Славяня. Отъ мисъ Матапанъ до далматинскитѣ портове и до устието на Дунава нѣмало область безъ славянско население Макаръ че тѣ сж биле многочислемни и опитни въ военно отношение, но не можили да се съединятъ въ едно политическо цѣло. Само врѣменно общата опасность ги съединявала; а обикновенно разединенитѣ съсѣдни области се борили по межцу си. Ето защо Византийцитѣ сж можили малко-по-малко да покорятъ повечето отъ славянскитѣ племена, особенно въ прибрѣжнитѣ страни и въ Еллада. Ний вече споменахме за неславянското племе Българи, които въ VI столѣтие не еднократно прѣдприемали грабителни нападения отъ къмъ Дунавътъ. Тѣ именно, като покорили разединенитѣ славянски племена, основали отчасти съ силата на оржжие, отчасти съ мирни съюзи малко-по малко силно господарство

което, макаръ промѣнливо, въ течение на повече отъ седемь столѣтия имало такова силно влияние върху сждбата на полуострова.

За първобитната история на Българитѣ, до тѣхното идване на полуостровътъ до насъ сж дошле два расказа, единъ туземенъ другий грьцкй. Туземнийтъ разказъ, който билъ недавно откритъ, е до толкова интересенъ, колкото и неясенъ. Текстътъ му, макаръ да е славянский, но е размѣсенъ съ необяснима до сега думи отъ съвършенно забравенийтъ езикъ на кореннитѣ неславянски Българи. Той съдържа въ себе си списъкътъ на българскитѣ князове отъ първобитно врѣме до 765 година. Вѣроятно, той първоначално е билъ начьртанъ съ грьцки букви, а послѣ билъ включенъ въ славянскитѣ лѣтописи [1]). Грьцкийтъ разказъ се намира въ хрониката на Цариградский патриархъ Никифоръ († 815 г.). Двата разказа въ много отношения се отличаватъ по между си.

---

[1]) А Поповъ, Обзоръ хранографовъ русской редакцiй Москва 1866, I. 25. Хилфердинъ, Собрание сочиненiй, I. 20. Неславянскитѣ думи тука сж напечатани съ курсивни букви.

«*Авитохолъ* житъ лѣтъ т҃. родъ емоу *доуло*. а лѣтъ ем *диломъ твирѥмъ* *Ирникъ* жытъ лѣтъ р҃ и н҃ лѣт род емоу *доуло*. а лѣтъ емоу *диломъ твиремъ* *Гостунъ* намѣстникъ сыи. в҃ лѣт род емоу *Ѥрми*. а лѣт емоу *дохсъ твиремъ* *Коур'тъ* 8 лѣт дръжа род емоу *доуло*. а лѣт емоу *шѥгоръ вечѥмъ* *Бѥзмѣръ* г҃ лѣт а родъ емоу дуло. а лѣт емоу шѥгоръ вѣчѥмъ сии ѥ кънязъ дрьжашѥ княжениѥ Ѡбону страноу Доунаꙗ лт ф҃. и ѕ҃i. ѡстриженами главами. И потомъ придѥ на страноу Дунаꙗ. *Исперих* кнѧзь тожле и доселѣ. *Есперих* кнѧзь 8. ѻдино лѣто. род емоу *доуло*. а лѣтъ емоу *верѥниалѥмъ*. *Тѥрвѥлъ* к҃ и а҃ лѣт род емоу *доуло*. а лѣт ему *текоучетѥмъ твирѥмъ* к҃ и н҃ лѣт род емоу *доуло*. а лѣт ѥмоу *дваншѥхтѥмъ*. *Севаръ* е҃ лѣт род ему. *дуло*. а лѣт, емоу *тохал'томъ*. *Кормисошь* з҃i лѣт родъ емоу *вокиль*. а лѣт емоу *шегоръ твиримь*. сиже кнзь измѣни род *доуловъ* рекше *вихтунь винѥхъ*. з҃ лѣт. а род емоу *оукиль* емꙋ имяшѥ *горалмь*. *Тѥлѥць* г҃ лѣт род моу *оугаинь*. а лѣт емоу *соморъ олтмь*. и сии много радъ *оуморъ*.

Откъслекътъ отъ туземното прѣдание се начева отъ царуванието на двама князя, които ужъ достигнали библейска старость, тъй като царуванието на единатъ се продължавало 300 години, а на другийтъ 150. Слѣдъ *Авитохола* и *Ирника* отъ династията на *Дуло* наслѣдвалъ узурпаторъ отъ колѣното на *Ерми*, който ималъ славенско име *Гостунъ* и царствувалъ не повече отъ двѣ години. Подиръ това царували двама Дулоиди, Куртъ 60 години и Безмѣръ три години; подирь това народътъ се прѣселилъ на югъ прѣзъ Дунаватъ. И тъй въ течение на 515 години на сѣверъ отъ Дунавътъ царували само 5 князя. (164—679 г. слѣдъ С. Х.). Куртъ е извѣстенъ и на византийскитѣ хронографи, у които той се нарича *Кувранъ* или *Кроватъ*. Той отхвърлилъ Аварското иго и заключилъ приятелский съюзъ съ императорътъ Ираклий (ок. 634—641 г.). За синоветѣ на Кузрата говори подробно Никифоръ. Споредъ неговитѣ думи, българитѣ, слѣдъ смъртьта на Кубрата, въ врѣмето на Константина IV (668—685), се раздѣлили на петъ орди споредъ числото на петьтѣ сина на умрѣлийтъ князъ. Първата орда на най стария синъ *Батбай* останала въ коренитѣ жилища въ прибрѣжията на Азовското море и при рѣката Кубань; втората подъ началството на *Котрага* ужъ прѣминала прѣзъ рѣката Донъ; третята се поселила въ Аварската Паннония; четвъртата проникнала до Италия, а петата под. прѣдводителството на Аспаруха се утвърдила въ Бессарабия. По сетнѣшнитѣ Византийци прѣписвали расказъ на Никифора, който се считалъ до сега за достовѣренъ. Но въ него има значителенъ анахронизмъ. Раздѣлението на българскитѣ орди е било много по рано отъ III столѣтие. Сѫществуватъ ясни свидѣтелства, че Българитѣ много по рано чергарували (кочевали) около Дунавътъ

й днія, рол емоу *оукиль*. а ем8 *диломъ тоутомъ*.» Хилфердингъ напрасно се опитвалъ да обясни тѣзи думи съ помощьта на маджарскийтъ езикъ. Тѣзи думи, споредъ мнѣнието на казанскитѣ ориенталисти, помагали ди се обяснятъ съ помощьта на чувашкийтъ езикъ за което азъ, за съжаление нищо повече незнамъ.

Готскийтъ историкъ Иорнандъ (552 г.) съобщава че около полвината на V столѣтие тѣ сж помѣщавали на сѣверозападнийтъ брѣгъ на черното море и биле источни съсѣди на Дакийскитѣ славяни. Оттамъ тѣ сж нападали и грабили дунавскийтъ край. Кассиодоръ (467—575), министръ на остготскийтъ кралъ Теодорихъ (487—526), и неговийтъ съврѣменникъ Еннодий, епископъ тицинский, говорятъ за тѣхнийтъ краль, че той два пжти побѣдилъ Българитѣ, които се считали многочисленни и непобѣдими. Първото отъ тѣзи сражения, въ което младия Теодорихъ показалъ своитъ героизмъ, послѣдвало още до прѣминаванието на остготитѣ изъ Паннония въ Италия (487 г.), а може би послѣ това, когато, споредъ грьцкитѣ извѣстия. Българитѣ биле повикани на помощь срѣщо Гатитѣ отъ императорътъ Зенона (482 г.). Въ второто сражение, което происходило около Сирмия, при источната граница на готското царство, кралятъ, вслѣдствие старческа слабость, не можилъ лично да участвува (507 г.). Между това Българитѣ често нападали на полуостровътъ и особенно грабили Тракия (499 - 402 г.). Впослѣдствие тѣ сж покорили подъ върховната власть на Аваритѣ.

Около полвината на VII столѣтия българский князъ на дунавската орда билъ *Асперихъ*, когото грьцкитѣ наричатъ *Аспарухъ*. Жилищата на тая орда по старо славянски се наричали жглъ, а Грьцкитѣ наричали *Онглосъ* мѣстото между Днѣстръ, Дунавътъ и Понтъ, което носи татарско название *Буджакъ*, по български значи жгълъ. Отсетнѣ тамъ живѣли славянскитѣ Угличи.

Отъ тѣзи си жилища Българитѣ правили нападения прѣзъ Дунавътъ въ Мизия и даже прѣзъ Хемъ въ Тракия. За да нькажи Българитѣ, императоръ Константинъ Погонатъ прѣдприелъ срѣщо тѣхъ въ 679 година походъ по сухо и по море къмъ устието на Дунавътъ, но резултатътъ на тая експедиция не

[2]) Дриновъ. Заселение 91 и неговитѣ статии «униили сме?» въ Браилското переодическо списание V и VI, 223.

оправдалъ неговитѣ надѣжди. Тоя походъ билъ неудаченъ, а Българитѣ, като се убѣдили въ безсилието на Византийцитѣ, въ сжщата година се прѣселили на другия брѣгъ на Дунавътъ. Аспарухъ съ своитѣ полчища бързо проникналъ до Варна. Мизийскитѣ ниви, които биле окржжени отпрѣдъ съ стрьмни и непроходими балкани (Хемъ), въ тилътъ съ широкия Дунавъ, на истокъ съ бурнитѣ вълни на Черно море, се оказали много сгодни за поселяване. Гърцитѣ и не мислили за пó-нататъшно съпротивяване, за което тъй сжщо нѣмали сила и дунавскитѣ Славяни. Най-напрѣдъ Българитѣ испъдили Сѣверянитѣ, които обитавали въ мѣстностьта прѣдъ Берегавскийтъ проходъ, въ Балканитѣ къмъ истокъ и тукъ си расположили главната квартира; Прѣславъ или Ески-Стамбулъ при Шуменъ станалъ столица на тѣхнитѣ князове. Другитѣ седемъ племена такожде трѣбвало да се покорятъ на българскитѣ завоеватели [3]). Най вѣроятното е, че Славянитѣ сж биле доволни отъ това промѣнуванио, което ги освободило отъ ненавистното византийско владичество. Прѣдѣлитѣ на новото българско господарство се простирали най напрѣдъ отъ Варна само до прѣдишната граница между римскитѣ диецези Тракия и Иллирия; къмъ западъ отъ Осма до границата на аварската земя българското владичество било само номинално; йоще въ 818 г. Славянитѣ около Тимокъ биле независими, а Сердика до 800 г. принадлежала на Византийцитѣ. Отъ свършакътъ на VIII столѣтие и особенно отъ въвежданието на христианството българското господарство бърже възрасло повече чрѣзъ присъединяванието на славянскийтъ западъ по миренъ начинъ. Славянскитѣ племена, като сж запазили своитѣ стари княжески фамилии — болѣри, войводи и князове, малко-по-малко се слѣли подъ новото господарство въ единъ народъ,

---

3) Nicephorus potr. 40. Theophanes I, 549. Šafarik II, 172, и слѣд. Дриновъ, Заселеніе 152, Происхожденье 41 и слѣд.

който приелъ названието на своитѣ владетели — Българи, което се запазило и до сега. Господствующвйтъ народъ, силний по мжжество, но слабъ по число, скоро се отказалъ отъ черкарскийтъ (кочующий) животъ и като се засѣдялъ, смѣсилъ се съвършенно съ своитѣ славянски подданници; слѣдъ нѣколко столѣтия вече нѣмало два народа, които да говорятъ на разни езици, но биле само Българи, които хортували по славянски.

Каква е била сждбата на другитѣ четире български орди? Една отъ тѣхъ, а именно най силната, обитавала по-сетнѣ по върхната часть на Волга и Кама, гдѣто образовала силно господарство Велика България съ столицата Българъ. Историята на Волжскитѣ Българи нѣма нищо общо съ сждбата на тѣхнитѣ придунавски сродници. За тѣхъ се намиратъ извѣстия у тѣхнитѣ приятели Арапитѣ и у закоренелитѣ тѣхни врагове Руситѣ. Въ 922 година тѣ приелиислямътъ. Езикътъ имъ споредъ аронскитѣ извѣстия, билъ хозарский съ тюркски елементи; Хозаритѣ принадлежали къмъ угорскийтъ клонъ на финското племе [4]). Слѣдъ страшна една борба тѣхното могжщество е било унищожено отъ Татаритѣ въ XIII столѣтие. Прѣдполагатъ, че Чувашитѣ, около Казань, сж остатки отъ волжскитѣ Българи.

Другата българска орда живѣла въ Унгария у Аваритѣ. Като се скарали, тя, около 9000 мжжи съ семейства, прѣминала къмъ Финитѣ, но почти цѣлата (орда) била измѣннически истрѣбена отъ послѣднитѣ. Останалитѣ побѣгнали въ Италия; тука лонгобардскийтъ кралъ Гримоалдъ имъ далъ жилища въ Молисзката областъ около Бояна и Щеринъ. Още въ врѣмето на Павла Диаконътъ († ок. 800 г.) българскийтъ езикъ билъ тамъ въ употрѣбление, макаръ че всички разбирали и италиянскийтъ езикъ [5]).

4) Roesler, Rom. Stud. 219, 251.
5) Paulus Diaconus V, 29. Roesler 235. Дриновъ Произхождепье .

За нравитѣ и битътъ на древнитѣ Българи се запазили много извѣстия отчасти у Византийцитѣ и отчасти у Арапитѣ, а особенно по въпроситѣ, които Българитѣ прѣдложили на папа Николай I, когато мислили да приематъ християнството [6]).

Въ Мизия най вѣроятно е, че Българитѣ сж обитавали въ сегашната Добруджа и прибрѣжието на Понтъ. Щомъ сж дошли тука тѣ сж испъдили славянскитѣ Сѣверяни. До X столѣтие центрътъ на българското царство е билъ въ камчийската долина и въ добруджанскитѣ равнини; въ Прѣславъ на голѣмата Камчия е била резиденцията, въ Дерстръ (Силистра) господарственната крѣпость. Въ тѣзи мѣста и въ турско врѣме сж прѣобладавали поселения отъ господствующето османско племе.

Всичкитѣ походи на Византийцитѣ противъ Българитѣ въ XIII и IV столѣтия биле насочени не къмъ западъ, чрѣзъ Пловдивъ въ София или въ околноститѣ на Търново, но къмъ устията на Дунавътъ и въ околноститѣ на Варна.

Древнитѣ Българи, ако да не сж имали по много жени, то понѣ сж имали по двѣ жени. За зестра на згоденицата е служило злато, срѣбро, добитъкъ и др. Князоветѣ имали обикновение да водятъ съ себе си своя харемликъ. Относително дрѣхитѣ казватъ, че мжжиетѣ и женитѣ носили широки гащи и женитѣ, подобно на кадънитѣ, си закривали лицето, мжжиетѣ си брьснали коснитѣ на главата и по источний обичай носили чалми (ligatura lintei quam in capite gestatis),

---

6) Nicolai pontif. responsa ad consulta Bulgarorum in Labbei et Cossartii Sacrosancta concilia Poer. 1671. VIII. 516-540. Ср. Bosler. Rom, Stud. 240 гдѣто се говори доволно пространно за дунавскитѣ и волжскитѣ Българи. Арапскитѣ извѣстия, за Борджания, у ел—Гарапъ ок. 845 г. ed Barbier. de Maynord, Le livre des routes d'Ibn'Khordad. pegh. Paris 1865, 221 и у Масуди прѣцѣняванието на този трудъ слѣд. у Котляревский за погребалнитѣ обичаи у езичницитѣ Славяни. Москва 1868. Прибавление 06 слѣд.

които не снемали даже въ храмоветѣ. Споредъ Свидаса Българитѣ се обличали по аварски.

За хрьна употрѣблявали главно мѣсо. Но ѣли мѣсото само на онѣзи животни, които считали за чисти и при убиванието на които се е пролѣла кръвь. Когато приемали християнство, всѣкога любопитствовали да знаятъ числото на постнитѣ дни.

Болнитѣ си лѣчили съ суевѣрни срѣдства. Около шията на болния вързвали ивица и му давали вмѣсто лѣкарство камъчета. Споредъ разказитѣ на Арапитѣ труповетѣ на голѣмцитѣ или се изгаряли заедно съ ближнитѣ му, или пъкъ се погребвали въ гробове, въ които закопавали и слугитѣ и женитѣ на болѣрецътъ [7]).

Сѫдопроизводството имъ било варварско. Ако изобличенийтъ въ кражба или въ грабежъ не се съзнавалъ доброволно въ постѫпката си, въ която се обвинявалъ, то сѫдията го билъ по главата съ сопа, или го болъ съ желѣзни шипове по бедрото, до като не се съзнавалъ. Крадението добитъкъ и робове жестоко се наказвало. Често наказвали и съ смърть. Благороднитѣ, които сѫ вземали участие въ възстание, се лишавали отъ животъ, а имуществата имъ, дѣцата и роднинитѣ тъй сѫщо се истрѣбвали.

Придворнийтъ етикетъ ималъ азиятский характеръ : князътъ обѣдвалъ на особенна маса, даже жена му не смѣяла да сѣдне при него. Придворнитѣ обѣдвали въ извѣстно разстояние около княза и сѣдяли на столове или пъкъ просто на земята. Човѣшки черепи имъ служили за чеши. Лѣвата страна била почетната. Кога сключвали договоръ, клѣли се на гола сабя, и разсичали кучета.

Древнитѣ Българи прѣкарвали воинствененъ животъ и

7) Котляревский ор. cit 59–62.

въобще биле суровъ народъ. Границитѣ на господарството имъ се пазяли отъ много караули и никой, нито свободенъ, нито рабъ, не смѣялъ да се изсели изъ страната. Ако би нѣкой да е побѣгвалъ, то пограничнитѣ стражари се прѣдавали на смърть. Споредъ арапскитѣ извѣстия, цѣлета страна била окръжена съ трьнести плетища и съ дървени прозорци. Въ частнитѣ села нѣмало плетове. Знамето имъ било конска опашка, подобно на турскийтъ бунчукъ. Имало дни, въ които се запрѣщавало да се сражаватъ: въ извѣстни неблагоприятни дни слѣдвало да се избѣгва битката. Прѣди да влѣзатъ въ сражение началницитѣ поръчвали на пó-важнитѣ и пó-умнитѣ войници да прѣгледатъ оружието и коннетѣ. Тежко и горко на оногова, у когото се намѣри нѣщо не исправно: такъвъ тозъ-часъ се наказвалъ съ смърть. Прѣдъ началото на битвата се занимавали съ магесничество, игри, пѣсни и съ прѣдсказвания (incantationes et joca et carmina et nonnula auguria). Побѣгналитѣ изъ сражението наказвали варварски; сѫщото наказание се употрѣбявало и за непослушнитѣ спрямо началницитѣ.

Споредъ разказътъ на Арапинътъ Масуди (956 г.) древнитѣ Българи нѣмали нито срѣбърни, нито златни монети; всичко се плащало въ натура съ добитъкъ. Въ мирно врѣме тѣ продавали на Гърцитѣ славянски момчета и момичета като роби въ Цариградъ.

Древне-българското господарство имало аристократическо устройство. Князьтъ се наричалъ Ханъ. Послѣ князьтъ висша власть ималъ съвѣтътъ на шесть-тѣ болѣри, називаеми Βοιλάδες Βολιάδες; отъ тая дума нѣкои произвождатъ славянската дума болѣринъ, която се намира въ употрѣбление само у Русситѣ и у Българитѣ, отъ които е прѣминало къмъ Власитѣ и Албанцитѣ. Съгласно съ придворнийтъ етикетъ, византийскийтъ посланникъ при българскийтъ дворъ най напрѣдъ питалъ за здравието на князьтъ, за жена му и дѣца-

та му; послѣ за здравието на Булиасъ Тархана (маџжарски tar—хазна) и Канартихина, сѫщо и за здравието на шесть-тѣ главни (велики) болѣри; послѣ за здравието на другитѣ болѣри вѫтрѣшни и вънкашни, т. е. живущи при дворътъ и въ страната, и най-сетнѣ за здравието на цѣлийтъ родъ. Отъ знаменититѣ (дворянскитѣ) родове въ приведенийтъ туземенъ откъслъкъ се поменуватъ фамилиитѣ: Ерми, Угойнъ, Укилъ или Вокилъ и княжескийтъ родъ Дуло. Много отъ дворянскитѣ имена окончаватъ на булъ; отъ това произвождатъ старо-слав. **былъ** (боляръ).

Таквва биле нравитѣ и обичаитѣ на Българитѣ, когато тѣ подъ началството на Аспаруха се поселили въ Мизия въ 679 година. Разликата, която сѫществува между тоя народъ и древнитѣ Славяни, които живѣли на полуостровътъ въ V и VI столѣтия, както ги описватъ Прокопий и Маврикий, а тъй сѫщо разликата между животътъ на Аспаруховитѣ Българи и Славянитѣ, които сега се наричатъ Българи, позволява да се усъмнимъ въ това, че аспаруховитѣ Българи сѫ биле Славяни.

Напрасно се опитвахме да намѣримъ славянски звукове въ горѣприведенийтъ списъкъ на княжескитѣ имена. Само въ азиятскитѣ езици може да се намѣри аналогия съ древне-българскитѣ, лични имена, както: Куртъ, Батбай, Котрагъ, Церигъ, Тербелъ, Телецъ, Цигатъ, Баянъ, Умаръ, Кардамъ, Крумъ, Омортагъ, Сурсувулъ, Алоботуръ, Токтусъ и др. По нѣкога се опитвали да ги сравняватъ съ славянскитѣ имена, но правили това безъ научно понимание, а за това съвършенно неудачно.

Мохамедовото учение захванало тъй сѫщо да се вкоренява у дунавскитѣ Българи. Волжскитѣ Българи приели islямътъ отъ Арапитѣ. Мохамеданскитѣ миссионери се появявали такожде въ дунавскитѣ страни. Въ грамотата на папа Николая (866 г.) се поменува за сарацинскитѣ книги у Българитѣ (Libri profani, quos a saracinis vos abetulisse acapud

vos parere perhibetis): папата повелялъ да ги изгорятъ. За българскитѣ мохамедани се говори тъй сѫщо въ българскийтъ номоканоникъ отъ XIII столѣтие [8]). Въ Византийскитѣ исторически източници, Славянитѣ се явяватъ като отдѣленъ отъ Българитѣ народъ. Въ житието на Св. Димитръ Солунский (VIII стол.) четемъ, че между съвѣтницитѣ на българскийтъ князь имало мѫжи, които знаяли: грьцки, български и Славянски. Анналиститѣ отъ VIII столѣтие ясно отличаватъ славянскитѣ отряди отъ българскитѣ при Тербела, Крума и другитѣ князове.

Рускийтъ лѣтописецъ Несторъ, така сѫщо не причислява Българитѣ къмъ Славянитѣ, но ги туря на рѣдъ съ Хазаритѣ, Маджаритѣ и Обритѣ. Той говори: „Словѣньску же язику . . . живущю на Дунаи, придоша отъ Скуфъ, рекше отъ Козаръ, рекоми и Болгаре, сѣдоша по Дунаеви, насилници словѣномъ биша" [9]).

До сега малко е йоще извѣстно за отношенията на старитѣ Славяни въ Мизия къмъ своитѣ български господари. Но както се види, българскийтъ елементъ е ималъ малко влияние върху характерътъ и нравитѣ на славянскийтъ народъ: образованитѣ Славяни по-скоро сѫ биле учители на варварскитѣ пришелци, отколкото наопаки. Българскитѣ князове живѣли дружно съ славянскитѣ старейшини. Господарственнитѣ длъжности биле общи, Крумъ е пировалъ въ обществото на славянскитѣ болѣри; въ 812 година единъ отъ българскитѣ посланници е ималъ славянско име, Драгомиръ; а около половината на IX столѣтие се срѣщатъ членове отъ царствующата фамилия съ славянски имена. Може да се каже, че смѣсването на малочисленнийтъ господствующий народъ съ многото покорени Славяни е станало доволно бърже.

---

8) Вукъ Караджичь. примјери 'србско-славянскаго језика 7 Jnc.: Аште кто въ Българѣхъ бѫдетъ въ Бохмитѣхъ и пр.
9) Лѣтопись по Лавр. списку. С—П. 1871. стр. 10.

Твърдѣ е вѣроятно, че при покоряванието на Мизия по́-голѣмата часть отъ славянскитѣ собственници биле прѣвърнати въ роби (крѣпостни). Понѣ личното робско състояние у Българитѣ е по́-старо, отколкото у другитѣ Славяни. Въ проповѣдитѣ на Българскийтъ епископъ Константинъ, ученикъ на славянскитѣ апостоли (894), читемъ: „сице оучими братье по всея недѣля, аще и не по вся дъни за настоащая работи властель оунѣище боудемъ тъгда бо свѣтьлѣише боудемъ і мьзда больши наложена будетъ, егда и властельскоу работя оутяжимъ и божию слоужьбоу съвършимъ“ [10]).

Много полемически статии сѫ писани за народностьта на аспаруховитѣ Българи и тѣхнитѣ отношения, както къмъ кореннитѣ мизийски Славяни, тъй и къмъ сегашнитѣ Българи [11]). Въ края на миналото столѣтие сѫ биле обнародвани двѣ статии относително тѣзи въпроси. Споредъ тѣхъ сегашнитѣ Българи се признаватъ за потомци на аспаруховитѣ орди. Едни считатъ древнитѣ и новитѣ Българи за Татари; други мислятъ, че и123 еднитѣ и другитѣ сѫ Славяни. Нѣмскитѣ изслѣдователи Тунманнъ (1775) и Енгель (1796) доказвали, че дружината на Аспаруха е била по происхождение татарска и за това считали сегашнитѣ Българи за посдавенчени Татари, като не сѫ имали, разумѣва се, точни свѣдѣния за тѣхния характеръ и езикъ. Сърбинътъ Раичъ (1794) и Руссинътъ Венелинъ (1829) отивали противоположно. Като узнали по собственний опитъ, че сегашнитѣ Българи сѫ славянски народъ, тѣ обявили, че тѣхнитѣ прѣдѣди, Българитѣ отъ врѣмето на

10) Горский и Невоструевъ, Описание рукописей Моск. синодальной библ. II. 2, 227. Ягичъ въ Starine jugoslav. Акад. V. 34.

11) Различнитѣ теории за происхождението на Българитѣ най удачно сѫ съставени отъ Дринова въ съчинението „Поглѣдъ врѣхъ происхождението на българскийтъ народъ и началото на българската история“. Виена 1869, 80 и слѣд. ср. Casopis Ces Musla 1871, 87.

Аспаруха, не могли да не бѫдатъ такожде Славяни [12]).

Но работата е въ това, че между древнитѣ и сегашнитѣ Българи нѣма никаква родственна свръзка. Тоя заплетенъ въпросъ билъ рѣшенъ отъ Шафарика въ съчинението му «Slovanske Starozitnosti» (1837).

Споредъ неговийтъ възгледъ Българитѣ, т. е. ордата, която завзела Мизия подъ прѣдводителството на Аспаруха въ 679 г., а сѫщо и родственната ней орда при Кама и Волга, принадлежала къмъ Уралското, т. е. чудското или финското племе, слѣдователно била близна по родство на Вотяцитѣ, Черемиситѣ и Зирянитѣ [13]). „Прѣдводителитѣ", пише Шафарикъ, „на немногочисленни, но храбри и опитни въ военното дѣло полчища нападнали на миролюбивитѣ занимавши се съ земледѣлие и стопанство Славяни, подчинили ги подъ своята върховна власть, поселили се между тѣхъ и като опитали единъ пѫть удобството на благоустроенийтъ животъ, въ кѫсо врѣме до такава степень се сближили съ своитѣ нови подданници щото най-сетнѣ приели тѣхнитѣ нрави, обичаи и езикъ и даже заедно съ тѣхъ приели и християнството, но при това съвършенно изгубили своята народность и се прѣвърнали отъ уралски Финни въ задбалкански Славяни". Това възрѣние било прието почти отъ всичкитѣ уважаеми славянски и несла-

---

12) И двѣтѣ партии забравили едно много важно обстоятелство. Аспаруховитѣ Българи и тѣхнитѣ приемници завземали не повече отъ четвъртата часть из онова пространство, което сега е завзето отъ говорящийтъ по славянски българский народъ. Само слѣдъ истичанието на двѣ столѣтия тѣхното господство се распространило по другата страна на Балканитѣ въ Тракия и Македония, които въ 679 г. биле вече посlavянчени. За това именно не могатъ да се считатъ Българитѣ, които въ 679 г. живѣли въ Мизия, за прѣдѣди на всичкийтъ сегашенъ българский народъ.

13) Safarik. Sebrane Spisq II. 176. Куникъ Токтамишъ и Фирковичь (С.—Б. 1876) 39, счита за доказано, че българскитѣ ханове, които прѣминали въ VII вѣкъ Дунавътъ и покорили въ Мизия седемьтѣ славянски племена, били отъ тюркско происхождение.

вянски учени [14]). У сегашнитѣ Българи при обсѫжданието на тоя въпросъ обикновенно е прѣобладавалъ недостатъкъ отъ научна критика или изопаченно понятие за народната честь. Повечето се придържатъ о венелиновото мнѣние. Само въ послѣдно врѣме учението на Шафарика е намѣрило усърденъ защитникъ въ Дринова. То и намъ се чини за вѣрно и исторически основателно.

И тъй прѣдѣдитѣ на сегашнитѣ Българи сѫ биле не една шепа отъ аспаруховитѣ Българи, които завладѣли въ 679 година една часть отъ дунавската Мизия, но Славянитѣ, които много по-рано се поселили както въ Мизия, така и въ Тракия, Македония, Епиръ и даже почти по цѣлийтъ полуостровъ. Кръвьта на финскитѣ Българи, която е текла прѣимущественно въ жилитѣ на дворянскитѣ родове въ собственно българската страна — между Дунавътъ и Балканитѣ, чини ми се, че отколѣ е изфирясала.

За смѣсванието на господствующийтъ народъ съ подчиненийтъ е достатъчно единъ периодъ отъ 250 години. Господствующийтъ народъ, финскитѣ Българи, като съединили всичкитѣ славянски племена въ едно могѫщественно господарство, макаръ, че приелъ тѣхнийтъ езикъ и прави, но прѣдалъ своето название на подчиненитѣ славянски области.

Покоренийтъ народъ, Словенитѣ, както тѣ наричали себе си, макаръ, че погълналъ господствующийтъ иноезиченъ родъ, но за това се лишилъ отъ своето древне име. И така всичкитѣ обитатели отъ едно и сѫщо господарство се означавали съ названието на исчезнувшийтъ, господарствующий народъ — Българитѣ, Βούλγαρος [15]).

---

14) Разсѫждението на русскийтъ историкъ Иловайский „О славизмѣ древнихъ Болгаръ" (1874) до сега не сме видѣли.

15) Въ срѣднитѣ вѣкове писали обикновенно Блъгаринъ. Сега произносятъ така само въ Тракия; въ другитѣ мѣстности и въ писменнийтъ езикъ народното име е Българинъ, оттука и латински Bulgarus, грьцки Βούλγαρος, русски Болгаринъ.

Старобългарскийтъ финский езикъ нѣмалъ никакво влияние върху славянскийтъ. Това, което ни поражава въ новобългарското нарѣчие, като происхождение, както бѣше показано, трако-илирийско, то е, че финскитѣ елементи не сѫществуватъ въ езикътъ на Славянитѣ, живущи при Хемъ, Родопитѣ и Шаръ.

По тоя начинъ ний срѣщаме въ България етнографическо явление, което се е повторило и въ русското господарство слѣдъ двѣста години. Тука малка една дружина Варяги дала на разединенитѣ племена твърдо политическо устройство и национално име, слѣдъ което сама се посլавянчила. Въ подобно отношение се намирали германскитѣ Франки и Лонгобардитѣ къмъ Романитѣ въ Галлия и сегашната Ломбардия. И защо да диримъ толкова далечъ аналогия. Най-ближнитѣ съсѣди на Българитѣ прѣдали на забравение своето славно нѣкога име Ἕλληνες и отколѣ йоще се наричатъ по името на своитѣ владѣтели — Ῥωμαῖοι, макаръ че римската кръвь не се смѣсвала съ древне-елинската. Названието на господарствата всякога е по-силно отъ името на народа.

Глава VI.

Крумъ и Омортагъ.

Историята на Блъгаритѣ отъ като се прѣселили въ Мизия като приели християнство (679—864). — Дулоиды. — Войнитѣ Константина V Копронима. — Хановетѣ Крумъ и Омортагъ. — Бо бата на Гърцитѣ съ Франкитѣ. — Надписътъ на Омортага. — Ра ширение на българското могѫщество отъ Цариградъ до Тиса.

Утвърдяването на аспаруховата орда въ областитѣ ме ду Дунавътъ и Хемътъ произвело явно промѣнение въ отн шенията на цѣлия полуостровъ. Къмъ враговетѣ на римска империя се прибавилъ противникъ още по́-опасенъ, защото намиралъ твърдѣ близо. Мизия била изгубена безвъзвратн За да спаси Тракия императора чрѣзъ договоръ съ Българ тѣ се задължилъ да плаща данъкъ и се отказалъ отъ пр тязанията си въ Мизия. Но Тракия вслѣдствие угрожавша опасность, била възведена въ провинция (thema) и получи особенно, военно управление [1]).

До сега историята на българский народъ отъ прѣселн нието въ Мизия до приемание християнството прѣдставля цѣлъ редъ кървави походи, още неизслѣдвани всестранно. О туземнитѣ извѣстия нѣма нищо друго, освѣнъ упоменаем списъкъ на князоветѣ и надписитѣ; всичко, което знаемъ о носително онова, е основано върху свидѣтелствата на Виза тийцитѣ и Франкитѣ.

Въ VIII столѣтие полуостровътъ се е състоялъ отъ т

1) Constantinus Porph. de Them. I. II cap. 1. Tafel, Const. Porph. prov. p. XXIII 6.

части. Тука биле: Романия (тъй се наричало римското господарство у Славянитѣ и Латинцитѣ) въ Тракия и въ македонскитѣ, тессалийскитѣ, ахайскитѣ, епирскитѣ и далматинскитѣ побрѣжия; България между Хемъ и нижний Дунавъ и Словиния отъ Хемъ до Пелопонезъ и Адриатическо море, състояща отъ много незначителни княжества на Тимочанитѣ, Моравапитѣ, Бреяцитѣ, Смолянитѣ, Дроговичитѣ, Сагудатитѣ, Велигостичитѣ и др. Историята на онова врѣме се състои въ това, че Романия отъ постояннитѣ войни е ослабявала, а България отъ присъединяванието на славянскитѣ княжества постепенно се е расширочавала, до като най сетнѣ при Симеона (888—927) всички голѣми княжества на Словиния се намирали въ прѣдѣлитѣ на българското господарство.

Аспарухъ, основательтъ на българското господарство, е князувалъ, спорѣдъ свѣдѣнията изъ списъкътъ на князоветѣ, всичко 61 година (приблизително отъ 640—700). Императорътъ Юстинианъ II Ринотметъ, послѣдния отъ династията на Ираклия, се отказалъ да плаща данъкъ; тогава разсърдений Аспарухъ е тръгналъ въ походъ срѣщо Грьцитѣ, но е прѣтьрпѣлъ поражение. Но Българитѣ нападнали на императорътъ, когато се е възврьщалъ отъ експедицията въ македонска „Словиния", тъй щото той едва е можалъ да си спаси животътъ (687 год.). Приемникътъ на Аспаруха, Тервелъ (Τέρβελης), 700—720) е induced главна подпорка на Юстиниана II. Когато послѣдния е билъ свалепъ отъ прѣстолътъ и закаранъ въ Кърымъ, той избѣгалъ отъ тамъ на лодка (каикъ) и отишелъ къмъ устията на Дунавътъ, гдѣто билъ радостно приетъ отъ българскийтъ владѣтель. Съ помощьта на Тервела Юстинианъ отново се утвьрдилъ въ Цариградъ и е наградилъ съюзникътъ си съ великолѣпни дарове и за отличие го нарѣклъ цезарь (705). Наскоро неблагодарний Юстинианъ II е нарушилъ мирътъ и обявилъ война на Българитѣ, но тѣ го побѣдили при Ахило на морскийтъ брѣгъ (707).

При слѣдующитѣ трима императори, които въ течение на шесть години се качили на прѣстола и биле на-скоро испъждани, Византийцитѣ промѣнливо воевали или живѣли мирно съ Тервела, до като се състоялъ новия договоръ около 714 година, който обезпечавалъ взаимнитѣ търговски отношения. Но когато въ 717 година Арапитѣ обсадили Цариградъ, то Българитѣ нападнали на обсаждавшитѣ, помогнали на Гърцитѣ и спасили обсадения градъ. Въ 719 година Тервелъ пакъ искалъ да натрапи на Византийцитѣ испъдения императоръ, но планътъ му билъ разрушенъ отъ енергичния Левъ Исаврийский, родоначалника на нова династия.

Слѣдъ двамата князове [2]), за които нищо не се знае, се явява Кормисошъ (Κορμέσιος, 753—760 [3]), който похитилъ прѣстолътъ слѣдъ паданието на стария княжеский домъ Дуло; той билъ родомъ отъ фамилията Укилъ. Отъ тая узурпация произошле страшни междуособия, които доводили младото българско княжество до края на погибвание.

Но малко прѣди това въ Цариградъ се оцарилъ иконоборецъ Константинъ V (741—775), когото калугеритѣ нарѣкли Копронимъ; този енергиченъ господарь прѣзъ всичкия си животъ свирѣпствувалъ противъ иконитѣ и калугеритѣ; съ Българитѣ той се борилъ опорито; прѣдприемалъ осемъ похода, не се задоволявалъ да види съсѣдътъ си слабъ, но искалъ съвършенно да го покори. За достигване на тая цѣль той прѣди всичко основалъ нови укрѣпления въ опустошената Тракия, въ които турилъ отпослѣ сирийски и ерменски колонисти. Съ това той далъ на Кормисо-

---

2) Единъ Дулоидъ съ неизвѣстно име 720—748 и Севаръ 748—753 спорѣдъ списъка на князоветѣ. А Византийцитѣ въ течение на 36 години нищо не говорятъ за Българкя.

3) Спорѣдъ моето мнѣние въ списъка на князоветѣ трѣбва да стои 7, вмѣсто 17 години царствование (3 вмѣсто 31). Това мѣсто, въ сравнение съ византийскитѣ источници, е много тъмно.

на поводъ за война, който нападналъ на римскитѣ владения и ги разграбилъ до Цариградъ. Константинъ излѣзлъ срѣщо него съ голѣма войска и флота, побѣдилъ го при крѣпостьта Маркелосъ, за което показва названието на прохода Марашкий боазъ, между Карнобатъ и Котелъ и го принудилъ да се примиря (755). Слѣдъ три години униженитѣ Българи въ съюзъ съ славянскитѣ племена напрасно се опитвали да завладеятъ Солонъ; подиръ това императорътъ ограбилъ областьта на независимитѣ македонски Славяни (τὰς κατὰ Μακεδονίαν Σκλαβινίας) и една часть отъ тѣхъ покорилъ. Но когато той вторично отивалъ срѣщо Българитѣ, тѣ му нанесли страшно поражение въ клисуритѣ на Берегава (759).

За щастие слѣдствията на този силенъ ударъ не се появили наскоро. Между Българитѣ възникнали голѣми бъркотии (760) за причината и характерътъ на които нѣма точни свѣдѣния. Кормисошъ падналъ отъ сцѣната. Много Славяни (около 208,000 души) оставили тогава България, прѣминали прѣзъ Черното море въ Азия, гдѣто се поселиле съ съгласието на импероторътъ при рѣката Артонъ въ старата Витиния.

Българитѣ истрѣбили всичкитѣ членове на царствующата фамилия Дуло и провъзгласили за князь гордия и мжжественъ юноша по име Телецъ (Τελέτζης, 760—763) отъ фамилията Угаинъ. Телецъ събралъ войска отъ Славянитѣ и отъ Българитѣ, проникналъ въ византийскитѣ провинции и въ едно отчаяно сражение билъ съвсѣмъ разбитъ отъ императорътъ. Константинъ се възвърналъ съ триумфъ въ Цариградъ, а военноплѣннитѣ били избити по най жестокъ начинъ отъ гражданитѣ при златнитѣ врата. Злощастний Телецъ съ всичката болярска партия погиналъ послѣ това сражение подъ орлжието на своитѣ разсърдени съотечественници [4]).

4) Глѣд. извлѣченията отъ византийскитѣ списатели у Стриттера. Memoriae populorum e Script. Hist. Byz. I. II (Петербургъ 1774) 552 сл. (Nicephorus, 183 Theophanes 817 и др.) Šafařík II, 183 сл.

Новоизбрания князь Сабинъ зеть на Кормисоша, т
часъ встѫпилъ въ прѣговори, но билъ сваленъ отъ народ
то събрание и побѣгналъ въ Цариградъ. Но при всичко т
приемникътъ му Баянъ отишалъ тамъ съ своитѣ болѣри
заключи миръ, който дѣйствително се състоялъ (764). Съп
никътъ на Баяна, Умаръ, отъ родътъ Укилъ, послѣдовате
на побѣгналий въ Византия Сабина, слѣдъ 40 деня билъ
гоненъ изъ България [5]), съ което се нарушилъ договора. Е
ператорътъ Константинъ неочаквано се явилъ въ долината
Тунджа съ намѣрение да покори несъгласнитѣ Българи,
падналъ на тѣхъ, но се уплашилъ и наскоро се върна.
Приемника на Баяна, Токту падналъ заедно съ много бо
ри въ сражението съ императорътъ, което происходило н
дѣ-си въ нижната часть на Дунавътъ. Слѣдствие отъ туй
ражение било това, че по-голѣмата часть на България б
разграбена и селенията били изгорени отъ византийскитѣ в
ски (765). На другата година блѣстящата шеста експеди
на Грьцитѣ противъ Българитѣ била разстроена отъ бур
около Несебръ, при което почти всичката голѣма фл
пропаднала. При туй още тогава се захванали силнитѣ грабежи
македонскитѣ и тесалийскитѣ Славяни по Егейското море, т
щото императорътъ се принудилъ да откупува отъ плѣнъ
славянскитѣ князове за 2500 свилени дрѣхи хванатитѣ жит
отъ островитѣ Имбросъ, Самотрака и Тенедосъ (768).

Работитѣ взели друга посока, когато управлението
България паднало въ рѫцѣтѣ на умния и храбрий Цери
или тъй нарѣчений Телерихъ. Въ 774 година Константинъ
седмий пѫть излѣзлъ съ войската и флотитѣ противъ Бъл
ритѣ; но като прѣстигналъ въ Варна, той се убѣдилъ, че
е възможно да ги покори и заключилъ съ Цериха писмен
мирний договоръ.

---

5) Съ Умара се завършва списъкътъ на старобългарскитѣ князове.

Слѣдъ нѣколко мѣсеца Церихъ събралъ войска около 12.000 души, на които било поржчано да отидатъ подъ началството на нѣколко болѣри, да грабятъ въ независимата Берзития (страна на Бреяцитѣ въ западна Македония между Вардаръ и Охрида). Непостоянний въ политиката си императоръ, като узналъ отъ шпионитѣ за цѣльта на въоружаването наскоро събралъ войска ужъ противъ Арапитѣ и съ неочакванно нападение, безъ да гледа договорътъ, распрьсналъ експедиционний българский корпусъ. Като видѣлъ, че постжпилъ вѣроломно, той на слѣдующата година (775) пакъ излѣзлъ срѣщо Българитѣ, но тоя походъ ималъ жалостни сетнини. Тогава хитрий Церихъ увѣдомилъ императорътъ, че иска да остави тайно господарството и да побѣгне при него, за което го питалъ, на кои именно лица той може да повѣри този си планъ. Императорътъ, безъ да подозрѣва за тая хитрость, му съобщилъ имената на тайнитѣ приятели на Грьцитѣ между Българитѣ. Церихъ повелѣлъ незабавно да ги уловятъ и да ги убиятъ. Константинъ до такава степень билъ огорченъ отъ тая случка, щото си скубалъ космитѣ на главата и въ сжщата година умрѣлъ.

Церихъ дѣйствително побѣгналъ въ 777 година неизвѣстно по каква причина при императорътъ Левъ IV, билъ крьстенъ въ Цариградъ, уженилъ се за императорската дьщеря и билъ назначенъ за патриций. Приемникътъ му Кардамъ възобновилъ борбата съ Византийцитѣ. Четире пжти биле разбити въ горня Тракия войскитѣ на малкоопитний Константина, вмѣсто когото управлявала майка му, прѣкрасната Атинянка Ирина, и принудилъ Гърцитѣ да плащатъ всѣка година данъкъ (791—796).

Около 802—807 год. вcase стжпилъ на прѣстолътъ най-силния отъ българскитѣ князове страшний Крумъ, неуморимий и непоколебимий войникъ. Когато той се вцарилъ, господарството му заключало въ себе си придунавската България и

Влахия и се простирало по тоя начинъ отъ Хемъ до Трансилванскитѣ Карпати. Крумъ завоевалъ по́-голѣмата часть на источна Унгария и византийскитѣ провинции до Цариградъ. Въ Унгария ослабеното аварско царство слѣдъ страшна борба било покорено отъ Карла Великий (796). Всичката страна до Дунава била подъ властьта на Франкитѣ, които оставили Славянитѣ да се управляватъ отъ туземнитѣ имъ князове. Сирмия била нарѣчена по тѣхному Франкохорионъ, име, което се е запазило и до сега въ названието на хребетътъ Фрушка гора. Българитѣ биле источни съсѣди на Франкитѣ; къмъ сѣверъ земята имъ граничала съ Велико-моравското царство. Незначителни останки отъ Аваритѣ дирили убѣжище у тържествовавшитѣ Франки, като се спасявали отъ раздраженитѣ противъ тѣхъ Славяни; нѣкои отряди встжпили на българска служба.

Въ царствованието на императорътъ Никифора Българитѣ се явяватъ (809 г.) въ областьта на Стримонъ и завладѣватъ слѣдъ страшно едно клание София, която се намирала до тогава подъ властьта на Гърцитѣ. Прѣдприетийтъ отъ Никифора походъ, за да отмьсти, се завършилъ най-безславно: голѣми данъци биле събрани и войскитѣ пакъ биле събрани за нова експедиция. Слѣдъ двѣгодишно въоружавание, Никифоръ отново се втикналъ въ България съ голѣма войска и въ течение на три деня безпощадно разграбилъ и изгорилъ резиденцията на Крума и съ високомѣрие отхвърлилъ всички негови мирни прѣдложения [6].

Но не му било писано да се завърне. Крумъ заповѣдалъ да заградятъ всичкитѣ проходи на Стара-Планина (Хемъ).

---

6) Сърбскийтъ патриархъ Арсений Черноевичъ разказва въ дневникътъ на своето пжтешествие въ Иерусалимъ въ 1684 година (Гласник. 33, 189), че въ старинната църква въ Ески-Баба (въ Тракия) билъ закопанъ блаженнийтъ войнъ Николай, който въ врѣме на походътъ на царь Никифора видѣлъ нѣкакво си чудо. Турцитѣ покрили главата на трупа съ чалма; на гробътъ висѣли голѣмъ лъкъ и знаме.

Никифоръ, като се видѣлъ излъганъ и заобиколенъ, извикалъ: „Нѣма никаква надѣжда да се избѣгне другояче опасностьта, освѣнь ако се прѣвърнемъ на птици“. Кръвопролитието се начевало отъ зора на 26 юлий 811 година. Всичката византийска войска била истрѣбена; императорътъ и много знаменити Гърци паднали мъртви. Плѣнни не вземали. Побѣдившийтъ българский князь повелелъ да натъкнатъ главата на Никифора на копие и да я показватъ нѣколко деня: послѣ заповѣдалъ да направятъ черепътъ съ срѣбро за чаша и пилъ съ нея въ врѣме на угощението за здравието на гоститѣ (ζδράβιτζα [7]). Слѣдъ сражението Крумъ проникналъ въ Тракия и Македония разграбилъ цѣлата страна, а жителитѣ заедно съ епископитѣ имъ взелъ въ плѣнъ; а при това разбунтованата войска на императорътъ Михаилъ Рангабе прѣпятствувала да го отблъснатъ. Въ 812 г. Крумъ завладѣлъ обсаденитѣ градове Несебъръ и Девелтъ, съ помощьта на покрьстенийтъ арабски строитель на обсаднитѣ машини, който избѣгалъ отъ грьцката служба; тамъ Българитѣ намѣрили много резерва отъ грьцкийтъ огънь. Когато всичкитѣ мирни прѣдложения биле отхвърлени, императорътъ се сразилъ съ Крума на 22 юлий 813 година при Версиницця близо до Одринъ, но билъ съвършенно разбитъ. Възгорденъ отъ побѣдата Крумъ си расположилъ лагерътъ „като новъ Сеннахерибъ“ прѣдъ Цариградъ, отъ Влахерна при Златнийтъ рогъ до Златнитѣ врати на морскийтъ брѣгъ. Тайнственни церемонии прѣдшедствували осаждението. „Крумъ“, спорѣдъ повѣствованието на Симеона Логотета „приносилъ жертва по своя обичай отъ хора и едръ добитъкъ; като си намокрилъ прѣдварително краката

---

7) Думата здравица още и сега сѫществува въ българскийтъ и сърбскийтъ езикъ. Тоя расказъ е прѣминалъ въ славянскитѣ хронографии отъ византийскитѣ лѣтописи; той се намира напр., въ двѣтѣ рѫкописи (древне-серб. XVII ст.) на Пражскийтъ музей, гдѣто думата „здравица“ се обяснява въ забѣлѣжка „прилѣвъкъ“. За чешитѣ отъ човѣшки черепъ ср. статията на Л. Ф. Воеводский въ XXV т. запис. на Новор. Унив.

въ морето и като се умилъ, то поръсилъ своя народъ, за кое-то го поздравлявали и той вървялъ между женитѣ си, които го въсхвалявали и му се покланяли. До като се е вършало това, жителитѣ гледали отъ стѣнитѣ и никой не се рѣшавалъ да му побърка, а йоще повече да му хвърлятъ съ копие“ [8]. Наскоро Крумъ се убѣдилъ, че обсадата ще бъде опасна и прѣдложилъ миръ съ условие да му плащатъ ежегоденъ данъкъ, да му доставятъ много праздинчни дрѣхи и извѣстно число хубавици моми.

При личното срѣщание съ императорътъ безъ малко щели да го убиятъ. За да отмьсти на това той опустошилъ всичкитѣ околности на Цариградъ до Хеллеспондъ; между това въ Атира (сега Биюкъ Чекмедже) прѣдъ Цариградъ билъ унищоженъ римскийтъ мостъ, а братътъ на Крума прѣвзелъ изнуренийтъ отъ гладъ Одринъ. Безчетно количество плѣнни заедно съ добитъкътъ и нѣщата биле прѣкарани въ заддунавска България (εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ); между тѣхъ е било и момчето Василъ, синъ на единъ славянски селянинъ, което по-послѣ станало императоръ. Слѣдъ това опасностьта за Цариградъ се прѣминала.

Въ 814 година императоръ Левъ слѣзлъ къмъ Несебъръ и въ една нощна битка безъ малко не взелъ Крума въ плѣнъ. На бойното поле Българитѣ дълго врѣме указвали „хълмътъ на императорътъ Левъ.“ Крумъ отново ограбилъ Гърцитѣ при рѣката Ерсина и взелъ 30,000 плѣнени. Но въ Цариградъ готвили новъ походъ, за това Крумъ повѣлелъ да направятъ нови машини и събралъ войска отъ Българитѣ, Аваритѣ и отъ всичка Славиния;“ но на 13 Априлий 815 година той скоропостижно умрѣлъ, подобно на Аттила, отъ апоплексия.

Спорѣдъ едно показание Крумовъ наслѣдникъ билъ Цоко

8. Symeon magister et logotheta ed Bonn. (Theoph. Cont.) 612.

(Τζόκος), споредъ други Дукумъ, а слѣдъ него Диценгъ [9]).

Кждѣ 820 година се явява Омортагъ или Мортагонъ (у Теофилакта Омбритагъ, а въ надписитѣ и у Франкитѣ Омортагъ).

Отъ плановетѣ на Крума относително Цариградъ той се отказалъ и заключилъ съ императорътъ Левъ прѣмирие на 30 години, за да може да обьрне всичкото си внимание къмъ западъ. Въ 823 година той помогналъ на императорътъ Михаила II противъ възстаналийтъ полководецъ Тома, когото побѣдилъ при Цариградъ. Тома побѣгналъ въ Одринъ, но тамъ билъ прѣдаденъ и набитъ на колъ.

Дружелюбнитѣ отношения съ Франкитѣ въ Паннония прьвъ пжть биле нарушени въ 818 година, вслѣдствие на това, че Тимочанитѣ, които живѣли въ сегашна Сърбия, и Бодрицитѣ на Тиса прѣминали къмъ Франкитѣ отъ Българитѣ, къмъ които тѣ се присъединили както и много други славянски общини [10]). Въ това врѣме харватскийтъ великий жупанъ Людевитъ се възбунтувалъ, вслѣдствие притесненията и угнетенията отъ страна на Маркграфътъ Кадолахъ, при това той вѣроятно се опиралъ върху съдѣйствието на Българитѣ [11]). Въ първото сражение той можилъ да разбие Франкитѣ; тогава Тимочанитѣ безъ да се грижатъ за Българитѣ и Франкитѣ, побързали да се присъединятъ къмъ него. Франкитѣ подновили войната съ Людовита, като излѣзли срѣщо него отъ-къмъ западна страна, а въ сжщото врѣме тѣхнийтъ прѣвърженецъ Боренъ, великий жупанъ на далматинскитѣ Хорва-

---

9) Славянскіе прологи и монологіи императора Василія. Е. Голубинский Краткій очеркъ православныхъ церквей. Москва 1871. 212 пр. 6. Касателно хронологията на българската история отъ IX сг. сравни Dümmler, Die Südöstlichen Marken (Wien 1853) 82.

10) Einhard Annales ad a. 818: Legati Temocianorum qui nuper a Bulgarorum sosietate desciverant.

11) Gfrörer, Bys. Geschishten 1874) 2, 59. Дриновъ, Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ. 37.

ти, нападналъ на Людовита отъ-къмъ югъ; но послѣднийтъ пакъ успѣшно се сразилъ при рѣката Кулпа (819 г.) и привлякалъ слѣдъ това алпийскитѣ Славяни. Но когато грамадната франкска войска излѣзла срѣщо него, то той билъ оставенъ отъ всички свои съюзници и билъ принуденъ да побѣгне. Храбрийтъ Хорватский князь билъ убитъ въ Далмация отъ Лютомисла, чичо на Борена (823). Тогава Франкитѣ завзели Хорватия и по тоя начинъ отново се срѣщнали съ Българитѣ. Въ скоро врѣме се захванали прѣпирни между Българитѣ и Франкитѣ по поводъ на това, че Бодрицитѣ прѣди малко се отдѣлили отъ послѣднитѣ. Българитѣ все по-строго и по-строго искали точното опрѣдѣление на границитѣ. Въ 827 година българската войска отишла по Драва, завладѣла Паннония и подчинила тамошнитѣ Славяни на българскитѣ началници. Но това владичество не траяло дълго. Само Срѣмъ (Сирмия) въ жгълътъ между устията на Сава и Драва останалъ подъ властьта на Българитѣ до 1018 година, сжщо и източна Унгария до идванието на Унгаритѣ.

Когато Българитѣ се утвърдили въ Мизия, между Славянитѣ, християнството вече било извѣстно въ тая страна; русскийтъ църковенъ историкъ Голубинский даже мисли, че тѣ намѣрили тамъ нѣколко църкви и священници. Крумъ напълнилъ цѣлото господарство съ християнски плѣнници, тракийски Славяни и Ромжни, между които се намирали епископи и прествитери; които не се бояли и проповѣдвали учението Христово. Като забѣлѣзвалъ бързото распространявание на християнството и като виждалъ опасностьта за езичеството, Омортагъ искалъ на-сила да спре течението на работитѣ. Той повелелъ да убиятъ Мануила, одринскийтъ епископъ, заедно съ други трима епископи и 374 плѣнни. Но гонението увеличавало усърдието на проповѣдницитѣ. Омортагъ видѣлъ, че най-добрѣ ще бжде да се възвърнатъ всич-

ки византийски плѣнници[12]). Въ Търново, въ старата цьрква Святи Четиредесеть, прѣвьрната отъ Турцитѣ въ джамия, Х. Даскаловъ[13]) намѣрилъ въ 1853 твьрдѣ интересенъ надписъ. На лѣво отъ входътъ въ цьрквата има единъ стълбъ отъ чьрвенъ мряморъ, който се види да е отъ дълбока древность; вижда се да е лѣжалъ дълго врѣме въ вода. На стълбътъ има надписъ три-четире аршина съ неправилни редове и букви. Той е написанъ на лошъ грьцкий езикъ и гласи споредъ доволно свободнийтъ прѣводъ[14]): „Гіомъ Омортагъ, като останалъ въ старийтъ домъ, построилъ (втори) прѣкрасенъ домъ при Дунавътъ и по срѣдата на двата (третий) домъ най величественъ. Чрѣзъ измѣрение азъ построихъ на срѣдата гробница (третийтъ домъ?). Отъ срѣдата на гробницата до ветхийтъ ми домъ двѣ мириади лакти и по край Дунавътъ двѣ мириади. Гробницата е най-величесвенната. Измѣрете земята. Тѣзи букви сѫ начьртани отъ тщеславенъ човѣкъ, той умира, другъ се ражда и ще бѫде послѣденъ. Като гледате това, припомняйте си оногова, който го е правилъ. Името на князьтъ е Омортагъ-ханъ. Господь да му прости грѣховетѣ! Прощавайте!"

Тоя забѣлѣжителенъ стълбъ вѣроятно е стоялъ прѣди въ поменатата въ надписътъ гробница на дунавскийтъ брѣгъ и оттамъ е билъ прѣнесенъ въ Търново. За народностьта, го-

---

12). Голубинскій 20, 225.

13). Даскаловъ, Откритіе въ Терновѣ. Чтеніе въ обществѣ исторій при москов. универс. Москва 1859 II.

14) Γιωμ. Ομορταγ, ις τον παλεον υκον αυτου μενον, εποιησεν υπερθιμον υκον ις τον Δανουβην, κ'ανα μεσα τον διο υκο τον πανθιμον. Καταμετρισας ις τιν μεσιν εποισα τουμβαν. Κε απο την αυτην μεσην της τουμβας εος την αυλιν μου την αρχεαν ισιν οργιε(ς) μυριαδες: β: κ'επι τον Δανουβιν ισην οργιες μυριαδες: β: το δε αυτο τουβι εστιν πανθυμον, μετριστε 'σ τιν γιν. εποις' τα γραματα ταυτα ο ανθροπος κα (?) αλαζον. αποτνισκι κε αλος γεννατε κε ινα ο εσχατον γινομενος. ταυτα θορον υπομνισκετε τον ποισαντα αυτο. το δε ονομα του αρχοντος εστιν Ομορταγ καν. να το βεβη ο Θ(εο)ς ανοσι αυτον. ζισσετ. η: ρ.

дината и религията въ надписътъ нѣма никаква диря. Нѣкои отъ редоветѣ сѫ тъмни и изискватъ основателно разяснение.

Кой е билъ наслѣдникъ на Омортага, тоя въпросъ не е окончателно рѣшенъ. Константинъ Багрянородний счита, **Пресияма**, който е воевалъ три години (ок. 836 — 839) твърдѣ несполучливо съ сърбскийтъ князь и именно съ сърбското племе [15]), въ западната часть на сегашна Сърбия; това така както и походътъ на Церига къмъ Брсяцитѣ въ 774 година и прѣпирнитѣ съ Тимочанитѣ въ 818 година, съставлява епизодъ изъ историята за распростиранието на България въ „Словиния“. Споредъ Теофилакта, охридскийтъ архиепископъ, Омортагъ е оставилъ трима сина, именно: Нравота (Ενραβώτας) или Воинъ (Βοϊνος), Звиница (Ζβηνιτζη) и Маломиръ; отъ което се види, че имали чисто славянски имена. На прѣстолътъ се качилъ най-малкийтъ—Маломиръ. Теофилактъ разказва, че Маломиръ повелелъ да убиятъ брата му Нравота, който приелъ християнството отъ нѣкого си Грька по име Кинамонъ, когото Крумъ довелъ отъ Одринъ [16]).

15) Глед. глав. V III
16) Голубинский 6, 21.

Глава VII

Обръщанието на Българитѣ въ християнство.

Князь Борисъ (ок. 852—883 г.). — Константинъ и Методий, апостоли Славянски. — Понемание на християнството отъ Българитѣ въ 864 г. — Колебанието на Бориса между Римъ и Византия. — Господарството на Святополка въ Велика Моравия— Князь Владиміръ — Борисъ † 907 г.

Борисъ, споредъ свидѣтелството на Константина, синъ на Пресияма, а споредъ Теофилакта синъ на Звиница, стѫпилъ на прѣстолътъ ок. 852 год., царствованието му особенно се ознаменовало съ обращанието Българитѣ въ християнство.

Войнитѣ съ Гърцитѣ, Сърбитѣ, Хорватитѣ и Франкитѣ занимавали всичката първа половина отъ царствованието на Бориса. Слѣдъ свършванието на тридесетгодишното прѣмирие, заключено отъ Омортага съ императорътъ Левъ, Борисъ почналъ нападенията въ Тракия, но безъ успѣхъ. За да отмъсти за поражението на Пресияма той нападналъ на Сърбитѣ, но синоветѣ на Властимира Мунтимиръ, Строймиръ и Гойникъ, които князували тогава въ Сърбия, го разбили и взели даже сина му Владимира въ плѣнъ. Борисъ, билъ принуденъ да заключи съ тѣхъ миръ и тѣ го довели дружески до българската граница въ Раса (сега Новипазаръ). Тъй сѫщо безуспѣшно се свършили тогавашнитѣ негови прѣпирни съ Хорватитѣ. Въ най-послѣднитѣ спрѣчквания на тримата сръбски братия, Мунтимиръ достигналъ еднодържавие съ помощьта на Бориса[1]).

[1]). Šafařík II, 189, 267.

И тъй българското господарство се простирало тога
къмъ западъ даже задъ Ибаръ. Тъй сѫщо и въ стара Мак
дония чрѣзъ присъединяване на славянскитѣ княжества
до толкова се расширочило, щото при Бориса и Охрида
намирала въ прѣдѣлитѣ на България. Това расширение
българското господарство къмъ юго-западъ е било причинат
гдѣто императоръ Теофилъ (829—842) билъ поселилъ ту
скитѣ Вардариоти за погранична стража мѣжду Солунъ и В
денъ и за защита на първийтъ градъ. Къмъ сѣверо-запа
господарството на Бориса граничило съ Хорватитѣ и Фра
китѣ. Въ 853 г. Българитѣ се борили съ Франкитѣ, ка
съюзници на князъ Ростислава, който срѣдъ непрѣкъснат
тѣ войни съ Нѣмцитѣ възвелъ Великата или Горнята Мор
вия (сегашната Моравия съ Словакия) на висока степе
могѫщество. Но съюзътъ се продължавалъ кѫсо врѣме. К
гато отсетнѣ Карломанъ съ помощьта на Ростислава възст
налъ противъ свойтъ баща, кралъ Людовикъ Германский, Бъ
гаритѣ помогнали на послѣднийтъ противъ Карломана и М
равцитѣ неговитѣ съюзници (862). Слѣдъ усмирението
Карломана Людовикъ заключилъ съ Бориса съюзенъ догово
противъ Ростислава, въ Тулна на Дунава въ 864 г. и то
съюзъ се продължавалъ до края на IX столѣтие[2]).

Въ това врѣме въ духовното развиване на южнитѣ
западнитѣ Славяни билъ подготвенъ прѣвратъ съ появяван
то на двама мѫжье, на които всичкитѣ славянски племена
останатъ благодарни на вѣки вѣковъ. Съ тѣхната помо
Славянитѣ сѫ влѣзли въ крѫга на образованитѣ Европе
ски народи, тъй като тѣ сѫ положили основанието на писмо
литературата и богослужението на отечественийтъ ези

---

[2]). E. Dümmler, Ueber die südöstl. Marken des fränk. Reiches un
den Karolingern 795—907. Wien 1853. При това се ползуваме съ руск
съчинение на Теод. Успенский, Первыя славянскія монархіи на сѣверо-запа
Петерсбургъ 1872.

Братията Константинъ и Методий се родили въ Солунъ, който достигналъ тогава вече голѣмо значение съ търговията си и учебнитѣ заведения. Баща имъ Левъ, богатъ и знатенъ человѣкъ, занимавалъ длъжность военен началникъ у солунскийтъ стратегъ. Твърдѣ е за вѣрвание, че тѣ сж биле отъ славянско происхождение, особенно ако имаме прѣдъ видъ тѣхната литературна дѣятелность на славянското поприще и необикновенната способность къмъ изучавание на езицитѣ; Гърцитѣ всѣкога се отличавали съ голѣма неспособность не само къмъ изучаванието на славянскийтъ езикъ, но въобще и на всичкитѣ чуждестранни езици. Въ това врѣме на грцка служба се намирали много Славяни. Славянско происхождение биле тъй сжщо патриархъ Никита (766—780[3]), Дамианъ, ковчежникътъ на императора Михаила III, императоръ Василий Македонянинъ и др.

Константинъ (род. 827 г.) подиръ смъртьта на баща си въ 847 год., на четирнадесеть годишна възрасть билъ испроводенъ въ Константинопль заедно съ младийтъ Михаилъ III, да се въспитава подъ ржководството на патриарха Фотий. Йоще тогава въ него се проявила наклонность къмъ уединение и спокоенъ нравъ. Той прѣдпочиталъ животътъ на духовното съсловие, въ който и посвятилъ себе си. Йоще отъ малъкъ той се отличавалъ съ своята ученость и за това билъ назначенъ библиотекаръ на патриархътъ, а послѣ и учитель по философията. Тъй като той добрѣ зналъ источнитѣ езици, то нему прѣдоставили въ 851 год. да отиде въ качество на посланникъ въ господарството на Халифътъ.

Методий билъ свѣтский человѣкъ. Вслѣдствие на неговото значение въ околноститѣ на Солунъ, императорътъ му довѣрилъ управлението на славянското княжество [4]), което вѣ-

[3]). Никита имал за обикновение да произнася грьцкото αι не ε „по варварски“ αι Hopf 97, забѣлѣжка 57.

[4]) Княженіе ему дастъ държати словѣнско. Leg pannon.

роятно се е намирало (по мнѣнието на Дринова) въ Тессалия, която тогава йоще е принадлежала на Славянитѣ. Слѣдъ нѣколко години Методий се отрѣкалъ отъ свѣтскийтъ животъ и постжпилъ калугеръ въ Олимпийскийтъ мънастиръ, тукъ при него дошелъ тъй сжщо братъ му и отъ тогава тѣ не сж се раздѣляли. Когато князьтъ на Хозаритѣ, живущи въ донскитѣ степи, поискалъ отъ императорътъ ученъ человѣкъ, който да му обясни, кое отъ тритѣ вѣроисповѣдания — мохамеданското, иудейското и християнското, е съгласно съ истината, тогава му отправили солунскитѣ братия. Константинъ изучилъ хазарскийтъ езикъ и сполучилъ да обьрни хана въ християнство. Освѣнъ това той намѣрилъ йоще въ Херсонъ мощитѣ на св. Климента римский († 102 г.). Тогава Ростиславъ тъй сжщо се рѣшилъ да повика при себе си християнскитѣ апостоли изъ Цариградъ. Макаръ и отпрѣди много миссионери, особенно Нѣмци отъ епархиитѣ пассавска и залцбургска, да сж проповѣдвали въ Паннония и Моравия, но не сж имали успѣхъ. Освѣнъ това, князътъ като е искалъ политический самостоятеленъ животъ, не е допущалъ да подпадне господарството му въ духовно отношение подъ влияние на своитѣ съсѣди. Къмъ края на 862 година Императоръ Махаилъ испроводилъ Константина и Методия при Ростислава. Прѣдполага се че Константинъ йоще по-рано (споредъ Храбра въ 855 год.) е изнамѣрилъ славянското писмо; споредъ други свѣдѣния той даже тогава билъ прѣвелъ нѣкои части отъ св. Писание, именно — Евангелието отъ Иоанна. Въ Велеградъ, столицата на Моравия, братията биле весело приети отъ князя и народа (863) Тѣхната дѣятелность се начenала съ прѣподаванието на Словото Божие на славянский езикъ, съ обучението на младитѣ Моравяни въ християнската вѣра и прѣвежданието на священни книги. Въ сжщото врѣме, когато Борисъ правилъ прѣговори съ Франкитѣ, християнската вѣра скоро се распространила между паннонскитѣ и моравскитѣ Славяни.

Борисъ разбралъ, че безъ християнската вѣра господарството му не би се удържало дълго врѣме срѣдъ могжщественнитѣ християнски съсѣди: Франкитѣ, Мораванитѣ и Византийцитѣ. Освѣнъ това, йоще по-прѣди повечето отъ тракийскитѣ и македонскитѣ Славяни се отрѣкли отъ езичеството, па и въ собственното господарство на Бориса йоще въ врѣмето на Крума малко-по-малко взело да се распростанява християнството. Както въ послѣдствие русскийтъ князь Владимиръ и маджарскийтъ Стефанъ, Борисъ отчасти по политически причини приелъ християнството. Първо той влѣзълъ въ прѣговори на западъ, съ краль Людовика, който прѣзъ есеньта въ 864 год. съобщилъ на папата надѣжда, че българский князь е намѣренъ да се покръсти; прѣдполага се, между това, че на послѣднийтъ не му се харесали условията, които биле прѣдложени отъ краля. Примѣрътъ на Ростислава, който се отнесълъ къмъ Византия, му се показалъ повече сгоденъ. Въ врѣмето на голѣмийтъ гладъ въ България Борисъ почналъ война съ императоръ Михаила III. Слѣдъ нѣколко побѣди той се съгласилъ да се примири и се въсползовалъ тъй сжщо отъ този случай, за да приеме християнството отъ Византийцитѣ. И дѣйствително той билъ покръстенъ въ сжщото мѣсто, гдѣто сключили мирни прѣговори. Византийскийтъ императоръ му билъ кръстникъ и Борисъ приелъ християнско име Михаилъ.

Едноврѣменно съ това много боляри приели християнството. Въ мирнийтъ договоръ Гърцитѣ устжпали тогава на Българитѣ областьта, която се простирала въ политѣ на Балкана отъ Сидерскийтъ проходъ (единъ отъ проходитѣ при Сливенъ) до крайморскийтъ градъ Девелта, по славянски Загора (864 или въ началото на 865 год. [5]). Тъй излага то-

---

[5]). Шафарикъ, II. 190. прѣдполага, че Сидерскийтъ проходъ—е не нинѣшнийтъ Демиръ Капу въ Сливенъ, а Чаликавакъ по-пжтя отъ Шуменъ въ Карнобатъ. Девельтъ лѣжалъ недалечъ отъ морето между Созополе и Анхиало у Бургасъ. Годината за покръстванието опрѣдѣлилъ Дюммеръ, op. cit 80.

ва важно събитие Голубинский, твърдѣ основателенъ и добросъвѣстенъ изслѣдователь, слѣдъ новото разслѣдване и критическото сравнение върху всичкитѣ стари извѣстия на Франкитѣ, Гърцитѣ и Славянитѣ [6]).

До тогава господствовало мнѣние, че ужь Методий написалъ за Бориса картина за страшния сѫдъ, която произвела на княза такова силно впечатление, щото той тукъ се рѣшилъ да приеме християнството. Голубинский подвьргналъ тази легенда на критическа провѣрка, споредъ която се оказвало, че тая легенда е основана единствено върху разсказътъ на Симеона Логофета. Що разсказва Симеонъ? нищо друго, освѣнъ гдѣто единъ Грькъ по име Методий написалъ на Бориса, но слѣдъ покрьстванието му, изображението на страшнийтъ сѫдъ. Този Грькъ не е билъ миссионеринъ, но просто живописецъ. Ако е тъй, то прѣданието, образовавше се отъ произволно сливание на живописца Методия съ славянскийтъ апостолъ Методий, се лишава отъ всяко основание. Такъвъ е недостовѣренъ и разсказътъ за сестрата на Бориса, която, ужь, като се намирала у Гърцитѣ въ плѣнъ, приела християнството и по възвращанието си побудила брата си да послѣдва нейнийтъ примѣръ. Борисъ приелъ християнството не вслѣдствие на вънпшно влияние, но по собственно побуждение; ако той да бѣше обърнатъ отъ миссионеритѣ, то впослѣдствие на да ли би се двоумилъ тъй дълго мѣжду Римъ и Византия. Че грьцкитѣ миссионери не биле причината въ важното рѣшение на българскийтъ князь, явствува отъ думитѣ на тогавашнийтъ патриархъ Фотий, който считалъ обрьщанието на Българитѣ въ християнство като неочаквано (παραδόξως) събитие.

Слѣдъ възвьрщанието отъ походътъ Борисъ всѣкакъ се

---

[6]). Голубинский 22—27, 225—249. Гинцелъ опровергалъ влиянието на славянскитѣ апостоли на България. Geschichte der Slawenapostel. Leitmeritz 1857, стр. 38.

старалъ да склони всичкитѣ си подданни да приематъ новото учение, но при това срѣщналъ голѣмо съпротивление отъ страна на боляритѣ, които си оставали вѣрни езичници. Тѣ възбудили по-голѣмата часть отъ народа и се опитвали да свалятъ Бориса, за да въскачатъ на прѣстолътъ езичникъ. Възстанието се свършило за тѣхъ гибелно. Борисъ повелелъ да накажатъ смъртно възстаналитѣ боляри съ женитѣ и дѣцата имъ, всичко 52 человѣка; цѣли родове биле истрѣблени съ този постѫпъкъ, недостойний за новообърнатийтъ християнинъ. Простийтъ народъ, който пристаналъ къмъ бунтовницитѣ, билъ отпуснатъ безнаказано [7]).

България, която се прѣобърнала отъ езическо господарство въ християнско, скоро станала поприще на различни религиозни апостоли, които вслѣдствие единъ всеобщий прѣвратъ се надѣяли да намѣратъ тамъ прѣвърженици [8]). На тѣхнитѣ планове най-много благоприятствовало многогодишното колебание на Бориса мѣжду Римъ и Цариградъ и непостоянството въ исповѣданието на вѣрата.

Подобно на Гърцитѣ се скитали въ страната Евреи, които отъ давно врѣме имали могѫществении общини въ Солунъ и особенно у Хозаритѣ и въ Кримъ; послѣ армянскитѣ монофизити и особенно павликянитѣ, учението на които било прѣнесено въ Тракия отъ сирийскитѣ и армянскитѣ прѣселенци. Петръ Сикулъ, който е дошелъ въ качество на византийский посланникъ въ 868 г. въ армянската Тефрика, слушалъ отъ тамошнитѣ павликяни, че тѣ имали намѣрение да проводятъ своитѣ единовѣрци въ България, за да подбудятъ туземцитѣ да прѣминатъ отъ грьцкото християнство къмъ тѣхното учение, като расчитвали, че християнската вѣра йоще е нова и повърхностно усвоявана отъ туземцитѣ. Петръ не ис-

---

[7]). Responsa Nicolai cap. 17. Annal. Bertin. ad. 866.

[8]). Dr. F. Racki. Bogomili i Patareni, Rad jugoslav. Akad. VII. Responsa 106.

пусналъ случайтъ да напиши противъ манихеитѣ съчинение, което се е запазило до сега и, което той посвятилъ на Иосифа, първийтъ българский епископъ. Но и между православнитѣ имало много неистенни християни. Единъ грьцки мирянинъ покрьстилъ много хора, послѣ билъ признатъ отъ Българитѣ за лъжливъ и жестоко наказанъ и изгоненъ. Грьцкитѣ попове проповѣдвали разни суевѣрия напр.: въспрѣщавали да се кжпятъ въ срѣда и петъкъ, считали за грѣхъ да ѣдатъ мѣсо отъ такива животни, които биле убити отъ евнухи и т. п. [9]) Наскоро слѣдъ приеманието на християнството Борисъ се разсьрдилъ съ Грьцитѣ и встжпилъ въ прѣговори съ папата, защото взѣлъ да се бои за церковната независимость на своето господарство, тъй като Грьцитѣ не искали даже да дадатъ на Българитѣ особенъ епископъ [10]). Въ августа 866 год. българскитѣ посланници се прѣдставили въ Римъ на папа Николай I и му прѣдложили списъкъ съ 106 въпроса относящи се към това, какъ тѣ трѣбвало да живѣятъ по християнски. Нѣкои изъ тѣзи въпроси биле твьрдѣ наивни, напр.: позволително ли е както прѣди да носатъ гащи (femoralia). Важенъ билъ слѣдующийтъ въпросъ: иматъ-ли право да си иматъ патриархъ; на което папата отговарялъ уклончиво, че той на първо врѣме ще имъ испроводи само епископъ, за да си състави понятие върху състоянието на страната. Въ ноемврий мѣсецъ сжщата година, дѣйствително, двама епископа дошле въ България съ отговоръ на прѣдложенитѣ въпроси. Послѣднитѣ сами по себе си сж твьрдѣ интересни, тъй като ни даватъ най-точни свѣдѣния върху бита на българскийтъ народъ. Въ тѣхъ ний можемъ да намѣримъ неопровьржимо твьрдѣ важно извѣстие, че господарствующийтъ не славянский народъ тогава още не се слѣлъ заедно съ подчиненитѣ Сла-

---

[9]). Responsa 14, 104; 6, 57 и пр.

[10]). Голубинский 27—33; Дриновъ. историята на Българската церква 13—27.

вяни. Заедно съ римскитѣ епископи се явили въ България и римски отряди; гръцкитѣ священници биле изгонени отъ Бориса. Той искалъ да има архиепископъ въ лицето на епископа Формоза, но папа Адрианъ II прѣемника на Николая (✝ 13 ноември 767 г.), по лично недоброжелателство нескалъ да се съгласи на това прѣдложение.

Борисъ поискалъ тогава диакона Марина, но послѣднийтъ тъй сжщо не се обичалъ отъ папата (869). Когато послѣ Адрианъ испроводилъ въ България архиепископа Силвестра, послѣднийтъ билъ тозъ-часъ испратенъ назадъ отъ Бориса съ заповѣдение, щото папата да назначи или Формоза, или Марина. Тая упоритость на папата се обяснява съ благоприятнитѣ за Римъ събития, които въ това врѣмя се извършвали въ Цариградъ. Слѣдъ убиванието на Михаила III, 23 септемврий 867 г. прѣстолътъ завладѣлъ неговийтъ съуправитель Василий Македонянинъ, родомъ Славянинъ отъ едно селце близо до Одринъ [11]), прѣдусмътрителенъ и уменъ человѣкъ, който прѣкаралъ дѣтинството си въ плѣнъ у Българитѣ. Прѣзиме „Македонянинъ“ нѣма да ни се види чудно, ако припомнемъ, че въ срѣднитѣ вѣкове подъ името Македония разбирали старата Тракия; името Тракия носили само крайбрѣжията на Пропонтида; стара Македония наричали Тессалия I, стара Тессалия — Тессаллия II. Василий свалилъ патриарха Фотия, който отъ мирянинъ направо станалъ патриархъ, подигналъ прѣпирня съ Римъ, и продължавалъ да се прѣпира въ течение на много години; въ това врѣме взѣлъ да се появлява расколътъ. Съборътъ, съзванъ отъ Василия, билъ твърдѣ миро-

---

[11]). Κώμης μὲν οὖν ἐξώρμητο Λυπρᾶς. Const. Monasses 5192. Старобългар. горскийтъ прѣводачъ, като не знаялъ, че λυπρός значи нещастенъ, измислилъ село Липра: „отъ село убо бѣ Липра“, Чертковъ, за прѣводътъ на Манасия (Москова 1812) се заблудилъ йоще повече, като приема село Бѣлипра. Срав. Дриновъ, Заселение 170. За значението на Македония въ срѣднитѣ вѣкове глед. Tafel, Const. Porph. de Provinsiis XIII—XXII и Иречекъ, Die Heerstrasse 94.

любивъ, тъй щото и опасенията на папата относително Бъ
гария се отстранили. Но търпението на българский тъ кня
не можяло повече да се продължава; той вече не иска
да се основава върху дружбата съ Римъ и се примири
тайно съ Гърците. Когато неговитѣ посланици безъ никакъ
результатъ се върнали отъ Римъ, то той тосъ-часъ ги испр
водилъ въ Цариградъ на съборътъ, щото тамъ да рѣша
въпросътъ за подчинението на българската церква, и
подъ папата или подъ цариградскийтъ патриархъ. Грьцки
священници рѣшили този въпросъ въ полза на послѣдний
въпрѣки всичкитѣ възражения на папскийтъ легатъ (въ н
чало на 870 год.). При тѣзи прѣговори дипломати на кня
Бориса биле болярит Петръ, Сондоке и Зергобуласъ.
едно пжтешествие въ Римъ въ 869 год. въ Аквилея тѣ вп
ли имената на свойтъ князь и всичкото му семейство, свои
имена и имената на своитѣ семейства въ единъ старъ лат
ски ржкописъ отъ евангелието въ V или VI вѣкъ, което твър
цѣнили, тъй като прѣдполагали, че евангелието на Св. Мар
било собствененъ автографъ на самийтъ евангелистъ. Този н
давно намѣренъ списъкъ принадлѣжи къмъ единъ отъ любоп
нитѣ паметници на старобългарската история [12]). Въ 870
тѣ и тримата биле въ Цариградъ на съборътъ.

Архиепископъ Іосифъ билъ испратенъ тогава отъ Цар
градъ въ България, гдѣто тогава било учредено около
епархии. Латинското духовенство било отстранено отъ това мѣс
отъ епископа Гримоалда. Папитѣ не прѣставали да моля
Бориса и болярит, щото да се върнатъ въ лоното на ри
ската церковь, но всякога напрасно. Дружескитѣ отношен

---

12) Всичкитѣ лонгобардски и славянски имена, които въ течение
VIII и IX вѣкъ биле внесени на края на този евангелский ржкописъ, ко
сега се пази въ Чивидалъ, биле опубликовани отъ C. L. Bethmann въ N
ues Archi vder Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 1876,
113 сл. Примѣчанието на К У. Иречка за славянскитѣ княжески имена
Casopis ceskaho musea 1876, 773 и по нѣмский въ Sitzungsberichte
K. Böhmischen Gesellsch. der Wiss. 22 Jänner 1877.

се развили между Цариградъ и Българитѣ; на българскийтъ архиепископъ на тържественнитѣ праздници въ Византия му устжпвали първото мѣсто послѣ патриарха. Третийтъ синъ на Бориса, Симионъ, билъ испроводенъ отъ баща си на въспитание въ Цариградъ. Епохата—когато славянската литургия и славянскитѣ церковни книги биле прѣнесени въ България — въ точность не е извѣстна; но не подлежи само на съмнѣние, че въ послѣднитѣ години на царствованието на Бориса тѣ биле вече тамъ привити. Въ прѣговоритѣ съ папата въпросътъ билъ само върху римскитѣ и грьцкитѣ священници; за славянската литература съвсѣмъ не се упоменавало.

Ний прѣкъснахме разсказътъ за солунскитѣ братья при тѣхното прибитие въ Моравия. Биографията имъ ако и да не влиза въ кржга на нашата специална историческа задача, но при всичко не можемъ да замълчимъ за тѣхъ като имаме прѣдъ видъ важното влияние, което тѣхната дѣятелность имала върху сждбинитѣ на Балканскайтъ полуостровъ. Въ Моравия тѣ скоро се скарали съ франскитѣ священници „три-езичници,“ които считали само три езика — еврейский, грьцкий и латинский, достойни за хвала на Бога. Тѣ се отправили въ Римъ. На пжтя тѣ биле дружески срѣщнати отъ Коцеля славянский князь при Балатонското езеро и доволно дълго прѣкарали тамъ. Въ Римъ тѣ намѣрили (868) най радушенъ приемъ и испълнение на всичкитѣ свои желания; славянскитѣ книги биле одобрени и братьята въ самийтъ Римъ служили нѣколко пжтя лютургия по-славянски. Костантинъ наскоро заболѣлъ, вслѣдствие многолѣтни трудове и, като се покалугерилъ, нарѣкълъ се Кириллъ. Той умрѣлъ въ Римъ на 14 Февруарий 869 година, на 43 години. Слѣдъ това папата възстановилъ исчезнувшето въ врѣмето на прѣселението на народитѣ сирмий-паннонското епископство, като го далъ по просбата на Коцеля, на Методия (870). Постжпката на Бориса била твърдѣ строго прѣдпазвание за римска-

та церква ; той имъ доказалъ, че и панонскитѣ Славяни лесно могатъ да прѣминатъ отъ Римъ къмъ Цариградъ. Резиденцията на Методия била при дворецътъ на Коцеля въ Блатна (Мозабургъ), на Балатонското езеро, откждѣто той дѣйствовалъ между Харватитѣ, у които славянското богослужение до такава степень се вкоренило, щото и до сега господствува въ „приморскийтъ" край. Слѣдъ двѣ години Методий, вслѣдствие на едно подозрѣние за нарушение правата на залцбурскийтъ епископъ въ Панонния, билъ осжденъ отъ нѣмскийтъ съборъ и се съдържалъ въ заточение почти три години. Въ 871 год. енергичнийтъ Святополкъ завладѣлъ моравскийтъ прѣстолъ. Въ време царствованието на слабитѣ Каролинги той основалъ могжществено господарство, което заключавало въ себе си заедно съ часть отъ полабскитѣ Славяни почти всичкитѣ свои западни сътечественници. Методий, повиканъ отъ Святополка въ Велеградъ кръстилъ тамъ чешскийтъ войвода Боривоя. Полскийтъ князь на Висла тъй сжщо билъ отъ него обърнатъ въ християнство. Но Святополкъ не можилъ дълго врѣме да удържи славянската литература въ господарството; за това твърдѣ лесно можало да се случи, щото Методий отново да отиде да се оправдава въ Римъ. Въ това врѣме папата назначилъ за епископъ на Нитра Нѣмецътъ Вихинга, съ когото Методий билъ принуденъ да се бори до самата си смърть.

Въ 882 год. Българитѣ, повикани на помощь отъ васалитѣ на Корутанскийтъ херцогъ Арнулфа, нападнали на Святополка, който се намиралъ въ вражда съ херцогътъ. Между това Святополкъ завладѣлъ всичката Паннония и подъ такъвъ начинъ станалъ непосредственний съсѣдъ на Бориса при Дунава. Методий, положението на който тогава вече се поправило, прѣдприелъ, по приглашението на самийтъ императоръ, путешествие въ Цариградъ. Слѣдъ възвръщанието си той умрѣлъ на 6 априлий 885 год. и билъ погребенъ въ Велеградъ.

Подиръ смъртьта му настѫпало тежко врѣме за неговитѣ ученици, които биле до 200 души. За глава билъ избранниятъ отъ Методия въ прѣемникъ на архиепископството Моравецътъ Гораздъ. По интригитѣ на Вихинга почнали се прѣслѣдванията на славянскитѣ священници, тъй щото тѣ трѣбвало да търсатъ спасение въ бѣгство. Гораздъ, Климентъ, Лаврентий, Наумъ, Сава, Ангеларъ и много други избѣгнали тогава въ България. Въ Бѣлградъ, на българската граница тѣ биле дружески приети отъ тамошнийтъ началникъ Боритаканъ. Князь Борисъ и придворнитѣ му боляри имъ направили голѣми почести. Тѣ се завзѣли да продължаватъ въ България дѣлото, което нѣмало успѣхъ въ Моравия. Особенно се отличавалъ Климентъ, който избралъ Македония за ново поприще на своята дѣятелность и умрѣлъ (916 г.) въ епископский санъ въ Велица (въ бассейнътъ на рѣката Струма). Младата „славянска“ литература, която въ Моравия скоро се прѣкратила, силно процвѣтавала въ странитѣ на македонскитѣ и българскитѣ Славяни.

Слѣдъ дългото си княжение Борисъ прѣдъ 888 год. се отказалъ отъ прѣстола и постѫпалъ въ мънастирь. На старитѣ години пожелалъ благочестивъ и съзерцателенъ животъ. Него го наслѣдвалъ въ България старийтъ му синъ Владимиръ, человѣкъ безнравственъ, който подхвъргалъ съ своитѣ груби страсти въ голѣма опасность едвамъ начанатото дѣло. Върху вънкашнитѣ му дѣла ний знаемъ само, че, при началото на голѣмата война противъ Святополка, Арнулфъ испратилъ при него посланници за възобновление на тулонскийтъ договоръ и за прѣкратяване изнасението на сольта изъ България въ Моравия [13]). Подиръ четире години поведе-

[13]). Договора на Арнулфа: Ann. Fuldanses ad. a. 892 Глѣд. съмнѣнието на Шафарика касателно разсказътъ Региноиа върху Владимира, II. 199, прим. 118. Къмъ това ще прибава, че въ забѣлѣжкитѣ въ чивидалското евангелие между четиретѣ синове на Бориса не се упоминава за Владимира, а само Расате (Хрсата?), Гаврилъ, Симеонъ и Яковъ. Хронологията е тъй сѫщо невѣрна. Николай Мистикъ както се вижда (въ 25 писмо) приема Симеона за неспосредственъ прѣемникъ на Бориса.

нието на сина му побудило Бориса да остави манастирьтъ, да свали Владимира и да тури на прѣстола младийтъ си синъ Симеона.

Михаилъ Борисъ умрѣлъ на 2 май 907 год. Неговото изображение се намира на златенъ фонъ въ ржкописитѣ отъ XIII столѣтие, въ московската синодална библиотека [14]). Отъ Бориса се почватъ редъ български святци.

[14]). Горский и Невоструевъ, Описание рукописей Моск. Синод. биб. 1, 2, 409.

Глава VIII

Царь Симеонъ.

Характерътъ на царь Симеона (888—927). — Войнитѣ на Симеона съ Византийцитѣ и неговото желание за Цариградъ. — Царскийтъ титулъ и патриархатътъ. — Сърбскитѣ и Хърватскитѣ отношения. — Най-голѣмийтъ обемъ на българското господарство.

Слѣдъ покрьстванието на князь Михаила—Бориса взаимнитѣ отношения на Византия и България много се измѣнили. Вмѣсто прѣдишнитѣ непрѣкъснати войни на Балканскийтъ полуостровъ настжпалъ продължителенъ миръ, който билъ своеврѣмененъ и за двѣтѣ страни. Импораторътъ Василий Македонянинъ (867—886) въ своето двадесето-годишно управление билъ усигоренъ отъ страна на Българитѣ и се грижалъ за уягчаванието на своето паднало господарство, а князь Борисъ се старалъ неуморимо върху господарственното устройство на своитъ ново-покрьстенъ народъ. Единъ съврѣменникъ, именно патриархъ Николай Мистикъ, нарича тоя периодъ най-щастливо врѣме въ цѣлата история на взаимнитѣ отношения между тѣзи двѣ съсѣдни господарства [1])

Василий умрѣлъ въ 886 г., а Борисъ почти въ сжщото

[1]). За вѣкътъ на Симеона писалъ Шафарикъ, С. Н. Палаузовъ (Вѣкъ Болгарскаго царя Симеона, С-П-1852), Гилфердингъ, Голубинский и при случай Хопфъ, Рамбо (L' emprire grec au dixième siecle, Paris, 1870), Папаригопуло Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, 1871 IV). Всичкитѣ тѣзи сьчинения стоятъ по-низко отъ онова на М. Дринова „Южнитѣ Славяни и Византия въ X вѣкъ", Москва 1876 (чтенія импер. общ исторіи и древностей россійскихъ, 1875), а именно отъ това, че той се ползувалъ съ источникъ, който макаръ кога е билъ напечатанъ 33 години по-напрѣдъ, но си оставалъ почти неизвѣстенъ на историцитѣ. Само В. И. Григоровичъ се ползувалъ съ него отчасти въ своята статия „Какъ се изразявали отношенията на Цариградската църква къмъ околнитѣ народи и прѣимущественно къмъ Българитѣ въ началото на X столѣтие" (Одесса 1866). Това сж писмата на византийскийтъ патриархъ Николай Мистикъ, отъ които 30 се касаятъ до българскитѣ работи: много сж писани до самийтъ Симеона. Тѣ биле издадени отъ Angelo Mai въ Specilegium romanum, Romae 1844 и оттамъ прѣпечатани въ CXI m. Patrologiae cursus complectus ed. Migne.

врѣме се отрѣкълъ отъ прѣстолътъ. И въ двѣтѣ господарства се възцарили нови повелители—въ България Симеонъ, въ Византия Левъ Философъ.

Симеонъ, третийтъ синъ на Бориса, който билъ тогава на 25 години[2]), никъкъ не отстѫпвалъ по ученность отъ своитѣ противници философътъ Левъ и неговийтъ прѣемникъ Константинъ Багрянородний. Той йоще отъ осемь-годишно дѣте билъ испратенъ въ Цариградъ и прѣкаралъ тамъ своята младость, както се вижда, въ прочутата тогава Магноурска школа, въ която се училъ по́-прѣди и Константинъ Философъ славянскийтъ апостолъ. Лиютпрандъ, който е билъ въ качество на германский посланникъ въ Цариградъ нѣколко години слѣдъ смъртьта на Симеона, пише, че Симеонъ до като билъ йоще момче изучилъ въ Византия съчинението на Демостена и Аристотеля, тъй щото съотечественницитѣ му го наричали за това полугрькъ[3]). Това свидѣтелство се подтвърдява также и отъ Николая Мистикъ, който зналъ Симеона лично. Той пише въ 923 година на българскийтъ царь: „Зная че ти всекидневно напояваш прѣкрасната си душа съ живоносна вода отъ учението; зная, че и ти любознателно прочиташь книгитѣ на древнитѣ“. Въ друго едно мѣсто той говори, че Симеонъ се отличавалъ „съ несравнено благородство на душата, съ здравъ разсѫдъкъ, по умътъ нѣмалъ равенъ на себе, ненавѣдилъ злото, отврьщалъ и несправедливостьта, билъ украшенъ съ всичкитѣ добродѣтели.“ И животътъ му „малко се отличавалъ отъ оня на пущинацитѣ“ [4]). Но тая строгость на нравитѣ никакъ не била слѣдствие на аскетически теории но основно условие по голѣма умственна и правителственна дѣятелность, при посрѣдството на която, споредъ думитѣ на

---

[2]). Въ 923 година Симеонъ билъ на 60 години. На патр. Николая писмото 29, 7 Migne 181—185.

[3]). Liutprandi Antapodosis III, 29 (Pertz. Monum. Script. III, 309) Hunc etenim Simeonem emiargum, id est semigraecum esse aiebant eo quod a puericia Byzantii Demosthenis rhetoricam Aristotelisque silogismos didicerit

[4]). Писмата на Николая 22, 23, 26.

Мистика, той довелъ българската народность „до върхътъ на славата.“ Тоя кротъкъ и ученъ управитель лично началствовалъ въ голѣмитѣ сражения и даже самъ участвовалъ въ боятъ.

Симеонъ захваналъ да управлява около 888 г. [5]). Въ самото начало съществовавшийтъ миръ билъ нарушенъ. Императоръ Левъ, животътъ на когото забѣлѣжително се отклонявалъ отъ правилата, които той проповѣдвалъ, и които му доставили прѣзимето „философъ“—човѣкъ, който се управлявалъ отъ жени и любимци, самъ далъ поводъ за тая война. Той продалъ митото на българскитѣ стоки на двама търговци отъ Аттика Ставраки и Козма, които, съ цѣль да скриятъ своитѣ дѣйствия отъ контролъ, прѣнесли съ помощьта на могъщественнийтъ евнухъ Мусика българскийтъ пазаръ отъ Цариградъ въ Солонъ. Тая произволна постжпка много повредила търговскитѣ интереси на България. Българското господарство било тогава сборнийтъ пунктъ на суровитѣ произведения, които се събирали тамъ отъ Германия, Вързна Моравия, Россия и понтийскитѣ страни, за обмѣняванне съ грьцки манжфактурни стоки и произведения изъ Азия и Африка. Древнеримскийтъ пжть отъ Византия въ Бѣлградъ, който минавалъ прѣзъ центрътъ на България, се наричалъ тогава просто „моравский пжть,“ тъй като той служилъ за посрѣдничество на континенталната търговия на Цариградъ съ велика Моравия и съ цѣли западъ. Българскитѣ кирвани развеселявали пазаритѣ въ Солонъ и Цариградъ [6]).

Симеонъ поискалъ отъ Лева да махне поменатитѣ злоупотрѣбления, но на посланието му не обърнали никакво внимание. Така се разразила войната, която била любопитна по своята причина, необикновенна въ онези врѣмена и която била важна по своитѣ послѣдствия.

---

[5]). За тая година глед. Дриновъ, Южныэ Словяпе, 5 пр. 20.
[6]). За древне-българската търговия ср. Първоначалната лѣтопись гл. 34. Rambaud, op. cit. 328. Дриновъ 6. Пжть моравскый въ житието на св. Методий, изд. Миклошича, гл. V, глед. Heerstrasse 75.

Византийцитѣ биле разбити окончателно въ самото начало въ Тракия. Тогава Левъ се рѣшилъ да сключи съюзъ при помощьта на голѣми подаръци съ Маджаритѣ, ордата на които се намирала отъ 885 задъ Дунава въ сегашната Бесарабия и Молдавия.

Маджаритѣ (Τοῦρκοι у Византийцитѣ), угорски странствующи народъ, който е дошелъ на Донъ отъ степитѣ, лежащи задъ Волга, се присъединили тогава къмъ Хазаритѣ. Но наскоро тѣ се наситили на хазарското владичество и се прѣселили въ страната на Ателкуза, именно въ древнийтъ „Жгълъ“ (глед. стр. 160) на Днѣстръ, Прутъ и Серета, при което станали най-ближни съсѣди на Българитѣ. Тѣ биле низски на ръстъ, съ чипи лица и съ вдлъбнати очи и съ обрьсната глава, на която оставяли само три косички. Отъ дѣтство йоще тѣ не се отдѣляли отъ своитѣ коньe. Скотоводството, ловението риба и звѣрове имъ доставяли срѣдства за прихрана, а кожитѣ на степнитѣ животни имъ служили за дрѣхи. Тѣ прѣминавали съ своитѣ чадъри и стада отъ едно мѣсто на друго. Въ биткитѣ тѣ никога не се сражавали въ редобе, а по-разсипано, при което хвърляли на неприятельтъ стрѣли като градь и слѣдъ това бърже избѣгвали; но прѣди неприятельтъ да дойде въ себе си слѣдъ лъжливата побѣда, тѣ отново довтасвали на своитѣ неуморими коньe, както грънотевица. Тѣ безпощадно убивали плѣннитѣ, за да иматъ на небето повече роби — убити неприятели [7]).

Левъ пише самъ въ своята „Тактика“, че тоя народъ „му билъ испроводенъ отъ Бога (свыше), че ги е въоружилъ Божийтъ промисълъ за спасението на империята“. Прѣминаванието прѣзъ Дунава Маджаритѣ извършили при помощьта на византийскийтъ флотъ. Синджиритѣ и канатитѣ, съ които Българитѣ прѣградили рѣката, били скъсани отъ византийски-

---

7) За древне-маджарскийтъ животъ глед. Joseph und Hermenigild Jirecek, oester. Geschic hte, 500—1000 Wien 1865, 213—229

тѣ моряци, което много очудило Маджаритѣ. Симеонъ билъ принуденъ слѣдъ три сражения да се затвори въ Силистра (Дерстръ), послѣ въ Мундрагъ (това мѣсто не е извѣстно), а неприятельтъ опустошавалъ господарството му до самийтъ Прѣславъ. Но наскоро Симеонъ се съединилъ съ Печенѣгитѣ, които странствували въ нижнитѣ степи на Днепръ и били враждебно расположени къмъ Маджаритѣ, и съ тѣхъ нападналъ въ 892 година на Аталкуза, именно, тогава когато Маджаритѣ повикани на помощь отъ краля Арнулфа противъ Святополка, опустошавали Моравия и Паннония. Тѣхнитѣ семейства, като биле оставени въ Бессарабия подъ слаба защита биле отчасти истрѣбени, отчасти взети въ плѣнъ.

Слѣдъ унищожаванието на маджарската орда Симеонъ се обърналъ съ всичкитѣ си сили противъ Византийцитѣ, разбилъ ги при Българофигонъ на Цариградский пѫть (сега Ески Баба, между Хафса и Люле-Бургасъ) и ги принудилъ на миръ (893). Отъ писмото на Мистика се вижда, че Византийцитѣ се задължили да плащатъ ежегодно данъкъ, който пращали въ Несебръ и го прѣдавали тамъ на българскитѣ чиновници [8]).

Слѣдъ туй отново настаналъ двадесеть годишенъ миръ, съ който Симеонъ се въсползувалъ да отстрани вредата, която причинили маджарската и грьцката войни. Повидимо въ онова врѣме Симеонъ умисленно избѣгвалъ всѣкакво сблъскване съ Византийцитѣ. Достатъчно основание за такава политика било поселението на Маджаритѣ въ вѫтрѣшностьта на Европа. Именно слѣдъ унищожението на тѣхнитѣ жилища въ понтийскитѣ степи Маджаритѣ се дигнали къмъ западъ и се расположили въ равнината между Дунавътъ и Тиса, съ която тѣ неотдавно

8) За тая война глед. Византийцитѣ: Георгий Монахъ, Левъ Грамматикъ, Симеонъ Логотетъ, Константинъ Багрянородний, Кедринъ, Зонара, Палаузовъ 40; Хилфердингъ 1,86; Паппаригопуло; статията на Маджарскийтъ историкъ Szabó (Сабо); въ хърватский прѣводъ въ Arkiv za povjestnieu jugoslavensku IX; Дриновъ 6—8. За мѣстоположението на Болгарофилона глед. Heersrasse 100. За миръть — 6-то писмо на Николая.

прѣди това се запознали. Оттамъ тѣ най-напрѣдъ разрушили Велико-Моравското господарство (ок. 907), което при синоветѣ на Святополка († 894 г.) бърже се распаднало. Наскоро се появили въ Италия и съ своитѣ грабителски нападания прѣзъ всичка Германия достигнали брѣговетѣ на Атлантическиий океанъ. Въ течение на едно полустолѣтие тѣхнитѣ орди биле ужасъ за Европа. Славянското население на Паннония избѣгвало въ грамадно количество въ съсѣднитѣ страни, въ Чехия Хорватия и България [9]), а тукъ именно най-напрѣдъ въ мѣстноститѣ по южна Морава, въ околноститѣ на градищата въ него врѣме български Бѣлградъ и Браничево; но по-голѣмата часть си останала на мѣстото, покорила се и се слѣла съ новитѣ владѣтели, езикътъ на които йоще и сега е пъленъ съ славянски думи [10]).

Въ тоя двадесеть-годишенъ миренъ периодъ старославянската литература, съ която Симеонъ толкова се интересувалъ е можала безпрѣпятственно да се развива, Епископъ Константинъ, попъ Григорий, Иоаннъ Екзархъ, Монахъ Храбръ и други писатели я повдигнали въ течение едва на едно полустолѣтие до такова процвѣтявание, че тя въ церковната сфера не оставала назадъ отъ латинската и грьцката съврѣменна литература. Съврѣменницитѣ на Симеона го сравнявали съ египетскийтъ царь Птоломей. Но посоката на неговата наука и неговото образование биле чузди за Българитѣ и не можали да оживятъ сърдцето или въображението на народътъ. Врѣмето на Симеона е златната епоха на Българската литература, но въ него нѣма поезия. Отъ онова още врѣме византийщината е захванала да се въдворява у Славянитѣ; Българитѣ я прѣдали на Сърбитѣ и Руситѣ [11]).

---

9) Constantin Porph. De adm. imp. гл. 41.

10) Глед. Miklosich. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien 1871 (Denkscher. der phil.-hist. Classe der Wiener Akad. XIX).

11) Iagic, Historija Kniizevnusti naroda harvatckoga i srbskoga. I Загребъ 1867, 67 (Русский прѣводъ отъ Петровский Казань 1871).

Едноврѣменно въ България се появили различни ереси. Това явствува прѣди всичко отъ обстоятелството, че епископъ Константинъ по желанието на князь имеона самъ прѣвелъ съчиненията на Атанасия Александрийский противъ Арианитѣ. Тъй сжщо въ едно съчинение на Иоанна Екзарха се говори не само за езичницитѣ ловяни, но и за Манихеитѣ, ако само това не е прибавено отсетнѣ. Че въ онова врѣме християнството въ България не е било вънъ отъ всѣка опасность, се вижда отъ думитѣ на Константина, който въ една проповѣдь (894) казва: „тѣмъ же мы молимся ему (Богу) да прозрімъ душевнима очима, творити заповѣди его и славити его боголѣпьно, не боящися царя, не стыдящися князь, не срамляющеся вельможъ, но аще и гоненіе настоить, аще муки прѣдлежять, аще нужда належитъ небоятися, ни отлучитися отъ любъве его, нъ съ дързновеніемъ проповѣдати и молитися ему“ 12).

Столицата на Симеона се намирала въ Великий Прѣславъ въ прѣкрасната планинска мѣстность на голѣмата Камчия, на растояние 4 часа къмъ западъ отъ Шуменъ (глед. стр. 15); сега тамъ е градецътъ Прѣславъ (тур. Ески-Стамболъ) съ 200 български и 100 турски кжщи, заобиколени съ много развалини. Иоаннъ Екзархъ въ въвежданието на „Шестоднева“ описва впечатлѣнието, което Прѣславъ въ най доброто си врѣме производилъ на иностраннитѣ: „Ако той дойде отдалечъ и влѣзе въ прѣдворието на княжескийтъ дворъ, то ще се очуди и като се доближи до вратата съ любопитство ще распитва. А когато влѣзе вжтрѣ, ще види по двѣтѣ страни строения, украсени съ камьни и упьстрени съ дърво. Като отиде по́ нататъкъ въ дворътъ, той ще види високи палати и цьркви съ безчисленни камьни, дървени украшения и живописъ, украсени отвжтрѣ съ мряморъ и мѣдь, срѣбро и злато, така щото той не знае съ какво да ги сравни: тъй като въ неговата си страна той никога не е видѣлъ подобно нѣщо, но само бѣдни ко-

12) Горский и Невоструевъ, II, 2, 427.

либи. Той не ще бжде въ себе си отъ удивление. Но ако той случайно види князьтъ съ бисернитѣ дрѣхи, съ върви жълтици на шията, съ ржкавели, опасанъ въ пурпуровъ поясъ, съ златенъ мечь и какъ при него отъ двѣтѣ му страни сѣдятъ болѣритѣ съ златни върви, пояси и ржкавели, то ако го попита нѣкой като се завърне въ отечеството си: какво видѣ тамъ? той ще каже: азъ не зная какъ да ви раскажа; само вашитѣ собственни очи бiха въ състояние да обнематъ тоя раскошъ" [13]). Отъ всичко това величие сега сж останали само едни камьни. Въ 1585 г. френскийтъ ученъ Яковъ Бонгаръ, като минувалъ съ посолство прѣзъ Букурещъ въ Цариградъ, видѣлъ тука само дълги стѣни отъ бѣлъ мряморъ [14]). Турскийтъ географъ Хаджи Калфа († 1658) описва едни голѣми развалини, които въ него врѣме се намирали около Шуменъ. Тамъ се намирала една голѣма и широка стѣна отъ врѣмето на „невѣрнитѣ" която завземала повече мѣсто отколкото Цариградъ, тъй щото много полѣни и планини се намирали въ нея; жителитѣ вземали оттамъ четирежгълни удѣлани камьни за своитѣ кжщя [15]). Може да се очаква, че Ф. Каницъ ще опише остаткитѣ на Прѣславъ въ сегашнийтъ имъ видъ.

На 11 май 912 година умрѣлъ Левъ Философъ и оставилъ седмогодишнийтъ си синъ Константинъ VII Багрянородний. Опекунътъ и чичата на Константина, Александръ, който билъ прѣдаденъ на пиянство, като се намѣрилъ единъ пжть въ пиянъ видъ, оскърбилъ пратеницитѣ на Симеона, които отишли да възобновятъ мирнийтъ договоръ. Макаръ че Александръ умрѣлъ слѣдъ 14 мѣсеца и на негово мѣсто постжпили нови опекуни съ патриарха Никола Мистика на чело,

---

13) Miklosich, Chrestomathia paleoslovenica. Vindobonae 1851 p. 83.

14) Дневникътъ на Бонгара у д-ра Herrm. Hagen, Jacob Bongarsius. Bern 1874 p. 72, ср. Heerstrasse etc. 149. Че Прѣславъ не съвпада съ древний Марцинополъ, глед. тамъ-же 146 забѣл. 21.

15) Hadji Chalfa, Rumeli und Bosna, übers. Hammer. Vien 1812, 35.

но Симеонъ като оскърбенъ вторий пжть отъ Византийцитѣ, не искалъ повече да смегчи гнѣвътъ си.

Обстоятелствата биле много благоприятни за да се нападни укапалата византийска империя. На прѣстолътъ сѣдяло дѣте, което не се признавало отъ всички, тъй като за неговата законность имало ожесточена борба между партиитѣ на николаититѣ и евтимиститѣ. Една партия признавала благословенийтъ отъ патриарха Евтимий четвъртий бракъ на императорътъ Левъ; другата, на чело съ Николая Мистика, обявила тоя бракъ за недѣйствителенъ, съ което тя хвърлила неомиваемо пятно върху „роденото въ порфира“ момче, което освѣнъ това се родило прѣди бракътъ. Въ 907 година, т. е. йоще прѣзъ животътъ на императорътъ Левъ, евтимиститѣ съборили патриарха Николая и го проводили на тежко заточение. Но въ 912 година, когато Николай отново се върналъ на своята катедра неговитѣ привърженици въ засѣданието на синодътъ се впуснали върху Евтимия и споредъ думитѣ на лѣтописецътъ, „ускубали му честната брада“.

Имало слухъ, че Симеонъ искалъ да завземе византийскийтъ прѣстолъ. Патриархъ Николай му испратилъ едно писмо, което било написано „не съ мастило, но съ сълзи,“ обѣщалъ му да възобнови ежегоднийтъ данъкъ, но го заплашвалъ съ отлжчвание отъ църквата, ако би Българитѣ да поискатъ нѣщо повече. Симеонъ испратилъ доволно насмѣшливъ отоворъ. Въ 913 година прѣзъ августъ м., около три мѣсеца слѣдъ смъртьта на Александра, той се явилъ съ силна войска около Цариградъ и заобиколилъ градътъ по-сухо съвършенно; войскитѣ му се расположили отъ Влахерна до Златнитѣ врата, отъ Златнийтъ рогъ до морето. Като обсадилъ градътъ, той проводилъ до младийтъ императоръ писмо, което радостно било приeто отъ управляющитѣ, които до тогава съвършенно не знаяли неговото намѣрение. Тѣ излѣзли съ патриарха на чело, като взели и младийтъ императоръ, къмъ Влахерн-

ската врата, посрѣщнали тука двамата синове на Симеона — Михаилъ и Петра и се върнали съ тѣхъ въ палатитѣ, гдѣто ги гостили най-бляскаво. Подиръ това патриархъ Николай ималъ прѣдъ градътъ свиждание съ самийтъ Симеонъ и прѣговорилъ съ него за миръть. Съгласили се да се ожени Константинъ Багрянородний за дъщерята на Симеона. По тоя начинъ българскийтъ князь се надѣялъ да управлява Цариградъ съ зетя си, който билъ единъ у майка, нѣмалъ ни братя ни сестри и билъ послѣднийтъ въ своя родъ. За това Симеонъ обѣщалъ на патриархътъ съвършенъ миръ и искренна дружба и увѣрявалъ, че ще се унищожатъ всички прѣпирни, всички съблазнителни поводи и ще се утвърди, съ Божа помощь, между Гърцитѣ и Българитѣ миръ истино траенъ, какъвъ до сега не е бивалъ и какъвто не сж видѣли прѣдишнитѣ поколѣния. Симеонъ и синоветѣ му били почетени отъ Византийцитѣ „съ безчисленни и грамадни" подаръци. Свадбата споредъ младостьта на императорътъ била отсрочена за пó-насетнѣ, и Симеонъ се върналъ слѣдъ тая щастлива демонстрация подъ стѣнитѣ на босфорскийтъ градъ побѣдоносно дома [16]).

Но тоя небивалъ миръ скоро се свършилъ. Йоще въ слѣдующата година майка му на Константина, Зоя, която била отстранена изъ палата йоще отъ Александра, успѣла да вземе управлението въ ржцѣтѣ си (914 г.). Тя този-часъ отстранила патриарха отъ опекунството и унищожила брачнийтъ договоръ съ Симеона.

Симеонъ взелъ да се готви за война въ голѣмъ размѣръ, Войната се начeнала въ 914 година. Българитѣ не нападнали най-напрѣдъ на Цариградъ, но захванали да подчиняватъ голѣмитѣ византийски провинции на полуостровътъ. — Едри-

[16]). Писмата на Николая Мистикъ (5-то, 8-мо и 16-то) обясняватъ всичкото това дѣло, което до тогава не било добрѣ разбрано. глед. Дриновъ 11—14. По тѣзи писма може да се сжди, въ каква степень продължательтъ на Теофана (ed. Bonn. 385) се отстранява отъ истината, когато разказва, че като дошелъ до Цариградъ, Симеонъ като видѣлъ градскитѣ стѣни и бастиони съ поставенитѣ на тѣхъ машини (значи, че той ги е зналъ и отъ пó-напрѣдъ), до толкова се уплашилъ, щото прибързалъ да се примири съ Гърцитѣ.

ненската, Солунската и Драчската. До като една часть отъ войската действувала срѣщо Солонъ и Драча, Симеонъ самъ взелъ въ 914 год. прѣзъ септемврий Едрине и го държалъ нѣколко врѣме. Византийцитѣ прибързали да заключатъ миръ съ Арапитѣ, събрали всичкитѣ си боеви сили въ столицата и се старали, макаръ и напрасно, да възбудятъ Сърбитѣ, Маджаритѣ и Печенегитѣ къмъ война противъ Българитѣ. Само въ 917 година тѣ прѣдприели настѫпателно дѣйствие и се упѫтили направо къмъ источна България. Левъ Фока началствовалъ надъ армията, а адмиралътъ Ерменецъ Романъ Лакапинъ надъ флотата. Направили всичко, що било възможно; найдобритѣ военачалници и стратеги се намирали въ войската. Но на 20 августъ при рѣката Ахелоя, около Несебъръ прѣтърпѣли страшно поражение. Симеонъ самъ командовалъ българската войска и вземалъ такова живо участие, щото подъ него билъ убитъ боевийтъ му конь. Слѣдъ 70 год. по-сетнѣ историкъ Левъ Диаконъ видѣлъ на бойното поле кокалитѣ на падналитѣ тукъ Византийци[17]).

Подиръ това ужасно сблъскване Николай Мистикъ пакъ написалъ на Симеона жаловито писмо, молилъ го въ името на Христа за миръ и се распространявалъ въ неловки изражения за опитванието на Византийцитѣ да нападнатъ на България, което имъ струвало тъй скѫпо. Симеонъ прочелъ многорѣчивата византийска фразеология и отговорилъ просто: „Ти си подивѣлъ." [18]). Войната не била прѣкъсната и Византийцитѣ подъ началството на Левъ Фока вторий пѫть биле чувствително разбити при Катасѫртъ до самийтъ Цариградъ [19]).

Тая втора несполука силно раздражила народътъ въ Цариградъ, като приписалъ всичко нещастие на неспособнитѣ

[17]). Theophanis Cont. 389, Leo Diaconus 123, 127; 31 писмо отъ Николая.

[18]) Сѫщо негово 10-то писмо.

[19]) За туй сражение глед. Дриновъ 18 Забѣл. 64.

регенти. На 25 марта 919 год. адмиралъ Романъ Лакапинъ завладѣлъ регенството; императрицата испратилъ тозъ-часъ въ монастирь и слѣдъ единъ мѣсецъ вѣнчалъ дъщеря си съ Константина Багрянородний. Йоще въ сжщата година той обявилъ себе си за съуправитель и слѣдъ непродължително врѣме присъединилъ къмъ императорското звание и своитѣ трима сина.

Тоя прѣвратъ отнелъ у Симеонъ навсѣгда надѣждата да стане дядо на грьцкийтъ императоръ. Отъ това врѣме той захваналъ открито да иска да стжпи на византийскийтъ прѣстолъ. Въ писмата си до тогавашнитѣ патриарси „князьтъ" (ἄρχων) българский искалъ даже да го признаятъ въ Цариградъ за ромейский императоръ, като ги заплашвалъ че друго-яче той нѣма да прѣкрати войната. Къмъ това врѣме се отнася приеманието титлата „Цѣсарь Българомъ и Гръкомъ" съ която се гордѣяли всичкитѣ български повелители до Ионна Шишмана III (1365—1393). Въ врѣмето на Симеона казвали Цѣсарь, а отъ това впослѣдствие произошло Цьсарь, и само въ срѣднитѣ вѣкове се прѣвьрнало и до сега останало царь; това име е латинско caesar и служило на Славянитѣ въ старо врѣме да означаватъ Римлянитѣ и отсетнѣ Цариградскитѣ императори. Тъй като споредъ тогавашнитѣ понятия, при императорътъ непрѣменно трѣбва да стои патриархъ, то българското архиепископство било възведено въ патриархатъ. Въ списъкътъ на българскитѣ царье, царици, патриарси и епископи, който се е запазилъ заедно съ синодикътъ на царя Борила (1211) въ ржкописътъ отъ XV столѣтие се срѣщатъ имената на четирма патриарха прѣславски [20]) отъ врѣмето на Симеона и сина му Петра. Царската корона Си-

---

[20]) Раковский, нѣколко рѣчи за Асена I и II Бѣлградъ 1860, стр. 53. Научното достойнство на тая книга не е голѣмо; тя само за това заслужва внимание, че въ нея сж прѣпечатани много паметници отъ други рѣдки издания.

меонъ е получилъ вѣроятно изъ Римъ отъ папата [21]).

Какви успѣхи сѫ имали Българитѣ, може да се види отъ това, че въ 919 година една часть отъ българската войска стояла при Дарданелскийтъ проливъ, съ цѣль да вземе Лампсакъ на азиятскийтъ брѣгъ и послѣ да завладѣе входътъ въ Цариградъ [22]). Другата войска се явила въ Тессалия, Фокида, Беотия и Аттика. Тамошнитѣ Гърци избѣгали въ Пелопоннезъ, въ Евбея и на Цикладитѣ, тъй като пелопоннезкитѣ Славяни захванали да възставатъ противъ Византийцитѣ, съ надѣжда че българското господарство ще се распространи до Тайгетъ и Матапанъ [23]).

Въ това затруднение Романъ Лакапинъ прѣдложилъ чрѣзъ Мистика на Симеона, или да се ужени дъщерята на Симеона за единътъ отъ синоветѣ му, или самъ Симеонъ да се ожени за дъщерята на Романа. Това прѣдложение било отхвърлено отъ Симеона. Тогава патриархътъ му написалъ йоще едно писмо и му прѣдложилъ голѣмъ данъкъ и много страни, които безъ туй вече биле въ владѣнията на Симеона. Симеонъ отговорилъ, че той не желае нищо невъзможно и никакъ не иска, „щото патриархътъ да въскреси убититѣ му Българи“, но прѣдлага условия, които могатъ да се приематъ: узурпаторътъ Романъ Лакапинъ да се свали, а Симеонъ да се признае за грьцкий императоръ; „това иска Богъ“.

Въ 921 година Симеонъ се намиралъ твърдѣ близо до столицата, при Силиврия и Хераклея. Въ слѣдующата 922 година Българитѣ дошле до Златнийтъ рогъ разбили византийскитѣ тѣлопазители и изгорили императорскитѣ лѣтни палати въ Пига прѣдъ градскитѣ врата. Въ сѫщата година об-

---

[21] Царь Калоянъ пише въ двѣ послания къмъ папа Инокентий III, че неговитѣ прѣдшественници Симеонъ, Петъръ и Самуилъ получили отъ римската църква «coronam eorum et patriarchalem benedictionem» Theiner mon. slav. merid. I. 16, 28. Това случайно свидѣтелство (въ папскитѣ архиви нѣма грамоти отъ тоя толкова древенъ периодъ) се подтвърдява отъ изслѣдванията на Дринова (61)

[22]) За важностьта на Лампсакъ глѣд. 9 писмо на Николая.

[23]) Житието на Св. Лука, Migne C XI, 450; Дриновъ 21.

садили и Едрене, а въ слѣдующата година го принудили отъ гладъ да се прѣдаде. При всичко това Симеонъ не прѣставалъ да се обрьща небрѣжно съ императоритѣ; често той и не отговарялъ на писмата имъ и писалъ направо въ сенатътъ, като искалъ тържественно да влѣзе въ Цариградъ и да му отстѫпятъ всичкитѣ византийски земи въ Европа. Тъй като нѣмалъ флота да обсади Цариградъ, то той встѫпилъ въ прѣговори съ халифътъ на африканскитѣ Арапи Фатлума за да нападнатъ заедно на Цариградъ [24]).

Къмъ това врѣме се отнася и примирението на Римъ съ Византия, явление, макаръ повидимо незначително, но което е имало голѣмо влияние на българо-грьцката война. Когато папа Сергий III (904—911) призналъ четвьртийтъ бракъ на императора Левъ, Цариградскийтъ патриархъ Николай Мистикъ проклинавалъ тоя бракъ, то настанала припирня, която се продължавала 12 години. Слѣдъ тригодишнитѣ прѣговори въ 923 година Николай най-сѣтнѣ склонилъ да признае законностьта на тоя бракъ, и архипастиритѣ на Римъ и Византия, споредъ неговитѣ думи, пакъ станали „една мисль и едино сердце“.

Това примирение имало голѣмо значение за Византийцитѣ, отъ една страна за отношението на папата къмъ адриатическитѣ Славяни, западнитѣ съсѣди на Българитѣ, отъ друга за свръзката на Симеона съ римската церковь. Папскитѣ легати, които дошле въ 923 година въ Цариградъ, донесли тъй сѫщо писмо отъ папа Иоаннъ X за Симеона, въ което го придумвалъ да заключи миръ. Това писмо Николай испратилъ на Симеона заедно съ едно свое писмо до него, съ което го заплашвалъ съ папско отлѫчване [25]). Но тая постѫпка останала безъ послѣдствие. По-важни биле съединенитѣ ста-

---

24). Съврѣменникътъ Масуди и Кедринъ (2, 326) помецуватъ за тѣзи прѣговори. Дриновъ 26-

25) Писмо 28 отъ Николая.

рания на папата и Византийцитѣ да възбудятъ опаснийтъ врагъ въ тилътъ на българскийтъ князь.

Хърватитѣ и Сърбитѣ, които биле раздѣлени на малки племена, недавно прѣдъ туй захванали да се сближаватъ въ политическо отношение [26]). При това западнитѣ Хървати биле по-щастливи отъ Сърбитѣ. Слѣдъ несполучливото опитвание на Людевита въ областьта на Сава сѣверо-далматинскитѣ князове получили първенство и сполучили, въ първата половина на IX столѣтие, подъ върховната власть на Франкитѣ да съединятъ малкитѣ племена отъ Сава до Цетина; съ това било турено основанието на по-сѣтнешното хърватско господарство. Около 875 година Сдеславъ подчинилъ страната подъ върховната власть на Византийцитѣ както въ политическо, така и въ църковно отношение. Но слѣдъ четире години Сдеславъ билъ убитъ отъ Бранимира, истинскийтъ основатель на политическата и църковната самостоятелность на Хърватитѣ. Въ политическо отношение той скъсалъ свързката съ Византия и съ това направилъ Хърватия съвършенно самостоятелна. Въ църковно отношение той се присъединилъ къмъ папата, който основалъ за Хърватитѣ особенно национално епископство въ Нина (итал. Nona). Солонското архиепископство, като прѣдадено на цариградската църква, запазило своята власть само въ останалитѣ византийски прибрѣжни градове, Сплета (Spalato), Задара (Zara), Трогира (Trau), и на островитѣ. Дворътъ на Бранимировийтъ прѣемникъ князь Мутимира билъ заобиколенъ почти съ кралевски рѣскошъ. Йоще повече се възвисила Хърватия при съврѣменника на Симеона Томислава (около 914 г.), който распространилъ властьта си и върху страната между Сава и Драва и върху Босна.

По тоя начинъ въ Хърватия въ началото на X столѣтие се образовало силно политическо тѣло. Между това Сърбитѣ

[26]) Хърватскитѣ и сръбскитѣ дѣла сж изложени както сж у Дринова (op. cit.), който дохожда до резултати ясно отличающи се отъ прѣдишнитѣ възрѣния.

при всичкитѣ си старания не можили да се усилятъ и постоянно се колебали между Византия и България. Тѣ се раздѣляли на шесть племена: Сърби собственно на западъ отъ сегашното Сърбско княжество, Босняци, Неретвани по Адриатическото крайбрѣжие между рѣкитѣ Цетина и Неретва, Захлумляни въ Херцеговина, между Неретва и въ онова врѣме византийскийтъ градъ Рагуза, Травуняни въ Херцеговина и Дукляни въ Черна-гора. Най-силнитѣ племена биле Сърбитѣ и Захлумлянитѣ. Сърбитѣ собственно, макаръ и да се защищавали отъ нападенията на Пресиама и Бориса, но да се борятъ съ Симеона нѣмали сила; тѣ му плащали данъкъ. Въ началото на X столѣтие у тѣхъ управлявалъ жупанъ Петръ Гойниковичь. Въ своитѣ стрѣмления да покори и съедини другитѣ племена той ималъ силенъ съперникъ въ Михаила Вишевичъ, князьтъ на Захлумлянитѣ, храбъръ войникъ и хитъръ дипломатъ. Михаилъ ималъ подпорка у Българитѣ, Петръ у Византийцитѣ. Михаилъ, като се обявилъ за съюзникъ на Симеона около 917 година, прибързалъ да яви за тайнитѣ сношения на Петра съ византийскийтъ стратегъ на Драчската область. Подиръ това Петръ билъ взѣтъ въ плѣнъ и убитъ отъ Българитѣ, а на негово мѣсто билъ поставенъ Павелъ Брановичъ. Съ паданието на Петра, Михаилъ, който владѣлъ тъй сжщо Травунянитѣ и Дуклянитѣ, придобилъ такъва властъ, че при него Захлумлянитѣ достигнали гегемония между сръбскитѣ племена.

Отъ началото на управлението на Романа Лакапинъ (919) настжпилъ прѣвратъ въ отношенията на адриатическитѣ Славяни къмъ Симеона. Сърбитѣ йоще и прѣди биле расположени къмъ Византийцитѣ; сега трѣбвало йоще да се възбудятъ противъ Симеона Захлумлянитѣ и Хърватитѣ. Това било възможно само съ папската помощь, и било главната цѣль за църковното примирение въ 923 година. Изисквало се голѣми жертви и отъ страна на императорътъ и отъ страна на папа-

та. Томиславъ получилъ отъ Византийцитѣ далматинскитѣ градища и острови, а отъ папата кралевска корона. Михаилъ получилъ отъ Византия титлата консулъ и патриций. Хърватското епископство въ Нина било унищожено и всичката страна на Томислава и Михаила била подчинена на солонското архиепископство, което Византийцитѣ тогава отстжпили на папата; по тоя начинъ южнитѣ Славяни се приближили въ политическо отношение къмъ Византия, а въ църковно къмъ Римъ [28]).

Враждебнитѣ дѣйствия противъ Българитѣ се захванали въ Сърбия. Жупанъ Павелъ билъ сваленъ по причина на дружелюбнитѣ му тенденции къмъ Грьцитѣ. Неговий прѣемникъ Захарий се възмутилъ съвършенно открито (около 923 год.). Българската войска, която била испратена да накаже възстанникътъ, била уничтожена, може би съ помощьта на Хърватитѣ и Захлумлянитѣ, а главитѣ и оржжието на паднапитѣ военочалници биле испратени въ Цариградъ.

Между това Симеонъ пакъ се подигналъ срѣщо столицата на Византийцитѣ. Въ септемврий 924 година той стоялъ вторий пжть съ несмѣтно количество войска прѣдъ цариградскитѣ врата и расположилъ главната си квартира прѣдъ Влахернский палатъ. Тозъ-часъ той повикалъ при себе си патриархътъ и нѣкои велможи, а когато тѣ се явяли, той поискалъ да види самийтъ императоръ Романа. Съ надѣжда да се съгласятъ за миръ, Романъ приелъ прѣдложението за свиждание. Въ назначенийтъ день той се готвилъ и се молилъ заедно съ патриархътъ въ влахернската святиня за срѣщата съ страшнийтъ българский царь. Но Симеонъ ги заставилъ да го чакатъ четире деня. Чакъ на 9 септемврий той се явилъ на условното мѣсто при Космидионъ, върхната часть на Златнийтъ рогъ, придруженъ съ голѣма войска; тѣлопазителитѣ имали златни и срѣбърни копия и щитове и всички биле облѣчени въ желѣзни ризници. Свижданието станало на брѣга на площадътъ, гдѣто

28) Глед. Дриновъ 51, 54—60.

се спрѣла императорската триера. Симеонъ въ него врѣме почти шестдесеть годишенъ старецъ, повелѣлъ най напрѣдъ на своитѣ хора да прѣгледатъ площадьтъ, за да се прѣдпази отъ измама; послѣ слѣзълъ отъ коня и се доближилъ до императорътъ. За тѣхнийтъ разговоръ ний знаемъ само че Симеонъ прѣдъ императорътъ укорявалъ патриарха за враждебното къмъ него расположение, и когато Николай захваналъ да му хортува за своитѣ молитви, Симеонъ му прѣкъсналъ рѣчьта съ думитѣ: „Съ твоитѣ молитви е убитъ моя конь (при Ахелой).“ [29])

Свиждането не довело до миръ, защото българскийтъ царь искалъ твърдѣ много. Симеонъ изново отстѫпилъ отъ градътъ назадъ, тъй като трѣбвало да отложи осѫществяването на своитѣ планове за пó на сетнѣ. Отъ една страна се разтроили прѣговоритѣ съ Арапитѣ по причина на византийското злато, отъ друга — трѣбвало да се освободятъ отъ новийтъ врагъ въ тилътъ. Тозъ-часъ, като се върналъ въ България, Симеонъ испратилъ голѣма войска противъ отдѣлившийтъ се сърбский жупанъ; но при приближаването на Българитѣ Захарий побѣгналъ въ Хърватия; жупанитѣ били строго наказани и страната опустошена. Отъ Сърбия Българитѣ подъ прѣдводителството на Алогоботура отишле противъ Хърватитѣ, най силнитѣ членове на западнийтъ съюзъ, но биле съвършенно разбити (ок. 925 г. [30])

Между това войната съ Византийцитѣ се продължавала. Въ 926 г. една часть войска отъ македонскитѣ Славяни прѣдприела нападение на Солунь. Грьцкото прибрѣжно население избѣгало по островитѣ и си оставало тамъ до смъртьта на Симеона. Напраздно патриархъ Николай се старалъ съ двѣ свои послания да склони българскийтъ царь на миръ. [31])

29) Theoph. Cont. 405· Leo Gramm. 311; Писмо 31 на Николая Дриновъ 30—32.
30) За хронологията на това врѣме, глед у Дриновъ 53.
31) Солунь; Liutprand, Antapodos., III 24; острови: Vita S. Lucae y Migne, CXI, 453.

Срѣди приготовленията си за голѣмо прѣдприятие Симеонъ умрѣлъ на 27 май 927 година.

Българското господарство достигнало при Симеона такива размѣри, каквито то пó сетнѣ никога вече не е имало. Отъ сравнението на съставенийтъ по заповѣдьта на императорътъ Левъ Философъ (886—912) описъ на епископствата въ империята съ описътъ на българскитѣ епископства при царь Петра, синътъ на Симеона, се видя, при другитѣ кратки свѣдѣния най-добрѣ, до колко Симеонъ е уголѣмилъ полученото по наслѣдство господарство. При императорътъ Левъ, Византийцитѣ владѣли въ Европа почти всичката Тракия до линията, която иде отъ Созополъ на Черното море прѣзъ Веррея (Стара-Загора) до крѣпостьта Констанция, около изворитѣ на Марица, тѣй сѫщо владѣлъ Родопа, македонскитѣ прибрѣжия съ Сересъ и Солунъ, всичката Тессалия, Епиръ и всичката брѣгова страна на Албания. Симеонъ завоевалъ пó голѣмата часть отъ Тракия, завзелъ македонскитѣ прибрѣжни области около стѣнитѣ на Солонъ, покорилъ сѣверна Тессалия съ градоветѣ Петра при Олимпъ и Стагъ при Пенея, Епиръ съ Иоаннина, Бутротонъ и Химера до околноститѣ на Артскийтъ заливъ и адриатическото прибрѣжие отъ устието на Калама срѣщо Корфу до устието на Дримъ, освѣнъ Драчъ, който постоянно си е оставалъ византийский. Българската граница отъ къмъ Сърбия съставлявала съединений Дримъ, Бѣлий Дримъ и Ибаръ; оттамъ тя достигала устието на Сава. Раса (Нови-пазаръ), Пришина, Липлянъ на Косово поле, Нишъ, Браничево (стар. Viminacium, при Пожаревацъ) и Бѣлградъ се намирали тогава подъ българското владичество[32]). Отвъдната страна на

[32]). За границитѣ на Симеоновото царство споредъ грамотата на Василия II 1020 г. (границитѣ на българската церква при Петра и Самуила): Голубинский, 7; Дриновъ, Периодическо Списание. Браила IX, 42; отъ сѫщий Южнитѣ Славяни и Византия, 79. Списъкътъ на епископствата при Лева у Tafel Const. Porph., De provinciis 44—51; Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum ed. G. Partiey, Berolini 1866 (122—218). За възрастьта на царството ср. Heerstrasse nach Constantinopel 72, забѣл. 6.

[illegible] владѣли Срѣмъ (Сирмия) и, прѣди [illegible] [illegible] също тъй Влахия и една часть отъ Вен[illegible] [illegible]. Сѫдбата на българското владичество въ [illegible] страни по-точно не сѫ извѣстни; но йоще [illegible] въ Трансилвания говорили, за да означатъ [illegible] епоха, за врѣмената, когато тая страна е [illegible] на Българитѣ[33]). Арапинътъ Аль-Масуди, който [illegible] Цариградъ въ първата половина на X столѣтие, [illegible] българското господарство било дълго 30 деня и ши[illegible] деня; неговото свидѣтелство подтвърждава почти [illegible] слѣдъ 200 години Вилгелмъ Тирский, който съоб[illegible] че България се простирала отъ Цариградъ до Дунавътъ [illegible] до Адрия[34]).

---

33). „A. temporibus jau quibus terra Blachorum terra Bulgarorum (въ Трансилвания, у Фогарашъ) extitisse fertur". Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenburgens. Wien 1857. I. 50. Hâjdeu, Archiva [illegible]rica a Romániei (Bucuresti 1865) I. 97. Срѣмъ: Θ[illegible] въ грам. 1020 г.

34). Wilhelmus Tyrensis. lib II. cap. 4 ed. Bongars. I. 653. Масуди [illegible]нова. 80.

Глава IX.

Царь Петръ. Богомилитѣ.

Распадането на България при царь Петра (927 - 968). — Раздѣлението България на двѣ господарства, западно и источно.— Св. Иоанъ Рилский и Македонскитѣ пущинаци (отшельники). — Павликянитѣ. — Попъ Богомилъ и произведеното отъ него движение. — Възгледъ върху богомилската догматика и етика.

Симеонъ се женилъ два пѫти. Отъ първата му жена билъ само синъ му Михаилъ; отъ втората, сестрата на болѣринъ Георги Сурсувула, ималъ трима сина — Петръ, Иоаннъ, и Венеаминъ или Боянъ[1]). Безъ ни най-малко право Симеонъ отстранилъ прѣстолонаслѣдието отъ най-старийтъ си синъ Михаила, затворилъ го въ мънастирь и назначилъ вторийтъ, Петра за свой прѣемникъ подъ рѫководството на Сурсувула. Спорѣдъ разказътъ на Лиутпранди, който дошелъ тогава въ Цариградъ посланникъ отъ императорътъ Оттона I, най-малкийтъ синъ Боянъ се прочулъ въ народътъ за магйосникъ, мисляли, че той може да се прѣвръща въ вълкъ или въ други грабливъ звѣръ, кога иска[2]).

---

[1]) Родословната на старо-българската династия (семѣйството на Бориса споредъ забѣлѣжкитѣ отстрани на чивидалското евангелие):

Звиница.

Михалъ-Борисъ † 907. Доксъ. Гавраилъ.
ж. Мария.

Расато (Хрьсата)=Владимиръ? Гавраилъ. Симеонъ † 927. Яковъ
дъщери: Евпраксия, Анна,

Михаилъ. Петръ † 969. Иоанъ, Боянъ. Дъщеря
жена Мария.

Борисъ † 978. Романъ † 1002.

[2]) Baianum autem adeo fere magicam didicisse, ut ex homine subito fieri lupum quamvecumque cerneres feram. Liutprand, Antapodosis III, 29. Отъ туй мѣсто може да се заключи, че около 950 год. Боянъ вече не билъ живъ.

Прѣемникътъ на Симеона не билъ нито войникъ, нито политикъ, но смиренъ, кротъкъ и миролюбивъ човѣкъ, неспособенъ да продължава наченатото отъ баща му дѣло; въ неговитѣ жили текла тъй да се каже, друга кръвь. Въ историята Симеонъ завзелъ мѣсто на редътъ съ основателитѣ на могъщественни царства, а Петръ между святитѣ и пущинацитѣ. При Симеона Българитѣ безъ малко да завладѣятъ Цариградъ: при Петра се начевало подчинението на Българитѣ подъ Византийцитѣ. Петръ ръководимъ отъ свойтъ чичо Сурсувула, не стоялъ на чело на своя народъ, но билъ оръдие на една партия. Обидени тѣ му братия възстанали противъ него на чело на войницитѣ изъ школата на великий Симеона. Литературата захванала да упадва и новото религиозно учение, като се размѣсило съ туземнитѣ езически елементи, внесло недоволство срѣди народътъ. Както въобще у Славянитѣ, така и тука, политическото величие, като свързано съ извѣстно лице скоро се прѣкратявало слѣдъ неговата смърть. Същото се случило послѣ Сама, послѣ Святополка, послѣ Асеня II, послѣ Стефана Душана и послѣ Твръдка въ Босна [3]).

Георги Сурсувулъ, човѣкъ дѣятеленъ и хитръ, който, при характерътъ на младийтъ царь, съвършенно завладѣлъ управлението, поискалъ отначало да продължава завоевателната политика на Симеона. Българитѣ отново нападнали източна Тракия, но заедно съ това Сурсувулъ встъпилъ въ тайни прѣговори съ Гърцитѣ. Първото писмо на Петра и Сурсувула било доставено въ Цариградъ отъ арменскийтъ калугеринъ Калокиръ. Императоръ Романъ незабавно испратилъ хора по морето въ Несебъръ, който отъ 812 година билъ главенъ приморски градъ на България. Тѣзи пратенници се върнали въ Цариградъ посухо, слѣдъ тѣхъ идяло българското посолство на чело съ Сурсувула и малко слѣдъ това дошълъ и самъ

3) За Петра глед. разсъжденията на Дринова, началото на Самуиловата държава въ Браилското Период. Спис. п IX и X, 14; Хилфердингъ, I 111 съ сл.

Петръ въ Цариградъ. Мирътъ билъ заключенъ на 8 октомврий 927 годчна, четире мѣсеца слѣдъ смъртьта на Симеона. Въ сжщото врѣме Петръ се оженилъ въ Пига за унуката на императоръ Романа Мария. Така се завършили тридесеть-годишнитѣ кръвопролития. Въ мирнийтъ договоръ освѣнь царската титла за Петра, било признато патриаршеско достойнство за дошлийтъ въ Силистра архиепископъ Дамиянъ и заедно съ това самостоятелностьта (αὐτοκεφαλία) на народната българска църква. Византия тъй сжщо се задължила да счита българскийтъ господарь по-високо отъ всичкитѣ европейски крале, даже и отъ нѣмскийтъ императоръ [4]). Византийцитѣ при това се задължили да плащатъ ежегоденъ опрѣдѣленъ данъкъ на Българитѣ и нимъ отстжпили формално по-голѣмата часть на завоеванитѣ отъ Симеона земи; въ Тракия Одринъ оставалъ за Византийцитѣ, а Пловдивъ се падналъ на Българитѣ [5]).

Причинитѣ на тѣзи тайни и бързи прѣговори не се скривали въ отношенията на Българитѣ къмъ другитѣ народи. Войната съ Византийцитѣ не би прѣдставлявала вече трудности както при Симеона; Хърватитѣ, макарь малко прѣди това да бяха удържали побѣда, не нарушавали мирътъ, благодарение на посрѣдничеството на проводенийтъ отъ Римъ архиепископъ Мадалбертъ, който отишълъ въ Прѣславъ, вѣроятно за коронацията на Петра [6]); Сърбитѣ се намирали подъ властьта на Българитѣ, Маджаритѣ се увлѣкли съ своитѣ походи въ Западна Европа, а Печенѣгитѣ, спорѣдъ отношенията имъ съ Симеона, тѣ по-скоро сж били приятели съ Българитѣ. Промѣнуванието, което е произошло въ политиката на новото правителство, било прѣдизвикано отъ вжтрѣшнитѣ отношения въ България.

---

4) Разказътъ на Лиутпранда, който билъ испратенъ отъ императоръ Отто I въ Цариградъ, въ 968 година; Liutprand, Antapodosis, III, 36 у Перца III, 311.

5) Аринов. Южнитѣ Славяни, 62—71

6) Че и Петръ приелъ короната отъ Римъ, казахме по-горѣ Гл. VIII бѣлѣжка 21.

Царь Петръ се боялъ отъ недоволството на обиденит братия и могѫщественнийтъ Сурсувулъ билъ умразенъ на болѣри тѣ. Противъ вѫтрѣшнитѣ врагове и двамата се надѣяли д се защитятъ чрѣзъ посрѣдството на тѣснийтъ съюзъ съ Ви зантия, съ което, разбира се, не можили да склонятъ на родътъ на своя страна. Дружескитѣ отношения между дват двора се продължавали даже послѣ смъртьта на Романа (944 при Константина Багрянородний (†950) и при Романа I (†963). Българитѣ помагали на Византийцитѣ противъ Ара питѣ и Руситѣ. Само въ края на животътъ си Петръ раз бралъ, че Византийцитѣ се ползовали съ тая четиредесеть-го дишна дружба, не само да се запознаятъ съ слабата стран и съ тайнитѣ на българското царство, но да подготвят къмъ разрушение неговото могѫщество.

Недоволството на Българитѣ вслѣдствие промѣнуванието на политиката се показало йоще въ сѫщата година чрѣзъ о питвание (927) на прѣвратъ. Повишенитѣ при Симеона бо лѣри, като въспитани въ неговъ духъ и недоволни отъ н вийтъ полувизантийски придворенъ щатъ, отъ грьцката ц рица, съставили заговоръ да свалятъ Петра и покачатъ н прѣстолътъ по-малкийтъ му братъ Иоанна. Но заговорътъ в врѣме билъ откритъ, болѣритѣ биле наказани, а Иоаннъ бил прѣдаденъ на императорътъ, за да го испрати въ нѣкой ви зантийски мънастиръ. Но Романъ му подарилъ имущество, о женилъ го за една богата Ермянка и го задържалъ при с се си [7]).

Около 930 година избухнало много по опасно възстани въ западната часть на господарството. Нѣколко Българи пр възгласили тамъ за царь по-голѣмийтъ братъ, калугеринъ Михаила и вѣроятно могли би да свалятъ Петра, ако да н бѣше умрѣлъ Михаилъ въ самото начало на възстанието. Бу

[7]). Theoph. Cont., 419; Дриновъ 87.

товницитѣ безпокоили такожде и византийскитѣ владѣния, опустошазали страната при устието на Стримонъ, навлѣзли въ Аттика и биле най-сетнѣ поселени отъ императора Романа при Артскийтъ заливъ.

Съ тѣзи безпорядъци се въсползовали Сърбитѣ да възстановатъ своята самостоятелность.

Чеславъ, синъ на жупана Клонимира, бѣглецъ въ България йоще при Бориса и на знаменита Българка, подлѣ смъртьта на младийтъ си баща билъ въспитанъ при дворътъ на Симеона въ сърбский духъ, като вѣроятенъ претендентъ на сърбский прѣстолъ. Йоще момче, въ врѣме на походътъ противъ възстаналийтъ князь Захарий, той лично билъ свидѣтель при унижаванията на неговото отечество отъ войскитѣ на Симеона. Слѣдъ смъртьта на послѣдниятъ той встѫпилъ въ тайни прѣговори съ Византийцитѣ, побѣгналъ изъ Прѣславъ съ затворенитѣ тамъ болѣри и взелъ въ своитѣ рѫцѣ управлението на своето отечество. Подъ върховната власть на Византия той сполучилъ да съедини за прьвъ пѫть почти всичкитѣ срьбски племена. Той князувалъ йоще кѫдѣ 950 година [8]).

По важно отъ другитѣ прѣдишни възстания по своитѣ послѣдствия било третото, което избухнало прѣзъ пролѣтьта и лѣтото въ 963 година. Тука именно се показала главната слабость на господарството, което се състояло отъ наслѣдственни княжества, образоващи се според старо-славянското раздѣление по колѣна; въ господарството се считало около 40 епископства, границитѣ на които вѣроятно се срѣщатъ съ границитѣ на сѫщото число княжества и воеводства. Възстанали именно пакъ западнитѣ Българи. На чело стоялъ сега не единъ отъ братията на Петра, но могѫщественнийтъ и енергичнийтъ велможа Шишманъ съ четпр-

8) Съвършенно нова характеристика на Чеслава прѣдставилъ Дриновъ Южнитѣ Славяни 137, съ сл.

мата си сина—Давида, Мойсея, Аарона и Самуила, комисъ (κόμης) съ комитопули, както ги наричали Гърцитѣ. Споредъ мѣстоположението на жилищата на тая фамилия, може да се заключи, че Шишманъ е билъ глава на най-силното колѣно на македонскитѣ Славяни, т. е. Брсяцитѣ, които осаждали въ 676 год. Солонъ, воевали въ 774 год. съ българский князь Церигъ, названието на които и до сега се е запазило при вьрхнийтъ Вардаръ, въ околноститѣ на Битоля и Приспанското езеро [9]). Наслѣдникътъ на старославянскитѣ частни князове на Славиния билъ провъзгласенъ за царь, и макаръ че не можилъ да свали Петра, но той отнелъ отъ него Албания, Македония, Моравската область, Видинъ и София; на Петра останала само източна България, приблизително отъ р. Осма на истокъ до Черното море, и сѣверна Тракия. Отъ тогава се явяватъ двѣ България и двама царя съ двама патриарха, защото новото царство не можало безъ особенъ патриархъ. Старата римска граница между диецезитѣ иллирийска и тракийска станали граница на двѣтѣ български царства, като съвпадали първото съ стара България, второто съ Славиния [10])

Въ духовнийтъ животъ произошло тогава внезапно промѣнение. То се сьглеждало и въ отношенията на църковната словесность. При Бориса и Симеона ний виждаме вдъхновени и въсторжени мжжи, които съ юношеска пламенность, съ ду-

---

9) Въ Heerstrase nach Constantinopel, стр. 71 азъ прокарвамъ мнѣние че Шишманъ е билъ князь на Брсяцьтѣ. Кулитѣ на Шишмановци се намирали не въ Албания въ източна или южна Македония, или въ околноститѣ на София, но въ Охрида, Прѣспа, Битоля, Сетина, Прилѣпъ, значи — всички въ областитѣ на Брсяцитѣ; Скопие Самуилъ далъ на принца Романа.

10) Историята за това раздѣление на господарството и началото на династията на Шишмановци сж обяснени отъ Дринова въ казаното съчинение и въ Периодическото Списание IX — XII, на основание забърканитѣ извѣстия на Византийцитѣ (Кедринъ) и туземнитѣ списъци на царietѣ въ церковнитѣ паматници. Латинската грамота 994 год. (Farlati Illyricum sacrum II, 111, която приписватъ на бѣглѣцътъ изъ България въ Хърватия болѣринъ Пинций, въ която казва че родътъ на Шишмана е отъ Търново, споредъ Дринова, е подправена въ XIII столѣтие, когато Търново било резидентъ на Българскитѣ царие (Дриновъ op. cit. 89, забѣл. 102).

ма и перо распространяватъ просвѣщение въ народътъ, така на̀ примѣръ Климентъ, Константинъ, Иоаннъ Екзархъ и др. При Петра въ духовенството се развила страсть къмъ раскошъ. Споредъ думитѣ на съврѣменникътъ пресвитеръ Козма [11]), клирицитѣ „не живутъ по писанію, узаконяють свои правы, коими хотять прославиться по земѣ, щеголяютъ богатою одеждою, величаются „ездящими по нихъ" (придружающитѣ ги), веселили се на пиршества и прѣкарвали въобще живоτъ не образцовъ и заедно съ това „творили неправедный судъ, грабили, обижали беззащитныхъ". Това нравственно упадвание трѣбвало да възбуди противодѣйствие.

Явяватъ се мѫжи, които се отдалечаватъ отъ обществото и отиватъ въ гѫститѣ гори и планини, за да живѣятъ тамъ като най-строги пущинаци (аскети), и считатъ за излишно да напишатъ нѣщо. Най-забѣлѣжителнийтъ отъ тѣхъ билъ Иоаннъ Рилский, впослѣдствие „покровитель на България". Родомъ отъ селото Скрино, въ Софийский окрѫгъ, той отъ малъкъ билъ бѣденъ овчаръ. Слѣдъ смьртьта на родителитѣ си той постѫпилъ въ мънастирь, изъ който скоро излѣзълъ и се скрилъ въ едно уединенно мѣсто на Рила планина. Тамъ той прѣкаралъ двадесеть години най-напрѣдъ въ една тъмна пещеря, послѣ въ единъ куфъ старъ дѫбъ и най-сетнѣ седемь години на една недостѫпна скала, у подножието на която стои сега величественнийтъ Рилский мънастирь. Царь Петръ такожде посѣтилъ единъ пѫть пущинакътъ. Едновремено съ него живѣли въ сѣверна Македония трима не по́-малко прославени пущинака: Прохоръ при Пшина въ скопската епархия: Гаврилъ на Лѣсновската планина, при Кратово; Иоакимъ въ Осоговскитѣ планини при Сарандапоръ (грьц. τεσσαράκοντα πόροι). За въспоминание на четирмата македонски пущинаци биле основани мънастири, които въ независимитѣ врѣмена служили за центръ на просвѣщението, а въ врѣме

11) Изд. на Козма въ „Православний собесѣдникъ, "1865, II, 313, Дриновъ 73.

на турското господство, въ тѣхъ се запазила литературата и славянскийтъ духъ.

Но не само между по́-добритѣ елементи на духовенството, но и въ народътъ се образовала силна опозиция противъ клирътъ, особенно по тая причина, че той поддържалъ прѣстолътъ на Петра и грьцката му политика, като провъзгласявалъ, „че царетѣ и болѣритѣ сѫ поставени отъ Бога.“ Въ туй смѫтно врѣме въ народътъ все повече и повече се е вкоренявала новата ересь, богомилското учение. Отъ начало тя имала сѫществено политическо значение.

Петь столѣтия отъ юго-славянската история непрѣкъснато сѫ свързани съ историята на Богомилитѣ. Отъ България и Византия тѣ се распространили по всичкийтъ полуостровъ и даже въ Италия и Франция. За да изложимъ происхождението—сѫщностьта на учението имъ, ний ще трѣбва да влѣземъ въ нѣкоя подробности. Тѣзи въпроси само въ послѣднето десетилѣтие биле добрѣ разработени отъ Руситѣ — Осокинъ, Голубинский и Левицкий, и отъ Юго-славянитѣ—Петрановичъ и особенно д-ръ Фр. Рачки; но много йоще има не разяснено [12]).

Че се опитвали да въведатъ павликянското учение въ България вече говорихме (стр. 191). Това не останало безъ резултатъ. Учението имъ, което първоначално е намѣрило последователи между Ерменцитѣ, е прѣминало къмъ тѣхъ изъ Мала Азия и не е било друго освѣнъ прѣобразованъ въ VII столѣтие отъ Константина Самосатский древний прѣдне-азиатский гностицизмъ или по́-скоро манихеизмъ. Византийскитѣ императори прѣслѣдовали павликянитѣ, които тогава погибвали съ хиляди. Но учението имъ все пакъ се распространило. Йоще въ VII ст. много хиляди сирийски и ерменски павликяни би-

---

[12]). Dr. Fr. Racki, Bogomili i Patareni. въ Rad jugoslavenske akademije, VII, VIII X; Голубинский op. cit. 154; д-ръ Божидаръ Петрановичъ, Богомили, у Задру, 1867; В. Левицкий, Богомильство, болгарская ересь. Спб. 1870. (въ Християнско Чтение). Ний поддържаме мнѣнието на Рачки.

ле прѣселени отъ Константина Копронима въ Тракия за погранична стража. Повечето отъ тѣхъ се поселили около Пловдивъ, който вслѣдствие на това станалъ тѣхно срѣдоточие на западъ. Въ Цариградъ тѣ придобили гражданско право при императоръ Никифора въ 810 г. Отъ Тракия павликянскитѣ учители прѣминали въ Македония и България, особенно подиръ това, когато, слѣдъ завоеванията на Симеона, пловдивската область била присъединена къмъ България. До като царствовалъ Симеонъ, павликянитѣ имали малко значение въ България; но при Петра обстоятелствата се промѣнили.

Около първата половина на неговото царствование за прѣобразователь на павликянското учение се явилъ попъ Богомилъ, който се наричалъ також де Иеремия. Неговата цѣль съвсѣмъ не била да прѣобразова християнската църква; реформата му нѣмала значение на реформа въ сегашнийтъ смислъ на тая дума. Тя се състояла въ това, че той, като се придържалъ къмъ древнитѣ дуалистически възрѣния, които значително биле измѣнени отъ павликянитѣ, приспособилъ ги къмъ християнството, нарѣдилъ тоя възобновенъ дуализмъ систематически и утвърдилъ съ най-строга организация цѣлото религиозно общество. Учението на Богомила не е нова религия и не е произлѣзла чрѣзъ отпаданието отъ православната църква. Нейнитѣ корени лежатъ вънъ отъ християнството; тя е само една нова степень въ непрѣкъснатото развивание на източнитѣ догмати, които се образовали отъ смѣшението на сирийскитѣ, персийскитѣ и грьцкитѣ възрѣния съ християнскитѣ елементи, и въ постепенното имъ сближавание съ християнството.

За Богомила не била мѫчна задачата да склони народътъ, който неотдавно се е отказалъ отъ езичеството, да приеме учение, което, подобно на старо-славянскийтъ митъ за боговетѣ и бѣсоветѣ, вѣрвало въ двояки висши сѫщества, т. е. добри и зли божества. При това ученицитѣ на Богомила, нарѣчени

богомили, биле не само много уважаеми, но йоще привличали много послѣдователи съ своята строга независимость. Тѣ имали миролюбивъ характеръ, въздържвали се отъ да викатъ високо, да се смѣятъ и се отличавали съ своитѣ блѣдни лица, вслѣдствие на постение. Това имъ придавало видъ на святость, което е имало влияние на истокъ. Тѣ не се отдѣляли явно отъ църковното общество, макаръ че считали своето учение пó добро. Тѣ никога не наричали себе си богомили, но просто християни. Гдѣто биле малко, тамъ тѣ посѣщавали православнитѣ църкви и за това си оставали неизвѣстни. Грьцитѣ ги наричали по славянски Βογομίλοι, Κύχῖται, Μασσαλιανοί. Славянитѣ ги наричали и бабуни или манихеи; въ Босна —патарени [13]).

Слѣдъ малко врѣме въ България вече сжществували двѣ богомилски църкви, на които тѣхнитѣ единовѣрци, даже когато сж станали твърдѣ много, указвали всѣкога като на люлка на богомилството; а именно тѣзи църкви биле: българска и драговичска. Послѣднята се наричала споредъ латинскитѣ източници Dragovitia, Dugunthia, Dugranica и, споредъ мнѣнието на Рачки, се намирала въ отечеството на македонскитѣ Драговичи, при нижний Вардаръ; а Голубинский я прѣносва въ пловдивскитѣ Драговичи. Отъ тѣзи двѣтѣ църкви се развили всичкитѣ други пó-сетнѣшни и държали тѣхното учение.

На скоро се появилъ въ България голѣмъ противникъ на богомилитѣ, пламеннитѣ рѣчи на когото и до сега се запазили. Той билъ горѣпоменатийтъ пресвитеръ Кузма. Споредъ неговото мнѣние богомилитѣ биле „по-лоши отъ глухитѣ и нѣмитѣ идоли, пó-лоши отъ бѣсоветѣ, евреитѣ и невѣрнитѣ; тѣ сж врагове на Бога“. Пó-натакъкъ той ги обвинява, че тѣ учатъ да не слушатъ началството, проклинаватъ богатитѣ (истинскийтъ богомилъ не трѣбвало да милѣе за земнитѣ блага);

---

[13]). За името на богомилитѣ, глед. гл. XIII.

че тѣ се смѣятъ съ старитѣ, клеветятъ болѣритѣ, които служатъ на царя и обявяватъ че неговитѣ чиновници оскърбяватъ Бога и запрѣщаватъ на робитѣ да работятъ на своитѣ господари. Когато нѣкой богомилъ се наказвалъ отъ присѫтствено мѣсто за възмущение, то народътъ го уважавалъ като мѫченикъ.

Като пристѫпваме къмъ кратко изложение на догматиката и етиката на богомилитѣ [14]), трѣбва да забѣлѣжимъ, че тѣ отчасти йоще не сѫ обяснени и че богомилското учение въ различни страни се подхвърляло на измѣнения, които се стремили да се сближатъ съ християнството.

Най напрѣдъ се явява въпросъ, на какви именно съчинения богомилитѣ сѫ основали своето учение? Тѣ безусловно отхвърляли църковното прѣдание и св. отци. Въ врѣме на Козма отъ священното писание тѣ приемали само Новийтъ Завѣтъ; въ Ветхийтъ Завѣтъ, спорѣдъ тѣхното мнѣние господствовалъ диаволътъ. Пó-отсетнѣ тѣ ставали все повече и повече отстѫпчиви. Но въ текстътъ на св. писание тѣ не измѣняли ни една буква въ прѣводътъ на славянскитѣ апостоли. Забѣлѣжително е, че единственното запазено богомилско евангелие, макаръ и написано въ 1404 година, но съдържа твърдѣ древни форми отъ езикътъ и съ това свидѣтелствова, че тѣ сѫ прѣписвали отъ твърдѣ древни рѫкописи [15]). При обяснение на св. писание тѣ се ползували безусловно свободно; но заедно съ това тѣ се гордѣли, че много отъ тѣхъ знаяли св. писание наусть. Сѫщото знаемъ и за чешкитѣ таборити. Това доказва, че четението и писанието сѫ биле у тѣхъ много распространени.

Освѣнъ библейскитѣ книги тѣ имали и много други. Козма расказва, че тѣхното учение се образовало отъ различни неправилно смѣсени стихотворения. Тѣ биле много древни съчинения, които се распространили заедно съ богомилското уче-

---

14) Ний се ползоваме съ основателнитѣ разсѫждения на Рачки (Rad. X)
15) Даничичъ за кодексътъ на Боснийца Хвала въ Старине III, 1—146

ние по всичка Европа. Тѣхното фантастическо съдържание се харесвало на народътъ въ периодътъ, когато всичкитѣ умове биле потънали въ религиозни съзерцания. Много отъ тѣхъ се поменуватъ йоще въ първитѣ християнски врѣмена въ актътъ на римскийтъ съборъ въ 494 година. Само нѣкои отъ тѣхъ биле съставени отъ богомилитѣ; всичкитѣ почти древни славянски апокрифи сѫ прѣведени отъ грьцки. Самъ-си попъ Богомилъ съставилъ апокрифически сборникъ: за кръстното дьрво, какъ Христосъ уралъ съ плугъ, какъ императоръ Пробъ нарѣкълъ Христа свой другарь и т. н. Къмъ другитѣ богомилски съчинения се относятъ: видѣнието на Исаия, въпроси на св. Иоанна, ходението на Богородица въ адътъ и т. н.; за тѣхъ ще кажемъ по-подробно въ прѣгледа на българската словесность [16]). За основание на богомилското богословие било мнѣнието за сѫществование на двѣ начала — добро и зло. Могѫществото и древностьта на доброто и злото божество биле еднакви. Доброто божество е съвършенно, троиствено сѫщество, сѫщество отъ което не е происходило лице несъвършенно и врѣменно; то е творецъ на небеснийтъ невидимъ и съвършенъ миръ. Злото божество, споредъ християнската терминология такожде нарѣчено сатана или диаволъ, създало всичко видимо и материално т. е. вселенната съ всичко живуще и безжизнено. И така мирътъ, споредъ възгледътъ на богомилитѣ, билъ творение на диаволътъ. Земята, като негово творение, споредъ тѣхното мнѣние, била прѣдназначена на погибелъ.

По тоя начинъ сѫществовали два мира — невидимъ, населенъ съ свръхестественни хора и видимъ тѣлесенъ: миръ божий и миръ на сатаната. Противоположностьта между тѣлото и духътъ между врѣмето и вѣчностьта, се явява много ясно. И двѣтѣ начала сѫ съединени само въ душата на човѣкътъ: тя е ангелъ падналъ отъ небото и заключенъ въ тѣлото,

---

16) Глед. глава XXVI, 9.

което слѣдъ смъртьта на човѣка ще се върне тамъ, отгдѣто е дошьлъ.

Грьцкитѣ богомили расказвали, че сатаната сътворилъ свое небо и своя земя, създадъ Адама отъ прьсть, но не можилъ да го направи живъ. Тогава той проводилъ да моли Бога, да му даде свойтъ духъ и че човѣкътъ ще служи на двамата. По своята добрина Богъ испълнилъ желанието на сатаната и човѣкътъ добилъ животъ. Ева била създадена по сжщийтъ начинъ. Отъ сатаната тя родила Каина и Каломена, но сатаната съ това изгубилъ своята творческа сила и отъ-тогава той останалъ само владетель на мирътъ. Отъ Адама се родилъ Авель. Каинъ убилъ Авела, и отъ-тогава се почнали убийствата.

Подобни мити за происхождението на мирътъ, за еднаквото могжщество на доброто и злото сжщества се срѣщатъ тоже въ разнитѣ славянски басни, които сж произошле подъ влиянието на богомилитѣ.

Виновникъ за грѣхопадението на човѣкътъ билъ сатаната; человѣкътъ, споредъ учението на богомилитѣ, нѣма свободна воля. Человѣчеството било подвластно на сатаната йоще въ врѣме на Ветхийтъ Завѣтъ; той сжщий го подхвърлилъ на потопътъ, распрьсналъ хората отъ Вавилонъ и билъ виновникъ за погибванието на Содомъ. За това богомилитѣ отхвърлили както Мойсея, тъй и пророцитѣ.

Спасительтъ за видъ (въ привидѣние) само приелъ човѣшко тѣло, — защото всичко вещественно е творение на сатаната, — само за видъ умрѣлъ на крьстътъ. Когато въскрьсналъ отъ мьртвитѣ, той засрамилъ сатаната и го увързалъ въ тежки вериги. Като се върналъ на небето, той оставилъ своето тѣло въ въздухътъ. Споредъ учението на богомилитѣ Мария не била майка на Христа, но ангелъ. Иоаннъ Крьститель принадлежалъ къмъ Ветхийтъ Завѣтъ и слѣдователно билъ прѣданенъ на проклѣтие, като „прѣдвѣстникъ на великийтъ царь, слънцето, антихриста“.

Резултатътъ отъ спасението било освобождението. Приковани отъ сатаната къмъ тѣлото, тѣ се освобождаватъ отъ това заключение и се връщатъ на небото, тъй като тѣ се покаяли въ тѣлото. Спаситель̂тъ училъ хора та, какъ тѣ трѣбва да правятъ това покаяние. Съ своето учение той указалъ пѫтьтъ къмъ спасението и това учение той оставилъ на вѣрующитѣ, но никакъ не тайнства, които, като обряди, биле вещественни сатанически знакове.

Богомилитѣ наричали себе си, както казахме по-горѣ, просто христиани и обявили, че само тѣхното учение било правдиво и чисто. Тѣ се смѣли на православнитѣ епископи, наричали поповетѣ слѣпоци, калугеритѣ — лѣсици, а себе си считали за небесенъ животъ, соль на земята, свѣтлина на мирътъ, кремъ на полѣнитѣ и безгрѣшни святци.

Въ обществото си приемали само възрастни. Приемането се извършвало не чрѣзъ покрьстване — водата била сътворена отъ сатаната — но, слѣдъ прѣдварителни молитви и постъ, чрѣзъ възложение евангелието на Иоанна; но и тоя актъ Грьцитѣ наричали βάπτισμα. При това се давало и име. По тоя начинъ новийтъ съчленъ се приемалъ, като просто-вѣрующий (на западъ credens). Но сѫществувала и по-висока степень съвършенни (въ Босна крестьяни, добри бошняни, свършители, т. е. христиани, по латински: christiani, boni homines, electi, perfecti [17]). Църковната иерархия богомилитѣ съвършенно отхвьрляли. Всѣкий съвършенно-лѣтенъ мѫжь и жена имали право да проповѣдватъ.

Църковнитѣ старѣи биле само довѣрители на общината, която ги е избрала. Тѣ се дѣлили на три степени. На чело стоялъ епископьтъ, въ Босна дѣдо, на западъ нарѣченъ episcopus или senior. Слѣдующитѣ двѣ степени съставля-

---

17) Rocki въ Rad X 179, ср. боснийскитѣ грамоти отъ XV столѣтие у Miklosich'a mon. serb 368, 398, 440, 461. Пучичъ, Сръбски споменици, Бѣлградъ, I, 1858, I забѣл. стр. VII (1404) alguni die Patarini et Baroni et bonomini.

вали апостолитѣ или стройницитѣ (magistri) нарѣчени гости и старци (въ Италия filiii diaconi [18]). Даже въ врѣме на най-голѣмото распространение на учението, отъ Бордо до Цариградъ; никой отъ епископитѣ не се ползувалъ съ върховна властъ подобна на папската.

Числото на църковнитѣ старѣи било твърдѣ ограничено. Въ Босна, гдѣто учението на богомилитѣ господствувало нѣколко столѣтия, имало само единъ дѣдо и 12 стройника. Богослужение не се извършвало. Стройницитѣ странствовали отъ мѣсто на мѣсто, укрѣпявали вѣра въ народа, биле посрѣдници въ договоритѣ и заключавали миръ и прѣмирие. Богомилитѣ нѣмали токожде и църковни здания. Подобно древнитѣ Славяни, тѣ на всѣкадѣ се покланяли на Бога, подъ открито небе, въ планинитѣ, въ горитѣ и въ своитѣ колиби. Споредъ тѣхното възрѣние християнскитѣ храмове и църковитѣ биле мѣстоприбивание на злитѣ духове, а камбанитѣ — демонски тржби. Най-напрѣдъ, казвали тѣ, сатаната обиталъ въ Иерусалимскийтъ храмъ, а послѣ въ цариградската църква Св. София. Впрочемъ тѣ имали молитвени кжщи въ южна Франция, а може би също и въ Босна; тѣ биле прости кжщици безъ кубета и камбани, безъ украшения и икони, безъ катедра и олтаръ, вмѣсто който имало една маса, послана съ бѣло платно и на нея св. евангелие.

Тѣ се смѣли надъ крьстътъ. Иконитѣ считали за идоли. Тѣ много се молили и чели най-повече „Отче нашъ.„ Литургията съвършенно отхвърляли, като я считали за жертвоприношение на демонитѣ и за многоглаголания. Исповѣдали се публично (ἐξομολόγησις, apparcilament) всѣки мѣсецъ въ присжтствието на „съвършеннитѣ“ и отъ двата пола, като не исчислявали свойтѣ грѣхове.

---

18) Постепенность на длъжноститѣ ний виждаме напримѣръ на Босняна Радена, нарѣченъ крестианинъ въ грамотитѣ отъ 1422 г., старецъ въ 1438 г., а въ 1453 г. — гостяинъ. Глед. Даничичъ, старо-серб. лексикона sub v. По-подробно за това, глед. Racki, op. cia. 183 съ сл.

Що се касае за тѣхната етика, то за грѣхъ се считало у тѣхъ само подчинението душата на тѣлото, на тварь. Тѣ мислили, че духовната смърть слѣдва послѣ фактическото нарушение на божескитѣ заповѣди, но не отъ злитѣ мисли.

Животътъ на „съвършеннитѣ“ богомили билъ много строгъ, вслѣдствие на което малко едно число съставлявало тоя классъ. Тѣ се отказвали отъ всички земни блага „ръждата на душата.“ Имотътъ на богомилитѣ билъ отъ два вида, църковенъ и частенъ. Църковнийтъ се приобрѣтавалъ отъ дарове и отъ завѣщания; отъ тѣзи доходи помагали на бѣднитѣ и болнитѣ едновѣрци, послѣ на миссионеритѣ. Частнийтъ имотъ билъ плодъ отъ трудолюбие и пестеливость; за това ги хвалили и друговѣрцитѣ. Тѣ работили даже и въ праздннчни дни. Бѣднитѣ прѣзирали и се доволствовали само съ най необходимото за простъ животъ.

На „съвършеннитѣ“ се запрѣщавало да встжпватъ въ бракъ; бракътъ у тѣхъ се уподобявалъ на блудъ. Мѣсо не яли, защото било сатанинско сътворение, а тъй сжщо сиренье, яйца, и друга животна храна. Тѣ считали убивание на човѣкъ или каквото и да бжде животно за голѣмо прѣстжпление; дозволявало се само да убиватъ змии, като диаволски животни. За това тѣ отхвърляли войната и смъртното наказвание.

На съвършеннитѣ богомили се запрѣщавало да говорятъ съ невѣрнитѣ, само ако се касае за обръщанеето имъ въ богомилство; Да лъжатъ и да скриватъ истината се считало за тежькъ грѣхъ, клѣтвата и наказанието прѣдъ сждъдъ тѣ отхвърляли.

Животътъ на такъвъ съвършенъ приличалъ на пущинашки животъ, той се отказвалъ отъ свѣтътъ и отъ удоволствията, живялъ бѣдно, удовлетворявалъ само необходимитѣ си потрѣбности, раскъсвалъ всички семейни свързки, сжщо и всички приятелски отношения къмъ друговѣрцитѣ, избѣгвалъ сждъ и бойното поле. Храната имъ се състояла отъ произведенията

на растителното царство и риба, приготвена съ растително масло; кравешко масло и сланина се запрѣщавали. На богомилитѣ не се позволявало вино, но Бошнацитѣ, Италианцитѣ и Французитѣ не съблюдавали това правило.

Облѣклото на съвършеннитѣ било черно, по нѣкога въ видъ на дълго калугерско расо. Тѣ избѣгвали народнитѣ праздници, а тъй сѫщо свадбитѣ, кръщенията и никога не посѣщавали хановетѣ. Запрѣщавало имъ се да се прѣдаватъ на гнѣвъ и да говорятъ много; у тѣхъ-си тѣ се занимавали съ четение на библията или фантастически апокрифи. Съ една рѣчь, животътъ имъ билъ суровъ, чисто калугерски [19].

Българскитѣ богомили се молили четире пѫти на деня и толкова пѫти нощѣ; грьцкитѣ — седемь пѫти на деня и петь пѫти нощѣ. Като минавали прѣзъ мостъ и като влѣзвали въ село обикновенно чели молитви. По това мрачно и тихо мьрморение тѣ лесно се отличавали отъ другитѣ хора. Праздничпи дни тѣ нѣмали. Тий расчупвали хлѣбъ, но само въ паметь на Спасителя. Много се изнурявали съ постение [20].

Съвършеннитѣ християнки имали сѫщитѣ обязанности, както и мѫжьетѣ. Обличали се въ черно, занимавали се съ рѫкодѣлие, съ въспитвание на дѣца, съ помагание на бѣдни и болни.

Такъвъ билъ животътъ на съвършеннитѣ. Малко само достигали такава степень; за това се изисквало голѣмо самоотвържение. По тая причина даже въ врѣме на най-високото процвѣтявание на богомилството, въ началото на XIII ст., тѣ били около 4000 между стотини хиляди богомили. Вѣрующитѣ имъ оказвали голѣмо уважения; кога ги срѣщали кланяли имъ се и си снемали шапкитѣ. Благословението имъ се цѣнило високо. Кога пѫтешествовали на всѣкадѣ ги приемали радостно и ги угощавали.

---

19) Racki (Rod X) 208, 214.

20) Въ Италия „съвършеннитѣ“ носили подъ вьрхната си дрѣха вълненъ поясъ, а женитѣ «cordulam cinctam ad carnen nudam subtus mamillas» (Reinerus).

Проститѣ вѣрующи живѣли както и другитѣ хора. Не имъ запрѣщавали да се женятъ, но съ условие, „щото жената да бжде добра и вѣрна“ и съ запазвание правото да се раздѣли съ нея по свое усмотрѣние (въ Босна [21]). Може да си прѣдстави човѣкъ каква необузданность е била вслѣдствие отъ такова положение.

Простийтъ вѣрующий участвувалъ въ воениитѣ дѣйствия; примѣръ на това ний виждаме у босненското, ломбарденското и френското дворянство. Той може да печели богатство, да не се отказва отъ всѣкакви удоволствия и да се облича както другитѣ хора. Но на смъртнийтъ одъръ всичкитѣ се приемали въ классътъ на съвършеннитѣ, чрѣзъ посрѣдството на една церемония, нарѣчена на западъ — la convenensa.

Въ задгробнийтъ животъ богомилитѣ признавали само небето и адътъ, безъ чистилище. За умрѣлитѣ не се молили умрѣлийтъ безъ конвененса отивалъ въ адътъ, гдѣто били всички невѣрни и живѣшитѣ прѣди Христа. Тѣ не признавали въскрьсвание на тѣлото, тъй като всичко веществено се считало за грѣшно и сатанинско.

Козма упрекава богомислитѣ за тѣхното лицемѣрие и тщеславие. За грьцкитѣ богомили четемъ, че тѣ се тщеславили съ своето въздържание, но пригласени „ѣли и пили като слонове.“ Има извѣстия, истина основани само на едни прѣдположения, че тѣхнитѣ събрания се прѣвръщали въ оргии. Дѣйствително малко секти има, за които по сжщий начинъ не се отзоватъ тѣхнитѣ врагове; какви басни биле пуснати отъ римскийтъ народъ за първитѣ християни. Частни случаи за распуснатость сж доказани само у савойскитѣ и българскитѣ богомили въ XIV столѣтие.

Това мрачно, отхвьргающе чувственностьта, учение ов-

21) Папа Григорий XI писалъ въ 1373 година: «cum Bosnenses uxores accipiant cum condition: esierisbona et intentione dimmittendi, quando sibi videbitur» (ржкопись на Юго-славян. академия); ср. Theiner, Mon Slav merid. I, 389. Racki, Rad VIII, 149. X, 218.

завладяло сърдцата на славянскийтъ народъ на Балканскийтъ полуостровъ и се удържало тамъ малко или много щастливо до идванието на Турцитѣ. Въ срѣднитѣ вѣкове, когато религиознитѣ въпроси стояли на првъ планъ, у южнитѣ Славяни къмъ борбата за самостоятелность на народнитѣ православни цьркви и къмъ борбата за уния на источната и западната цьрква се присъединила йоще вѫтрѣшна борба на християнството противъ источното богомилство. Народътъ се раздѣлилъ на двѣ партии. Първата се опирала на господарственната и цьрковната власть на силното болѣрство и духовенство; другата била силна по своята численность и непрѣодолима по постоянството си. Въ Босна богомилството тържествовало въ непрѣкъснататата борба съ Венгрия и папата. Който знае разрушающитѣ слѣдствие на това учение лесно ще разбере бързитѣ успѣхи, които доставиха на Османитѣ въ течение на XIV и XV столѣтия владичество надъ полуостровътъ.

Русситѣ въ дунавска България.

Нахлуване на русский князь Святославъ и завземание на прибалканскитѣ земи отъ Русситѣ. — Покорението на източна България отъ византийскийтъ императоръ Иоаннъ Цимисхий (971).

Въ 963 година, въ сжщата година, когато послѣдвало раздѣлението България на двѣ царства, на цариградскийтъ императорский прѣстолъ се качилъ полководецътъ Никифоръ Фока, който чрѣзъ обратно завоевание завзетитѣ отъ Арапитѣ острови Критъ и Кипръ, възстановилъ византийското могжщество въ източната часть на Срѣдиземно море. Отъ него се начева цѣлъ редъ монарси, които съ твърда ржка управлявали сждбата на ромейското господарство. Това наскоро се почувствовало отъ източното най-слабо Българско царство [1]).

Въ сжщото врѣме, когато Никифоръ, слѣдъ връщането си въ Цариградъ въ 966 година, празднувалъ съ триумфъ блестящитѣ побѣди надъ Сарицинитѣ въ Мала Азия и вземането на Тарсъ (965), въ столицата се явили българскитѣ пратенници да получатъ обичнийтъ данъкъ. Никифоръ тогав въ присжтствието на цѣлийтъ дворъ извикалъ: „Колко сж нещастни Римлянитѣ, ако тѣ, слѣдъ като побѣдиха всички неприятели, трѣбва сега, подобно неволници, да плащатъ данъкъ на Скититѣ, този прѣзрѣнъ и бѣденъ народъ!“ Послѣ той повелѣлъ да биятъ пратенницитѣ и най срамно да ги изгонятъ [2])

---

1) Съ разяснението на много дипломатически, хронологически и топографически въпроси прѣдишнитѣ трудове за тоя периодъ (на Хилфердинга, Рачки, Гфререръ, Bisantinisehe Stugien 1874, Папаригополу и други) значително сж допълнени отъ Дринова, въ съчин. му „Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ“.

2) Така се начанала войната споредъ расказътъ на Левъ Диаконъ, който, като съврѣменникъ и отчасти очевидецъ, се прѣдставлява като главенъ източникъ за тоя периодъ. Подирнитѣ компилятори Кедринъ и Зонара поменуватъ за грабителскитѣ походи на Маджаритѣ прѣзъ България до византийскитѣ провинции. Но споредъ «Vita S. Gerardi» (Endlicher, Monumenta

И така четиредесеть-годишнийтъ миръ (отъ 927 г.) по насилственъ начинъ билъ прѣкъснатъ, и тоя пжть пакъ отъ Византийцитѣ. Походътъ открилъ Никифоръ чрѣзъ завземание българскитѣ погранични крѣпости въ Тракия; но послѣ императорътъ, като искалъ да заварди своитѣ войници да продължи щастливо походътъ на истокъ, прѣдоставилъ на Руситѣ да унищожатъ источна България, която и безъ това била много слаба. Йсще въ мирнийтъ договоръ, заключенъ отъ Игоря (945) и потвьрденъ отъ Олга (957), Руситѣ се задължавали да доставятъ на Византийцитѣ вспомагателна войска [3]). Освѣнъ това йоще и паричнийтъ подаръкъ 1500 литри злато склонилъ Святослава да прѣдприеме походъ.

Съ десетохилядна войска великийтъ князь се отправилъ по Днѣпръ къмъ Черното море, въ августъ 967 г., излѣзлъ неочакванно около устието на Дунавътъ и безъ трудъ завладѣлъ Малкийтъ Прѣславъ (Переяславецъ), дирптѣ на който и сега йоще се виждатъ на истокъ отъ Тулча при селото Приславъ, на дѣсний брѣгъ на ржкавътъ св. Георгий. Българската тридесетохилядна войска била разбита и принудена да побѣгне въ Силистра.

За плановетѣ на Никифора ний нѣмаме точни свѣдѣния. Не е извѣстно, да ли е искалъ той само да уплаши Петра, или пъкъ ималъ намѣрение да покори България. Достовѣрно е само това, че тозъ-часъ слѣдъ щастливий походъ на Святослава неговата политика се измѣнила. Унищожението на византийский флотъ отъ Арапитѣ около Сицилия, успѣхитѣ на императора Оттона I въ южна Италия, избухналата въ Цариградъ безредица вслѣдствие тежкитѣ данъци и слуховетѣ, че наслѣдникътъ на Херсонъ Калокиръ ламтялъ да завладѣе византийский прѣстолъ съ помощьта на Святослава, всичко това

Árpád., 214) Маджаритѣ и Българитѣ се намироли тогага въ приятелски отношения.

3) Полное собраніе русскихъ лѣтописей, I. 22, 26.

побудило императорътъ да се примири съ Петра. За скрѣпение на съюзътъ било рѣшено да оженятъ двѣ царски дъщери за двамата византийски царски синове, освѣнъ това Петръ испратилъ своитѣ синове Бориса и Романа въ Цариградъ.

Никифоръ обѣщалъ на старийтъ българский царь, че той пакъ ще изгони Руссинтѣ; но тѣ сами рѣшили да се вжрнатъ (пролѣтьта 968) защото Печенѣгитѣ обсадили Киевъ.

Но йоще на 30 януарий 969 година[4]) Петръ умрѣлъ. Българската църква го причислила към ликътъ на святитѣ. Смъртьта му имала пагубни послѣдствия за царството.

Съ отсжтствието на царскитѣ синове, които се намирали въ Цариградъ, поискалъ да се въсползува Давидъ синъ на Шишмана I, царьтъ на Западна България, за да съедини подъ своята власть и двѣтѣ части на господарството; но Борисъ II го прѣварилъ съ помощьта на Византийцитѣ и успѣлъ да се задържи[5])

Щомъ се минала опасностьта, която заплашвала отъ западъ, Святославъ (прѣзъ лѣтото 969) пакъ тръгналъ за България, но не като съюзникъ на Византийцитѣ, а за собственний интересъ. Расказватъ[6]), че той не крилъ отъ майка си Олга, че пó му е весело да живѣе въ малкий Прѣславъ на Дунава, отколкото въ Киевъ, тъй като тамъ се стичали всички драгоцѣнности на искуството и природата: злато, платове, вино и плодове изъ Гръция; срѣбро и конье изъ Чехия и Венгрия; кожи, восъкъ, медъ и неволници изъ Россия. Слѣдъ една отчаянна битка при Малкий Прѣславъ Святославъ „къ вечеру одолѣ и взя градъ копьемъ". Слѣдъ нѣколко сполучливи сражения Святославъ завладялъ не само Силистра (Дерстръ) и дунавскитѣ градища, но також де и столицата на царството, Прѣславъ на Камчията и въ нея взелъ въ плѣнъ Бориса съ всичкото му семейство; на стария Варягъ Свѣналда било по-

4) Въ този день се празднува паметьта му. Срезневский, Памятники югославянскаго письма. С.-П 1868, 123.
5) Кедринъ, ed Bonn. II, 346.
6). Лѣтопись по Лаврентиевскийтъ списъкъ, стр. 66.

ръчано да пази съкровищата, които биле събрани отъ врѣмето на Крума, Бориса и Симеона и плѣнниитъ царь. Срѣдъ непрѣкъснати борби Святославъ прѣминалъ Балканитѣ, слѣдъ едно ужасно кръвопролитие завладѣлъ Пловдивъ (970) и се явилъ на грьцката граница [7]).

Въ Цариградъ царствовалъ отъ 10 декемврий 969 година войнственниитъ ерменецъ Иоаннъ Цимисхий, който си проправилъ пжть къмъ прѣстолътъ чрѣзъ убиванието на Никифора. Той прѣдложилъ на Святослава миръ, но послѣдниитъ го отхвърлилъ. Русскиитъ князь увеличилъ войската си съ български и маджарски наемници, поразилъ Грьцитѣ въ една кръвопролитна битка при Одринъ [8]) и опустошилъ Тракия.

Прѣзъ пролѣтьта 971 година Цимисхий отъ Одринъ отишълъ до Великиитъ Прѣславъ прѣзъ балканскитѣ проходи, които по неизвѣстни причини не биле призети. Слѣдъ едно нещастно сражение Свѣналдъ билъ принуденъ да се затвори въ градътъ. Русситѣ храбро се защищавали по върховетѣ на укрѣпената стѣна, но грьцкитѣ пращници ги навили. Гърцитѣ турили сълби и нахълтали въ градътъ, който билъ разграбенъ. Свѣналдъ се заключилъ въ палатитѣ, но Гърцитѣ ги запалили отъ всички страни. Русситѣ погинали въ отчаяна битка, освѣнъ Свѣналда, който съ нѣколко души се проврялъ и отишълъ въ Силистра. Въ Прѣславъ Борисъ II съ семейството си билъ освободенъ отъ русскиитъ плѣнъ и Цимисхий го приелъ съ голѣми почести.

Въ това врѣме Святославъ се заключилъ въ Силистра. Съ смъртни наказания и заточения той усмирилъ недоволнитѣ Българи. На 23 априлий Византийцитѣ се явили при градъ-

---

[7]). Leo Diacon. ed. Bonn. 105. Прѣдполагатъ, че въ Пловдивъ тогава биле убити около 20000 хора. Йоще въ слѣдующето столѣтие тая катастрофа не била забравена отъ Пловдивчани. Anna Comnena, ed. Par. 450. (Подъ името Тавроскити тука се разумяватъ Русситѣ, както у Киннама).

[8]) Сплоредъ русскиитъ лѣтописецъ Святославъ разбилъ гърцитѣ, а Левъ Диаконъ и Кедринъ приписватъ побѣдата на Гърцитѣ. Но и самъ Левъце криe, че послѣ това сражение Тракия била опустошена отъ Русситѣ.

тъ. Голѣмото сражение прѣдъ вратата на градътъ било рѣшено прѣзъ нощьта отъ византийската конница. Послѣ Силистра била обсадена въ продължение на три мѣсеца отъ къмъ сушата и отъ къмъ рѣката. Въ битката участвовали и русски жени въ мѫжки дрѣхи. Изнурени отъ гладъ, обсаденитѣ направили на 22 юлий послѣдне, отчаяно опитвание да излѣзатъ, което се свършило злополучно и ги принудило да заключатъ миръ, слѣдъ което тѣ се снабдили съ лодки и храна и се върнали у тѣхъ-си.

Святославъ не видѣлъ повече роднийтъ си край; той билъ убитъ отъ Печенѣгитѣ на Днѣпръ. Отъ черепътъ му печенѣжскийтъ князь Куря направилъ чаша за пиение.

Всичката дунавска България била завзета отъ Гърцитѣ. Цимисхий не мислилъ да възвърне царството на освободенийтъ Борисъ, макаръ че при встѫпванието си въ България навсѣкадѣ показвалъ себе си за освободитель на тая страна отъ владичеството на Руситѣ. Царь Борисъ II и патриархъ Дамианъ биле свалени и Източна България, т. е. сѣверна Тракия съ Пловдивъ и страната между Балканътъ, Осма, Дунавътъ и Понтъ била присъединена къмъ Византийската империя. Прѣславъ билъ прѣименованъ въ Иоаннополъ, по името на императрицата, а Силистра въ Теодорополъ, въ честь на Св. Теодора Стратилатъ, който, както мислили, помагалъ при осадата. Като се върналъ съ триумфъ, побѣдительтъ пожертвовалъ въ Софиевскийтъ съборъ короната на закоренелитѣ врагове на Римската империя. Борисъ самичъкъ трѣбвало публично да снеме украсената съ злато и бисеръ пурпурна тиара, багряницата и чървенитѣ обуща; въ замѣнъ той получилъ титла магистеръ на империята. Пó малкийтъ му братъ Романъ билъ искупенъ.

По тоя начинъ източното българско царство, което по обемъ малко само надминовато аспаруховото господарство и заключава-- въ себе си само малка една часть отъ силната монархия

на Симеона, подпаднало подъ властьта на Гърцитѣ, като е сѫществувало само деветь години (963—971). Византийцитѣ господствовали въ областитѣ, които въ течение на триста години биле подъ властьта на българскитѣ князове и имъ служили за исходна точка на побѣдоноснитѣ походи. Въ това врѣме династията на Шишмана се удържала неприкосновенна въ несравнено по́ голѣмото западно царство.

Глава XI.

Западното българско царство и неговото падание. Царь Самуилъ.

Границата на западното българско царство. — Царь Шишманъ I (963 — 968?). — Царь Давидъ (968? — 977). — Царь Самуилъ (977 -- 1014). — Борба съ Василий II Българоктонъ. — Царь Гавриилъ (Романъ 1014—1015) и Иоанъ Владиславъ (1015 — 1018). — Окончателно присъединяване на България къмъ Византийската империч.

Западното българско царство заключавало въ себе си вжтрѣшнитѣ части на полуострова, пó главнитѣ били Македония, Албания, сѣверний Епиръ и сѣверна Тессалия, Моравската долина, околноститѣ на Видинъ и София. Западната и Южната граница съвпадала почти съ границата на българското царство на Симеона. На сѣверъ Дунавътъ напоявалъ прѣдѣлитѣ на Шишмановитѣ земи отъ Бѣлградъ на долу чакъ задъ Видинъ. На истокъ границата се простирала до източно-българското царство, а слѣдъ паданието му, до византийскитѣ владѣния, приблизително отъ устието на Осма по тая рѣка до Траяновитѣ врата и до византийската погранична крѣпость Сересъ. Само на западъ царството доходило до море, въ прибрѣжията на Албания и Епиръ[1]).

---

1) Трудътъ на Дринова „Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ“ (Москва 1876, глава III,), който ний често привождаме, съставлява епоха за началото на историята на Шишманови. За пò сетнѣшнитѣ войни на Самуила ср. Хилфердинга I, 125 съ сл. и особенно най новото съчинение на Рачки, Borba juznih Slovena za drzavnu neodvisnost u XI vieku, въ Rad jugoslav. akad. XXIV, XXV, XXVII, XXVIII, XXX, XXXI. И отдѣлно, Загребъ 1875,8°, 333 стр.

Това господарство собственно не било монархия, но сбирщина (конгломератъ), тъй да се каже, отъ малки княжества, подвластни на потомцитѣ отъ онѣзи славянски князове, които йоще въ VII столѣтие тъй често напусто обсаждали Солонъ, или отъ български велможи въ IX. Центрътъ на Македония, страната на Бърсяцитѣ съ градищата: Скопие, Прилѣпъ, Битоля, Прѣспа, и Охрида, билъ землището на царската фамилия. Въ Перникъ, у политѣ на Витоша, заповѣдвалъ храбрийтъ болѣринъ Кракрасъ, въ Струмица — Драгомѫжъ, въ Мogленъ — Илица, въ Воденъ — Драгшанъ, въ Сервия — Николица, въ албанский Бѣлградъ (сега Бератъ) — Елемагъ и т. н. Българската войска се състояла отъ контингентитѣ на тѣзи велможи или по-скоро удѣлни князове.

Царь Шишманъ I, основательтъ на новото господарство и родоначалникътъ на новата династия, избралъ за столица пó напрѣдъ градътъ София, който йоще въ врѣме на Римлянитѣ се считалъ за прьвъ градъ въ тоя край. Впослѣдствие резиденцията била прѣнесена отъ него или отъ прѣемникътъ му въ Мogленъ, въ южна Македония, а оттамъ въ Воденъ. Заедно съ столицата странствовала и резиденцията на западнийтъ българский патриархъ [2]).

На кого Шишманъ е обязанъ за своята царска корона, нѣма никакви извѣстия. Извѣстно е само, че синъ му Самуилъ, подобно на Симеона и Петра, я получилъ отъ Римъ [3]). И така Шишманови, съ отдѣлянанието отъ источното господарство, приели прѣдишнитѣ сношения на Симеона съ Римъ, а пъкъ Петръ встѫпилъ въ сношение съ Византия.

Шишманъ умрѣлъ слѣдъ късо едно царувание (963—

---

2) Тѣзи резиденции сѫ упоменати въ грамотата на Василий II. 1020 година, у Голубинский. 261.

3) Глед. глава VIII, забѣл. 21

969[4]). Слѣдъ него се качилъ синъ му **Давидъ.** Опитванието му да завладѣе послѣ смъртьта на Петра (969) цѣлото царство било неудачно, както видѣхме по-напрѣдъ. Той не се намѣсвалъ при покорението на източното царство отъ Русситѣ и Византийцитѣ, а чакалъ пó благоприятно врѣме, което скоро се оказало. Между това той се стараялъ да встжпи въ сношение съ западъ. Прѣзъ марта 973 година неговитѣ пра—тенници се прѣдставили на императора Оттонъ I въ Квед—линбургъ [5]).

Императоръ Цимисхий умрѣлъ на 10 януарий 976 год. Слѣдъ него наслѣдници на прѣстола биле двама юноши отъ династията на Василий Македонянинъ, братя Василий II и съуправительтъ му Константинъ VIII. Въ него врѣме избухнало на всѣкадѣ възстание. Въ Мала Азия се възбунтувалъ полководецътъ Варда Склиръ, послѣ и неговийтъ другарь Варда Фока. Борбата съ тѣзи бунтовници, коѝто се поддържали отъ Арапитѣ, се продължава 14 години—до 989 година.

---

[4]). Родословната на македонскитѣ Шишмановн:

[5]). Pertz, Scriptores rer germ. III, 62, 63. Тоя фактъ достатъчно свидѣтелствува за съществованието на второто българско царство на западъ въ 973 година, значи двѣ години слѣдъ завоеванието на източната България. Прѣди появяванието съчиненията на Дринова сж мислили, че господарството на Самуила е възникнало вслѣдствие новата революция послѣ смъртьта на Цимисхий.

Възползованъ отъ тѣзи обстоятелства, Давидъ не се забавилъ да встжпи въ борба съ Византийцитѣ. Войната се начанала съ обсаждание пограничната крѣпость Сересъ. Българската войска командовалъ пó малкийтъ братъ на Давида Моисей, който наскоро билъ убитъ съ камъкъ, хвърленъ отъ градската стѣна. Българитѣ не можили да взематъ крѣпостьта.

Наскоро подирь това царствованието на Давида се прѣкратило. Споредъ туземенъ източникъ той самъ се отказалъ отъ прѣстолътъ, като го отстжпилъ на пó малкийтъ си братъ Самуила и станалъ калугеринъ. Наскоро той умрѣлъ и прахътъ му билъ прѣнесенъ отъ Воденъ въ Охрида. Той билъ причисленъ къмъ народнитѣ светци и портретътъ му се срѣща въ много български църкви съ надписъ: „Святий Царь Българский Давидъ.“ Другояче расказва гръкътъ Кедринъ, а именно, че странствующитѣ власи го убили въ планинската страна между Кастория и Преспа въ едно мѣсто (урочище), нарѣчено „красиви джбове“ (Καλὰς δρῦς [6]).

Царь Самуилъ, като взелъ браздитѣ на управлението въ своитѣ ржцѣ около 977 година, не само продължавалъ съ енергия войната, но до самата си смърть билъ занятъ съ нея, най сетнѣ наистина само съ отчаянно съпротивление [7]).

До като на истокъ Византийцитѣ се борили съ Варда Фока, Тракия и грьцкитѣ провинции, находящи се къмъ Егейското море, биле опустошени отъ Самуила. Жителитѣ на прѣдишното источно царство възстанали, испъдили господствовавшитѣ у тѣхъ около осемъ години Византийци и се присъединили къмъ свободното българско царство, което по тоя на-

---

6) Само въ лъжливата грамота на Пинция е казано, ужъ че царь Шишманъ билъ убитъ отъ сина си Самуила (глед. глава IX, забѣл. 101). Редътъ, споредъ който слѣдвали царѣетѣ на западното господарство единъ слѣдъ други, явствова изъ българскитѣ паметници: „Помени Господи Симеона, Давида, Самуила“ и пр. За смъртьта на Давида ср. хрониката на Паисия (1762) (изъ туземната йоще неоткрита легенда) и Кедрина II, 495.

7) Давидъ билъ живъ въ 976 или 977 година, когато Моисей падналъ убитъ при Сересъ (Дриновъ 117). А Самуилъ въ 978 година вече царствовалъ, глед. забѣл. 8.

чинъ отново се простирало до устията на Дунавътъ и до Понтъ. Запрѣнитѣ въ цариградскитѣ палати синове на Петра се въсползовали отъ моментътъ и побѣгнали (978). Бързитѣ конье ги донесли до „планинскийтъ проходъ, който води въ България,“ т. е. Трояновитѣ врата. Напрѣдъ вървялъ по̀ голѣмийтъ, царь Борисъ II, а слѣдъ него Романъ. Въ гората ги срѣщнали нѣколко Българи, които споредъ дрѣхитѣ имъ ги помислили за Гърци и по тая причина тука убили Бориса, вѣроятно съ стрѣла. А Романъ, като се обадилъ кой е той, билъ приетъ радушно и заведенъ при Самуила, който го назначилъ началникъ въ Скопия на Вардаръ. [8])

Около 981 г. Самуилъ се обърналъ съ всичката си сила на югъ въ Тессалия и Еллада, гдѣто славянскийтъ елементъ се намиралъ тогава въ пълна сила; малко прѣди това Византийцитѣ подчинили славянскитѣ племена въ Пелопоннезъ. Като завоевалъ най напрѣдъ пограничнийтъ градъ Ларисса, той прѣселилъ жителитѣ въ България. Една красива Гъркиня, която тука взелъ въ плѣнъ, той си избралъ за супруга. Отъ Тессалия Самуилъ проникналъ въ Аттика, доближилъ кждѣ Коринтскийтъ провлакъ, който билъ завзетъ отъ пелопоннезскийтъ стратегъ Василий Апакавкъ. Уплашенъ и съвършенно замаянъ по случай на болѣсть, послѣднийтъ пригласилъ св. Никона отъ Спарта. Никонъ се явилъ, излѣчилъ стратегътъ и при това му съобщилъ, че Българитѣ се върнали вече на сѣверъ. [9])

Между трофеитѣ отъ тоя походъ въ Еллада се намирали мощитѣ на Св. Ахиллея, които Самуилъ повелялъ да прѣнесатъ изъ Ларисса въ новата му резиденция, която той прѣнесалъ отъ Воденъ въ Преспа.

Градътъ Преспа, названието на който и до сега се за-

---

8) Това се случило „въ осмата година на тѣхното плѣнение,“ значи въ 988 година споредъ Ал-Мекина (Georgii Elmacini' Historia Saracenica. lat. reddidit Thomos Erpenius, Lugduni Batavorum 1625 p. 310), сирийский християнинъ, който съставялъ своята арапска хроника въ Египетъ въ XIII столѣтие отъ богати източни материали. Кедринъ излага бѣгството сжщо така.

9) Житието на Св. Никола, съставенно въ 1142 год. Hopf 124, 137.

пазило въ названието на езерото и областьта, вече не сѫществува. Въ вырхното езеро се намира каменливъ островѣ, широкъ около единъ километръ, който се издига до 20 метра надъ водата и сега йоще називаемий градъ или градище. Тука е билъ палатътъ на Самуила. На южнийтъ край на островътъ се намиралъ малъкъ заливъ, нарѣчени Врата; вѫтрѣ се виждали развалини на четире църкви и двѣ здания; има надписи, споредъ както прѣдполагатъ, грьцки. На близо оттука има други островъ такъвъ сѫщо стрьменъ Малъкъ градъ, тъй сѫщо съ развалини отъ цьркви [10]). На третийтъ плодороденъ островъ, и сега нарѣченъ Ахилъ, прахътъ на Св. Ахилея билъ погребенъ въ посвятенийтъ нему мънастирь.

Но резиденцията кѫсо врѣме била на острова. Самуилъ се прѣселилъ отсетнѣ въ прѣлестната Охрида, гдѣ и сега йоще се възвишаватъ развалини отъ двѣ кули надъ градътъ и надъ великолѣпното езеро. Околнитѣ блата биле изсушени, по распорежданието на Самуила, които чрѣзъ много канали се вливали въ Дримъ [11]).

Императоръ Василъ билъ твърдѣ много заетъ съ работитѣ на истокъ и не билъ въ състояние да противостои на успѣхитѣ на Самуила. Само въ десетата година на царствованието си (986) той прѣдприелъ походъ, подробноститѣ на който ний знаемъ споредъ грьцкитѣ, ерменскитѣ и арапскитѣ източници [12]). Главнийтъ свидѣтелъ Левъ Диаконъ лично участвовалъ въ тая експедиция.

Отъ Пловдивъ императорътъ се провр̂ѣлъ чрѣзъ тѣсни и

---

10) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, 139, 242, Григоровичъ, Путешествие (глед. стр. 28) 134. До сега ни единъ пѫтешественикъ не е посѣтилъ тѣзи острови.

11) Anna Comnena, у Stritter'а II, 633; ср. стр. 61.

12) За тая експедиция се е знаяло само изъ разказитѣ на Левъ Диаконъ, 171, и Кедринъ II, 436. Прѣдишнитѣ наши свѣдѣния за тогавашнитѣ събития биле прѣди нѣколко мѣсеца значително допълнени отъ профессора Васильевскій въ съчинението си „Русско-византійскіе отрывки (въ Жур. Мин. Народ. Просвѣщ., Т. 184, II) съ данни почерпнати отъ него изъ неоцѣнимото за хронологията съчинение на Арапина Аль-Мекина, Ерменеца Асохика и византийскийтъ поетъ Геометръ, съврѣменникъ.

стръмни пѫтечки до Троянови врата (древнитѣ Succi), до Сердика, значи, въ страна, която 177 години не е виждала византийска войска. Захванали осадата, но машинитѣ дѣйствували безуспѣшно, отъ день на день продоволствието на войската ставало пó-затруднително, тя (войската) захванала да гладува; разчулъ се слухъ, че Самуилъ се приближава съ контингенти отъ цѣлийтъ западъ. Слѣдъ 20 деня Византийцитѣ снели осадата и бърже се върнали назадъ. Първа дневна почивка войската направила въ едно гористо мѣсто при водораздѣлната чърта мѣжду Дунавътъ и Егейското море (при Вакарелъ). Войницитѣ биле смутени отъ мрачни прѣдчувствования. На слѣдующийтъ день, 17 Августь 986 година, тѣ достигнали до гористата ихтиманска котловина и слѣдъ прѣминаванието край кулата на Стопонионъ или Штипонья (сега Ихтиманъ), се покачили прѣзъ клисуритѣ и непроходимата гора до височинитѣ на проходътъ „Троянови врата". Когато бързали да се промъкнатъ прѣзъ най низкото мѣсто на котловината, печалната до тогава тишина на гората била внезапно прѣкъсната съ дрънканието на орѫжие и съ военни викове. Българската войска отъ двѣтѣ страни искочила изъ дълбочината на гората и съ ужасенъ градъ отъ стрѣли се хвърлила на изуплашенитѣ Ромеи. Всичкийтъ обозъ, осаднитѣ машини, императорскитѣ палатки и стотина прѣкрасни коньи паднали въ рѫцѣтѣ на побѣдителитѣ. „Стрѣлитѣ на Мизянитѣ тържествовали надъ копията на Авзонитѣ". Пó голѣмата часть на войницитѣ, които прѣди единъ день миновали прѣзъ алпийскитѣ ихтимански ливади, паднали подъ сабитѣ и топузитѣ на Българитѣ. Императорътъ спасилъ животътъ си при помощьта на ерменскийтъ пѣший отрядъ, който го взелъ въ срѣдата си, послѣ „agmine quadrato" успѣлъ да излѣзе на полето. Левъ Диаконъ побѣгналъ на коньтъ си изъ котловината до върхътъ на проходътъ у Вѣтрена и може човѣкъ да си въобрази какъ той се е обрадовалъ, когато тука той е видѣлъ тракийската низменность. То е било прославенното сра

жение въ българскийтъ проходъ (ἐν τῇ Βουλγαρικῇ κλείσει); така се наричали тогава Succi у Византийцитѣ. Българскитѣ мародери дързнали тогава да отидатъ въ околноститѣ на Цариградъ и ходили до мостътъ при Атира (Бююкъ Чекмедже).

Въ слѣдующитѣ три години Василий до толкова билъ занятъ съ възмущенията въ Мала Азия, съ походътъ на Руситѣ противъ Корсунь, съ сицилийскитѣ и африканскитѣ Араби и съ императоръ Оттона II, щото не можилъ да помисли за война, за да отмьсти на Българитѣ. А въ това врѣме Самуилъ завоевалъ приморскитѣ градове Драчъ, който е противостоялъ даже на Симеона, и Лешь (Alessio) и се проврѣлъ послѣ къмъ сѣверъ прѣзъ земята на Сърбитѣ до Дубровникъ (Рагуза). Срьбскитѣ племена, които Чеславъ недавно съединилъ, тогава биле отново раскъсани политически. Тѣ се състояли номинално подъ върховната власть на Византийцитѣ. Самуилъ най-напрѣдъ покорилъ дуклянскийтъ князь Иоанна Владимира, когото отпослѣ направилъ свой зеть; послѣ покорилъ Травуния, Захлумие, южна Босна и Сърбия. И тъй работата отново приела такъвъ размѣръ, въ какъвто е била прѣди 70 години при Симеона [13]).

Послѣ Самуилъ отъ адриатическата страна пакъ се упжтилъ къмъ Егейското море, завладялъ въ 989 година македонска Веррея (тур. Караферия), която господствовала надъ исходътъ изъ долината на Бистрица (Галиакмонъ), и заплашвалъ Солонъ [14]).

Само слѣдъ като потъпкалъ възстанието на Варда Фо-

---

[13]). Критическийтъ разборъ на тѣзи происшедствия у Рачки, Rad. XXIV, 115. Споредъ пресвитера Диоклея (изд. Црнчичъ Кральовица, 1874 гл. 36 стр. 21 съ сл.) дъщерята на Самуила Косара се влюбила въ Владимира, когато тоя красивъ момъкь билъ въ пленъ „in partibus Achridae in loco, qui Prespa dicitur, ubi et curia ejusdem imperatoris erat.“ Ср. Хилфердингъ I, 217; Дриновъ 143—145.

[14]). Веррея била прѣвзета наскоро слѣдъ появяванието на една голѣма комета, 7 априлий 989 г. Василевский 156.

ка (987—989), Василий II е можилъ вторично да се опълчи противъ Българитѣ.

Въ 991 година той се упжтилъ къмъ Солонъ прѣзъ Тракия и Македония и воевалъ съ Българитѣ четире години. Успѣхътъ му се ограничилъ само съ вземание нѣколко кули; въ завоеваната обратно Веррея Византийцитѣ не можили да се удържатъ [15]).

Отъ тогава главната задача на императоръ Василий била не само систематически да се бори съ Българитѣ, но и съвършенно да ги пороби. Главнитѣ точки на военнитѣ му операции биле Пловдивъ, Солонъ и Мосинополь въ прибрѣжната равнина между устията на Марица и Струма (римскийтъ Максимианополь, сега развалини при Гюмюрджина). Подобно на противникътъ си Самуила, Василий лично билъ на чело на войската. Като прѣкаралъ всичкийтъ си животъ въ походи, той отъ млади години ималъ суровъ характеръ и билъ бездушенъ. Живѣлъ по-калугерски; жена нѣмалъ; не употрѣбявалъ нито месо, нито вино. Клирътъ го обожавалъ, но народътъ го ненавиждалъ, защото изнемощявалъ подъ бремето на постоянни военни повинности. Той не приличалъ на ученийтъ си дѣдо Константина Багрянородний, прѣзиралъ законитѣ и образованностьта. Пагубната 28-лѣтна борба съ Българитѣ напълно го характеризира.

Въ шестата година на войната (996) Самуилъ се рѣшилъ да прѣдприеми вторий пжть походъ въ Еллада. Той побѣдилъ при Солонъ грьцкийтъ полководецъ Григорий Таронитъ, родомъ Ерменецъ, оттамъ отишълъ чрѣзъ долината Темпе къмъ югъ и грабилъ даже и въ Пелопоннезъ. Никифоръ Вестъ го потирилъ съ нова войска, но трѣбвало да се останови при брѣга на силно разлѣната Сперхия, между Отрисъ и Ета. Българитѣ поспѣшно се върнали чрѣзъ Термопили и си расположили лагерьтъ срѣщо него на дѣснийтъ брѣгъ. Бурна-

[15]). Алъ-Мекинъ 314; Кедринъ II, 447.

та рѣка раздѣляла неприятелскитѣ войски. Въ една нощь, когато считали себе си въ съвършенна безопасность и спокойно спали, Грьцитѣ намѣрили мѣсто и минали прѣзъ рѣката. Нощната битка се завършила съ съвършенно унищожение на българската войска. Самуилъ за прьвъ пѫть билъ побѣденъ и едва можалъ да побѣгни по височинитѣ на Пиндъ въ укрѣпенийтъ островъ на Преспа.

Отъ тогава военното щастие измѣнило на Самуила. Тежко било за него слѣдующето подирь това изгубвание на Драчъ. Дъщерята на Самуила се влюбила въ плѣнникътъ Ашотъ, синъ на Таронита. Баща ѝ се съгласилъ на молбата, оженилъ я за него и проводилъ зетьтъ си управитель въ Драчъ. Но младийтъ Ерменецъ, съ помощьта на грьцкото население, прѣдалъ Драчъ на византийската флота; жена му, Българката, помагала въ тая измѣна на отечеството [16]).

Византийцитѣ се опитвали також де да сѣятъ раздоръ между членоветѣ на царската фамилия. Вѣроятно въ това врѣме Самуилъ повелѣлъ да убиятъ прѣскоченийтъ слѣдъ отрѣчението на Давида, пó голѣмъ братъ Аарона, за тайно съгласявание съ Грьцитѣ.

Послѣ Сперхейското сражение Грьцитѣ прѣминали въ настѫпателни дѣйствия въ голѣмъ размѣръ. Нападението на императорътъ на софийската область останало безъ послѣдствие (999). Пó щастливъ билъ походътъ на патриций Теодорокамъ и протоспатаръ Никифоръ Ксифий въ Мизия (1000), която отъ това врѣме до възстанието на Асеневци (1186) си оставала подъ властьта на Византийцитѣ. Тогава паднали Великийтъ и Малкийтъ Прѣславъ; само Бдинъ (Видинъ) йоще се държалъ. Въ третийтъ походъ (1001) императорътъ взелъ Беррея, Сервия, Воденъ и тессалийскитѣ кули; плѣненитѣ гарнизони биле заселени въ прибрѣжнийтъ край Волеръ, око-

---

[16]). Кедринъ II, 451.

ло устието на Марица. Воеводата на Воденъ Драгшанъ [17]), когото заселили въ Солонъ и го оженили за Гръкиня, слѣдъ двѣ неудачни опитвания, билъ уловенъ въ врѣме на третото опитвание да побѣгни и билъ набитъ на колъ; той оставилъ четире дѣца отъ Гръкинята [18]). Въ четвъртийтъ походъ Василий II взелъ Видинъ слѣдъ осемь-мѣсечно обсаждание (1002). Въ туй врѣме Самуилъ улучилъ случай, на св. Богородица (15 августъ), нападналъ неочакванно на Одринъ и го ограбилъ. Отъ Видинъ Василий, като срутилъ българскитѣ кули, се упжтилъ по Моравската долина къмъ Скопия, гдѣто Самуилъ, слѣдъ едно нещастно сражение, изгубилъ и лагерьтъ и градътъ. Князъ Романъ, унуката на великий Симеона, прѣдалъ градътъ, който се намиралъ подъ негово началство, за което получилъ звание патриций и билъ назначенъ комендантинъ въ Абидосъ. Послѣ императорътъ се упжтилъ къмъ Перникъ, който билъ защитенъ подъ Витоша съ дълбоката Стримонска клисура. Но началникътъ Кракрасъ доказалъ на Грьцитѣ, че не е възможно да се прѣвземи кулата.

Слѣдъ тѣзи четире походи отъ Самуиловото царство останали само: западна Македония, Албания и планинскитѣ земи около София, при Витоша и Рила. Само новитѣ войни съ Арапитѣ и Грузинитѣ попрѣчили на императорътъ да нанесе смъртний ударъ на България. Самуилъ успѣлъ въ врѣме на продължителната партизанска война даже пакъ да вземе Драчъ и Воденъ.

Послѣ единадесетолѣтно приготовление, въ 1014 г. се захванала послѣднята война. Самуилъ испратилъ храбрийтъ Несторица да обсади Солонъ, а самъ се упжтилъ къмъ Стримонъ. Несторица билъ разбитъ при Солонъ отъ полководецътъ Теофилактъ Вотаниатъ, но императорътъ напрасно се старалъ да вземе съ пристжпъ укрѣпенитѣ отъ Самуила мѣста (засѣки

17). Δράξανος ср. Драгшанъ Miklosich, Mon. serb. 12.
18). Кедринъ II, 454.

въ клисуритѣ на Клидионъ и Кимпулунгъ, близо до Струмица.[19]) На 29 Юлий 1014 г. Никифоръ Ксифий, пловдивскийтъ стратегъ, бързо заобиколилъ планината Бѣласица къмъ югъ отъ клисуритѣ, и нападналъ Българитѣ въ тилътъ. Послѣ едно отчаянно сражение българската войска била унищожена. Самуилъ едва можилъ да си спаси животътъ въ Прилѣпъ. Когато отсетнѣ единъ отрядъ грьцка войска достигналъ до кулата Мацукионъ[20]), Теофилактъ, солонскийтъ побѣдитель, билъ испратенъ къмъ Струмица, но въ една клисура Българитѣ го срѣщнали съ такъва масса камьни и стрѣли, щото самъ той и пó голѣмата часть отъ войската погибли. Императорътъ тогава се върналъ въ Мосинополь; по пѫтьтъ той още взелъ планинската кула Мелникъ (Μελένικος) въ Родопитѣ.

Страшна сѫдба постигнала 15,000 Българи, които биле плѣнени при Бѣласица. Василий II заповѣдалъ всички да ги ослѣпятъ, като оставятъ на всѣки сто войника по единъ съ едно око за да ги води, и въ такъвъ видъ ги испратилъ при царьтъ въ Прилѣпъ[21]). Като ги видѣлъ Самуилъ така безчеловѣчно измѫчени, то падналъ безъ чувство. Когато се свѣстилъ, поискалъ вода, но щомъ погълналъ малко почувствовалъ силно сърдцебиение (καρδιαγμός), и послѣ два деня, на 15 Септемврий 1014 година умрѣлъ слѣдъ 38 годишно царувание.

Самуилъ и на смъртнийтъ си одъръ тържествовалъ надъ свойтъ противникъ, бездушнийтъ Василий; той му почърнѣю на очитѣ, като видѣлъ хиляди измѫчени войници. Даже Гърцитѣ, неговитѣ врагове, никога не казватъ. че той е на-

[19]) Тѣзи мѣстности сѫ твърдѣ малко извѣстни, за да може точно да се опрѣдѣли положението на тѣзи проходи.

[20]) Сега село Мачуково съ развалини, Hahn, Drin und Wardar. 180.

[21]) Ὁ δὲ βασιλεὺς τούς ἑαλωκότας τῶν Βουλγάρων τὰς πεντεκαιδέκα, ὥς φασιν, ὄντας χιλιάδας ἀπετύφλωσε, καὶ ἑκάστην ἑκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ' ἑνὸς μονοφθάλμου ὁδηγεῖσθαι κελεύσας εἰς τὸν Σαμουὴλ ἀπέπεμψε. Кедринъ II, 458. Византийцътъ забѣлѣзва пó нататъкъ иронически, че Самуилъ нѣмалъ сила да прѣнесе хладнокръвно (νεανικῶς καὶ εὐψύχως) това нещастие.

ло устието на Марица. Воеводата на Воденъ Драгшанъ [17]), когото заселили въ Солонъ и го оженили за Гръкиня, слѣдъ двѣ неудачни опитвания, билъ уловенъ въ врѣме на третото опитвание да побѣгни и билъ набитъ на колъ; той оставилъ четире дѣца отъ Гръкинята [18]). Въ четвъртийтъ походъ Василий II взелъ Видинъ слѣдъ осемь-мѣсечно обсаждание (1002). Въ туй врѣме Самуилъ улучилъ случай, на св. Богородица (15 августъ), нападналъ неочакванно на Одринъ и го ограбилъ. Отъ Видинъ Василий, като срутилъ българскитѣ кули, се упжтилъ по Моравската долина къмъ Скопия, гдѣто Самуилъ, слѣдъ едно нещастно сражение, изгубилъ и лагерьтъ и градътъ. Князъ Романъ, унуката на великий Симеона, прѣдалъ градътъ, който се намиралъ подъ негово началство, за което получилъ название патриций и билъ назначенъ комендантинъ въ Абидосъ. Послѣ императорътъ се упжтилъ къмъ Перникъ, който билъ защитенъ подъ Витоша съ дълбоката Стримонска клисура. Но началникътъ Кракрасъ доказалъ на Гръцитѣ, че не е възможно да се прѣвземи кулата.

Слѣдъ тѣзи четире походи отъ Самуиловото царство останали само: западна Македония, Албания и планинскитѣ земи около София, при Витоша и Рила. Само новитѣ войни съ Арапитѣ и Грузинитѣ попрѣчили на императорътъ да нанесе смъртний ударъ на България. Самуилъ успѣлъ въ врѣме на продължителната партизанска война даже пакъ да вземе Драчъ и Воденъ.

Послѣ единадесетолѣтно приготовление, въ 1014 г. се захванала послѣдната война. Самуилъ испратилъ храбрийтъ Несторица да обсади Солонъ, а самъ се упжтилъ къмъ Стримонъ. Несторица билъ разбитъ при Солонъ отъ полководецътъ Теофилактъ Вотаниатъ, но императорътъ напрасно се старалъ да вземе съ пристжпъ укрѣпенитѣ отъ Самуила мѣста (засѣки)

---

[17]). Δράξανος ср. Драгшанъ Miklosich, Mon. serb. 12.
[18]). Кедринъ II, 454.

въ клисуритѣ на Клидионъ и Кимпулунгъ, близо до Струмица.[19]) На 29 Юлий 1014 г. Никифоръ Ксифий, пловдивскийтъ стратегъ, бързо заобиколилъ планината Бѣласица къмъ югъ отъ клисуритѣ, и нападналъ Българитѣ въ тилътъ. Послѣ едно отчаянно сражение българската войска била унищожена. Самуилъ едва можилъ да си спаси животътъ въ Прилѣпъ. Когато отсетнѣ единъ отрядъ грьцка войска достигналъ до кулата Мацукионъ[20]), Теофилактъ, солонскийтъ побѣдитель, билъ испратенъ къмъ Струмица, но въ една клисура Българитѣ го срѣщнали съ такъва масса камьни и стрѣли, щото самъ той и пó голѣмата часть отъ войската погибли. Императорътъ тогава се върналъ въ Мосинополь; по пжтьтъ той йоще взелъ планинската кула Мелникъ (Μελένιχος) въ Родопитѣ.

Страшна сждба постигнала 15,000 Българи, които биле плѣнени при Бѣласица. Василий II заповѣдалъ всички да ги ослѣпятъ, като оставятъ на всѣки сто войника по единъ съ едно око за да ги води, и въ такъвъ видъ ги испратилъ при царьтъ въ Прилѣпъ[21]). Като ги видѣлъ Самуилъ така безчеловѣчно измжчени, то падналъ безъ чувство. Когато се свѣстилъ, поискалъ вода, но щомъ погълналъ малко почувствовалъ силно сърдцебиение (καρδιαγμός), и послѣ два деня, на 15 Септемврий 1014 година умрѣлъ слѣдъ 38 годишно царувание.

Самуилъ и на смъртнийтъ си одъръ тържествовалъ надъ свойтъ противникъ, бездушнийтъ Василий; той му почърнѣло на очитѣ, като видѣлъ хиляди измжчени войници. Даже Гърцитѣ, неговитѣ врагове, никога не казватъ, че той е на-

---

[19]) Тѣзи мѣстности сж твърдѣ малко извѣстни, за да може точно да се опрѣдѣли положението на тѣзи проходи.

[20]) Сега село Мачуково съ развалини, Hahn, Drin und Wardar. 180.

[21]) Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἑαλωκότας τῶν Βουλγάρων τὰς πεντεκαίδεκα, ὥς φασιν, ὄντας χιλιάδας ἀπετύφλωσε, καὶ ἑκάστην ἑκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ᾽ ἑνὸς μονοφθάλμου ὁδηγεῖσθαι κελεύσας εἰς τὸν Σαμουὴλ ἀπέπεμψε. Кедринъ II, 458. Византийцътъ забѣлѣзва пó нататъкъ иронически, че Самуилъ нѣмалъ сила да прѣнесе хладнокръвно (νεανικῶς καὶ εὐψύχως) това нещастие.

бивалъ нѣкого на колъ или да е ослѣпявалъ, а Василий често наказвалъ по тоя начинъ. Наистина убийството на брата му вика противъ Самуила, но тая кървава постѫпка, която не съставлява исключение въ анналитѣ на срѣднитѣ вѣкове, била прѣдизвикана отъ измѣна и опасность. За неговото добродушие може да се сѫди споредъ това, какъ той е постѫпилъ съ Владимира и Ашота. Самуилъ се явява господарь енергиченъ, мѫжественъ и хуманенъ, който, като умѣлъ съ побѣди да постави Българското царство отново на оная височина, която то е достигнало при Симеона, послѣ цѣли 24 години е противостоялъ мѫжественно срѣщо прѣвъсходнитѣ сили на Византийцитѣ въ нещастната съ тѣхъ борба [22]).

Слабото българско царство само четире години сѫществувало слѣдъ смъртьта на Самуила. Приемникътъ му билъ синъ му отъ Ларисянката Гаврилъ, нарѣченъ токожде Романъ. Той запазилъ животътъ на баща си, когото навсѣкадѣ придружавалъ, въ сраженията при Сперхия и у Бѣласица. Той билъ пó високъ отъ баща си на ръстъ, но билъ пó слабъ въ духовно отношение.

Василий, като се обрадвалъ, че умрѣлъ Самуилъ, влѣзълъ срѣди зима въ Македония, изгорилъ царската кула въ Битоля (Βουτέλιον [23]) и заповѣдалъ да вэематъ Прилѣпъ, Щипъ и Воденъ. Напрасно Гаврилъ прѣдлагалъ миръ. Гърцитѣ се вмъкнали въ планинската область Моглена, къмъ кулата съ сѫщото название, мѣстоположението на която точно не е извѣстно. Българитѣ оказали такъво съпротивление, щото императорътъ самъ трѣбвало да отиде тамъ. Само когато рѣката била откарана отъ стѣнитѣ и напълненитѣ съ дърва лахѫми (мини) биле запалени и ги повалили (стѣнитѣ), начал-

---

[22]) Неблагоприятнитѣ за Самуила отзиви у най новитѣ даже писатели сѫ основани на погрѣшни данни (глѣд. забѣл. 6).

23) Къмъ забѣлѣжката у Хилфердинга (I, 211) азъ ще прибавя, „Боутелски пѫть“ въ грамотата на Вирпинскийтъ мънастирь при Скопия, не е Битоля (Толи-Манастиръ), но село Бутель при Скопия (глед. картата на Hahn). Името Радомиръ се дава на Гаврила само у Пресвитера Диоклийский.

никътъ Ильица се прѣдалъ; заедно съ гарнизонътъ той билъ заточенъ въ Ермения.

Подиръ това била изгорѣна ближната крѣпость Нотия, сега Нотие, мѣстожителство на магометанскитѣ цинцари, единственни хора отъ латинското происхождение, които исповѣдватъ исляиътъ. Побѣдата на Василия била ускорена съ жестокитѣ семейни прѣпирни.

Братътъ на Самуила, Аронъ, ималъ единъ синъ Иоаннъ Владиславъ, който билъ приятель съ Гърцитѣ. Тоя Владидиславъ на ловъ при Петерско, близо до Острово, въ врѣме обсадата на Могленъ, убилъ братовчедътъ си царь Гаврийла, както казватъ, по съглашение съ императоръ Василий, макаръ че само по молбата на тогова сѫщий Гавриила той билъ помилванъ при убиванието на Арона. Злодѣйтъ не се задоволилъ само съ една жертва. Той заповѣдалъ да убиятъ и жената на Гавриила и да ослѣпятъ по́голѣмийтъ му синъ, а зетьтъ му, сръбскийтъ князь Владимира, повикалъ го при себе си на гости (въ Охрида или Преспа) и заповѣдалъ да го убиятъ на 20 май 1015 година. По́ сетнѣ Владимиръ билъ признатъ за святецъ и билъ погребенъ въ Елбассанъ, въ мънастирьтъ Св. Владимиръ; името му и сега йоще е извѣстно между Албанцитѣ [24]).

Узурпаторътъ Иоаннъ Владиславъ тозъ-часъ захваналъ прѣговори, но съпротивлението на болѣритѣ, на чело на които билъ Ивацъ (Ἰβάτζης), го принудило да възобнови борбата. Захваналъ съ обсажданието на Драчъ.

Въ това врѣме Василий, като грабилъ и ослѣпявалъ плѣнницитѣ, миналъ прѣзъ Острово до самата Охрида, взелъ градътъ на царьетѣ и искалъ вече да освободи Драчъ, когато единъ отрядъ въ Пелагония (битолската котловина) билъ унищоженъ

---

[24]) Забѣлѣжително е, че споредъ грьцката легенда убийцитѣ на Владислава и супругата му биле богомили. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου. Venetiis 1858.

отъ Ивацa; вслѣдствие на това императорътъ посиѣшно се върналъ въ Солонъ. Отъ тогава щастието захванало да измѣнява на Василия. Двѣ експедиции на Струмица и София биле неудачни; взели само крѣпостьта Бояна подъ Витоша. Тагодже биле неудачни тримѣсечната осада на Перникъ (1016) и походътъ на Кастория (1017). Владиславъ въ това врѣме заключилъ съюзъ съ задунавскитѣ Печенѣги; но както се вижда Силистренскийтъ стратегъ го растроилъ. Слабото възнаграждение за тая несполука било причината да ограбятъ южна Македония, гдѣто биле изгорени заедно съ другитѣ Бужиградъ на Дѣвола и палатътъ на Самуила, Сетина, подъ Ниджа.

Прѣзъ пролѣтьта 1018 г. царь Иоаннъ Владиславъ пакъ си расположилъ лагерътъ при Драчъ. Драчъ (алб. Дурресъ слав. Драчъ, старий Epidamnos или Dyrrhachion) ималъ въ срѣднитѣ вѣкове голѣмо значение, като най добъръ прибрѣженъ пунктъ между Которъ и Корфу, вслѣдствие на което Гърцитѣ, Славянитѣ, Албанцитѣ, Неаполитанцитѣ и Венецианцитѣ непрѣкъснато се борили за него. Сега той е единъ старъ градецъ съ 1000 жители, въ който свирѣпствова трѣската; той е расположенъ на единъ уединенъ хълмъ, отдѣленъ отъ сушата съ пѣсъчни дюни и лагуни. Тука, при Драчъ, билъ убитъ прѣзъ пролѣтьта на 1018 г. Иоаннъ Владимиръ, послѣднийтъ царь охридский, неизвѣстно отъ кого. Споредъ легендата на Св. Владимира той билъ убитъ отъ ангелъ; а Арапинътъ Алмекинъ расказва, че го убилъ единъ отъ неговитѣ войници [25]).

България останала тогава безъ повелитель. Между болѣритѣ се образовали двѣ партии. По голѣмата часть искали да се подчинятъ на Гърцитѣ, за да могатъ да спечелятъ отъ тѣхъ различни привилегии; водителитѣ на тая партия биле: патриархъ Давидъ, който игралъ неблаговидна рола въ убийството на сърбскийтъ князь Владимира, царица Мария и пълководецъ Богданъ. Другата партия, макаръ и малочисленна, се

[25]) Elmacinus 328.

приготвила за отчаянно съпротивление, подъ прѣдводителството на Фружина (Προυσιανός), синътъ на Владимира, Самуилова другарь Николица и енергичнийтъ Ивацa.

Щомъ получилъ извѣстие за смъртьта на Владислава, императорътъ оставилъ Цариградъ и отишълъ на западъ. Въ Одринъ българскитѣ пратенници му обявили за вземанието на Перникъ съ 35 града, лежащи въ околностьта. Въ Мосинополъ той намѣрилъ пратенници изъ Морозвизда (при Злетово), изъ Пелагония и изъ Липлянъ. Въ Сересъ го привѣтствовали Краксъ отъ Перникъ и Драгомѫжъ отъ Струмица. При Струмица патриархъ Давидъ, придруженъ отъ воевода Богдана, му прѣдалъ писмо отъ царицата. Прѣзъ Скопие, Щипъ и Просѣкъ императорътъ достигналъ въ Охрида, гдѣто, въ лагерътъ прѣдъ градътъ, му се прѣдставила царицата и всичкийтъ Шишмановъ родъ. Въ царската съкровищница намѣрили освѣнъ голѣма сумма пари, украсени съ бисери корона, златотькани дрѣхи и 100 цент. злато, което взели византийскитѣ плѣнници.

Императорътъ утвърдилъ привилегиитѣ на българскитѣ болѣри, а нѣкои наградилъ съ византийски почетни титли.

Партията, която желаяла да продължава войната, се оттеглила въ албанскитѣ гори. Царскийтъ синъ Фружинъ, съ двамата си брата, побѣгналъ на стрьмнийтъ Томоръ (Τμῶ̣ρος. 7700 лак.) при Бератъ; но когато планината била заобиколена, той слѣзълъ въ Дѣволъ и тамъ се прѣдалъ на императорътъ, който го назначилъ началникъ на придворната стража. Неукротимий Ивацa се загнѣздилъ на сѫщата мѣстность въ непристѫпната планина Врохота, нарѣчена такожде Проништа, гдѣто той имелъ кула съ великолѣпна градина. Като видѣли, че не ще могатъ да го побѣдятъ съ силата на орѫжието, то въ единъ праздникъ отишълъ да го посѣти Евстатий Дафномилъ, стратегъ охридский, и макаръ че е билъ посрѣщнатъ гостоприемно, хваналъ Ивацa съ способъ колкото смѣлъ, толкова и вѣроломенъ. Храбрийтъ херой билъ ослѣпенъ. Слѣдъ

това и воевода Николица оставилъ планинитѣ. Най послѣдният свободенъ болѣринъ Елемагъ, повелитетътъ на Бератъ, заявил своята покорность въ Стага на Пенея.

Послѣ 28 годишна борба (991—1018) България бил съвършенно покорена. Побѣдительтъ отишълъ въ Атина. П брѣговетѣ на Сперхия му показали куповетѣ незаровени кос ти, страшний паметникъ за поражението на Самуила, а в Термопила грамадната стѣна, която направили да се защи тятъ отъ Българитѣ. Въ Партенонъ [26]), който тогава вече бил Църква на Божия Матерь, Василий II принесълъ благодар ственна молитва за побѣдата. Като прѣкаралъ зимата в Атина, той въ началото на 1019 година съ триумфъ влѣ зълъ въ Цариградъ. Съ необикновенно тържество празднова ли Гърцитѣ възвръщанието на императорътъ, който си дос тигналъ цѣльта, когато билъ вече 64 годишенъ старецъ и койт заслуженно получилъ название Българоубиецъ (ὁ Βουλγαροκτό νος). Съ златна, украсена съ пера корона той влѣзълъ, прѣз златнитѣ врата, въ градътъ; прѣдъ него вървели цариц Мария, дъщеритѣ на Самуила и плѣненитѣ болѣри.

Нѣмало вече Българско царство! Византийската импери се простирала отъ Истрия до Евфратъ, отъ Драва до Кипръ тъй като сръбскитѣ и хърватскитѣ князове тъй сѫщо трѣб вало да се покорятъ подъ върховната власть на Гърцитѣ даже въ Сирмия имало византийски стратеги. Отъ врѣмето н Юстиниана I никога византийското могѫщество не е бивал тъй уздравено на полуостровътъ.

---

26) Hopf (85) 126.

дове отъ Македония, Албания и Дардания вземать дѣятелно участие въ придворнитѣ интриги на Византийцитѣ.

Господарственното управление такожде не се измѣнило сравнително съ прѣдишното. Данъцитѣ се плащали по-прѣжнему и самоуправлението на общинитѣ си останало въ сила. Само въ кулитѣ и градищата Охрида, Преспа, Драчъ, Дѣволъ, Костуръ и други биле испратени византийски намѣстници съ гарнизони. Тѣ носили титла стратигъ или дуксъ. Нераздѣлностьта на българското царство и послѣ завоеванието се показала въ това, че билъ назначенъ великий дуксъ на всичка България, който вѣроятно е живѣлъ въ Скопия. Особенно внимание било обърнато върху запазванието на проходитѣ; тамошнитѣ кули биле снабдени съ гарнизонъ, командованъ отъ подчиненийтъ на стратега клисурархъ.

Българската църква тъй сжщо си останала автономна; само нейнийтъ глава не трѣбвало да се именува патриархъ, но архиепископъ. Патриархъ Давидъ билъ сваленъ, макаръ че той именно, слѣдъ покорението, е водилъ прѣговори за новитѣ отношения на българската църква. На негово мѣсто билъ назначенъ Иоаннъ, игуменъ изъ Дебъръ самостоятеленъ архиепископъ на Българитѣ; мѣстоприбиванието му било въ Охрида. При това въ 1020 г. императорътъ въ три грамоти не само утвърдилъ всичкитѣ права на тая църква, но и възстановилъ териториалнитѣ ѝ владѣния отъ врѣмето на царьетѣ Петра и Самуила. Отъ тѣзи важни документи, въ които се поменати всичкитѣ 30 епископства съ тѣхнитѣ градове, ний узнаваме границитѣ на българската църква, а такожде и на царството въ X ст. [3]). Тука се причислявали Епиръ и Алба-

[3]). Оригиналътъ у Голубинский 259—263. Малъкъ откъслекъ у Zachariae von Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulg. Kirche. S. P. 1864, 18. Българскийтъ прѣводъ съ коментарии отъ Дринова въ Период. Спис. VII. Македонски епископства: Охрида (съ Преспа). Кастория, Огленъ (съ Просѣкъ). Битоля (съ Прилѣпъ и Велесъ), Скопие, Сервия, Веррея, Струмица, Морозвиздъ (съ Злетово), Велбуждъ (съ Стобъ на Рила и Разлогъ въ Родопъ). На истокъ: София (съ Перникъ), Нишъ (съ Топлица и Свърлигъ), Бдинъ (Βυδίνη). Въ сръбскитѣ страни: Призренъ, Раса (Новипазаръ), Липлянъ, Бѣлградъ, Брани-

ния по́-нататъкъ отъ Янина, всичка Македония, сѣверна Тессалия, Родопъ, София. Бдинъ на Дунавътъ, долината на Морава, Бѣлградъ на Сава, Срѣмъ между Сава и Драва, Призренъ, Раса и Липлянъ на Косово поле. Отдѣлно управление имали: митрополията въ Драчъ, която зависела отъ цариградскийтъ патриархъ, и дунавска България (безъ Бдинъ), гдѣто на силистренскийтъ митрополитъ биле подчинени 5 епархии [4]). Епирскитѣ епархии повидимому такожде скоро се отдѣлили. Интересни сѫ свѣдѣнията, колко всѣко епископство е имало клерици и колко парици (πάροικος), т. е. колони, селяни. Най голѣмо число (40 клерици и парици) имали епископствата въ София, Нишъ, Бѣлградъ, Скопия и Петра (Тессалия). Много имали само 12 или 15. Въ 1020 година се считали всичко въ всичкитѣ 30 епископства 685 клерици и 655 принадлежащи къмъ църквата колони.

Тѣзи права, гарантирани съ облѣгчения и грамоти, биле прочее скоро нарушени, особенно послѣ смъртьта на императоръ Василий II. Страната силно била истощена отъ войни и болѣрцитѣ, лишени отъ най добритѣ си водители, не могли и да помислятъ за съпротивление. Послѣднийтъ българинъ на архиепископский прѣстолъ въ Охрида билъ Иоаннъ изъ Дибра; приемницитѣ му биле Гърци. Стратегитѣ на разни провинции наскоро си присвоили неограничена власть, а тѣхнийтъ примѣръ послѣдвали подвѣдомственнитѣ имъ чиновници. Охридскийтъ архиепископъ Теофилактъ, Гръкъ, наричалъ императорскитѣ нотариуси настоящи разбойници и едва не съ по-голѣмо йоще право можало тако да се нарѣкатъ и финансовитѣ чиновници.

Естественно, че недоволството на Българитѣ отъ визан-

чево, Срѣмъ (Θράμος). Въ Албания: Главиница (съ Канина, при сегашна Валона), Орея (древний Орикумъ?), Черникъ, Химайра, Дринополъ, Бутротонъ, Янина, Козилъ. Въ Тессалия: Стагъ и Петра (у Влахоливадо). Прѣписвачътъ испусналъ едно име.

[4]). Nilos Doxapatrios (1143) изд. Parthey Synecdemus et notitiae graecae episcopatum. Berolini 1866, 301.

тийското управление трѣбвало да се проявява и че тий не се забавили да се възползоватъ отъ прѣдставившия се случай за възстание, като се убѣдили по собственний опитъ, че другояче тѣхнитѣ сили не сѫ достатъчни за борба съ Византийцитѣ. Въ течение на 168 годишното владичество на послѣднитѣ въ България, Българитѣ охотно помагали на Сърбитѣ, Норманнитѣ, Печенѣгитѣ и Куманитѣ, а също и на възставшитѣ императорски полководци. „Тебе е извѣстно,“ пише Теофилактъ на единъ свой приятель, какво желаятъ Българитѣ и къмъ какво се стремятъ: всѣкий дерзостникъ, който се домогва до скипетрътъ, намира въ тѣхъ неуниваюши войници"[5]).

Василий II умрѣлъ въ 1025 година. Слѣдъ смъртьта на тоя енергиченъ господарь послѣдвало безначалие, което се продължавало повече отъ половина вѣкъ и се прѣкратило съ въскачанието на прѣстолътъ фамилията Комнини. Продължителното царствование на племеницата на Василия Зоя и тримата ѝ мѫжа, послѣ царствованието на сестра ѝ Теодора, съставлява разителенъ контрастъ съ периодътъ на Василия. Въ тогашнитѣ придворни интриги вземали участие царскийтъ синъ Фружинъ и царица Мария; за наказание тѣ биле заключени въ мънастиръ, а Фружинъ, заедно съ нѣколко болѣри, освѣнъ това, билъ ослѣпенъ.

Това смутно положение на империята било много сгодно за Арапитѣ, Норманнитѣ и Печенѣгитѣ. Въ първото десетолѣтие слѣдъ смъртьта на Василия, при дунавскитѣ страни, три пѫти прѣтърпѣли кързави посѣщения отъ варварскийтъ странствующий народъ Печенѣгитѣ; една пѫть било, когато тѣ се въсползовали да минатъ прѣзъ Дунавътъ, когато той билъ замрьзналъ.

Славянитѣ также се въсползовали отъ това състояние на империята. Движението се начинало въ Черна-гора, гдѣто любовьта къмь свободата никога не угасвала [6]). Стефанъ

---

5) Ep. 10 p. 537, Bibioth max. patrum. T. XVIII.
6) Рочки, op. cit. Rad. 25. 223.

Войславъ, отъ семейството на св. Владимира, повелитель на Зета и Травуния, уженень на Самуиловата унука, свалилъ византийското иго и въ 1040 г. въ черно-горскитѣ клисури унищожилъ грьцката войска [7]. Българитѣ такожде се подигнали въ двѣ мѣста. Петръ Делянъ, синътъ на нещастнийтъ Гавриила [8]) успѣлъ да избѣгне отъ плѣнътъ. Когато той, въ 1040 г. се появилъ въ Нишъ, то народътъ съ ентузиазмъ го привѣтствовалъ, като царь. На чело на постоянно уголѣмяваната войска той се упжтилъ къмъ Скопия; Гърцитѣ биле на всѣкждѣ разбити. Въ сжщото врѣме се подигнали и Славянитѣ въ Драчъ. Изведени отъ търпение чрѣзъ алчностьта на стратегътъ Михаилъ Дермокетъ, тѣ възстанали противъ Гърцитѣ и провъзгласили за царь храбрийтъ войникъ Тихомира. Но на българский прѣстолъ нѣмало мѣсто за двама царя. Когато войната съ Византийцитѣ била щастливо начената, трѣбвало да се рѣши ще остане ли на чело на народътъ Делянъ или Тихомиръ. Войскитѣ и на двамата царье се срѣщнали; тогава Делянъ се обърналъ къмъ народътъ и казалъ: „Както една клонка не може да храни двѣ птици, тъй и една страна не може да има двама царя;“ единътъ отъ тѣхъ трѣбвало да се откаже отъ царството. Макаръ той, като унука на Самуила, има повече право, но ако народа желае, то той е готовъ да отстжпи. Съ силни викове народътъ заявилъ, че иска за царь Деляна. Нещастнийтъ Тихомиръ, който билъ избранъ съвършенно неочакванно, билъ убитъ съ камьни. И така Делянъ станалъ еднодержавенъ господарь.

Първийтъ походъ на Деляна билъ насоченъ противъ Солунъ, гдѣто тогава се намиралъ Михаилъ IV Пафлагонянинъ. Императорътъ побѣгналъ, а царедворецътъ му Мануилъ Ивацъ,

---

7) Кедринъ II, 527 и Пресвитерътъ Диоклейский.

8) Кедринъ расказва, че Делянъ лъжливо наричалъ себе ся синъ на Гавриила, а въ сжщность той билъ синъ на единъ военно-плѣненъ Българинъ отъ Цариградъ; но Гачки забѣлѣзва, че Българитѣ въ двадесеть години не могатъ до толкова да забравятъ Шишманови, щото така скоро да бждатъ излъгани. Името ср. съ древне-сърбск. Дѣянъ, ново-българ. Дельо.

вѣроятно синъ на болѣринътъ Врохотский, прѣминалъ съ всички императорски съкровища къмъ възставшитѣ. Българитѣ се вмъкнаки въ Епиръ и Еллада. Воеводата Кавканъ взелъ Драчъ. Антимъ разбилъ грьцкийтъ полководецъ Аллакасейоса въ Беотия при Тива, около това врѣме, вѣроятно вслѣдствие на тежкитѣ данъци, се възбунтували въ Атина и Пирея тамошнитѣ грьцки граждани, които впрочемъ биле усмирени отъ нормански тѣ наемници подъ началството на норвежскийтъ принцъ Гаралдъ [9]). Въ Епиръ бирникътъ Иоаннъ Куцомитъ, който силно притѣснявалъ народътъ, билъ съсѣченъ отъ Славянитѣ, слѣдъ което всичката страна, съ исключение на грьцкийтъ градъ Навпакта, прѣминала къмъ Българитѣ.

Тогава прѣзъ септемврий, въ лагерьтъ на Деляна при Острово, се появилъ Алусианъ, по малкийтъ братъ на Владислава. Слѣдъ паданието на България той билъ испратенъ за стратегъ въ Теодосиополъ въ Армения. Но когато братътъ на императорътъ, ненаситний Иоаннъ, не само се старалъ да му вземи всичкитѣ пари, но похитилъ и жена му, прѣкрасната Ерменка, то Алусианъ побѣгналъ, прѣоблѣченъ въ дрѣхи на ерменски слуга, прѣзъ всички провинции къмъ своитѣ възстанали съплеменници. Делянъ радостно приемналъ свойтъ чича, назначилъ го съуправителъ и тозъ-часъ го испратилъ съ 40,000 войника противъ Солонъ. Въ продължение на шесть деня Българитѣ обсаждали градътъ. Жителитѣ изгубили вече всѣка надѣжда; тогава комендантътъ прибѣгналъ къмъ послѣдното срѣдство, къмъ чудотворнийтъ образъ на св. Димитра, който и тогава оказалъ своето дѣйствие. Въудушевенитѣ Солунци нападнали осаждающитѣ и унищожили 15,000 Българи, а другитѣ се разбѣгали.

Това нещастие разединило прѣдводителитѣ. Алусианъ

---

9) Къмъ това врѣме се отнася надписътъ съ руната на пирейскийтъ левъ, който сега стои прѣдъ арсеналътъ въ Венеция. Hopf, Gesch. Griechenlands im Mittelalter (Ersch—Gruber, 85) 147. Гаралдъ слѣдъ това царувалъ въ Норвегия отъ 1047—1066 г. (Гаралдъ III Гардраде).

оправдалъ своето происхождение отъ измѣническийтъ родъ на Аарона. Той повикалъ при себе си Деляна и, като го упоилъ, ослѣпилъ го чрѣзъ помощьта на нѣколко съучастника. До като стане извѣстно на народътъ, Алусиапъ вече билъ на пѫть за Мосинополъ при императорътъ, който блескаво го наградилъ за това злодѣйство. Безъ прѣдводителъ България погибала. Слѣпийтъ Делянъ попадналъ въ плѣнъ; сѫщата участь постигнала и Мануила Ивеца, който се опиталъ да защити България съ укрѣпявание при Прилѣпъ. Послѣ нѣколко сблъсквания въ Албания и при София всичкото възстание слѣдъ една година се свършило. Плѣненитѣ прѣдводители украшавали триумфалнийтъ ходъ на императорътъ (1041 [10])

Слѣдъ покорението на България испратили 60,000 войска противъ Стефана Войслава. Но когато Гърцитѣ непрѣдпазливо влѣзли въ клисуритѣ при сѣверната часть на Шкодрското езеро, тутакси, посрѣдъ нощь, канаритѣ затреперали отъ трѫбний звукъ, планинитѣ се покрили отъ войници, облаци камъни и хвьргателни копия захвъркали отъ височинитѣ и гордата войска била унищожена.

Че въ България, макаръ че е имало такива нещастия, вълнението се продължавало, — се вижда отъ възстанието на храбрий полководецъ Георгий Маниакъ, Малоазиатецъ, който провъзгласилъ себе-си императоръ въ 1043 г. въ Италия и, като расчитвалъ върху помощьта на Сърбитѣ и Българитѣ, прѣминалъ въ Драчъ, но по̀ нататъкъ въ едно сражение при Острово, билъ убитъ.

Страшенъ бичъ постигналъ тогава придунавскитѣ земи. Въ продължение на шесть години тѣ биле театръ на най-жестока борба съ Печенѣгитѣ (1048—1054). Ханъ Тиракъ раздразненъ отъ приятелскийтъ приемъ, който оказали Гърцитѣ на възстаналийтъ противъ него прѣдводитель Кегенъ, се

[10] Hopf 139, Рачки, op cit. XXV, 225—232.

вмъкналъ съ 80000 войска въ България. Макаръ и да е билъ разбитъ отъ Константина Арианита и Василия Монаха, но обхождането съ побѣденитѣ било источникъ на голѣми нещастия. Макаръ, чѐ Кегенъ е съвѣтвалъ да убиватъ всичкитѣ плѣнни, но Византийцитѣ ги пращали въ пустиннитѣ мѣста около Нишь, София и Овчеполе. За славянскитѣ селяни тѣ сѫ биле толкова приятни гости, както сѫ биле и Черкезитѣ въ сѫщитѣ мѣста въ турско врѣме.

Наскоро поселенитѣ около София възстанали, расположили си лагерьтъ при Осма и повикали на помощь своитѣ съплеменници; даже самъ Кегенъ се присъединилъ къмъ тѣхъ. И по двѣтѣ страни на Балканитѣ, до самийтъ Одринъ, варваритѣ свирѣпствовали съ нечувана ярость. Тѣ унищожили три византийски войски. На 8 юния 1050 година тѣ разбили императорскийтъ полководецъ Константина Арианита при Одринъ, къмъ сѣверо-западъ отъ градътъ, на полето, гдѣто е происходила нещастната битка (378) на императоръ Валента съ Готитѣ; самъ-си Арианитъ е падналъ въ сражението. Само кѫдѣ 1051 година можили да ги испѫдятъ изъ Тракия и Македония. Когато, слѣдъ това, Византийцитѣ прѣдприели експедиция въ главнийтъ лагеръ на Печенѣгитѣ при Прѣславъ, Тиракъ самъ прѣдложилъ прѣмирие, което и било прието [11]).

Наскоро Куманитѣ, които на свой езикъ се наричали Узи (Огузи), по русски Половци [12]), надминали Печенѣгитѣ. Тѣ биле дивъ, чергарски народъ, който живѣлъ въ кожани чадъри и се хранилъ съ млѣко, сирение, месо, особенно съ конско. Лѣтѣ тѣ рѣдко излизали изъ жилищата си, вслѣдствие голѣмото количество мухи и комари. Главитѣ имъ биле

[11]). Hopf 140, Рачки 238.

[12]). За животътъ на Куманитѣ, срав. мемуаритѣ на Френецътъ Robert de Clary, Nicetas Choniates ed. Bonn. 124 и неговото писмо у Sathas'a Biblioth. graeca, I, 79. Ср. Blau, Ueber Volksthum und Sprache der Kumanen (Zschr. der Morgenl. Gesellschaft, Lpzg. 1875, III, IV). Споредъ тоя авторъ Куманитѣ принадлежали къмъ узбекското племе на Тюркитѣ и слѣдователно биле въ близко родство съ сегашнитѣ Хивинци.

гладко остригани. Дрѣхитѣ имъ биле отъ овчи кожи; колчанъ, лъкъ и стрѣли биле тѣхното оржжие. Всѣкий ималъ по десеть, двадесеть коньe, които водилъ подиръ себе си въ походъ, за да ги мѣнува кога трѣбва. Въ врѣме на разбойническитѣ си нападения тѣ вървели денѣ и нощѣ, тъй щото въ едно денонощие тѣ направяли шесть и повече дневенъ пжть; прѣминаванието прѣзъ рѣкитѣ тѣ правяли на мѣхове, на които сѣдели и се държели за упашкитѣ на коньетѣ, които биле натоварени съ нѣщата имъ. До като биле далечъ отъ цѣльта на походътъ, тѣ не вземали нищо, но когато я постигали, то не оставяли нищо: тѣ откарвали и хората и животнитѣ. Отъ смърть не се страхували. Въ сбиванията тѣ съ голѣми викове хвърляли на неприятельтъ цѣль облакъ стрѣли, послѣ бърже отстжпвали, за да нападнатъ отново. Забѣлѣжителенъ билъ у тѣхъ обичайтъ за погребението на мъртвитѣ. Когато въ 1241 г. умрѣлъ въ Цариградъ куманскийтъ князь Иона, съюзникътъ на Латинитѣ, то, като езичникъ, билъ погребенъ вънъ отъ градътъ, подъ високъ гробъ; куманитѣ принесли въ жертва на гробътъ му 8 уруженосца и 26 коня [13]).

За езикътъ имъ знаемъ, че той приличалъ повече на турскийтъ, отколкото на маджарскийтъ; запазилъ се йоще лексиконъ, съставенъ отъ единъ Византиецъ въ XVII вѣкъ въ Черноморие [14]).

Печенѣгитѣ биле испъдени отъ Куманитѣ изъ приднѣстровскитѣ страни въ Влахия. Тѣзи послѣднитѣ въ 1065 г. пръвъ пжть прѣминали Дунавътъ около 60,000 души и се распространили по България до Еллада. Повечето отъ тѣхъ погибли отъ зараза и въ биткитѣ съ Българитѣ и Печенѣгитѣ; останалитѣ биле поселени въ Македония.

---

[13]). Albericus, ed. Leibnitz. Hannover 1698, 579; ср. Herodot. IV. 71; също описанието на куманскитѣ погребения у минорита Рубруквиса, който ходилъ въ 1253 г. при Татаритѣ.

[14]). «Alphabetum comanicum»; ср. Roesler, Rom. stud. 338; у сжщийтъ началото „Отче нашъ“ на куманский езикъ въ Венгрия.

Въ [illegible] врѣме [illegible] да нападатъ на империя [illegible] Маджарите: Като завладѣли Срѣмъ, тий въ 1072—1075 [illegible] разграбили странита до Нишъ, раскрали въ тамошнийтъ с[illegible] боръ гробницата на св. [illegible] откраднали ржката му, ко[illegible] то донесли въ [illegible] (сега Митровица въ Срѣмъ), о[illegible] кдѣто тя била [illegible] назадъ отъ императорътъ Мануил[illegible] Комнинъ [illegible]).

[illegible] на Печенѣгитѣ, Кумамитѣ и Ма[illegible] [illegible] въстание на Българитѣ, които [illegible] [illegible] Сърби.

Въ [illegible] синътъ на Стефана Войсла[illegible] [illegible] (1050—1084), [illegible] папата призналъ за крал[illegible] [illegible] Георгия Войтѣха (Βοίταχος) на чел[illegible] [illegible] (1073) да провъзгласятъ за царь сина му Кон[illegible] [illegible] Бодина [illegible] и подъ [illegible] началство да освоб[illegible] [illegible] тирания. Михаилъ се съгла[illegible] [illegible] Бодина съ 300 Сърби се упатилъ за Призрѣнъ 17 [illegible] провъзгласили за царь, пр[illegible] [illegible] Петръ. Грьцкийтъ полководецъ Да[illegible] [illegible] въ Скопия противъ него [illegible] Слѣдъ тая побѣда възстан[illegible] [illegible] самонадѣянность направили го[illegible] [illegible] силитѣ си; Бодинъ се упж[illegible] [illegible] воевода Петрилъ въ Кастория [illegible] войската на Петрила при Кастория [illegible] въ Скопия. Бодинъ излѣзълъ на срѣ[illegible] [illegible]) изъ Нишъ, който билъ [illegible]

[illegible]
[illegible] но ср. Бодинъ въ гра[illegible]
[illegible]
[illegible] (Πρίστινος у Кантакузи[illegible] [illegible] Той дълго врѣ[illegible] [illegible] у Българитѣ, послѣ отъ 1018 г. у [illegible] на прѣстолътъ царь Сте[illegible] [illegible] на Византийцитѣ (Даниилъ, [illegible]

въ негови ржцѣ. Но на пжть той срѣщналъ Гърцитѣ при кулата Паунъ на Косово поле, потърпѣлъ поражение [18]) и даже самъ билъ взетъ въ плѣнъ и отправенъ въ Антиохия въ Сирия. Но той сполучилъ съ помощьта на Венецианцитѣ да побѣгни и да се върне по море въ Шкодра при баща си. Войтѣхъ умрѣлъ подъ ударитѣ на бичътъ отъ византийскитѣ палачи. Възстанието било унищожено. Въ тая война Франкитѣ, наемници, изгорили царскийтъ палатъ на островътъ въ Преспанското езеро; тѣзи авантюристи изгорили също така на островътъ основанната отъ Самуила църква св. Ахилеса [19]).

Работитѣ въ Византия се подобрили, когато се възкачила на прѣстолътъ фамилията Комнини, макаръ че при трима̀та най-славни императора отъ тая династия, при Алексия I (1081—1118), Иоанна I (1118—1143) и Мануила (1143—1180), въ българскитѣ страни не било пò добрѣ, отколкото прѣди.

Печенѣгитѣ и Куманитѣ непрѣкъснато ги нападали. Значително имъ помагало въ това неудоволствието на българскийтъ народъ, което происходило отъ ненавистьта къмъ Гърцитѣ и отъ прѣслѣдванията на богомилитѣ и павликянитѣ. Въ 1078 г., когато варваритѣ грабили страната до самийтъ Одринъ и вжтрѣшнитѣ расправии терзали византийската империя, грьцкийтъ павликянинъ Лека изъ Пловдивъ възбунтовалъ народътъ около София, а Славянина богомилъ Добромиръ възстаналъ въ Несебъръ? [20]). Наистина 80 хилядната, но лошо въоржжена и не научена войска на възстаналитѣ, била разбита отъ единъ пòмалочисленъ, но опитенъ отрядъ Византийци; но слѣдъ осемъ години българскитѣ прѣдводители отъ Силистра и околноститѣ (единъ отъ тѣхъ се наричалъ Сеславъ) се съе-

---

18) Споредъ Иоанна ἔν τινι τόπῳ λεγομένῳ Ταωνίῳ, древне-сърбска кула Паунъ (ταὼ, паунъ) лежи при Грачаница на Косово поле, отчасти и сега се нарича Пауново поле.
19) Рачки, въ Rad 27, 124—127.
20) Skylitzes 741; Mich. Attaliota 302.

динили съ Куманитѣ (1086). Въ сжщото врѣ
и богомилитѣ и подъ началството на единъ п
Пловдивъ, бивши придворний, завзели планин
лятово (въ Срѣднягора или въ Балкана към
Пловдивъ) и отъ тамъ грабили и горили всич
Прѣдводительтъ имъ се оженилъ за дъщерята
манский князь. Съ помощьта на възстанницитѣ К
зели Силистра и дунавската область, която въ
на нѣколко години само номинално принадлежала
тийцитѣ. Въ 1087 г. Целгу-ханъ се вмъкналъ
Печенѣги и Кумани въ Тракия, но билъ убитъ въ едн
ливо сблъскване. Императоръ Алексѣй, който с
къмъ Дунавътъ въ 1088 г., въ едно страшно сраж
можилъ да избѣгне. Само чрѣзъ скарвание Печенѣгит
манитѣ той успѣлъ да отстрани бѣдствието. Пай-
1091 г., като унищожили Печенѣгитѣ у Левунионъ
тието на Марица, Византийцитѣ сполучили да турят
на жестокитѣ опустошения на балканскитѣ страни. Едн
отъ варваритѣ била населена въ Могленъ, а другитѣ
изклани. Въ 1122 г. Печенѣгитѣ въ послѣденъ пжть
минали Дунавътъ и биле съвършенно унищожени при
рея въ Тракия. Въ края на това столѣтие тѣ исчезватъ
вършенно; мѣстото имъ завзематъ Куманитѣ. Тогава из
нали безредици и въ Охрида. Възстанницитѣ се укрѣпили
планинитѣ къмъ западъ отъ Охридското езеро, но биле по
рени отъ полководецътъ Михаилъ Таронитъ [22]).

Въ 1094 г. Куманитѣ, подбудени отъ анти-императорътъ Псевдо-Диогена, пакъ прѣминали Дунавътъ. Когато тѣ съ помощьта на самитѣ планинци прѣминали Балканътъ, то гражданитѣ на Ямболъ и другитѣ околни мѣста рѣшили да при-

---

21) Че Βελιατόβα се намиралъ на сѣверъ отъ Пловдивъ, задъ Марица, се вижда отъ походътъ на Татикия; Анна Комнина, изд. боннск. I, 326.
22) Theophylectus, Epist. 65, стр. 559. Ср. Рачки, Борьба южныхъ Славянъ, 310.

динили съ Куманитѣ (
и богомилитѣ и подъ
Пловдивъ, бивши прид
лятово (въ Срѣдиягора
Пловдивъ) и отъ тамъ
Прѣдводительтъ имъ се
манский князь. Съ помощ
зели Силистра и дунавскат
на нѣколко години само
тийцитѣ. Въ 1087 г. Це
Печенѣги и Кумани въ Трак
ливо сблъскване. Императо
къмъ Дунавътъ въ 1088 г.,
можилъ да избѣгне. Само чрѣзъ
манитѣ той успѣлъ да отстран
1091 г., като унищожили Печен
тието на Марица, Византийцитѣ
на жестокитѣ опустошения на бал
отъ варваритѣ била населена въ
изклани. Въ 1122 г. Печенѣгитѣ
минали Дунавътъ и биле съвършен
рея въ Тракия. Въ края на това сто
вършенно; мѣстото имъ завзематъ Ку
нали безредици и въ Охрида. Възстан
планинитѣ къмъ западъ отъ Охридското
рени отъ полководецътъ Михаилъ Таро

Въ 1094 г. Куманитѣ, подбудени от
Псевдо-Диогена, пакъ прѣминали Дунавът
мощьта на самитѣ планинци прѣминали
данитѣ на Ямболъ и другитѣ окол

---

21) Че Βελιατόβα се намира
ца, се вижда отъ походътъ
22) Theophylectus
Славянъ, 310.

Глава XIII.

…трѣшното състояние на България въ XI и XII столѣтия.

…ция на национална охридска църква. — Распростра… …илитѣ въ Грьция, Босна, Италия и Франция. — … обозрѣние на полуостровътъ.

…ѣкъ Охрида била опора (оплотъ) на елли… …та на македонскитѣ Славяни. Приемникътъ на … билъ вече Грькъ и отъ тогава Бѫлгаринъ … архиепископъ, когото назначавалъ имие… …бѣлѣжителнийтъ между тѣхъ билъ извѣ… Теофилактъ отъ Еврипа въ Евбея …еговитѣ записки и писма разкриватъ жи… на охридскитѣ архиепископи. Въ тѣхъ[2] … прѣзрѣние грьцкийтъ духовенъ пас… …то „варварско" паство и съ каква … отплащали за това. Ний узнаваме, … голѣми доходи, че той по цѣли дни … и селенитѣ отъ църковнитѣ иму… …рида си останала и слѣдъ пада-

… патриярси (Голубинский 33 съ сл.): …митрий, Сергий, Георгий, Iамвенъ (при …онъ и Преспа (при Самуила), Филиппъ … 1018, Иоаннъ 1019, Левъ (†ок. 1055), …Иоаннъ … Теофилактъ (ок. 1085— … Максимъ (евнухъ), Евстатий (1134), … I. (ок. 1143—56 Константинъ I (смѣ… …аннъ Каматеръ. Ср. Zachariae …6—24.

…несъ, ер. 73, р. 563.

гладъ нежели отъ алчность. Селчанитѣ, които се събрали съ оржжие въ ржцѣ, нагонили единъ отрядъ отъ 140 Латини, прѣдприятията на които се считали за грабителский походъ въ голѣмъ размѣръ, въ една уединено стояща църква, която изгорили. Пó нататъшний прѣходъ нѣмало кой да спрѣ. Задъ Браничево тоя пжть се отклонява отъ брѣгътъ на Дунавътъ и прѣминава прѣзъ знаменитата „Silva Bulgariae," еднообразна гжста гора, на мѣсти само прѣсѣчената съ ливади и живописни долини. Византийцитѣ намѣрено оставили тая уединена мѣстность, като запретили строго на своитѣ поданници да сѣкатъ гората около пжтьтъ, тъй като противъ неприятелскитѣ нашествия тѣ пó малко се надѣяли на своитѣ войски, колкото на мачнотиитѣ, които прѣдставлявалъ тоя пжть, неизмѣряемостьта на първобитнитѣ гори и непроницаемостьта на храсталакътъ[24]).

Наскоро слѣдъ рицарьтъ Валтеръ се явилъ калугеринътъ Петръ Амиенский на чело съ 40000 кръстоносци. Тѣхната необузданность била причина, гдѣто въ Нишъ се случила голѣма катастрофа. Като миналъ прѣзъ градътъ, Петръ по мостътъ прѣминалъ прѣзъ Нишава и си расположилъ лагерътъ на лѣвийтъ ѝ брѣгъ на голѣмата зелена ливада, гдѣто сега е расположенъ градътъ Нишъ. Стратегътъ Никита се условилъ съ тѣхъ, да не запрещаватъ на хората му да се снабдяватъ съ потрѣбнитѣ си въ градътъ, който тогава съ древне римскитѣ стѣни и кули още стоялъ на деснийтъ брѣгъ, гдѣто сега е крѣпостьта; но за това кръстоносцитѣ трѣбвало да прѣдставятъ двама рицари въ видъ на залогъ (аманетъ). Търговали и куповали цѣлийтъ день и добродушнитѣ Нишанци подарили много нѣщо на Латинитѣ, безъ да имъ искатъ пари. Вечерьта заложенитѣ се върнали и нощьта се прѣминала спокойно. На слѣдующийтъ день, когато прѣбирали лагерьтъ, около 100 нѣмци, разсърдени прѣдишнийтъ день отъ спрѣчкванието съ

---

[24]) Wilhelmus Tyrensis, lib. II cap. IV (ed. Bongars I, 653).

единъ Българинъ, се затекли къмъ рѣката и запалили сѫлегъ воденици. Въ градътъ тогава всички се дигнали, викали, че Латинитѣ не сѫ християни, но разбойници, които за добро връщатъ зло. По заповѣдьта на Никита гражданитѣ взели орѫжие; находившитѣ се въ градътъ кумански, печенѣжки и маджарски конни стрѣлци погнали кръстоносцитѣ и убили много отъ ариергарда. Петръ билъ далечъ на напрѣдъ, когато узналъ отъ единъ рицарь за нещастната случка. Той се върналъ, но вече не можалъ да удържи кръстоносцитѣ. Той искалъ да встѫпи въ прѣговори, но около 1000 души се отдѣлили отъ войската и побѣгнали отъ помената ливада прѣзъ мостътъ къмъ градскитѣ врата. Гражданитѣ и войницитѣ ги посрѣщнали и страшна борба се захванала около мостътъ. Много Латини потънали въ рѣката, като бѣгали; други биле нахвърлени отъ мостътъ; много погибли подъ сабитѣ, копията и стрѣлитѣ на Българитѣ. Сражението се завършило съ съвършенното поражение на кръстоносната войска, която се распръснала изъ горитѣ и планинитѣ. Почти случайно само се събрали началницитѣ на върха на планината. Съ рогови сигнали събирали малко по-малко распръснатитѣ; но 10.000 души и 2000 кола биле изгубени, въ това число и колата съ паритѣ, които така усърдно събиралъ Петръ на западъ. Когато отпослѣ Готфридъ Булионский довтасалъ съ главната войска, той въ тѣзи мѣста срѣщалъ на всѣкадѣ жени, дѣца и старци отъ числото на онѣзи кръстоносци, които биле хванати отъ Нишанцитѣ [25]). Между това норманскитѣ кръстоносци, около 10000 души, подъ Боемунда, отъ албанскийтъ брѣгъ минали въ Костуръ, разграбили богомилскитѣ села, прѣминали Вардаръ, макаръ че сѫ срѣщчали съпротивление отъ прѣселенитѣ тамъ турски артцриоти и продължавали да вървятъ къмъ Цариградъ по побрѣжието на Егейското море по древнята „Via Egnatia."

---

[25]) Albertus Aquensis гл. 9—18; Wilh. Tyr. I. c. 19—22.

Въ вторийтъ походъ кръстоносцитѣ подъ нѣмскийтъ краль Конрада безпрѣпятственно достигнали Тракия (1147), а пó нататъкъ трѣбвало да си проправятъ пѫть съ орѫжие.

Глава XIII.

Вѫтрѣшното състояние на България въ XI и XII столѣтия.

Елинизация на националната охридска църква. — Распространение на богомилитѣ въ Гърция, Босна, Италия и Франция. — Етнографическо обозрѣние на полуостровътъ.

Отъ XII вѣкъ Охрида била опора (оплотъ) на еллинизмътъ въ земята на македонскитѣ Славяни. Приемникътъ на Иоанна Дибрский билъ вече Гръкъ и отъ тогава Българинъ не можалъ да бѫде архиепископъ, когото назначавалъ императорътъ [1]). Най-забѣлѣжителнийтъ между тѣхъ билъ извѣстнийтъ списатель Теофилактъ отъ Еврипа въ Евбея (ок. 1085—1107); неговитѣ записки и писма разкриватъ животътъ и положението на охридскитѣ архиепископи. Въ тѣхъ [2]) ний виждаме, съ какво прѣзрѣние грьцкийтъ духовенъ пастиръ е гледалъ на своето „варварско“ паство и съ каква ненависть Българитѣ му отплащали за това. Ний узнаваме, че архиепископътъ ималъ голѣми доходи, че той по цѣли дни броилъ своитѣ жълтици [3]), и селенитѣ отъ църковнитѣ имущества го ненавиждали. Охрида си останала и слѣдъ пада-

---

[1]). Българскитѣ архиепископи и патриарси (Голубинский 33 съ сл.): Иосифъ 870. Георгий 878, Леонтий, Димитрий, Сергий, Георгий, Дамянъ (при Петра), Германъ или Гавриилъ въ Воденъ и Преспа (при Самуила), Филиппъ (първий въ Охрида). Давидъ ок 1015—1018, Иоаннъ 1019. Левъ (†ок. 1055), Теодулъ, Иоаннъ Лампенъ († ок. 1078) Иоаннъ Ζονος, Теофилактъ (ок. 1085—1107), Левъ Мунгъ еврей), Михаилъ Максимъ (евнухъ), Евстатий (1134), Иоаннъ Комнинъ, (племенникъ на Алексея I. (ок. 1143—56 Константинъ I (смѣненъ на 1166). непоименованний 1183, Иоаннъ Каматеръ. Ср. Zachariae 16—24.

[2]). Къмъ Анепия, ер. 21. р. 541.

[3]). Къмъ импер. врачъ Мих. Пантехнесъ, ер. 73, р. 563.

нието на царството търговский градъ, отличавшп се съ великолѣпни здания [4]), за което свидѣтелствова také и арапскиятъ географъ Едризи (1155).

Въ течение на 168 годишното византийско господство учението на богомилитѣ се развило необикновенно [5]). Това малоазиатско и арменско учение срѣщнало съчувствие у Гърцитѣ, които въ срѣднитѣ вѣкове имали голѣма наклонность къмъ богословскитѣ прѣпирни. Цѣлата страна въ околноститѣ на Пловдивъ въ XI ст. била прѣпълнена съ арменци, богомили и павликяни. Императоръ Алексѣй съ огънь и мечъ прѣслѣдвалъ богомилитѣ; той повелѣлъ да изгорятъ въ цариградскийтъ хипподромъ тѣхния старѣй Василя, който попадналъ заедно съ своитѣ 12 „апостола“ въ плѣнъ (1111 г.). По горѣ ний описахме плодътъ отъ тѣзи прѣслѣдвания. Въ 1114 година въ Цариградъ биле смѣнени двама епископа, изобличени въ богомилство, а уважаемийтъ отъ народа калугеринъ Нифонъ билъ заточенъ; нѣколко години прѣди това съборътъ осждилъ калугеринътъ Константина Хризомала, който распространявалъ богомилский дуализмъ и утвърждавалъ, че въ всѣки човѣкъ има по двѣ души — една добра и една зла и че никой не може да бѫде добъръ християнинъ, до като не изгони изъ себе си лошата душа.

Богомилското учение прѣминало отъ Балканский полуостровъ на западъ, по всѣка вѣроятность, чрѣзъ византийска южна Италия [6]). Но на италиянската почва то можало да се удържи само въ Ломбардия, гдѣто е имало възможность да се укрие отъ папското прѣслѣдвание въ градоветѣ и подъ защитата на прѣдаденитѣ къмъ това учение болѣри.

---

[4]). Върхната Софийска църква билъ построена отъ архиепископа Левъ; нижнатъ — отъ Теодула. Едната отъ тѣхъ йоще и сега служи за джамия.

[5]. Глед. често помепуваното отъ насъ съчинение на Рачки за богомилитѣ и Schmidt's Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Paris 1849. За грьцкитѣ богомили: Euthymios Zygadenos, ed. Gieseler, Göttingen 1842.

[6]. Въ 1040 г. павликянитѣ се явявалъ въ грьцката войска въ южна Италия. Gibbon, chap. LIV nota ee.

Пръви „манихеи“ въ Франция се явяватъ въ 1017 година; главното имъ мѣстопрлбиванне било въ Тулуза. Въ 1146 г. тѣ се появяватъ въ Келнъ на Рейнъ; на скоро слѣдъ това тѣ се срѣщатъ въ Страсбургъ и другитѣ прирейнски градища.

На западъ тѣ вече не се наричали богомили или бабуни, но носили различни други имена, както манихеи, побликани (отъ павликяни), патарени въ Италия (отъ миланското прѣдмѣстие Патария), катари въ Германия и Италия (произхожд. неясно; оттамъ нѣм. Ketzer, чешк. kacir), албигойци въ Франция (отъ г. Алби), тексеранти, tisserands (тъй като тѣхнийтъ съзѣрцателенъ животъ имъ доставилъ много послѣдователи между тъкачитѣ). А сами тѣ се наричали себе си другояче, освѣнъ christiani, boni christiani, bons homes. Не само тѣ, но и тѣхнитѣ противници не забравили, че учението имъ е отъ българско произхождение; оттука и имената Bulgarorum haeresis, Bulgari, Bugri, а също и френската неувателна дума bougre.

Въ началото на XIII ст. всичка южна Европа, отъ Пиренеитѣ и океана до Босфорътъ и Олимпъ, била заобиколена почти съ непрѣкъсната верига отъ богомилски поселения. Стотина хиляди хора тайно или открито исповѣдали учението на арменскитѣ, грьцкитѣ и българскитѣ еретици [7]. Вѣрующитѣ въ Ломбардия и южна Франция имали живо сношение съ своитѣ едновѣрци въ Византийската империя, България и Босна [8]. Много по рано прѣди завоеванието на Цариградъ отъ латинскитѣ „кръстоносци“ и вземанието му отъ Турцитѣ, е происходило обширно, макаръ и тайно обмѣняванне на мислитѣ между Истокъ и Западъ.

---

7. Списъкътъ на 16-тѣ „ecclesiae Catharorum“ въ Франция, Италия и на Балканския пълуостровъ въ началото на XIII ст. състав. Reinerus Sacchoni, Bibliotheca max. patrum T. XXV p. 269. Martène et Durand, Thesaurus nov. anecdot. V 1859. Ср. гл. XV.

8) За сношенията на италиянскитѣ еретици съ Босна въ XIV ст. глед. отчета на инквизицията у Girolamo Amati Archivio storico italiano. Firenze 1865, Ser. III, t. I. У Рачки Rad VIII. 130.

Най напрѣдъ богомилитѣ вѣрвали, че Богъ и диавола сѫ едноврѣменни. Но йоще въ X ст. противъ тоя безусловенъ дуализмъ се образувала партия по умѣрена, която считала диавола не за първобитно сѫщество, но за паднал ангелъ. Църквата на Драговичитѣ (въ Македония) се придържала о древнийтъ дитеизмъ, а българската о умѣрения монотеизмъ и признавала врѣменното происхождение на злото. Съ изреженията „ordo de Bulgaria“ и „ordo de Dugrutia“ се различавали двѣтѣ партии, които така прѣминали и на западъ. Никита, епископътъ на цариградската енория (приходъ), раздѣлявший възрѣнията на Драговичитѣ, участвовалъ въ 1167 г. на еретическийтъ съборъ въ Санъ-Феликсъ де Караманъ близо до Тулуза, който обявилъ абсолютенъ дуализмъ съ истинната вѣра [9]). Впрочемъ това рѣшение нѣмало важни послѣдствия [10]). Въ XIII ст. на западъ учението за вѣчното сѫществование на злото имало безусловни привърженици само въ църквитѣ въ Тулуза и въ Албано на Гардското езеро. На Балканскийтъ полуостровъ срѣдоточието на богомилството била Македония. Въ Мелникъ, при Прилѣпъ, въ планината Бабуна [11]), гдѣто и сега едно село се нарича Богомила, и въ Мѫгленъ, гдѣто при императоръ Мануила епископъ св. Иларионъ се борилъ срѣщо богомилитѣ, имало богомилски общини. Рано проникнало учението въ Сърбия, но оттамъ го изгонилъ (ок. 1160—1180) енергичнийтъ великий жупанъ Стефанъ Неманя [12]). Отъ Сърбия прѣслѣдванитѣ богомили побѣгнали въ Захлумие

---

9) Notitia conciliabuli apud S. Felicem de Caraman sub papa haereticorum Niquinta celebrati. Bouquet XIX. 418.

10) Но скоро слѣдъ отиването на Никита въ Ломбардия се явилъ нѣкой си Petracus изъ отвѫдъ-морето (des parties d' outremer) и агитиралъ успѣшно въ полза на българскийтъ възгледъ.

11) Йоще въ XIII ст. Бабуна. Šafařik, Pam. 25. Споредъ прѣданието тая гора отъ прѣди била убѣжище на бабунитѣ или богомилитѣ. Григоровичъ, Пут. 139

12) Сръбскийтъ краль Стефанъ Урошъ III испратилъ сина си Душана съ войска противъ «безбожнитѣ и погани» Бабуни, които той слѣдъ голѣмо кръвопролитие разбилъ и се върналъ при баща си въ Сърбия. Древната забѣлѣжка отъ 1329 г. у Григоровича, Пут. 20. Може би тѣзи еретици да сѫ живѣли въ Македония, сѣверната часть на която тогава Сърбитѣ владѣли.

(Херцеговина) при братътъ на Стефана, князь Мирослава, който, отъ ненависть къмъ брата си, ги приелъ охотно. Отъ Захлумие богомилскитѣ проповѣдници проникнали въ Босна, гдѣто, подъ покровителството на болѣритѣ и на банътъ, учението имъ достигнало такава сила, както и въ албигойската южна Франция. Въ XIII ст. новото учение прѣминало къмъ Сава и се распространило въ Сирмия и Славония. Въ Чехия то такожде се появява спорадически занесено или отъ югъ или отъ прирейнскитѣ страни [13]).

Западнитѣ богомили имали св. писание прѣведено на простонароднийтъ (провансалский) езикъ [14]) не отъ вулгата, но отъ грьцкитѣ текстове. Къмъ незначителното число книги, признаваеми отъ българскитѣ богомили, тѣхнитѣ грьцки едновѣрци присъединили Псалтирътъ и Пророцитѣ; а на западъ албанската църква прибавила йоще книгитѣ на Иова и Сираха и Соломоновитѣ книги.

Съ исключение на нѣкои частни крайности богомилското учение все повече и повече проявлявало стремление да се сближи съ християнството (отъ което то доволно се отдѣляло по сѫщостьта си), щото по тозъ начинъ пó лесно да намѣри привърженници между християнитѣ. Така италианецътъ Иоаннъ де-Луджио проповѣдвалъ въплъщението на Сина Божия и приемалъ всичкийтъ Ветхий Завѣтъ; други проповѣдвали свободна воля.

Такъвъ билъ въ XI и XII ст. религиозниятъ животъ въ България. Не пó малко важи да се разглѣда и етнографическото ѝ състояние. Тогава народитѣ въ нея биле тъй сѫщо размѣсени, както и въ наше врѣме.

Славянскийтъ елементъ билъ прѣобладающъ. Ний горѣ

13) Palacky Ueber die Beziehungen und das Verhältniss der Waldenser zu den ehemaligen Sekten i Böhmen. Prag. 1869. Brandl въ Čas. matice moravské I, 2. Но поменатата тамъ грамота на Инокентия IV (1244) се касае пó скоро за Босна отколкото за Чехия.

14) Споредъ Рейнера тѣ отстранили съвършенно латинскийтъ езикъ като църковенъ. Racki, Rad X, 234.

поменахме за сега исчезнувшитѣ славянски колонии въ Еллада и Тессалия (глед. стр. 248) Съ Албания и Епиръ, въ равнинитѣ и долинитѣ дълго врѣме живѣли срьбски и български племена, а пъкъ на височинитѣ живѣли Албанцитѣ и Власитѣ, и въ прибрѣжнитѣ градове (Драчъ, Навпактъ) — Гърцитѣ. Южно епирскитѣ Войничи се поменуватъ йоще въ VII ст. Въ X ст. всичката страна отъ Драчъ до Янина заедно съ побрѣжието съставлявала часть отъ българского царство. На албанскитѣ планини проливали кръвь въ 1118 г. послѣднитѣ борци за българската независимость. Въ възстанието на Деляна се подигнали Славянитѣ при Драчъ, а жителитѣ отъ провинциитѣ при Никополъ (Етолия и Акарнания) се присъединили къмъ Българитѣ „своитѣ съплеменници". Йоще когато управлявалъ домътъ Анжу (1250 — 1350) Славянитѣ живѣли на прибрѣжнитѣ равнини и на Дримъ. Славянскийтъ елементъ йоще се усилилъ въ Албания и Епиръ, когато срьбскийтъ царь Душанъ покорилъ тѣзи страни [15]).

Не може да се опрѣдѣли въ този периодъ границата между Срьбитѣ и Българитѣ. Достовѣрно е само, че на Дунавътъ българскийтъ елементъ граничилъ съ русскийтъ. Споредъ Нестора, въ IX и X ст. границитѣ на русскитѣ Угличи и Тиверцитѣ доходили до Дунавътъ, при устията на които се намирали тогава русски градове. Но Славянитѣ трѣбвало тука да отстжпятъ мѣсто на Печенѣгитѣ и Половцитѣ (Куманитѣ). Слѣдъ отиванието на чергаритѣ въ Молдавия се появили вече не Славяни, а Ружжни, но и у тѣхъ малоруссийскийтъ езикъ билъ нѣколко врѣме господарственъ езикъ [16]).

Албанцитѣ, макаръ и най-старъ народъ на полуострова, нигдѣ не се поменуватъ по рано отъ XI ст. Тѣ наричали

---

15) Глед любопитното, основ по върху нови източници съчинение на варшавскийтъ профессоръ Макушевъ (глед. гл. IV).

16) Като куриозъ привождатъ тука, че въ единъ старо-български каталогъ (приблизително от XIII в.) Българина се уподобява на биволъ, Сърбина на вълкъ, тамъ физиономията на Албанеца се сравнява съ бобръ, а Влаха съ котката. Подлинника у Шафарика II, 733.

себе си Шкипетари, което, както утвърждаватъ нѣкои списатели, значи „планински обитатели“, а страната си наричали Шкиперия. Славянитѣ ги наричали Арбанаси, Гърцитѣ — Ἀρβανῖται, на западъ — Albanenses. Това е также туземно, вѣроятно народно име. Споредъ нарѣчието на Тоскитѣ Арбери или Арбереши значи Албанецъ, а планинската страна между Валона и Аргирокастро се нарича Арберия; на гегско нарѣчие Арбения се нарича всичка Албания, а планинцитѣ даватъ това название прѣимуществено на побрѣжието при Драчъ. Явно е, че славянското, франкското и грьцкото имена сж заимствовани отъ гегското (сѣверо-албанското нарѣчие [17]). Въ историческитѣ источници Албанцитѣ се явяватъ най напрѣдъ въ врѣме възстанието на Маниака (1043) подъ название Ἀλβανοί. Отъ тогава тѣ но често се поменуватъ въ грьцкитѣ, латинскитѣ и славянскитѣ источници. Тѣ живѣли въ непристжпни планини въ родовий битъ като полудиви овчери, подъ управлението на туземни началници. Въ древнитѣ срьбски паметници отъ XIV ст. се поменуватъ албански села на Шаръ и при съединяванието на двата Дрима, гдѣто тѣ биле подчинени подъ Дечанскийтъ и Призренскийтъ монастири. Двѣ мѣста, нарѣчени Арбанаси и, вѣроятно, населени съ Албанци, се срѣщатъ въ онова врѣме срѣди македонскитѣ Славяни [18]), едно въ Жеглиговскийтъ окржгъ, друго при Прилѣпъ. Албанцитѣ странствували съ стадата си и въ Сърбия. [19])

Албанскитѣ планинци, като отдавна запознати съ разбойнически нападения, малко по-малко се спущали въ низменноститѣ и покорили находившитѣ се тамъ Славяни. Албанскитѣ началници замѣняли славянскитѣ болѣри. На скоро въ

---

17) Въ тоск. диалектъ Arberija, въ гег. Arbenija. За народното название ср. Hahn Alb. Stud I. 230 Dozon Wörter. 13.

18) Miklosich, Mon. Serb. 144. Гласник. 13 370.

19) Царь Стефанъ Владиславъ (1234 — 1241) прѣдоставилъ на Вранинскийтъ монастиръ (на острова въ езерото Скодря) право да не дозволяватъ на албанскитѣ овчери да зимуватъ въ неговитѣ владѣния Mon. Serb. 27.

Албания станало правило, че само Сърбинъ или Славянинъ може да бжде робъ. Побѣдителитѣ заимствували отъ побѣденитѣ не само закони и обичаи, но также и изражения за нови понятия [20]).

Забѣлѣжително е движението на Албанцитѣ въ XIV ст., когато тѣ наводнили опустошената Еллада. Албанцитѣ се покорили на Турцитѣ само слѣдъ мжжественно съпротивление, а послѣ по сходството съ тѣхъ по образа на мислитѣ, станали надѣжна опора на Портата. Като биле йоще отъ старо врѣме, понѣ номинално, поданни на Гърцитѣ, Българитѣ, Италианцитѣ, Сърбитѣ и Турцитѣ, тѣ, при всичката си войнственность, никога не се опитвали да основатъ собственно албанско царство; даже и народнийтъ имъ герой Скандербегъ билъ родомъ Славянинъ. Тѣ постоянно се колебали между католицизмътъ и православието и даже приемането на islямътъ не срѣщало у тѣхъ голѣмо прѣпятствие.

Распрьснати по цѣлийтъ полуостровъ между Албанцитѣ, Гърцитѣ и Сърбитѣ живѣли Румжнитѣ, които по славянски и грьцки се наричатъ Власи (Βλάχοι). Въ Сърбия въ послѣдне врѣме употрѣбяватъ названието цинцаринъ, което иде като на смѣхъ (цънцаръ по-влашки значи комаръ). Необикновенна прѣдприимливость, равнодушие къмъ своята народность и при това упорна вѣрность въ роднийтъ си езикъ сж главнитѣ чърти за характера на Влахътъ. Въ срѣднитѣ вѣкове тѣ биле по-многочисленни, отколкото сега. Макаръ че тѣ принадлѣжатъ къмъ най-древнитѣ обитатели на полуострова, но тѣ се поменуватъ за първий пжть кждѣ 976 година, въ мѣстностьта между Кастория и Преспа [21]) Хризовуллътъ на императоръ Василия II подчинява на охридскийтъ архиепископъ Власитѣ по всичка България, тъй сжщо и отъ Бдинъ и Бѣлградъ до Янтра [22]).

---

20) Макушевъ 45. Miklosich, Alb. Studien I. Die slav. Elemente im Albanesischen. Wien 1870

21) Кедринъ II. 435. Глед. гл. XI, забѣл. 10.

22) Καὶ λαμβάνειν τὸ κανονικὸν κατὰ πάντων, καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τουρκῶν, ὅσοι ἐντὸς Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσί. Голубинский 263.

Центрътъ на влашкото население се намиралъ въ Тессалия, която наричали въ XII – XV ст. просто Велика Влахия (Μεγάλη Βλαχία). Еврейскийтъ пѫтешественникъ Вениаминъ Туделский († 1173) разказва, че тогава тѣ биле йоще езичници; тѣ бѣгали бързо като кози и се спущали отъ планината за грабение. Въ него врѣме Малка Влахия била въ Етолия, Бѣла Влахия въ Мизия, Черна Влахия (Μαυροβλαχία) въ Молдавия. Сърбитѣ наричали епирскийтъ деспотатъ Влахиотска земя [23]. Много Власи имало въ Родопътъ [24], гдѣто тѣ йоще и сега се намиратъ при Пернаръ и въ Неврокопъ. Въ Добруджа и при Ахило Власитѣ се поменуватъ въ 1095 и 1164 г., при Визия въ Тракия въ 1284 г.; Византийцитѣ направо говорятъ за тѣзи понтийски Власи, че тѣ сѫ потомци отъ италийскитѣ (римскитѣ) колонисти. Сега въ Хемъ нѣма вече Румѫни.

Често се поменуватъ Власитѣ въ Сърбия [25]. Йоще Стефанъ Неманя подарилъ 150 Влахана Хилиндарскийтъ мънастирь. За Власитѣ роби (крѣпостни) поменува типикътъ на Студеницкийтъ мънастирь (ок. 1200 г.). Много влашки села се поменуватъ въ основнитѣ грамоти на мънастиритѣ: Жича на Ибаръ (1222—1228), Дечани на Бистрица (1330), Архангелский въ Призренъ (1348) въ хрисовулътъ на Душана за Хилиндарскийтъ мънастирь (1348) Повечето отъ тѣзи поселения се намирали въ Шаръ-Планина, въ планинитѣ къмъ западъ отъ Бѣлий Дримъ, на Ибаръ и Сърбската Морава, гдѣт и сега планината се нарича Стари-Влахъ. На Морава било расположено влашко село Понишa. При сръбскийтъ краль Милутинъ (1281 –1320) Власитѣ се поменуватъ въ Македония при Скопия; а при българскийтъ царь Константина (1258 – 1277) при Прилѣпъ.

---

[23]). Даниилъ, изд. Даничича 114, 354. Нѣкой си влахиотъ Драгя се поменува въ грамотита ок. 1348 г. (Гласник 15.292).

[24]). Кантакузинъ I, гл. 30 ed. Bonn. I, 43: να δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ Δαλκικοῦ ... Σερ π ν ν (Шарбанъ). Византийскія извѣстія у Roesler, Rom. Stud. 100. Hopf 6.

[25]). Глед. Даничичъ, Рјечникъ из старина српскихъ: влах.

Нѣма съмнѣние, че често подразумѣвали вмѣсто Власитѣ, живщи въ селата съ славянски имена (Сушичани, Добродолани, Горачевци и др.) и славянскитѣ овчери; но въ повечето случаи тѣ биле сѫщи Румѫни, което доказватъ собственнитѣ имена, напримѣръ въ призренската грамота, съ окончания на улъ (Сурдулъ, Урсулъ, Владулъ, Драгулъ, Раюлъ, Станулъ, Нѣгулъ), или въ жичскийтъ надписъ: Шарбанъ, Бунъ (bonus), Букоръ (алб. и рум. bukur красивъ) и т. н.[26].

Въ грамотитѣ отъ XIV и XV ст. въ Босна често се приваждатъ въ противоположность на Рагузенцитѣ Сърби и Власи (Sclavi aut Valahi), селяни, овчари и търговци. Въ Истрия йоще и сега сѫществуватъ четире села, жителитѣ на които говорятъ по между си румѫнски, а съ съсѣдитѣ на хърватско нарѣчие [27])

Има доста свѣдѣния за живота на Власитѣ въ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ биле повече странствующи народъ, добъръ, но понѣкога способенъ и за насилие. Както сега така и тогава, тѣ пасли своитѣ стада овци, кози и конье на високитѣ планински пастбища, а есень слѣзвали да зимуватъ (зимовище), гдѣто плащали за земята вмѣсто пари по два добитъка на сто (травнина). Разбира се, че тѣзи зимни гости по нѣкога биле твърдѣ неприятни за землевладѣлецътъ. Двѣ постановления отъ законитѣ на царь Душана (1349) се относятъ за нарушение границитѣ отъ албанскитѣ и влашкитѣ овчери [28]). Рагузенцитѣ никога не пускали Власитѣ да зимуватъ въ тѣхнитѣ владѣния (прѣштатъ у зимищехъ) и когато единъ пѫть само отстѫпили отъ това обикновение по молбата на босненскийтъ

---

[26]). Разборъ на призренската грамота у Hajdeu, Archiva istorica a Romaniei, Bucuresci 1867, III, 8?–19?. Въ тая грамота и рум. думи: мьчкана (...), грьгъ, дрочиния (Arbutus unedo), Марко Фечор (фечоръ—синъ), рум. умшителитѣ на шора.

[27]) След. Miklosich, Die Wanderungen der Rumunen (Die slav. Elemente im Rumunischen, Wien 1861) Въ хърватското побрѣжие ме увѣряваше единъ човѣкъ, който заслужва да му се вѣрва, че на островъ Крку (ит. Veglia) а въ нашето столѣтие и ще билъ извѣстенъ румѫнскийтъ езикъ.

[28]). Сводъ на законитѣ отъ Душана §§ 66, 71.

краль Тврдка Тврдковичъ, то „Власитѣ Куявичи“ не само имъ причинили много загуби, но даже убили едного отъ тѣхнитѣ хора [29]). Влашкитѣ планински села се наричали катуни; въ тѣхъ живѣли често повече отъ 35 семейства. Началникътъ имъ се наричалъ както въ Сърбия, така и въ Карпатитѣ - кнезъ или премикюръ. Власитѣ макаръ и да сѫ биле странствующи народъ, но много отъ тѣхъ се считали поданници на мънастиритѣ и болѣритѣ. Тъй като тѣ прѣкарвали живогъ пó-необузданъ, отколкото другитѣ селяни, то ни единъ Сърбинъ робъ не можалъ да се ожени за Влахиня. За пасение чуждийтъ добитъкъ тѣ получавали или една часть отъ стадото (бѣлегъ), или пъкъ мѣсечна платка. Като търговци, тѣ обикновенно отивали съ кирвани въ Рагуза и Катаро, най-повече съ соль. Така сѫщо се срѣщатъ тѣ и на византийска военна служба. Влашкийтъ езикъ на полуостровътъ е малко още извѣстенъ, макаръ че изслѣдванието му, особенно въ лексикално отношение, могло би да изясни много фактове [30]). Влашка литература не сѫществува; пишатъ сега тѣ по грьцки.

Името Влахъ, което означавало най-напрѣдъ човѣкъ отъ романско происхождение, често измѣнявало своето значение, но всѣкога смѣсено съ насмивание. Въ Босна по-нѣкога наричали Рагузанцитѣ тъй сѫщо Власи. Въ края на XII ст. това име погрѣшно било дадено на мизийскитѣ славяни. Никита Хониатъ, Ансбертъ, Виллгардуенъ, Клари и други съврѣменници наричатъ царь Асеня и Петра и тѣхний народъ то Власи, то Българи; само у Акрополита исчезва това смѣсвание; може би то е било слѣдствие, че тогава още сѫществували на Черноморскийтъ брѣгъ румѫнски села, или пъкъ това

[29]). М. Пуцичъ. Споменици сръбски 1395—1423. Бѣлградъ 1858, 82.

[30]). Геор. Конст. Роза различава въ 1809 г. слѣд. диалекти: москополский, грабовенский, гремостенский, гопишенский, шеховитский или епиротский, маловистенский и планински или влашский, copiи, Kl. Schriften I. 182. Къмъ това трѣбва да се прибави още могленского нарѣчие, което трѣбва да бѫде много близо къмъ дако-румѫнского ([illegible], Dri[illegible] u. Wart[illegible] 281, и Македоно-румѫнъ А. Маргаритъ, глед. Picot, Les Roumains de la Macédoine, P. 1875, 39).

название е означавало въобще селяне. На новогръцки езикъ и сега йоще селянинъ значи βλάχος, въ противоположность на овчеръ (чобанъ). Сега Влахъ означава въ Дунавска България и Сърбия Дако-Румжнъ, въ Тракия и Македония — Македоно-Румжнъ, въ Хърватско — въобще православенъ християнинъ, въ Босна — Славянинъ християнинъ, въ Далмация — селянинъ отъ материкътъ (морлахъ), у Славянитѣ и Чехитѣ — Италианецъ.

Много по-тъмно е происхожлението на Румжнитѣ въ Дакия. Съмнително е, че тѣ сж обитавали непрѣкъснато въ сегашното си мѣстожителство, тъй като нѣма никакви доказателства за това. Но прѣпирнята за тоя важенъ етнографически въпросъ йоще не е напълно рѣшена. Въ първата половина на срѣднитѣ вѣкове населението на Влахия и Молдавия съставлявали български и русски Славяни, странствующи Маджари, Печенѣги и Кумани. Кой е живѣлъ въ него врѣме по върховетѣ на Карпатскитѣ планини — не е извѣстно; надали не ще сж биле румжнски овчери, които рано се поселили тамъ отъ Балканскийтъ Полуостровъ. Мѣстнитѣ имена показватъ, че въ Трансилванскитѣ долини населението било славянско (глед. стр. 106). Слѣдъ отиванието на Куманитѣ равнинитѣ къмъ сѣверъ отъ Дунавътъ останали необитаеми и празни. Тогава отъ планинитѣ слѣзли овчери и се поселили срѣди останалитѣ Славяни. Макаръ тѣ и да сж романизовали славянитѣ, но заимствовали отъ тѣхъ много отъ обикновеннитѣ думи, а особенно думи, относящи се за понятията на християнството. Религиозната терминология на Румжнитѣ е несъмнѣнно доказателство, че тѣ приели учението на Христа отъ Славянитѣ [31]). До миналото столѣтие длъжностнийтъ и църковний езикъ у тѣхъ е билъ славянский. Въ Молдавия Вла-

31). „Умѣстно ще да бжде да забѣлѣжа, че християнската терминология у Румжнитѣ, а тъй сжщо и въ продължавшето се доволно врѣме употрѣблевание на славянскитѣ църковни книги позволяватъ да заключимъ за участието на Славянитѣ въ доволно късното обръщение въ християнство на румжнский народъ" Miklosich Altslov. Formenlehre (1874), XXV.

сите най напрѣдъ се явяватъ въ 1164 г., като съсѣди на галицкитѣ князове [32]). Въ Седмиградие „Blaci“ първий пжть се поменуватъ въ 1222 г.; за съжаление твърдѣ малко е извѣстно за тая гориста и опустошена страна до прѣселението наOkситѣ. Въ XIII столѣтие ний намираме въ Влашко румжнски родове, които живѣли подъ унгарското управление (Οὐγγροβλαχία); само въ XIV ст. възниква тамъ господарство.

Често поселяли Гърцитѣ въ градищата между Славянитѣ, за да държатъ послѣднитѣ въ покорность; тъй било и въ Мелникъ. Много малолоазиатски Гърци побѣгнали отъ Турцитѣ въ Сърбия, гдѣто ги намираме при царь Милутинъ (1281—1320) на Брѣгалница [33]).

Ерменцитѣ въ свое врѣме имали такова влияние върху Византийската империя, щото нѣкои отъ тѣхнитѣ достигнали прѣстолътъ. Тѣ се срѣщали въ всички голѣми градища. Въ околноститѣ на Пловдивъ, въ Могленъ въ Македония и даже по рѣка Пшина [34]) живѣли въ селата. Ерменцитѣ биле истински създатели на богомилството.

Императоритѣ тъй сжщо заселяли между Българитѣ и тюркски племена. Императоръ Теофилъ (829—842) поселилъ Вардариотитѣ между Солонъ и Водена; тѣ имали свой епископъ (ὁ Βαρδαριωτῶν ἤτοι Τουρκῶν), подчиненъ подъ охридската цьрква [35]). Йоще въ XVI ст. къмъ цьрквата на Поляпскийтъ епископъ (Дорианъ) се причисляли Вардариотитѣ [36]). Сега тѣ исчезнали; мисли се, че отъ тѣхъ произлиза названието Вардаръ. Другитѣ Турци обитавали въ XI ст. около Охрида. Печенѣгитѣ, които биле заселени при Нишь, София, въ Могленъ, на Овче-поле и на Дунавътъ, наскоро измрѣли; само въ нѣкои

32). Киннамъ 124. Никита 171. W. Tomaschek, Zur walachischen Frage. Oesterr. Gymn-Zschr. 1876, 342—346.
33). Miklosich, Mon. serb. 59. Гласник 24, 246.
34). Гласник 24, 245. Село Ерменица при Рила Safarik, Pam., 2 издан. 106). Ерменохоръ при Битоля (Гласник 11, 136; сжществува и сега). „Бале Екьса арьмѣнинь“ съ семейство въ Струмица въ XIV ст. (Mon. serb. 64).
35). Глед. Забѣл. 22.
36). Tafel, De Bardario et de gente Bardariotarum. Mus. Rhen. V.

мѣстни имена се запазила паметь за тѣзи рабойници [37]. Поважно било влиянието на Куманитѣ, къмъ които ний пакъ ще се повърнемъ [38].

37). Село Печенѣга на Дунавътъ въ Доброджа; Печеневца на Бълг. Морава при Лѣсковецъ; Печенско Брдо на пѫтя изъ София въ Берковица. Печенѣшки пут въ Пологъ, въ XIV ст. (Гласник XIII, 375); Печеноге село въ Сърбия, въ околноститѣ на Крагуевацъ; въ Дубровникъ властелската фамилия Печенежичь въ XII и XIII ст.

38). Глед. глава XXV, 4.

Глава XIV.

Възстановление царството отъ братьята Асѣнь I и Петрь.

Състоянието на Византийската империя въ края на XII олѣтие. — Възстание на братьята Петрь и Асѣнь въ 1186 г. — ово Българско царство въ Мизия. Царь Калоянъ (1196 — 1207). анко въ Родопитѣ, Стрѣзъ въ Просѣкъ, независими удѣлни князо. — Прѣговори съ Римъ.

Византийската империя, като силно рестроена отвжтрѣ, дина отъ година се приближавала къмъ голѣма катастрофа. і една година не се минавала безъ несполучливи войни или падения. Въ придунавскитѣ провинции се распореждали хищтѣ Кумани. Грьцкитѣ острови и брѣга на Егейското море ле опустошаеми отъ норманнски и сарацински морски разйници; въ Мала Азия се распространило могжществото на лджукскитѣ Турци, които се утвьрдили въ Никея и Никодия. Византийцитѣ вече не можали сами да защищаватъ оето отечество; въ тѣхнитѣ войски се сражавали: Норман-, Българи, Русси, Грузини, Черкези, Ерменци, Арапи, Куни и други чуждестранци. Никой не обрьщалъ внимание, гибель застрашава цѣлото господарство; грижали се само чудеса и за блестящи тържества. Числото на мънастиритѣ калугеритѣ постоянно възраствало. На Атонъ се образова истинска калугерска республика. Въ сжщото врѣме въ масса на населението негодованието расло противъ господствуюдата цьрква; неудьржимо расло богомилството между Гьрцитѣ и Славянитѣ. Къмъ това йоще Комнини ослабили падающето господарство съ въвеждание западнийтъ феодализмъ. При осподството на чистото самодьржавие личностьта нѣмала го-

лѣмо значение, но при феодализмътъ смѣлитѣ и прѣдприимчивитѣ мѫжи излизали на прьвъ планъ и срѣщали готова почва за своето честолюбие. Освѣнъ това всичката византийска монархия била покрита съ мрѣжа отъ италиански търговски фактории; въ всѣки единъ голѣмъ градъ имало магазини и цьркви на „латински“ търговци. Пьрви италиански търговци на истокъ биле Амалфитянитѣ. На скоро слѣдъ тѣхъ се утвърдили въ империята по́ силнитѣ Пизанци, Генуезци и Венецианци, които всички биле надарени отъ императоритѣ съ блестящи привилегии и правдини. При Златнийтъ рогъ се намирали главнитѣ жилища на „Латинитѣ“; около 1180 г. тѣ биле около 60000. Най голѣмо влияние придобили Венецианцитѣ. Тѣ не се увличали много отъ въодушевлението на крьстоносцитѣ, но се стараяли малко по малко да заягчятъ своето могѫщество въ градоветѣ и спокойно очаквали удобенъ моментъ да вематъ въ свои рѫцѣ господството надъ тѣзи прѣкрасни страни [1]).

Енергичнийтъ Мануилъ Комнинъ, образованъ и храбръ, но голѣмъ любитель на удоволствия господарь, послѣ до такава степень възвисилъ могѫществото на Византийската империя, щото е можалъ да приема участие въ дѣлата на отдалеченитѣ страни: Сирия, Венгрия, Италия. Той умрѣлъ въ 1180 г. и оставилъ несъвършеннолѣтний синъ Алексѣя; за опекунството на малолѣтнийтъ императоръ се захванала прѣпирня между латинската партия, на чело на която е била удовялата императрица Мария Антиохийска, и грьцката на чело съ двоероднийтъ братъ на Мануила Андроникъ Комнинъ, който е извѣстенъ съ своитѣ приключения, храбрость, развратъ и приструвание — единъ отъ най забѣлѣжителнитѣ личности въ византийската история. Въ май 1182 г. той завладѣлъ Цариградъ и регенството; послѣ побѣдата послѣдвало

---

1) Нopf 145 — 160.

ужасно клание въ латинскийтъ кварталъ на столицата. Като запрѣлъ императрицата въ темница, Андроникъ пристжпилъ къмъ въвеждание разни прѣобразования за да възвиси империята. Като се опиралъ на простийтъ народъ, той встжпилъ въ смъртна борба съ византийското дворянство. На скоро жертва на интригитѣ му биле императрицата (въ августъ 1182 г.) и малкийтъ Алексѣй (къмъ края на 1183 г.).

Тозъ-часъ слѣдъ заточението на императрицата, венгерскийтъ краль Бела III, който билъ ужененъ за сестра ѝ, нападналъ на византийскитѣ владения (1182). На слѣдующата година войната се продължавала съ пó-голѣма енергия. Съ Венгритѣ се съединилъ и срьбскийтъ великий жупанъ Стефанъ Неманя, който заставилъ братьята си да му се покорятъ, съединилъ отдѣлнитѣ княжества и съ това положилъ основание на срьбското могжщество. Съюзницитѣ прѣвзели и разрушили завзетитѣ отъ византийскитѣ гарнизони крѣпости Бѣлградъ, Браничево, Нишъ и София, вѣроятно съ помощьта на туземнитѣ жители, и испъдили византийската войска до Трояневи врата. Йоще въ 1189 кръстоносцитѣ намѣрили горнитѣ градове въ развалини. Отъ София краль Бела прѣнесълъ мощитѣ на българскийтъ народенъ святецъ Иоаннъ Рилский въ видъ на трофей въ Гранъ (Острягонъ [2]).

Тоя походъ привелъ въ движение цѣлата сѣверна часть на полуострова. На скоро слѣдъ това се случило събитие, прѣдвѣщавше, по видимому, гибель на Византийската империя. Прѣзъ лѣтото 1185 г. осемдесетьхилядна норманнска войска дошла по море при Драчъ на 200 военни кораби и тамъ излѣзла на брѣгътъ; като не срѣщнали съпротивление отъ страна на Албанци и Българе, Норманнитѣ дошле до Солонъ, завладѣли тоя градъ и се упжтили направо за Цариградъ. Въ

---

[2]). Никита Акоминатъ, ed. Bonn. 359—362. Отъ краль Стефана биографията на Неманя гл. VII; отъ Патриарха Евтимия житието на св. Иоанна Рилский (Гласник 22).

столицата тогава произошло неимовѣрно безначалие. Въ двадесетий день слѣдъ паданието на Солонъ Андроникъ билъ свален и по жестокъ начинъ умъртвенъ; а на прѣстолътъ билъ възведенъ тогава **Исаакъ II Ангелъ** (12 септемврий 1185 г.). Въ начало царствованието на новий императоръ, който се оказалъ жеденъ, горделивъ и страхливъ, се ознаменовало съ блистателна побѣда надъ Норманнитѣ; храбрийтъ Алексѣй Вранасъ, за да осѫществи планътъ, който съставилъ йоще Андроникъ, излѣзълъ изъ Родопитѣ и разбилъ Норманнитѣ, които се распрьснали да грабятъ, на 7 ноемврий около Димитрица при устието на Стримонъ. На слѣдующата зима Исаакъ заключилъ миръ съ Венгритѣ, при това се оженилъ за Маргарита, дъщерята на Бела. Въ видъ на зестра на Исаака биле възвърнати завоеванитѣ отъ Венгритѣ български градове [3]). При това, както се вижда, биле тъй сѫщо опрѣдѣлени всички случаи, при които тѣзи земи трѣбва да се дадатъ отново на Венгритѣ.

Това происшествие произвело голѣмо вълнение въ България. Примирието на Венгритѣ съ Византийцитѣ направило Българитѣ да се убѣдятъ, че нѣма да имъ се сбѫднатъ надѣждитѣ касателно скорото падание на Византийската империя, вслѣдствие походитѣ на Бела, възраставшето могѫщество на Сърбия и нападенията на Норманнитѣ. Трѣбвало сами да се заловятъ за работа. По тоя начинъ венгерско-византийскийтъ съюзъ билъ непосрѣдственна причина за новото българско възстание, което било пó сполучливо, отколкото безуспѣшнитѣ опитвания въ 1048 и 1073 години.

Възстанието се наченало въ балканскитѣ кули, владѣлцитѣ на които, потомци на Симеоновитѣ сподвижници, биле почти независими въ своитѣ свърталища (притони) [4]); при то-

---

[3]). Иннокентий III пише на краль Емериха: Terram, quam pater Tuu (Бела) sorori Tuae imperatrici Graecorum dedit in dotem. Theiner, Monun Slav. I, 36; ср. Дриновъ, Период. Списание, XI, 221.

4) "Αλλοτε μὲν κατὰ Ῥωμαίων ἐμεγαλαόχησαν, говори за тѣх Никита, 482.

ва тѣ се намирали въ приятелски спошения съ заддунавскитѣ Кумани. На чело на недоволнитѣ стояли братьята Теодоръ и Асѣнь съ прѣкоръ Бѣлгунъ, владѣтели на кулитѣ въ Търново и Трапезица на Янтра [5]). Главнитѣ чърти на Асѣня биле прѣдприимчивость и неустрашимость; пó голѣмийтъ му братъ се явява пó скоро съ дипломатически талантъ, отколкото съ военний. Тѣ биле отъ царский родъ, а имѣнно, види се, отъ прѣславскитѣ царье [6]), съ това се обяснява и уважението, съ което тѣ се ползовали между болѣритѣ, тогава когато тѣ, въ качеството си на императорски вассали, ежегодно се явявали при византийский дворъ съ 60—100 коня. Селянитѣ биле готови да вематъ страната на възстаналитѣ, тъй като финанситѣ на Исаака биле разстроени отъ норманнската война и отъ празднуванията по свадбата му, а по тая причина данъкътъ се събиралъ съ голѣма строгость. За да иматъ прѣдлогъ за възстание, двамата братья се отправили прѣзъ пролѣтьта на 1186 г. въ Кипсела (сега Ипсала въ южна Тракия) въ императорскийтъ дворъ съ молба, за да ги приематъ въ войската и да имъ прѣдостави императорскийтъ хрисовулъ нѣкакво си спорно помѣстье въ Балканътъ. И на двѣтѣ тѣзи искания послѣдовалъ отказъ. Тѣ тогава заплашвали, че тѣхнитѣ съотечественници ще възстанатъ, и Асѣнь особенно се изражавалъ така рѣзко, щото чичата на императорътъ Иоаннъ севастократоръ заповѣдалъ да го плеснатъ. Тѣ не биле арестовани, тъй като Византийцитѣ биле заслѣпени съ побѣдата си надъ Норманнитѣ и не придавали голѣмо значение на това дѣло [7]).

---

5) Асѣнь, нарѣченъ Бѣлгунъ, и Теодоръ, нарѣченъ Петръ, въ неизданийтъ ръкописни поменикъ у Г. Дринова.

6) Praevalentibus Grecis Bulgari perdiderunt regiam dignitatem, quinimo compulsi sunt gravi sub jugo Constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres, Petrus videlicet et Iohannitius, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt. Папата къмъ венгерскийтъ краль 1204. (Theiner, Mon. Slav. mer.I, N. LVII).

7) Главнийтъ свидѣтель отъ това врѣме до 1206 г. е Византиеца Ники-

Слѣдъ врьщанието на родината братьята свикали мно
отъ болѣритѣ, духовенството и отъ простийтъ народъ за
освятятъ цьрквата св. Димитръ въ Търново, която тѣ напр
вили и диритѣ на която и сега йоще се виждатъ подъ Тр
пезица. По случай на това празднество можало да се при
тжпи незамѣтнимъ образомъ към явно откриванне на пр
врата. Архиепископъ Василъ, който билъ заедно съ братья
провъзгласилъ въ врѣме на церемонията за освящението, че
Божа воля Българитѣ трѣбва да свалятъ многогодишното и
и да си завоюватъ свободата, коронясалъ при гръмогласни
радостни викове на присжтствующитѣ пó голѣмийтъ бра
Теодора съ златна корона, като царь на Българитѣ и Гь
цитѣ, и му облѣкълъ багряница и златни обуща, като зна
на императорско достойнство. Слѣдъ туй Теодоръ, подоб
на това както въ 1073 г. Константинъ Бодинъ, се нарѣкъ
Петръ и **Калопетръ**, както го наричали отпослѣ. Съ при
мание титлата „царь на Българитѣ и Гърцитѣ" и име
Петръ той явно показалъ, че счита себе си за законенъ на
лѣдникъ на великаго Симеона и святия му синъ. Отъ тога
той наченалъ да дари и да обѣщава имущества и права
болѣритѣ. Василъ останалъ въ Търново въ качество на сам
стоятеленъ патриархъ на новото господарство [8]).

та Акоминатъ изъ Хонъ въ Мала Азия, който при Исаака II и Алексѣя III
нимавалъ важни придворни длъжности (билъ λογοθέτης τῶν σεκρέτω
и даже участвовалъ въ нѣкои походи противъ Българитѣ, ed. Bonn. 481
сл. Неговитѣ рѣчи и писма у Const. Sathas'a, Bibliotheca graeca medii ae
Vol. I. Venetiis 1872, 73—136 При това трѣбва да се има прѣдъ видъ разказа
френския рицарь Robert de Clary (изд. отъ Hopf въ Chroniques grécorom
nes, Berlin 1873, ch. LXIV). Клари счита пó сѣтнѣшния царь **Калоя**
за основатель на новото Българско царство и приписва дѣянията на Асѣ
и Петра на тѣхния приемникъ Калояна, а за това и не обрьщали вниман
на важнитѣ извѣстия, които той съобщавалъ. Въ сжщата погрѣшка падна
и Виллгардуенъ (XLIII § 202 ed. Wailly), като мислилъ, че Калоянъ (1204
20 години воювалъ съ Исаака и Алексѣя, значи отъ 1185 г., а Калоянъ се явя
дѣйствующе лице само отъ 1196 година.

8) Относително историята за революцията Никита (484) прѣдава само ед
изопачена легенда. Слѣдъ като отказали ужъ Българитѣ да участвуватъ
бунта, братьята направили една цьрква и я посвятили на св. Димитра; пос
тѣ наемнали жени и мжже, които въ пророческо въодушевление, съ дълги к
ми и обърнати очи, прѣдвѣщавали на народа освобождението на България,

Отъ Търново въстаналитѣ незабавно се отправили къмъ Прѣславъ, главний отъ хемскитѣ градове и старата столица на царството, но тъй като обсадата имъ се видѣла продължителна, то тѣ се упжтили въ южна Тракия. Императорътъ се отправилъ противъ тѣхъ и успѣлъ, слѣдъ нѣколко сблъсквания, да разбие Българитѣ въ балканскитѣ проходи въ врѣме на гжстата мъгла. Прѣдводителитѣ съ останалата малка часть отъ войската побѣгнали задъ Дунавътъ при Куманитѣ. Възстанието се распространило само по источнийтъ Балканъ. Исаакъ считалъ всичко свършено и не мислилъ да завземе кулитѣ и иска заложници, но се задоволилъ съ това, че изгорилъ събраното въ снопи жито на полето и се върналъ съ триумфъ въ столицата (прѣзъ лѣтото 1186 г.).

Прѣзъ зимата пакъ се появилъ Асѣнь, но вече не самъ, а въ съюзъ съ Куманитѣ. Бърже била занята страната между Дунавътъ и Балканитѣ. Послѣ той се вмъкналъ въ Тракия, но на открито поле билъ разбитъ отъ Иоанна севастократора. Но макаръ той и да е билъ принуденъ да се оттегли въ планинитѣ, щастието му благоприятствовало. Севастократорътъ билъ заподозрѣнъ въ прѣстжпни замисли противъ прѣстолътъ и билъ повиканъ. Номовий приемникъ, слѣпий Иоаннъ Кантакузинъ непрѣдпазливо се расположилъ въ неукрѣпенийтъ лагеръ, като прѣдполагалъ, че Асѣнь отъ страхъ е отишьлъ въ планината. Въ една тьмна нощь Българитѣ нападнали лагеря и разбили Гърцитѣ. Тогава срѣщо възмутителитѣ билъ испратенъ побѣдителя въ сражението при Димитрица храбрия Вра-

---

която цѣль имъ дошьлъ на помощь св. Димитръ, като оставилъ разрушената отъ Норманнитѣ солонска църква. Подирѣ тѣ казвали на събранитѣ да вземать оржжие и да убиятъ всичкитѣ Гърци до послѣдний. Никита тъй сжщо говори за златната корона и обуща на Петра (стр. 486), но въ друго мѣсто на разказътъ. Истинскийтъ ходъ на работата е изложенъ отъ Паисия (1762) въ неговата българска хроника на основание изгубенитѣ сега источници (напеч. у Раковский. О Асѣню 95); у Паисия само погрѣшно е казано, че билъ коронясанъ Асѣнь и че архиепископъ билъ Иоаннъ. Въ 1203 г. Василъ билъ вече епископъ 18 години (quod mea anima desideravit per octavum decimum annum. Theiner, Monum. Sl. I, 20). Титлата на Петра: «Kalopetrus....itemque a suis dictus imperator Greciae» (Ansbert, Fontes rerum Austriacarum. V, 54).

насъ; но тоя дързостенъ полководецъ провъзгласилъ себе си императоръ въ Одринъ, обсадилъ Цариградъ, и падналъ тогава въ единоборство (поединокъ) съ маркизъ Конрада Монфератский. Много отъ неговитѣ привърженци побѣгнали къмъ Българитѣ [9]).

Срьбский князь Неманя билъ естественъ съюзникъ на Асѣневци противъ Гърцитѣ. До като Сърбитѣ разрушавали западнитѣ кули на Гърцитѣ, Българитѣ се били въ съюзъ съ Власитѣ и Куманитѣ въ Тракия по всичката линия отъ Пловдивъ до Черно море. На 8 октомврий 1187 г. въ една мѣстность при Ямболъ, императорътъ срѣщналъ войската на Куманитѣ въ онова врѣме, когато тя била се проточила на протежение шесть стадии и се готвяла да прѣкара изъ Тракия 12000 плѣнни и бесчисленно множество добитъкъ. Произошла битката и Гърцитѣ, макаръ да приписвали на себе си побѣдата, но отстжпили къмъ Одринъ.

Прѣзъ есеньта императорътъ се отправилъ въ София, за да нападни оттамъ на България отъ къмъ западната страна. Тогава мощитѣ на Св. Иоанна Рилски биле испратени назадъ въ София отъ краль Бела [10]). Тоя походъ не се състоялъ по причина на зимата. Войската прѣзимовала въ София. Пролѣтьта на 1188 г. тя, подъ началството на императорътъ, прѣзъ етрополскийтъ проходъ минала Балкана, но пакъ се върнала слѣдъ тримѣсечната несполучлива обсада на Ловечь. На едно мѣсто Грьцитѣ успѣли да взематъ въ плѣнъ жената на Асѣня, което дало причина за примирие и прѣдавание за заложникъ на Византийцитѣ третия братъ Иоанна. Иоаннъ впрочемъ скоро успѣлъ да избѣга и войната се подкачила отново [11]).

Въ 1189 г. крьстоносцитѣ подъ прѣдводителството на императоръ Фридриха I прѣминали отъ Бѣлградъ къмъ Цари-

---

9) Никита 510.
10) Евтимий. Гласник 22, 284.
11) Никита 521, 622.

градъ. Гърцитѣ се относили къмъ тѣхъ неприязнено; византийскитѣ стрѣлци ги беспокойли даже въ клисуритѣ, вслѣдствие на което кръстоносцитѣ ограбили всичко, що е останало въ градоветѣ и селата слѣдъ жестокитѣ войни. Българитѣ и Сърбитѣ слѣдвали политика противоположна на грьцката. Въ Нишъ Фридрихъ I билъ радушно приетъ отъ Неманя, който се съединилъ съ Българитѣ и занимавалъ областитѣ на Тимокъ. Петръ и Асѣнь испратили тамъ посланници съ важни писма. Между непрѣкъснати сблъсквания съ Византийската войска подъ полководецътъ Камицъ кръстоносцитѣ достигнали тракийската равнина. До Трояновитѣ врата всички градища се оказали запустели слѣдъ войнитѣ на Гърцитѣ, Венгритѣ, Сърбитѣ и Българитѣ. Тракия, страна богата и тогава йоще цвѣтуща, прѣзъ зимата била прѣвърната въ пустиня отъ самитѣ кръстоносци. Като излизали изъ Пловдивъ или Одринъ, тѣ прѣвземали и ограбвали една слѣдъ друга всичкитѣ родопски кули и градища вътрѣ въ страната. Въ Одринъ императорътъ ималъ прѣговори прѣзъ зимата съ балканскитѣ Славяни за помощь противъ Цариградъ. Рѣшено било, щото прѣзъ марта да нападнатъ Цариградъ по сухо 80,000 кръстоносци, 40,000 Българи и Кумани и 20,000 Сърби; отъ-къмъ морето трѣбвало да дѣйствоватъ флотитѣ на италианскитѣ републики. За своето участие царь Петръ искалъ да му утвърдятъ императорска титла. На 14 февруарий 1190 г. се състоялъ договора съ Гърцитѣ и на 1 марта кръстоносната войска по миренъ начинъ се дигнала за Хеллеспонтъ [12]).

Слѣдъ отиванието на кръстоносцитѣ борбата съ балканскитѣ Славяни се възобновила. Византийскитѣ наемници за дълго неполучвание платка все повече и повече небрѣжно се относили къмъ службата си, което и побудило Исаака да имъ плати жалование понѣ за два мѣсеца и лично да стане на

12) Ansbert p. 22—54.

чело на войската за новъ походъ чрѣзъ Анхиало въ Балканитѣ. Тогава той узналъ, че българскитѣ градища биле укрѣпени съ нови стѣни и кули. Българитѣ бѣгали по високитѣ скали „като елени или кози“, пущали оттамъ въ войската стрѣли като градъ и търкаляли въ него канари. Въ клисуритѣ прѣдъ градътъ Веррея (Стара-Загора) византийската войска била истребена; императорътъ едва е можалъ да избѣгне (1190 г.). Слѣдъ тая побѣда Българитѣ се упжтили къмъ укрѣпенитѣ градове, взели съ пристжпъ Варна и ограбили Анхиало. Но Исаакъ заповѣдалъ отново да се въздигнатъ стѣнитѣ на тѣзи два града, пакъ отишьлъ прѣзъ есеньта на 1190 г. срѣщо Българитѣ (вече петий пжть), дошелъ до Пловдивъ, отразилъ неприятеля и се обьрналъ противъ Сьрбитѣ, които, слѣдъ отиванието на крьстоносцитѣ, разрушили София, Перникъ, Стобъ (при р. Рила), Велбуждъ (Кюстендилъ), Скопие и Призренъ [13]). Неманя билъ пораженъ при Морава и трѣбвало да заключи миръ. Исаакъ дошелъ до Бѣлградъ и тамъималъ свиждание съ краль Бела. За послѣденъ пжть тогава се явили византийскитѣ войници при Дунавътъ и въобще задъ Трояновитѣ врата [14]).

На слѣдующата година Исаакъ назначилъ храбрийтъ си братовчедъ Константина началникъ въ Пловдивъ. Но тоя благороденъ момъкъ наскоро билъ ослѣпенъ заради неговото чрѣзмѣрно честолюбие. Българитѣ се радвали за неспособностьта на Ангеловци и даже се молили на Бога, да имъ подари дългъ животъ. Безпрѣпятственно тѣ дошле до Одринъ и Пловдивъ, взели въ 1194 г. София, гдѣто намѣрили останкитѣ на св.

---

[13]) На краль Стефана живота отъ Неманя гл. VII; Ancbert 42; Никита 569 (Скопье). На прѣдидущата страница тоя авторъ приписва вземанието на София и Стобъ (Σ.ούμπιον) на Българитѣ; но тѣзи градове тогава биле взети отъ Сърбитѣ.

[14]). Обикновенно относятъ походътъ противъ Сърбитѣ къмъ 1194 г. Ср обаче Eustathii Opuscula ed. Tafel 44 a и Tafel, Komnenen und Normannen (забѣл. 102). Проповѣдь на Евстатия, казана въ Пловдивъ, на Свѣтлия „празникъ 1191 г.

Иоаннъ Рилский, покровитель на Българитѣ, които Асѣнь прѣнесълъ съ голѣмо тържество въ Търново „большее ради чьсти и утвръждения своего царства“ [15]).

Есеньта на 1194 г. Българитѣ одържали при Аркадиополь (Люле-Бургасъ) блистателна побѣда надъ войскитѣ отъ източнитѣ и западни провинции. Исаакъ тогава готвялъ голѣма експедиция; съюзницитѣ му Венгритѣ трѣбвало да нападнатъ прѣзъ Видинъ. Но тука той въ лагера въ Кипсала на 10 априлий 1195 г. билъ свалень отъ прѣстола и ослѣпенъ отъ брата си Алексѣя III, който билъ провъзгласенъ отъ войската за императоръ; Босфорската империя прѣдставлявала печална картина. Узурпаторътъ билъ изнѣженъ Сарданапалъ; женя му Евфросиния, която била по мжжественна отъ него, управлявала господарството съ своитѣ любимци. Въ Цариградъ редътъ се поддържалъ само отъ Варягитѣ. Войската била распрьсната, а адмиралъ Стрифнъ прѣвьрналъ флотата въ „злато и срѣбро“.

Исаакъ лично приемалъ участие въ военнитѣ дѣйствия; братъ му не слѣдвалъ неговий примѣръ, но желалъ да има миръ съ Българитѣ; но Асѣнь прѣдлагалъ нечути условия и съ упорство продължавалъ войната. Българскитѣ и куманскитѣ орди се появили даже при Сересъ и разбили тамъ грьцката войска.

Побѣдоносното поприще на живота на Асѣня било прѣкъснато по насилственъ начинъ. Въ числото на приближенитѣ се намиралъ единъ болѣринъ съ исполинский ръстъ, по име Иванко, човѣкъ прѣдаденъ на страсти и заедно съ това много расчетливъ. Като се турилъ на чело между партията на болѣритѣ, които биле недоволни отъ строгото управление на Асѣня, той встжпилъ въ тайни прѣговори съ зетя на императора, севастократора Исаакъ Комнинъ, който, като български плѣн-

---

[15]). Евтимий, Житие на св. Иоаннъ Рилский (старо-бълг.) Гласник XXI, 284.

никъ въ сражението подъ Сересъ, се намиралъ въ Търново, гдѣто впрочемъ на скоро слѣдъ туй умрѣлъ [16]). Къмъ това йоще Никита разказва, че царя подсѣтилъ тайни свързки на Иванка съ сестрата на императрицата. Както и да било, една нощь Асѣнь го повиква, но, като билъ прѣдопрѣденъ во-врѣме, той се надумалъ прѣди да иде при царя съ своитѣ другари и родственници: ако царя го приеме съ добро, то той ще му се извини; ако ли пакъ захване съ зло, той ще прибѣгне къмъ скрития у него подъ дрѣхитѣ мечъ. Когато Иванко влѣзълъ ядосаний въ висша степень Асѣнь заповѣдалъ да му дадѫтъ сабята; а Иванко незабавно взелъ меча си и убилъ съ него царя. Такъ падналъ Иоаннъ Асѣнь I, възстановителя на Българското царство, въ своя палатъ въ Търново на 1195 г., слѣдъ 9 годишно побѣдоносно царувание.

Йоще въ сѫщата нощь Търново било занято отъ привърженницитѣ на Иванка; но на разсъмнование вече на всѣкѫдѣ знаяли за убийството на царя; Петръ, на когото Асѣнь въ послѣдне врѣме почти исключително прѣдоставилъ управлението, се явилъ отъ своето удѣлно княжество [17]) около Прѣславъ и Овча (Проватонъ) и заобиколилъ Търново. Иванко просилъ помощь у Византийцитѣ, които дѣйствително испратили два вспомагателни отряда; но щомъ стѫпили въ балканскитѣ клисури, войницитѣ се изоплашили, наченали да роптаятъ и се разбѣгали. Иванко скришомъ избѣгалъ изъ града и Търново се прѣдало на Петра.

Управлението на господарството приелъ Петръ заедно съ по̀ малкийтъ си братъ Калоянъ [18]). Той воювалъ успѣшно съ Гърцитѣ, но тъй сѫщо наскоро билъ убитъ отъ единъ Българинъ, вѣроятно отъ привърженцитѣ на Иванка и противницитѣ на Асѣневци (1196 [19]).

---

16 Никита 620.
17 Acropolita гл. XII.
18) Въ българскитѣ паметници и въ писмата къмъ папата той се нарича Калоянъ (Calojoannes); другояче Joannitius, Ιωαννίτζης или просто Иоаннъ.
19) Въ 1196 г. до идванието на нѣмското посолство въ Цариградъ (кѫдѣ Рождество 1196), Никита 629.

Приемника му билъ **Калоянъ** (1196—1207), непримиримъ врагъ на Гърцитѣ, съ характера на Асѣня, но несравненно пó хитръ и пó жестокъ. Като опитенъ полководецъ и господарственъ човѣкъ, политическитѣ интереси той турялъ пó високо отъ религиознитѣ; той, до колкото е извѣстно, не беспокоилъ богомилитѣ, но встжпилъ въ приятелски сношения съ папата. Когато билъ момче той билъ даденъ за заложникъ при примирието на 1188 г., но скоро успѣлъ да побѣгне. Когато станалъ царь, той съ голѣма войска прѣдприемалъ ежегодно нападения на Тракия и Македония. Най много свирѣпствовали Куманитѣ, съ които Калоянъ билъ въ тѣсна дружба; той даже билъ ожененъ за Куманка. Нападенията на тѣзи грабители се простирали до стѣнитѣ на Цариградъ. Тѣ надонасвали богата плячка отъ македонскитѣ и тракийскитѣ градове; между друго, по примѣра на Венгритѣ (1072 и 1183), много мощи на святиитѣ, които се прѣнасвали като драгоцѣнни господарственни палладии съ голѣмо тържество въ Търново, гдѣто ги посрѣщалъ архиепископъ Василъ на чело на духовенството и болѣритѣ въ празднично облѣкло [20]).

Въ това врѣме въ Македония се образовало друго българско господарство. Болѣрина **Добромиръ Стрѣзъ** (Χρῦσος, Stratius), родственникъ на Асѣневци [21]), прѣминалъ къмъ Византийцитѣ и имъ помагалъ съ 500 всадници противъ Асѣ-

---

[20]). Евтимий, Живота на Иллариона Могленский (Старине I, 73) Иоасафъ, Живота на св. Филотея (Гласник XXXI, 252), Живота на св. Михаила Потукский (Гилфердингъ I, 49).

[21]). „Царя б л и ж н и к у (propinquus) сего". Стефанъ Първовѣнчаний, Живота на Неманя, гл. XVII (старо-сърб.). „У ж и к а (consanguineus) Калояна цара". Теодосий, изд. Даничичъ 103 (старо-сърб.). «Stratius nepos Johanicii» пише императоръ Хенрихъ (Макушевъ 60). Името Добромиръ у Никита (Sathas, Bibl. graeca I, 90): παρὰ τοῦ Δοβρομήρου Χρύσου τοῦ κατέχοντος τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Στρούμμιτζαν. Стрѣзъ е съкратено отъ С т р ѣ з и м и р ъ; името С т р е з о се срѣща и сега йоще у македонскитѣ Българи; Стрезовци село при Куманово въ Македония. Легендата за Стрѣза въ Гласник VIII, 144. За историята на тѣзи врѣмена ср. В. В. Макушева, България въ края на XII и въ първата половина на XIII вѣкъ (Варшавский Универ. Извѣстия. 1872 № 3, стр. 1—66).

ня. Назначенъ за комендантъ на кулата Струмица, която би
направена на една висока скала, той се задължилъ да се пр
тиви на нахлуванието на Калояна въ Македония, когато н
надѣйно (къмъ края на 1196 или въ началото на 1197 г
оставилъ императорската скужба и си избралъ за мѣстопрѣб
вание оставений безъ гарнизонъ Просѣкъ. Тая кула се нам
рала нѣгдѣ си на скалитѣ въ голѣмитѣ вардарски клисур
той билъ защитенъ отъ всѣкждѣ съ дълбоки трапища, съ и
ключение на тѣснийтъ проходъ, който билъ прѣграденъ
циклопически стѣни; въ дълбочината на долу подъ стѣнитѣ
пѣнилъ Вардаръ. „Като паякъ или скорпионъ се лепила
по стрьмнинитѣ и непристжпни скали и подобно на дом
носнитѣ охлюви и живородящитѣ раковини се скрива
задъ укрѣпленията на градътъ, като се осуквала въ тѣ
като съ каменѣнъ площъ", говори единъ византийский с
врѣменникъ. До като Куманитѣ и Българитѣ на Калоя
грабили околноститѣ на Цурулонъ и Пропонтида, импер
торъ Алексѣй обсадилъ въ 1198 г. смѣлийтъ авантюрис
въ скалистото му гнѣздо, но гарнизона отблъсналъ всич
пристжпи съ камьни, които хвърляли съ искусно направен
машини. Най-сетнѣ Алексѣй трѣбвало да устжпи върхна
Македония на възстанълийтъ болѣринъ и му далъ за жена д
щерята на братовчеда си протостратора Камица, макаръ ч
той билъ оженѣнъ.

Между това И в а н к о, убийца на Асѣня, побѣгналъ п
Византийцитѣ и билъ приетъ отъ тѣхъ радушно. Той прие
грьцко име Алексѣй и грьцки прави и билъ обрученъ за Те
дора, дьщерята на оня императорский принцъ, съ когот
той йоще до убиванието на Асѣня водилъ прѣговори въ Тъ
ново. Като билъ комендантъ въ Пловдивъ, той мжжествен
отблъсквалъ пристжпитѣ на своитѣ съотечественници на то
градъ. Но слабостьта на Византийската империя и дадений
отъ Стрѣза примѣръ биле много илѣнителни. Опирайки се н

кулитѣ, които той построилъ въ Родопитѣ, и на своитѣ исключително български наемници, Иванко възсталалъ въ 1199 г. и встѫпилъ въ съюзъ съ българскийтъ царь. Испратенийтъ противъ него полководецъ Камицъ той въ засадата при Баткунъ взелъ въ плѣнъ и го проводилъ на Калояна. До като Византийцитѣ напразно осаждали Кричимъ и другитѣ кули, Иванко прѣдприелъ походъ въ Смолянската провинция (стр. 150) и достигналъ даже Егейското море; най-сетнѣ той по измѣннически и вѣроломенъ начинъ (обѣщали да му устѫпятъ всички заняти отъ него области) падналъ въ плѣнъ у императора при Станимака (1199 г.[22]).

Камица освободилъ отъ плѣнътъ зеть му Стрѣзъ. Но императора не искалъ да даде на Стрѣза доволно голѣма сумма за искупувание, тъй като той, слѣдъ вземанието въ плѣнъ императорскийтъ полководецъ, конфисковалъ отъ користолюбие огромнитѣ му помѣстия. Камицъ тогава се възмутилъ противъ братовчеда си, императора, въ съюзъ съ Стрѣза занялъ Прилѣпъ и Битоля и се вмъкналъ въ Тессалия. Но Стрѣзъ заключилъ миръ и върналъ завоюванитѣ градища (1201). При това той получилъ трета жена, бившата жена на Иванка. Камицъ продължавалъ да се защищава въ южна Македония, но билъ принуденъ да побѣгне. Въ него врѣме билъ усмиренъ и възмутившийй се намѣстникъ въ Смолянската провинция Кипріотъ Спиридонакъ.

Тогава Византийцитѣ биле принудени да заключатъ миръ съ Калояна, особенно когато той, слѣдъ едно отчаянно съпротивление, на 24 марта 1201 г., съ пристѫпъ взелъ Варна. Така се свършила 16 годишната българска война. Всичкитѣ завоювани области останали за тѣхъ. Царството се простирало отъ Бѣлградъ до нижната часть на Марица и до Агатополь на Черно море, отъ устията на Дунавътъ до Стримона и връхната часть на Вардаръ. Три години слѣдъ мирътъ Бѣлградъ

[22]). Никита 675—687.

и Браничево биле подъ властьта на Българитѣ; оттукъ сръбско-българската граница се простирала въ 1204 г. по Морава до Нишъ, който тъй сѫщо принадлежалъ на Българитѣ. Призренъ, Скопие и Велбуждъ съ всички епархии такожде влизали въ Българското царство [23]).

Калоянъ отъ своя страна ималъ много причини да желае миръ съ Гърцитѣ. Именно Волинскийтъ князь Романъ Мстиславичъ нахлулъ въ Молдавия (въ 1200 г.) и съ това принудилъ Куманитѣ, съюзницитѣ на Българитѣ, да оставятъ империята на врѣме въ спокойствие [24]). При това отъ къмъ западната страна България се заплашвала отъ венгерскийтъ краль Емерихъ, който свалилъ отъ сръбскийтъ прѣстолъ Стефана, сина на Неманя, турилъ на негово мѣсто брата му Влкана и си усвоилъ титлата „rex Serbiae". Поводъ за скъсвание сношенията съ България послужило това обстоятелство, гдѣто областитѣ при Дунавътъ и Морава, завоювани отъ Бела III въ 1183 г. и възвърнати слѣдъ двѣ години на Исаака въ видъ на зестра на жена му, слѣдъ смъртьта на императора отново биле заняти отъ Венгритѣ. Отъ своя страна Калоянъ взелъ да иска да му възвърнатъ тѣзи петь епархии, които отъ врѣмето на Мортагона до 1018 г. влизали въ състава на България и до 1183 г. се считали за сѫщественна часть на Българското царство. Въ 1203 г., когато войската, състоявша главно отъ кумански наемници, била испратена отъ Емериха да помага на чешскийтъ краль Пршемислъ Отакаръ I, съюзника на римскийтъ императоръ Оттона IV въ борбата съ Филиппа Швабский, полковетѣ на Калояна нахлули въ владѣнията на венгерскийтъ вассалъ Влкана, при което куманскитѣ войници правяли такива жестокости въ Сърбия, както тѣхнитѣ сродници подъ маджар-

---

[23]). Грамоти у Theiner, Mon. Slav. I, 29.

[24]). Йоще въ мая 1200 г. се намиралъ въ Цариградъ посланникъ отъ Романа Твердятинъ Остромиричъ съ четирима другари, споредъ свидѣтелството на новгородскийтъ архиепископъ Антоний. Глед. Саваитовъ, Пѫтешествието на новгор. архиеп. Антоний и пр. С.-П. 1872 стр. 79.

ското знаме въ Тюрингия. Така се наченала войната, която се свършила съ тържество за Калояна; въ 1204 г. Нишъ и Браничево отново се намирали подъ негова власть [25]).

Въ това положение между Византия и Венгрия Калоянъ видѣлъ, че е необходимо да има царска титла. Тъй като това не можало да се достигне въ Византия, той, по примѣра на прѣдишнитѣ царье, дѣянията на които йоще се помнили добрѣ, се обърналъ къмъ папата. Йоще неговитѣ братья сѫ прѣслѣдвали тая цѣль, но вслѣдствие на многочисленнитѣ врагове не можили да испратятъ хора въ Римъ, а опитванието имъ съ императора Фридрихъ I било несполучливо [26]). Три пѫти се опитвалъ Калоянъ отъ 1197 г. да праща хора при папата, но вслѣдствие неприязненностьта на Венгритѣ и Византийцитѣ все несполучливо.

Но папа Иннокентий III се научилъ за това. Въ 1200 г. дошелъ неочаквано въ Търново папский нунций, грьцкий униатский священникъ Доминикъ изъ Бриндизи. Подозрѣнието, което имали къмъ него, като къмъ Гръкъ, скоро се прѣвърнало въ довѣрие. Той донесълъ на Калояна папско писмо (отъ 14 декемврий 1199 г.). Иннокентий узналъ (тъй говорилъ той въ писмото), че Калоянъ происходи отъ древний, благородний римский родъ, а за това искалъ, щото той да не се бави да докаже на дѣло своята прѣданность къмъ римскийтъ прѣстолъ. Хитрийтъ Българинъ съ удоволствие се възползовалъ отъ тоя случай. При всичко това той удържалъ при себе си пратенника почти двѣ години. Само, когато при заключванието на миръть съ Гърцитѣ (1200) не можилъ да добие признание

[25]). Разграбванието на Сърбия 1203: Theiner, Mon. Slav. I, 22, 36. Ср. Palacky, Déjini ceské I, 2, 114. Йоще въ края на 1203 г. Калоянъ пише на папата: «V episcopatus Bulgarie pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet rex Hungarie» (Theiner 30; ср. Макушевъ 17). Но въ 1204 г. Емерихъ се оплаква за изгубванне прѣдишната зестра на Маргарита (ib. 36) и нимй срѣщаме Българитѣ при устието на Морава.

[26]) „Quamvis fratres mei beatae memoriae jam dudum voluerint mittere sanctitati vestre, non tamen ad vos pervenire propter multos nostros contrarios potuerunt“, пише Калоянъ. Theiner, Mon. Slav. I, 15.

царска своя титла и патриархатъ [27]), той испратилъ Доминика назадъ (1202). Въ отговорътъ къмъ Иннокентия той изразилъ своята радость, че Богъ напомнюва неговото происхождение и родина [28]), но искалъ отъ папата, заедно съ приеманието му въ лоното на римската църква, императорска корона, подобно на прѣдишнитѣ царье. На 4 юлий самъ си архиепископъ Василъ отишьлъ въ Римъ, не само за да повтори просбата за корона, но да испроси тъй сѫщо учреждение на патриархатътъ; работата дошла за признание не само господарственна, но и црковна самостоятелность. Василъ обаче не достигналъ Римъ; въ Драчъ той билъ принуденъ да се върне, тъй като Гърцитѣ едва не го хвърлили въ морето. Между това священникъ Иоаннъ Каземаринский донесълъ на Василя въ Търново архиепископски паллиумъ (въ августъ 1203 г.). Отъ папското бреве, което той донесълъ съ себе си, се виждало, че Иннокентий се съмнѣвалъ въ искренностьта на Калояновитѣ намѣрения, като му напомнялъ какъ едно врѣме постѫпилъ Борисъ съ Адриана II. Като се убѣдилъ Калоянъ, че не ще може да се лъже папата съ праздни обѣщания, за пó скорошно испълнение своитѣ желания прѣдалъ на священника Иоанна хрисовулъ, съ който подчинявалъ всичката страна подъ папата на вѣчни врѣмена. Йоще едно друго обстоятелство, което внезапно измѣнило на дълго врѣме работитѣ на истокъ, го заставило да побърза.

---

27) Theiner, Mon. Slav. I, 21.

28) Multus egimus gratias omnipotenti Deo, qui.... respexit humilitatem nostram et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus. Theiner ib. Ср. „populus terre tue qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse“, пакъ тамъ 16. Отъ това йоще не може да се заключи, че Асѣневци сѫ биле по происхождение Власи или Румѫни; папата първий поменува за римското имъ происхождение; пъкъ хитритѣ Българи се въсползовали съ думитѣ му, за да си достигнатъ цѣльта. Наистина Калоянъ се наричалъ господарь на Българитѣ и Власитѣ, но подъ послѣднитѣ се разумяватъ обитавшитѣ на полуострова, тъй като въ Влахия тогава господствовали Куманитѣ. При това Калоянъ, спородъ друго едно Инокевтиево писмо, се счита потомъкъ отъ древнитѣ царье, когато и Шишмановци и династията на Симеона по происхождение не биле Румѫни.

Глава XV.

Борбата на Българитѣ съ Латинитѣ.

Франкитѣ въ Цариградъ. — Унията на Калояна. — Грьцко-български съюзъ противъ Франкитѣ. — Сждбата на императоръ Балдуина въ сражението при Одринъ (1205). — Кървавитѣ войни въ Тракия и Македония. Смъртьта на Калояна при Солонъ. — Узурпаторъ царь Борилъ (1207 — 1218). — Прѣслѣдването на богомилитѣ (1211). — Македонскитѣ князове Славъ и Стрѣзъ.

На 23 юний 1203 г. при захождание на слънцето прѣдъ Цариградъ се появила флотата на латинскитѣ кръстоносци; на 300 кораби пристигнали Венецианци, Ломбардци, Французи и Нѣмци (около 30,000 души), за да турятъ край на Византийската империя. На чело на експедицията, която откарали тука хитритѣ Венецианци отъ първоначалната ѝ цѣль — Палестина, стоялъ слѣпий дожъ Енрико Дандоло, непримиримъ врагъ на Византийцитѣ. Прѣди 30 г., когато той въ врѣме на войната билъ посланникъ въ Цариградъ, билъ злодѣйски ослѣпенъ при входа въ приемната зала съ вдлъбнато огледало, което силно отражавало слънчевитѣ лжчи [1]). Цариградъ не можалъ да се прѣвземе скоро; въ продължение на деветь мѣсеца се борили съ промѣнливо щастие. Въ обсадений градъ императоритѣ се провъзгласявали и се сваляли единъ слѣдъ други. Три пжти прѣкрасната и горда източна митрополия била заобиколявана съ пламъкъ и всѣки пжть паличитѣ биле осаждавшитѣ. Най сетнѣ на 13 априлий 1204 г. кръстоноситѣ завладѣли градътъ съ жестоки клания и ужасни грабения. Графъ Балдуинъ Фландрский, благочестивий

[1]) Нopf 190.

и храбрий херой, но слабий политикъ, получилъ въ църквата Св. София императорска корона. Завоевателитѣ тозъ-часъ пристѫпили да разрушаватъ Римската империя; за тая цѣль имъ било доста една година. Само въ три мѣста Гърцитѣ си запазили независимостьта: въ Трапезунтъ, новата империя на Алексѣя Комнинъ, въ Епиръ, нa-скоро основаното господарство на Михаилъ Ангела, и въ Никея, гдѣто византийскитѣ бѣжанци се събрали около императоръ Тодора I Ласкарисъ. Всичкитѣ други части на империята биле въ рѫцѣтѣ на Франкитѣ. Венецианцитѣ завзели много острови и пристанища. Бонифаций, благородний маркграфъ Монферратский, основалъ полу-самостоятелно кралство въ Солонъ. На древне-класическата почва на Еллада се образовали нови княжества Атинско, Ахайско, Наксоско и др., въ които францускитѣ и италианскитѣ болѣри господствововали въ отново направенитѣ рицарски кули надъ туземното грьцко население. Нигдѣ въ Европа не е можало тъй свободно да се развива рицарството, както въ латинскитѣ източни господарства. Много недостойни членове отъ благороднитѣ се стичали тамъ, за прѣкарвание въ непрѣкжсната война съ Гърцитѣ романтиченъ и авантюристиченъ животъ. Тъй сѫщо ги придружавали и латинскитѣ священници, за голѣмо негодование на Гърцитѣ, и приемали въ ризници и на коньe участие въ всички походи.

Съ тоя прѣвратъ положението на Калояна изведнаждъ било измѣнено. Йоще въ врѣме обсажданието на Цариградъ отъ Латинитѣ той имъ обѣщалъ (февруарий 1204 г.) да иде на помощь съ 100,000 войска, щомъ тѣ го признаятъ за краль на България и му дадатъ корона. Но прѣдложението му било отхвърлено [2]). Обаче папа Иннокентий III испратилъ въ Търново кардинала Левъ съ кралевска корона. Въ кулата Кеве (Кубинъ при Панчево) на Дунава Левъ, когото съ нетър-

[2]) Robert de Clary cap. LXIV, LXV (ed. Hopf, Chroniques grécoromaines стр. 51, 52).

пѣние чакали на другий брѣгъ тълпи Българи, по заповѣдь на Емериха билъ задържанъ отъ Венгритѣ и билъ отпуснатъ само по настояванието на папата [3]). Като дошелъ въ Търново, кардинала посвятилъ на 7 ноемврий 1204 г. архиепископъ Василя примасъ на България; митрополититѣ прѣслав. ский и велбуждский получили паллиумъ, а епископитѣ видинский, нишкий, браничевский и скопийский — митри [4]). На слѣдующий день (8 ноемврий) Калоянъ билъ тържествено коронованъ отъ кардинала; освѣнъ короната той получилъ отъ папата скиптръ и знаме съ изображението на св. Петра, а тъй сѫщо и право да прави пари съ свое изображение. Въ своето благодарственно писмо ново-коронясаний краль просилъ посрѣдничеството на папата въ прѣпирнитѣ съ Венгритѣ и съ цариградскитѣ Латини, съ които той вече не билъ въ дружески сношения; ако ли въ случай еднитѣ или другитѣ прѣдприематъ нѣщо противъ него, той слага отъ себе си всѣка отвѣтственость.

Ето тая е унията, която е дала поводъ на новитѣ православни списатели да позорятъ Калояна. Застрашаванъ отъ Венгритѣ и Латинитѣ, той билъ принуденъ по тоя пѫть да дири подтвърждение и признание своята титла. На сѫщата постѫпка се рѣшилъ слѣдъ нѣколко години и сръбский князь Стефанъ Първовѣнчаний; тогава сѫщо и албанскийтъ князь Димитръ билъ принуденъ да се обърне къмъ римската църква [5]). Голубинский неотдавно е показалъ какъ прѣсмѣтнато и хитро постѫпилъ Калоянъ въ отношенията съ папата. Калоянъ се грижилъ за императорска или все едно за царска корона. Инокентий му далъ кралевска титла и му пратилъ кралевска корона (regium diadema). Калоянъ съ бла-

---

[3]) Theiner, Mon. Slav. merid. I, 34.

[4]) Ср. списъка, макаръ и непъленъ, на българскитѣ епархии споредъ рѫкописа отъ XIII ст. у Weidenbach'a, Calendarium historico-christianum, Regensburg 1855, 276.

[5]) Голубинский 264—285. Hopf 224.

годарность приелъ короната, но все пакъ се подписвалъ цар (императоръ). Сѫщото произлѣзло и съ санътъ на Васил за когото искали отъ папата титлата патриархъ. Васил получилъ само титлата примасъ подъ прѣдлогъ, че и двѣт титли иматъ еднакво значение [6]); а неговото благодарствен писмо къмъ папата гласило, че кардиналъ Левъ го посвятил „in patriarcham“. Прѣписката между Римъ и Търново стр дала не само отъ небезопасностьта на пѫтищата, но и отъ тов че нѣмало прѣводачи, еднакво запознати съ българский и ла тинский езици; всички грамоти се прѣводили пó напрѣдъ н грьцкий, а послѣ вече на латинский езикъ. Унията нѣмал никакво влияние върху цьрковнитѣ дѣла, върху обрядитѣ догматитѣ. Калоянъ, слѣдъ като получилъ кралска корона скоро видѣлъ, че Латинитѣ не сѫ непобѣдими, и отъ тогав малко обрьщалъ внимание на папата и на своитѣ обѣщания [7])

Въ юлий 1204 г. императоръ Балдуинъ се отправилъ към българската граница за да приеме клетва въ вѣрность отъ тра кийскитѣ градища. Като достигналъ въ Одринъ, той билъ при натъ доброволно отъ тамошнитѣ Гърци. Калоянъ, който му прѣд лагалъ да заключи дружественъ договоръ, отивалъ на срѣщ му и се спрѣлъ на разстояние двѣ левги отъ лагеря на Ла тинитѣ. Въ врѣме на прѣговоритѣ Калоянъ пригласилъ на го ти Петра Брасиевский (de Bracieux) единъ отъ най-добрит рицари. Придруженъ отъ трима други рицари Петръ на отли ченъ войнишки конь отишелъ въ българскийтъ станъ, гдѣт билъ радушно приетъ и угостенъ отъ самий царь и болѣрит му. Разговаряйки съ Латинитѣ, Българитѣ се чудили съ тѣх ното „bonne chevalerie“ и искали да знаятъ, какво ги

[6]) Apud nos haec duo nomina primas et patriarcha paene penitu idem sonant, cum patriarchae et primates teneant unam formam, licet eo rum nomina sint diversa. Theiner, Mon. Slav. I. 25.

[7]) Прѣписката на Калояна съ Инокентия III се запазила само въ ла тинский прѣводъ; славянскийтъ оригиналъ се изгубилъ. Theiner, Mon. Sla mer. I, 15—39. Migne, Innoc. III opera (Paris 1855). Основателно и подроб описание у Голубинский 264—280. Ср. Дриновъ, Истор. на българската цър ква 68—80; Макушевъ, op. cit. 18—26.

побудило да дойдатъ отъ толкова далечно мѣсто за завоевания. „Ба“, отговорилъ Петръ „нима вий не сте чували какъ великий градъ Троя билъ разрушенъ?“ Българитѣ и Куманитѣ дѣйствително не знаяли това прѣдание за паданието на Троя, и много се очудили, когато рицаря имъ обявилъ, че Латинитѣ биле потомци на Троянцитѣ и че тѣ се явили да завоюватъ наслѣдството на своитѣ прѣдѣди. Послѣ тая „aventure“ Петръ Брасиевский се върналъ въ лагеря си [8]).

Прѣговоритѣ биле наскоро прѣкжсани. Спорѣдь Грька Никита, па прѣдложението на Калояна послѣдовалъ отъ страна на Латинитѣ само единъ гордъ отговоръ, че нему не се слѣдвало да се обрьща къмъ тѣхъ като краль къмъ своитѣ приятели, но като слуга къмъ господаря си, йоще повече, че неговитѣ притязания за владичество надъ страната нѣмали законно основание. Достовѣрно е само, че Бонифаций, който, слѣдъ като се оженилъ за жената на Исаака, готовъ билъ да се съедини съ Венгритѣ, подиръ нѣколко недѣли сериозно прѣдполагалъ да воюва съ Българитѣ и се мжчилъ да склони на това и императоръ Балдуина.

Въ ноемврий 1204 г., тъкмо когато Калоянъ билъ коронясанъ отъ папскийтъ делегатъ, Фландриеца Рение Тритский (Renier de Trit), който тогава, щомъ билъ възведенъ за удѣлний пловдивский херцогъ, встжпилъ въ Пловдивъ съ свита отъ 120 рицари. Грьцкитѣ граждани, които постоянно се страхували отъ наближаванието на Калояновитѣ войници, приели рицаритѣ като освободители. Такова е било маловажното, повидимо, начало за борбата. Сблъскванието между Българитѣ и Франкитѣ било неизбѣжно [9]).

Поводъ за война съ Латинитѣ подали Гърцитѣ съ по-

---

[8]). Robert de Clary гл. CVI. Къмъ това врѣме се относи приведений епизодъ по мнѣнието на Klimke, Die Quellen zur Geschichte des vierten Kreuzzuges, Breslau 1875, 18.

[9]). За прѣговоритѣ. глед. Никита 809; за плана на Бонифаций; Ville-Hardouin § 276; o Renier de Trit id. § 304, 311.

викването на помощь Калояна: грьцкитѣ граждани и архонти биле на всѣкждѣ прѣзираеми и оскърбляеми, като хора, които, макаръ и да сж се клели, отъ вродена злоба и вѣроломство, всѣкога сж готови за измѣна. Когато Латинитѣ биле доста заняти въ Мала Азия и Пелопоннезъ, то всички тракийски градове проводили пратенници при Калояна, повелителя на Българитѣ, които тѣ прѣди толкова не навиждали, и му прѣдлагали, ако той ги освободи отъ чуждото иго, императорска корона и се заклевали въ вѣрноподданство [10]). Българскийтъ царь имъ обѣщалъ да отиде на помощь съ всичката си сила колкото е възможно пó скоро. Войната се начевала съ избивание франкскийтъ гарнизонъ въ Дидимотихонъ отъ самитѣ граждани, вслѣдствие на което Франкитѣ бърже очистили Одринъ. Слѣдъ единъ мѣсецъ императоръ Балдуинъ се явилъ подъ стѣнитѣ на Одринъ, но на неговитѣ стѣни и башни се развѣвали български знамена. До като Франкитѣ биле заняти съ обсадата, Калоянъ се приближавалъ съ силна войска Българи и Кумани да помогне на обсаденитѣ. Въ четвъртъкъ на 14 априлий 1205 г. произошло рѣшително сражение. Куманский прѣдводитель Коцасъ нападналъ на франкский лагерь, но тутакси се присторилъ че бѣга. Макаръ въ надвечерието, при първото появление на куманскитѣ конници, и да е било постановено въ военний съвѣтъ да не излизатъ срѣщо нападающитѣ другояче, освѣнъ въ съмкнутъ (скюченъ) боевий строй, но при всичко това Людвигъ графъ Блуаский се впусналъ съ единъ отрядъ дързостници да гони Куманитѣ и попадналъ въ засада; скоро тѣ биле окржжени отъ неприятеля като отъ пчелний рой; отъ всички страни хвъркали стрѣли и копия. Облѣченитѣ въ желѣзо рицари не могли да се движатъ свободно съ тежкото оржжие и падали единъ по единъ. Балдуинъ бързалъ да помогне на своитѣ, отчаянно се бра-

---

[10]) Макушевъ 35 съ сл. Ville-Hardouin, Mem. ed. Wailly. Par. 1872. стр. 211 съ сл. гл. 80, 81.

вилъ съ сѣкирата, до като се изгубилъ мъгновенно въ ожесточената битка. Графъ Блуаский, 300 рицари и много войници паднали на бойното поле. Маршалъ Виллгардуенъ и Дандоло отблъсквали до засѣдание на слънцето всички нападения на Българитѣ, Грьцитѣ и Куманитѣ върху лагера прѣдъ Одринъ и събирали избѣгналитѣ. Прѣзъ нощьта Франкитѣ за-очи наклали караулни огнйеве и прѣслѣдвани отъ Калояна отстѫпили въ боевий порядъкъ къмъ морето и въ недѣля сутреньта достигнали Родосто. Брата на Балдуина Хенрихъ, храбръ и благороденъ момъкъ, билъ избранъ „байлъ“ (управитель) на увдовялата империя; Дандоло слѣдъ нѣколко недѣли умрѣлъ.

И тъй слѣдъ една година отъ Латинската империя въ Тракия останали само Цариградъ, Родосто и Силиврия; Ренйе билъ съвършенно отрѣзанъ въ Пловдивъ [11]).

Сѫдбата на императоръ Балдуина дълго врѣме била съвършенно неизвѣстна и до сега тя не е йоще съвсѣмъ изяснена. Слѣдъ два мѣсеца подиръ сражението Хенрихъ писалъ на папата, че Балдуинъ е живъ и здравъ въ плѣнъ и че Калоянъ го глѣда доста добрѣ [12]). Папата поискалъ отъ българский-тъ царь да заключи миръ съ Латинитѣ и да пусне императора на воля, въ противенъ случай той би ималъ неприятности отъ страна на Латинитѣ и Венгритѣ; но Калоянъ приелъ, както се види, легата не съ подобающе уважение и се отказалъ да испълни желанието на папата [13]). Балдуинъ умрѣлъ въ сѫщата година неизвѣстно какъ и отъ какво. Маршалъ Виллгардуенъ нищо не говори отъ какво му е била смъртьта. Той само забѣлѣзва, че извѣстили на баронитѣ, че „императора Балдуинъ умрѣлъ въ плѣнъ у Калояна“.

---

[11]) Ville-Hardouin гл. 140—145. Clary гл. 112. Макушевъ 37. Hopf 214. Epistola Henrici imperatoris (къмъ папата), юний 1205 г., Theiner, Mon. Slav. I. 41. Никита 812.

[12]). Quod dominus meus imperator sanus, teneatur et vivus, qui ab eodem Ioannitio satis, ut asserunt, pro tempore honorabiliter procuratur, cum quibusdam aliis, quos tamen adhuc expresse nescimus nominare. Theiner, l. c.

[13]). Ibid. № LXIV и LXVIII.

Робертъ де Клари говори, че императора се изгубилъ въ врѣ-ме на сражението и че отъ тогава нищо не се чувало за не-говата сѫдба. Грькътъ Никита расказва, че когато тракий-скитѣ Гърци прѣминали къмъ Латинитѣ, раздразнений Ка-лоянъ повелѣлъ да изведатъ изъ темницата Балдуина, който дълго врѣме билъ тамъ въ желѣза (синджири), да му от-сѣкатъ главата, рѫцѣтѣ и краката и да го хвърлятъ въ единъ трапъ, гдѣто той умрѣлъ на третий день въ страшни мѫки. Нó сетнѣшний Акрополитъ въспроизводи старийтъ разказъ з Крума и черепътъ на императора Никифора; ужь че Калоянъ тъй сѫщо повелѣлъ да му направятъ чаша отъ черепътъ н своя вѣнценосенъ плѣнникъ. Алберикъ [14]) разказва, че женат на Калояна, Куманка, слѣдъ напразнитѣ си опитвания да злоупо трѣби цѣломѫдрието на красний плѣнникъ оклеветила го и ч слѣдъ това билъ жестоко посѣченъ; но тоя разказъ много на помня изъ библейската история Иосифа и жената на Пенте фрия. Слѣдъ двадесеть години въ Фландрия се появилъ лъж Балдуинъ, който придобилъ много привърженници и билъ у-битъ въ Лиль.

Въ сѫщото врѣме Шишманъ (ἰζυϊσμένος), намѣстника н Калояна въ Просѣкъ, отдѣто прѣди малко билъ изгонен Стрѣзъ, въсползованъ съ отсѫтствието на краль Бонифаци обадилъ въ съюзъ съ грьцкитѣ граждани кралица Маргарит въ солунската крѣпость. Йоще прѣзъ лѣтото Калоянъ дошел да помогне на обсаждающитѣ. Бонифаций прибързалъ да върни отъ Пелопоннезъ и, макаръ да успѣлъ да спаси Солон но трѣбвало да устѫпи почти всичка останала Македония Българитѣ. Йоще прѣди това Калоянъ занялъ Охрида съ др гитѣ градища и кули на западъ, когато нѣмало въ тѣхъ гарн зонъ ни латинский ни византийский [15]). Отъ Македония К лоянъ се упѫтилъ къмъ Пловдивъ, гдѣто на повечето насел

[14]). Писалъ ок. 1241 г. Ed. Leibnitz. Hannover 1698, 444.
[15]). Сърбинъ Теодосий живота на Неманя у Павловича, Домаћи извори српску историју (Београд 1876) I, 88.

е, особенно на павликянитѣ, надоѣло франкското господство. ...нйе изгорилъ павликянскийтъ кварталъ и се оттеглилъ въ ...анимжка на сѣверната часть на Родопитѣ, гдѣто той издър...лъ тринадесеть мѣсечна обсада.

Но слѣдъ нѣколко мѣсеца възрастающето могжщество на ...лгарский царь внушило на Гърцитѣ страхъ за тѣхната сво...да и народность. Главний поводъ за недоволство дали Ку...нитѣ, които не щадили грьцкитѣ поселения и приносили ... жертва на своитѣ идоли плѣннитѣ. Въ Пловдивъ възста...лъ Алексѣй Аспиетъ, грьцкий узурпаторъ, който обаче нѣ...лъ сила да се бори съ Българитѣ. Калоянъ го побѣдилъ и ...ълъ воля на своята мьсть. Много знатни лица биле обезгла...ни, палати изгорени, стѣни разрушени и прѣкрасний градъ ...лъ почти срутенъ. Послѣ Калоянъ се върналъ въ България, ... да усмири избухналото тамъ възстание [16]).

Прѣзъ пролѣтьта 1206 г. войната се възобновила. Ка...яновитѣ Кумани грабили около Пропонтида и даже прѣдъ ...атата на Цариградъ. Съ хиляди плѣнници Гърци биле прѣ...лени отъ Българитѣ на Дунава по селата, които носили на...анията на разрушенитѣ въ отечеството имъ градища и села[17]). ...ронистъ Никита скърби за нѣкакви си цвѣтущи градове, кои... биле прѣвърнати въ купове развалини, надъ съвършенно... опустошение на прѣдишнитѣ толкова раскошни полета и ...адини, гдѣто дивитѣ звѣрове замѣнили хората. Калоянъ ...читалъ себе си избранъ да отмьсти за злодѣйствата на им...ераторъ Василий II; ако Василий се наричалъ българоубий..., то той желалъ да бжде „истрѣбитель на Ромеитѣ“ [18]). Почти ...ичка Тракия била въ негови ржцѣ, съ исключение на Визия ... Силимврия, които принадлежали на Франкитѣ, и Одринъ съ ...димотихонъ, гдѣто управлявалъ Грькътъ Теодоръ Вранасъ, ...анкский ленний владѣтель [19]).

[16]). За Ренье, Ville-Hardouin, ed. cit. 239, 262; Никита 829, 830.
[17]). Acropolita (Stritter 711); Hopf 217.
[18]). Acropolita, 1 c. Гърцитѣ съвършенно прѣминали къмъ Латинитѣ.
[19]). Hopf 216 съ сл.

Въ юлий 1206 г. управителя на империята заставилъ Калояна да снеме обсадата на Дидимотихонъ и се отправилъ въ Одринъ, гдѣто билъ посрѣщнатъ отъ обитателитѣ съ въсторгъ. Оттамъ той прѣдприелъ походъ на горѣ по долината на Арда, прѣминалъ прѣзъ родопский гребенъ и освободилъ Ренье, който билъ обсаденъ въ Станимжка и гарнизона му се хранилъ само съ конско месо. Между това Калоянъ отново пристжпилъ къмъ Дидимотихонъ, взелъ и разрушилъ тоя градъ, на врьщание билъ настигнатъ при Веррея отъ Хенриха, който му отнелъ 3000 коля и всички плѣнни. Подиръ това Франкитѣ въ побѣдоносний прѣходъ по политѣ на Балкана разрушили Анхиало при Черно море и ближний градъ Терма, а Бонифаций отъ друга страна занялъ Сересъ и Драма въ Македония. Тъй като най напрѣдъ Ренье донесълъ достовѣрно извѣстие за смъртьта на Балдуина, то байло Хенрихъ, къмъ когото тъй сжщо биле расположени Гърцитѣ, билъ коронясанъ за императоръ [20]).

На слѣдующата зима Калоянъ, на когото много повредидило оттеглянието на Гърцитѣ, се надѣялъ да си поправи работата чрѣзъ съюзътъ съ Ласкариса. Прѣзъ пролѣтьта 1207 г. той обсаждалъ Одринъ съ 33 метателни машини, но тъй като Куманитѣ неочакванно се върнали въ своитѣ жилища, то той трѣбвало да снеме обсадата. Слѣдъ Куманитѣ го оставилъ и Ласкарисъ, който въ юний се примирилъ съ Франкитѣ; йоще прѣди това папата съвѣтовалъ Калояна да се примири съ тѣхъ [21]).

Въсползованъ отъ положението на Калояна, Хенрихъ нападалъ кулата Авла, въ околностьта на Сливенъ [22]), но билъ отблъснатъ при опитванието да се вмъкне въ проходитѣ. Прѣзъ юлий краль Бонифаций ималъ свиждание съ императора въ Кипсела при Марица, гдѣто се условили да прѣдприематъ го

[20]). Ville-Hardouin гл. 101 съ сл. За походътъ въ долината на Арда глед. Heerstrasse 97; историята на древний градъ Терма, ib. 108.

[21]). 25 май 1203 г., Theiner, Mon. Slav. I № LXVIII.

[22]). Ville-Hardouin гл. 113. Αὐλή, Кедринъ 2, 596.

лѣмъ походъ противъ Българитѣ. На врьщание той прѣдприелъ походъ отъ Мосинополь въ Родопскитѣ планини, попадналъ въ българска засада и билъ убитъ съ стрѣла. Главата му била занесена на Калояна, който безмѣрно се радвалъ за смъртьта на доблестний господарь.

Бонифаций оставилъ несъвършеннолѣтенъ синъ Димитрия. Калоянъ незабавно пристжпилъ къмъ Солонъ и поставилъ прѣдъ стѣнитѣ му своитѣ обсадни машини. Но тукъ неочаквано го сразила смъртъ. Вѣроятно по внушението на царицата Куманка, полководецътъ Куманъ Манастрасъ нощемъ влѣзълъ въ царската палатка, ударилъ съ копие спящия въ бедрото и исчезналъ. Когато тежкоранений взелъ да вика на помощь, Манастрасъ пакъ дошелъ отъ ближната палатка и се прѣдставилъ зачуденъ, но царьтъ направо обвинявалъ него въ убийството. Манастрасъ увѣрявалъ, че това се сторило само на-сънь. На слѣдующий день вечерьта Калоянъ умрѣлъ въ страшни мжки. Бързо се распространилъ слухъ, че самъ св. Димитръ, патрона на Солонъ, съ собственната си ржка поразилъ страшнийтъ царь [23]).

Така прѣзъ есеньта (може би 8 октомврий) на 1207 г. умрѣлъ господаря, който внушавалъ на Византийцитѣ такъвъ страхъ, че тѣ го нарѣкли „Скило-Иоаннъ", т. е. кучешкий Иоаннъ. Колкото и да сж пристрастни разказитѣ за него у грьцкитѣ и латинскитѣ лѣтописци, тѣ все си иматъ извѣстно основание. Неговий характеръ е затъмненъ съ сѣнка, вслѣдствие на различни кървави постжпки, които не могатъ да се оправдаятъ, освѣнъ само може да се обясни съ неговото съобщение съ Куманитѣ. Истина, че и Българитѣ високо почитали паметьта на „великий и благочестивий" царь. Йоще и сега въ при-

---

[23]). Тая легенда се срѣща у Роберта de Clary, въ биографията на Неманя, съставена отъ сина му краль Стефана, гл. XVII (изд. Safarik, Pamatky), у Алберика 442, въ биографията на св. Симеона (Неманя) и Сава, изд. Даничичъ, Бѣлградъ, и въ разказа на Сърбина Теодосий у Павловича 1, 85. Подробенъ разказъ за смъртьта на Калояна у Ставраки й (въ бонн. изд. Акрополита, стр. 236.

казкитѣ (сказанія) на тракийскитѣ Българи той живѣе подъ название „царь Калиянчо“ [24]).

Като изгубили прѣдводителя, Българитѣ снели обсадата и се върнали у дома си, като взели съ себе си осоленото тѣло на своя царь. Въ Търново завладѣлъ прѣстолътъ Борилъ (Βορίλας, Burile, Burus у Франкитѣ), сина на Калояновата сестра, вѣроятно единъ отъ виновницитѣ на убийството при Солонъ; оженванието му за жената на Калояна оправдава това прѣдположение. Законний наслѣдникъ на прѣстола, сина на Асѣня Иоаннъ Асѣнь билъ йоще младъ и побѣгналъ въ Россия съ брата си Александра [25]). Великото царство захванало да се разкапва. Съ помощьта на срьбский великий жупанъ, пó сетнѣшний краль Стефанъ, сина на Неманя, Стрѣзъ испъдилъ Шишмана отъ скалистата кула при Вардаръ и възстановилъ своето господарство [26]). Славъ (Σθλάβος, Esclas), братовчеда на Борила, основалъ ново княжество въ Родопитѣ въ планинската кула Мелникъ; по своята вродена хитрость той се присъединялъ то къмъ Българитѣ, то къмъ Франкитѣ или пъкъ Епиротитѣ, и безъ да се подчини съвършенно нѣкому отъ тѣхъ, той ималъ прѣдъ видъ само своя интересъ [27]). Борилъ, по примѣра на уйка си, искалъ да продължава войната съ Франкитѣ и за тая цѣль заключилъ съюзъ съ Ласкариса. Но войската му била распрьсната при Веррея отъ императоръ Хенриха, а той самъ съ 33000 души билъ съвършенно пораженъ (31 юлий 1208 г.) отъ 18,000 души Франкска войска при Пловдивъ. Тамъ владичествовалъ родственника на Ренье, Жераръ де Стремъ. Отъ бойното поле побѣдоносната франкска войска се упжтила къмъ границитѣ на

---

[24]). Захариевъ 60.
[25]). Acropolita гл. 13 и 20.
[26]). Краль Стефанъ, I. c.
[27]). Acropolita, I. c. 24. Споредъ Хопфа изопаченото му отъ Гърцитѣ и Франкитѣ име трѣбва да се чете Святославъ (по старо-бълг. Святъславъ), но че е правилно Славъ се вижда отъ поменика (глед. гл. XIV пр. 30): Славу деспоту вѣчная память (Раковский, Асѣнь 51). Totam terram de Sclave въ грамота отъ 1228 г. (Ljubic, Monumenta spectantia hist. Slav. mer. III, 402).

владѣнията на Слава. Повелителя на Родопската область се явилъ въ лагеря, подъ кулата Кричимъ, целуналъ на императора ржката и обущата, слѣдъ което билъ признатъ за vассалъ и даже му обѣщали всичка „la grande Blaquie“, т. е. България. Къмъ края на годината Славъ дошелъ въ Цариградъ и, катоваженъ сѫюзникъ, получилъ не само титлата деспотъ, но и се оженилъ за незаконната дъщеря на императора. Единъ отрядъ франкски рицари подъ прѣдводителството на Евстахия, брата на императора, го испровождали на отечеството му [28]).

Щомъ Франкитѣ прѣстанали да се застрашаватъ отъ нападенията на Калояна, тѣ захванали да се прѣпиратъ по между си. Бландратъ и Буффа, настойницитѣ на несъвършеннолѣтний Димитрий, краль солунский, се сговорили съ ломбардскитѣ аристократи въ Македония, Тессалия и Еллада да основжтъ голѣмо господарство, което да се простира отъ Пелопонезъ до Драчъ и Пловдивъ. Императорътъ, когото тѣ не искали да признаятъ, йоще въ декемврий 1208 г. се отправилъ въ Македония подъ прѣдлогъ, че отива противъ Българитѣ. Въ послѣдовавшата отъ-послѣ междуособна война ломбардскийтъ гарнизонъ въ Сересъ повикалъ на помощь Борила, но вслѣдствие измѣната на грцкитѣ граждани императорскитѣ войски нахлули въ градътъ. Само въ 1210 г. било възстановено спокойствието, когато четиретѣ врага на империята, Борилъ българский, Ласкарисъ никейский, Михаилъ I епирский и Стрѣзъ просѣкский побързали да се въсползоватъ отъ вжтрѣшнитѣ ѝ безредици.

Въ България происходили въ онова врѣме важни събития. Богомилството достигнало тогава най-висока степень развитие. Може да си състави човѣкъ ясно понятие за разви-

---

[28]). Нopf 220. Макушевъ 51. Acropolita гл. XXIV. Henri de Valenciennes, гл. II, IX, XI (Ville-Hardouin ed Wailly, 309, 331).

тието на ереситѣ въ началото на XIII столѣтие [29]) по съчиненията на Италианеца Реньеро Саккони, който дълго врѣме билъ патаренский проповѣдникъ, но който послѣ се отрѣкълъ и, като членъ на доминиканский орденъ, станалъ даже инквизиторъ. Отъ Атлантический океанъ до Понтъ се считали 16 „ecclesiae Catharorum"; отъ тѣхъ тритѣ били въ Франция, седемь въ върхна Италия и три въ славянскитѣ земи. Тука къмъ двѣтѣ поменати епископства (Българско и Драговичско) се присъединило ново въ Босна (Sclavoniae), гдѣто банъ Кулинъ, златното врѣме на когото йоще и сега се помни въ поговоркитѣ на южнитѣ Славяни [30]), вопрѣки всички старания на Венгритѣ и папата, доставилъ на богомилитѣ съ своята миролюбива политика най добро убѣжище, отколкото другитѣ съ кървавитѣ войни. Въ малоазиатска Филаделфия се намирало грько-богомилско епископство. Въ самий Цариградъ имало двѣ енории:„ ecclesia Latinorum et ecclesia Graecorum", отъ които пó древнята била за тамошнитѣ, а пó новата за Ломбардцитѣ и Френцитѣ. Борилъ захваналъ да гони богомилитѣ. Проповѣдницитѣ и пó важнитѣ привърженци на лъжеучението било заповѣдано да хващатъ по цѣлото господарство. На 11 февруарий 1211 г. царя свикалъ „съборъ" отъ духовнитѣ и болѣритѣ въ Търново. Отъ уловенитѣ нѣкои се отрѣкли отъ учението, което исповѣдали; тѣзъ които постоянствовали биле наказани споредъ църковнитѣ закони и надъ богомилското учение тържествено била произнесена анатема. Освѣнъ това царя заповѣдалъ да прѣведатъ отъ грьцки на славянски книгата на законитѣ (съборникъ) противъ богомилитѣ.

Йоще не е изяснена причината за приеманието такива

---

[29]). Bibliotheca maxima patrum T. XXV стр. 260. Ср. Racki, jugoslav. akademije VII, 1869, 161; географическитѣ му опрѣдѣления сѫ точни, освѣнъ Филаделфия (Алашехръ), която се отождествява съ Пловдивъ.

[30]) Глед. Даничичъ, Пословице (притчи). Загребъ 1871, № 1882.

необикновенни мѣрки [31]) противъ тая могѫщественна секта, която отъ прѣдшественницитѣ на Борила не само била оставена въ покой, но даже, споредъ нашето мнѣние, е играла важна рола въ възстанието на Петра и Асѣня, а тъй сѫщо и въ възстанията отъ XI столѣтие [32]). Вобще нашитѣ свѣдѣния за вѫтрѣшното състояние на тогавашна България сѫ много недостатъчни [33]).

Неприятелскитѣ дѣйствия противъ Латинитѣ се възобновили, когато гоненията срѣщо богомилитѣ утихнали. Прѣзъ априлий 1211 г. Борилъ вардилъ съ голѣма войска при Русионъ (сега Рускюй или Кешанъ) императоръ Хенриха, въ врѣме на прѣминованието му изъ Солунъ въ Цариградъ, но билъ принуденъ да отстѫпи. Въ сѫщото врѣме Стрѣзъ нападналъ на солунскитѣ Франки, но билъ съвършенно разбитъ въ битолската равнина съ помощьта на Михаила епирский, който йоще въ прѣдшествовавшата година заедно съ Стрѣза грабилъ въ южна Македония. На слѣдующата есень императоръ Хенрихъ билъ занятъ съ работитѣ въ Мала Азия; на 15 октомврий 1212 г. Грьцитѣ биле тамъ побѣдени и освѣнъ това Франкитѣ биле обрадвани съ извѣстие, че на Борила, който искалъ да се въсползова съ отсѫтствието на императора, тъй сѫщо било нанесено силно поражение отъ Латинитѣ съ помощьта на Слава [34]).

---

[31]) До неговото царувание такъвъ православенъ съборъ отъ никого не билъ свикванъ. Раковский, Асѣнь 49.

[32]) Рачки (Rad. VIII, 178) мисли, че отъ самото правителство, както въ Византия и Сърбия, било назначено прѣслѣдванието. Палаузовъ, издателя на синодика (Москва 1855), обяснява дѣйствието на Борила съ усърдието му къмъ православието. Дриновъ (Историята на българската църква, 83), като се основава на Албериха, който поменува за испращанието на кардинала отъ Римъ при Борила, подозрѣва въ това влияние папата; но тоя кардиналъ безъ съмнѣние е испратенъ при царя послѣ съюза съ императоръ Хенриха (quidam cardinalis a domino papa ad eum est transmissus).

[33]) Краль Стефанъ въ биографията на баща му Неманя нарича Борила мѫчитель, „на душата на който е много приятно да пролива кръвьта на своя родъ: той умъртвилъ неимовѣрно число и други хора, като че желае да унищожи земята и морето“ (глава XXII). Това вѣроятно се относя за кървавото прѣслѣдване на богомилитѣ. Стефанъ въобще нѣма добро мнѣние за Борила.

34) Hopf 243, 244.

Тѣзи побѣди значително възвисили могжществото на Хенриха. Българитѣ встжпили въ дружески сношения съ Латинитѣ и за подтвърждение на мира служила станалата съ голѣмо тържество свадба на императора съ Мария, дъщерята на Борила (ок. 1213 г.), която се славила съ своята красота [35]. За подкрѣпление положениего на латинската империя йоще повече послужило бракосъчетанието двѣтѣ племенници на Хенриха съ Ласкариса и съ Андрея II венгерский.

Отъ това врѣме Латинитѣ и Българитѣ се явяватъ съюзници. Тѣ най напрѣдъ се обърнали противъ сръбский великий жупанъ Стефана, учений синъ на Неманя, който взелъ страна на врага както на Борила, тъй и на Хенриха. И двамата дошле до Нишъ, но трѣбвало да отстжпятъ безъ да достигнатъ цѣльта си [36]. Стрѣзъ обаче пакъ сполучилъ да се примири съ Латинитѣ и Българитѣ; като измѣнилъ политиката си, той излѣзълъ да воюва съ Стефана, който му помагалъ слѣдъ смъртьта на Калояна, за да добие пакъ владичество надъ западна България. Напрасно Стефанъ пращалъ брата си Савва, иеромонахъ, пó сетнѣ епископъ, при нарушителя на мира, за да го успокои. Но Стрѣзъ билъ неочаквано убитъ отъ своитѣ приближени. Легендата говори, че злодѣя билъ убитъ отъ св. Симеона (т. е. св. Неманя) или отъ ангела. както Калоянъ билъ убитъ отъ св. Димитра [37].

Владенията на Стрѣза по срѣднето течение на Вардаръ дълго врѣме се считали за едно цѣло. Йоще въ 1228 г. била рѣчь за „terra, que fuit de Straces [38]. Българитѣ пѣ-

35) Id. 246; Clary § 116 — 118.

36) Кралъ Стефанъ гл. XVI. Въ другитѣ источници тоя походъ се пропуща мълчаливо; вѣроятно причина е била помощьта, която краля далъ на Стрѣза. Ср. Павловичъ 1, 88: „сего (Стрѣза) искуще придоше на ме“, пише Стефанъ.

37) Hopf 243; Макушевъ 12. Кралъ Стефанъ I. с. (съ историческа надутость), „И въ тая нощь ангель Божий го проболъ съ копье“, говори Доментианъ, изд. Даничичъ, Бѣлградъ 1865, 209. Живоописанието на Стрѣза въ Гласник, VIII, 144. Ср. и по сѣтнето отъ Даниила, 183.

38) Ljubic, Monumenta III, 402.

ли многолѣтие за „севастократора Стрѣза“ въ своитѣ църкви [39]), а Сърбитѣ го считали за безбоженъ злодѣй.

Въ 1215 г. Хенрихъ вторично налѣзълъ противъ Сърбитѣ, а Андрей II се приближавалъ изъ Венгрия. Обаче Стефанъ сполучилъ да се примири съ венгерский краль въ Равнѣ (сега Чуприя) и послѣ тъй сѫщо да подбуди латинский императоръ, като се видѣли съ него въ Нишъ, да отстѫпи. Работата била за неопрѣдѣленитѣ граници на Стефана съ Венгритѣ и Българитѣ [40]).

На 11 Юлий 1216 г. умрѣлъ императоръ Хенрихъ. Съ него Борилъ, когото всички Асѣновичи считали за узурпаторъ, изгубилъ единствената си опора. Законний наслѣдникъ на прѣстола Иоаннъ Асѣнь се върналъ отъ заточение съ единъ отрядъ Руси, намѣрилъ много привърженци, разбилъ царя и го заставилъ да се затвори въ Търново. Слѣдъ дълга обсада, Борилъ се опиталъ да побѣгне, но билъ уловенъ и ослѣпенъ (1218 [41]).

39) Раковский. Асѣнь 51 (поменикъ).

40) Стефанъ гл. XX. Той нарича Хенриха „царя грьчьскаго Ерика Филяндра“ (Enrico di Flandria). Относително хронологията, тоя походъ се състоялъ слѣдъ смъртьта на Михаила I епирский (1214 г.) и прѣдъ смъртьта на Хенриха.

41) Акрополитъ (Stritter 722) говори за седмогодишна обсада, но тя се продължавала не повече отъ седемь мѣсеца. Иоаннъ Асѣнь II се качилъ на прѣстола споредъ надписа въ Търново въ 1218 г.

Глава XVI.

Царь Иоаннъ Асѣнь II.

Разцвѣтяванис на Българското царство при царь Иоанна Асѣня II (1218 – 1241). — Клокотницката битка и злятие всичка Тракия и Македония. — Вжтрѣшното възвишение на България. — Столицъ Търново. — Съюзътъ на Българитѣ съ Гърцитѣ противъ Цариградскитѣ Латини. Отношението на Асѣнь къмъ папата и към Венгрия.

Иоаннъ Асѣнь II, „синъ стараага Асѣнѣ царѣ“ [1]) най великий отъ Асѣневци, безъ да бжде самъ завоеватель, разширилъ границитѣ на царството си, което той намѣрилъ разстроено, до такъвъ размѣръ, какъвъ-то то не е имало отъ прѣди нѣколко вѣка и до какъвъ-то не доходило вече никога. Той обрьщалъ внимание тъй сжщо и върху вжтрѣшното благосъстояние. Вспоминанието за него не е омрачено съ никаква жестокость: той билъ човѣколюбивъ и мегкъ. Византиеца Акрополитъ разказва за него, че всички съврѣменници го считали за забѣлежителенъ и щастливъ човѣкъ; „тъй като той не окървявалъ мечътъ на подданнитѣ си и не опетнилъ себе си съ избивание на Гърци, както това обикновенно правили неговитѣ прѣдшественници български господари. За това той станалъ скжпъ и любимъ не само на Българитѣ, но и на Гърцитѣ и другитѣ народи.“ Единъ българский калугеринъ, името на когото не знаемъ, пише: „Иоаннъ Асѣнь, великий и благочестивий царь, синъ на старий Асѣнь, възвеличилъ въ силна любовь къмъ Бога Българското царство повече, отколкото всички негови прѣдшественници български царье; той правилъ мънастири и ги украшавалъ съ злато, бисери и драгоцѣнни камъни, дарилъ

1) Надписъ отъ 1230 г., Евтимий, житието на св. Петка (Раковски, Асѣнь 12), Помeникъ на царьето (ib. 52). Погрѣшно го приематъ нѣкои историци за синъ на Калояна.

всички святни на Божията църква съ многочисленни подаръци, и проявилъ по отношение къмъ тѣхъ голѣма щедрость; всѣкий духовенъ чинъ, архиереитѣ, иереитѣ и дияконитѣ той облагодѣтелствовалъ съ много почести и най сетнѣ възобновилъ патриархата на Българското царство [2]).

Латинската империя въ Цариградъ слѣдъ десеть години послѣ своето възникване захванала да се распада. Императоръ Хенрихъ, „вторий Аресъ," както го наричали Гърцитѣ, въ 1216 г. внезапно умрѣлъ въ Солунъ, споредъ общото мнѣние, отъ отрова; нѣкои обвинявали супругата му Българка, други — неговитѣ довѣренни; Хопфъ подозрѣва ломбардецa Бландрата. Приемникъ на прѣстола билъ шуря му Петръ Куртенеский, който на пжть отъ Драчъ за Солунъ билъ измѣннически нападнатъ неочакванно отъ епиротитѣ, гдѣто и умрѣлъ въ плѣнъ. Слѣдъ Петра встжпилъ братъ му Робертъ, който безъ прѣпятствие отъ страна на Венгритѣ и Българитѣ дошелъ въ 1220 год. въ Цариградъ. Пжтя му билъ проправенъ отъ родственнитѣ свръзки: една година прѣди това Асѣнь II се оженилъ за Мария, дъщерята на венгерский краль Андрея II, който билъ и шуря на Роберта [3]). Робертъ, като невѣжественъ страхливецъ, билъ принуденъ да бѣга въ 1228 г. отъ Цариградъ, послѣ своитѣ безсловни любовни скитания. Приемникътъ му, Балдуинъ II, билъ малко момче, а положението на империята изисквало енергический мжжь. Нѣкои прѣдлагали за регентъ Асѣня, който като зеть на Андрея II билъ роднина и на Балдуина, при което, за укрѣпяване свръзкитѣ, съвѣтвали да згодятъ Балдуина за Елена, несъвършеннолѣтнята дъщеря на Асѣня [4]). Асѣнь се съгласилъ на това и се обѣщалъ да отвоюва за Балдуина Тракия, гдѣ-

2) Раковский. Асѣнь 50, 54.

3) Theiner, Mon. Hung. I. 21 (1219): cum Azeno Bulgarie imperatore mediante nostra filia matrimonium celebravimus.

4) Че това е била Елена (род. 1225 г.) се вижда изъ Sanudo у Bongars, Gesta Dei per Francos, II. 73; по сетнѣ се оженилъ за нея Теодоръ II Ласкарисъ. Глед. генеалогическата таблица (гл. XVII).

то неуморимий Иоаннъ Дука Ватацесъ (1222 — 1254), приемника на Теодора I Ласкарисъ, завялъ даже Одринъ. Обаче страха отъ Българитѣ и отношенията на клира взели върхъ. Повикали Иоанна Бриенский, ех-краля иерусалимский, който дѣйствително и се явилъ въ 1231 г. съ силна войска, но вслѣдствие на своето скжперничество и бездѣятелность не оправдалъ всички въ надѣждитѣ. Много рицари и оржженосци прѣдпочели да оставятъ латинскитѣ знамена и да постжпятъ на служба у Асѣня [5]).

Между това въ земитѣ на Пиндъ възникнало ново царство, което скоро захванало да проявява могжщественно влияние върху сждбата на полуострова. Тамъ (1214) слѣдъ Михаила I епирский встжпилъ братъ му Теодоръ, дивий и вѣроломний воинъ. Малко врѣме му трѣбвало да завземе Охрида, Прилепъ и Пелагония, да подчини Албанцитѣ, които тогава подъ прѣдводителството на Димитра се борили съ Венецианцитѣ въ Драчъ, да вземе тоя градъ, Корфу и даже Солунъ (1222), тъй сжщо и да отнеме у Ватацеса чрѣзъ измѣна Одринъ. Славъ билъ принуденъ да се присъедини къмъ него и да се ожени за племянницата му. Царството на Теодора се простирало отъ море до море, отъ Коринтский заливъ до Марица. Тогава той приелъ титлата императоръ, билъ коронясанъ отъ Димитра Хоматиавъ, охридский архиепископъ, и правилъ пари съ своето изображение.

Асѣнь отначало заключилъ съ Теодора съюзъ, за усилването на който брата на Теодора Мануилъ се оженилъ за Мария, незаконната дъщеря на Асѣня; обаче на скоро Теодоръ, отъ страхъ че далъ клетва, замѣнилъ дружбата съ вражда. Съ силна войска отъ Гърци и Франки (наемници) той встжпилъ въ Тракия. При селото Клокотинца (сега Семидже), между Пловдивъ и Одринъ, на голѣмия цариградский пжть се срѣщнали неприятелскитѣ войски прѣзъ априлий 1230 година.

---

5) Макушевъ 58 — 61. Hopf 252 сл.

Асѣнь заповѣдалъ да носятъ напрѣдъ на копье акта отъ разрушений договоръ. Съ една чета не повече отъ 1000 кумански наемници той открилъ бой. Теодоръ билъ побѣденъ и взетъ въ плѣнъ съ много велможи. Другитѣ плѣнници Асѣнь въ сѫщото врѣме слѣдъ сражението пусналъ на воля и незабавно се вмъкналъ въ царството на Теодора.

Съ необичайна кротость и хуманность Асѣнь склонилъ на своя страна населението на завоюваното царство, гдѣто селянитѣ повечето биле Българи. Безъ бой побѣдителя взелъ Одринъ и почти всичка Македония и Албания до Драчъ [6]. Той не налагалъ на новитѣ провинции никакви повинности, освѣнъ обикновеннитѣ данъци и съдържанието на гарнизонитѣ въ областитѣ.

Отъ врѣмето на Самуила българскитѣ Славяни отново биле съединени подъ единъ скиптръ. Царството на Асѣня се простирало до три морета. Освѣнъ дунавска България, то обиемало Браничево и Бѣлградъ, Нишъ и Кюстендилъ, Тракия съ Дидимотихонъ и Одринъ, всичка Македония, именно окрѫзитѣ серескиий, скопийский, прилѣпский, дѣволский и охридский, по̀ нататъкъ Албания съ Елбассанъ до Драчъ. Деспотъ Славъ Мелникский се изгубва отъ сцената; вѣроятно той е умрѣлъ като единъ отъ най знатнитѣ придворни на Асѣня [7]. Въ Солунъ и въ останалата часть на Епирското царство билъ оставенъ зетя на Асѣня **Мануилъ**, който добилъ императорска титла. Западний съсѣдъ, србский князь **Стефанъ Владиславъ** тъй сѫщо билъ женепъ за дъщерята на Асѣня. Тогава Асѣнь направилъ въ Търново съборна църква (въ тур.

---

[6] За Клокотинцката битка (Κλοκοτινίτζα Клокотьница) глед. Acropolita (глав. 25), съчинението на когото прѣдставлява за тоя периодъ главенъ источникъ. Ср. Albericus 535. Йоще въ XVI ст. това село се наричало Клокотница; ср. привилегията на Дубровчанитѣ (глед. по̀ долу), Acropolita 1. c., Евтимий, житието но св. Петка (Starine IX, 57) и списъка на българскитѣ епархии при Иоанна Асѣня (ib. 53).

[7] Въ помениика (Раковский 51) му се чете вѣчна паметь между царьетѣ и тѣхнитѣ придворни.

джамия), въ която надписътъ прославлява неговитѣ под
така: „Въ 6748 г. (т. е. 1230) III индиктъ. Азъ, Ио
Асѣнь, во Христа Бога благовѣрний царь и самодържец
Българитѣ, синъ на старий Асѣнь, създадохъ отъ са
основание тоя святѣйший храмъ и напълно го украсих
живописъ въ честь на св. 40 мѫченика, съ помощьта на
то азъ на 12-та година на своето царствование, когато
храмътъ бѣше украсенъ, прѣдприехъ война въ Романия,
бихъ грьцката войска и взехъ въ плѣнъ самий царь
Тодора Комнина съ всички болѣри. Азъ завоювахъ вс
земи отъ Одринъ до Драчъ, грьцката, послѣ албанска
срьбската страна. Фрѫзитѣ (Франкитѣ) удьржаха само
доветѣ около Цариградъ; но и Фрѫзитѣ се покориха
дѣсницата на моето царство, защото тѣ нѣмаха, освѣнъ
не, ни единъ царь и живѣяха въ моята власть по Божи
велѣние. Тъй като безъ Него нищо не се върши и не с
вори ни дума. Слава му во вѣки Аминь" [8]).

Столичний градъ Търново билъ необичайно възв
отъ Асѣня II. Тогава, разбира се, то е имало други
отколкото сегашно Търново съ неговитѣ оскудни разва
Нему се приписватъ въ българскитѣ паметници, според
тийский обичай, блестящи епитети: „Цариградъ Търново
спасний Цариградъ, царица на градоветѣ, царственний п
ний градъ, дѣйствително вторий слѣдъ Костантинопо
Кога се е основало Търново не е извѣстно. Споредъ е
дание то било построено отъ великани, споредъ друг
било основано отъ Крума. Най напрѣдъ турили осно
блестящето състояние на Търново братьята Асѣнь

[8]) Открита отъ Даскалова (глед. стр. 183, заб. 13). Facsimile
Асѣнь 9. Брѣенъ дошелъ въ Цариградъ кѫдѣ 1231 г. Надписа се
онова врѣме, когато властьта на Асѣня (като опекунъ върху ла
перия се считала обезпечена.

[9]) Ср. βασιλεύουσα πόλις, ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων, ἀτ
и т. н. Krause, Die Byzantiner (Halle 1869) 15.

като го избрали за своя столица: тука се намирала тѣхната крѣпость.

И сега йоще великолѣпното положение на българската столица поражава всѣкиго пѫтешественника. Тя се състояла първоначално отъ два раздѣлени съ рѣката акропола, тъй сѫщо както Прага се е образовала отъ двѣтѣ разединени съ Молдава укрѣпления Вишеградъ и Градчанъ. И Византиеца Никита Хониатъ съ малко думи отлично характеризира расположението на града на Асѣневци [10]).

Извивайки се постоянно, Янтра тече отъ стрьмнинитѣ на Балкана, между увисналитѣ на върха плоски варовити скали, къмъ Дунава. На едно мѣсто тя образува съ своитѣ извивания полуостровъ, на источната страна на който се възвишава единъ хълмъ, защитенъ отъ тритѣ страни съ рѣката, отъ четвьртата — съ стрьмни терраси. На върха се намира собственно градъ Търново. Единственний достѫпъ къмъ крѣпостьта дава забѣлѣжителний хребетъ на една скала широка 4 метра и висока 15, който, като се спуща стрьмно по двѣтѣ страни, излиза изъ долината къмъ върха на планината. Тоя естественъ виадуктъ само въ едно мѣсто, заради укрѣпление, има тѣсенъ прорѣзъ. На разстояние единъ хвърлей съ стрѣла отъ тоя трапъ въ крѣпостьта водятъ йоще до сега запазени врата. Споредъ свидѣтелството на турский географъ Хаджи Калфа († 1658), йоще въ XVII ст. е стояла

---

[10]). Ὁ Τύρνοβος ἐρυμνοτάτη, ἅμα καὶ προφερεστάτη τῶν κατὰ τὸν Αἷμον ἁπασῶν πόλεων, τείχεσι τε ἰσχυροῖς περιβεβλημμένη καὶ ῥεύματι ποταμίῳ διειλημμένη καὶ ἐπὶ ὄρους ἀκρωνυχίᾳ πεπολισμένη. Снимание на града глѣд. у Lejean, Voyage en Bulgarie, Tour du Monde XIII, 1873, 143 и у E. Reclus, Nouvelle géographie universelle I (Paris 1875) 213. Ср. географията на Неофита (по българ. Крагуевацъ 1835) 17 сл. Григоровичъ, Путеш. 171—176, Barth, Reise durch das Innere der Eur. Türkei. Berlin 1864. Описание на Търново съ иллюстрации у Каница, Donau Bulgarien II, 38—58, който издалъ археологический етюдъ: Tirnovo's altbulgarische Baudenkmale (S. B. Kais. Akad. der Wiss. in Wien LXXXII, 1876, мартъ 271—288); надяваме се обаче, че сега, като Търново стана много по достѫпно, ще се появѭтъ и други монографии за тѣзи постройки.

царската крѣпость. Той пише [11]): „въ срѣдата на града се възвишава направената отъ дѣлани камьни шестожгълна крѣпость съ петь врати. Янтра го обхваща като съ лунний сьрпъ, и крѣпостьта, се съобщава съ вода при посрѣдството на двѣ кули". Сега на върха стоятъ само печални развалини, но планината, гдѣто е била крѣпостьта, и сега йоще се нарича по-български Царевецъ, „царевъ градъ", по-турски—хисаръ (крѣпость).

На Царевецъ се намирали палатитѣ [12]) на Асѣневци, Тертеровци и Шишмановци. Единъ палатъ билъ построенъ тука отъ царь Иоанна Александра, който държалъ тамъ съборъ около 1355 г. противъ богомилитѣ и евреитѣ [13]). На редъ съ палатитѣ на свѣтский владика стоялъ палата на духовний глава на Българитѣ и патриархията, или съборътъ, „майката на църквитѣ на българското царство", църквата Възнесение Христово [14]). Сега отъ нея нѣма никакви дири; споредъ русскитѣ лѣтописи, тя слѣдъ вземанието на града отъ Турцитѣ била обьрната въ джамия. До нея сияла църквата св. Петка (Παρασκευή), мощитѣ на която Иоаннъ Асѣнь II, съ дозволението на Франкитѣ, прѣнесълъ отъ прибрѣжното мѣсто Епиватисъ (тур. Боядосъ), 12 часа отъ Цариградъ, въ Търново и тамъ ги погребълъ въ „цръкви царствѣй", която той, вѣроятно, нарочно за това построилъ [15]). Слѣдъ падането на Търново Турцитѣ заняли всичката кула и направили на 1435 г. на мѣстото на разрушената въ врѣме на войната църква св. Петка джамия, която сжществува и сега [16])

Третята църковь св. апостоли Петръ и Павелъ се намирала

[11]) Hadschi Chalfa. Rumeli und Bosn. Aus dem Türk. von Jos. von Hammer. Wien 1812, 42.

[12]) Полаты, иже суть сотворены топлоты радч. Доментианъ 329.

[13]) Сказание за св. Теодосий Търновский. Голубинский 679.

[14]) Раковский, Асѣнь 51.

[15]) Евтимий, житието на св. Петка. Starine IX. 59.

[16]) Направена отъ Гази-Ферузъ-бея въ 839 г. геджра. Г. Н. Шишковъ, [История] на Българский народъ. Конст. 1873, 256. Хаджи Калфа нарича строителя на джамията въ кулата „завоеватель Фирнебей".

пу на брѣга на Янтра, срѣщо Трапезица; тя е сегашната троnолитска цьрква.

На дѣсний брѣгъ на Янтра се възвишава срѣщо Царедъ уединена скала съ увиснали страни висока сто лакти. върха, който прѣдставлява малко охолность, се намирала авната крѣпость Трапезица". Йоще Римлянитѣ прѣднаучили тоя пунктъ за укрѣпление, фундамента на което, редъ свидѣтелството на Г. Каницъ, йоще и сега може да види. На Трапезица царь Иоаннъ Асѣнь I направилъ ква св. Иоаннъ Рилский въ 1195 г., гдѣто се покоили мотѣ на тоя националенъ патронъ [17]), при нея въ цьрквата Апосголитѣ се пазилъ прахьтъ на св. Гавриила Лѣсновй [18]). Отъ всичко това сега нѣма никакви дири. Върха на апезица (народътъ го нарича Трепевица) е обраснал съ астие и служи за пасение на кози и овци. Прѣданието гори за блестящи царски палати и седемь цьркви, които се мирали на върха; споредъ условията на мѣстностьта тука можали да бждатъ само нѣкои тѣсни здания и малки цьрици. Тука много копаятъ за иманье и, вѣроятно, намиратъ мно драгоцѣнности. У политѣ на Трапезица, срѣща сегашната трополитска цьрква, се намирала славната, посвятена на св. митра цьрква, направена отъ Асѣня и Петра, гдѣто се конясвали българскитѣ царье. Незначителни остатъци отъ нея, авно стѣната на олтаря, търновци неотдавно сж заградили [19]). вѣтѣ крѣпости се съединявали съ мостъ на двѣ арки, къмъ който водели врата изъ града.

Самийтъ градъ Търново се простира на горѣпоменатий полуостровъ отъ Царевецъ на западъ до ближнитѣ планини и е добрѣ защитенъ отъ сѣверъ и югъ съ стрьмнитѣ брѣгове на рѣката. Въ врѣме на Хаджи Калфа прѣзъ Янтра имало

---

17) Евтимий, житието на св. Иоаннъ Рилский Гласник 22, 286.
18) Голубинский 663.
19) Даскаловъ 27.

само два моста, единъ къмъ Трапезица, другий — на югъ. Бав-но се увеличавалъ градътъ; йоще въ 1211 г. при Борила тука била само една голѣма църква[20]. Сърбина Доментианъ, който написалъ въ 1253 г. житието на св. Савва, говори, че църквата св. 40 мѫченици се намира „при рѣката Янтра въ новий градъ, въ мѣсто нарѣчено Търново“ [21]); оттука можало би да се заключи, че градътъ, собственно приградието на Царевецъ, отчасти е било направено при Асѣня II.

Църквата св. 40 мѫченици и находящата се при нея Велика Лавра била на сѣверната страна на градътъ у брѣга на рѣката. Много се разказва за погребени тамъ светци, особенно св. Илорионъ Могленский. Въ подземнитѣ гробове почивали умрѣлитѣ царье. Стѣнитѣ на църквата биле покрити съ надписи, които могатъ да се видятъ йоще и сега въ джамията. Освѣнъ това градътъ билъ напълненъ съ църкви и мънастири, които Турцитѣ слѣдъ завоеванието обърнали въ джамии или бани. Въ банитѣ често се срѣща скулптурна направа изображающа сцени изъ Новий Завѣтъ. Главната баня (башъ-хамамъ), наприм., била нѣкога църква св. Богородица.

Хребетътъ, който води изъ града на горѣ къмъ крѣпостьта, вѣроятно, е игралъ важна рола въ историята на старо Търново. Тържественнитѣ шествия сѫ могли да се явятъ тука въ всичкото си великолѣпие; тоя сѫщий хребетъ прѣдставлява и удобна арена за кървави сцени.

За околноститѣ на Търново, които сѫ напълнени съ високи скали и планини, ний имаме отъ епохата на послѣдния патриархъ Евтимий интересно извѣстие. „При града Търново, като отдѣляйки се само съ рѣката, се разстила и се вижда отъ всѣка страна една ливада, която богато се орошава отъ стекающитѣ се тамъ води и ласкае йоще отдалечъ взора съ прѣлестьта на водитѣ; тя е покрита съ дървета, разн

---

20) Синодъ 1211 г.: „сѣде въ иже тогда единой отъ великыхъ цръков
21) Доментианъ (Бѣлградъ 1865) 333.

образни цвѣтя и плодове; а надъ нея се възвишава гѫста и обширна гора. Тука се намирала църквата св. Богородица, гдѣто ежегодно се събиралъ за праздника изъ всичкий градъ народа съ жени и дѣца“ [22]). Отъ тия малко думи се види, че по-византийски учения калугеринъ, наредъ съ безсѫдържателнитѣ фрази и библейски въспоминания, можилъ тъй сѫщо да изобрази прѣкрасенъ ландшафтъ. Такива примѣри, за съжаление, сѫ много рѣдки. Киевский архиепископъ, Григорий Цамвлакъ, самъ си родомъ изъ Търново, който дава това описание, поменува, обаче, за ливадата само за това, че патриархъ Евтимий отмѣнилъ празднувавшето се тамъ тържество по причина на случившитѣ се тамъ безчинства. Отъ другитѣ източници ний узнаваме, че това мѣсто, което е расположено на югъ отъ градътъ, се наричало Света гора и че въ тамошний мънастирь св. Богородица нѣколко врѣме живѣлъ св. Теодосий Търновский [23]). Йоще въ врѣме на Хаджи Калфа стояла тамъ тая гора, която била пощадена, за да защищава добитъка отъ слънчевий пекъ [24]). Въ турско врѣме на тая оголена планина Турцитѣ ходили да си тържествуватъ праздницитѣ.

Малката равнина, лежаща къмъ югъ отъ оная страна на рѣката, се нарича Марино или Марнополе. На разстояние полвинъ часъ къмъ сѣверо-истокъ стои селото Арбанаси, за което прѣданието казва, че то било основано отъ 70 грьцки семейства по случай ожепванието на единъ царь за дъщерята на византийский императоръ; въ дѣйствителность селението не е по́ старо отъ 400 години [25]).

Всичката околность на Търново е напълнена съ мънастири. На разстояние единъ часъ по́ долу отъ града Янтра тече прѣзъ една долина, между два мънастиря, св. Троица и

---

[22]) Житието на Евтимий, Гласник 31, 277.
[23]) Rad VIII, 184.
[24]) Хаджи Калфа 42 (пише погрѣшно светифора).
[25]) Глед. гл. XVII.

Прѣображение; другитѣ мънастири сѫ скрити въ ближнитѣ низменности: Присовский (св. Архангелъ), Плаковский (св. Илия), Кѫпиновский (св. Никола) и т. н. Имената на тѣхнитѣ основатели, царье, царици и болѣри сѫ отдавна забравени, и тѣхнитѣ неоцѣнени рѫкописи разграбени и унищожени.

Търново, като мѣстопрѣбивание на царьетѣ, патриарситѣ и болѣритѣ, било центръ на всичкий български животъ въ XIII и XIV столѣтия. Гражданитѣ често приемали важно участие въ политическитѣ движения. Другояче било въ Сърбия. Сърбскитѣ кралеве и царье, подобно на много западни господари, нѣмали постоянна резиденция, а живѣли промѣнливо въ увеселителни окрѣпени зградн на Косово поле, въ Звѣчанъ, Паунъ, Сврчина, Породимлъ или въ градоветѣ Раса, Призренъ, а слѣдъ завоеванието на Македония въ Скопия и Прилѣпъ; по сетнѣ въ Крушевацъ, Смедерево, Бѣлградъ. По тоя начинъ, тамъ не е можалъ да се образува центръ за политический и литературний животъ.

Мирътъ, който царувалъ въ българскитѣ земи при Асѣня II, бърже подигналъ търговията. На Дубровничанитѣ, които малко по малко взели въ свои рѫцѣ всичката вѫтрѣшна търговия на полуострова, Асѣнь подарилъ голѣми привилегии [26]), споредъ които тѣ можили безпрѣпятственно да ходятъ, да продаватъ и купуватъ, като „най вѣрни и любими гости на моето господарство". Йоще дълго врѣме Добровничани поменували за „вѣрната дружба на високопрославений царь Иоаннъ Асѣня" [27]).

Тъй сѫщо се развилъ и църковний животъ. Мънастиритѣ получили отъ Асѣня II голѣми дарове; така Рилский [28]) и

---

26) Грамотата е попаднала изъ архива на Добровницката республика чрѣзъ посрѣдството на русский консулъ Гагичъ въ Петербургъ. Споредъ копието на Гагича най напрѣдъ я публикувалъ Шафарикъ (Pam. 2), споредъ оригинала — Срезневский, Извѣстия II (1852) и послѣ Миклошичъ, Mon. serb 3 и Раковский, Асѣнь 56 Погрѣшно я приписвали на Асѣня I, царството на когото никога нѣмало такъвъ обемъ, какъвъ-то се описва въ грамотата.

27) Въ 1253 г. Miklosich, Mon. serb. 35.

28) Safarik, Pam., 2 изд. 107.

огорскитѣ мънастири, Лавра и Протатонъ, а особенно бъл-кия мънастирь Зографъ [29]), които йоще уцѣлѣли отъ опусто-нието, което произвелъ на святий полуостровъ разбойника нский епископъ Севастский.

Привърженцитѣ на различни вѣроисповѣдания — право-вни, католици и богомили живѣли безпрѣпятствено въ цар-это на Асѣня. Върху търпимостьта на Асѣня относително омилитѣ се жалувалъ папата въ едно писмо къмъ венгерский лъ; ужь че давалъ убѣжище и покровителство на еретици-тъй щото всичкото му царство е прѣпълнено съ такива [30]). Асѣня II независимостьта на Търновската църква била знатa и отъ Гърцитѣ.

Асѣнь заключилъ съюзъ съ императоръ Ватацеса за иаване на латинската империя, на която той отъ какъ му върлили настойничеството, билъ сърдитъ. Но наскоро слѣдъ до-ждането на Иоанна де Бриеннъ въ Цариградъ, той билъ много вятъ съ войната противъ Венгритѣ. Тя происходила на тран-ванската граница, въ Влахия, около Бѣлградъ и Браничево. ата на Асѣня Александръ нанесълъ на Венгритѣ поражение плѣнилъ графа и воеводата на трансилванскитѣ Сикули, Бо-мира, синътъ на Собѣслава. Отъ своя страна Венгритѣ заня-празднага *северинска* [31]) областъ, т. е. Мала Влахия до

---

[29]) Евтимий въ Starine IX 57. Компилация, може би отъ XVI . изъ Хрисовулитѣ на Асѣня II и сина му Калимана I, дадени на настиря Зографъ, у Априлова, Бълг. грамоти (Одесса 1845) 31. Зо-фъ е ималъ тогава доходи отъ всичкото Българско царство, отъ вение риба на Дунава и въ Охридското езеро, притяжания въ Сѣръ ересъ), въ Никополь, София и др. При самий мънастирь царь Асѣнъ овѣдалъ да направятъ една кула, която била нарѣчена по името на на му «Михайловъ пиргосъ».

[30]) Theiner, Mon. Hung. I, 160. Подъ «heretici» тука не се разу-вать православни; тѣ постоянно се наричатъ «Schismatici».

[31]) Въ венгерскитѣ паметници «banatus de Sceurin, Leurino, reno, Zewerino, Severino,» въ славян. 1406 г. «Грѧдѫщу ми къ

Алута, кждѣто отъ всички страни на скоро захванали да с
стичатъ колонисти; тогава венгерскитѣ кралеве приели титл
кралеве но България и Кумания [32]).

Слѣдъ свършакътъ на тая война Асѣнь съ Ватацеса
обърналъ противъ Цариградскитѣ Латини. Войната открилъ В
тацесъ въ 1235 г. съ отнеманието на венецианский Галлипол
Асѣнь и Ватацесъ заедно съ женитѣ си се срѣщнали въ з
воеваний градъ. Послѣ на азиатский брѣгъ на Хелеспонтъ въ Лам
сакъ, отпразднували сгодяванието на дванадесето-годишний Теодор
сина на Ватацеса съ десего-годишната дъщеря на Асѣня Елен
Тамъ тъй сжщо била призната независимостьта на Търновска
църква отъ византийский патриархъ Германа, съ съгласието
патриарситѣ иерусалимский, антиохийский и александрийски
и *Иоакимъ*, архиепископъ търновский, въ присжтствието
много грьцки и български епископи, билъ тържествено про
веденъ патриархъ [33]).

Послѣ това събрание Българитѣ и Гърцитѣ захвана
да опустошаватъ Тракия до Цариградъ; нижната часть на М
рица била назначена като граница за завоеванията на двѣ
страни. Съюзницитѣ окржжили йоще въ сжщата година да
Цариградъ [34]).

Северину», «господинъ на северинско банство» (Венелинъ, Влахо—бъ
грамоти 22, 23, 57 и т. н.) Ср. Šafarik II, 219. Първий венгерск
банъ Северинский 1233 г. (Theiner I, 123).

[32]) Rex Bulgarie най напрѣдъ въ 1235 г. Fejer IV, 1. C
Roesler 286; вземанието въ плѣнъ графа на Сикулитѣ: грамота 12
г. Teusch und Firnhober, Siebend. Urkundenbuch XXV.

[33]) Отечественно извѣстие у Раковский, Асѣнь 51. Глед. А
ropolita, гл. 33. Nicephorus Gregoras I, 29. Визант. хроника 1391
Sitzber, der W. Akad. IX 343), Дриновъ, Истор. на бъл. църква
Голубинский 80.

[34]) Hopf 254, Макушевъ и др. Григорий IX пише н
декемврий 1235 г. на венгерский кралъ (Theiner, 1. c. 140) за
падението на Българитѣ и Гърцитѣ, като забѣлѣзва, че Латинитѣ
отблъснали «de novo civitate Constantinopolitana obsessa, iterato c
infinitis millibus» и заплашвали града. Значи осадата била къмъ к
на 1235 година.

Между това Асѣнь завоевалъ Пловдивъ, гдѣто Франкитѣ вѣроятно, се утвърдили йоще отъ врѣме поражението на Борила; въ 1219 г. тамъ сидѣлъ родственника на Рение, Нидерландецъ Жераръ де Стремъ (Gérard de Stroem). Бриеннъ, съуправителя на малолѣтний Балдуина II, ималъ въ Цариградъ не повече отъ 160 рицари и оржженосци; той билъ принуденъ да обезоржжи Гърцитѣ и да распрѣдѣли оржжието между наличнитѣ Латини. Генузцитѣ и Пизанцитѣ приготвили свои кораби, Венеция испратила 25 галери, а Хотфридъ II Виллгардуенъ, князь морейский, дошелъ на помощь съ флотилия и войска. Съ храбростьта си Латинитѣ успѣли да отблъснатъ осаждавшитѣ. Италиянцитѣ унищожили корабитѣ на Българитѣ и Гърцитѣ (1235). Асѣнь, когото папата напраздно придумвалъ да унищожи съюза съ Ватацеса, билъ отлжченъ на 25 май 1236 г. въ Римъ [35]).

Бриеннъ умрѣлъ въ 1237 година. Асѣнь вдругъ прѣстаналъ да цѣпи съюза съ Ватацеса. Възможно е, че къмъ това го е побудила устжпчивостьта на Балдуина II; а може би да му е внушило опасение възрастающето могжщество на никейский императоръ; дѣйствително сблъскванието между съперницитѣ било неизбѣжно за обладаванието на Цариградъ, защото и „царя на Българитѣ и Гърцитѣ" не би се отказалъ да установи тронътъ си на Босфора. Дъщеря си Елена, сгоденицата на византийский прѣстолонаслѣдникъ, той повикалъ въ Одринъ, ужъ да я види йоще единъ пжть, но я завелъ съ себе си въ Търново.

Като скъсалъ свръзкитѣ съ Ватацеса, Асѣнь влѣзълъ въ сношение съ папата. По негово собственно желание въ България билъ испратенъ (въ май 1237 г.) папский легатъ, епископъ Перуджийский, за да води прѣговори относително цари-

---

[35]) Theiner 1, 144.

градската империя. Легата билъ придруженъ отъ Иоанна Ви
гаузенский, Нѣмецъ изъ Вестфалия, бивши боснийский еписко
Но на 28 февруарий 1238 г. Григорий IX поискалъ отъ в
герский кралъ Бела IV да обяви кръстовий походъ прот
Асѣня, защото послѣдний не искалъ ужь да се присъед
къмъ римската църква и защищалъ богомилитѣ, съ които
името на католическата църква въ сжщото врѣме се водели к
вави войни въ Босна и южна Франция [36]). Такива сжщи
кания биле прѣдявени и на Императоръ Балдуина. Бела се
вилъ за война, съ намѣрение да завоюва България [37]).
кръстоносцитѣ, идящи противъ „еретицитѣ и схизматици“ Б
гари, обѣщали отпущение на грѣховетѣ. Но кръстовий похо
както се види, не се състоялъ; Асѣнь намѣрилъ за добрѣ
крито да се съедини съ Балдуина II, като неговъ „защитни

Ново движение на народитѣ размърдало истокъ. Кума
тѣ, уплашени отъ нахлуването на Татаритѣ изъ Россия, б
ли на тълпи изъ влахо-молдавскитѣ равнини, отчасти въ I
грия, отчасти прѣминавали Дунава на кожани мѣхове, напъ
ни съ въздухъ, и напълнили страната до Тракия. Много нар
заедно съ поблагороднитѣ се поселили въ България. И Латин
се сдружили съ тѣхъ. Въ 1239 г. Франкитѣ и Куманитѣ
дигнали да обсадятъ грьцкитѣ укрѣпления въ Тракия. Ко
Асѣнь штурмовалъ тамъ Цуруллонъ, дошло му внезапно и
стие, че супругата му Венгерка, синъ му и патриархъ I
кинъ умрѣли отъ моръ. Той приелъ това като наказание
вѣроломство, изгорилъ обсаднитѣ машини върналъ се дома,
пратилъ назадъ Елена и пакъ се примирилъ съ Ватацеса

Затруднителното положение на Латинитѣ постоянно
ло. Императоръ Фридрихъ II въ своята борба съ папата

---

[36]) Грамоти у Theinera 155—167.
[37]) Глед. ib. 166, 167, 170.
[38]) Акрополитъ у Stretter 729—730.

мѣрилъ естественни съюзници въ никейскитѣ и епирскитѣ Гърци. Балдуинъ II, когото покровителствувалъ папата, наскоро почувствовалъ гнѣва на императора. Асѣнь и Ватацесъ въ 1239 г. влѣзли въ прѣговори съ Фридриха II [39]), вслѣдствие на което Ватацесъ се оженилъ за незаконната дъщеря на императора и далъ клетва за вѣрность. Най сетнѣ въ 1240 г. Балдуинъ II встъпилъ прѣзъ Венгрия и България въ Цариградъ съ набраната въ Европа войска отъ 700 рицари и 20,000 конника; но даже и това подкрѣпление не можило да спре течението на работитѣ. Въ похода Франкската войска, макаръ и да имали съюзъ Българитѣ съ Ватацеса, намѣрила у първитѣ прѣдупрѣдително гостоприемство.

Епирский императоръ Теодора ний оставихме при Клокотница. Дълго врѣме той билъ държанъ подъ слабъ арестъ, до като царя заповѣдалъ да го ослѣпятъ за нѣкакви си интриги, отъ които той не се отучилъ даже въ плѣна. Въ 1240 г. Асѣнь се оженилъ за Ирина, дъщерята на плѣнений царь и освободилъ дяда си. Съ помощьта на Асѣня Теодоръ завладѣлъ Солунъ и взелъ въ плѣнъ брата си, „императоръ“ Мануила. Но по причина на своята слѣпота, той прѣдалъ управлението на сина си Иоанна.

Въ юний 1241 г. [40]) умрѣлъ Иоаннъ Асѣнь II, най великий отъ Асѣновци и наредъ съ Симеона най видний отъ всички българский царье. Синъ на възстановителя на царството той прѣкаралъ своята младость въ изгнание и се качилъ на бащина си прѣстолъ само слѣдъ тежки теглила и борби. Слѣдъ смъртьта си той оставилъ царство, което се простирало до три морета и положението на което между християнскитѣ държави било усилено, благодарение на дружественнитѣ отно-

[39]) Hopf 254.

[40]) Въ 1241 г. «circa festum S. Ioannis Assanus rex mortuus est.» Albericus 578. Това мѣсто на Алберика прави излишни хронологическитѣ съмнѣний на Голубинский 218.

царската крѣпость. Той пише [11]): „въ срѣдата на града се възвишава направената отъ дѣлани камъни шестоѫгълна крѣпость съ петь врати. Янтра го обхваща като съ лунний сьрпъ, и крѣпостьта, се съобщава съ вода при посрѣдството на двѣ кули“. Сега на върха стоятъ само печални развалини, но планината, гдѣто е била крѣпостьта, и сега йоще се нарича по-български Царевецъ, „царевъ градъ“, по-турски—хисаръ (крѣпость).

На Царевецъ се намирали палатитѣ [12]) на Асѣневци, Тертеровци и Шишмановци. Единъ палатъ билъ построенъ тука отъ царь Иоанна Александра, който държалъ тамъ съборъ около 1355 г. противъ богомилитѣ и евреитѣ [13]). Наредъ съ палатитѣ на свѣтский владика стоялъ палата на духовний глава на Българитѣ и патриархията, или съборътъ, „майката на цьрквитѣ на българското царство“, цьрквата Възнесение Христово [14]). Сега отъ нея нѣма никакви дири; споредъ русскитѣ лѣтописи, тя слѣдъ вземанието на града отъ Турцитѣ била обьрната въ джамия. До нея сияла цьрквата св. Петка (Παρασκευή), мощитѣ на която Иоаннъ Асѣнь II. съ дозволението на Франкитѣ, прѣчесълъ отъ прибрѣжното мѣсто Епиватисъ (тур. Боядосъ), 12 часа отъ Цариградъ, въ Търново и тамъ ги погребълъ въ „цръкви царствѣй“, която той, вѣроятно, нарочно за това построилъ [15]). Слѣдъ падането на Търново Турцитѣ заняли всичката кула и направили на 1435 г. на мѣстото на разрушената въ врѣме на войната цьрква св. Петка джамия, която сѫществува и сега [16]) Третята цьрковь св. апостоли Петръ и Павелъ се намирала

---

[11]) Hadschi Chalfa. Rumeli und Bosna. Aus dem Türk. von Jos. von Hammer. Wien 1812, 42.

[12]) полаты, иже суть сотворены топлоты радч. Доментиазъ 329.

[13]) Сказание за св. Теодосий Търновский. Голубинский 679.

[14]) Раковский. Асѣнь 51.

[15]) Евтимий, житието на св. Петка. Starine IX. 59.

[16]) Направена отъ Гази-Ферузъ-бея въ 839 г. геджра. Т. Н. Шишковъ. История на Българский народъ. Конст. 1873. 256. Хаджи Калфа нарича строителя на джамията въ кулата „завоеватель Фирнебей“.

олу на брѣга на Янтра, срѣщо Трапезица; тя е сегашната итрополитска църква.

На дѣсний брѣгъ на Янтра се възвишава срѣщо Царевецъ усдинена скала съ увиснали страни висока сто лакти. На върха, който прѣдставлява малко охолность, се намирала „славната крѣпость Трапезица". Йоще Римлянитѣ прѣдназначили тоя пунктъ за укрѣпление, фундамента на което, споредъ свидѣтелството на Г. Каницъ, йоще и сега може да е види. На Трапезица царь Иоаннъ Асѣнь I направилъ църква св. Иоаннъ Рилский въ 1195 г., гдѣто се покоили мощитѣ на тоя националенъ патронъ [17]), при нея въ църквата а Апостолитѣ се пазилъ прахътъ на св. Гавриила Лѣсновский [18]). Отъ всичко това сега нѣма никакви дири. Върха на Трапезица (народътъ го нарича Трепевица) е обраснал съ храстие и служи за пасение на кози и овци. Прѣданието говори за блестящи царски палати и седемь църкви, които се намирали на върха; споредъ условията на мѣстностьта тука сѫ можали да бѫдатъ само нѣкои тѣсни здания и малки църквици. Тука много копаять за иманье и, вѣроятно, намиратъ много драгоцѣнности. У политѣ на Трапезица, срѣща сегашната митрополитска църква, се намирала славната, посвятена на св. Димитра църква, направена отъ Асѣня и Петра, гдѣто се коронясвали българскитѣ царье. Незначителни остатъци отъ нея, главно стѣната на олтаря, търновци неотдавно сѫ заградили [19]). Двѣтѣ крѣпости се съединявали съ мостъ на двѣ арки, къмъ който водели врата изъ града.

Самийтъ градъ Търново се простира на горѣпоменатий полуостровъ отъ Царевецъ на западъ до ближнитѣ планини и е добрѣ защитенъ отъ сѣверъ и югъ съ стръмнитѣ брѣгове на рѣката. Въ врѣме на Хаджи Калфа прѣзъ Янтра имало

---

17) Евтимий, житието на св. Иоаннъ Рилский Гласник 22, 286.
18) Голубинский 663.
19) Даскаловъ 27.

само два моста, единъ къмъ Трапезица, другий — на югъ. Бавно се увеличавалъ градътъ; йоще въ 1211 г. при Борила тука била само една голѣма църква[20]). Сърбина Доментианъ, който написалъ въ 1253 г. житието на св. Савва, говори, че църквата св. 40 мѫченици се намира „при рѣката Янтра въ новий градъ, въ мѣсто нарѣчено Търново" [21]); оттука можало би да се заключи, че градътъ, собственно приградието на Царевецъ, отчасти е било направено при Асѣня II.

Църквата св. 40 мѫченици и находящата се при нея Велика Лавра била на сѣверната страна на градътъ у брѣга на рѣката. Много се разказва за погребени тамъ святци, особенно св. Иларионъ Могленский. Въ подземнитѣ гробове почивали умрѣлитѣ царье. Стѣнитѣ на църквата биле покрити съ надписи, които могатъ да се видятъ йоще и сега въ джамията. Освѣнъ това градътъ билъ напълненъ съ църкви и мънастири, които Турцитѣ слѣдъ завоеванието обърнали въ джамии или бани. Въ банитѣ често се срѣща скулптурна направа изображающа сцени изъ Новий Завѣтъ. Главната баня (башъхамамъ), наприм., била нѣкога църква св. Богородица.

Хребетътъ, който води изъ града на горѣ къмъ крѣпостьта, вѣроятно, е игралъ важна рола въ историята на старо Търново. Тържественнитѣ шествия сѫ могли да се явятъ тука въ всичкото си великолѣпие; тоя сѫщий хребетъ прѣдставлява и удобна арена за кървави сцени.

За околноститѣ на Търново, които сѫ напълнени съ високи скали и планини, ний имаме отъ епохата на послѣдний патриархъ Евтимий интересно извѣстие. „При града Търново, като отдѣляйки се само съ рѣката, се разстила и се вижда отъ всѣка страна една ливада, която богато се орошава отъ стекающитѣ се тамъ води и ласкае йоще отдалечъ взора съ прѣлестьта на водитѣ; тя е покрита съ дървета, разно-

20) Синодъ 1211 г.: „сѣде въ иже тогда единой отъ великыхъ цръковъ"
21) Доментианъ (Бѣлградъ 1865) 333.

образни цвѣтя и плодове; а надъ нея се възвишава гжста и обширна гора. Тука се намирала църквата св. Богородица, гдѣто ежегодно се събиралъ за праздника изъ всичкий градъ народа съ жени и дѣца“ [22]). Отъ тия малко думи се види, че по-византийски учения калугеринъ, наредъ съ безсъдържателнитѣ фрази и библейски въспоминания, можилъ тъй сжщо да изобрази прѣкрасенъ ландшафтъ. Такива примѣри, за съжаление, сж много рѣдки. Киевский архиепископъ, Григорий Цамблакъ, самъ си родомъ изъ Търново, който дава това описание, поменува, обаче, за ливадата само за това, че патриархъ Евтимий отмѣнилъ праздновавшето се тамъ тържество по причина на случившитѣ се тамъ безчинства. Отъ другитѣ източници ний узнаваме, че това мѣсто, което е расположено на югъ отъ градътъ, се наричало Света гора и че въ тамошний мънастирь св. Богородица нѣколко врѣме живѣлъ св. Теодосий Търновский [23]). Йоще въ врѣме на Хаджи Калфа стояла тамъ тая гора, която била пощадена, за да защищава добитъка отъ слънчевий пекъ [24]). Въ турско врѣме на тая оголена планина Турцитѣ ходили да си тържествуватъ праздницитѣ.

Малката равнина, лежаща къмъ югъ отъ оная страна на рѣката, се нарича Марино или Марнополе. На разстояние полвинъ часъ къмъ сѣверо-истокъ стои селото Арбанаси, за което прѣданието казва, че то било основано отъ 70 грьцки семейства по случай ожепванието на единъ царь за дъщерята на византийский императоръ; въ дѣйствителность селението не е по старо отъ 400 години [25]).

Всичката околность на Търново е напълнена съ мънастири. На разстояние единъ часъ по долу отъ града Янтра тече прѣзъ една долина, между два мънастиря, св. Троица и

[22]) Житието на Евтимий, Гласник 31, 277.
[23]) Rad VIII, 184.
[24]) Хаджи Калфа 42 (пише погрѣшно светифора).
[25]) Глед. гл. XVII.

Прѣображение; другитѣ мънастири сѫ скрити въ ближнитѣ низменности: Присовский (св. Архангелъ), Плаковский (св. Илия), Къпиновский (св. Никола) и т. н. Имената на тѣхнитѣ основатели, царье, царици и болѣри сѫ отдавна забравени, и тѣхнитѣ неоцѣнени рѫкописи разграбени и унищожени.

Търново, като мѣстопрѣбивание на царьетѣ, патриарситѣ и болѣритѣ, било центръ на всичкий български животъ въ XIII и XIV столѣтия. Гражданитѣ често приемали важно участие въ политическитѣ движения. Другояче било въ Сърбия. Сърбскитѣ кралеве и царье, подобно на много западни господари, нѣмали постоянна резиденция, а живѣли промѣнливо въ увеселителни окрѣпени згради на Косово поле, въ Звѣчанъ, Паунъ, Сврчина, Породимлъ или въ градоветѣ Раса, Призренъ, а слѣдъ завоеванието на Македония въ Скопия и Прилѣпъ; по сетнѣ въ Крушевацъ, Смедерево, Бѣлградъ. По тоя начинъ, тамъ не е можалъ да се образува центръ за политический и литературний животъ.

Миръть, който царувалъ въ българскитѣ земи при Асѣня II, бърже подигналъ търговията. На Дубровничанитѣ, които малко по малко взели въ свои рѫцѣ всичката вѫтрѣшна търговия на полуострова, Асѣнь подарилъ голѣми привилегии [26]), споредъ които тѣ можили безпрѣпятственно да ходятъ, да продаватъ и купуватъ, като „най вѣрни и любими гости на моето господарство". Йоще дълго врѣме Добровничани поменували за „вѣрната дружба на високопрославений царь Иоаннъ Асѣня" [27]).

Тъй сѫщо се развилъ и църковний животъ. Мънастиритѣ получили отъ Асѣня II голѣми дарове; така Рилский [28]) и

---

26) Грамотата е попаднала изъ архива на Добровницката республика чрѣзъ посрѣдството на русский консулъ Гагичъ въ Петербургъ. Споредъ копието на Гагича най напрѣдъ я публикувалъ Шафарикъ (Pam. 2), споредъ оригинала — Срезневский, Извѣстия II (1852) и послѣ Миклошичъ, Mon. serb 3 и Раковский, Асѣнь 56 Погрѣшно я приписвали на Асѣня I, царството на когото никога нѣмало такъвъ обемъ, какъвъ-то се описва въ грамотата.

27) Въ 1253 г. Miklosich, Mon. serb. 35.

28) Safarik, Pam., 2 изд. 107.

тогорскитѣ мънастири, Лавра и Протатонъ, а особенно бъл-
ския мънастирь Зографъ [29]), които йоще уцѣлѣли отъ опусто-
шето, което произвелъ на святий полуостровъ разбойника
нский епископъ Севастский.

Привърженцитѣ на различни вѣроисповѣдания — право-
ни, католици и богомили живѣли безпрѣпятственно въ цар-
то на Асѣня. Върху търпимостьта на Асѣня относително
милитѣ се жалувалъ папата въ едно писмо къмъ венгерский
тъ; ужь че давалъ убижище и покровителство на еретици-
тъй щото всичкото му царство е прѣпълнено съ такива [30]).
Асѣня II независимостьта на Търновската църква била
зната и отъ Гърцитѣ.

Асѣнь заключилъ съюзъ съ императоръ Ватацеса за
иване на латинската империя, на която той отъ какъ му
върлили настойничеството, билъ сърдитъ. Но наскоро слѣдъ до-
данието на Иоанна де Бриеннъ въ Цариградъ, той билъ много
итъ съ войната противъ Венгритѣ. Тя происходила на тран-
ванската граница, въ Влахия, около Бѣлградъ и Браничево.
та на Асѣня Александръ нанесълъ на Венгритѣ поражение
лѣнилъ графа и воеводата на трансилванскитѣ Сикули, Бо-
ира, синътъ на Собѣслава. Отъ своя страна Венгритѣ заня-
празднята *северинска* [31]) область, т. е. Мала Влахия до

---

29) Евтимий въ Starine IX 57. Компилация, може би отъ XVI
изъ Хрисовулитѣ на Асѣня II и сина му Калимана I, дадени на
настиря Зографъ, у Априлова, Бълг. грамоти (Одесса 1845) 31. Зо-
фъ е ималъ тогава доходи отъ всичкото Българско царство, отъ
енне риба на Дунава и въ Охридското езеро, притяжания въ Сѣръ
ресъ), въ Никополь, София и др. При самий мънастирь царь Асѣнъ
овѣдалъ да направятъ една кула, която била нарѣчена по името на
и му «Михайловъ пиргосъ».

30) Theiner, Mon. Hung. I, 160. Подъ «heretici» тука не се разу
атъ православни; тѣ постоянно се наричатъ «Schismatici».

31) Въ венгерскитѣ паметници «banatus de Sceurin, Leurino,
reno, Zewerino, Seuerino,» въ славян. 1406 г. «Грѫдѫщу ми къ

Алута, кѫдѣто отъ всички страни на скоро захванали да с стичатъ колонисти; тогава венгерскитѣ кралеве приели тит кралеве но България и Кумания [32]).

Слѣдъ свършакътъ на тая война Асѣнь съ Ватацеса с обърналъ противъ Цариградскитѣ Латини. Войната открилъ В тацесъ въ 1235 г. съ отнеманието на венецианский Галлипол Асѣнь и Ватацесъ заедно съ женитѣ си се срѣщнали въ з воеваний градъ. Послѣ на азиатский брѣгъ на Хелеспонтъ въ Лам сакъ, отпразднували сгодяванието на дванадесето-годишний Теодор сина на Ватацеса съ десето-годишната дъщеря на Асѣня Елен Тамъ тъй сѫщо била призната независимостьта на Търновска църква отъ византийский патриархъ Германа, съ съгласието н патриарситѣ иерусалимский, антиохийский и александрийски и *Иоакимъ*, архиепископъ търновский, въ присѫтствието н много грьцки и български епископи, билъ тържествено про веденъ патриархъ [33]).

Послѣ това събрание Българитѣ и Гърцитѣ захвана да опустошаватъ Тракия до Цариградъ; нижната часть на М рица била назначена като граница за завоеванията на двѣ страни. Съюзницитѣ окрѫжили йоще въ сѫщата година да Цариградъ [34]).

Северину», «господинъ на северинско банство» (Венелинъ, Влахо –бъл грамоти 22, 23, 57 и т. н.) Ср. Šafarik II, 219. Първий венгерск банъ Северинский 1233 г. (Theiner I, 123).

[32]) Rex Bulgarie най напрѣдъ въ 1235 г. Fejer IV, 1. C Roesler 286; вземанието въ плѣнъ графа на Сикулитѣ: грамота 12 г. Teusch und Firnhober, Siebend. Urkundenbuch XXV.

[33]) Отечественно извѣстие у Раковский, Асѣнь 51. Глед. A ropolita, гл. 33. Nicephorus Gregoras I, 29. Визант. хроника 1391 Sitzber, der W. Akad. IX 343), Дриновъ, Истор. на бъл. църква 8 Голубинский 80.

[34]) Hopf 254, Макушевъ и др. Григорий IX пише на декемврий 1235 г. на венгерский кралъ (Theiner, 1. c. 140) за паденнето на Българитѣ и Гърцитѣ, като забѣлѣзва, че Латинитѣ отблъснали «de novo civitate Constantinopolitana obsessa, iterato c infinitis millibus» и заплашвали града. Значи осадата била къмъ к на 1235 година.

Между това Асѣнь завоевалъ Пловдивъ, гдѣто Франкитѣ вѣроятно, се утвърдили йоще отъ врѣме поражението на Борила; въ 1219 г. тамъ сидѣлъ родственника на Рение, Нидерландецъ Жераръ де Стремъ (Gérard de Stroem). Бриеннъ, съуправителя на малолѣтний Балдуина II, ималъ въ Цариградъ не повече отъ 160 рицари и оржженосци; той билъ принуденъ да обезоржжи Гърцитѣ и да распрѣдѣли оржжието между наличнитѣ Латини. Генуэцитѣ и Пизанцитѣ приготвили свои кораби, Венеция испратила 25 галери, а Хотфридъ II Виллгардуенъ, князь морейский, дошелъ на помощь съ флотилия и войска. Съ храбростьта си Латинитѣ успѣли да отблъснатъ осаждавшитѣ. Италианцитѣ унищожили корабитѣ на Българитѣ и Гърцитѣ (1235). Асѣнь, когото папата напраздно придумвалъ да унищожи съюза съ Ватацеса, билъ отлжченъ на 25 май 1236 г. въ Римъ [35]).

Бриеннъ умрѣлъ въ 1237 година. Асѣнь вдругъ прѣстаналъ да цѣпи съюза съ Ватацеса. Възможно е, че къмъ това го е побудила устжпчивостьта на Балдуина II; а може би да му е внушило опасение възрастающето могжщество на никейский императорь; дѣйствително сблъскванието между съперницитѣ било неизбѣжно за обладаванието на Цариградъ, защото и „царя на Българитѣ и Гърцитѣ" не би се отказалъ да установи тронътъ си на Босфора. Дъщеря си Елена, сгоденицата на византийский прѣстолонаслѣдникъ, той повикалъ въ Одринъ, ужь да я види йоще единъ пжть, но я завелъ съ себе си въ Търново.

Като скъсалъ свръзкитѣ съ Ватацеса, Асѣнь влѣзълъ въ сношение съ папата. По негово собственно желание въ България билъ испратенъ (въ май 1237 г.) папский легатъ, епископъ Перуджийский, за да води прѣговори относително цари-

---

[35]) Theiner 1, 144.

градската империя. Легата билъ придруженъ отъ Иоанна Вил[illegible] гаузенский, Нѣмецъ изъ Вестфалия, бивши боснийский епископ[illegible] Но на 28 февруарий 1238 г. Григорий IX поискалъ отъ ве[illegible] герский кралъ Бела IV да обяви крьстовий походъ проти[illegible] Асѣня, защото послѣдний не искалъ ужь да се присъеди[illegible] къмъ римската цьрква и защищалъ богомилитѣ, съ които [illegible] името на католическата цьрква въ сжщото врѣме се водели кь[illegible] вави войни въ Босна и южна Франция [36]). Такива сжщи и[illegible] кания биле прѣдявени и на Императоръ Балдуина. Бела се го[illegible] вилъ за война, съ намѣрение да завоюва България [37]). [illegible] крьстоносцитѣ, идящи противъ „еретицитѣ и схизматици" Бъ[illegible] гари, обѣщали опущение на грѣховетѣ. Но крьстовий поход[illegible] както се види, не се състоялъ; Асѣнь намѣрилъ за добрѣ [illegible] крито да се съедини съ Балдуина II, като неговъ „защитникъ[illegible]

Ново движение на народитѣ размьрдало истокъ. Куман[illegible] тѣ, уплашени отъ нахлуванието на Татаритѣ изъ Россия, бѣг[illegible] ли на тълпи изъ влахо-молдавскитѣ равнини, отчасти въ Ве[illegible] грия, отчасти прѣминавали Дунава на кожани мѣхове, напълн[illegible] ни съ въздухъ, и напълнили страната до Тракия. Много наро[illegible] заедно съ по благороднитѣ се поселили въ България. И Латини[illegible] се сдружили съ тѣхъ. Въ 1239 г. Франкитѣ и Куманитѣ [illegible] дигнали да обсадятъ грьцкитѣ укрѣпления въ Тракия. Кога[illegible] Асѣнь штурмовалъ тамъ Цуруллонъ, дошло му внезапно изв[illegible] стие, че супругата му Венгерка, синъ му и патриархъ Ио[illegible] кинъ умрѣли отъ моръ. Той приелъ това като наказание [illegible] вѣроломство, изгорилъ обсаднитѣ машини върналъ се дома, [illegible] пратилъ назадъ Елена и пакъ се примирилъ съ Ватацеса [38][illegible]

Затруднителното положение на Латинитѣ постоянно р[illegible] ло. Императоръ Фридрихъ II въ своята борба съ папата [illegible]

---

[36]) Грамоти у Theinera 155—167.
[37]) Глед. ib. 166, 167, 170.
[38]) Акрополитъ у Stretter 729—730.

мѣрилъ естественни съюзници въ никейскитѣ и епирскитѣ Гърци. Балдуинъ II, когото покровителствувалъ папата, наскоро почувствовалъ гнѣва на императора. Асѣнь и Ватацесъ въ 1239 г. влѣзли въ прѣговори съ Фридриха II [39]), вслѣдствие на което Ватацесъ се оженилъ за незаконната дъщеря на императора и далъ клетва за вѣрность. Най сетнѣ въ 1240 г. Балдуинъ II встѫпилъ прѣзъ Венгрия и България въ Цариградъ съ набраната въ Европа войска отъ 700 рицари и 20,000 конника; но даже и това подкрѣпление не можило да спре течението на работитѣ. Въ похода Франкската войска, макаръ и да имали съюзъ Българитѣ съ Ватацеса, намѣрила у първитѣ прѣдупрѣдително гостоприемство.

Епирский императоръ Теодора ний оставихме при Клокотница. Дълго врѣме той билъ държанъ подъ слабъ арестъ, до като царя заповѣдалъ да го ослѣпятъ за нѣкакви си интриги, отъ които той не се отучилъ даже въ плѣна. Въ 1240 г. Асѣнь се оженилъ за Ирина, дъщерята на плѣнений царь и освободилъ дяда си. Съ помощьта на Асѣня Теодоръ завладѣлъ Солунъ и взелъ въ плѣнъ брата си, „императоръ" Мануила. Но по причина на своята слѣпота, той прѣдалъ управлението на сина си Иоанна.

Въ юний 1241 г. [40]) умрѣлъ Иоаннъ Асѣнь II, най великий отъ Асѣновци и наредъ съ Симеона най видний отъ всички българский царье. Синъ на възстановителя на царството той прѣкаралъ своята младость въ изгнание и се качилъ на бащина си прѣстолъ само слѣдъ тежки теглила и борби. Слѣдъ смъртьта си той оставилъ царство, което се простирало до три морета и положението на което между християнскитѣ държави било усилено, благодарение на дружественнитѣ отно-

---

[39]) Hopf 254.

[40]) Въ 1241 г. «circa festum S. Ioannis Assanus rex mortuus est.» Albericus 578. Това мѣсто на Алберика прави излишни хронологическитѣ съмнѣний на Голубинский 218.

шения съ съсѣднитѣ господари на Гърцитѣ, Сърбитѣ, Венгритѣ и Нѣмцитѣ. Българската господарственна цырква била призната отъ Гърцитѣ. Живитѣ търговски сношения, великолѣпнитѣ постройки и рѣдката религиозна свобода биле признацитѣ за височината на вѫтрѣшното състояние на господарството. При единъ храбъръ и опитенъ приемникъ на прѣстола това царство скоро би се развило и би достигнало пó голѣмо могѫщество. Но било писано другояче.

ГЛАВА XVII.

Послѣднитѣ Асѣневци.

Западвание на господарството при Калимана I (1241—1246) и *Михаила Асѣня* (1246—1251). — *Изгубвание тракийскитѣ* и *македонскитѣ провинции.— Убийството на Михаила, послѣдний изъ Асѣневци, отъ Калимана II.*

Слѣдъ Иоанна Асѣня II встѫпилъ на прѣстола синъ му отъ дъщерята на унгарский кралъ девятгодишний *Коломанъ* или Калиманъ I. Настойницитѣ на младий царь възобновили съюзътъ съ Ватацеса, послѣ което Франкитѣ заключили прѣмирие на двѣ години както съ тѣхъ, тъй и съ Ватацеса [1]).

Врьщанието на Татаритѣ изъ Хорватско прѣзъ Сърбия и България въ Россия имало много пагубни слѣдствия за страната: тогава или малко пò късно България захванала да плаща данъкъ на Татаритѣ, които отъ тогава въ течение почти половинъ вѣкъ имали важно влияние върху сѫдбата на България, макаръ че не въ такъвъ размѣръ както върху Россия [2]). Дарственната грамота на Зографский мънастирь [3]) и безуспѣшно·

---

[1]) Albericus 579.

[2]) Францисканецъ Вилгелмъ Рубриквисъ, който въ 1253 г. билъ въ Татария като посланникъ отъ френский кралъ Лодовика IX, причислява Българитѣ къмъ онѣзи народи, които плащатъ данъкъ на Татаритѣ. Recueil de voyages et de memoires. Paris 1839, IV, 216, 263, 275, 276, 304.

[3]) Глед. по горѣ, стр. 337. Подлинната грамота е била вѣроятно отъ 67(51) г, инд. I, 2 февр.,=1243 г. Априловъ, I. с.

то искание на папа Инокентий IV за присъединяванию римската църква [4])—ето всички важни събития въ к царувание на Калимана.

Императоръ Ватацесъ, като нѣмало отъ кого да въ Европа слѣдъ смъртьта на Асѣня, нападналъ въ 12 на солунский императоръ Иоанна, но достигналъ само т послѣдний се отказалъ отъ титлата императоръ. Въ 12 Ватацесъ излѣзълъ срѣщо Димитрия, брата и приемн Иоанна. На пѫтя къмъ Солунъ Ватацесъ получилъ въ септемврий, въ мънастиря Вира (сега градъ Фере или жикъ) на Марица, извѣстие за смъртьта на царь Ка чуло се, че той билъ отровенъ. Ватацесъ се рѣшилъ то да нападне на Българитѣ, за да отнеме отъ тѣхъ онѣз които нѣкога занялъ съ негово съгласие съюзникътъ му Нападението на Сересъ, съ което се начанала завоева война, било сполучливо. Нижната часть на града, коят защитена съ ветхи стѣни йоще отъ врѣмето на Калоян лесно взета, при което началника на крѣпостьта, Драго съпротивление се прѣдалъ. Той билъ награденъ съ пар пурпурова дрѣха. Безъ съпротивление се прѣдали жите укрѣпений и стоящий при политѣ на Перинъ планина ((*Μελένικος*), родомъ Гърци отъ Пловдивъ. Въ течение колко недѣли се подчинила всичката родопска страна в Цѣпина и Станимака, всичка Македония съ Стобъ, (мѣстоположението не е извѣстно), Велбуждъ, Скопия, Просѣкъ и съ областьта Овчеполе. Между това се в валъ и епирский деспотъ *Михаилъ II* да заеми Ал западна Македония. По тоя начинъ въ три мѣсеца бил бени всички завоевания на Асѣня II [5]).

---

[4]) Raynald a. 1245 n. 11.

[5]) Главний свидѣтель на тѣзи събития Георгий Ак (род 1220), който билъ отъ 1236 г. на господарственна отличавалъ се като господарственъ човѣкъ и полководецъ и

Тогава побѣдителя се обьрналъ къмъ Солонъ. Йоще нея зима Димитръ билъ изгоненъ и владенията на старий му баща, ослѣпений Теодоръ, биле ограничени въ южно-македонскитѣ градове Воденъ, Островъ и Старидолъ.

Слѣдъ смъртьта на Калимана на несъвършеннолѣтний му братъ *Михаила Асѣня* (1246—1257 г.), когото зовели обикновенно *Мицо* (*Μυτζῆς*), уменшително отъ Михаилъ, се паднало въ наслѣдство господарството и война [6]). Майка му Ирина Епиротка управлявала вмѣсто него [7]). Срѣщо Вагацеса нищо не можало да се направи, трѣбвало да се задоволятъ съ миръ и да се откажатъ отъ изгубенитѣ земи, т. е. отъ полвината господарство.

На скоро се открила нова война на западъ. Добровничани се свадили съ срьбский кралъ Стефана Урошъ I. Като слаби за да воюватъ сами, тѣ заключили на 15 юний 1253 г. настѫпателенъ и отбранителенъ съюзъ противъ Сърбитѣ съ Михаила Асѣня, бащата на когото много благоволилъ къмъ тѣхната республика. Споредъ запазенитѣ свѣдѣния за договорътъ, Българитѣ и Доброзничани трѣбвало да дѣйствоватъ въ отношение къмъ Сърбитѣ всѣкога заедно, т. е. заедно да воюватъ противъ срьбский кралъ или да живѣятъ съ него въ миръ. Въ случай на война Дубровничани трѣбвало да извадятъ всички свои морски и сухопѫтни сили. Ако би царя да завоюва Сърбия, Дубровничани не трѣбвало да даватъ убѣжище въ своя градъ нито на кралъ Стефана Урошъ, нито на брата му Стефана Владислава. Въ тоя случай царя се задължавалъ да под-

---

валъ длъжность на великий Леготетъ. Неговото *Χρονικὴ συγγραφή* доходи до 1261.

[6]) «Мицесъ по сетнѣ у Пахимера (349), шуря на Теодора Ласкариса и приемникъ на Асѣна II, споредъ моето мнѣние, не е другъ освѣнъ *Михаилъ Асѣнь*. Името Мицо, Мицовъ и сега се срѣща у Българитѣ. Ср. гл. XVIII, забѣл. 3.

[7]) Монета у Любича, Opis jugoslavenskih novaca. Zagreb 1875, таб. II, № 17, има надписъ: Ц (царь) Михаилъ—Ц (царица) Ерина.

твърди всички правови (льготни) грамоти, дадени на Добровничани отъ сърбский кралъ. Българскитѣ търговци въ Дубровникъ и дубровнишкитѣ въ България се ползоватъ съ еднакви привилегии. Къмъ тоя съюзъ се присъединилъ на 22 май 1254 г. Радославъ Хлмский жупанъ (въ западна Херцеговина), вассалъ на венгерский кралъ. Но йоще въ августъ сжщата година кралъ Урошъ се помирилъ съ Дубровничани и утвърдилъ всички тѣхни прѣдишни привилегии [8]). Тогава той се помирилъ и съ царь Михаила и му станалъ дядо.

Едноврѣменно съ това Българитѣ имали прѣпирни съ Венгритѣ; понѣ кралъ Бела IV се жаловалъ на папата [9]) въ 1254 г. че земята му, която недавно опустошили Татаритѣ, се присѣснявала къмъ истокъ отъ Руситѣ и Бродницитѣ, къмъ югъ отъ Българитѣ и Босняцитѣ [10]).

Въ онова врѣме, когато българский царь застрашавалъ Сърбитѣ и Венгритѣ, Ватацесъ получилъ съ новъ походъ да расшири своитѣ владѣния въ Македония. Старий Теодоръ подбуждалъ племенника си деспота *Михаила II* къмъ война противъ Византийцитѣ, но бързото нахлуване на императора унищожило плана му. Воденъ билъ занятъ, Кьстория и Дѣволъ се прѣдали. Иоаннъ Главашъ, комендантa на Кастория, се присъединилъ къмъ императора, на когото се покорилъ и албанский прѣдводитель Голѣмъ (*Γουλάμος*) отъ Елбассанъ (*Ἄλβανον*). Ватацесъ завладѣлъ всичката страна отъ Адрия до Вардаръ, имен-

---

[8]) Miklosich, Monumenta Serb. 35—47. Orsat Pucic Scatie. Poviestnica Dubrovnika. Задеръ 1865 стр. 39.

[9]) Theiner, Mon. Hung. I, 230 за Бродницитѣ ср. Safarik II, 153 и Ламанский, Объ угорской Руси (въ соч. о Славянахъ въ М. Азии).

[10]) Въ 1247 г. Бела подарилъ на Иоаннитский орденъ всичка Кумания (Влахия), при което не влизала земята на истокъ отъ рѣка Алута, принадлежаща на Сенеслава, влашкий князь, за когото историята споменувала като за първий румжнский князь. Но владичеството на палестинскитѣ рицари не намѣрило въ равининитѣ на Влахия добра почва за себе си. Roesler 286 сл.

но градоветѣ: Кроя, Охрида и Прилѣпъ (1254). Въ състава на византийското господарство отново влизали областитѣ, които били изгубени слѣдъ Алексѣя III, и за пъленъ успѣхъ на Ватацеса липсовалъ само Цариградъ.

На 30 ноемврий 1254 г. Ватацесъ умрѣлъ; наслѣдника му билъ талантливий, но болничавий му синъ *Теодоръ II Ласкарисъ*, който билъ оженень за Елена, дъщерята на Асѣня II. Щомъ чулъ това извѣстие Михаилъ Асѣнь, той незабавно се рѣшилъ да отнеме отъ шуря си изгубенитѣ въ 1246 г. земи. Съ помощьта на славянското селско население били взети назадъ крѣпостнитѣ мѣста на сѣверната стрампина на Родопа, а именно Станимака, Перущица, Кричимъ, Цѣпина; по натагъкъ областьта Охридо въ центра на Родопа съ укрѣпленията Устрой, Перперакий (на рѣка Перперекъ), Ефремъ (сега Еврем-кюй, на Арда) и Кривусъ. Само крѣпостьта Мониакъ останала у Византийцитѣ [11]), но по-голѣмата часть отъ Македония пакъ се присъединила къмъ българското царство. Между това Ласкарисъ се дигналъ срѣдь зима изъ Одринъ, ограбилъ Веррея и съ своитѣ машини принудилъ родопскитѣ крѣпости да се прѣдадатъ. Само планинската страна Цѣпина (стр. 28) оказала ожесточено съпротивление. Мислили да нападнатъ на нея отъ къмъ югъ и сѣверъ изведнаждъ, но идящитѣ изъ Македония войски внезапно се изплашили въ врѣме на прѣминаванието въ дълбокитѣ долини отъ тръбни звукове, върнали се назадъ и оставили всичкий обозъ плячка на планинскитѣ овчери. Драгота, който прѣди прѣдаде Сересъ, сега се присъединилъ къмъ Българитѣ и заобиколилъ Мелникъ. Но когато императора се явилъ неочакванно прѣзъ тѣсний Рупелский проходъ (стр. 54) на помощь, Драгота погиналъ подъ конскитѣ копита на осаждавшата войска, която се обърнала да бѣга. Послѣ това Гърцитѣ взели Велесъ, Прилѣпъ и Овчеполе (Νευστάπολις).

---

[11]) Acropolita 114, 119: Ахридо, ср. Heerstrasse 97 Safarik II, 243.

Прѣзъ пролѣтьта на 1257 г. билъ заключенъ мир чрѣзъ посрѣдството на Стефана Урошъ I [12]), дядото на царя Цѣпина била очистена и всички български области въ Родоп и Македония останали за Гърцитѣ. Тригодишнитѣ кръвопроли тия биле съвършенно безплодни [13]).

Въ врѣме на тая война Венецианцитѣ нападнали (125 г.) изъ Цариградъ, който все йоще принадлежалъ на Латинитѣ на българский приморский градъ Месемврия и взели тамъ гла вата на св. Теодора, своя прѣдишенъ патронъ (прѣди св. Марка [14]

Въ 1257 г. Михаилъ Асѣнъ слѣдъ несполучливий и ходъ на послѣдната война станалъ необичливъ и билъ убит около Търново отъ братовчеда си Калимана при сѫдѣйствие на недоволнитѣ търновски граждани. Убиецътъ завладѣл прѣстола и удовѣлата царица. За да спаси дъщеря с Стефанъ Урошъ I се упѫтилъ за Търново, но прѣ той да иде тамъ, немезида сполетела узурпатора Калимана който безцѣлно се скиталъ изъ страната. Съ неговата смър българский прѣстолъ съвършенно осиротялъ. Династията на Ас новци до толкова вече нѣмала прѣданность въ народа, щото п ближнитѣ ѝ членове и роднини благоразсѫдили да побѣгнатъ Цариградъ; гдѣто отпослѣ фамилията Ἀσὰν до самато падан

---

[12]) У Акрополита въ изданията Ρῶσος Οὔρος. По час просто Οὔρος. Феслеръ, Гебгарди, Енгелъ и Палаузовъ приписвали то име на русский князь Ростислала, тогавашний банъ на Мачва (Machow Неосновательностьта на това съпоставление е доказалъ въ 1841 го Палацкий (O ruském knizetí Rostislavovi, Radhost II, 272), а въ ново врѣме Голубинский 219. *Урошъ* Акрополитъ пише Οὔρος; др гитѣ Византийци Οὔρεσις.

[13]) Rubriquis, ed cit. 394, говори за тая война: «Filius Vas tacii debilis est et bellum habet cum filio Assani, qui similiter est ga cio (garcou) et attritus servitude Tartarorum »

[14]) Hopf 260.

на Византийската империя занимавала важно мѣсто между тамошнитѣ голѣмци [15]).

По тоя начинъ династията на Асеновци се прѣкратили още на третото поколѣние. Блестяще било началото на нейното царуване. Братьята Асѣнь и Петръ, потомци отъ древнята прѣславска династия отхвърлили грьцкото иго и основали въ Дунавска България ново господарство, побѣдоноснитѣ успѣхи на което не малко спомогнали за паданието на монархията на Комнени. Третий братъ Калоянъ доставилъ на българскитѣ управители законно положение между християнскитѣ господари. Неговитѣ губителни войни биле главна причина за скорошното распадвание на ново-основаната Латинска империя. При Иоанна Асѣня II могжществото на Българското господарство достигнало своя апогей. Но слѣдъ смьртьта на великий царь се оказало, че всичко това могжщество и величие биле свьрзани съ живота на единъ чолѣкъ, съ смьртьта на когото и се прѣкратили. Мечтьта на Асѣня и неговата династия била, както се вижда изъ наслѣдената отъ врѣмето на Симеона титла „царь на Българитѣ и Гърцитѣ,“ славянска монархия съ главенъ градъ Цариградъ. Неговитѣ приемници не биле даже въ състояние да удьржатъ своето владичество надъ македонскитѣ и тракийскитѣ Славяни. Цариградското франкско господарство паднало по печаленъ начинъ слѣдъ скърбната смьрть на послѣдний изъ Асѣновци. Но възникналото на негово мѣсто ново Византийско господаротво станало за България не по малко опасно,

---

15) Acropolita, гл. 73 Неговото свидѣтелство, като съврѣменно, трѣбва да се счита за главенъ источникъ. Приведенитѣ родственици беле явно незаконни или ближни, тъй като Акрополитъ право говори, че слѣдъ смьртьта на Калимана нѣмало законни наслѣдници: *ἔρημος ἐπαναλείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχή.* Споредъ Пахимеръ самъ си Михаилъ (мицесъ) побѣгналъ въ Цариградъ.

макаръ и да е било основано главно при дѣйствието и по[...]щьта на Българитѣ [16]).

---

[16]) Родословната на Асѣневци.

Петръ a) *Иоаннъ Асѣнь I* b) *Колоянъ* Сестри N N
Супруга Елена «но- ва царица,» въ калугер- ство Евгения cp.) | Супруга Куманка | *Борисъ* d) ж. на Кало- яна. | Деспо[т] Славъ

Иоаннъ Асѣнь II ж: f) 1. Анна въ канугер. Анисия 2. Анна или Мария 3. Ирина, въ калугер. Ксения. | Александръ. Севостократоръ g) *Калиманъ II.* | Мария ж. на имп. Хенр[ихъ]

2) *Калиманъ I* род. въ 1232 г. ум. въ 1246 г. h) | 2) Елена. ж. на Тео дора Ласка- риса. | 2) Тамара. ж. Михаила Коминнъ | 3) *Мих Асѣнь* ж. дъщ. на Уреша | Бѣлослава на Стефана Владислава. Ма[рия]

Иоаннъ IV Ласкарисъ | Ирина ж. на *Константина* | Дъщеря k) ж. Севасто- кратора Петра | Теодора или Ан[на] Жупанъ Дѣ- ша m)

a) У Ansbert Kalopetrus. b) Иоаннъ: Евтимий, житието Иоанна Рилский. c) Евтимий у Раковский, Асѣнь 13; синодикъ, ib d) «un neveu Jahans Burus», Cary Rad 5, 158. Hopf 220. e) Es[...] estoit en guerre contre Bourillo, qui ses cousius germains estoit Vel[en]ciennes cap. II. f) Albericus 578. Синодикъ 52. 2-ра жена тамъ, с[...] и Евтимия, Анна, у Акрополита—Мария. g) Синодикъ 51, Acropol[...] Stritter 722, Alb. 536. h) Acrop. 733 i) ib. 738. k) Mikl. Mon Serb. l) Acrop. 733, 733. m) Бѣлослава и Дѣша: грамота въ Rad. jug[...] Rad. I, 135.

ГЛАВА XVIII.

Граждански войни. Царь Константинъ Асѣнь. Узурпаторъ Ивайло. Владичеството на Татаритѣ.

Вѫтрѣшни смутове и прѣврати. Сърбина Константинъ Асѣнь (1258—1277). — Война съ Венгритѣ. Съюзъ на неаполитанский Анжу съ Сърбитѣ и Българитѣ противъ Византия. — Интригитѣ на царица Мария. Въстание. Управлението и смъртьта на Ивайло (Лахана) (1274—1279). Византийский претендентъ Иоаннъ Асѣнъ III. — Георгий Тертерий (1280 - 1292) основатель на нова династия.— Нашествия на ханъ Ногай. — Царь Смилецъ, татарский вассалъ. — Ханъ Чоки.—Святславъ, освободитель на отечеството (1294).

Слѣдъ смъртьта на Калимана II болѣритѣ свикали събрание за да изберать новъ царь. Изборатъ падналъ на Сърбина Константинъ, синъ на Тиха и унука на Стефана Неманя [1]), храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владения на когото се намирали близо до София, у политѣ на Витоша. За да запази право на наслѣдство, той се оженилъ за дъщерята на императоръ Теодора Ласкарисъ, унуката на Асѣня II, и приелъ име Константинъ Асѣнь [2]). Първата си жена, съ която се напус-

---

[1]) «Св. Симеонъ Немань мой дѣдо», говори той въ една грамота, Safarik, Pam. 23. «Калоянъ севастократоръ, братовчедъ на царя, унука на св. Стефана, кралъ на Сърбитѣ», четемъ въ надписитѣ (1259) на Бояна, подъ Витошъ (Гласник VII, 189). Родството било несъмнѣнно по женска линия.

[2]) Константинъ Асѣнь и въ двѣтѣ приведени надписа.

налъ, той испратилъ въ Никея, като залогъ за миръ, което, споредъ византийската нравственость, съвсѣмъ не се показвало тогава прѣдусждително [3]).

Между това Никейската империя, макарь да се усилвала отъ година на година, била принудена да води кървави войни съ Епиротитѣ. Тамошний деспотъ Михаилъ II занялъ, въ съюзъ съ Сърбитѣ, всичка западна Македония (1254 год.), при което той обсадилъ въ Прилѣпъ военноначалника и историка Акрополита и го взелъ въ плѣнъ. За главна опора му служили неговитѣ зетеве Вилгелмъ Виллгрдуенъ, князя ахайский и кралъ Монфредъ, който захваналъ тогава да се утвърдява въ Албания чрѣзъ заеманието на Корфу, Драчъ, Валона и Бератъ. Но поражението на съюзната епирото-морантска войска въ Ворилската гора при Прилѣпъ [4]) съкрушило могжществото на деспота (1259).

Слѣдъ смъртьта на Теотора II Ласкарисъ (въ августъ 1259 г.) наслѣдовалъ въ Никея синъ му *Иоаннъ IV*, шуря

---

[3]) Така е описано уцаряванието на Константина отъ Акрополита, който, като византийский посланникъ, лично се запозналъ съ новий царь въ 1260 г Съвършенно другояче съобщава за това пó сетнѣ Георгий Пахимерь (живѣлъ отъ 1242—1308). Тука зетя на Асѣня II, шурята на Теодора Ласкарисъ, Мицесъ (Μυτζῆς) се сражавалъ нещастливо съ Гърцитѣ и вслѣдствие на това станалъ до толкова необичливъ отъ многочисленнитѣ могжществени болѣри, щото тѣ пригласили на прѣстола полу сърбина Константина. Константинъ се сражавалъ нѣколко години съ Мицеса, до като побѣгналъ послѣдний въ Месемврия, прѣдалъ града на Гърцитѣ (1265), за което получилъ земя при Скамандра. Подобно на това гласи пó сетнѣ разказа на Никифора Григора (1295—1360). Слѣдъ смъртьта на бездѣтний Михаила Асѣня сѣдналъ на прѣстола мжжа на сестра му, Мицесъ, човѣкъ изнеженъ, изгоненъ отъ Константина, нарѣченъ Тихъ. Туземни ржкописи за съжеление, нѣма. Той Μυτζῆς по български Мицо билъ сжщий Михаилъ Асѣнь. Пó новитѣ историци видѣли въ него новъ царь между Каломана II и Константина. Палаузовъ въ своя «Ростиславъ Мачевский» (Журн. Мин. Нар. Просв LXXI), смѣсилъ и тритѣ тѣзи съобщения и само повече затъмнилъ въпроса (Palacky, Radhost II, 259 и Голубинский 214).

[4]) Fallmerayer, Gesch. von Morea, II, съ сл. Hopf 283,

на новий българский царь. Но слѣдъ една година това момче било свалено и ослѣпено отъ *Михаила VIII*, първий отъ Палеолозитѣ. Узурпатора, человѣкъ енергиченъ, встжпилъ въ дружески сношения съ Българитѣ; Акрополитъ се явилъ около Рождество 1260 г. въ качество на посланникъ въ Търново и билъ тамъ блестателно приетъ [5]). Въ слѣдующата година се испълнило завѣтного желание на никейскитѣ Византийци. На 25 юний 1261 г. военачалника Алексѣй Малиссенъ Стратегопулъ сварилъ Цариградъ неприготвенъ и го заелъ безъ кръвопролитие. Балдуинъ II побѣгналъ въ Евбея. Отъ тогава исчезнали отъ равнинитѣ на Тракия франкскитѣ желѣзни рицари, но паметьта за тѣхъ живѣе и до сега въ разказитѣ на българский народъ. Йоще и сега разказватъ за „Латинитѣ," исполински хора, три пжти по голѣми отъ обикновеннитѣ смъртни.

Царь Константинъ въ първо врѣме на своето царуване билъ принуденъ да обьрне всичко свое внимание на сѣверъ. Тамъ дълго врѣме происходили войни съ Венгритѣ. Йоще въ 1260 г., когато сж воювали Венгритѣ съ чешкий кралъ Пржемислъ Отокаръ II, Българитѣ нападнали на северинский банатъ, но биле разбити отъ магистра Лаврентия и лишени отъ своята плячка. За да ги заплаши, побѣдителя заповѣдалъ за примѣръ да обѣсятъ край дунавский брѣгъ една часть отъ плѣннитѣ [6]). Между 1260—1264 гг. князъ Стефанъ, на когото било довѣрено управлението на Седмоградието, прѣдприемалъ противъ Българитѣ петь похода, въ това число два подъ лично свое началство, при което завоевалъ Видинъ. Подъ началството на магистръ Егидий Венгритѣ проникнали до стѣнитѣ на Търново [7]). Тогава Стефанъ снаредилъ „contra Paleologum

[5]) Acropolita cap. 84.

[6]) Грамота Фейера, IV. 2 p. 60, 199.

[7]) Свѣдѣнията за това сж много ограничени. Най повече въ грамотата на Стефана 1270 г. Fejer IV 3, 54. Usque ad castrum Turnow *ib.* IV. 2 525. За вземанието на Видинъ поменува Thuroez (*Schwandtner*, Script. rer. hung. I, 188).

imperatorem Graecorum" експедиция (подробноститѣ ѝ не сж извѣстни), която опустошила византийскитѣ области [8]). Слѣдъ качването на кралевский прѣстолъ (1270) той се наричалъ постоянно „rex Bulgaria," титла, която баща му Бела IV тъй сжщо, макаръ и рѣдко, употрѣбявалъ [9]). Отъ туй врѣме се начеватъ притязанията на венгерската корона върху България.

На югъ имало тъй сжщо сериозна борба. Благодарение на увѣщанията на царица Ирина, която имала непримирима вражда съ Михаила VIII, защото по прѣстжпенъ начинъ лишилъ отъ прѣстола брата ѝ Иоанна IV, Константинъ обявилъ на императора война, която се свършила безуспѣшно. Въ послѣдне врѣме той билъ завладѣлъ значителна частъ отъ Тракия и Македония, въ послѣдната особенно Скопие, областитѣ Порѣчие, Пологъ и околностьта на Прилѣпъ [10]), а сега трѣбвало да отстжпи на Византийцитѣ не само Пловдивъ и Станимака, но тъй сжщо и важнитѣ градове Месемврий и Анхило. Разсърденъ отъ това, Константинъ встжпилъ въ съюзъ съ Селджукский султанъ Изеддина, който се намиралъ въ Енесъ при устието на Марица и даже съ Татаритѣ въ южна Россия, които (1265) тъй опустошили Тракия, че дълго врѣме слѣдъ това, казватъ, че не се виждало на полето земледѣлецъ [11]). Българското царство тогава се лишило окончателно отъ македонскитѣ си области. Йоще отъ края на XII ст. въ Македония господствовали на редъ Византийци, Българи, Латини, Епироти и Сърби, до като послѣднитѣ къмъ края на XIII ст. захванали да прѣобладаватъ. Въобще съчувствието за образование народни господарства исчезнало слѣдъ въвежданието на ленната система и

---

[8]) Fejer IV, 2. 344, 469; 3, 54.

[9]) Глед. стр. 345. 1260 (Fejer IV. 2-9), 1261 (ib. 48), 1263, 1270 (644).

[10]) Хрисовулъ на Константина даденъ на мънастиря Св. Георгий на горага Вирпинъ при Скопие. (Saf. Pam. I. c).

[11]) Pachymeres I, 210, 439. Gregoras I, IV c. 6. p. 99.

итѣ държави на полуострова са разложили на множество ократни, отчасти почти самостоятелни, които въ тѣзи мѣсцѣто често происходили войни, се присъединявали обикнокъмъ по силний.

Слѣдъ смъртьта на Ирина (1270) Константинъ се ожеза Мария, племенницата на Михаила VIII. За зестра даца царя Мессемврия и Анхило. Когато Палеологъ се отъ да испълни обѣщанието си, Константинъ захваналъ датви за война, и само благодарение на съюза съ ханъ я, полководеца на владѣтелитѣ на Златната орда, прѣдъ ществото на когото треперали всички при Понтъ и Дунава, ратора сполучилъ да отблъсни нахлуванието на разсърде- Българи.

Но Византийцитѣ се заплашвали отъ друга страна съ по̀ опасенъ врагъ. Честолюбивий и енергичний Карлъ I, ий неополитанский кралъ изъ домътъ Анжу, при двора на намѣрилъ убѣжище испъдений латинский императоръ Балъ II и слѣпий Иоаннъ IV Ласкарисъ, се готвилъ за пода възстанови латинската империя. На 23 май 1267 г. заключенъ въ Витербо договоръ между Карла и Балдуина; това Балдуинъ подарявалъ провинциитѣ, които се намирающе въ ръцѣтѣ на неприятеля. Въ занятитѣ йоще отъ ригѣ на Манфреда градове Драчъ, Валона и Канинъ и въ Корфу, които се прѣдали на Карла, той намѣрилъ твърпора на полуострова. На скоро му се покорили и албанѣ планински области; даже Никифоръ, епирский деспотъ, клетва за вѣрность на неаполитанский кралъ. Но грубона неаполитанскитѣ чиновници, насилственното въвеждана католицизмътъ и лошото отнасяние съ албанскитѣ заици въ италиянскитѣ земи не помагали, за да може франквладитество да стане обичливо за Албанцитѣ.

Въ Българитѣ и Сърбитѣ Карлъ Анжуский намѣрилъ съюзници. Множество южни Славяни встъпили на служ-

ба при неаполитанский кралъ и даже се прѣселили на италианска земя. На островъ Исхий възникнала българска колония, въ Неаполъ се поменува „vicus qui vocatur Bulgarus“ (1323), а въ неаполитанскитѣ източници 1270—1401 г. се срѣщатъ много лица съ имена Slavi, Sclavoni, Sclavelli, Bulgari, Bulgarelli [12]). Въ Сърбия усърдна застѫпница за неаполитанскитѣ интереси се явила жената на Стефана Урошь I кралица Елена, дъщерята на Бълдуина II, която до самата си смъртъ имала голѣмо влияние върху политиката прѣзъ всичко врѣме на управлението на мѫжа ѝ и синоветѣ ѝ Драгутинъ и Милутинъ. Въ богатий италиански архивъ се срѣщатъ много свѣдѣния за прѣговоритѣ на Карла съ югославянскитѣ владѣтели. Йоще въ септемврий 1271 г. краля очаквалъ извѣстници отъ Сърбия и отъ империята Загора“ (България) [13]). Въ 1273 г. дошле въ Неаполь сърбский, и българский посланници, съ по 60 конника и рицаря Николай де Сентъ Омеръ, франкский владѣтель на беотийска Тива, ги придружилъ назадъ въ отечеството имъ въ качество на кралский посланникъ. Разбира се, че съ по̀ близката Сърбия повече се водели прѣговори, отколкото съ далечната България.

Михаилъ VIII не можалъ да избѣгне приближающата се буря. Когато императора не сполучилъ да привлече Сърбитѣ на своя страна (1272) [14]) и тѣ обявили война, той, за да унищожи съединенното нападание на Неаполитанцитѣ, Сърбитѣ и Българитѣ се рѣшилъ да встѫпи въ прѣговори за унията съ папата. На събора, който билъ свиканъ за тая цѣль въ 1274 г. отъ Григорий X въ Лионъ, византийскитѣ посланници се отрѣк-

---

[12]) Макушевъ, Италианскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріалы для Славянской исторіи С.-П. Б. 1871 II, 29, 70—72. Пакъ отъ него, Славяне въ Албаніи (стр. 150) 31 сл.

[1]) Глед. гл. XXV, 1.

[4]) Pachumeres y Stritter 195 сл. година слѣдъ муралта chronograhpie byz II (Bâle 1875) 425.

ъ схизмата. Лукавий Палеологъ мислилъ при тоя случай ищожи при помощьта на папата славянскитѣ църкви въ ›во и Печь (Ипекъ). Съ тая цѣль той възстановилъ йоще !72 г. съ хрисовулъ еллинизованний охридский патриар- въ сѫщий обемъ, който той ималъ въ 1020 г.; съ това ѣ църкви на Сърбия и България си изгубвали правата за ›твувание [15]). Неговитѣ посланници указвали въ Лионъ на че тѣзи църкви биле основани безъ позволението на па- въ онова врѣме, когато Гърцитѣ, въ съюзъ съ Славяни- оевали съ Латинитѣ, и слѣдователно безъ всѣко право и и възстановението на мнимата стара Юстиниановска ох- а църква, къмъ епархията на която принадлежала по го- а часть на тогавашна Сърбия и България [16]). Въ Цари- обаче тѣзи прѣговори възбудили силно неудоволствие, ието се готвилъ скорошенъ край на унията. Родната сестра ператора Евлогия поддържала враговетѣ на унията, при намѣрили дѣятелна помощница въ дъщеря си, българска- ›рица Мария. Многочисленни извѣстници (калугери) ходи- жду Търново и Цариградъ, за да доставять корресponden- между майката и дъщерята. Даже египетский султанъ се ла царицата, макаръ и безъ успѣхъ, да подбуди къмъ › противъ Михаила VIII.

Въ това врѣме се случило само по себе си едно нез- телно събитие, което рѣшило сѫдбата на България. Царь

---

[15]) Грамота (Авг. 6780) у Голубинский 259. Въ 1273 г. (и Михаилъ подтвърдилъ тъй сѫщо правата на отдавно прѣкратена- рква «Jnstiniana prima», която била лъжливо отождественна съ ската. Лоший прѣводъ на тоя подлинникъ, направенъ вѣроятно лахъ или Гръкъ, се намиралъ въ копие отъ XVI или XVII вѣкъ ф. Григоровича. Извлечения изъ текста въ числото на книжята койний Шафарика.

[16]) Подробно у Дринова, Българската и Сръбската църква Лионский съборъ 1274 г. въ Браил. Период. Списание 1873 'р. Capacelatro, Storia dei regno di Napoli (1840) 350—355.

Константинъ си счюпилъ кракътъ и вслѣдствие на това доби... такава болѣсть, щото не можалъ свободно да ходи. Тогава М... рия взела при себе си малолѣтний си синъ Михаила „Багряно... родний“ за съуправитель прѣбрала въ ржцѣтѣ си всичката власт... и съ интригитѣ си подхвьрлила страната на голѣми бѣдствия (1277) [17]. Въ България живѣлъ тогава единъ князь, който по... случай на болѣстьта на царя и несъвършеннолѣтието на наслѣд-ника е можаль да бжде опасенъ съперникъ. Въ Балкана, вѣ-роятно на западъ, владичествовалъ полусамостоятелний деспотъ Яковъ Святславъ, отъ русско потекло. За прьвъ пжть за него се поменува въ 1262 г. [18]. Може би за своето владѣние той да е билъ обязанъ на Венгритѣ, които турили тогава и въ Мач... ва (при Бѣлградъ) вассалний князъ Ростислава, тъй сжщо Ру... синъ. Въ 1271 г. вземалъ участие въ миръть, заключенъ отъ Пржемисла Отокара II съ Стефана V, венгерский кралъ, и... редъ съ срьбский кралъ Урошъ тъй сжщо Svetislaus imperato... Bulgarorum [19]. Полеологъ му далъ за жена втората сестр... на ослѣпений Ласкарисъ и по тоя начинъ той станалъ родн... на на царь Константина. Отъ този Святслава Мария се избa... вила съ забѣлѣжително коварство [20]. По нейно приглашен... и обѣщание на свободно пропущание Свѣтславъ дошелъ в... Търново. Тука се разиграло въ църквата въ врѣме на свяще... ническата молитва при блескътъ на свѣщитѣ слѣдующата сц... на. Царицата разгърнала плаща, пригърнала съ една ржка с...

---

[17]) Pachymeres y Stritter 763. Записка въ българский кодек... 6785—1277 г. изд. отъ Ганка въ Cas Cesk. musea 1851, а отъ Д... ничичъ въ Starine I, 86.

[18]) Святславъ проводилъ въ 1262 г. на киевский архиеписко... Кириллъ III копия отъ номоканона съ прѣписка: «Всея русскыя зе... ли благодержавнаго рода моего, их же отрасль и корѣнь азъ бы... святыхъ отьц моихъ.» Востоковъ, Описаніе рук. Румянц. библі... С.-Петерб. 1842, 290.

[19]) Emler, Regesta Bohemiae et Moraviae II, 302.

[20]) Pachymeres ed. Conn. I. 430.

на си Михаила, а съ другата Святслава и съ това публично усиновила послѣдний, макаръ той вече отдавна да е прѣкаралъ юношеската възрасть. Но наскоро излъганий князъ падналъ жертва отъ интригитѣ на своята „майка“ (1276). Много други прѣдадени на царя болѣри станали тъй сжщо жертва на лукавата царица; но заедно съ нейнитѣ успѣхи расла и ненавистьта противъ нея, която отъ день на день се усилвала особенно въ Търново.

Въ сжщото врѣме, когато въ столицата биле заняти съ византийски интриги отъ най безсрамно свойство, всичката страна била подхвърлена безпрѣпятствено на татарскитѣ разбойнически нападение. Тогава на сцената се явява разбойника Ивайло, бивши овчеръ [21]) хитъръ, распаленъ човѣкъ; прѣкора му билъ Бърдоква по грьц. (лахна). Тоя дързостенъ авантюристъ разказвалъ. че хортувалъ на сънъ съ святцитѣ и распространявалъ различни пророчества, че той билъ испратенъ за голѣми работи. Наскоро около него се събрала значителна войска. Той взелъ да се облича по княжески; опасанъ съ мечъ, той гордо вървѣлъ на конь прѣдъ своитѣ полчища. Подирь това слѣдъ като сполучилъ два пжти да разбие Татаритѣ, къмъ него се присъединили цѣли области и даже много болѣри. Царь

---

[21]) Съ такова име той до сега нигдѣ не се поменува. Азъ се основавамъ на прѣписката въ евангелието, написана въ 6786 г. (1 септем. 1278—1 септ. 1279) «въ дни царѣ Ивайла и при епискупѣ Нишевсцѣмъ Никодимѣ въ лѣто 6787 индиктъ 7, еги стояху Гръци подъ градомъ Тръновомъ» (Гласника 20, 245). Тука се има прѣдъ видъ обсадата на Търново отъ Византийцитѣ, когато искали да въскачатъ на прѣстола Иоанна Асѣня III. Ивайло подъ никой начинъ не е царь Асень III, както мисли Голубинский (12), тъй като той никога не е билъ осжжданъ отъ Гърцитѣ. *Κορδοκούβας κεκλημένος, τό δ'ὄνομα ἡ Ἑλλήνων γλῶσσα εἰς λάχανον ἐκλαμβάνει, καὶ Λαχανᾶς ἐντεῦθεν φημίζηται.* Pachymeres I. 431. По прѣдложението на Срезневский (Бесѣда 1857 II). тука, по всѣка вѣроятность, слѣдва да се чете *Βορδοκούβας* (*λάχανον* по бълг. бърдовка). Името *Λαχανᾶς* се срѣща тъй сжщо и въ византийската история; ср. Никитъ Акомината 372, 374.

Константинъ, като изгубилъ отъ врѣмето на болѣстьта си вслѣдствие поведението на жена си, почти всички свои прѣвърженци, съ сила събралъ незначителна войска и се сразилъ съ Ивайла. Съ силенъ натискъ войската на царя била распрьснната и самъ царя билъ убитъ беззащитно на своята колесница (по болѣсть той не можилъ да ѣзди конь), прѣзъ зимата на 1277 г. Всичкий народъ тичалъ подъ знамената на великий мжжь, който, въсползованъ отъ благоприятностьта на военното щастие, захваналъ да покорява градоветѣ [22]).

Въ Византия тѣзи събития произвели голѣмо смущение. Захванали да се боятъ, да не би дързостий узурпаторъ да възобнови нахлуванието на Асѣня II и Калояна. Императоръ Михаилъ побързалъ да иде въ Одринъ, за да бжде по близо къмъ границата. Най напрѣдъ той искалъ да привлече на своя страна Ивайла, но наскоро се рѣшилъ да прѣдстави за претендентъ на прѣстола подъ име царь *Иоаннъ Асѣнь III* нѣкого си Иоанна отъ семейството на Асѣновци [23]), когото оженилъ за дъщеря си Ирина. Ако би това да не се сполучило, то Иоаннъ трѣбвало да се доволствова само съ титлата византийский деспотъ. Грьцкитѣ войски се упжтили въ България. за да се сражаватъ за Иоанна противъ Ивайла и противъ Мария, която йоще се държала въ Търново. Много болѣри биле привлечени къмъ страната на новий царь съ подараци и обѣщания.

Мария, която се застрашавала отъ търновскитѣ граждани, гърцитѣ и Ивайло, искала, както и да е, да спаси короната за себе си и за сина си Михаила, и се прѣдала на Ивайла. Узурпатора изслушалъ нейнитѣ пратенници и имъ отговорилъ, че той нѣма нужда да приема като даръ това, което благодарение на неговата военна сила, било почти въ ржцѣтѣ

---

[22]) За Ивайло глед. Pachymeres I. 430, 466. Nicephorus Gregoras, I. 130.

[23]) Говорятъ, че билъ синъ на Мицеса. Глед. гл. XVII забѣл. 6 и XVIII забѣл. 3.

му; ако ли той, за да избѣгне излишно кръвопроливание, приема миролюбивото прѣдложение на царицата, то това е отъ негова страна милость оказана къмъ нея. Тогава вратата на Търново се отворили за полчищата на хайдугина — царь и Мария се оженила за Ивайло и извършила коронацията (пролѣтьта 1278 г.). Но истьнчената по грьцки царица скоро се наситила на грубий планинский херой. Отъ двѣ страни го нападнали двама непримирими врагове Татари и Гърци. Ежедневно се проливала кръвь; храбритѣ Българи побѣждавали съ неочаквани нападения. Съ ужасъ отивали на бой грьцкитѣ войници, тъй като Ивайло не щадилъ никого. Макаръ че Търново е било почти съвършенно окржжено отъ Гърцитѣ [24]), но войната се продължавала безкрайно. Въ началото на 1273 г. изъ Търново изведнъждъ се распространилъ слухъ, ужъ че Ивайло падналъ въ сражението противъ Татаритѣ. Тогава Търновскитѣ граждани незабавно отворили вратитѣ, прѣдали на Гърцитѣ Мария и сина ѝ, и съ радость посрѣщнали новий царь *Иоанна Асѣня III*, слѣдъ когото наскоро пристигнала и жена му. Трудната отъ узурпатора Мария завели въ Одринъ. Българитѣ не я запомнили съ зло, но тогава когато въ Българскитѣ цьркви на всички умрѣли царици се въспѣвала вѣчная паметь, нея не я счели достойна за такава честь.

Иоанъ Асѣнь III, като човѣкъ съ несамостоятеленъ характеръ, не можалъ да се удьржи. Най много привьрженци ималъ Георгий *Тертерий* (*Τερτερῆς*) [25]). Като происходилъ отъ благородно семейство и билъ роднина съ най силнитѣ родове, той станалъ много обичливъ, благодарение на своята храбрость

---

[24]) Pachymeres I. 446: *πολλαῖς μὲν οὖν ταῖς ἀμφὶ τὸν Ἀσὰν δυνάμεσι περιεστοχίζετο.* Тука се относя горипоменатата старосл. приписка отъ първата полвина на 6787 г.: когато Гърцитѣ стояли подъ града Търново.

[25]) Азъ пиша *Тертерий:* на Тертерий старий. Поменикъ у Раковский, Асѣнь 52. *Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν.* Pachymeres II. 265.

и умъ. Асѣнь, като го считалъ за опасенъ съперникъ, и
да го привьржи къмъ себе си съ роднинство, той го назн
деспотъ и го оженилъ за сестра си; прѣдишната си жена
гарка и сина ѝ Святслава Тертерий трѣбвало да испрат
Никея като заложници.

Тогава неочакванно прѣдъ вратата на Търново, на
на голѣма войска се явилъ Ивайло, когото считали да е
рѣлъ, и завзелъ всички пѫтища които водели изъ града.
рьстений Татаринъ *Касимбекъ* (*Τζασίμπαξις*), който малко
ди това далъ клетва за вѣрность на Иоанна Асѣня III
качество на протостраторъ (главнокомандующий на Българ
послѣ се изгубилъ изъ Търново, се явилъ съ Ивайла, кат
говъ протостраторъ. Императоръ Михаилъ не се забавилъ
испрати помощь на зетя си. Но византийский полководецъ
ринъ съ 10000 души билъ съвършенно разбитъ отъ Ивай
17 юлий 1280 г. [26]). Слѣдъ нѣколко недѣли на 15 авг
сѫщото истеглила и друга войска, 5000 души, която била
пратена на помощь подъ прѣдводителството на Априна; т
ла унищожена нѣгдѣ въ Срѣдня-Гора. При такива обсто
ства Тертерий можилъ много лесно да отвлече болѣритѣ и
ската отъ неблагоразумний царь и да ги склони на
страна. Иоаннъ Асѣнь III не считалъ себе си безопасенъ
Търново и тайно побѣгналъ прѣзъ Месемврий въ Цариг
като испразнилъ прѣдварително хазната. Тая малодушна пос
ка на Асѣня, когото до тогава покровителствовалъ Мих
прѣдизвикалъ безграниченъ гнѣвъ у послѣдний; всички н
старания да свърже България съ Византия, се оказали
напраздни [27]). При голѣмо ликувание на народа Георгий
теририй I билъ коронясанъ за царь (въ края на 1280 г.)

---

[26]) *Ἐπὶ τῷ Διαβαινᾷ* (неизвѣстно мѣстоположение) 446; второто сражение *κατὰ τὸν ἔξω ζυγόν*, ib.

[27]) Потомцитѣ на Асѣня III занимавали въ Византия д
мото падание на империята високи господарственни длъжности. *(А*

Слѣдъ възвишението на Тертерий Ивайло разбралъ, че силитѣ му не сж достатъчни за да си възвърни прѣстола и за това се упжтилъ за помощь при старий ханъ Ногай, който господствовалъ въ края на XIII вѣкъ надъ южна Россия и който твърдѣ често давалъ да чувствоватъ тежестьта на своята властъ върху съсѣднитѣ на Россия страни, Литовско, Венгрия и България. При дворътъ на ханъ Ногая Ивайло се срѣщналъ съ своя врагъ Иоанна Асѣня III. И двамата просили помощь противъ Тертерия. Ногай приелъ и двамата съ еднаква любезность, взелъ даровѣтѣ, много имъ обѣщалъ, но нищо не испълнилъ, развождалъ ги съ себе си въ своя лагеръ по южно-руссийскитѣ стѣпи. Най сѣтнѣ, веднаждъ, като пировалъ, напилъ се пиянъ и заповѣдалъ да заколятъ Ивайло и другаря му Касимбека. Асѣнь III избѣгналъ тая участь само благодарение на Евфросиния, незаконната дъщеря на императора Михаила, която живѣла въ харема на степний князъ, жертва на дипломатическитѣ сношения.

Така се завършилъ живота на забѣлѣжителний царь овчеръ и селянинъ Ивайло! Името му се ползовало съ голѣмо уважение въ массата на народа. Когато въ 1294 г. се появилъ лъже-Ивало (псевдо-лахана), то къмъ него се стекли много български жители изъ византийска Тракия, за да се сражаватъ подъ неговото знаме противъ малоазийскитѣ Турци; но скоро и тоя авантюристъ си намѣрилъ смьртьта не отъ Турцитѣ, а въ темницата на недовѣрчивитѣ Византийци.

Тертерий I не билъ приятелъ на Византийцитѣ. Въ съюзъ съ него и съ Сърбитѣ Карлъ I Неаполитанский захваналъ отдавна подготовляемата отъ него настжпателна война противъ Византийцитѣ. Отбрана войска 8000 Франки, Арапи и Албанци обсадила Бератъ, но била унищожена въ априлий 1281 г. отъ грьцкитѣ войски, които се явили на помощь [28]).

---

[28]) Норf 324 сл.

Карлъ I отъ това не се уплашилъ и въ сжщата година привлякалъ къмъ своя съюзъ и Венецианцитѣ. Въ юний и юлий 1281 г. дошло въ Неаполъ посолство „magnifici principis, imperatoris Bulgarorum;“ съ това посолство се отправили въ България двама неаполитански рицари Гираций де Никотера и Корфиотъ Иоаннъ Испанъ, за да довършатъ прѣговоритѣ отъ името на своя кралъ [29]). Тертерий се опитвалъ тъй сжщо да свърже сношение съ тессалийский князъ, Иоанна, противъ когото императоръ Михаилъ викалъ на помощь Ногая [30]). Обаче въ слѣдующата година сицилийската вечерня разрушила всички планове на Карла I за въстановение латинското владичество на истокъ. На 11 декемврий 1282 г. умрѣлъ и Михаилъ VIII.

Отъ съюза противъ Византийцитѣ само Сърбитѣ извлекли полза. Тамъ управлявалъ отъ 1281 г. [31]), хитрий и неуморимий *Стефанъ Урошъ II*, съ прѣзиме *Милутинъ*. Йоще въ първата година на своето царувание той завзелъ всичка сѣверна Македония. Пологъ подъ Шаръ (стр. 55), Скопия съ околноститѣ, Овчеполе, Злетово и Пиянецъ, тогава когато до туй врѣме византийската граница доходила до крѣпостьта Липлянъ на Косово поле. Неговитѣ нападения се простирали до Сересъ и Влахиотската земя, т. е. Епирский деспотатъ (стр. 285). Наскоро му се покорили Дебръ, Кичава и Поречь (стр.

---

[29]) Макушевъ, Итал. арх. II. 28.

[30]) Pachymeres у Stritter'a 787. Hopf 329.

[31]) Погрѣшно относятъ къмъ 1275 г. встжпванието му на прѣстола. Отъ заключителната забѣлѣжка на съврѣменний нему ржкописъ (Miklosich, Mon. serb. 561. Starine V, 31) се вижда, че 6794 година (1 септем. 1285—1 септ. 1286) била пета отъ неговото управление. А се родилъ Милутинъ въ 1253 г. (Muralt, Chron. byz. II. 471). Г. Иванъ Павловичъ, въ сборника на лѣтописитѣ подъ заглавие «Житiя краль србьскихъ» (Бѣлградъ 1877) 1, 200, привожда нѣкои съмнѣния противъ справедливостьта на нашата ректификация; но ср. моята рецензия въ Cas. ceského musea 1876, 652. Въ 6885 г. инд. V=1276/7 г. царувалъ йоще Стефанъ Урошъ I (прѣписка въ съврѣменний ржкописъ, Starine IX, 234), а въ 1281 г. владѣлъ кралъ Стефанъ Драгутинъ надъ *всичка* Сърбия.

Карлъ I отъ това не се уплашилъ и въ сѫщата година привлякалъ къмъ своя съюзъ и Венецианцитѣ. Въ юний и юлий 1281 г. дошло въ Неаполъ посолство „magnifici principis, imperatoris Bulgarorum;" съ това посолство се отправили въ България двама неаполитански рицари Гираций де Никотера и Корфиотъ Иоаннъ Испанъ, за да довършатъ прѣговоритѣ отъ името на своя кралъ [29]). Тертерий се опитвалъ тъй сѫщо да свърже сношение съ тессалийский князъ, Иоанна, противъ когото императоръ Михаилъ викалъ на помощь Ногая [30]). Обаче въ слѣдующата година сицилийската вечерня разрушила всички планове на Карла I за въстановение латинското владичество на истокъ. На 11 декемврий 1282 г. умрѣлъ и Михаилъ VIII.

Отъ съюза противъ Византийцитѣ само Сърбитѣ извлекли полза. Тамъ управлявалъ отъ 1281 г. [31]), хитрий и неуморимий *Стефанъ Урошъ II*, съ прѣзиме *Милутинъ*. Йоще въ първата година на своето царувание той завзелъ всичка сѣверна Македония. Пологъ подъ Шаръ (стр. 55), Скопия съ околноститѣ, Овчеполе, Злетово и Пиянецъ, тогава когато до туй врѣме византийската граница доходила до крѣпостьта Липлянъ на Косово поле. Неговитѣ нападения се простирали до Соресъ и Влахиотската земя, т. е. Епирский деспотатъ (стр. 285). Наскоро му се покорили Дебръ, Кичава и Поречь (стр.

---

[29]) Макушевъ, Итал. арх. II. 28.

[30]) Pachymeres у Stritter'a 787. Hopf 329.

[31]) Погрѣшно относятъ къмъ 1275 г. встѫпванието му на прѣстола. Отъ заключителната забѣлѣжка на съврѣменний нему рѫкописъ (Miklosich, Mon. serb. 561. Starine V, 31) се вижда, че 6794 година (1 септем. 1285—1 септ. 1286) била пета отъ неговото управление. А се родилъ Милутинъ въ 1253 г. (Muralt, Chron. byz. II. 471). Г. Иванъ Павловичъ, въ сборника на лѣтописитѣ подъ заглавие «Житія краль србьскихъ» (Бѣлградъ 1877) 1, 200, привожда нѣкои съмнѣния противъ справедливостьта на нашата ректификация; но ср. моята рецензия въ Cas. ceského musea 1876, 652. Въ 6885 г. инд. V=1276/7 г. царувалъ йоще Стефанъ Урошъ I (прѣписка въ съврѣменний рѫкописъ, Starine IX, 234), а въ 1281 г. владѣлъ кралъ Стефанъ Драгутинъ надъ *всичка* Сърбия.

55); отъ 1286 г. нему се повиновала всичка Босна. Братъ му *Стефанъ Драгутинъ* управлявалъ въ Сирмия и Мачва. Албанцитѣ тъй сжщо му се клели въ вѣрность, а въ 1296 г. той взелъ Драчъ. Съ папата и съ домътъ Анжу той при посрѣдничеството на майка си Елена франкска билъ въ приятелски сношения. Съ католицитѣ той се обхождалъ ласкаво, подарилъ на църквитѣ имъ мѣста и билъ даже поставенъ подъ покровителството на св. Петра (1291). Само слѣдъ смъртьта на Елена (1314) разбрали въ Римъ, че неговата прѣданность къмъ апостолский прѣстолъ исходила отъ невѣроятната за онова врѣме религиозна търпимость. Въ неговий съвѣтъ въ Которъ (1305 г.) засѣдавали на редъ съ двамата источни двама епископи католически и даже „дѣдо" на баснийскитѣ богомили [32]). Въ брачнитѣ дѣла „свети краль," както го наричали слѣдъ смъртьта, не се стѣснявалъ много: той билъ женинъ четире пжти, три пжти слѣдъ испъждание прѣдишнитѣ си жени. Третята си жена, дъщерята на Тертерия, той, безъ да му мисли много, далъ на Византийцитѣ слѣдъ заключванието на мира въ 1228 г., като ималъ намѣрение да се ожени за Симонида, дъщерята на императора Андроникъ по голѣмий. Въ възвишението на Сърбия Милутину принадлежатъ голѣми заслуги; той поддържалъ търговията, издалъ нови закони и основалъ много болници, мънастири и църкви. Въ врѣме на неговото четиредесеть-годишно управление Сърбия придобила такова положение, че ждбинитѣ на полуострова се рѣшавали отъ тогава не въ Византия или Търново, а при сърбский дворъ.

Андроникъ по голѣмий, приемникъ на Михаила, заключилъ съ Тертерия миръ (1284), споредъ който послѣдний, отлжченний отъ българската църква заради вторий си бракъ, испратилъ сестрата на Асѣня III въ Цариградъ, а самъ взелъ назадъ първата си жена [33]). Въ 1291 г. папа Николай IV от-

[32]) Rački, Bogomili i Patareni, Rad VII. 168—174. Mon. Serb. 69.

[33]) Pachymeres ed. II, 57.

ново напраздно се опитвалъ да привлече къмъ унията „император Георгия“ и патриарха Иоакима III; сръбската кралица Елена въ сѫщата година лично придумвала къмъ това тестя (дядо) на сина си [34].

Могѫществото на Ногая между това приемало заплашителни размѣри. Въ 1285 год. Татаритѣ нахлтали едноврѣменно въ Венгрия и България. Тѣ прѣминали Балканитѣ и опустошили Тракия и Македония. Тъй като имало опастность, да не би влашкитѣ овчери, които странствували между Цариградъ и Визия, да се присъединятъ къмъ Татаритѣ, то Византийцитѣ се рѣшили да ги прѣселятъ въ Азия. Много хора и стада паднали жертва отъ студената зима, когато това се извършвало. Тертерий не билъ въ състояние да противостои на тѣзи варварски орди, които опустошавали на своитѣ дребни коньe подобно на щурцитѣ въ нѣколко дни обширни области. За да се удържи на прѣстола той трѣбвало да ожени дъщеря си за сина на Ногая Чоки.

Господарството захванало да се распадва. Въ Видинъ и въ всичка западна България управлявалъ самостоятелно князъ *Шишманъ*, родоначалникъ на послѣдната Българска династия, който подобно на Тертеревци билъ роднина съ пришлитѣ кумански благородни. На чело на българскитѣ и татарскитѣ полчища той неочакванно нападналъ на Сърбия и проникналъ, като опустошавалъ страната, до Хвостна, гдѣто мислилъ да ограби богатата архиепископска църква въ Печъ (Ипекъ). Но, говорятъ че огненно знамение на небето оплашило и распръснало войската му. Послѣ Милутинъ занялъ Видинь. Шишманъ побѣгналъ прѣзъ Дунава въ венгерский северинский банатъ. Споредъ мирний договоръ той получилъ назадъ своитѣ земи и се оженилъ за дъщерята на сръбский жупанъ Драгоша [35].

---

[34]) Theiner, Mon. Slav. 375, 377 Голубинский 83.

[35]) Даниилъ 117—119. Грамота на Милутича въ пѫтешествието на Григоровича 44. Шафарикъ, Gesch. d. südslav. III, 22, отноcи това събитие къмъ 1292 година.

Заплашванията отъ татарский ханъ заставили Тертерия наскоро да побѣгне изъ своята опустошена страна. Той се обърналъ къмъ Византийцитѣ, но Андроникъ се отказалъ да го приеме, като се боялъ отъ Ногая. Нещастний царь се криялъ въ околноститѣ на Одринъ, до като го испратили Византийцитѣ на заточение.

Татарский ханъ турилъ на българский прѣстолъ (ок. 1292) въ качество на царь—данникъ болѣрина Смилеца (*Σμίλτζος*), който билъ оженинъ за Гркиня, дъщеря на севастократора Константина и унука на императора Андроника II [36]. Неговитѣ имущества се намирали при Тополница, гдѣто и сега йоще при селото Акжджа между Татаръ Пазарджикъ и Ихтиманъ се виждатъ развалинитѣ на „Смилецова мънастиръ", построенъ споредъ находящий се тамь надписъ отъ „княза Смилеца" въ 1286 г. въ врѣме на царь Георгя Тертерий [37].

---

[36]) Родословна на Тертеревци и първитѣ български родове.

Смилецъ царь ж. дъщеря на Константина (a) — Радославъ Севастократоръ — Войсилъ (b)

N

дъщеря (c) супр. Стефанъ Урошъ III — дъщеря супр.=Елтимиръ деспотъ (d) билъ *γαμβρὸς Σμαιλτζαίνης* (Pachym. 2, 559) и *θεῖος* на Святслава — *Георгий Тертерий I* супр. 1) Мария (Българка) (d) 2) Мар. 1280—1283) сестра на Асѣня III (d. e.)

1 *Феодоръ Святславъ* супр. 1) Евфросиния (d) 2) Теодора сестра на Андроника, въ калугерство Феодосия (f) — Войсилъ деспотъ — 1) Дъщеря супр. на Чоки — 2) Дъщеря супр. 1) Стефанъ Урошъ супр. 2) Мих. Кутрулъ

Георгий Тертерий II.

(a) Cachymeres I, 4 6. (b) id. 446. (c) Даниилъ 124. (d) Синодикъ (Раковский, Асѣнь 52). (e) Stritter 781, 786. (f) Cantacuzenus I, 13. Gregoras (Stritter 812).

[37]) Захариевъ 76. Имя Смилъ, Смилко и сега се срѣщатъ въ България.

На Сърбитѣ Ногай готвилъ сѫщата участь, обаче Милутинъ можалъ да отклони това бѣдствие, но затова трѣбвало да прати въ лагеря на хана заложници сина си и нѣкои болѣри[38].

Между това Ногай се скаралъ съ Токтая, на когото го самъ помогналъ да вземе владѣтелството надъ златната орда. Послѣ многогодишна борба той билъ раненъ въ едно сражение близо при сегашна Одесса и умрѣлъ, като бѣгалъ (1293)[39]. Синъ му Чоки (Τζακᾶς) съ остаткитѣ на бащината си войска се упѫтилъ къмъ България. Царь Смилецъ се обърналъ къмъ Сърбитѣ за помощь срѣщо него, за което — оженилъ дъщеря си за князъ Стефана, който успѣлъ да избѣгне отъ татарский плѣнъ[40]). Но наскоро Смилецъ трѣбвало да отстѫпи на Чоки, който прѣдявилъ своитѣ наслѣдствении права на България и се готвялъ да я завладѣе: за тая цѣль той се надумалъ съ шуря си Теодора Святслава (Ὀσφεντίσθλαβος или Σφενδοσθλάβος), тоя сѫщий, който прѣкаралъ своето дѣтинство съ майка си въ Никея, като заложникъ. Тоя именно Святславъ, като изгубилъ въ врѣме на послѣднитѣ смутове всичко имущество, искалъ за жена Ефросиния[41]) дъщеря на нѣкой си Манкусъ, която била кръстена отъ жената на Ногая Евфросиния, на което се съгласилъ и настоятеля на Евфросиния, богатий търговецъ Пантолеонъ. Като обладавалъ голѣма зестра той помогналъ на Чоки да вземе Търново. Но изведнаждъ той промѣнилъ своитѣ дѣйствия. Татарский узурпаторъ билъ неочакванно хванатъ, хвърленъ въ тьмница и тамъ удушенъ отъ еврейскитѣ джалати. Главата на Чоки Святславъ испратилъ на неговитѣ врагове въ Кримъ. Патриархъ Иоакимъ III, когото отдавна подозирали

---

[38]) Даниилъ 120 сл.

[39]) Споредъ Muralt, II. 402 1293 г.; споредъ Hammer, Gesch. der Gold. Horde. Pest 1740. 273—1299 г.

[40]) Даниилъ 125.

[41]) Въ българский поменикъ тя така се нарича. Споредъ Пахимера името ѝ било Ἐγκόνη.

привърженность къмъ Татаритѣ и въ измѣна на отечеството, билъ хвърленъ по заповѣдь на Святслава отъ една крѣпостна скала въ Търново. Слѣдъ тая рѣшителна постѫпка Святславъ, като освободитель на отечеството отъ азиятскитѣ скиталци, се въскачилъ на прѣстола на Асѣневци [42]).

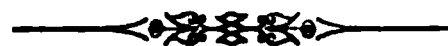

[42]) Pachymeres II, 264 съ сл. Източни извѣстия у Хаммера, I. c. Той пише Coke, Cuke, но най часто Coki.

ГЛАВА XIX.

Кумански Тертеревци и Видински Шишмановци.

Царь Теодоръ Светславъ (1295—1322).—*Войни съ Византия.—Георгий Тертерий II* (1322—1323) *послѣдний отъ своя родъ.—Михаилъ Видинский* (1323—1330). —*Несполучливо нападение на Цариградъ.—Сражение при Велбуждъ на 28 юлий 1330 година.*

Въ Византия не се относили равнодушно къмъ качванието на Святслава на прѣстола, но дирили само случай, за да съборятъ дързостнийтъ момъкъ. Нѣколко болѣри приятели на Гърцитѣ провъзгласили анти-царь сина на Константина Асѣня и на Мария *Михаила*, който се вмъкналъ въ България съ грьцка войска, но съ това само се опозорилъ. Брата на Смилеца севъстократоръ *Радославъ* билъ тъй също испратенъ отъ императора Андроникъ II изъ Солунъ съ единъ отредъ войска въ България, но тамъ билъ разбитъ и ослѣпенъ отъ брата на Тертерия *Елтимира* (Ἐλτιμηρῆς), Крънский деспотъ (от Карнободъ). Съ възвращанието свобода на взетитѣ при това въ плѣнъ знатни Гърци Святславъ доставилъ свобода и на баща си Тертерия I, но управлението не му прѣдалъ, а му назначилъ градъ, гдѣто той спокойно прѣкаралъ своя животъ [1]).

Сестрата на Святслава, която супруга й срьбский краль Милутинъ испъдилъ (стр. 365) и испратилъ въ Византия, се

[1]) Pachymeres II, 266.

ла въ врѣме на плѣна за деспота Дуку Кугрулъ (1301).
то послѣдний билъ испратенъ на заточение съ семейството
жъ за господарственна измѣна, Святславъ, за такова обхож-
е съ неговитѣ роднини, обявилъ война на императора Ан-
ика. Нада ли той не се е рѣшилъ на това главно, за да
ъсползува отъ бѣдственното състояние на Византийската им-
и. Андроникъ тъкмо тогава билъ стѣсненъ отъ Турцитѣ въ
Азия. Въ съюзъ съ чича си Елтимира, Святславъ завоевалъ
щитѣ прѣдъ Балкана градове и крѣпостни сгради отъ Тун-
до морето, Диамполъ, Месемврия, Анхило и Созополъ. Вой-
(*Βοσσίλας*), по̀ малкий братъ на Смилеца, се сражавалъ въ
тийската войска. Три години се продължавала войната съ
ѣнливо щастие. Макаръ и да се сполучили Византийцитѣ
посрѣдството на удовялата жена на Смилеца, Гъркиня, да
атъ Елтимира съ Святслава, но това имъ принесло малка
а [2]).

Между това въ Азия на мѣсто Селджуцитѣ се появила
а държава, която въ течение на нѣколко години станала
енствующа на истокъ. *Ертогрулъ*, началникъ на една мал-
одственна на Селджуцитѣ орда отъ тюрскитѣ скиталници,
залъ въ Витиния незначително господарство, което при си-
у *Османа* (1288—1327) чрѣзъ опустошителни войни
расширочено за смѣтка на Византийцитѣ до прибрѣжията
Пропонтида. Така е възникнало господарството на Отоман-
а Порта.

Въ войнитѣ съ Турцитѣ, водени отъ Гърцитѣ слабо и
всѣкий планъ, вземали тъй сжщо участие нѣкои Българи.
менитий херой, по име, *Храниславъ*, който билъ взетъ въ
нъ отъ Гърцитѣ въ войната противъ Ивайло и билъ дър-
ъ дълго врѣме въ тъмница, билъ назначенъ отъ Андроника
„великий чаушъ“ и главнокомандующий въ Византия, гдѣто

---

[2]) Pachymeres II, 406, 446, 558, 601.

прославилъ името си съ нови подвизи. Но скоро слѣдъ това *Иванъ*, отличавший се тѣй сѫщо въ българскитѣ войни овчеръ, събралъ единъ отредъ въоржжени съ лжкове и криваци хайдути за самостоятелна борба съ Турцитѣ. Но прѣди да успѣе да мине прѣзъ Пропонтида, той билъ арестуванъ отъ недовѣрчивитѣ Византийци. Слѣдъ деветъ мѣсеца обаче той успѣлъ да побѣгне изъ тьмницата и пакъ захваналъ да води романтическа партизанска война. Турцитѣ въ онова врѣме обсадили Кенхри, гдѣто изъ скамадрската долина избѣгалъ много народъ. Иванъ нападналъ безнадѣзби на Турцитѣ и ги разпрьсналъ; но послѣ, когато тѣ си събрали силитѣ, той самъ билъ взетъ отъ тѣхъ въ плѣнъ. Тѣ го довели до стѣнитѣ и искали за него отъ обсаденитѣ откупъ. Но на Гърцитѣ не имъ се давали пари. Тогава Иванъ имъ извикалъ по български (той знаялъ, че нѣкои отъ Гърцитѣ разбирали български), за да дадатъ откупнитѣ пари, тъй като тѣ ще излѣзатъ солени на Турцитѣ. Но и Турцитѣ разбрали думитѣ му. Тѣ го завѣли назадъ и го убили. Споредъ други извѣстия той побѣгналъ изъ плѣна и съ 1000 души хайдути дълго врѣме върлувалъ около Солонъ, като продължавалъ да прави нови подвизи. Тоя интересенъ епизодъ (ок. 1306) ни прѣдставлява исторический оригиналъ на една отъ многото приказъчни личности, които и сега йоще се прославляватъ подъ разни имена въ народнитѣ хероически пѣсни [3]).

Побрѣжията на Егейското море тогава силно страдали отъ *експедицията* на *Каталанитѣ*, „срѣдневѣковний анабазисъ." Въ 1302 г. 6000 Испанци, постжпили на византийска служба и добили блестящи успѣхъ въ борбата съ Турцитѣ. Но при всички тѣзи тѣхни побѣди, Византийцитѣ не имъ платили жалованието и по старата си привичка искали да се отърватъ отъ тѣхъ съ лъжа и убийство. Но Испанцитѣ не вземали

---

[3]) Pachymeres II, 442.

добни источни лукавщини. Тѣ заняли Галлиполъ и, под-
и отъ турскитѣ и други диви шайки наемници, прѣд-
ли оттамъ грабителски нападения върху владѣнията на
онитѣ. А когато слѣдъ двѣ години нѣмало вече какво
бятъ въ Тракия и Пропонтида, тѣ прѣминали на Кассанид-
й полуостровъ. Даже святогорскитѣ мънастири биле раз-
, зданията повечето изгорени, а калугеритѣ убити. За
сѣкатъ пѫтя на „великата компания" въ случай, че по-
да се обърнатъ противъ Цариградъ, Македонцитѣ съ-
голѣма стѣна отъ Пангея до Кавала при морето. Изъ
пената Македония тѣзи диви мародери се упѫти-
ъ цвѣтущето и богато Атинско херцогство, което заклю-
себе си, подъ скипетра на дома де-ла-Рошъ, Атика, Виотия и
Тесалия. На 13 марта 1311 г. 15000 Франки изъ Ли-
и Морея биле поражени отъ неубузданитѣ Каталани въ
китѣ блата. Побѣдителитѣ раздѣлили по между си лени-
адѣнията) и женитѣ на падналитѣ рицари и основали въ
рана хайдушка република, която въ съюзъ съ турскитѣ
йски пирати, въ течение на 75 години безпокойла всич-
ѣди [4]).

о като Каталанитѣ се намирали на императорска служба, то
е ги употрѣблявали противъ Българитѣ; но слѣдъ тѣх-
ъзстание царь Святславъ встѫпилъ въ прѣговори съ Рок-
а, единъ отъ тѣхнитѣ прѣдводители, като му прѣдлагалъ
противъ Византия и рѫката на сестра си, удовялата же-
Чоки, но тѣзи прѣговори биле безуспѣшни (1308) [5]).
нитѣ до крайность Византийци побързали да заключатъ
тслава миръ, слѣдъ който за него останали всички заво-

[4]) Moncada, въ нѣмский прѣводъ O. Spazier'а: «Zug der Ka-
», Braunschweig 1828; Hopf 380 съ сл. Житието на сърбский ар-
опъ Даниилъ (изд. Даничича, 340—355), гдѣто Атиското хер-
е нарѣчено Ливадия.
[5]) Pachymeres II, 600—603, 606.

евания. Съ голѣмий привозъ българско жито Цариградъ бил
спасенъ отъ гладъ. Втората полвина на 28 годишното управле
ние на Святслава се изминала въ миръ, отъ който Българит
отдавна отвикнали.

Святславъ не билъ единственъ властителъ въ страната
На западъ владялъ *Михаилъ*, „dispoti Bulgarie, dominus de
Vigdino" (Бдинъ), синъ на Шишмана и зетъ на срьбский крал
Милутина. Подобно на царя и видинский отдѣлний князъ се
намиралъ въ дружески сношения съ Венеция [6]). А съ Генуез-
цитѣ, владѣтелитѣ на Кърьмъ и Черно море, Святславъ се на-
миралъ врѣменно въ натегнати отношения. Республиката запре-
тила на 22 марта 1316 г. на своитѣ поддани да се спират
въ Созополъ, въ другитѣ български пристанища и въобще въ
владѣнията на Святлава, защото той не искалъ да възнагради
генуезсккитѣ търговци, които биле обрани отъ Българитѣ [7])
Добритѣ отношения къмъ Сърбия биле поддържани съ посѣще
нието Търново отъ кралъ Милутина [8]). Съ Византия Святслав
тъй сжщо се сблизилъ, като се оженилъ въ 1320 година з
Теодора, унуката на Андроника II [9]).

Милутинъ умрѣлъ на 29 октомврий 1320 г. и на не
гово мѣсто встжпилъ синъ му *Стефанъ Урошъ III*, съ сво
съуправителъ „младий кралъ" Стефанъ Душанъ [10]). Слѣдъ к
со врѣме Святславъ умрѣлъ (1322). Войнственний му синъ

---

[6]) Списъка на дружественнитѣ съ Венеция князове (131
глед. Ljubic, Monumenta spectantia hist. Slav. merid. Загребъ 1868,
192.

[7]) Грамота въ Monum. hist. patriae. Leges municipales Au
stae Taurinorum 1838 стр. 382.

[8]) Даниилъ 141: »и съ българскимъ царемъ въ Трновѣ ст
шу се ему».

[9]) Nicephorus Gregoras I, VIII, стр. 289.

[10]) Коронованъ на 6 януарий 6829 (1321) г. инд. V. Гра
та у Миклошичъ, Mon. serb. 90.

приемникъ *Георгий Тертерий II* [11]) не се забавилъ да се въсползува отъ избухналитѣ тогава въ Византия междуособия, нападналъ Родопитѣ и взелъ Пловдивъ, но наскоро билъ разбитъ отъ Андроника пô малкий при Одринъ. Слѣдъ една година умрѣло и това момче, послѣдний потомокъ на Тертерия (1323). Слѣдъ измиранието на Тертеревци България станала поприще на неиновѣрно безначалие. Прѣдбалканскитѣ градове отъ Месемврия до Сливенъ се прѣдали на Византийцитѣ. Въ долината на вьрхната часть на Тунджа брата на Святслава Войсилъ основалъ независимо княжество съ резиденция въ крѣпостьта *Копсисъ* въ Гйопската долина, на южна страна отъ Трояновий проходъ [12]). Подъ негова власть биле четире градеца а войската му била 3000 души. Заедно съ Андроника пô малкий той обсадилъ Пловдивъ, но полководеца на Тертерия II, Иванъ по происхождение русинъ, тъй храбро се защищавалъ, щото слѣдъ четире мѣсеца съюзницитѣ трѣбзало да отстжпятъ безъ да си достигнатъ цѣльта.

Въ това врѣме болѣритѣ избрали *Михаила* Бдинский деспотъ 1323—1330); съ него се наченва третяга и послѣдня династия на Търновското царство на бдинскитѣ Шишмановци. Новий царь тозъ-часъ събралъ войска, съ помощьта на Таталитѣ и Румжнитѣ, които до толкова се усилили при воевода-

---

[11]) Написано за него въ 6830 (1322) г. инд. Ѵ евангелие се пази въ Хилиндарский мънастиръ (Срезневский Памяти. Ю. С. письма 350): «великий царь Георгие синъ великаго царя Святслава«.

[12]) Подробности у Кантакузина, I, 182, ed. Bonn. *Βοησίλας* не *Войславъ* (по аналогия съ грьцкото име: *Στρατοκλῆς* но *Войсилъ* (*Στρατοκράτος*); това име често се срѣща у южнитѣ Славяни: Войсиличь бояринъ въ Босна (Mon. Serb. 29) шесть Войсила въ призренската грамота (Гласник XѴ), Войсилъ граматикъ 1279 (Гласник XX, 245). Подвластната на Войсила область била *ἀπο Στίλβνου* (Сливенъ) *μέχρι Κόψεως*.

та *Иванко Басараба* [13]), щото могли да отнематъ отъ
грипѣ северинский банатъ. Въ Пловдивъ било испратено
крѣпление. Но когато Иванъ привѣствовалъ съ своитѣ
прѣдъ градътъ пристигналитѣ на помощь български во
грьцкитѣ граждани затворили вратитѣ и пуснали византийс
войници въ градътъ отъ другата страна.

Планинский князъ Войсилъ противостоялъ цѣла го
срѣщу царь Михаила, до като неудоволствието на народът
недостатъка на кола не го принудили да побѣгне въ Цариг
(пролѣтьта на 1324). Той постжпилъ на византийска слу
и се явява йоще пò сетнѣ началникъ на конницитѣ въ М
дония. Слѣдъ туй царь Михаилъ опустошилъ всичка Траки
развалинитѣ на древний Траянополь при устието на Мар
Когато най сетнѣ се рѣшили въ Цариградъ да обявятъ на
гаритѣ война, при императорский дворъ се явили двама пос
ника. Грѣдъ и Панчя [14]) съ заявление отъ името на своя
че той испъдилъ Анна, дъщерята на Милутина и се оженил
жената на Святслава, дъщерята на Андроника пò малкий.
радость билъ приетъ прѣдложений отъ посланницитѣ миръ.
ду сърбский и българский дворове испъжданието на Анна прѣ
викало напрѣгнато отношение, йоще повече понятно
страна на Сърбитѣ, защото бащата на Анна Милутинъ
защитникъ на Михаила, когато послѣдний билъ йоще един

---

[13]) Войска *ἐξ Οὐγκροβλάχων κατὰ συμμαχίαν*, Кантаку
I, 175. Roesler, Rom. Studien, 295, силно се съмнѣва въ тождес
на тоя Bazarad'а въ венгерскитѣ источници съ знаменитня впо
ствие влашкий *Басарабъ*. Но въ прѣдисловието къмъ законик
Душана (изд. отъ Новаковича) стр. XXIII се срѣща: «Басараба И
тесть на царь Александра» и въ двѣ сръбски грамоти 1349 и 13
се запрѣщава прѣкарванието орѫжие «въ България Басарабина
Венгрия, Босна и Грьция» (Miklosich, Mon. serd. 146, 164). Не
ва да се смѣсва пò сетнѣшний *Александръ Басарабъ* съ тоя Ив

[14]) *Γρίδος καὶ Πάντζος* Панча въ поменика на Вене
Влахобъл. грамоти.

владѣтель. Обаче тая прѣпирня, която би била много опасна за Сърбитѣ, по причина на вѫтрѣшнитѣ несъгласия, била потъкмена понѣ на врѣме, благодарение на посрѣдничеството на срьбский архиепископъ и лѣтописецъ Даниила [15]).

Йоще въ 1321 г. се наченала гражданска война между Андроника пò малкий и дѣдо му Адроника пó голѣмий, борба, която нанесла смъртний ударъ на Византийската империя и проправила пѫть на Турцитѣ. Въ 1327 г. тя се възобновила съ възрастающа сила. Южнитѣ Славяни се възползовали отъ тая семейна кавга. Българский царь помагалъ на пò малкий императоръ, срьбский—на пò голѣмия, всѣки съ надѣжда да придобие византийски крѣпости и области въ награда за своитѣ услуги. Царь Михаилъ заключилъ въ Чрноменъ при Одринъ съ Андроника пò малкий сгòденъ настѫпателенъ и отбранителенъ съюзъ, насоченъ заедно съ това направо противъ Сърбитѣ.

Въ западната часть на империята Андроникъ пò малкия воевалъ съ голѣмъ успѣхъ. Той сполучилъ да подчини Солунъ, всичка южна Македония, Тессалия и даже Епиръ и Албанцитѣ. Срѣдъ тѣзи побѣди въ априлий 1327 г. го поразило едно извѣстие, че на дѣдо му, който билъ готовъ да се примири, царь Михаилъ прѣдложилъ съюзъ. И дѣйствително бившитѣ до тогава противници се условили вече тайно за съюзний договоръ. Царь Михаилъ се спрѣлъ съ българскитѣ и татарскитѣ полкове при Диамполъ (Ямболъ) и натъкмилъ полководеца си Ивана (русинъ) съ 3000 конница за слабо защитений и страдавший отъ гладъ Цариградъ. Пò малкий императоръ помислилъ тогава че Българитѣ кроятъ нѣкое смѣло и коварно прѣдприятие и распространившитѣ се слухове усилили въ него това съмнѣние. Незабавно той оставилъ западъ и съ войската си побързалъ да отиде на Понтийский брѣгъ. Нѣма съмнѣние, че Михаилъ за-

---

[15]) Даниилъ 174, прѣди смъртьта на архиепископа Никодима, значи прѣди 1325 година.

повѣдалъ на полководеца да завладѣе Цариградъ, на което при тогашнитѣ обстоятелства не трѣбва да се гледа като на прѣдприятие не особенно мжчно. Като нѣмалъ довѣрие на Гърцитѣ, императора искалъ да прѣдостави на Българитѣ стражата въ дворецътъ; послѣ вече Иванъ да може да завземе града, слѣдъ което Михаилъ, като побърза да пристигне, да може да извърши другото. Можало да се помисли, че на смѣлий Шишмановичъ било писано да извърши онова, къмъ което напраздно се стремили Симеонъ и Асѣнь II. Възмутенъ отъ гибелната опасность, която заплашвала господарството, младий императоръ тайно испратилъ посланникъ при дѣда си и го молилъ, да не пуща Българитѣ въ двореца въоржжени въ голѣмо число, да вземе прѣдпазливи мѣрки на софрата и да бжде окржженъ само съ грьцки тѣлопазители. Старецътъ макаръ да отговорилъ на унуката си, да не се грижи за него, но все пакъ го послушалъ и пусналъ Ивана съ нѣколко само конника за малко врѣме въ града. На разстояние около 20 километра прѣдъ стѣнитѣ се расположили близо единъ до други Иванъ и Андроникъ, които и двамата силно желали да завладѣятъ метрополията на цѣлия истокъ. Тъй като мирътъ йоще не билъ прѣкратенъ, то Андроникъ пò малкий повикалъ при себе си Ивана и подчиненитѣ му военачалници, угостилъ ги и ги надарилъ, като имъ обѣщалъ йоще пò голѣми дарове, ако тѣ се вьрнатъ назадъ у дома си. Едновремѣнно той чрѣзъ своя посланникъ се оплаквалъ на царя за нарушение на договора. Като узналъ за бързото дохождание на младий императоръ, Михаилъ се убѣдилъ, че не е възможно да осжществи планътъ си. На най бързоходни коньове той испратилъ хора да кажатъ на Ивана незабавно да се върни, послѣ което българската войска побързала да отстжпи изъ околноститѣ на Цариградъ [16]).

Слѣдъ нѣколко дена, на 24 май 1328 година, Андро-

---

[16]) Cantacuzenum I, 56, 57, Gregoras IX, 5.

никъ III завзелъ безнадѣзди Цариградъ и свалилъ 70 годишний старецъ. Послѣ четире години стареца умрѣлъ въ мънастиря. Излъганъ въ надѣждитѣ си, които прѣдполагалъ въ междуособията, царь Михаилъ въ сѫщата година захваналъ отново военни дѣйствия, но слѣдъ нѣколко сблъсквания намѣрилъ за пò добрѣ да се примири.

Прѣзъ това врѣме враждата между владѣтелитѣ на България и Сърбия отъ година на година се уголѣмявала, до като въ 1330 г. се открила между тѣхъ война, която трѣбвало да бѫде рѣшителна за бѫдѫщностьта и на двѣтѣ господарства [17]). За главна причина все йоще служила обноската съ кралица Анна. Приготовленията се начenали въ България. Като се увѣдомилъ за това срьбский кралъ, той запрѣтилъ отъ 1 май на Венецианцитѣ да внасятъ въ България соль безъ да се отнася това запретявание и за Византийската империя [18]). Слѣдъ нѣколко деня къмъ Михаила се присъединилъ и Андроникъ III, който отблъсналъ малко прѣдъ това Сърбитѣ отъ Охрида. Съюзницитѣ се надѣяли да унищожатъ младото срьбско господарство или пъкъ сѫщественно да го направятъ слабо чрѣзъ отнемание разни провинции, а Михаилъ даже се хвалилъ, че ще си постави прѣстола въ владѣнията на Стефана. Къмъ българо-грьцкий съюзъ се присъединили послѣ йоще влашкий войвода Иванко Басараба, „чернитѣ Татари“ и „Яшкото господарство“ [19]). Въ Търново прѣзъ пролѣтьта се събрала

[17]) Главенъ источникъ за историята на тая война служи хрониката на срьбский епископъ Даниилъ († 1338) изд. Даничича 177—196. Ср. Кантакузина II, 21 и Никифора Григора IX, 12. Нѣколко указания се намиратъ въ грамотата на Дѣчанский мънастирь 1330 г. (Miklosich, Mon. Serd. 100) и въ забѣлѣжката на края на кодекса, който е написанъ въ 1330 г. въ Лѣсново (Овчеполе) (Гласник 16, 34) Ср. тъй сѫщо древнето въвеждание въ законника на Душана, изд. Новаковичь, стр. XXIII. Кратки извѣстия се намиратъ въ срьбскитѣ анали Копривницки (състав. на 1371—1389); Safarik, Pam. 53.

[18]) Ljubic, Monumenta I, 377.

[19]) Въвеждание къмъ законитѣ на Душана (*Яси*, славянко название на Аланитѣ). Чернитѣ Татари обитавали въ Молдова, отъ Яситѣ сега йоще се нарича сь това име града Яшъ.

войска отъ Българи, Ружни, Татари и Басарабци. Андроникъ прѣминалъ въ Македония и се остановилъ въ Пелагония, като чакалъ и Българитѣ, за да нападнатъ едновремено и отъ двѣтѣ страни.

Кралъ Стефанъ, като се научилъ въ своето укрѣпление Породимлъ при политѣ на Люботрьнъ, че сключили двамата силни съсѣди съюзъ, за да го унищожатъ, билъ много развълнуванъ. Въ послѣдний часъ той испратилъ хора въ Търново да ходатайствоватъ за миръ, но пратеннитѣ се върнали безъ успѣхъ. Като не било възможно да противостои едновремено на двамата неприятели, Стефанъ искалъ да нападне на чело на всички свои военни сили по напрѣдъ на единa отъ тѣхъ. Сърбскитѣ «властеле" се събрали съ своитѣ дружини при съединението на Тополица съ Морава, на равнината, която и сега се нарича Добричь (стр. 44), классическа почва отъ прѣдишнитѣ войни. Мислили, че Михаилъ, който билъ отишелъ въ своята родна крѣпость Бдинъ, ще нападне оттамъ прѣзъ Нишъ Но получили извѣстие че царя трьгналъ прѣзъ София за Македония очевидно, за да се съедини съ Андроника. Стефанъ прибързалъ тогава незабавно да иде на югъ и, като минавалъ прѣзъ основанитѣ отъ баща му мънастири Нагорчинский (при Кумановo) и Сарандапорский, спиралъ се за да подкрѣпи духътъ на войницитѣ съ молитва. Михаилъ съ 15,000 войска (въ това число и 3000 Татари) изъ София прѣзъ клисуритѣ на врьхната часть на Струма се вмъквать въ плодородната долина на сегашний Кюстендилъ и си расположилъ лагеря при сръбската погранична крѣпость Землинъ, развалинитѣ на която могатъ да се видягъ и сега въ дивий и отчасти недостжпний трапъ, по на горѣ отъ Кюстендилъ [20]). Четире деня той опустошавалъ ст

---

[20]) Земенско-Калесси на дѣсний брѣгъ на Струма ок 2 мили къмъ сѣверъ отъ Кюстендилъ (картата на Хохштетера у Петермана Mtth. 1872).

огънъ и мечъ всички околности, като заповѣдалъ да унищожаватъ даже овошкитѣ. Сърбитѣ си расположили лагера при рѣка Каменча, близо до Кюстендилъ. Два или три деня испращали хора съ извѣстия отъ единъ лагеръ въ другий; срьбский кралъ се бавилъ нарочно, за да могатъ да пристигнатъ окъснелитѣ отреди. А пъкъ българската войска нѣмала храна и се разпрьснала на фуражировка (да си добива храна).

Въ сѫббота на 28 юний 1330 г. въ срьбский лагеръ имало голѣмо движение; всички се готвили за бой. Българитѣ се распрьснали на далечь изъ околностьта и Михаилъ, заблуденъ отъ продължавшитѣ се отъ страна на Сърбитѣ прѣговори, не очаквалъ въ тоя день битка [21]). По пладнѣ неочаквано се явили Сърбитѣ въ пъленъ боевий строй. Въ срѣдата стояли 300 (споредъ Никифора 1000) тежко въоржжени нѣмски конника. Ризницитѣ, щитоветѣ и оржжието имъ блещало отъ лжчитѣ на слънцето; отъ цвилението на коньетѣ и трѫбнитѣ звукове въздуха треперялъ; срьбский кралъ, като обикалялъ на конь войницитѣ си, възбуждалъ въ тѣхъ мѫжество. Всичко това произвело въ българскитѣ редове ужасно смущение. Царь Михаилъ се старалъ до колкото е възможно да възстанови реда въ войската си, но вече било късно, при бързий натискъ отъ страна на Сърбитѣ. Доблестно се сражавали неприятелитѣ съ копия, саби и стрѣли и вълнитѣ на Струма, гдѣто происходила най силната борба, се обагрили отъ кръвь. На чело на избраний отредъ се сражавалъ 80-годишний князъ Душанъ. Българитѣ се разбѣгали. Боевия конь на царя се прѣпьналъ, самъ той падналъ на земята, силно се навредилъ и билъ убитъ отъ Сърбитѣ, които тичали слѣдъ него. Трупътъ му натоварили на конь и го занесли при кралътъ [22]). Българский лагеръ билъ взетъ, болѣритѣ биле

---

[21]). Кантакузинъ говори, че се условили за прѣмирие въ тоя день, но Даниилъ, Никифоръ и др. нищо не казватъ относително това. За деня глед. Mon. Serb. 100.

[22]) Така споредъ Даниила Канг. и Никиф. казватъ, че той умрѣлъ слѣдъ нѣколко дена въ плѣнъ отъ ранитѣ.

плѣнени, а проститѣ ратници биле само обезоржжени, а послѣ, като съплеменници и единовѣрци, пуснати да си идатъ. Прово денитѣ за фуражъ Българи, като видѣли, че другитѣ бѣгатъ, гледали да се спасять, отгдѣто е по близо. При залезвание на слънцето бойното поле било покрито съ трупове, тъй щото мжчно било да се погребать. Само езичницитѣ Татари оставили не закопани. Такъвъ билъ исходътъ на знаменитата битка при Кюстендилъ.

Въ недѣля, слѣдъ изгрѣвание на слънцето, довели при кралътъ прѣкрасни боеви конье и богати съкровища, принадлежащи на царя и болѣритѣ; подирь тѣхъ вървѣли болѣритѣ вързани съ вериги. Тѣ йоще не имъ се вѣрвало, че господаря имъ умрѣлъ. Но когато краля заповѣдалъ да имъ покажатъ трупътъ му, тѣ заплакали съ гласъ. По тѣхна молба покойний царь билъ закопанъ въ Нагоричинский мънастиръ. Бързоконцитѣ извѣстили за побѣдата на кралица Мария и на епископъ Данаила. На мѣстото, гдѣто била палатката на краля, побѣдителя основалъ църкова Възнесение Христово [23]).

Отъ бойното поле Стефанъ незабавно тръгналъ за България и взелъ съ себе си плѣненитѣ болѣри за да имъ вземе крѣпостнитѣ сгради. Когато миновалъ прѣзъ Мракъ, узналъ че Андроникъ, щомъ получилъ извѣстие за сражението, наскърбенъ се върналъ въ Одринъ. Въ Изворъ ги посрѣщнали посланници отъ брата на царя Бѣлаура, съ всички велможи, и прѣдали на побѣдителя царството, съ пълна увѣренность въ присъединението на България къмъ Сърбия. Но само Нишъ можили да взематъ тогава Сърбитѣ [24]). Краля се върналъ дома, а прово-

---

[23]) Срьбскитѣ лѣтописи оть XV стол. (Safarik. Pam. 61).

[24]) Въ 1279 г. Нишъ е принадлежалъ йоще на Българитѣ, защото споредъ съврѣменната забѣлѣжка (глед. въ гл. XVIII заб. 21) въ Сврлигъ епископъ нишский се поменува заедно съ царь Ивайла. Въ войната на 1330 г. срьбскитѣ войски биле събрани отъ краля не въ Нишъ, но по къмъ западъ задъ Морава. Когато дошле Турцитѣ Нишъ принадлежалъ на Сърбитѣ.

илъ малъкъ единъ отредъ въ Търново, който довелъ назадъ царица Анна, която до тогава била запрѣна нейдѣ въ България, и синъ ѝ Стефанъ или Шишманъ II [25]) билъ провъзгласенъ за царь. Съперницата на Анна, грьцката царица се спасила съ бързо избѣгване.

Като се върнали побѣдоносно изъ България, Сърбитѣ слѣдъ малко врѣме почивка нахлули въ Македония и взели Велесъ, Просѣкъ и Щипъ.

Българо-грьцкий съюзъ билъ развалень и могжеството на българската държава навсегда съкрушено. Отъ това врѣме главна роль на полуострова играли Сърбитѣ.

[25]) Стефанъ у Даниила, Шишманъ у Кантакузина. Може би и двѣтѣ имена сж правилни: Стефанъ на дѣда си по майка и Шишманъ на дѣда си по баща.

ГЛАВА XX.

Най голѣмо възвишение на сръбското господарство.

Сърбия при Стефана Душанъ (1331—1355), като пьрва държава на полуостровътъ — Българский царь Иоаннъ Александръ (1331—1356).—Расширочавание на сръбското и българското господарство въ врѣме на византийскитѣ междуособия. — Турцитѣ въ Европа (1353).

Само нѣколко мѣсеца се радвалъ кралъ Стефанъ Урошъ III за своитѣ побѣди надъ Българигѣ и Гърцитѣ. Йоще като билъ малъкъ той живѣлъ като заложникъ при двора на Ногая, по сетнѣ билъ ослѣпенъ и испратенъ отъ баща си въ Цариградъ за възсгание, а въ края на животътъ си тоя нещастенъ князъ доживѣлъ до ужасни дни. Воинственното дворянство, което не било доволно отъ неговий набоженъ и миролюбивъ характеръ, възстанало и провъзгласило за кралъ буйний принцъ Душана. Шестдесеть-годишний старецъ билъ обсаденъ въ крѣпосгьта Породимлъ или Неродимлъ при политѣ на Шаръ, и при опитванието му да побѣгне билъ уловенъ и удушенъ [1]) въ крѣпостьга Звечанъ, която се възвишава срѣдъ Косово поле при сливанието на Ибаръ и Ситница. Наскоро Сгефанъ Ду-

---

[1]) Ср. Nicephorus Gregoras у Stritter'a II, 234, вѣрноподаннитѣ и лестни фрази на Даниила 207 и сл. и легендата за св. «кралъ Дѣчанский» (Стефанъ Урошъ III основалъ знаменитий Дѣчанский мънастиръ) отъ Цамблака (Гласник XI). Годината, когато е встѫпилъ на прѣстола Душанъ, е опрѣдѣлилъ Иларионъ Руварацъ, Rad. XIX. 180.

шанъ, който се коронясалъ на 8 септемврий 1331 г. кралъ, развълновалъ всичкото пространство отъ Сава до Атина.

Едновремѣнно се почнали безредици и въ България. Императоръ Андроникъ, за да отмъсти за испъжданието на сестра си, завзелъ подбалканскитѣ градища отъ Тунджа до морето, Ямболъ, Росокастронъ, Ктения, Айтосъ, Анхило и Месемврия. И тъй распространеното недоволство отъ управлението на сръбската царица се обърнало вслѣдствие на тоя нещастенъ случай въ откритъ бунтъ. Прѣзъ пролѣтьта на 1331 г. възстанали двама високи чиновника протовестиаръ Раксина и логотетъ Филиппъ. Анна побѣгнала въ Сърбия, а малкий Шишманъ II отишелъ при Татаритѣ. За царь билъ избранъ племенника на царь Михаила и зетя на ромънский князъ Иванка Басараба *Иоаннъ Александръ*, който си прибавилъ йоще прѣзиме Асѣнь [2]). Той оженилъ сестра си Елена за едновремѣнно встъпившия на прѣстола сръбский кралъ, при когото тя играла такава важна роля, както едно врѣме Елена францска, майката на Милутина, разбира се, въ противоположно источно направление.

Царица Анна прѣкарвала своето заточение въ Дубровникъ, гдѣто била щедро поддържана отъ своитѣ роднини, неаполитански Анжу [3]). Шишманъ отишелъ отъ татарскитѣ владѣние въ Цариградъ, а оттамъ въ Италия, гдѣто се поселилъ въ

---

[2]) Cantacuzenus ed. Bonn. I. 431, II. 26. Gregoras IX. 13. За Басараба (ср. стр. 383) глед. Законника на Душана, изд. Novaković XXIII. Асѣнь: «Иоана прѣизящтнаго царѣ Блъгаромъ Асѣнѣ Александра.» Прѣводъ отъ хрониката на Манассия (Пер. Спис. II, 62). *Τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων κῦρ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀσάνη*, грам. 1355, Раковский, Асѣнь 101. За Видинскитѣ Шишмановци ср. статията «Србски Комнени» (отъ Б. Николаевича) Гласник XII. 454—472.

[3]) Макушевъ, Итал. Архиви II. 29, 30, 64 (1337—1346). Hopf 442.

Неаполъ, подъ име Людовикъ. Въ 1363 г. той заедно съ единъ български епископъ попадналъ въ плѣнъ [4]) при Сиена, въ врѣме на една междуособна война, и умрѣлъ въ 1373 г. въ Неаполъ [5]).

Тъй като Александръ билъ свой на Душана и зеть на Басараба, то отъ тая семейна връзка се образовала коалиция отъ тритѣ негръцки континентални държави на полуострова, която била насочена колкото противъ Венгритѣ, толкова и противъ Византийцитѣ. Басараба одържалъ побѣда надъ венгерский кралъ Карла I въ едно страшно сражение въ гориститѣ блата въ Влашко (есеньта прѣзъ 1330 г.). Александръ, макаръ че билъ принуденъ да се бори дома съ роднината си Бѣлаура, нападналъ на Византийцитѣ и ги принудилъ, слѣдъ побѣдата, която одържалъ между Айтосъ и Росокастронъ въ 1333 г., да направятъ миръ, който и билъ заключенъ въ послѣдний градъ. Ямболъ и другитѣ градове биле възвърнати на Българитѣ, а мирътъ билъ утвърденъ съ оженване сина му Михаила Асѣня за дъщерята на Андроника Мария [6]).

Непрѣодолими биле успѣхитѣ на сръбский кралъ. Въ продължение на десеть години той отнелъ отъ Византийцитѣ всичка Македония и Албания. Още въ първитѣ години на неговото царувание му биле подчинени [7]) Охрида, Прилѣпъ, въ който направилъ царский дворецъ, Касторъ, Струмица, Хлѣринъ (Леринъ или Флорина), Желѣзнецъ (тур. Демиръ-хиссаръ, къмъ сѣверъ отъ Преспа) и Воденъ, слѣдователно всичка западна Македония. Распространението на сръбското могжщество въ Албания и Епиръ се ускорило отъ происходящитѣ тамъ смутове. Встжпившата на прѣстола въ Епиръ италианска династия Кефаленски графове, на мѣсто грьцката Ангело-Комнини, съ свой-

---

[4]) Annales Siennenses, Partz, Mon. Germ. XIX, 233.
[5]) Muralt, Chron. byz. II, 699.
[6]) Stritter II, 842—852. Cantacuzenus I, 458—470, 504.
[7]) Даниилъ 224—226.

тѣ диви семейни раздори прѣдала страната въ ржцѣтѣ на Византийцитѣ, а Сърбитѣ сполучили безъ особно затруднение да я отнематъ отъ послѣднитѣ. Друга сетнина отъ тая расправия било новото прѣселение на народитѣ. Планинцитѣ въ Албания, воинственний пастирский народъ, биле привлечени отъ разорението и баркотиитѣ, които Франкитѣ и Гърцитѣ производили съ своитѣ постоянни карания, и се спуснали отъ своитѣ негостоприемни планини въ прѣкраснитѣ долини. Всичка Тессалия до крѣпоститѣ, които биле заняти отъ Гърцитѣ или Каталанитѣ, била тъй силно разграбена отъ тѣхъ, щото Каталанитѣ повикали даже на помощь Сицилийский кралъ. Колѣната Малакасни, Месарети и Буа, повече отъ 12000 души, се утвърдили на тессалийскитѣ планински стръвнини. Макаръ въ 1335 г. тѣ и да сж се покорили на Андроника, но то било само да не измратъ отъ гладъ прѣзъ зимата. Даже ужасний разбойнический походъ, който прѣдприели въ 1337 г. турскитѣ наемници, бидейки на служба у Византийцитѣ, въ планинитѣ около Бератъ, не можалъ да съкруши силитѣ на неукротимитѣ планинци. Наскоро албански колонии наемнини наводнили опустошенната Еллада и станали въ нея слѣдъ нѣколко години най могжщественъ елементъ [8]). Когато Душанъ нахлулъ въ 1336 г. въ Албания, то сѣвернитѣ Албанци изоставили както домътъ Анжу, тъй и римската църква и се присъединили къмъ Сърбитѣ. Въ 1337 г. сръбскитѣ знамена се развѣвали върху назжбенитѣ стѣни на Валона и Канина [9]). Иоаннъ Асѣнь Комнинъ брата на българский царь, episodeсталъ тамъ намѣстникъ на Душана; той се оженилъ за Анна, послѣдната епирска деспотка, Гръкиня, която отровила първий си мжжъ. Прѣзъ всичко врѣме на сръбското владичество Анжу можали да се удържатъ само въ Драчъ.

Въ такова положение биле работитѣ на западъ. На ис-

---

[8]). Hopf 422, 440—442, Hahn, Alb. Stud. I. 316. Muralt, Chronologie byz. II. 538—539.

[9]). Hopf 429, 446.

токъ византийската империя до толкова низко паднала, щото Османитѣ изъ Витиния, която се намирала отъ 1340 г. подъ властьта на султанъ Орхана, подобно на лидийскитѣ и йонийскитѣ Турци, распространили своитѣ разбойнически нападения тъй сжщо и на Тракия и заплашвали най ближнитѣ околности на Цариградъ [10]).

На 15 юний 1341 г. умрѣлъ *Андроникъ III* и оставилъ управлението на малолѣтний си синъ *Иоаннъ V Палеологъ* подъ настойничеството на императрица Анна Савойска. Великий доместикъ и управителъ *Иоаннъ Кантакузинъ*, ученъ и храбъръ, но до най голѣма степенъ честолюбивъ човѣкъ, се стрѣмилъ да вземе короната. Интригитѣ на женитѣ и придворнитѣ любимци произвели страшно безначалие, а когато отсетнѣ прѣпирнитѣ между партиитѣ слѣдъ нѣколко години се прѣкратили, господарството било вече безвъзвратно изгубено. Само едното извѣстие за смъртьта на Андроника привело въ движение всички врагове на господарството. Душанъ се спрѣлъ прѣдъ Солонъ. Александръ искалъ да му прѣдатъ неговий смъртеленъ врагъ Шишмана II, който билъ тогава въ Цариградъ, и заплашвалъ че ще обяви война. Но Кантакузинъ му отговорилъ, че той ще исправи Шишмана съ военни кораби по Дунава въ Видинъ, гдѣто послѣдний ималъ много привърженци, и освѣнъ това ще прати единъ отредъ турски наемници въ България. За да не станатъ нови междуособия, царя побързалъ да възобнови мирътъ [11]).

На 26 октомврий Кантакузинъ се явилъ въ Дидимотихонъ на Марица анти-императоръ. Гражданитѣ на Одринъ не искали да се присъединятъ къмъ него и повикали на помощь царь Александра. Когато послѣдний приелъ тѣхното приглашение, Гърцитѣ му обявили, че тѣ желаятъ да го иматъ за съюз-

---

[10]). Zinkeisen, Geschichte des osman, Reiches I, 190.

[11]) Cantacuzenus, и Nicephorus у Stritter II, 853 и сл.

а не за повелитель. Като останалъ недоволенъ отъ това рина разграбилъ всичка пижна Тракия и само чакъ прѣзъ а заключилъ мирътъ съ Кантакузина. Обаче, мисъльта да ѣдадатъ на енергичний и могжществений владѣтелъ на рия и Сърбия се явявала въ умоветѣ на много знатни лиѣдъ тогашното анархическо положение въ Цариградъ.

При по нататъшний вървежъ на междуособната война кузинъ билъ принуденъ да иде на западъ, гдѣто той въ лия и Морея ималъ най много привърженци. Той намѣ- за добъръ приятель срьбский князъ *Хреля*, който, по- на Стрѣза и Слава едно врѣме, основалъ въ Македония исимо господарство съ столнина въ Струмица. Този Хрѣля ьспява отъ Сърбитѣ подъ име *Реля* като единъ отъ хероиоито окржжавали Душана; той билъ при Милутина, Стефароша III и при Душана протосевастъ [12]) и началствовалъ асположений въ Македония отредъ, до като, неизвѣстно за- за какво, се оттеглилъ отъ Душана съ 1000 души и три . Слѣдъ нѣколко години „кесьрь Хреля" пакъ се примиъ своя кралъ и умрѣлъ на 1342 година. Прѣдъ смърси той се покалугерилъ и билъ погребенъ въ Рилский мърь подъ име „калугеринъ Харитонъ." Йоще и сега се тамъ надгробний му камъкъ [13]) и направената отъ него „Релина кула."

Непрѣкъснати бѣдствия принудили Кантакузина въ 1342 иде въ Сърбия да дири покровителство и гостоприемство шана. Жена му Ирина, която била затворена въ Дидимоъ, повикала въ това врѣме на помощь българский царь се обѣщала, въ случай че умре мжжа й да отстжпи гракаръ че това обѣщание имало за цѣль само да заплаши

---

[12]) Miklosich, Mon. serb. 64, Григоровичъ, Путеш. 49.

[13]) Гласник VII, 182—184. Кесарь въ табела на ранговетѣ византийскитѣ придворни титли четвърта послѣ императорътъ.

цариградската партия. Александру се искало както и да е да завладѣе това важно мѣсто. Кантакузинъ разказва въ своитѣ записки, че царя убѣдително ходатайствовалъ тогава въ писмата си прѣдъ Душана и Елена да заточатъ или да убиятъ грьцкий анти-императоръ, който билъ въ онова врѣме у тѣхъ на гости и се намиралъ подъ тѣхно покровителство; чрѣзъ това византийската империя лесно можала да прѣмине въ ржцѣтѣ на съюзнитѣ Сърби и Българи. Но Душанъ и жена му съ негодувание отхвърлили тѣзи прѣдложения, вслѣдствие на което турский приятель на Кантакузина Омеръ бей испъдилъ наскоро Българитѣ изъ околноститѣ на Дидимотихонъ.

Но при всичко това Александръ сполучилъ да расширочи значително своитѣ граници. Градътъ Пловдивъ, крѣпоститѣ Цѣпина, Кричимъ, Перущица, св. Юстина, Станимака, Воденъ и Айтосъ съ Козникъ, всички Родопи [14]) биле дадени като възнаграждение за оная помощь, която се обѣщалъ да окаже въ 1344 г. българский царь на императрица Анна противъ Кантакузина, но която на дѣло почти съвсѣмъ не оказалъ. Горнитѣ области биле навсегда изгубени за Византийцитѣ, но това било тъй сжщо послѣдне расширочавание на българското царство. Нападението, което направилъ Александръ на областьта Морра въ долината на Арда, било отблъснато отъ Кантакузина.

Между това прѣкратила се тъй сжщо дружбата на Душана съ Кантакузина. Спорѣдъ съвмѣстното завземание отъ двъмата Македония можало скоро да се види, че плановетѣ на съюзницитѣ не могли да се съгласуватъ, всѣки единъ искалъ да уголѣми своето господарство, за което и Кантакузинъ не можалъ да гледа спокойно на бързото распространение на сръбското могжщество.

---

[14]) Катанкузинъ II, 406. За мѣстоположението на тѣзи крѣпости глед. Heerstrasse, 96.

Пролѣтьта на 1344 г. Кантакузинъ привлекалъ на служ-
ри себе си *Момчила*, извѣстний прѣдводитель на една
а. Тоя Българинъ прѣкаралъ въ младинитѣ си хайдушки
тъ, пъленъ съ приключения. Нѣколко врѣме той служилъ
изантийската войска, послѣ оставилъ тая служба и ходилъ
иленъ отредъ по българската граница да дири и отъ двѣ-
грани плячка. Когато пограничната стража и на двѣтѣ
дарства изобщо го прѣслѣдвала, той побѣгналъ въ Сър-
Но и тамъ не му се харесало и като се извѣстилъ за
китѣ на Кантакузина въ Родопитѣ, той оставилъ знамената
ушана и прѣдложилъ услугитѣ си на анти-императора.
5000 Сърби и Българи, привлечени отъ неговата слава,
брали при юнака, йоще повече, че Кантакузинъ го наз-
ъ намѣстникъ въ Меропската областъ (въ южнитѣ Родопи).
оро обаче Момчилъ видѣлъ, че при такива бъркотии по
ще му бжде да си прѣслѣдва цѣльта самостоятелно. Той
дѣлилъ отъ Кантикузина, изгорилъ въ Полистилонъ (стара
бдера, сега Балустрабурунъ, между устието на Места и
ский заливъ) корабитѣ на неговитѣ турски съюзници и
налъ на самий Кантакузина въ лагера му, при мосино-
китѣ развалини, когато всички послѣ обѣдъ спали; Гърци-
сражавали, но едвамъ могли да се спасятъ въ ближната
цена (сега Гюмюрджина). Въ нѣлолко недѣли конницата
Момчила разграбила Халкидика, заобиколила всичка Меро-
завзела всичката страна до границитѣ на Морра. Аван-
ста си направилъ резиденцията въ Ксантия при южнитѣ
на Родопитѣ и се поставилъ така високо, щото импера-
Анна му дала титла деспотъ, а Кантакузинъ — йоще по
ка титла севастократоръ.

Като покорилъ всичка Тракия, Кантакузинъ се рѣшилъ
лѣтото на 1345 г. въ съюзъ съ Юмеръ-бея, владѣтеля
змиръ енергически да излѣзатъ противъ Момчила. Момчилъ
пилъ прѣдъ тѣхъ къмъ укрѣпений градъ Перитеорионъ (се-
уру-Кале) при сѣверний край на Лагосский гйолъ (Буру-

гйолъ) и искалъ да го пуснатъ тамошнитѣ граждани прѣзъ портитѣ. Гърцитѣ пъкъ искали по напрѣдъ да видятъ сетнината на борбата; но за да не бѫдатъ изсѣчени, въ случай че Момчилъ одържи вьрхъ, тѣ пуснали само брата му Райка съ 50 души. Между това Византийцитѣ и Турцитѣ съ барабаний бой и трѫбни звукове окрѫжили Момчила. Захванала се кръвопролитна битка. 4000 конника на Момчила въ огъня на сражението биле откарани къмъ стѣнитѣ на града, гдѣто тѣ вслѣдствие на тѣснотия слѣзли отъ коньетѣ и трѣбвало да се сражаватъ пѣше. Непрѣкъснато поражаеми отъ стрѣлитѣ на Турцитѣ, тѣ се сражавали като левове. Райко и гражданитѣ биле прости зрители отъ кулитѣ и стѣнитѣ на Перитеорионъ. Тогава смьртелно раненийй Момчилъ падналъ, слѣдъ което малкий остатъкъ войници тозъ-часъ сложили орѫжие. Казватъ, че самъ Кантакузинъ проливалъ сълзи надъ трупа на хероя, който прѣди единъ часъ произвождалъ такъвъ ужасъ.

Отъ бойното поле Византийцитѣ тутакси се упѫтили въ Ксантия, гдѣто йоще нѣмало извѣстие за сражението. Привьрженцитѣ на Момчила, смьртьта на когото била оплакана отъ толкова роднини и приятели, се прѣдали безъ никакво съпротивление; жената на Момчила, Българка, Кантакузинъ великодушно отпусналъ на родното ѝ мѣсто съ всичко нейно имущество.

Йоще единъ пѫть ний срѣщаме исторический оригиналъ на единъ отъ героитѣ, който се въспѣва и сега йоще въ народнитѣ пѣсни на Сьрбитѣ и Българитѣ. Исполинский образъ на Момчила подобно на метеоръ се появилъ и слѣдъ кратковрѣменно величие пакъ исчезналъ, но вижда се, че той произвелъ дълбоко впечатлѣние на южнитѣ Славяни. Въ староитѣ срьбски лѣтописи се срѣща: „Въ лѣто 6869 (1361) погыбѣ Момъчило периторьскый;“ истина, че годината е означена погрѣшно; паметьта обаче за Момчила се запазила въ Пиротъ и въ херцеговинский Пирлиторъ, гдѣто, по съзвучието на имена-

а, попрището на сагата било прѣнесено отъ забравений приморский Периторъ [15]).

Слѣдъ паданието на Момчила се явява другъ Българинъ, който съ по голѣмъ успѣхъ се бъркалъ въ прѣпирнитѣ за прѣстола, отъ които страдала Византия. Въ 1346 г. императрица Анна поискала помощь отъ Балика, единъ отъ най могжщественнитѣ български болѣри; който ималъ резиденцията си въ Карбона (сега Балчикъ) и по происхождание билъ Куманъ. Баликъ ѝ проводилъ 1000 души подъ началството на братьята Теодора и Добротича, които покорили за императрицата грьцкитѣ градове по тракийския брѣгъ на Понта. За награда дали на Добротича дъщерята на мегадукса Апокавка, но послѣ, когато нападналъ на Силимврия съ войската на императрицата, билъ пораженъ отъ Факрасеса, полководеца на Кантакузина. Послѣ той се укрѣпилъ въ Мидия и съ единъ отредъ партизани нападналъ на градоветѣ, които държали страната на Кантакузина. Анти-императора отъ своя страна го обсаждалъ въ Мидия, въ 1348 г., но безъ успѣхъ. Най сетнѣ Добротичъ, както ще видимъ по послѣ, сталалъ йоще по могжщественъ въ самата България [16]).

Стефанъ Душанъ, който слѣдъ дълго обсаждание взелъ Сересъ, тържественно се вѣнчалъ въ 1348 г. въ Скопие *царь*

---

[15]) Глед. запискитѣ на Кантакузина и другий съврѣменникъ Никифора Григора. Въ забѣлѣжката на сръбскитѣ лѣтописи споредъ текста обнародванъ отъ Ягича (Archiv für Slav. Phil. II, 94). По сетнѣшнитѣ текстове (Safarik, Pam. 74) обиванието на «храбрий Момчила,» приписватъ на султанъ Османа. Мавро Орбини прѣвърналъ годината въ 1370, а името — въ Притъ; Хопфъ (Т. 86, стр. 42) обявилъ, че Момчилъ Тритский на Орбини билъ албанский князъ Гинъ I Мусаки Бератский. Въ хрониката на Паисия (1762) Периторъ е прѣвърнатъ въ балканский градецъ Пирдопъ. Съврѣменния забѣлѣжка за Момчила, намѣрена ужъ отъ В. Чолаковъ изъ ржкописитѣ въ Пирдопъ (напечат. въ Читалищ. 1874, 274) азъ считамъ за фалшификация (груба подделка).

[16]) Cantacuzenus II, 584; III, 62.

на Сърбитѣ и *Гърцитѣ*. Сина си Уроша той назначилъ кралъ. Малко прѣди това той съ одобрение на двамата славянски патриарха Търновски и Охридский, поставилъ архиепископа Иоаникия *срьбский патриархъ*. Коронацията извършилъ самъ Иоанникий съ търновския патриархъ [17]) Симеона. За тая постжпка на могжщественний срьбский князъ въ Цариградъ отговорили съ празни проклевания. Тогава Душанъ поискалъ да иде противъ самата Византия и тамъ да си утвьрди прѣстолътъ, но той не можилъ да склони Венецианцитѣ, които биле всѣкога негови добри приятели, да скъсатъ сношенията съ Византийцитѣ.

При Душана сърбското господарство достигнало най висока степень развитие. Отъ Арда до Бѣлградъ, отъ далматинскитѣ скалисти брѣгове до Места се простирало неговото могжщество. Въ Македония Византийцитѣ се удьржали само въ Солонъ. Въ завоеванитѣ страни, крѣпоститѣ на които биле заняти и жителитѣ на които биле подчинени на срьбскитѣ началници, Душанъ утвьрдилъ на всѣкждѣ прѣдишнитѣ привилегии и подарки отъ грьцкитѣ императори. Въобще повечето отъ запазенитѣ грамоти на южнитѣ Славяни се относятъ къмъ врѣмето на Стефана, единодьржавний царь на Сърбитѣ и Гърцитѣ, Българитѣ и Албанцитѣ [18]). На могжщественното възвишение на господарството указва и цвѣтущето състояние на търговията, центрове на която биле градоветѣ Скопие, Ново Брдо, Призренъ и Которъ; въ тѣзи богати градища се намирали фактории и магазини на Венецианцитѣ, Добровничанитѣ и Саксонцитѣ. Неоцѣнена заслуга направилъ царя съ съставянието сводътъ на законитѣ [19]) (1349) отъ старитѣ правила на народното право и постановлението на прѣдшествовавшитѣ кралье.

---

[17]) Продължательтъ на Даниила 378, 380. Въведение къмъ законника XXV. Грамота отъ 3-й мартъ 1346 г., Liubic, Mon. II; 326.

[18]) Miklosich, Mon. serb. 132.

[19]) Издалъ Шафарикъ (Památky), Миклошичъ, Новаковичъ (Бѣлградъ 1870) и Зигелъ съ коментарии (Петербургъ I, 1872).

Българский царь Александръ напълно зависѣлъ въ политическо отношение отъ Душана, сестра му била супруга на србский царь, братъ му билъ губернаторъ въ Албания. Частитѣ свиждания служили за укрѣпявание на тѣзи дружески отношения [20]).

Отъ враждата между Славянитѣ и Гърцитѣ, която се проявила съ нова сила въ врѣме на послѣднитѣ завоевателни войни, Римъ искалъ да се въсползова за да възобнови прѣговори за унията. Но постоянно прѣкъсванитѣ и възобновявани прѣговори на папата съ Душана, тъй сѫщо както и прѣдложението на Александра (1337 г.), имали обикновенъ исходъ [21]). Впрочемь тогава на истокъ работитѣ биле въ такова положение, щото не нарѣдко се случвало Латинитѣ въ Цариградъ и Морея да ставатъ православни.

Упадването на Византия захванало да взема ужасни размѣри. Турскитѣ малоазийски князове се явили покровители и съюзници на византийскитѣ партии. Кантакузинъ се ползовалъ съ помощьта на *Юмеръ-бея*, владѣтеля на Измиръ и Айдинъ, подданитѣ на когото правили отъ година на година по силни морски разбойничества на Егейското море и при това непрѣкъснато налагали на островитѣ и брѣговетѣ контрибуции. Императрица Анна намѣрила съюзникъ *Орхана*, османский султанъ въ Витания, а когато тоя послѣдний подбуденъ отъ Кантакузина, я оставилъ [22]), то тя повикала *Сарукана*, индий-

---

[20]) Това обаче не бъркало на Душана да распространи всеобщо запрещение за внасяние оржжие прѣзъ Сърбия, тъй сѫщо и на опрѣдѣлено прѣнасяние оржжие въ България (Mon. serb. 146). Въ 1352 г. Александръ заключилъ търговский договоръ съ Венеция, Ljubić, Mon. slav. merid. III, 246—248.

[21]) Theiner, Mon. Hung I, 617.

[22]) Кантакузинъ далъ на Орхана дъщеря си, която даже и въ харемътъ си останала вѣрна на християнството. Често ималъ той обикновение да привожда библейскитѣ думи: *Λοιπὸν καλέσω τά ἔθνη καὶ ἐμὲ δοξάσουσι*, азъ ще повикамъ народи, а тѣ ще ме прославятъ. Nic. Greg XXVII c. 30 ed. Bonn. 151.

ский владѣтель. Безъ да обрьщатъ внимание, кое принадлежало въ источна Тракия на императрицата, или на Кантакузина, или даже на Българитѣ, тѣзи турски съюзници прѣвьрнали страната въ страшна пустиня. Хора, стада, сѣидби—всичко исчезнало. За събирание данъкъ не можало и да се помисли; трѣбвало да се прибѣгне къмъ дългове и къмъ църковнитѣ съкровища. Къмъ общитѣ бѣдствия се присъединила и осемгодишната война между Венецианцитѣ и Генуезцитѣ, търговията паднала и прѣдъ Цариградъ происходили кравопролитни морски сражения. Освѣнъ това распространила се и зараза, отъ която погинала пò голѣмата часть отъ населението на Цариградъ. Наистина печална била побѣдата, когато Кантакузинъ влѣзалъ, прѣзъ нощьта на 2 февруарий 1347 година, прѣзъ Златнитѣ врата въ града на Константина [23]). Изгонений Иоаннъ V Палеологъ сѝ избралъ за резиденция Еносъ при устието на Марица, за да продължава отгамъ съ помощьта на Славянитѣ борба за прѣстолътъ. Душанъ между това покорилъ всичка Тессалия и Епиръ съ Акарнания; въ 1349 г. срьбскитѣ знамена се развѣвали прѣдъ венецианската крѣпость Птелионъ, срѣщо Евбея [24]).

И България сжщо страдала тогава отъ разбойническитѣ походи на Турцитѣ, които, кога вече нѣмало какво да вэематъ въ южна византийска Тракия, опустошавали ежегодно сѣверната (българската). Йоще повече, отколкото славянскитѣ, страдали тамошнитѣ гръцки поселения, тъй като въ послѣднитѣ години много Гръци се прѣселили въ българската область [25]). Селата биле опустошени, стадата откарани, хората заведени въ Азия. Когато въ 1351 г. Александръ се оплаквалъ на Кантакузина, съ когото отдавна се примирилъ, за нападенията на

---

[23]) Zinkeisen I. 194 сл. Hopf 443 сл.

[24]) Hopf 476.

[25]) Nicephorus Greg. XXVI cap. 53 и 54, ed. Bonn. p. 118 *„διά πενίαν πρὸ ἐτῶν οὐ μάλα μακρῶν ἐκεῖ μετοικήσαντες“*. Тѣзи думи сж испуснати въ небрѣжний латински прѣводъ Бониско издание.

неговитѣ съюзници, то императора отговорилъ, че това се случило противъ волята му; Впрочемъ истинский причинитель на това билъ Душанъ, защото срѣщо него трѣбвало да повикатъ Турцитѣ. Заедно съ това той прѣдложилъ на Александра съюзъ противъ Турцитѣ, ако само той пожелае да участвова въ снарежданието на военнитѣ кораби, за запазвание на Хелеспонтъ, защото той вече прѣдвидѣлъ онѣзи планове, които можали да се появятъ у неговитѣ съюзници, вслѣдствие на частитѣ скитничества по Европа. Когато византийскитѣ посланници пристигнали съ тѣзи прѣдложения въ Търново въ единъ празниченъ день и когато Алексадръ се разхождалъ съ тѣхъ по улицитѣ на конье, казватъ, че народа на всѣкждѣ го срѣщалъ съ викове, да сключи колко е възможно по скоро миръ съ Кантекузина, другояче тѣ всички ще погинатъ подъ сабитѣ на варваритѣ. Царя прѣзелъ на посланницитѣ думитѣ на народа и изразилъ готовность да участвова въ иждивенията по снараждание на флотата. Душанъ обаче му забѣлѣжилъ да не плаща данъкъ на Гърцитѣ. Александръ безъ да се бави, послушалъ му съвѣта. Разсърденъ отъ това Кантакузинъ му прѣдсказалъ, както казватъ, прѣдстоящата побѣда на варваритѣ [26]). Вь слѣдующата година (1325) Душанъ и Александръ, който съглеждалъ въ турскитѣ нападения интригитѣ на Кантакузина, испратили на императоръ Иоанна V Палеолога силна спомагателна войска, която обаче била неочаквано застигна-

[26]) Cantacuzenus у Stritter'a 878 и сл. Неясното споменувание за това се намира въ руминската хроника, която издалъ Григоровичъ въ ст. За Сърбия и отношенията й къмъ съсѣднитѣ държави прѣимущественно въ XIV и XV стол. Казанъ 1856, допълнение стр. 1—45. Кантакузинъ просилъ ужъ помощь у сръбскитѣ князове и у царь Александра противъ Турцитѣ. Тѣ обаче му отговврили: «защищавай се както можешь.» Той проводилъ вторий пѫтъ съ забѣлѣжка, за да му помогнатъ, защото другояче скоро ще се раскаятъ. Тѣ рекли: «Когато Турцитѣ додатъ до насъ, то ний ще можемъ да ги отблъснемъ.»

та и распрьсната отъ 10.000 турски конника на една открита равнина при Дидимотихонъ [27]).

Веднаждъ нощемъ на 1353 г. сина на Орхана Сулейманъ миналъ съ малъкъ единъ отредъ прѣзъ Хелеспонтъ и нападналъ прибрѣжната крѣпость Цимпе (сега Джеменликъ), почти на два часа пѫть отъ Галлиполъ. Тука най напрѣдъ се утвърдили Турцитѣ въ Европа, и вече никой не можилъ да ги изгони назадъ. Наскоро слѣдъ това, на 2 марта 1354 г., се случило страшно землетресение по брѣговетѣ на Пропонтида; стѣни и кѫщи се развалили и затрупали хора подъ своитѣ развалини [28]). Турски шайки се скитали тамъ да разриватъ и да грабятъ скорошнитѣ развалини. Галлиполъ, ключа на Цариградъ, Трапезунтъ и Каффа подпадналъ подъ властьта на Турцитѣ. Малко врѣме се минало и османското царство се расширочило до брѣговетѣ на Марица. Запустѣлитѣ села биле заселени съ малоазийски колонисти, а градищата—съ турски дворяни. Цариградъ се напълнилъ съ бѣжанци изъ Тракия: лишени отъ комать хлѣбъ селянитѣ ходили да просятъ милостиня по улицитѣ; смущение и тегота овладѣли сърдцата въ силно угнетеното господарство на Палеолозитѣ [29]).

Въ края на 1354 г. Иоаннъ V пакъ завладѣлъ Цариградъ, Кантакузинъ се покалугерилъ, отишелъ да пѫтешествова въ Мистра, близо до селото Спарта, и тамъ съставилъ своитѣ записки († 1383). Въ 1355 г. Марино Фольери писалъ че анархическото византийско господарство трѣбва неминуемо да стане плячка на Турцитѣ, и че Венецианцитѣ трѣбва да г

---

27) Cantacuzenus ib. 331, 880.

28) Виз. лѣтописи, състав. въ 1391 г. (ed. I. Müller, Sitz. Ber. der Wiener Akad. IX. 322), важенъ източникъ за втората половина на XIV стол., гдѣто ни оставятъ Никифоръ Григора (завършва 1355 г.) и Кантакузинъ (завършва 1365 г.).

29) Nicephorus Gregoras XXIX, cap. 1—4 ed. Bonn., 224. Zinkeisen I. 206 и сл.

рѣдварять. Но такива смѣли планове, на каквито биле способни Венецианцитѣ отъ врѣмето на Енрико Дандоло, не биле в Венецианцитѣ отъ онова врѣме [30]).

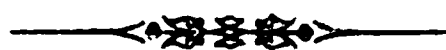

[30]) Hopf 448.

ГЛАВА XXI.

Религиозни смутове въ България въ XIV столѣтие.

Богомили, Исихасти, Адамити, Евреи.— Царица еврейка.— Святий Теодосий Търновский.-- Литература.

Кървави и печални сж събитията, които описахме въ прѣдидущата глава. Не по малко е печална и картината на тогавашний вжтрѣшенъ животъ въ България, което е добрѣ изяснено въ неотдавно откритата легенда за св. Теодосий Търновский, прозведение на цариградский патриархъ Каллиста [1]). Измжчена отъ религиознитѣ прѣпирни, заразена отъ всички пороци на византийзма и ослабнала отъ непрѣкъснати раздори, България рано или късно трѣбвало да стане плячка на Турцитѣ. Истинната култура и просвѣщенето на истокъ биле отдавно йоще замѣстени съ схоластическа истънченность, на която значението не било по малко, отъ безкрайнитѣ военни расправи и придворнитѣ интриги.

Кждѣ полвината на XIV стол. на Атонската гора, въ тоя земенъ рай за калугеритѣ, се развилъ особенъ родъ мис-

---

[1]) Грьцкий подлинникъ, вижда се, да е изгубенъ. Славянский прѣводъ, трудъ на единъ калугеринъ отъ Рилский мънастиръ, по име Спиридіонъ, е напечаталъ въ Чтения Общ. Ист. при Моск. Унив. 1860. I. Тъй като азъ не можихъ да намѣря това издание, то трѣбваше да се задоволя само съ извлеченията и цитатитѣ отъ Рачки, Rad. VIII. 182 сл., отъ Королева Браилското Период. Спис. V и VI, отъ Голубинский 663, 675 и отъ Леонида, изъ историята на югославянското калугерство. Москва 1871.

тицизмъ. Нѣкои отъ тъй нарѣченитѣ исихасти до толкова се увлекли, щото се заключвали въ тъмнитѣ калугерски келии и съзерцавали пѫпътъ си, до като имъ се въображавало че виждатъ около него свърхестественна свѣтлина, която ги испълняла съ небесно блаженство. Тѣзи заблуждения (бредни) породили страшни богословски вълнения, събори и анатеми. При това и още богомилството се утвърдило въ вѣчнозеленитѣ храстия на — „Свята гора." Въ онова врѣме живѣла въ Солонъ една калугерка, на име Ирина, която тайно приела богомилството; калугеритѣ, които се стичали при нея не отъ нравственни побуждения, биле посвятени отъ нея въ учението на Богомила и го распространили по всичкий Атонъ. Необходима била продължителна борба, за да се изгонятъ изъ Атонскитѣ мънастири богомилитѣ и исихаститѣ.

Тѣзи отвратителни покарвачи отъ византийский мънастирский животъ биле прѣнесени и на българската почва. Побѣгналий отъ Цариградъ калугеринъ, на име Теодоритъ, можалъ, чрѣзъ своитѣ медицински познания, да склони много знатни хора и отъ простий народъ да приематъ учението на исихаститѣ. Той отново разбудилъ непогибналитѣ йоще остатки на езичеството и даже указвалъ да даватъ божески почести на единъ дѫбъ, у подножието на който се жертвовали овци и агнета, до като не се явилъ св. Теодосий и отсѣкълъ дървото.

Наскоро послѣ Теодорита се появили въ Търново двама калугери Лазаръ и Кириллъ, нарѣчений Босота, испъдени изъ Свята гора за богомилство. Кириллъ, който казвалъ, че на сънѣ му се явилъ Богъ, се смѣялъ на иконитѣ, скверсловилъ Богоматерь и Распятието, укорявалъ труда и брака. А Лазаръ тичалъ по улицитѣ въ адамовский костюмъ и си прикривалъ само едно мѣсто съ счюпена кратуна; неговото учение може да служи за образецъ на русскитѣ скопци. Обиковенното адамичество распространявалъ нѣкой си Теодосий, навѣжественъ и простъ клирикъ. Съ своитѣ проповѣди за безполезностьта на

брака той събралъ около себе си множество мажье и жени, стари и млади. Неговитѣ привърженци, облѣчени въ калугерски раси, отивали подиря му въ отдалеченитѣ планински долини и пещери, за да испълняватъ тамъ своитѣ диви оргии. Тѣ сѫ биле прѣдшественници на онѣзи адамитски шайки, които истребилъ Жижка въ 1421 г. съ огънь и мечь въ Чехия.

Но появяванието на исихаститѣ и адамититѣ не било йоще нищо. Царь Александръ до толкова билъ очарованъ отъ красотата на една млада Еврейка, щото се рѣшилъ, както и да е, да се ожени за нея. Жена му Теодора, дъщерята на влашкий князъ, трѣбвало да промѣни блескавий животъ въ Търново на мънъстирско уединение, гдѣто тя и умрѣла подъ име калугерица Теофана. Еврейката се покрьстила, нарѣкла се Теодора, и тогава се оженила за Александра, като „новопросвѣщенна царица." Старитѣ български паметници споменуватъ за нея, че тя, макаръ да е била отъ „еврейски родъ," но исповѣдала чиста вѣра, възобновила много цьркви и даже основала мънастирь. Като умрѣла пѣли ѝ въ цьрквитѣ „вѣчная паметь." Но Евреитѣ въ България биле несносни за вѣрующитѣ, защото се смѣли на християнството и искали да подражаватъ на болѣритѣ [2]).

Такова било поведението въ България на богомилитѣ, исихаститѣ, адамититѣ и евреитѣ въ онова врѣме, когато отвъдъ Балкана свирѣпствовала турската война. Тогава се явилъ единъ човѣкъ, който се завзелъ да обуздае лъжеучителитѣ и да възстанови религиозенъ миръ. Теодосий се родилъ въ Търново, прѣкаралъ младинитѣ си въ мънастиритѣ, въ Видинъ (мънастиря Св. Никола), въ Арчаръ, гдѣто станалъ калугеринъ, въ Търново (въ Марийнский на Святата гора), въ Чървена (близо при

---

[2]) За еврейската царица глед. Поменика на царьетѣ и царицитѣ (Раковский, Асѣнь 52), житотъ на св. Теодосий, Nicephorus Gregoras (III 538 ed. Bonn.) и съврѣменната забилѣжка въ ржкописътъ на Рилский мънастиръ, Бъл. книжици 1859, 690.

брака той събралъ около себе си множество мжжье и жени, стари и млади. Неговитѣ привърженци, облѣчени въ калугерски раси, отивали подиря му въ отдалеченитѣ планински долини и пещери, за да испълняватъ тамъ своитѣ диви оргии. Тѣ сж биле прѣдшественници на онѣзи адамитски шайки, които истребилъ Жижка въ 1421 г. съ огънь и мечь въ Чехия.

Но появяванието на исихаститѣ и адамититѣ не било йоще нищо. Царь Александръ до толкова билъ очарованъ отъ красотата на една млада Еврейка, щото се рѣшилъ, както и да е, да се ожени за нея. Жена му Теодора, дъщерята на влашкий князъ, трѣбвало да промѣни блескавий животъ въ Търново на мънъстирско уединение, гдѣто тя и умрѣла подъ име калугерица Теофана. Еврейката се покрьстила, нарѣкла се Теодора, и тогава се оженила за Александра, като „новопросвѣщенна царица.“ Старитѣ български паметници споменуватъ за нея, че тя, макаръ да е била отъ „еврейски родъ,“ но исповѣдала чиста вѣра, възобновила много цьркви и даже основала мънастирь Като умрѣла пѣли ѝ въ църквитѣ „вѣчная паметь.“ Но Евреитѣ въ България биле несносни за вѣрующитѣ, защото се смѣли на християнството и искали да подражаватъ на болѣритѣ [2]).

Такова било поведението въ България на богомилитѣ, исихаститѣ, адамититѣ и евреитѣ въ онова врѣме, когато отвъдъ Балкана свирѣпствовала турската война. Тогава се явилъ единъ човѣкъ, който се завзелъ да обуздае лъжеучителитѣ и да възстанови религиозенъ миръ. Теодосий се родилъ въ Търново, прѣкаралъ младинитѣ си въ мънастиритѣ, въ Видинъ (мънастиря Св. Никола), въ Арчаръ, гдѣто станалъ калугеринъ, въ Търново (въ Марийнский на Святата гора), въ Чьрвена (близо при

[2]) За еврейската царица глед. Поменика на царьетѣ и царицитѣ (Раковский, Асѣнь 52), житотъ на св. Теодосий, Nicephorus Gregoras (III 538 ed. Bonn.) и съврѣменната забилѣжка въ ржкописътъ на Рилский мънастиръ, Бъл. книжици 1859, 690.

Руссе) и въ мънастиря Богородица, нарѣченъ Епикериевъ, при Сливенъ, въ Балкана. Послѣ той отишелъ при знаменитий учитель Григорий Синаитъ, около когото се събрали на планината Параория (Сакаръ-планина) на сѣверъ отъ Одринъ много ученици Гърци, Българи и Сърби. Григорий обикналъ младий Теодосий и го испратилъ при Александра, да попроси у послѣдний помощь противъ Турцитѣ, които не оставили въ покой даже отдалеченитѣ мънастири. „Благочестивия" царь действително заповѣдалъ да направятъ на негово иждивение за пущинацитѣ висока кула. Когато умрѣлъ Григорий (ок. 1346), то на негово мѣсто единогласно билъ избранъ Теодосий. Но Теодосий счелъ себе си недостойнъ за такова отличие и се върналъ въ Сливенъ. По сетнѣ той посѣтилъ Атонъ, Солунъ, Цариградъ и живѣлъ нѣколко врѣме въ скитътъ на св. Антоний, въ Месемврия. Най сетнѣ той се поселилъ на Емонската планина (сега мисъ Емине) на високий понтийский брѣгъ, но билъ изгоненъ изъ това прѣкрасно уединено жилище отъ морскитѣ разбойници.

Като си дирилъ друго мѣстожителство, Теодосий избралъ въ околностьта на Килифарево, два часа на югъ отъ Търново, една пустиня, която се считала достжпна по скоро за самодивитѣ, отколко за човѣка. Селото Килифарево сжществува йоще и сега; въ него имало едно врѣме отъ 3 до 4 мънастиря, двѣ църкви, отъ които едната йоще е запазена, и крѣпость [3]). Тамъ Теодосий събралъ при себе си около 50 момчета, между които най извѣстни биле: Евтимий, впослѣдстие патриархъ, и Дионисий, който знаялъ прѣвъсходно грьцкий и славянский езици и

---

[3]) При прѣправението на църквата въ 1830 г. споредъ свидѣтелството на П. Р. Славейкова (Бъл. Книжици, 1859, 259; ср. Читалище 1873, 497) въ «женската църква» биле заровени цѣлъ купъ ржкописи. Подобенъ случай билъ въ Бѣлковецъ, единъ часъ и половина на западъ отъ Търново, гдѣто суевѣрнитѣ попове, при прѣправението на църквата св. Петка, заровили въ основнитѣ зидове два товара ржкописи.

прѣвелъ на славянский много проповѣди отъ Иоанна Злат
въ това число шесть противъ Евреитѣ [4])

Отдавна йоще западналата литеритура захванала
съживява, и самъ царя приемалъ дѣятелно участие въ не
поощрение. Александръ повелѣлъ да прѣведатъ хроникат
Константина Манассия отъ грьцкий на българский езикъ
прѣпишатъ дебели томове богословски съчинения [5]). В
ни отъ единъ периодъ изъ българската история не сѫ
до насъ толкова стари рѫкописи, както отъ врѣмето на „
чайший и всемогѫщий царь Иоанна Александра.“ Мънаст
тъй сѫщо се ползовали отъ неговитѣ попечения. Главнит
гарски мънастири Рилский и Зографский биле щедро над
отъ него. Той основалъ и новъ мънастирь при политѣ н
топа, гдѣто възникналъ новий Атонъ; тамъ имало повече
14 мънастиря, отъ които сега сѫ останали почти само
развалини; богатитѣ имъ библиотеки отдавна сѫ изгнил
пъкъ сѫ разграбени.

Господствующата цьрква въ господарството трѣ
да вземе енергически мѣрки противъ еретицитѣ. Тогав
търновский патриархъ Теодосий II се съвѣщавалъ относ
това съ настоятеля на калугеритѣ въ Килифарево и свик
неговий съвѣтъ (ок. 1350 г.) съборъ, на който прѣдсѣ
ствовалъ самъ царя на редъ съ патриарха. Уловенитѣ
чески учители биле прѣдставени. Теодосий се прѣпирал
тѣхъ за учението на Богомила, за дуализма, брака, кръс
пр. Калугерина Лазаръ призналъ своитѣ заблуждения и
рѣкълъ отъ тѣхъ, но Кириллъ Босота и ученика му поп
фанъ не искали да се откажатъ отъ своитѣ убѣждения. З

---

[4]) Starine I, 52.

[5]) За Александра е написанъ патерика (1346), който
мира въ мънастиря Ркрѣ въ Далмация и двата богословски сб
които написали калугеритѣ Филипнъ (1345) и Лаврентий (13
които се намирътъ сега въ Москва.

царя, съгласно съ църковнитѣ закони, поволѣлъ да ги джмгосатъ по лицето съ нажежено желѣзо и ги испъдилъ изъ страната.

Но съ това не се счюпило могжществото на богомилитѣ, които съвършенно се утвърдили въ страната йоще прѣди нѣколко столѣтия. Изисквало се йоще да се смирятъ исихаститѣ и евреитѣ. На новий съборъ (1355) се явили царя съ князоветѣ Шишмана и Асѣня, всички български епископи, Теодосий съ калугеритѣ изъ Килифарово, съ една дума всичката иерархия на страната. Богомилитѣ и исихаститѣ биле прѣдадени на проклетйя, старѣитѣ и священницитѣ (служителитѣ) биле заточени, а на евреитѣ ограничили гражданскитѣ права съ грамота (свитъкъ) [7]).

Около 1356 г. Теодосий отишелъ въ Цариградъ, за да се види тамъ въ Пораориевский мънастирь съ своя по старъ училищенъ приятель патриарха Каллиста, и умрѣлъ въ мънастиря св. Мамонтъ (отвънъ града, прѣдъ Влахерна), на 27 ноемврий 1362 година. Неговий ученикъ *Евтимий* продължавалъ захванатото дѣло. Въ Пера, около Търново, той се занимавалъ въ уединение и прѣглеждалъ старославянский прѣводъ на св. Писание, тъй като послѣдний съдържалъ тъмни изрѣчения, не билъ достатъчно гладъкъ, по нѣкога се уклонявалъ отъ грцкий оригиналъ и давалъ поводъ къмъ много ереси. Когато Евтимий билъ избранъ слѣдъ смъртьта на Иоанникий II за патриархъ, то нему е прѣдстояла нова борба съ богомилитѣ, защото послѣднитѣ даже слѣдъ вторий съборъ не биле ослабнали, тъй щото мжчно било да срѣщнешь около Видинъ православень християнинъ. При това дошелъ въ Търново отъ Цариградъ новъ вѣроучитель Пиронъ съ цѣлъ да распространи тука несторианизмъ, исихазмъ и иконоклазмъ. Учението му намѣрило достжпъ даже между придворнитѣ съ помощьта на лъже-

---

[7]) «Отвѣщание собора Трновскаго къ Θеодосию и Киръ Роману», за съжаление не е издадено. (Калайдовичъ и Строевъ, описаніе рукописей Импер. библ. въ Петербургъ, 125 № 204, 45.

калугерина Теодосий. Патриарха събралъ народа въ църкви и, споредъ думитѣ на украсената легенда на Цамблака, „уп добивши свою гортань трубамъ Иерихона,“ прѣдпазвалъ о вълкътъ облѣченъ въ овча кожа. По негово настояване П ронъ билъ изгоненъ [8]).

Не може да се отрѣче, че послѣднитѣ двама мѫжа, к ито управлявали сѫдбата на българский народъ, царь Шишма сина на Александра († 1365), и патриархъ Евтимий чест се мѫчили да подигнатъ падающето господарство, макаръ тѣзи опитвания сѫ носили отпечатъкъ на тогавашното всеоб падание. Около учений Евтимий, който „раскъсалъ еретическ тѣ мрѣжи, като паяджина“ и се мѫчилъ чрѣзъ отмѣнение странствованието къмъ св. мѣста, при които се случвали б чинства, да съдѣйствова за въдворение на нравственостьта, събирали Българи, Русси и Сърби [9]). Образовала се нова ли ратурна школа, но издаденитѣ отъ нея произведения не би друго, освѣнъ едни образци отъ византийска надутость, лиш ни отъ умъ и вкусъ. Легендитѣ на Евтимий заедно съ съчи нията на Григорий Цамвлака и философа Константинъ Костецк краснорѣчиво свидѣтелствоватъ до колко българскитѣ Славя тогава биле прѣвьрнати въ Византийци [10]).

Въ такова положение билъ духовний животъ въ Бъл рия, когато Турцитѣ се явили на нейнитѣ граници. Йоще Т досий търновский прѣдказвалъ на своитѣ ученици въ Кили рево за опустошението на всичката страна отъ Турцитѣ и паданието на българското царство [11]). Послѣ 40 години сл търновский съборъ никой вече не можалъ и да помисли разликата между православнитѣ и еретицитѣ: тогава биле с мохамедани и християни, правовѣрни и раи!

---

[8]) Житието на Евтимия отъ Цамблака (Гласник 31, 243—29

[9]) Русский архиепископъ Киприанъ, родомъ Българинъ, ко се мѫчилъ да подигне дълбоко падналото образование въ Россия врѣме на татарското владичество, посѣтилъ Евтимия въ 1379 г. гробната рѣчъ отъ Цамблака на Киприана (Невоструевъ и Горс Опис. Слав. рук. Москов. синодал. библ. II. 3, 139.).

[10]) Глед. гл. XXVI (старо-бъл. литер.) заключението.

[11]) Леонидъ, 20.

ГЛАВА XXII.

Първитѣ битки на южнитѣ Славяни съ Турцитѣ.

Безначалие въ Сърбия слѣдъ смъртьта на Душана (1355). — Вжтрѣшни расправии въ България. — Послѣднитѣ войни на Българитѣ съ Гърцитѣ, първитѣ съ Турцитѣ. — Раздѣлението на България на господарства: Търновско и Видинско. — Експедицията на графъ Амадея Савойский въ България. — Венгритѣ въ Видинъ (1365 – 1369). — Царь Иоаннъ Шишманъ III (1365 — 1392), турский вассалъ. — Сражение при Марица (1371). — Краль Марко. — Княжеството на деспота Добротичь при Понтъ.

Ний сега пристжпваме къмъ описанието на най тежкий периодъ отъ историята на южнитѣ Славяни, завоеванието на Балканский полуостровъ отъ Турцитѣ. Пѣснитѣ и прѣданията, въ които се прославятъ хероитѣ на тая борба, исполинскитѣ образи на краль Марко, Милошъ Обиличъ, князь Лазарь и други, които замѣнили въ паметьта на народа богатиритѣ отъ стари врѣмена, сжществуватъ въ изобилие у Сърбитѣ и Българитѣ; положителната история на тѣзи кървави години напротивъ такава е тьмна, че много по малко свѣдѣния сж се запазили относително такива велики катастрофи, както напримѣръ сражението при Косово поле, покорението на България, отколкото за нѣкое незначително събитие по отскорошно врѣме. Съврѣменни записки сж много рѣдки, а онова, което било написано

отсетнѣ за послѣднитѣ години на славянскитѣ господарства, е
черпано отчасти изъ разказитѣ. Грьцкитѣ, славянскитѣ, румж
скитѣ и турскитѣ хроники сж прѣпълнени съ противорѣчия,
хронологията прѣдставлява по нѣкога настоящий хаосъ. Сам
нѣколко грамоти, запазени отъ тѣзи врѣмена, прѣдставляват
твьрди основания.

Когато Турцитѣ встжпили на европейска почва, тѣ в
много надминавали Славянитѣ и Византийцитѣ съ своята же
лѣзна организация и съ отличното знаяние на военното дѣл
Войната била у тѣхъ главната задача на господарството и на
рода. При Орхана войската се състояла отъ три елемента, ирре
гулерни войски безъ жалование и лени, контингенти отъ вас
салитѣ и отреди отъ наемници. Въ начало почти всичка войск
била конница, както състоящитѣ на жалование *сипаги* (конни
ци) и *силигдари* (оржженосци), тъй и акинджи (наѣздници
на вассалитѣ. Най отборъ срѣди турскитѣ сили станалъ пѣхо
ний корпусъ на *яничаритѣ*, който билъ съставенъ около 133
година. Той се състоялъ исключително отъ християнски дѣц
които отнемали отъ родителитѣ имъ и ги въспитавали въ уч
нието на Мохамеда. Само слѣдъ образованието на тая регуляр
на пѣхота се явила възможность за Турцитѣ да се рѣшатъ
обсадятъ градоветѣ и укрѣпленията. Когато прѣвземали нѣк
страна, тѣ тогава йоще се приготвяли да я владѣятъ дълго вр
ме. Съ тая цѣль тѣ заселвали тамъ османски колонисти и
Азия и третата часть земя се раздавала на турскитѣ войници
качество на лени (*тимаръ* съ 20000 аспри доходъ; съ
голѣмъ доходъ *сиаметъ*). Християнскитѣ земледѣлци си остава
на своитѣ мѣста. Жителитѣ на взетитѣ съ пристжпъ градов
отъ войнственний и безпокойний животъ на които е има
опасность, се прѣселвали въ Азия и се замѣствали съ Османлии

Единственний господаръ, който е можалъ да окаже ене

---

[1]) Zinkeisen, Gesch. des osman. Reiches I. 118, 264.

гично съпротивление на Турцитѣ, когато тѣ захванали покорението на Балканский полуостровъ, сръбский царь *Стефанъ Душанъ* скоро-постижно умрѣлъ въ цвѣтущата си възрасть на 22 декемврий 1355 г. Неговото господарство станало плячка на страшно безначалие. Синътъ на Душана *Урошъ*, 19 годишенъ момъкъ, билъ много малъкъ за управление, отъ негово име искали да управляватъ брата на Душана Симеонъ и честолюбивата царица Елена, а пъкъ могжщественнитѣ български родове, които добили голѣма власть както въ Сърбия, тъй и въ Албания и Македония, се грижали само за своитѣ лични интереси. Сърбия се раздѣлила на множество малки полунезависими области подъ властьта на бившитѣ полководци и придворни на Душана или неговитѣ синове.

Въ Трикала брата на Душана, владѣтеля на Тессалия, Епиръ и Еголия, былъ коронясанъ подъ име *Симеонъ Полеологъ Урошъ* († 1371) императоръ на Сърбитѣ и Гърцитѣ. Наскоро той устжпилъ Епиръ на *Тома*, сина на воевода Прелюба, който се удържалъ тамъ до 1385 година, като е воевалъ непрѣкъснато съ Албанцитѣ. Въ Тессалия слѣдъ Симеона наслѣдилъ синъ му *Иоаннъ Урошъ*, послѣдний Неманичъ, калугеринъ по характеръ; слѣдъ турското нашествие въ 1410 година той умрѣлъ епископъ и основатель на Метеорскитѣ мънастири.

Отъ братьята Мрнявчевичи храбрий деспотъ *Иоаннъ Углеша* господствовалъ надъ Сересъ и Мелникъ; *Влкашинъ* билъ по напрѣдъ (1356) челникъ [2]) при двора на царь Уроша, сетнѣ той придобилъ титла деспотъ. Въ Драма сидѣлъ тестя на Углеша кесарь *Войхна*, въ южна Македония отъ Сересъ до Вардаръ *Богданъ* (Югъ-Богданъ), който йоще и сега се слави въ народнитѣ пѣсни; то на сѣверъ отъ него севастократоръ *Дѣянъ*. Въ Албания господарствовали двама Албанци, *Андрей*

---

[2]) Грамота отъ януарий и февруарий 1356 г. (1355 год. по италиянский обичай се счита до 1 марта 1356 г.) Rad. I. 146.

тамъ да царствова [9]) самостоятелно. Александръ встжпилъ въ най близкенъ съюзъ съ Палеологовци чрѣзъ бракосъчетанието на деветгодишната си дъщеря Мария, сжщата (родна) сестра на Шишмана, за Андроника, деветгодишний синъ на императора

---

[9]) Видински Шишмановци:

Шишманъ, Бдинский князь
1. супруга ? — 2. супр. дъщеря на Сърбина Драгоша.

Михаилъ a) супр. 1. Анна дъщеря на Милутина b) 2. Теодора, жена на Святслава	Кераца деспотица въ иночество Теофана d) супр. на деспота Срацимира	Бѣлауръ e)

Стефанъ или *Шишманъ II* (Людвигъ)	Иоаннъ c)

Иоаннъ Александръ f) супр. 1. Теодора дъщеря на Басараба, инокиня Теофана 2. Теодора Еврейка	Елена супруга на царь Душана	Иоаннъ Асѣнь Комнинъ супр. Анна деспотица	Дъщеря *N.* g)

1. Мих. Асѣнь † I. Асѣнь IV до 1355 г. супр. Мария д. на Андроника III (1337) h)	1. I. *Срацимиръ* супр. сестр. на воеводa Владислава i)	2. I. *Шишманъ III* супр. 1. Мария d) 2. д. на Лазаря	Дъщери: Тамаръ d) супр. на Мурадъ I. 2) Мария с. на Андроника Десислава d)

Константинъ † 1422.	Дорослава или Доротея † прѣди 1382 г., супр на Стеф. Твердка k).

Александръ (Мохамеданецъ)	Фружинъ	Кераца d)

a) Михаилъ Шишманъ, сърбс. грам. 1330, Mikl. Mon. Serb. 100. У Кантакузина погрѣшно, като синъ на Срацимира; b) Даниилъ 199; c) Кантакузинъ, Stritter 850; d) Въ евангелието отъ врѣмето на царь Александра (сега въ коллекцията на лордъ Zouch въ Лондонъ) се намира изображението на деспота Константина, супруга на «Керафама»; може би султана е билъ втори мжжъ на Тамара. Поменикъ у Раковский, Асѣнь 52; e) Даниилъ 193, Кантак. I. 465; закон. на Душана ed. Novakovic XXIII; f) Александръ нетий (Sororis filius) Цамблакъ, Гласникъ XI, 75. Споредъ Кант. и Григ. ἀδελφιδοῦς на Михаила. Бащата на Срацимира у Кант. (Stritter 842); g) Gregoras III. 148. Кант. у Stritter 341; h) Greg. III. 557. Irene; i) Kukulevic, Leptir (Zagreb 1859) 270; k) Racki, Rad III. 109. Ljubic, Opis jug. novaca 206.

Иоанна V (1355) [10]), спорѣдъ което се появила кървава вражда, тъй като властолюбивий Андроникъ нееднократно се опитвалъ да свали баща си съ помощьта на своитѣ български роднини.

Основатель на османската държава въ Европа билъ султанъ Орханъ († въ марта 1362 г.) [11]), синъ и наслѣдникъ на Мурада I, грубъ, щедръ и неуморимъ човѣкъ. Йоще въ втората година на своето царствование той отнелъ у Византийцитѣ храбро защищаваний Цурулонъ и оставений Аркадиополъ (сега Люле-Бургасъ); оттамъ тръгналъ за Одринъ и лесно завзелъ втората столица на господарството, паданието на която и сега йоще се оплаква въ ново-грьцкитѣ народни пѣсни. Църквитѣ биле тозъ-часъ прѣвьрнати въ джамии; митрополита побѣгналъ въ Агатополь при Черно море. Тутакси слѣдъ тѣзи успѣхи Турцитѣ нападнали на България. Полководеца Лалашагинъ, завоевателя на Одринъ, взелъ Веррея (Стара-Загора) и слѣдъ късо едно съпротивление, споредъ прѣданието чрѣзъ разрушение на водопровода, който отъ 1344 г. принадлежалъ на България, взелъ и Пловдивъ, гдѣто се поселилъ въ качество на първий румелийский бейлербей [12]).

Отъ Пловдивъ Османитѣ се завзели да покорятъ околнитѣ български укрѣпления. Относително това не сѫ се запазили никакви писменни свидѣтелства; туземнитѣ прѣдания, които прѣминавали отъ родъ въ родъ въ Родопитѣ и Срѣдня Гора, сѫ събрани отъ Захариева [13]). Храбро съпротивление оказала на Гази Даудъ паша малката крѣпость Раковица, коя-

---

[10]) Договора на 17 августъ 1355 г. Miklasich et Müller, Acta patr. I, Раковский, Асѣнь 101. Тамъ тя се нарича Кираца. Григора III 557 я нарича Мария. Въ Поменика просто Василиса (βασίλισσα).

[11]) Виз. хрон. (Sitzber der Wien. Ak. IX. 392). Въ турскитѣ источници (Zinkeisen I. 215) — 1359 г., прочее, тѣ въобще много се отклоняватъ отъ по съврѣменнитѣ и достовѣрнитѣ извѣстия.

[12]) Zinkeisen I. 217 сл.

[13]) Захариевъ (глед. стр. 69) 54, 66, 75.

то била взета само слѣдъ капитуляция. Нейнитѣ развалини се виждатъ йоще и сега при селото Голѣмо Бѣлово, гдѣто се завършва ромелийский желѣзенъ пѫть. Послѣ жителитѣ на Бѣлово дълго врѣме придружавали Турцитѣ въ врѣме на война, като *харбаджии*, нарѣчени така споредъ харбитѣ, единъ видъ копия, отъ които нѣколко раждиви екземпляра йоще и до сега се пазятъ въ тамошнитѣ кѫщи. Областьта Цѣпина се удържала деветь мѣсеца по сегнѣ отъ Раковица. Но щомъ пристѫпилъ къмъ нея Даудъ паша отъ тритѣ страни, то едни побѣгнали при „Родопский деспотъ“ (може би Углеша), други пратили извѣстие на Лалашагина въ Пловдивъ и се прѣдали съ условие, че всички укрѣпени мѣста въ Цѣпина ще бѫдатъ сринати, че Даудъ паша ще получи отъ всички полѣнски плодове десетата часть, че вмѣсто харачъ и други данъци всички мѫжье отъ 20—25 години ще придружаватъ Турцитѣ въ врѣме на война, и че Цѣпина въ църковнитѣ дѣла ще се ползова съ пълна автономия. Съ това било турено при Мурада начало на войската *войници*, която се състояла изъ християни Българи, които служили за вардение на обоза и биле осводени отъ данъкъ [14].

Любопитно извѣстие се срѣща въ една ерменска грамота [15], която е съставена изъ славянски лѣтописи. Когато Султанъ Мурадъ отишелъ съ силна войска въ походъ срѣщо Българитѣ, то възстаналий противъ него Асѣнь, сина на Александра, падналъ въ сражението съ много други Българи; тогава неговото мѣсто завзелъ братъ му Михаилъ, но и той загиналъ. Послѣ Турцитѣ се върнали съ голѣмо число плѣнни въ Галлиполъ. Годината (6834—1326) [16] и споменуванието за Михаила, който умрѣлъ много по рано отъ 1355 г. — не сѫ

---

[14]) Глед. гл. XXVII.

[15]) Издадена отъ Григоровича, За Сърбия, приложения (рѫкописъ 1620 г.).

[16]) Григоровичъ поправилъ годината 1365.

[17]) Nic. Gregoras ed. Bonn. III 557.

вѣрни [17]). Но и сега йоще въ околноститѣ на София се запазило прѣдание, че Асѣнь въ тамошний Архангелский мънастирь се защищавалъ заедно съ своитѣ болѣри въ течение на 12 години противъ Турцитѣ, до като му измѣнили жителитѣ отъ ближнето село Бистрица [18]). Въ българскитѣ цьркви йоще въ врѣме на древнето царство се споменовали „Семиръ, Йончо, Добромиръ, Иваниша и всички, които заедно съ тѣхъ херойски се борили противъ безбожнитѣ Турци и проливали кръвьта си за истинната Христова вѣра“ [19]). Гдѣ и кога сѫ паднали тѣзи херои не е разяснено.

Османитѣ така бърже вървѣли напрѣдъ, щото въ 1363 година вече се появили [20]) въ Аттика и докарали Цариградъ въ такова бѣдственно положение, че императоръ Иоаннъ V, за да добие пари трѣбвало да допусни да се продадатъ заложенитѣ въ Венеция господарственни клейноти (скѫпоцѣнни нѣща). Цариградский патриархъ Каллистъ отишелъ въ Сересъ при жената на Душана, която тогава била калугерка и се наричала Елисавета, за да сключи съ нея съюзенъ договоръ, но тамъ се разболѣлъ и умрѣлъ [21]). Къмъ всички тѣзи бѣдствия се присъединила йоще, по неизвѣстни причини, войнна между Българитѣ и Гърцитѣ [22]). Иоаннъ V сполучилъ да вземе Анхило, но не успѣлъ да завладѣе Месемврия. Макаръ че града е билъ обложенъ и отъ къмъ морето и отъ къмь сушата и нѣмалъ вода за пияние, но той се защищалъ съ такова мѫжество, че ко-

---

[18]) Неофитъ Хилендарский, География (по бълг.). Крагуевацъ 1835 г. Априловъ, Българскы грамоти. Одесса 1844, стр. 99.

[19]) Раковский, Асѣнь 54.

[20]) Hopf (Bd 86) 13.

[21]) Визант. хроника I. c. (1364).

[22]) Въ 1346 г. Цариградский патриархъ Филотей напомнилъ на българский царь за святостьта на договоритѣ, Miklosich et Müller, Acta patr. I. 453.

[23]) Kantacuzenus III, 362.

[24]) Енгель относи годината за смьртьта му къмъ 1353 г., а други къмъ 1356 г., Румѫнската хроника къмъ 1371.

гато войската Българи и Турци, събрана въ Тракия, дошла на помощь, то Палеологъ се озовалъ въ твърдѣ затрудително положение. Напослѣдъкъ Александръ го склонилъ да отстжпи (1364), като заплатилъ военнитѣ разноски и освѣнъ това йоще значителна сумма. И тъй християнскитѣ императори прѣдъ очитѣ на Турцитѣ съ своитѣ кървави раздори направили, щото тѣхнитѣ господарства да станатъ плячка на варваритѣ [23]).

Царь Александръ умрѣлъ по всѣка вѣроятность прѣзъ есеньта на 1365 г. [24]), като оставилъ господрството разединено и разпокъсано, тримата владѣтели на коего биле послѣдни християнски господари въ страната. Въ Търново царствовалъ *Иоаннъ Шишманъ III*, като владѣлъ срѣдната часть на страната съ Силистра, Никополь, София и Ямболъ; на западъ управлявалъ въ Видинъ и въ долината Тимокъ *„Иоаннъ Срацимиръ* благовѣрний царь Болгаромъ“ [25]); *Добротичъ* билъ полусамостоятеленъ владѣтель на земитѣ по брѣга на Черно море подъ върховната власть на Шишмана. За тая *три Българии* говори Иоаннъ Шилтбергеръ отъ Мюнхенъ, който въ 1396 г. попадналъ въ плѣнъ у Турцитѣ при Никополь и пò сетнѣ описалъ своитѣ приключения [26]). „Първата България (Pulgrei), говори той, лежи на пжтя отъ Венгрия къмъ желѣзнитѣ врата, столицата се нарича Пудемъ (Бдинъ). Другата България лежи срѣщо Влахия; столицата се нарича Терноу (Търново). Третата България лежи тамъ, гдѣто Дунава се излива въ морето; столицата се нарича Каллацерка“ (крѣпость Калиакра при миса съ сжщото име).

Съ това распокъсвание на България побързалъ да се възползова могжщественний Людовикъ Анжуский, кралъ унгар-

---

[25]) Така е писано на неговитѣ монети, които често се срѣщатъ. Най новата форма Страшимиръ не се срѣща въ никой подлинний источникъ.

[26]) Reisen des Joh. Schiltberger aus München in Europa, Asien und Afrika von 1394 bis 1427. Herausg. von K. F. Neuman. München 1857, 93.

ский. Прѣзъ лѣтото на 1365 г. той завоевалъ Видинъ, взелъ въ плѣнъ царъ Срацимира заедно съ супругата му, дъщерята на Алексендра, влашкий князь, която била покатоличена отъ майка си Клара, ревностна католичка, и го държалъ въ продължение на четире години въ крѣпостьта Хумникъ [27]) въ Хърватско въ почетенъ плѣнъ. Въ Видинъ билъ назначенъ седмиградский воевода Дионисий като „capitaneus civitatis et districtus Budiniensis regni nostri Bulgariae". Краля попросилъ изъ Римъ 2000 калугери, за да въведе въ завоеваната страна католицизмъ. Но пристигнали само осемъ францисканца, които съ помощьта на унгарскитѣ гарнизони въ течение на 50 деня ужъ обърнали 200000 души, които съставляватъ само трета часть отъ всичкото население. Прѣдполага се, че тогава приемали католицизмъ болѣри и селяне, стари, млади и дѣца, а тъй сжщо калугеритѣ и поповетѣ, особенно богомилитѣ, съ които биле пълни тѣзи области [28]).

За да спаси вжтрѣшна България отъ подобна участь, царь Шишманъ трѣбвало да се погрижи да испъди Венгритѣ изъ Видинъ. Тъй като нѣмалъ сила за подобно прѣдприятие, то той се рѣшилъ да заключи съюзъ съ Турцитѣ, владѣтеля на които едвамъ що билъ прѣнесълъ резиденцията си изъ Азия въ Европа, изъ Брусса въ Одринъ. Обаче нападението на Българитѣ и Турцитѣ върху Видинъ било отблъснато отъ Венгритѣ съ помощьта на влашкий воевода Владислава, шурята на Срацимира (1366).

Въ Видинъ се намиралъ тогава императоръ Иоаннъ Палеологъ, който дълго врѣме странствовалъ по Европа, за да

---

[27]) Сегашно Босилево при Чазма, а не Калникъ (Racki Rad II. 132, забѣл.).

[28]). Ср. Engel, 460—463. Дриновъ, Исторически прѣгледъ на Бълг. Църква, 101 и сл. Fessler, Gesch. von Ungarn. 2. Ausg. von Ernst Klein. Leipzig 1868, II. 152.

дири помощь противъ Турцитѣ. Прѣзъ пролѣтьта на 1366 той посѣтилъ кралъ Людовика въ Буда, а послѣ отишелъ Видинъ, за да се завьрне прѣзъ България въ Цариградъ. царь Шишманъ не му позволилъ да мине прѣзъ неговитѣ в дѣния.

Незабавното възврьщание на императора било необ димо при тогавашното положение на Византия. Императрил поискала помощь отъ рицарский графъ Амадей IV Савойск племенника на императора. Амадей събралъ отборенъ отр италиански и френски рицари, отишелъ изъ Венеция по мо то въ Цариградъ и на пжтя успѣлъ да изгони Турцитѣ Галлиполь. Като прѣминалъ прѣзъ Цариградъ по българс брѣгъ, той завладѣлъ Созополъ, Анхиало и Месемврия. До укрѣпений градъ Варна, при който рицаритѣ стояли въ ла къмъ края на октомврий (1366), тѣ не можали да вземать; мжка само тѣ успѣли ди завладѣятъ находившата се пр града крѣпость Галата. Като излизали изъ лагеря на обикс (на разъѣздъ) при Варна, тѣ сполучили да взематъ безна би Емона и Калиакра, града на Добротича. Българскитѣ низони храбро се защищавали и много франкски дворяни откарани вжтрѣ въ страната. Прѣзъ декемврий латинский риархъ въ Цариградъ отишелъ като пратенникъ отъ Ам къмъ царь Шишмана въ Търново. Едноврѣменно съ това у ли, че императоръ Иоаннъ вече излѣзълъ изъ Видинъ, вѣр но по Дунава. Шишманъ билъ принуденъ да отстжпи на им ратора Созополъ, Месемврия и Анхиало, които отъ тогава танали за Византийцитѣ. Слѣдъ завръщанието на патриа Амадей прѣкратилъ военнитѣ дѣйствия и си отишелъ наз Къмъ края на януарий 1367 г. той билъ посрѣщнатъ отъ ператора Иоанна въ Созополъ. Слѣдъ взаимната размѣна плѣннитѣ, Амадей се завърналъ заедно съ императора въ Ц градъ, гдѣто ги приели и гостили, него и другаритѣ му, тър свенно. Слѣдъ излизанието си изъ Цариградъ графа испъ

Турцитѣ йоще изъ двѣ крѣпости ближни съ столицата и се върналъ прѣзъ юний 1367 г. въ Италия [29]).

Венгритѣ не можили да се удържатъ дълго врѣме въ Видинъ, макаръ че вниманието на Шишмана на врѣме било отклонено отъ понтийската областъ. Кждѣ 1367 г. съюзника на Венгритѣ Владиславъ прѣминалъ къмъ страната на Шишмана. Войската, която завелъ седмоградский воевода Лациславъ къмъ врьхната часть на Яломица, съ цѣль да накаже влашкий князь, била истребена въ тамошнитѣ гори и блата; отъ онова врѣме северинский банатъ останалъ за Румжнитѣ до 1375 година [30]). Въ Северинъ цариградский патриархъ основалъ ново епископство и назначилъ за митрополитъ (1370) Антима; брата на Антима Иоакинтъ билъ направенъ митрополитъ на епископството въ Угровлахия (Влашко) [31]), което било учредено въ 1359 г. Евтимий, търновский патриархъ, се намиралъ въ дружески отношения съ първитѣ румжнски владици; за съжаление само, че неговитѣ послания къмъ Антима Северинский и къмъ знаменитий калугеринъ Никодима йоще не сж издадени [32]). Въ Влашко, гдѣто тогава едвамъ що наченалъ да се образова господарственний строй въ срѣдневѣковий духъ господарственния и църковния езици биле нерумжнский, но славянский

---

[29]) Най важни данни за тая експедиция прѣдставлява дневника на кончежника Антоний Барбери (глед. Брунъ, Нѣкои исторически съображения по поводъ на названието Доброджа. Журн. Мин. Нар. Просв. 1877 CXCIII. отд. 2). Въ по сетнѣшното поетическо изображеоне на френ. езикъ (Mon. historiae patriae Script. I, Turin 1840, стр. 299) се срѣщатъ много подробности съ съмнително достоинство, така въ хрониката се срѣща между друго, че Иоаннъ Палеологъ билъ измѣнически взетъ въ плѣнъ отъ Шишмана и освободенъ отъ Амадея. Крѣпоститѣ до Цариградъ биле Еинакосия при Регионъ (Кючукъ Чекмедже, ср. Кантак. I, 219) и Каловрия при Силимврия (ср. Helrstrasse 101).

[30]) Roesler, Rom. Stud. 300—301.

[31]) Голубинский 350 и сл.

[32]) Чрѣзъ старанието на Никодима воевода Владиславъ основалъ Водицкий мънастиръ въ Мехадия. Водица и ближната Тисмена сж най старитѣ мънастири въ Влашко.

езикъ, цьрковнитѣ книги, вѣроятно, се получавали изъ България [33]).

Въ 1369 година Шишманъ и Владиславъ испъдили Венгритѣ изъ Видинъ. Видинци взели въ плѣнъ на 12 февруарий петь мина Францисканци, които не сколасали да избѣгатъ и ги избили. Срацимиръ отново се утвърдилъ въ града, но като че е билъ отъ начало подъ върховната власть на Венгритѣ [34]).

Между това положението на Шишмана станало много по лошо отъ прѣдишното вслѣдствие съюза, който той заключилъ съ Турцитѣ въ 1366 г. и устжпването на Гърцитѣ тритѣ приморски града. Отъ тогава той билъ вече турский вассалъ и въ залогъ на вѣрность той далъ на Мурада сестра си. За нея се говори въ поменика [35]): „на Киръ Тамаръ, дъщерята на великий царь Иоанна Александра, велика господжа, която била дадена на Амира Амурата за българский народъ и, като била негова супруга, запазила християнската вѣра и спасила своя народъ, добрѣ и благочестиво прѣкарала живота си и въ миръ умрѣла, вѣчна ѝ память!“ Вспоменание за нея се запазило и до сега въ българската народна пѣсень:

Царь Муратъ Мари думаше:
Марулйо, бѣла Българко! . . .

Въ тая пѣсень се говори, че Мара, бѣла Българка, искала отъ Мурада свята София и Галата въ Цариградъ, Узунъчършия въ Одринъ, бѣли градове при море и крѣпоститѣ по Дунава. Мурадъ ѝ прѣдлагалъ вмѣсто свята София джамия, на-

---

[33]) Глед. старитѣ грамоти на влашкитѣ князове у Венелина, Влахо-бълг. грамоти (С.-Петербург. 1870 г.) стр. 5 и сл.

[34]) Отъ папското послание на влашката воеводина Клара у Theiner'a, Mon. Hung. II. 95, 28, се вижда, че една отъ нейнитѣ дъщери супругата на Срацимира «imperatrix Bulgarie,» въ 1370 г. все още била католичка; втората «Ancha regina Servie» била супруга на послѣдний Неманичъ, царь Уроша (Срнски поменици, изд. Новаковичъ стр. 29).

[35]) Раковский, Асѣнь 52. Тъй сжщо Халкокондилъ (Stritter'a II. 884) споменува за тоя бракъ.

ена съ срѣбърни кѫндила. Но тя не искала джамията и бновила молбата си тъка: „скѫпа е за мене моята вѣра; ога азъ да стана бѣла каджна [36]).

Въпрѣки всички договори Турцитѣ не прѣставали да ространяватъ своитѣ завоевания отъ Одринъ къмъ всички ни. Между 1365—1370 г. тѣ подчинили всичка Тракия. си Мурадъ налѣзълъ по брѣговетѣ на Понтъ, отнелъ отъ аритѣ Айтосъ, Кърнобадъ, Созополъ, слѣдъ малко врѣме я и Кърклисия. Друга войска подъ началството на Тиаша покорила Ямболъ; трета съ Лагашагина слѣдъ трудна а въ планинитѣ взела Самоковъ и Ихтиманъ. Много отъ истѫпнитѣ градища били взети съ сгодни капитулации, ъ което на жителитѣ били дадени прѣимущества и обязан- за „войници“ [37]).

Йоще пò бѣдственно станало положението на Византия. едни намирали, че спасението е въ тѣхната свръзка съ янитѣ, други въ—църковната уния съ западъ [38]). Заедно съ двѣ партии сѫществовали тамъ тъй сѫщо многочисленни офили и явни измѣнници на отечеството. Императоръ Ио- Палеологъ се ползовалъ съ съвѣтитѣ на всички партии. о заключилъ прѣмирие съ Турцитѣ, той се примирилъ при цьта на духовенството съ Сърбия, гдѣто Влкашинъ убилъ 367 г. нещастния царь Уроша послѣдния Неманичъ на кий прѣстолъ, и провъзгласилъ себе си за кралъ. Въ г. било снето църковното отлѫчване отъ Углеша, брата Влкашина, което отъ врѣмето на Душана е тежало надъ ки сръбски области [39]). Слѣдъ това императора вгорично

[36]) Каджна—турска жена.

[37]) Споредъ турскитѣ источници Zinkeisen I. 226 сл.

[38]) Напр. ораторъ Дим. Кидоний (около 1369 г.): «Смѣшенъ юза съ Сърбитѣ, безотраденъ е съюза съ Българитѣ». Подробно ова у Григоровича, За Сърбия.

[39]) Грамоти въ Acta patr. и Sitzber. d. W. Ak, IX 403.

отишелъ на западъ, посѣтилъ Италия и Франция, но пол
само едни празни обѣщания, макаръ и да се присъед
къмъ унията на 18 октомврий 1369 г. При това парични
срѣдства до толкова се исчерпали, щото въ Венеция заи
цитѣ го задържали и го освободили, слѣдъ като заплати
всички. По голѣмий му синъ властолюбивий Андроникъ,
управлявалъ господарството въ отсжтствието на баща си
шалъ въ това врѣме подозрителни работи въ Пера, за то
пера̀тора слѣдъ възвръщанието си назначилъ за наслѣ
вторий си синъ Мануила, солунский намѣстникъ [40]).

Най сетнѣ кралъ Влкашинъ, деспотъ Углеша и
сърбски болѣри се дигнали съ 60000 отборъ войска, да
нятъ Турцитѣ изъ Европа. Тъй като Мурадъ билъ занятъ
ва въ Азия, то тѣ дошле почти до Одринъ. Лалашагинъ,
се намиралъ тамъ съ слабъ отредъ, пратилъ Хаджи Илбе
4000 души да разгледатъ неприятелската войска. Сърбитѣ
си расположили лагера при Чрноменъ, прѣдъ моста на М
и безгрижно пировали, съ пълна увѣренность въ своето
всходство. Въ една тъмна нощь Хаджи Илбекъ ги напа
безнадѣзби, макаръ че неговата войска е била 15 пъ
слаба. Отъ всички страни Турцитѣ се впуснали въ л
Произлѣзло страшно смущение и ужасно кръвопролитие, в
то паднали братьята Влкашинъ, Углеша и Гойко, а съ т
много болѣри. Повечето потънали въ вълнитѣ на Марица
гато на 26 септемврий 1371 г. [41]) изгряло слънцето
кървавото бойно поле, гордата срьбска войска била унищ
малко отъ войницитѣ видѣли пакъ своето отечество. Съ р
се завърналъ Хаджи Илбекъ въ Одринъ съ много богата
ка, но завистливий бейлербей Лалашагинъ побързалъ да

[40]). Hopf 21. Zinkeisen I. 235.

[41]) Точнитѣ показания на сърб. лѣтописи не допущатъ
во съмнѣние за врѣмето.

бави отъ побѣдителя съ отрова. И сега йоще това бойно поле се нарича „сирбъ—синдюги“, т. е. сърбска гибель. Въ XVII стол. се виждалъ при Харманлий каменний паметникъ върху гроба на деспота Углеша [42]).

Турцитѣ слѣдъ това нахлули тутакси въ Македония. Най много пострадала областьта на Углеша. Ужасътъ на тамошнитѣ опустошения е описанъ отъ очевидеца бѣловласъ калугеринъ Исаий (въ Сересъ). Подобно на птици небесни „Измаелитѣ“ се распрьснали по всичка страна и, безъ да прѣстанатъ, убивали и вземали въ плѣнъ населението. Гладътъ който е неизбѣженъ при опустошението на страната, истребилъ останалитѣ жители. Глутници вълци, вѣрнитѣ съпжтници на голѣмитѣ войни, разкъсвали и изядали денемъ и нощемъ безпокривнитѣ бѣжанци. „Страната останала безъ добитъкъ, безъ хора и полѣнски плодове. Нѣмало между народа нито князь нито водитель, въобще нѣмало спаситель или избавитель; всичко исчезвало прѣдъ страхътъ, който произвели Измаелитѣ, и даже сърдцата на хероитѣ се прѣвърнали въ най слаби женски сърдца. Останалитѣ живи справедливо завиждали тогава на умрѣлитѣ.“

Великий визиръ Хайреддинъ и Евреносъ бей заняли Кавала, Драма, Сересъ Веррея (Караферия) и Кукушъ; тѣхнитѣ войски производили нападения до границитѣ на Албания и Сърбия. Сърбскитѣ кладѣтели на върхна Македония трѣбвало да се подчинятъ на Турцитѣ и да имъ обѣщаятъ помощь въ

---

[42]) Сърбский патриархъ Пайсий (1614—1646) разказва, че гроба на Углеша се намира при Харманлий, а чудотворний му прахъ билъ прѣнесенъ въ единъ мънастиръ при Сересъ (Гласник 22, 226). Единъ отъ приемницитѣ на Пайсия Арсений Черноевичъ видѣлъ гроба на Углеша въ 1683 г. около Узунджово, близо до Марица (Дневникъ за неговитѣ странствования въ Йерусалимъ. Гласник 33, 187). Най важното извѣстие за сражението е у калугерина Исаия (Miklosich chrestomathia palaeslov. 72—76); ср. сърб. лѣтописи у Safarik Pam. 54, 61, 72, Chalcocondylas (Stritter II. 337); турскитѣ извѣстия у Zinkeisen I. 224 (погрѣшно 1363).

военно врѣме противъ вѣрующитѣ и невѣрующитѣ [43]). Дв
отъ тѣхъ, часто въспѣваеми сръбски князове *Марко* и *Конст*
тина заслужватъ, да се поговори за тѣхъ по подробно.

Краль *Марко*, сина на Влкашина, ималъ резиденц
си въ Прилѣпъ. Неговата крѣпостна сграда стояла на
стрьмна скала съ два върха, която се поднема на 300 л
височина една четвьртъ часъ къмъ западъ отъ сегашний г
Прилѣпъ; йоще и сега се виждатъ тамъ развалини, които
рода нарича „Маркови кули.“ При южното подножие на ск
та, на която е построено укрѣплението, се намиралъ старий г
Прилѣпъ, сега село съ 150 кѫщи и 6—7 църкви, парѣ
Варошъ. Въ църквата св. Михайлъ се намира изображен
на кралъ Михаила съ корона и скиптръ. Срѣщатъ се тъй
що монети съ надписъ: „въ Христа Бога благовѣрни к
Марко“ [44]). При „Марковата рѣка“, която подъ Скопие
влива въ Вардаръ, при село Сущица се намира често въ
ваемий „краль Марковъ мънастиръ“ св. Димитрий [45]). Госпо
ството на Марка се простирало отъ Шаръ до границитѣ
Тессалия.

Личностьта на Марка, любимеца на народнитѣ раз

---

[43]) Папа Григорий XI писалъ на Унгарския краль Люд
на 14 май 1372 г., че Турцитѣ завоевали «nonnullas partes, Gr
subactis quibusdam magnatibus Rascie, tum in eis dominantibus» (
ner, Mon. Hung. II. 115), което трѣбва да се отнесе къмъ Макед
Цинкейзенъ (I 229). относи споредъ турскитѣ източници завоева
на Сересъ къмъ 1373 г., подчинението на Константина къмъ 137
Драгоша и Богдана къмъ 1374. Нападанието на Турцитѣ въ съю
Шишмана връху влашкий воевода Владислава, което се споменув
една грамота отъ 1372 г. (Eejer IX; 4, 477), се относи, вѣро
къмъ събитията отъ 1366 г.

[44]) Safarik въ Гласник VII. 117; ср. ib. VI 186. Седем
нети у Ljubic Opis jugaslav, novaca 157.

[45]) Споредъ серб. лѣтописи (Safarik Pamat. 61) тоя мънас
основали синоветѣ на Влкашина. Ср. моята ст. Bibliographie bu
№ 361: «игуменемъ крали Марковаго монастиря, иже въ Скоп
Марка рѣка, храмъ св. великомученика Димитрия».

малко е разяснена отъ историята. Най повече сж извѣстни неговитѣ прѣпирни за Костуръ. Марко живѣлъ най напрѣдъ съ Теодора, жената на нѣкого си Гргура; по сетнѣ се оженилъ за Елена дьщерята на князъ Радослава Хлапена веррейский, при което трѣбвало да даде на тестя си своята държанка. Но Елена постъпвала до толкова неприлично, щото Марко се рѣшилъ да я испъди. Тя отишла въ Костуръ и прѣдала града на Балша II (1380), който распространилъ своето господарство изъ Шкодра и Зета на Драчъ, Валона и Канина, но поискала, щото той да изгони жена си, дъщерята на бератский деспотъ, и да се ожени за нея. Напраздно се мжчилъ Марко съ помощьта на Турцитѣ да вземе Костуръ. Но Елена и у Балша такова лошо поведение имала, щото и той билъ принуденъ слѣдъ нѣколко мѣсеца да я заточи и послѣ да я изгони [46]). Друго извѣстие въ записькитѣ на албанский деспотъ Иоанна Мусаки гласи, че Андрей II Мусаки, владѣтель на Бератъ, областъ Корчи и равнинитѣ на Мусаки, съ своитѣ двама зетеве Балша II и Ропа Охридский излѣзълъ срѣщо Марка отнелъ отъ него Костуръ, който ужъ отъ старо врѣме принадлѣжалъ на Мусаки [47]). Достовѣрно е това, че двама посланника отъ Кастория дошле на 18 декемврий 1380 г. въ Янина, за да прѣдадатъ на деспотъ Тома, доведения братъ на Елена, а слѣдователно несжщий шуря на Марка, крѣпостьта Сервия; деспота ги заключилъ въ тъмница, за да ги принуди да му дадатъ пари [48]). За изслѣдване историческитѣ основания на народнитѣ прѣдания има

---

[46]) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin 346 За женението на Марка: «Писа се сія книга у Порѣчи у селѣ зовомъ Калугерецъ, въ дни благовѣрнаго краля Марка, іегда отдаде Θодору Гргурову жену Хлапену и узе жену свою правовѣнчану Елену Хлапенову дъщере». Cod. serb. saec XIV А. Поповъ, Описание рукописвй библ. купца Хлудова. Москва 1872, 347.

[47]) Макушевъ, Славяне въ Албания 52. Ср. Rad V. 174.

[48]) Hopf (T. 86) 39. Янинската гръцка хроника Гласникъ XIV. 258 Майката на Θома слѣдъ смъртьта на Прелюба се оженила за Хлапена.

голѣмъ интересъ пѣсеньта, която и сега йоще се пѣе въ При-
лѣпъ, и въ която се разказва, какъ Елена, Марковица, люби-
красивия Дуку и какъ ревнивий (каскандижия) Марко, като узнал
за тая свръзка отъ пѣсеньта, която пѣли двѣ моми, като б-
лили платна при „Джбовъ кладенецъ", подъ скалата на кр-
постьта, наказалъ невѣрната си супруга съ смърть чрѣзъ и-
гаряние (на костеръ [49]).

Марко станалъ южно-славянский националенъ херой κα-
ἐξοχήν. Хиляди пѣсни и разкази увѣковѣчаватъ неговата п-
меть у Сърбитѣ, Българитѣ, Хърватитѣ даже у неславянскит
Албанци; отъ Истрия до Цариградъ, отъ Янина до Варна е-
вамъ ли ще се намѣри макаръ единъ човѣкъ, на когото имет
на Марка да не бжде извѣстно. На всѣкждѣ показватъ на дир
отъ неговата исполинска сила. Мрачни клисури той разсичал
съ своя мечъ, голѣмитѣ хълмове — негови чадъри начупенитѣ к-
нари той хвърлилъ отъ високитѣ планини като играло ; указват
на дири отъ копитата на неговий конь Шарцъ, на бани, п-
щери, крѣпости Маркови. На Стамболъ-Капия въ Видинъ с
виждатъ надъ вратата зжбитѣ на краль Марка, въ балкански
проходъ при Шипка и при Троянови врата крѣпоститѣ н
Марка, въ Пловдивъ гробний хълмъ на Марка, при Валон
на отдалеченото прибрѣжие на Албания — клисурата на Марк
Името на безсмъртний херой прѣслѣдва пжтешественника н
Балканский полуостровъ на всѣка стжпка. Най живо се е з-
пазило въспоминание за него въ неговото господарство, въ з-
падна Македония, но тамъ обикновенно прибавятъ, че Марк
билъ притѣснитель (зулумджий [50]).

Норазлжчно е свързанъ съ името на Марка въ сърб-
скитѣ пѣсни другаря му *Константинъ*. Исторический Констан-
тинъ билъ владѣтель на сѣверна Македония. Тамъ владѣли слѣд
смъртьта на севастократора Дѣяна неговата удовѣла жена, *ца*

---

[49]) Миладинови 254.
[50]) Григоровичъ, Оч. путеш. 165.

рица Евдокия, може би сестрата на Душа́на, съ своитѣ трима сина, деспотъ *Иоаннъ Драгошъ*, „господинъ“ *Константинъ* и воевода *Димитръ*. Това княжество граничало на сѣверъ съ Црна гора, Роянъ, Власинскитѣ планини, на истокъ съ Струма, на югъ съ Бѣласица, на западъ съ Бабуна, включително съ нижнето течение на Черна. Главни градове въ страната биле Жеглигово (при Куманово), Кюстендилъ, Кратово, Штипъ, Струмица и Петричъ. Многочисленнитѣ златни и срѣбърни рудници доставяли на братьята богати парични срѣдства за съдържание на силна войска. Много дворяни, повече Сърби, съставлявали блестяща свита. Управлението на страната било устроено по образецътъ на срьбското. Братьята платили на Турцитѣ данъкъ и лично имь служили въ военно врѣме на чело на отборна конница [51]). Слѣдъ смьртьта на Драгоша въ 1379 г. [52]) Константинъ станалъ единодьржавенъ и царствовалъ йоще 15 години, до като умрѣлъ заедно съ Марка. Паметьта за него йоще дълго врѣме живѣла въ неговата область, която йоще ок. 1500 г. се наричала просто *Константинова земя* [53]). Града Велбуждъ билъ слѣдъ него прѣименованъ Кюстендилъ; въ 1530 г, той въ дневника на Курипешича се нарича Constantica Banja, т. е. Константинова баня [54]), заради топлитѣ извори, въ срьбскитѣ източници отъ XV и XVI стол. тъй сѫщо *Беобушка баня*.

---

[51]) За тая фамилия ср. стари—срьб. словарь отъ Даничича (подъ сл. Дѣянъ, Евдокия, Константинъ), грамотитѣ въ Гласник 24, 249 и у Miklosich, Mon. serb. 190 Грьц. изв. у Халкокондила (Stritter 349, 354) и турскитѣ у Zinkeisen I. 227.

[52]) Hopf 457.

[53]) «Исуфа, держателя земли Константиновѣ» (1431) у Константина Философа, живота на деспота Стефана, гл. 70; «Жеглиговъ въ страната на Константина» въ запискитѣ на Михаила Островицкий (1492–1501), сърбск. Еничара (ср. Herm. Jos. Jirekcek, Rozprave hist fil. Виена 1860 стр. 1. и слѣдъ него H. Zeissberg, Die polnischy Geschichfsschreibung des Mittelalters Leipzig 1873, 419.

[54]) Голубинский 499. Heerstasse 28. Сега селянитѣ го наричали просто Баня.

Богданъ, владѣтеля на южна Македония, се задължилъ да служи подъ знамето на Мурада. Къмъ истокъ отъ него Алексѣй Асанъ погърчений потомокъ на царь Иоанна Асѣня III владѣлъ 17 години приморский градъ Христополъ (сега Кавала) и островъ Θазосъ; той отнелъ отъ Турцитѣ нѣколко крѣпости, послѣ което добилъ право за венецианско гражданство [55]).

Византийцитѣ даже послѣ страшното поражение на Сърбитѣ не станали по благоразумни. Семейнитѣ прѣпирни на Палеолозитѣ отнели отъ слабото господарство и послѣднитѣ жизнени сили. Лишенъ отъ прѣстолонаслѣдие Андроникъ се съединилъ съ Сауджи, сина на Мурада, който съ сѫщото нетърпѣние се стремятъ за власть. Синоветѣ възстанали противъ бащитѣ си, но не можели да устоятъ. Сауджи билъ прѣдъ очитѣ на баща си ослѣпенъ и закланъ, а Андроникъ по заповѣдьта на императора Иоанна ослѣпенъ съ врѣлъ оцетъ и заточенъ [56]). На скоро пламнали у Пропонтида жестокитѣ междоособни войни, въ които приемали участие и Българитѣ. Венецианцитѣ, за да иматъ достѫпъ въ Черно море, което старателно се пазяло отъ Генуезцитѣ, се мѫчили да купятъ отъ императора Иоанна V за голѣма сумма островъ Тенедосъ. Генуезцитѣ, за да ги изпрѣварятъ, освободили Андроника отъ заточение. Поддържанъ отъ Генуезцитѣ и българскитѣ роднини на своята супруга, а споредъ едно извѣстие тъй сѫщо и отъ краль Марка, Андроникъ обсадилъ Цариградъ, взелъ го на 12 августъ 1376 г. и се коронясалъ Андроникъ IV [57]). Той тутакси отстѫпилъ Тенедосъ

---

[55]). Hopf (85) 448, (86) 22.

[56] Zinkeisen I. 237. За това расказватъ Chalcocondylas, Ducas, Phrantzes, а тъй сѫщо рум. хроника у Григоровича.

[57]). Кратко въ визант. хроника 1391 г. (Wien. Sitzber. IX. 392). Подробно Phrantzes ed. Bonn. 54, гдѣто се казва така: „*καὶ μετά τινων τῶν φίλων αὐτοῦ συμβολευσάμενος καὶ τῶν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ συγγενῶν καὶ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Μάρκου τοῦ τῆς Βουλγαρίας ἔτι μέρος δεσπόζοντος*“. Тесть на Андроника на всѣкий случай не е билъ Марко, а отдавна умрѣлий царь Александръ.

на Генуезцитѣ. Но началника на острова си останалъ вѣренъ на стария императоръ, който билъ въ заточение у сина си, и прѣдалъ острова на Венецианцитѣ. Споредъ това възникнала дългогодишна кръвопролитна морска война между непримиритѣ републики. Най сетнѣ въ Туринския миръ (1381), който билъ заключенъ при посрѣдството на Амадея VI Савойский, било опрѣдѣлено, че Тенедосъ трѣбва да си остане необитаемъ. Между това Андроникъ, който еднакво билъ необиченъ, както отъ своя народъ, тъй и отъ Турцитѣ, слѣдъ три години билъ изгоненъ отъ баща си Иоанна V и брата си Мануила; той умрѣлъ въ Галата въ 1385 год.

При събарянието крѣпоститѣ на Тенедосъ се явили неочаквани затруднения. Венецианский комендантъ Джиованни Муаццо се рѣшилъ, както и да е, да удържи острова и се противилъ да испълни мирний договоръ. Бившитѣ неприятели се съединили, за да усмирятъ нарушителя на мирътъ. Най сетнѣ на 9 май 1383 г. Тенедосъ се прѣдалъ на капитулация, слѣдъ което грьцкитѣ жители биле прѣселени на Критъ и Евбея, а острова билъ прѣвьрнатъ въ пустиня.

Самъ си Муаццо скришомъ избѣгналъ на галера и отишелъ при българский деспотъ *Добротича*, който, като ималъ резиденцията си въ Варна, устроилъ своя собствена флота на Черно море и достигналъ такова могжщество, че неговитѣ военни кораби се появили въ 1375 г. при Трапезундъ, за да испъди законния наслѣдникъ на прѣстола Андроника Комнина и да въскачи сина на Иоанна V Палеолога и зетя на Добротича [58]). Муаццо се мжчилъ да склони българский князь на неочаквано нападение върху генуезскитѣ колони въ Кържмъ. Добротичъ дѣйствително се въоржжилъ, но Муаццо попадналъ въ онова врѣме въ плѣнъ у Венецианцитѣ, които го испратили

---

[58]) Hopf (86) 27. По близки извѣстия у насъ, за съжаление, нѣма подъ ржка.

прѣзъ юлий 1384 г. за една година въ Критъ на заточение, а послѣ го заточили вѣчно. Добротичъ послѣ пакъ се примирилъ въ 1385 съ Генуезцитѣ и слѣдъ малко умрѣлъ. Приемника му, magnificus et patens dominus Ivanco, filius bonae memoriae magnifici domini Dobordize“, заключилъ търговский договоръ съ Генуа на 27 май 1387 г. [59]).

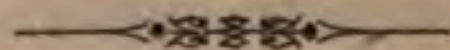

---

[39]) Споредь италианск. хроники и грамоти Hopf 26—28. Договора съ Иванка е издаденъ de Sacy въ Memoires de acad. des inscr. T. VII. Paris 1824, 319—326; и послѣ въ Notices et extraits des manuscrits de la bibl. royale de Paris. T. XI (1827) 63.

ГЛАВА XXIII.

Завоеванието на България отъ Турцитѣ.

Юго-славянската конфедерация при краль Стефана Тврдка Боснийский.—Побѣдата на съюзницитѣ при Топлица (1387).—Първо подчинение на Шишмана. Сражение на Косово поле (1389) —Второ нашествие на Турцитѣ въ България.—Вземанието на Търново и паданието не Българското царство и националната църква (1393). —Участьта на царь Шишмана.—Сражение на Ровинско поле и смъртьта на краль Марка.—Сражение при Никополь (1396).—Смъртьта на царь Срацимира (1398).—Всичка България подвластна на Турцитѣ.

Въ течение на 25 години Турцитѣ произвели на полуострова грамаденъ прѣвратъ. Въ Тракия тѣ съвършенно се въдворили. Византия била безсилна, а другитѣ малки княжества, на които се распаднали България, Македония, Албания и Еллада, враждували по между по династически въпроси, и отъ тѣхъ не можало да се очаква никаква сериозна опасность. Оставалъ само храбрий сърбский народъ въ тритѣ господарства Сърбия, Босна и Зета. Заплашени отъ една страна отъ Турцитѣ, отъ друга отъ Венгритѣ, южнитѣ Славяни видѣли, че опасностьта отъ година на година все повече и повече се приближава. Тогава се дигнали тѣ въ всичката страна отъ Кулпа до Шаръ, отъ Адрия до Тимокъ, за да излѣзатъ всички заедно въ исполинска борба на животъ и на смъртъ.

Самата Сърбия много паднала отъ врѣме на сражението о при Марица. *Лазарь*, който до тогава се ползовалъ съ голѣмо о влияние въ дунавската и моравската страна, владѣлъ земята а вече не като царь и не като краль, но като простъ князь. Почти независимо отъ него управлявалъ на Косово поле *Вълкъ Бранковичъ*, който ималъ резиденция въ Приштина.

Въ врѣме на Сърбскитѣ смутове богомилската Босна а станала прѣобладающа държава между южнитѣ Славяни. *Стефанъ Тврдко*, зетя на царь Срацимира видинский, който първоначално билъ банъ въ Босна по милостьта на унгарския краль, отхвърлилъ върховната власть на Венгрия и се короновалъ въ 1376 г. въ Милешевский мънастирь *краль* на *Сърбия, Босна, приморската страна* и *западнитѣ земи*. Като праунука на краль Стефана Драготина (отъ към майка си), той считалъ себе си слѣдъ убиванието на послѣдний Неманичъ, царь Уроша, за сжщий наслѣдникъ на срьбскитѣ царье и кралеве. Цѣльта на неговата политика била да учреди голѣмо югославянско господарство отъ Адрия до Дунава и Драва. Хърватитѣ, които въ онова врѣме се възмутили противъ Мария венгерска, и супруга ѝ Сигизмунда Люксембурский, биле поддьржани отъ Твърдка заедно съ срьбския Лазарь. Съ завоеванието на Далмация той доставилъ на Босна достжпъ къмъ морето. За да угоди на католическитѣ Хървати, той прѣминалъ отъ източната църква въ латинската. Въ Хърватско неговитѣ воеводи въ съюзъ с тамошното дворянство се борили за съединението на Хърватско съ могжщественната въ онова врѣме Босна [1]).

По тоя начинъ Босняцитѣ, Сърбитѣ и Харватитѣ били въ тѣсенъ съюзъ противъ Венгритѣ и Турцитѣ. Сърбина Балша II, който владѣлъ всичката земя отъ Дубровникъ до Валона, заключилъ съ Лазаря военень съюзъ и се присъединилъ тъй сжщо къмъ конфедерацията. Въ какви отношения къмъ

---

[1]). Глед. Racki Pokret. na slavenskom jugu koncem XIV i pocetkom XV stoljeca, Rad II, III, IV, прѣвъсходно съчинение.

конфедерацията сж биле двамата български царье видинский и търновский, отъ които Срацимиръ е билъ зеть на Твръдка, а Шишманъ зеть [2]) на Лазаря, не е извѣстно. При туй Срацимиръ не прѣставалъ да воюва съ брата си, той даже се отдѣлилъ отъ търновский патриархатъ и подчинилъ своитѣ земи на цариградската църква. Той отнелъ по едно врѣме отъ Шишмана София, епархията на която била подчинена въ 1371 г. отъ цариградский патриархъ на видинскийтъ митрополитъ [3]), но въ 1378 г. София пакъ се явява подвластна на Шишмана [4]). Срацимиръ билъ поддържанъ въ тѣзи прѣпирни отъ бившата съ него въ свойщина влашка княжеска фамилия, което и подало поводъ за войната на Шишмана противъ *Иоанна Дана*, въ която послѣдний погиналъ [5]). Слѣдъ Дана наслѣдилъ неговий енергиченъ братъ *Иоаннъ Мирчо*, който се отдѣлилъ въ църковно отношение отъ Византия и подчинилъ своето господарство на отдалеченатa Охридска църква [6]).

Наскоро събитията въ България и Албания отвлекли вниманието на съюзницитѣ отъ приморската и савската земя на югъ. Отдавна вече бейлербей Лала-шагинъ се домогвалъ да вземе града София, но напраздно се промъквали неговитѣ отреди по прѣкрасната долина между Витоша и Балканитѣ, „райската картина“, най сетнѣ той сполучилъ да вземе града съ хитрость.

---

[2]) Сърб. лѣтоп., Safarik. Pam. 72. Chalcocondylas у Stritter 885.

[3]) Acta patr. I. 351.

[4]) Грамоти у Safarik. Pamatky, 2 изд. 105—108: «якоже придоша люди монастирѣ того въ земя царства ми, въ Срѣдецъ».

[5]) Брахилогическитѣ забѣлѣжки въ рум. хроника у Григоровича («Въ оново врѣме се случило, че Шишманъ, българский господарь убилъ воевода Дана, господина на Румжнитѣ») и въ двѣтѣ румжн. хроники у Roesler Rom. Stud. 290. Генеалогията на Влашкитѣ князове споредъ хрисовула на Мирча (Венелинъ, Влах. грам. № 2):

Александръ
Владиславъ — Иоаннъ Радулъ
Иоаннъ Радулъ: Иоаннъ Данъ — Иоаннъ Мирчо.

28.

[6]) Голубинский 363.

Единъ младъ Турчинъ отишелъ при началника на София, бан[illegible] Янка, билъ отъ него приятелский посрѣшнатъ, като отстжпник[illegible] отъ исляма, и станалъ не само главенъ неговъ соколникъ, н[illegible] тъй сжщо и повѣренникъ. Веднаждъ на ловъ около границата[illegible] когато вържжената свита на Янка се распрьснала въ разн[illegible] страни, Турчина нападналъ неочакване на бана и го завле[illegible] калъ на коня си въ Пловдивъ. Томошний комендантъ Индж[illegible] Балабанъ бей побьрзалъ тутакси въ София и я завладѣл[illegible] (1382). Така понѣ разказватъ Турцитѣ [7]).

По опасно било нахлуванието на Турцитѣ въ Албани[illegible] гдѣто Балша се каралъ съ Албанеца Ѳопия за Драчъ. Ѳопи[illegible] повикалъ Турцитѣ на помощь. Въ крьвопролитното сражен[illegible] съ бейлербей Хайреддина на солената степь Савра при рѣка[illegible] Дѣволъ падналъ Балша, а съ него падналъ ужь и Иоаниш[illegible] брата на краль Марка (1385) [8]). Турцитѣ ота тогава про[illegible] водили нападения да залива Арта, даже завладѣли на нѣкол[illegible] врѣме и Солунъ. Албанскитѣ ренегати въ онова врѣме се сраж[illegible] вали въ редоветѣ на завоевателитѣ. Тогава италианскитѣ морс[illegible] държави счели за нужно, по примѣра на Доброшичанитѣ (136[illegible] да заключатъ съ Турцитѣ търговски договори, Венеция въ 138[illegible] Генуа въ 1387 г.

Юго-славянскитѣ съюзници чакали при това удобна [illegible] нута, за да встжпятъ въ борба съ Турцитѣ. Удобенъ случай прѣдставилъ въ 1386 г. Въ онова врѣме когато султанъ [illegible] радъ воювалъ съ князь Али-бея Карамански, Твърдко и Лаза[illegible] се готвили да нападнатъ; а Шишманъ макаръ и да е билъ за[illegible] но съ тѣхъ, но не искалъ открито да се обяви противъ сул[illegible]

---

7) Турскитѣ извѣстия въ Memoires de l'acad. des inser. VII (1828), 327—334 (Yanouke-ban).

8) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin etc. 317. Hopf 43. Споредъ сърб. лѣтописи (Safarik Pam. 61) Влкашинъ ималъ трима сина; Марко, Димитръ, Андрея. Споредъ Hopf (85) 457 Димитръ се потурчилъ.

на. Обаче това движение не можило да се окрие отъ Мурада. На бързо той излѣзълъ изъ Азия, разгралилъ България, завоювалъ послѣ едно отчаянно съпротивление сърбский Нишъ и принудилъ Лазаря да плаща ежегодно данькъ 330 оки срѣбро и да доставя спомогателна войска 1000 конника [9]). Но Лазарь и Тврдко пакъ събрали на слѣдующата година 30000 души и тръгнали въ походъ противъ Турцитѣ. Мурадъ билъ занятъ въ Азия и можалъ да имъ противопостави само 20000 души. При Плочникъ на Топлица съединенитѣ Босняци и Сърби нанесли на Османитѣ такова поражение, щото едвамъ петата часть можила да избѣгни смъртьта или плѣна (1387). Тая била първата и послѣдня побѣда на югославянската конфедерация върху азиатскитѣ пришелци [10]),

Радость обзела цѣлий полуостровъ,—непрѣодолимий „побѣдитель въ священната борба“ (гази) билъ поразенъ. Шишманъ тогава вече не сѐ забавилъ открито да се обяви съюзникъ на Сърбитѣ и отказалъ на Мурада военна помощь. Сѫщото направилъ и Иванко сина на Добротича, който тъй сѫщо неотдавно прѣди това се билъ присъединилъ къмъ Османитѣ [11]). Султана, ѣдосанъ до нѣма-и-кѫдѣ, правилъ въ Азия и въ Европа прѣзъ цѣлата година голѣми приготовления за походъ съ цѣль да отмьсти. Венецианцитѣ, като се страхували за Пелопоннезъ, мѫчили се да съставятъ лига съ всички грьцки и франкски владѣтели въ Еллада [12]). А Славянитѣ разбирали добрѣ, какво означавали приготовленията на Мурада.

Въ 1388 г. прѣдния отредъ на турската войска около

---

[9]) Сърбск. лѣтописи (Saf. Pam. 74) относятъ падението на Нишъ 1386 г. 1375 година въ турскитѣ източници (Zinkeisen I. 230) по тапографически причини е съмнителна, тъй като едвамъ Турцитѣ сѫ можали да се удържатъ въ Нишъ, безъ да владѣятъ София.

[10]) Сърбск. лѣтоп. id. Zinkeisen I. 250.

[11]) Leunclavius, Hist. Musulmanae Turcorum I. XVIII Francofurti 1591 p. 265.

[12]) Hopf (Frsch-Gruber. Bd. 86) 49.

30000 души подъ прѣдводителството на великий везирь Али паша, сина на Хайреддина, излѣзълъ изъ Одринъ и се упжтилъ къмъ сѣверъ. На Шишмана, най слабия отъ съюзницитѣ било писано да падне първий. За съжаление ходътъ на та компания е съвсѣмъ неизвѣстенъ, освѣнъ едностранчивитѣ сетнѣшни турски хроники. Али прѣминалъ Балкана при Айтос заповѣдалъ на Якши бея да нападне безнадѣзби нощемъ Провадия, а самъ завладѣлъ Шуменъ заедно съ всички окол крѣпости. Напротивъ, опитванието му да завладѣе Варна, коя принадлежала на Иванка, било съвършенно несполучливо. Тъ ново се прѣдало на капитулация слѣдъ късо едно съпротив ние. Шишманъ, като се затворилъ въ добрѣ снабдений съ хр на (припаси) Никополь, принудилъ Али да повика на помо самий Мурада, тъй като не можало и да се помисли да вземе града съ гладъ. Мурадъ дошелъ изъ Одринъ съ войс която подобно на наводнение нахлула въ всички околнос тъй щото на Шишмана не оставало друго освѣнъ да закл миръ, на който се съгласили подъ условие, че той ще запл данъка, който се слѣдвалъ за прѣдишнитѣ нѣколко годин ще прѣдаде крѣпостьта Силистра. Но щомъ се отдалечилъ тана Шишманъ се рѣшилъ на отчаянно съпротивление и казалъ да прѣдаде Силистра. Тогава великий визиръ, като дѣлъ йоще Шуменъ и клисуритѣ, взелъ съ пристжпъ не Силистра, но и всички градове и крѣпости по течението Дунава и вторий пжть обсадилъ царя въ Никополь. Злощ ний Шишманъ, както казватъ нѣкои, тука съ жена си и цата си се молилъ въ краката на Али да ходатайствова прѣ султана. Той билъ испратенъ съ семейството си въ лагеря Мурада при Таусла (неизвѣстно мѣстоположение), гдѣто билъ не само помилованъ, но и оставенъ на трона (1388). България била отново унищожена, но йоще не съвършенно поробена [13].

[13]) Сеадеддинъ (Zinkeisen I. 252—255) говори за пълно поробвание на страната, което е погрѣшно. Значително отклоняюще се изложение гледай у Leunclavius'а 268—276.

Слѣдъ тоя походъ, ако не и по рано, царь Срацимиръ бвало тъй сѫщо да се покори на турската власть. Негово-господарство било тогава поприще на печална борба. Спо-ъ старанията на цариградский патриархъ видинския митро-итъ билъ отстраненъ въ 1381 г., вѣроятно, защото е билъ вягенъ въ Търново, и на негово мѣсто билъ назначенъ редъ прѣдложението на царь Срацимира иеромонахъ Касианъ. почтенъ пастирь на църквата билъ обвиненъ въ убийство, това побѣгналъ и се скиталъ около шесть години. Най сет въ 1392 г. българский съставитель житията на святцитѣ асафъ билъ въведенъ въ митрополитский санъ [14]).

Въ това врѣме, когато Али се разпореждалъ въ Бъл-ия, храбрий полководецъ на Лазаря Димитрий, синъ на Войх. занялъ българската погранична крѣпость Пиротъ (между фия и Нишъ), гдѣто тогава се намирали войскитѣ на вели-визирь. Макаръ че е сполучилъ Якши бей да нападне пакъ надѣзби нощемъ на Пиротъ и да го разруши, но при от-кпванието си той едвамъ се спасилъ въ клисуритѣ отъ Сър-тѣ, които го прѣслѣдвали. Между това Мурадъ излѣзълъ изъ овдивъ и се упѫтилъ прѣзъ Ихтиманъ, Кюстендилъ и Кра-во въ Сърбия.

На 15 юний 1389 г. на Видовъ денъ Косово поле на кадѣ отъ двѣтѣ страни на рѣката Лабъ сияло съ великолѣ-нъ блесъкъ отъ орѫжия. Тука произлязла битката на наро-тѣ, послѣдствията на която и сега йоще живо се чувствоватъ [15]). ка срѣщу Турцитѣ биле Сърбитѣ съ храбрия и благочести-я старецъ Лазаря и Босняцитѣ подъ началството на воевода

---

[14]). Acta patr. II. 28, 161. Дриновъ, Исторически прѣгледъ Българ. църква 120. Zachariae von Lingenthal, Beitr: zur Gesch, r bulg. Kirche. 33.

[15]) За косовското сражение, Racki op. cit. Rad. III. 91. Zin-isen 1. 256 и статията «Косово поле» Iос. Перволфа, проф. при шав., универс., въ чешк. енциклопедия «Slovnik Naucny» (Praga 61—1873. 11 т.)

Владка Храничъ; заедно съ тѣхъ се сражавали хърватския бан[ъ] Иванъ Хърватъ, послѣ Българитѣ, които се спасили при погинванието на тѣхното отечество, румжнскитѣ спомагателн[и] войски на воевода Мирча [16]) и многочисленни владѣтели из[ъ] Албания, отъ които твърдѣ малко оживѣли, за да видятъ пак[ъ] своята родина. Противъ християнитѣ стояли Османитѣ, контин[ген]генги отъ малоазийскитѣ князове, християнский вассалъ Кон[]стантинъ македонский, а може би тъй сжщо и краль Марко. На разсъмвание султанъ Мурадъ билъ закланъ въ своята ша[т]ра отъ Милоша Обиличъ, който искалъ съ тоя херойский по[]двигъ да снеме обвинението въ вѣроломство, и тутакси слѣд[ъ] убийството погиналъ съ жестока смърть. Сина на султана Ба[я]зидъ приелъ главното началство. Отъ начало побѣдата се по[]казвала къмъ страната на Сърбитѣ, послѣ изведнаждъ военно[то] щастие имъ измѣнило. Лазарь попадналъ въ плѣнъ и билъ о[]безглавенъ съ много други болѣри върху трупа на Мурад[а]. Загубитѣ и отъ двѣтѣ страни биле грамадни. Смъртьта на дв[ѣ]мата прѣдводители Мурада и Лазаря усилила йоще повече си[л]ното впечетлѣние на тоя незабравимъ злополученъ день. Бая[]зидъ, нарѣчений Илджржмъ (свѣткавица), като наченалъ с[ъ] тая побѣда своето царствование, върналъ се въ Одринъ.

Като свѣткавица се распрьснали навсѣкадѣ забѣлѣжите[л]ни разкази за великото сражение, съставили се пѣсни и наско[]ро нѣмало възможность да се отличи истината отъ измислицат[а]. Историческия ходъ на това велико събитие въ смъртната бо[р]ба на южнитѣ Славяни е покритъ съ непроницаемъ мракъ. [Въ] начало гледали на смъртьта на Мурада и отстжпването н[а] Турцитѣ отъ бойното поле, като побѣда на християнство[то]. Въ такъвъ духъ писалъ краль Твpдко на гражданитѣ въ Тр[о]гира и Флоренция: даже въ самий Парижъ, въ църквата Бо[го]матерь било извършено за пристореното побѣда тържествен[о]

[16]) Roesler, Rom. Stud. 312.

гослужение, на което присѫтствовалъ самъ краль Карлъ VI ъ своитѣ придворни [17]).

На срьбския прѣстолъ се качилъ младия *Стефанъ Лазаревичъ*, набоженъ и ученъ, но слабъ управитель неприличенъ а баща си, не доволно силенъ за борба съ Баязита. Той трѣбвало да плаща данъкъ, да доставя спомагателна войка, ежегодно лично да се явява въ Високата Порта и да пожертвова сетра си Оливера (Милева въ народнитѣ пѣсни) въ харема на побѣдителя. Той считалъ своето положение до толкова раскленно, щото заедно съ брата си Вълка и майка си Милица, нарѣчена въ калугерство Евгения, влѣзълъ въ съглашение съ ънастиря Руссиконъ на Атонъ относително внесенитѣ си имущества, които тѣ испратили на случай, ако би да се докара а избѣгнатъ изъ страната [18]). Тъй сѫщо Вълкъ Бранковичъ, ладѣтеля приштинский, макаръ че е намѣрилъ слѣдъ сражението бѣжище въ Дубровникъ, билъ принуденъ да плаща данъкъ [19]). а неговата измѣна приписва срьбския народъ нещастието на осово поле. До колко това е вѣрно — не може да се опрѣдѣли торически. Краль Тврдко умрѣлъ на 1391 г.; подобно на шана и той не оставилъ равенъ на себе си приемникъ.

Баязитъ I наченалъ своето управление съ кърваво злоние, като заповѣдалъ да удушатъ на Косово поле йоще прѣди жението брата му Якуба, когато той нищо йоще не знаялъ мьртьта на баща си. По тоя начинъ въ династията на Осте било въведено законно братоубийство, като главна опоа прѣстола. Баязитъ захваналъ да се отклонява отъ прова на своитѣ прѣдѣди и да се придава на сладострастни и. Цвѣтущи момчета и привлекателни момичета, отнети у

---

[17]) Zinkeisen I. 290.

[18]) Грамота отъ 1326 г. Гласник 24, 277. Калугерскитѣ рес- на Атонъ и на Патмосъ биле въ врѣме на тѣзи нападения отъ всички партии.

[19]) Monumenta serb. 215, 222.

Гърцитѣ, Славянитѣ, Румжнитѣ, Албанцитѣ, Секситѣ и Франкитѣ, варварския владѣтель заставлявалъ въ своя дворецъ въ Бруса, да му пѣятъ пѣсни на тѣхний езикъ и распуствовалъ съ тѣхъ до безумие. Неочакваното военно щастие и несмѣтната плячка скоро развалили нравственния характеръ на турскитѣ побѣдители [20]).

Баязидъ станалъ главенъ посрѣдникъ на славянскитѣ, грьцкитѣ и франкскитѣ господари на истокъ; даже краль Владиславъ неаполитанский желалъ да се сдружи съ него. Слѣдъ нѣколко години турското господарство се простирало до Карпатитѣ и Сава. Единъ отредъ войска въ 1340 г. миналъ даже въ срьбската дунавска земя и въ северинский банатъ, гдѣто билъ отблъснатъ отъ бана Николая Перений [21]). Въ 1391 г. Мирчо, който се съгласилъ съ мохамеданскитѣ малоазиятски владѣтели да нападне Турцитѣ, билъ поразенъ и поставенъ въ такова сжщо отношение къмъ Портата, както и Стефанъ Лазаревичъ [22]). Въ 1392 г. произошла първата война съ Венгритѣ. Султана, войскитѣ на когото биле завзели крѣпостьта Голубацъ на Дунава, трѣбвало да отстжпи и билъ прѣслѣдванъ отъ Венгритѣ до ждрелската клисура. Въ сжщото врѣме турскитѣ отреди нападали въ Босна.

Послѣ вече билъ нанесенъ главенъ ударъ на България. Причина сж биле, може би, нѣкакви тайнни прѣговори на Шишмана съ Венгрия [23]). Злото, което причинила византийската лъжецивилизация, егоизма на болѣритѣ и религиознитѣ смутове, не можало да се исправи съ самоотвържението и героизма на

---

[20]) Zinkeisen I. 380 сл.

[21]) Zinkeisen I. 272. Racki въ Rad. III. 108, 125.

[22]) Zinkeisen I. 284.

[23]) Баязидъ рѣкалъ веднаждъ на Стефана Лазаревичъ (биографията на когото е съставена отъ Константина Философа, Гласник 42, 268): «Кой отъ владѣлцитѣ, макаръ и да се е подчинилъ на Венгритѣ, достигна господство? И той поменалъ именно за българскитѣ царье и др.»

нѣколко лица. Нѣмало недостатъкъ въ укрѣпени мѣста и въ войници. Йоще се държели голѣмитѣ градове Търново, Никополь, Свищовъ и др. Въ Доброджа господствовалъ приемника на Иванка, който умрѣлъ слѣдъ късо управлявание, влашкий князъ Мирчо, който завладѣлъ тогава и Силистра [24]). Йоще въ 1390 г., когато той заключилъ съюзъ съ Владислава II полский противъ краль Сигизмунда, той се подписвалъ „terrarum Dobrodecii despotus et Tristri dominus.“ А въ грамотата, дадена на Сругалския мънастирь въ 1399 г. въ „Гюргевѣ градѣ,“ той нарича себе си воевода на Унгровлахия, господинъ на областьта отвъдъ планинитѣ (Фогарашъ и Омлашъ) и на двата брѣга по всичка дунавска земя до великото море и владалець на града Силистра. Сжщата титла се повтаря пакъ въ 1406 г. [25]).

Търново надминавало всичкитѣ градове на България по своята голѣмина, богатство и по своего отчасти природно, отчасти искуственно укрѣпление. За това Турцитѣ нападнали прѣди всичко на тоя центръ на българския живогъ. За послѣднитѣ дни на древнята царска резиденция дълго врѣме сж служили само лаконическитѣ забѣлѣжки въ русскитѣ и срьбскитѣ лѣтописи, до като русския архимандрить Леонидъ открилъ въ 1875 г. похвалного слово на патриарха Евтимия, съчинено отъ

---

[24]) Roesler, Rom. Stud. 307: «Добиванието титла владѣтель на Доброджа и Силистра е съвършенно неизвѣстно». Азъ не се съмнѣвамъ, че това е било по наслѣдство отъ Иванка, който въ историята съвсѣмъ исчезва. Въ грамотата на Мирча отъ 1387 г. (Венелинъ стр. 9) нѣма йоще тая титла. Engel, Gesch. von Bulgarien, говори (465), безъ да укаже на источницитѣ: «Свищовъ, Видинъ и др. мѣста, занятн отъ влашкий воевода (тогава Мирчо, сина на Владислава), оказвали йоще съпротивление» (1392).

[25]) Въ Христа Бога благовѣрний и Христолюбивий и самодржавний Иоаннъ Мирчо великий воевода и господинъ, милостия божия дарованиемъ обладящу ми и господствуіжщу ми въсей земи Унгровлахийской и Запланинскимъ странамъ и *оба пола по въсему Подунавю* даже до великаго морѣ и *Дръстру градц* владалецъ. Венелинъ стр. 18, ср. тъй сжщо 22.

съврѣменника Григория Цамблака отъ Търново и което съставлява, при всичката си надутость, неоцѣнимъ источникъ [26]).

Пролѣтьта на 1393 г. Баязидъ събралъ азиатски войски, миналъ прѣзъ Хелеспонтъ и ги съединилъ тука съ своитѣ западни войски; мѣжду тѣхъ, може би, сж биле тьй сжщо християнскитѣ владѣлци на Македония. На сина си Челеби [27]) той прѣдалъ прѣдводителството и му заповѣдалъ да трьгне за Търново. Неочаквано града билъ заобиколенъ отъ всички страни. Съ пожаръ и съ смьрть Турцитѣ заплашвали жителитѣ, ако тѣ не се прѣдадатъ. Но само слѣдъ тримѣсечна обсада Търново било взето си пристжпъ отъ къмъ сегашний Хисаръ [28]) на 17 юлий 1393 г. [29]). „Тутакси, — се оплаква Цамблакъ, — изъ цьрквитѣ биле испъдени священницитѣ, и на мѣстото имъ назначини учители на безсрамството; въ ржцѣтѣ на чуждестранеца попадналъ кивотъ Завѣта и таинствата биле исхвьрлени на кучетата.“ Патриаршеската цьрква въ честь на Христово Възнесение била прѣвьрната вь джамия; другитѣ цьркви или сж имали сжщата участь, или пъкъ биле обьрнати въ бани и яхжри. Мощитѣ на святцитѣ биле исхвьрлени и изгорени. Крѣпостьта Трапезица съ дворцитѣ и цьрквицитѣ (часовни) била прѣдадена на огънь и срутена до основание. Такава е била участьта и на царскитѣ дворци въ Царевицъ, макарь че тѣхнитѣ стѣни и кули сж стояли йоще въ XVII столѣтие.

Въ отсжтствието на царь Шишмана, който се мжчилъ да противостои на Османитѣ въ друго мѣсто, Евтимий билъ

---

[26]) Напечатано въ Гласник, 31 (1871), 248—292.

[27]) Амуратовъ синъ Челюбий. Русск. лѣтописи Цамблакъ поменува само за «варварский царь». Самъ—си Баязидъ се сражавалъ прѣзъ пролѣта на 1393 г въ Азия при Кастамуни (Zinkeisen I. 354).

[28]) Раковский, Асѣнь 129, по прѣдание.

[29]) Срьбск. лѣтописи. Šafarik Pam. 74: «Въ лѣто 6901 пріема Тоурци Трьновь іюля 31». Русск. лѣтописи (Никонъ IV 252); (1393) «того же лѣта Амуратовъ синъ Челюбий Амиря турскіи взя землю болгарскую и градъ ихъ славний Терновъ, и царя ихъ и патри-

главно лице въ града. Мжжественно се упжтилъ той при Турцитѣ, за да смегчи гнѣвътъ на варварский повелитель. Когато сина на Баязида видѣлъ патриарха, като отивалъ къмъ него неустрашимо и спокойно, като че всички ужаси на войната сж биле само едни стѣнни изображения, то той станалъ, приятелски го посрѣщналъ, прѣдложилъ му да сѣдне, изслушалъ му молбата, но само нѣкои обѣщания испълнилъ. Испъденний изъ патриаршеския домъ на Царевецъ Евтимий отишелъ въ църквата подъ крата, която била посвятена „на име Връховнихъ“ (т. е. на апостола Петра и Павла, сега съборътъ), и се старалъ да смегчи отчаянието на гражданитѣ съ увѣщания и утѣшения.

Градския комендантъ, когото оставилъ Челеби, „произвелъ бура йоще по силна и по ужасна отъ първата, при едно споменувание за която трепеще езикътъ и тръпки обхващатъ коститѣ.“ Съ низка постжпка се освободилъ той отъ воинственнитѣ Българи, като разбиралъ добрѣ, че послѣднитѣ, само като умратъ, ще му дадатъ спокойствие. Всички по видни граждани и болѣри той повикалъ въ църква подъ прѣдлогъ, че иска да се допитва отъ тѣхъ за нѣкои обществении работи. Когато обаче се събрали всички, безъ да прѣдчувствоватъ нѣщо, захванало се прѣдателско клание. Не гледали ни старъ, ни младъ; никой не искалъ помилование. Всички погинали биле 110 мжченика. Земята въ църквата била потжнала въ кръвь. Труповетѣ имъ биле исхвърлени да ги ядатъ птицитѣ небесни [30].

Евтимий тъй сжщо билъ запрѣнъ въ тъмница. Пашата заповѣдалъ да му съблѣкатъ духовнитѣ дрѣхи, да го покачатъ

арха и митрополита и епископи ихъ плѣни, а мощи святыхъ пожже и соборную церковь въ мизгить прѣтвори». У съврѣменника Иосафа, митр. видин. (Гласник 31, 253) 6902 г. (1394) инд. 3, но на тая година се пада инд. 2 (ср. Голубинский 222).

[30]) Не само Цамблакъ, но тъй сжщо и едно търновско прѣдание (Раковский, Асѣнь 111) говори за това кръвопролитие, но прѣнося мѣстото на дѣйствието на Морно поле, прѣдъ града, гдѣто ужъ биле измѣнически изсѣчени знатнитѣ хора на една софра (пирушка).

подвѣдомственъ на византийский патриархъ. По тоя начинъ господарството станало подвластно на Турцитѣ, а църквата — на Гърцитѣ.

Това е всичко, което ний можихме да узнаемъ за падането на Търново. Участьта на послѣдний царь Иоаннъ Шишмана III все йоще е покрита съ митический мракъ. Туземни извѣстия нѣма. Турцитѣ разказватъ, че когато Али отново обсадилъ Шишмана въ Никополь, послѣдний въ отчаянието си осукалъ се съ саванъ и молилъ за помилвание, а послѣ билъ хвърленъ въ тъмница въ Пловдивъ и тамъ споредъ едни разкази убитъ, споредъ други — оставенъ живъ [33]). Шилтбергеръ твърдѣ близкенъ свидѣтель, разказва, че херцога на срѣдня България, по име Шуссманесъ, билъ взетъ въ плѣнъ съ сина си отъ Баязида; „бащата умрѣлъ въ тъмницата.“ За плѣнението говорятъ и русскитѣ лѣтописи. Румѫнската хроника кратко говори: „и плѣнилъ Баязидъ Шишмана, господина на България и го умъртвилъ въ 6903 г. Тогава взели Турцитѣ всичката българска земя“ [34]). Сина на Шишмана Александръ се потурчилъ, за да спаси живота си и билъ назначенъ намѣстникъ въ Самсунъ, въ Мала Азия.

Другояче гласи прѣданието на Българитѣ. Споредъ него послѣдния царь умрѣлъ съ херойска смърть на бойното поле. И сега йоще пѣятъ една стара прѣкрасна пѣсень:

Отъ какъ сѫ е, мила моя майко ле, зора зазорила,
Отъ тогазъ е, мила моя майко ле, войска завървяло.
Конь до коня, мила моя майко ле, юнакъ до юнака,
Юнакъ до юнака, мила моя майко ле, маждракъ до маждрак

---

[33]) Zinkeisen I 284. Тука синъ му тъй сѫщо се нарича Шишманъ, на стр. 453 съвършенно правилно Александръ.

[34]) Schiltberger ed. cit. 65. Рум. хроника у Григоровича с 6903=1 септемвр 1344 г. до 31 августъ 1395 г. «Ши прин пре Шоушманъ домноулъ Шкѣилоръ дел'тъс ‚ани цг. Атунче лоуар Тоурчїи цара Шкѣилоръ ꙁоу тотоуль».

Сабитѣ имъ, мила моя майко ле, като есно слънце,
Огънь свѣтка, мила моя майко ле, прѣзъ гора зелена,
Войвода имъ, мила моя майко ле, самъ царь Иванъ Шишманъ:
Отговаря, мила моя майко ле, самь царь Иванъ Шишманъ:
Боже силни, мила моя майко ле, Боже създателю,
Помогни ни, мила моя майко ле, сила и юнашство!
Бой щемъ да се биемъ, мила моя майко ле, на Софийско поле,
Кръвь ще леимъ, мила моя майко ле, за Христово име,
Ще прославимъ, мила моя майко ле, Християнска вѣра.

Това е единъ откъслекъ отъ пѣсеньта. Издателитѣ на послѣднята, братья Миладинови, разказватъ, че въ Самоковъ, относително това послѣдне сражение на царь Шишмана, сѫществува прѣдание съ слѣдующето съдържание [35]). Турцитѣ стояли до Костенецъ, при източницитѣ на Марица, Българитѣ — при Самоковъ, около кладенеца, нарѣченъ „планинский източникъ на бойното поле“ (Сеферъ чешмеси баиръ). Шишманъ билъ седемъ пѫти раненъ на онова мѣсто, гдѣто сега на четвъртъ часа отъ Самоковъ извиратъ седемь источника. Тежко раненъ той отстѫпалъ въ крѣпостьта, развалинитѣ на която и сега йоще се виждатъ, и тамъ умрѣлъ; единъ купъ камьни шесть лакти дългъ му е гробътъ. Турцитѣ наричатъ това мѣсто Касимъ Ефенди, т. е. св. Димитръ, почитатъ гробътъ, като святиня и безъ да се боятъ отъ страшния пѫть, посѣщаватъ го всѣкий петъкъ. Тъй като сражението происходило на св. Димитра (на 26 октомврий), то Турцитѣ вѣрватъ, че тоя святецъ имъ помогналъ да побѣдятъ.

Тука ни се прѣдставлява ясно свързано съ извѣстна мѣстность прѣдание. Това не е единственень случай. Равнината, която се простира прѣдъ входътъ въ Момина Клисура (стр. 21) по течението на Марица се нарича отъ селенитѣ *Костено поле*, споредъ многото сражения, които сѫ происходили тука у

---

[35]) К. и Д. Миладинови, Бол. народни пѣсни 78.

Българитѣ съ Византийцитѣ, а послѣ между царь Ивана Шишмана и Турцитѣ, човѣшки кокали дѣйствително се изравятъ твърдѣ много. Близо оттука при Петричъ указватъ на една сгърмна планина подъ Тополница, гдѣто се намиратъ развалинитѣ на крѣпостьта *Шишманца;* тука Шишманъ, както казватъ, оказалъ такова съпротивление на Турцитѣ, щото всичката рѣка станала чървена отъ кръвь [36]). Тъй сѫщо на върха на Балкана, на Твърдишката планина, между Сливенъ и Казанлъкъ, се виждатъ развалинитѣ на построения ужъ отъ царь Шишмана Шишкинъ градъ, гдѣто Шишманъ ималъ исполинска борба съ Османитѣ, които, споредъ прѣданието, броели загуба до 10000 яничари [37]). По вечето отъ тѣзи прѣдания сѫ свързани съ околноститѣ на самоковската и ихтиманската клисури. Несправедливо би било да имъ се отказва съвършенно въ историческото съдържание, народнитѣ прѣдания иматъ тъй сѫщо свое основание. Трѣбва при това да се има прѣдъ видъ че самия Царственникъ, който е съставенъ въ 1762 г. отъ българский патриархъ Паисия, родомъ отъ околноститѣ на Самоковъ, на основание на ускудни документи и многочисленни прѣдания, споменува за това сражение. Тамъ четемь, че царь Шишманъ въ врѣме обсаждането на Търново се измъкналъ съ своитѣ болѣри и войската въ София, гдѣто се срѣщналъ съ своитѣ вѣрни полкове изъ Никополь, Свищовъ, Плѣвенъ и Силистра. Като оставилъ своитѣ съкровища въ добрѣ защитения съ хиндеци (валы) и вода мънастирь на Искръ, той се борилъ съ Турцитѣ йоще седемъ години до като Българитѣ убили въ костенецъ „Узунъ Мюсюлмана“ въ врѣме на прѣпирнята между синоветѣ на Баязида; говори се, че тогава султанъ Муса силно се ядосалъ, нападналъ на Шишмана при Самоковъ и го убилъ въ боя;

---

[36]) Захариевъ 53, 79.

[37]) Запискитѣ на Панайота Хитовъ 149.

а сина на царя Владиславъ побѣгналъ въ Видинъ при Срацимира [38]).

Че сина на Шишмана е избѣгалъ, не е измислица. Това се подтвърждава отъ грамотата на кралъ Сигизмунда, въ която послѣдний дава на *Фружина*, сина на покойния Шишмана, българския царь, имущество въ Тамешския комигатъ за храбростьта, която той показалъ въ щастливитѣ и нещастливитѣ походи на Венгритѣ противъ Турцитѣ и другитѣ врагове на господарството [39]).

Въспоменание за царството на Шишмана се запазило до началото на XVI стол. Въ мирния договоръ между Людвига чешкий и венгерский кралъ и султанъ Селима на 1 априлий 1519 г. се прѣброяватъ на редъ съ срьбскитѣ и боснийски крѣпости: Флорентина (при устието на Тимокъ), Бдинъ (Бодонъ) заедно съ областьта, послѣ „terra cesaris Sysman“ съ Орѣхово, Никополь и Гюргево, сетнѣ нижнитѣ области съ Силистра Хърсово и Килия [40]).

Паданието на България възбудило въ Венгритѣ голѣмъ страхъ. Йоще въ 1394 г. на Великъ-день унгарскитѣ чинове се събрали въ Буда да се съвѣтуватъ за отбранителни срѣдства противъ Турцитѣ [41]). Сигизмундъ испратилъ посланници при Баязида за да го упрѣкава, че той занялъ България, макаръ че тя принадлежи на унгарската корона. Баязидъ пока-

---

[38]) Царственника на Паисия излѣзълъ значително прѣправенъ въ Буда въ 1844 г. Въ журнала «Общтъ трудъ» (Болградъ 1868) III се намиратъ 22 стари колѣдни пѣсни, въ това число подъ № 6 и една священническа: «Смрть на цара Шишманъ бея». Въ нея се говори: Черното море и Бѣлия Дунавъ се разиграли и изъ водата се показалъ бѣлъ мънастирь. Калугеритѣ се исповѣдвали, а игумена писалъ. Послѣдния грѣшникъ разказва, че той билъ вѣренъ слуга на Шишмана; но веднаждъ, когато тѣ миновали край единъ кладенецъ, той не искалъ да донесе на царя вода и му отрѣзалъ бѣловласата глава съ бѣлата брада. Слѣдъ това морето утихнало.

[39]) Фрушинъ, Фрусинъ. Engel 465 (безъ указание годината).

[40]) Theiner, Mon. Hung. II. 624.

[41]) Racki Rad III. 147.

залъ на посланницитѣ укаченото по стѣнитѣ оржжие и рѣкълъ „върнете се при своя господинъ и му кажете, че моитѣ права на България се основаватъ на оржжието, което видите тука [42]).

Живо почувствовала побѣдата на Баязида и Византия. На това съдѣйствовало йоще едно обстоятелство. Византийския императоръ Мануилъ, деспотъ Теодоръ морейский, Стефанъ Лазаревичъ, Константинъ македонский и други християнски вассали, като се събрали въ Сересъ при великолѣпния дворъ на султана за да му изявятъ своята покорность, биле раздразнени отъ грубата и властолюбивата обноска на султана и рѣшили по между си никога вече да не се явяватъ при Портата. За укрѣпение на тоя съюзъ Константинъ оженилъ дъщеря си Елена за императора Мануила. Тоя безсиленъ договоръ обаче не можилъ да се окрие отъ Турцитѣ, и тѣ захванали йоще по силно да притѣсняватъ Византия [43]).

Походътъ противъ Мирча заягчилъ завоеванието на България. Есеньта прѣзъ 1394 г. Баязидъ миналъ Дунава; съ него биле, макаръ и противъ волята си, Стефанъ Лазаревичъ, Константинъ и краль Марко. Но на 10 октомврий Мирчо разбилъ Турцитѣ въ една битка, която происходила на полето нарѣчено „на Ровини,“ въ врѣме на която облаци стрѣли затьмнили небето. Много паши и воеводи паднали въ тоя день, и между тѣхъ историческия Марко и съ него Константинъ. Споредъ разказа на единъ съврѣменникъ, Марко казалъ прѣдъ сражението на Константина: „азъ говоря и моля Бога, за да помогни на християнитѣ, и азъ да падна първий въ това сражение.“ Но, споредъ народното прѣдание той не умрѣлъ, разказватъ, че той чака въ една пещеря деньтъ, когато той пакъ

---

[42]) За това събитие разказватъ съгласно, както Маджарина Турочь, тъй и Грька Францесъ. Zinkeisen I. 286.

[43]) Zinkeisen I. 281, Hopf 57.

види слънчевата свѣтлина. Слѣдъ безславното бѣгство Баязидъ билъ принуденъ да заключи миръ съ Мирча [44]).

Краль Сигизмундъ испратилъ въ началото на 1395 г. пратеници въ Испания и Франция за помощь противъ Турци-ты, заключилъ послѣ въ Кронштадъ съюзъ съ Мирча и принудилъ Молдавия да му плаща данъкъ. Прѣзъ лѣтото той обсадилъ съ своитѣ Венгри и нѣколко стотини Французи Малкий Никополь на Дунава (Турну Мугурели, срѣщо Голѣмия Никополь на българския брѣгъ), взелъ го съ пристѫпъ, именно съ помощьта на Хърватитѣ, и оставилъ тамъ горнизонъ. При оттегливанието си въ Трансилвания той трѣбвало да се провира прѣзъ карпатскитѣ клисури, които биле заняти отъ румѫнскитѣ полци, тъй като Мирчо искалъ съ промѣнуванние на своята политика да избѣгне гнѣва на султана [45]).

Въ 1396 г. Сигизмундъ се дигналъ къмъ истокъ на чело съ отборна войска, въ състава на която влизали много рицари отъ западъ, особеннно Френци. Прѣзъ юний той се наканилъ да влѣзи въ Цариградъ. Първо съпротивление срѣщнали при Видинъ, гдѣто йоще се намиралъ Срацимиръ съ турский гарнизонъ [46]). На другия день, когато френскитѣ рицари се готвяли за пристѫпъ, царя се прѣдалъ съ Видинъ и съ всичката си земя на Сигизмунда и прѣдалъ всичкитѣ Турци, които биле въ крѣпостьта. По голѣмо съпротивление оказало защитено съ дълбоки обкопи (хиндеци) Орѣхово [47]), до като и тука

[44]) Константинъ, Живота на деспота Стефана Лазаревича, състав. 1431 г. (Гласник 42, 269). Деня на сражението (10 октом. 6903) сръб. лѣтоп., Safarik, Pam. 74. Подробно, но безъ указания на годината и мѣстото, въ рум. хроника у Григоривича.

[45]) Racki, Pokret etc, Räd IV. 1—3.

[46]) Schiltberger 52: «ein statt genannt Pudem, die ist ein houptstat in der Pulgery. Do kam der herr des landes und der statt und gab sich in die gnad des kunigs». Мемуаритѣ на маршала Boucicaut (Michaud et Poujoulat, Nouvelle collection II. p 237): «le seigneur du pays, lequel estoit chrestien grec et par force avoit esté mis en la subjection des Turcs.

[47]) У Boucicaute Raco, въ грамотата на Сигизмунда (Fejer ... 4. 56) Orchov, погрѣшно приетъ за Орсово.

българский гарнизонъ най сетнѣ се прѣдалъ на капитулация
прѣдалъ всички Турци. Християнитѣ биле отпуснати, а Турц
тѣ биле изклани. Прѣдъ Голѣмий Никополь (сега крѣпость Н
кополь) дошле отредитѣ, които минали прѣзъ Влашко и кня
Мирчо; силата на съединената войска се простирала до 6000
души. Голѣмий Никополь се защищавалъ въ продължение
15 деня, до като дошелъ изъ Търново Баязидъ. На 28 септе
голѣма битка е пламнала въ равнината къмъ юго-истокъ, меж
извитата долина на Осьма и дунавскитѣ блата, на разстояни
нѣщо около двѣ мили отъ крѣпостьта. Слѣдъ една жестока бо
ба тая битка се завършила съ погинванието на християнска
войска. Сръбский князь Стефанъ Лазаревичъ се отличавалъ
редоветѣ на Турцитѣ. При бѣганието много рицари и войни
се удавили въ Дунава. Сигизмундъ избѣгналъ на малъкъ к
рабъ къмъ устието на Дунава, отгдѣто, слѣдъ едно продълж
телно морско пжтешествие прѣзъ Цариградъ и Рагуза, се въ
налъ назадъ. На слѣдующий день Баязидъ заповѣдалъ варва
ски да умъртвятъ новече отъ 3000 плѣнни прѣдъ своя шатер
(чадъръ); само благороднитѣ рицари, за които се надѣвали
получатъ богатъ откупъ, испратили въ Азия. Въ числото
плѣннитѣ, оставени живи отъ султана, се намиралъ и царь Ср
цимиръ („Herr Hanus von Boden“ Шилтбергеръ [48]).

---

[48]) Проф. Брумъ (Путеш. Шильтбергера, Зап. Новоросс. ун
верс. I). и по негова примѣръ Thomas (Sitz. Ber der Münch. Ака
1869 II, 71), както и азъ въ първото издание на Бълг. история, пр
несли бойното поле при развалинитѣ на римския Никополь ad Haemu
който се запазилъ и до сега при селото Никюпъ при сливанието на Руси
съ Янтра. Но стълба «Дикилиташъ», който се считалъ като паметни
за побѣдата на султана, билъ въздигнатъ йоще отъ Римляниті, и сър
ския лѣтописецъ, споредъ когото сражението произошло «на рѣ
Росситѣ у Никополю» смѣсилъ (както сега прѣдполага г. Брунъ) в
роятно рѣка Лосита, която се влива въ Осьма на незначително р
стояние отъ дунавския Никополь, съ отдалечената Росица. Че по
Голѣмия Никополь трѣбва да се разумѣва сегашния градъ съ то
име, че Малкия Никополь съвпада съ лежащия срѣщо Никополь Тур

За участьта на Срацимира има само една лаконическа забѣлѣжка въ сръбскитѣ лѣтописи [49]. „Въ 6906 г. (1398) царь Баязидъ извелъ царь Срацимира изъ Бдинъ“. Сина и съуправителя [50]) на Срацимира Константинъ побѣгналъ въ Венгрия, а по сетнѣ въ Сърбия, гдѣто той умрѣлъ на 16 септем. 1422 г., оплаканъ отъ Стефана Лазаревича, като родний братъ [51]).

Слѣдъ паданието на Видинъ всичка България отъ Варна до Тимокъ била подчинена на азиатскитѣ варвари. Много отъ градоветѣ биле разрушени, а на други биле дадени турски привилегия. Болѣритѣ се държали йоще дълго врѣме, главно чрѣзъ приемание исляма, тъй като Турцитѣ прѣвръщали цѣли области въ пустини и на всѣкждѣ горили мънастиритѣ и църквитѣ. Даже и Рилския мънастирь въ своето уединение срѣдь високитѣ планини билъ нѣколко врѣме изоставенъ. Жителитѣ отъ равнищата побѣгнали въ планинитѣ и основали тамъ нови градове. Много народъ заедно съ болѣритѣ и доховенството минали въ Влашко, Венгрия и Сърбия. Твърдѣ много Българи, особенно богомилитѣ, приели ислямътъ или до завоеванието, или по сетнѣ, особенно около Ловечь, околноститѣ на който и сега йоще сж населени съ тъй нарѣченитѣ *Помаци*, т. е. Българи — мохамедани.

Туртурели и че сражението е происходило при първия градъ, е доказано при разглѣдванието на мѣстноститѣ отъ Каница, Donau-Bulgarien II cap. IV и VIII. Ср. Брунъ, Нѣкотория истор. сообр. и пр. «Ж. М. Нар. Просв.» CXCIII отд. 2 стр. 71—13.

49) Safarik Pam. 74. Въ румжнската хроника у Григоровича показанието ужъ че «Срацимиръ императулъ» станалъ турский вассалъ слѣдъ сражението при Никополь е погрѣшно.

50) «Младий царь» у Иоасафа, митр. бдинский. Голубинский 224.

51) Константинъ, Живота на Стефана Лазаревичъ 424. Деня е данъ въ сръбскитѣ лѣтописи (Saf. Pam. 76).

ГЛАВА XXIV.

България въ XV столѣтие.

Сражението при Ангора (1402) и неговото слѣ дствие.—Възстанието на българскитѣ князове (около 1409 —Междоусобна война между синоветѣ на Баязида (140 —1414).—Похода на унгарския кралъ Владислава Златица въ Балкана (1444).—Паданието на Цариград и на всички християнски господарства на полуострова.- Скендербей.

Появяванието на грозний Тимуръ—хана и страшна битка на народитѣ при Ангора (на 20 юлий 1402 г.) мог би да повлекатъ слѣдъ себе си пълно падание на бърже п расналата османска държава, ако би само християнскитѣ наро на истокъ—Гърци, Славяни, Албанци, Румъни и източнитѣ Фра ки да можаха да се въсползоватъ отъ дълбокото падание своя смъртний врагъ. Взаимното съперничество, нравствен упадъкъ на истокъ, устарѣлитѣ прѣдубѣждения на западъ пр тивъ източната църква и най сетнѣ погрѣшното прѣдположен че ожесточената братска война между синоветѣ на Баязида ма по себе ще унищожи османската държава,—всичко това държвало християнитѣ въ тоя рѣшителенъ моментъ да дѣйст ва изобщо противъ Турцитѣ.

По голѣмия синъ на Баязида, Сюлейманъ (*Μουσουλμά* у Гърцитѣ, Мюслюманъ у Славянитѣ), храбръ и благород човѣкъ, но лакомъ за наслаждения и особенно за вино, зах

палъ да управлява Европейска Турция изъ Одринъ. Той заключилъ съюзъ съ императоръ Мануила въ 1403 г., при което му отстъпилъ не само Солонъ и Тессалия, но тъй сжщо и всичкия морский брѣгъ отъ Панионъ на Пропонтида до Мессемврия съ нѣкои острови [1]). Тракия отново захванала да се наслаждава съ миръ, отъ който отдавно била лишена. На сѣверъ Стефанъ Лазаревичъ, който благополучно избѣгналъ отъ бойното поле при Ангора, гдѣто се сражавалъ като турский вассалъ, завладѣлъ отново всичкитѣ си бащини земи отъ Дунава до Шаръ планина. Той билъ ученъ и храбръ човѣкъ, но слабъ политикъ. Сърбия, като прѣстисната между Венгрия и Турция и ослабнала отъ вътрѣшни междоусобици, скоро паднала жертва въ борбата между двѣтѣ горѣрѣчени господарства [2]).

За тогавашнитѣ събития въ България има само едно свидѣтелство въ старо срьбската биография на Стефана Лазаревича, неоцѣнимъ исторический источникъ, съставенъ отъ очевидеца и съврѣменника Константина Философа, Българинъ отъ Костенецъ. Кждѣ 1405 г. българскитѣ градища около срьбската граница, въ долината на Тимокъ и въ околноститѣ на Пиротъ, възстанали противъ Турцитѣ, подбудени, вѣроятно, отъ Константина, сина на Срацимира. Но Сюлейманъ миналъ въ долината на рѣка Тѣмска, която, като орошава дългата, оживена съ 33 села и 3 мънастиря балканска долина, се влива въ Нишава,—и усмирилъ възстаналитѣ [3]).

По малкия братъ на Сюлеймана Мухаммедъ съ прѣкоръ „Кюритджи Челеби“, т. е. главатарь на борцитѣ (пехливани-

---

[1]) Zinkeisen I. 415. Hopf (86) 71.

[2]) Ср. Григоровича, Объ отношенияхъ Сербіи къ сосѣднимъ государствамъ. Казань 1859 (глед. стр. 404—405).

[3]) «Еще-же и гради бльгарсции отступили бѣху сынъми царей бльгарскихъ. Тѣмъ же прежде сего въздвигъ се царь Мусульманъ и пришьдъ на Тьмьско, ратию взетъ е». Константинъ изд. Ягича, Гласник 42, 292.

тѣ) [4]), справедливъ и миролюбивъ човѣкъ, безъ фанатизмъ, завладѣлъ между това отново всичка Мала Азия. Той искалъ да се примири съ брата си, да останатъ за него азиатскитѣ провинции, а за Сюлеймана — европейскитѣ. Но властолюбието на Сюлеймана развалило тоя планъ.

Въ 1409 г. Мохаммедъ испратилъ най малкия братъ *Муса* въ Европа, за да захванатъ военни дѣйствия противъ Сюлеймана. Муса излѣзалъ изъ Синопъ и по морето отишелъ къмъ устието на Дунава, гдѣто билъ приетъ дружески отъ Мирча. Турскитѣ гарнизони въ дунавскитѣ земи, Стефанъ Лазаревичъ, братъ му Вълко и българскитѣ болѣри и граждани се присъединили къмъ Муса. Мирчо, който владѣялъ йоще нѣколко български придунавски градища съ всичка сила му помагалъ. Подъ стѣнитѣ на Византия, кждѣ крѣпостьта Космидионъ при Златния рогъ, произлѣзло сражението между Сюлеймана и Муса. Султанъ Сюлейманъ одержалъ побѣда, вслѣдствие прѣдателството на съюзницитѣ на своя врагъ: срѣдъ сражението Сърбитѣ оставили Муса, а Вълкъ даже прѣминалъ съ всичката си войска къмъ страната на Сюлеймана [5]). Муса избѣгалъ и хайдутовалъ въ Балкана и въ Тракия. Той нападналъ на Вълка, като се врьщалъ въ Пловдивъ и го убилъ въ една гжста гора (на 6 юний 1410 г.); сжщата участь постигнала и племенника му Лазаря близо при Одринъ. По заповѣдь на Муса пловдивский митрополитъ Дамянъ билъ убитъ въ цьрква и трупа му билъ изхвърленъ прѣзъ градската стѣна. Въобще Пловдивъ тогава много пострадалъ. Сюлейманъ даже запалилъ града, защото тамошнитѣ Турци биле отъ къмъ Муса.

---

[4]) Въ срьбск. лѣтописи (Safarik Pam. 76) и у Константина се нарича *Кришчия*.

[5]) Zinkeisen I 428. Константинъ 412 сл. за положението на Космидиона ср. Dethier, der Bosphor uud Konstantinopol. Wien 1873, 59. За участието на Българитѣ рум. хроника у Григоровича: «пре ачеж врѣме се ръдикж Моусіа коу Ромънiи ши коу Щкъи (Българи) ши Стефанъ диспотъ коу Сръбiи, десе доусерж ла Цариградъ съ се ловаскж коу Цалапiе».

Слѣдъ туй Сюлейманъ пакъ се отпусналъ въ Одринъ и захваналъ да пие, но неговото величие било непродължително. Неочаквано се появилъ Муса прѣдъ града; много знатни лица прѣминали къмъ него. Сюлейманъ, като бѣгалъ къмъ Цариградъ билъ уловенъ и удушенъ (на 5 юний 1411 г. [7]).

Муса билъ по енергиченъ и по нравственъ отъ Сюлеймана, но неговата строгость прѣминала въ тирания. Той се отдѣлилъ отъ брата си Мохаммеда и станалъ неговъ заклетъ врагъ. Съ много хайдушки нападения и съ обсадата на богатия градъ Ново-Брдо той отмъстилъ на Сърбитѣ за тѣхната измѣна въ битката при Цариградъ, за което Стефанъ му отплатилъ съ разграбванието на пиротската область. Въ 1412 г. възстаналъ противъ Муса турския комендантъ на ближнитѣ съ Сърбия крѣпости Халжзъ бей и заедно съ него българскитѣ обитатели отъ тимокската долина. Муса, като завладѣлъ българскитѣ крѣпости Сврлигъ и Соколецъ (сега Баня), плѣнилъ Халжзъ бея, извелъ селянитѣ и прѣселилъ въ областьта между планинитѣ Ртань и Озрѣнъ колонисти отъ други области. Сетнѣ той прѣминалъ границата и завоевалъ сръбскитѣ крѣпости Българъ и Липовецъ (развалинитѣ имъ и сега сж при Алексенецъ), Сталачъ при сливанието на двѣтѣ Морави и Коприанъ (Прокопие) [8]).

Отъ Византийцитѣ Муса отнелъ припонтийската страна и Тессалия и нападналъ на самата Византия, но билъ отблъснатъ. А пъкъ той нанесълъ на брата си Мохаммеда, когато по-

---

[6]) У Константина (415) и въ сръбск. лѣтописи (75) 1410 година; а Цинкезенъ относи сражението при Цариградъ къмъ 1406 г.

[7]) Zinkeisen I. 431. За удушаванието говорятъ Константинъ и лѣтописитѣ, които указватъ на точното число.

[8]) Константинъ изд. Ягича гл. 42, 307 (важно е за опрѣдѣление българо-сърбската граница). Въ сръбскитѣ лѣтописи има забѣлѣжка: «Въ 6921 г. (1413) Муса поразилъ Българитѣ и ги изселилъ на 23 априлий». Турскитѣ извѣстия споменуватъ за завоеванието на четирьтѣ български града и между тѣхъ Провадия. Хаммеръ (Gesch. *des osman* Reiches I. 355) споменува Паравади, Модрени Кепри, Акджеболи (Агатополь?), отъ които само първия е извѣстенъ. Leunclavius

слѣдния минавалъ съ помощьта на Гърцитѣ Босфора, такова по-ражение при Инджигисъ, щото оня побързалъ да се върне въ Азия.

Между това Стефанъ Лазаревичъ заключилъ съюзъ про-тивъ Муса съ Юсуфа, „началника на Константиновата земя" (стр. 427) и Джигита, скопиевския пограниченъ воевода, които и двамата избѣгнали изъ тъмницата на Муса въ Дидимотика и се върнали въ своитѣ области. Въ сѫщото врѣме Византий-цитѣ испратили синътъ на Сюлеймана *Орхана* [9]) въ Солунъ, за да захвани той тамъ съ помощьта на славянския болѣринъ Бог-дана и турскитѣ колонисти въ Македония военни дѣйствия. Но Муса взелъ въ плѣнъ Орхана и заповѣдалъ да го ослѣпятъ, заналъ земята на Богдана, нахлулъ послѣ въ Сърбия и раз-билъ деспота при Врбница, близо при Крушевацъ (1413).

Въ това врѣме Мохаммедъ се съединилъ тайнно съ всич-китѣ врагове на брата си и се подигналъ прѣзъ Босфора пра-во на Сърбия. Кѫдѣ Пловдивъ, при Дълга ливада или Макро-ливада, той се срѣщналъ съ Муса. Но Мохаммедъ го забико-лилъ, дошелъ до полето Добричъ на Топлица, гдѣто се присъ-единили къмъ него Стефанъ Лазаревичъ, македонский Богданъ и всичкитѣ паши отъ европейскитѣ провинции. Оттамъ той се дигналъ къмъ Овчеполе въ сѣверна Македония, а послѣ на ис-токъ къмъ Самоковъ, по пѫтя, който води край тоя градъ изъ Скопие въ Татаръ-Пазарджикъ. Въ скалиститѣ клисури, прѣзъ които тече Искръ изъ Самоковъ въ Софийската равнина, се на-мира при селото Чамурлии една малка равнина, широка една миля. Тука произошло на 10 юлий 1413 г. рѣшително сраже-

---

422 «Prevedinum cepit et Nutrin», послѣ Видинъ. Въ описаното отъ Захариева (75) прѣдание се говори, че добрѣ укрѣпения калугеровский мънастиръ билъ разрушенъ, когато околнитѣ тамъ жители се защища-вали отъ Яя-паша, полководеца на Муса кеседжия, който билъ пра-тенъ отъ брата си Челеби-султана (Мохаммедъ) да покори тия земи. Указанието на годината (1419) е погрѣшно: Муса е умрѣлъ въ 1413 г.

[9]) Chalcocondylas (Stritter II. 358). За Орхана Конст. 306.

ние между Мохаммеда и Муса. Муса, войската на когото би около 7000 яничари, тъй като другитѣ се распрьснали за плячк расположилъ лагеря си при Штипоние или Стопонионъ (Ихти манъ) и прѣзъ планинитѣ дошелъ въ долината на Искръ. В войската на Мохаммеда се отличали Сърбитѣ, които подъ прѣд водителството на Георгя Бранковича, Радича Челника, Шакна и Михаила расположили лагеря си „подъ Витоша на Искръ“. Борбата била отчаянна. Най сетнѣ Георгий Бранковичъ рѣшилъ битката, като нападналъ фланга на неприятеля. Съ отчаянна храбрость Муса изсѣкалъ собстленноржчно много врагове. Като видѣлъ, че всичко е изгубено, той се опиталъ да побѣгне съ коня си, но билъ настигнатъ на брѣга на рѣката и билъ удушенъ. Побѣдоносния му братъ тържественно погребалъ тѣлото му въ Брусса. Такъвъ билъ края на Муса, на тоя „звѣръ“, както го нарича Константинъ Костенецкий; въ пѣснитѣ и прѣданията на южнитѣ Славяни той се срѣща на редъ съ другитѣ туземни херои, като *Муса Кеседжия*: Муса разбойника [10]).

На бойното поле въ Чаморлини се свършили раздоритѣ между наслѣдницитѣ на Баязида. *Мохаммедъ I* (1413 – 1421) наградилъ своитѣ съюзници, като имъ устжпилъ много земи. Византийцитѣ получили назадъ припонтийскитѣ градища и Тессалия, а Стефанъ Лазаревичъ, безъ помощьта на когото едва ли бѣ побѣденъ Муса, получилъ града Коприанъ (Прокопие), снегполската и много други области [11]). Въ Одринъ дали клетва за вѣрность на новия султанъ посланницитѣ отъ Мирча, морейскитѣ владѣтели и българскитѣ болѣри [12]). Но Мирчо не искалъ пакъ да плаща данъкъ въ продължение на три години, до като не го принудили въ 1416 г. съ война. Вѣроятно, той

---

[10]) За това сражение ср. Григоровичъ за Сърбия 51. Константинъ 308, срьб. лѣтописи 75. Leunclavius 444, 458, Zinkeisen I. 441. За областьта ср. Hochstetter, Das Vilas-Gebeit (Petermann's Mitth 1372).

[11]) Константинъ 421: «Градъ Коприанъ и страну Знеполья глаголемую и ина пространствія много».

[12]) Zinkeisen I. 449.

тогава [illegible] дѣсния брѣгъ на Ду-нава. [illegible] Гюргево, което послѣ до 1819 г. [illegible] на Турцитѣ [13]).

[illegible] на Балкана се загнѣз-дилъ [illegible] български възстанникъ, а тур-ский [illegible] *Бедрединъ*, единъ отъ [illegible] въ плѣнъ при Чамур-[illegible] Тамъ той си съставилъ планъ [illegible] учение, смѣсь на хри-[illegible] развълновало умоветѣ. [illegible] Мустафа, който, като [illegible] срѣщо Хиосъ, проповѣдвалъ [illegible] съ изключение на женитѣ, доброволна [illegible] Смутоветѣ въ него врѣме [illegible] и отчаяние проправили пѫть на [illegible] Съ хиляди се събирали подъ [illegible] Тълпи отъ фанатически дервиши [illegible] единъ еврейский ренегатъ разстре-[illegible] Българския ренегатъ Алексан-[illegible] управлявалъ въ Измиръ отъ оно-[illegible] Мохаммедъ I подчинилъ отдѣлния [illegible] противъ възстанницитѣ, но погиналъ [illegible] заедно съ всичката войска подъ са-[illegible] Сѫщата участь постигнала и неговия прием-[illegible] азиатскитѣ и европейскитѣ войски дош-[illegible] количество, сектаторитѣ биле испъдени съ [illegible] до носа Карабурунъ. Мустафа умрѣлъ [illegible] съ мъченическа смърть въ Ефесъ.

[illegible] въ туй врѣме отишелъ въ Влашко, [illegible] съ помощьта на Мирча, който го

---

[13]) [illegible] Послѣдню е мнѣнието на Цинкейзена, за Гюр-[illegible] То сѫществовало йоще въ 1399 [illegible]

поддържалъ, като старъ привърженецъ на Муса, и се упжтилъ съ войска отъ недоволнитѣ Турци въ Балкана. Но извѣстието за сждбата на стиларийскитѣ инсургенти распрьснало полчищата му йоще прѣди сражението. Махмудъ се скиталъ по планинитѣ, до като билъ заобиколенъ и прѣдаденъ отъ своитѣ хора. Той билъ наказанъ съ смьрть въ Сересъ въ 1419 г. [14]).

Въ сжщото врѣме се появилъ Лъже-Мустафа, който прѣдставлявалъ себе си за изгубения слѣдъ битката при Ангора синъ на Баязида; той намѣрилъ поддържка у Мирча, у безпокойния азиатский князь Джунеида, който при Сюлеймана управлявалъ Охрида, при Мохаммеда, слѣдъ вторичното му поражение — Никополь, и у Византийцитѣ, които при всичкитѣ си бѣдствия все йоще се надѣяли, че ще могатъ съ интриги да скаратъ Турцитѣ и послѣ да ги побѣдатъ. Лъже-Мустафа побѣдоносно наченалъ войната, но чрѣзъ прѣдателството на Джунеида той билъ разбитъ и умъртвенъ негдѣ-си при Тунджа (1421).

По войнствененъ отъ Мохаммеда I билъ синъ му *Мурадъ II* (1421—1451), справедливъ и откровенъ човѣкъ (даже споредъ думитѣ на Византийцитѣ), надаренъ съ значителенъ политический умъ. Съ качването му на прѣстола настжпили за останалитѣ християнски господарства лоши врѣмена. Послѣ мжчната обсада на Цариградъ (1422) Византийцитѣ се задлъжили да плащатъ данъкъ на султана, отъ тогава въ състава на господарството на Комниновци и Палеологовци влизали само столицата, Анхило, Месемврия и Пелопоннезъ. Въ 1430 год. Турцитѣ взели съ пристжпъ Солонъ, който малко прѣдъ това билъ занятъ отъ Венецианцитѣ. Въ царуванието на Мурада II България се ползовала съ пълно спокойствие, съ исключение на двѣтѣ нахлувания отъ влашкия воевода Дракулъ, приемника на Мирча († 1419). Но за Сърбия настанали печални врѣмена слѣдъ смъртьта на много оплакванний Стефана Лазаревичъ

[14]) Глед. Zinkeisen I. 473—481. За Александра ср. I. 453.

(† 1427). При неговия приемникъ *Георгия Бранковичъ*, богатъ, хитъръ и храбъръ старецъ, Османитѣ завладѣли всичкитѣ земи, освѣнъ Бѣлградъ.

Къмъ това врѣме се относя интересно описание на едно пѫтешествие прѣзъ България. Въ 1433 г. франкский рицарь Бертрандонъ дела-Брокиеръ се врьщалъ отъ святитѣ мѣста и миналъ прѣзъ Цариградъ [15]). Въ Одринъ му се случило да види простия придворенъ щатъ на Мурада II, който нѣмалъ нищо общо съ ръскошеството на по сетнѣшнитѣ Цариградски султани. Пловдивъ, който билъ населенъ главно съ Българи [16]), билъ тогава йоще голѣмъ градъ съ богати, плодоносни околности; крѣпостьта не сѫществовала и прѣдставлявала развалини. Прѣзъ гори и запустѣли пространства той достигналъ въ София, тогава йоще най добъръ градъ въ България, съ малка крѣпость и съ развалени градски стѣни. Съ исключение на малко едно число Турци, населението въ града и околностьта се състояло отъ Българи. Тѣ не крияли своето желания да хвърлятъ турското иго; нѣмало даже и 40 години отъ паданието на българското царство и много свидѣтели на прѣдишната независимость биле йоще живи. Околнитѣ области биле гѫсто населени. Въ малката крѣпость Пиротъ живѣли само Турци. Прѣзъ мѫчни проходи пѫтешественника дошелъ въ Нишъ, който всичко прѣди петь години Турцитѣ отнели отъ Сърбитѣ. Крѣпостьта и градътъ прѣдставлявали развалини, но околноститѣ биле добрѣ обработени и населени. Отгамъ Бертрандонъ отишелъ въ Крушевацъ, тогавашна турска погранична крѣпость и достигналъ на лѣвия брѣгъ на Сръбската Морава значително намалената область на сръбския князь Бранковича.

Съ качванието на Владислава полский на унгарския

---

[15]) Въ новофренския прѣводъ Legrand d' Aussy, Mém. de l' Institut, Sc. morales et politiques V, an XII (1804).

[16]) Pheropoly est peuplée en grande partie de Bulgares qui tiennent la loi grégoése.

престолъ станало голѣмо промѣнение. Погледитѣ на всички християни се обърнали къмъ *Иоанна Хуниада*, който унищожилъ въ 1442 г. една слѣдъ друга двѣ голѣми турски армии подъ Карпатитѣ [17]). Нѣма съмнѣние, че тоя херой, който много се въспѣва въ сърбскитѣ народни пѣсни подъ название *Янко Сибинянинъ*, билъ по происхождение румжнинъ; въ старитѣ ржкописи у Сърбитѣ и Румжнитѣ той всѣкога, а у Поляцитѣ и Чеситѣ твърдѣ често, се нарича по румжнски *Янкулъ* [18]).

Кралъ Владиславъ и Хуниадъ прѣдприели въ 1443 г. голѣмъ походъ. Въ войската, която се състояла отъ Венгри и Поляци, се намиралъ тъй сжщо и единъ отредъ чешки оржженосци подъ началството на воевода Иеника по малкий отъ Мечково и Угерскъ (при Восоко Мито) писмото на когото, за съжаление, не е запазено напълно, съставлява твърдѣ важенъ источникъ [19]) за тоя походъ. Деспотъ Георгий Бранковичъ, който най повече билъ заинтересованъ въ успѣха на прѣдприятието, се присъединилъ тъй сжщото къмъ похода. Извѣстията за тая интересна експедиция до сега йоще не сж напълно разработени и не сж приведени въ съгласие съ условията на мѣстностьта. Най достовѣренъ ще бжде разказътъ на Сърбина Михаила Константиновича, който участвовалъ при Мохаммеда II. като яничаринъ въ походитѣ въ Морея, въ Трапезундъ, противъ Узунъ Хасана, противъ влашкия князь Влада и въ Босна, и най сетнѣ, като се покрьстилъ, съставилъ въ Полша въ послѣднето десетѣлѣтие на XV ст. своитѣ записки на полский езикъ.

---

17) Мезинъ бей билъ разбитъ въ Трансилвания на 25 марта 1442 г., а бейлеръ бей Лалашигинъ съ 80000 души въ Влашко на Яломица на 6 септемврий. Указание за днитѣ въ срьбск. лѣтоп. (Saf. Pam. 77, ср. рум. хрон. у Григоровича).

18) Че Хуниадъ билъ Румжнинъ е доказалъ W. Schmidt. Die Stammburg der Huniade in Siebenbürges Hermannstadt 1865, 78 сл. Тъй сжщо у Византийцитѣ по нѣкога Ἰαγγος..

19) Напечатано отъ доктор. Hermen. Jerecek. Valecnicí cesti XV stoleti (Чешкитѣ полководци въ XV ст.) Casopis cesk. musea 1859, 156.

Въ юний войската излѣзла изъ Буда, раззорила по пѫтя Крушевацъ (Аладжахиссаръ), Нишъ и Пиротъ и щастливо минала прѣзъ всички клисури до София. До Пловдивъ оставало не повече отъ три дневни прѣхода. До тогава врѣмето било добро и храна имало доволно. Българитѣ съ вѫсторъ посрѣщнали християнскитѣ войски, особенно Поляцитѣ и Чехитѣ, съ които можали лесно да си проумяватъ. Въоржжени Сърби, Босняци, Българи и Албанци всѣкий день се присъединявали къмъ войската. Въ по нататашното пѫтувание „Трояновитѣ врата“ се оказали непристѫпни. Пѫтя билъ заграденъ съ дървета и при това на всѣкждѣ мѣстностьта била покрита съ ледъ (било прѣзъ декемврий). Когато узнали за това отъ шпионитѣ, опитали се да избиколятъ Трояновитѣ врата и прѣминали между Балкана и ихтиманската Срѣдня гора (при Мирково) до българския градъ Златица, който вече се намиралъ въ бассейна на Егейското море, оттука войската се готвяла да мине прѣзъ тѣсната, около 6 мили дълга, тополнишка долина въ равнината къмъ Пловдивъ. Но планинитѣ биле заняти отъ яничаритѣ. Гладъ, нѣмание зобъ за коньетѣ и ужасния студъ принудили краль Владислава да се върне. На връщание войската изгорила София. Въ Пиротъ узнали, че Мурадъ подирь тѣхъ дошелъ въ София. Войската се дигнала и се упѫтила къмъ планината *Куновица* (между Бѣла Паланка и Нишъ). Тамъ се намира една важна клисура между Балкана и Суха Планина (стр. 43), прѣзъ която и сега йоще има пѫть отъ София за Бѣлградъ; старото ѝ названле се запазило въ името на дървеното укрѣпление Куновица. Когато войската влѣзла въ планинитѣ и горитѣ, тогава Турцитѣ нападнали на деспота, който командовалъ ариеръ-гарда. Краля оставилъ пѣхотата при обоза, а самъ побързалъ съ кавалерията на помощь. Турцитѣ биле съвършенно разбити. Тука падналъ и единъ отблизо роднина на Мурада, на когото въ село Тамянеца, което се намира и сега при дѣсния исходъ на клисурата, по нагорѣ отъ Нишава, поставили високъ надгробенъ паметникъ съ турский надписъ. Шурята на Мурада

Махмудъ Челеби билъ взетъ въ плѣнъ. Слѣдъ сражението краля наградилъ най храбритѣ войници съ рицарско звание. Сетнѣ християнитѣ искали да прѣзимуватъ на равнината Добричъ при сливанието на Морава и Топлица (стр. 43), но невъзможностьта да привезатъ храна ги принудила да трьгнатъ. Тъй като измрѣли много коньe, тѣ изгорили всичкитѣ кола, като оставили само около 50, и изхвърлили една часть отъ плячката, за да могатъ да вървятъ по бърже изъ снѣга. Прѣзъ февруарий 1444 г. войската влѣзла тържественно въ Буда [20]).

Турцитѣ биле принудени да заключятъ миръ въ Сегединъ въ юний 1444 г. Споредъ първото условие всичка България оставала за султана; а пъкъ Бранковичъ получилъ назадъ всичка Сърбия, а именно Смедерево, Голубацъ, Крушевацъ, Ново-Брдо, Прокоплье на Топлица, Лесковацъ на Морава и Зелени-градъ при Трнъ (стр. 24) [21]). Влахия останала подъ върховната власть на Венгрия.

Но въ сѫщата година мирътъ билъ нарушенъ споредъ стаpанията на папския легатъ кардиналъ Юлиана. Безъ да обрьща внимание върху прѣдпазванията на Георгия Бранковича, краль Владиславъ и Хуниадъ, за когото тая експедиция прѣдставлявала най много интересъ, тъй като му биле обѣщали България, излѣзли прѣзъ септемврий 1444 г. съ войска много

---

[20]) Сравнението на турс. и запад. извѣстия у Zinkeisen I. 611—621 не е достатъчно по незнание на мѣстностьта, което е простително за онова врѣме. Че минали прѣзъ Златица се подтвърждава отъ Бонфиния, споредъ свидѣтелствата на самовидци, византийский писатель Дука, ed Bonn. 217, сербск. лѣтописи (изведе деспотъ краля Владислава на Златица и Янкула. Safarik, Pam 78), Константиновичъ (гл. 22 по сърбски въ Гласника 18, 94) и турс. извѣстия у Leunclavius (Hist. Turc. 558: ad angustias saltus Jsladinï). Ср. чешк. лѣтописецъ Hájek изъ Libocan (418), който черпалъ много отъ Константиновича. Старата Коновицка клисура е описалъ F. Kanitz. Donau—Bulgarien und der Balkan. Leipzig 1875. I. 170—172.

[21]) Названията се споменуватъ у Длугоша (у Zinkeisen I. 620 тѣ сѫ много побъркани); най правилни сѫ у Hájek l. c.

по слаба отъ минало-годишната. Мрачни прѣдчувствия безпокоили младия краль йоще прѣди излизанието. При Оршова минали Дунава, за шесть деня дошле прѣзъ Флорентина до Видинъ и го изгорили. Когато се мѫчали да вематъ Никополь съ пристѫпъ, дошелъ въ лагеря влашкия воевода Дракулъ да ги съвѣтва да не продължаватъ похода, но било напраздно. Нигдѣ не се чували нѣщо за турскитѣ войски. Високомѣрнитѣ солдати грабили даже беззащититѣ български села и цьркви, което много раздражавало населението. Шуменъ билъ взетъ съ пристѫпъ, достигнали благополучно морето и заняли тамъ безъ сѫпротивление Варна, Каллиакра и Каварна. Между това изъ Азия дошелъ Мурадъ II и произлѣзло извѣстното сражение при Варна (на 10 поемврий 1444 г.). Краль Владиславъ падналъ на бойното поле. Останалата християнска войска била распрьсната и бѣгала назадъ прѣзъ Влашко и Сърбия; нѣкои се озовали даже въ Албания [22]). Това било послѣдното опитвание на срѣдневѣковото християнство да освободи България; неината участь отъ тогава била рѣшена.

Въ Византия царувалъ отъ 1449 г. Константинъ XI Драгасесъ, Славянинъ по майка си, унука на Константина македонский. При всеобщото отчаяние той само не изгубилъ послѣдната надѣжда и не оставалъ въ бездѣятелность, макаръ че разбиралъ много добрѣ печалното положение на господарството. Той отново съединилъ всичкия Пелопоннезъ подъ властьта на Византия; въ Тессалия даже възстанали зарадъ него Албанцитѣ и Власитѣ, но Турцитѣ вѫ-врѣме усмирили това движение. Сина на Мурада *Мохаммедъ II* (1451—1481), грубъ, но проницателенъ, образованъ и славолюбивъ момъкъ, начьрталъ прѣзъ живота си да унищожи всичкитѣ источни християнски господарства. На 29 май 1453 г. падналъ Цариградъ; послѣдния императоръ умрѣлъ херойски съ мечъ въ рѫка. Ме-

---

[22]) Zinkeisen I. 649—705. Мих. Константинъ, гл. 24.

семврия и Анхило паднали прѣди три мѣсеца. Пелопоннезъ билъ покоренъ слѣдъ седемь години послѣ страшна борба съ тамошнитѣ Албанци. Епирския деспотъ прѣстаналъ да сѫществува йоще въ 1449 г.; атинското деспотство погинало въ 1456 г. Сърбия наскоро слѣдъ това се удържала само въ Бѣлградъ.

Послѣднето отъ голѣмитѣ южно-славянски господарства, Босна, паднала въ 1463 г. Тя погинала безъ херойско съпротивление, чрѣзъ измѣна. Краль Стефанъ Томашевичъ билъ взетъ въ плѣнъ и билъ убитъ. Въ течение на три столѣтия католицитѣ, православнитѣ и богомилитѣ (патарени) се борили за владичество въ тая прѣкрасна страна. Богомилитѣ имали болшинство срѣди болѣритѣ и народа, а кральетѣ отъ политическа гледна точка поддържали католицизма. Турцитѣ намѣрили свои естественни съюзници въ богомилитѣ, тъй като страната била измѫчена отъ религиозни прѣслѣдвания. Когато страната била покорена, богомилитѣ съвсѣмъ се изгубили; за туй изгубвание нѣма обяснения нито въ прѣданията, нито въ писменнитѣ източници. Хърватския изслѣдователь Рачки и русския Голубинский едно-врѣменно сѫ указали неотколѣ на необикновенното число мохамедански Славяни въ Босна, на силното дворянство, което говори по срьбски и исповѣда мохамеданска религия, и отъ това заключили, и не безъ основание, че, вѣроятно патаренитѣ съ цѣли тълпи прѣминавали въ исляма. Турцитѣ се възползовали тъй сѫщо съ угнетеното положение на заробения (крѣпостния) народъ; така, тѣ обѣщали на селянитѣ свобода, вслѣдствие на което послѣднитѣ оставили дворянитѣ [23]).

Най сетнѣ дошелъ редъ до Албания, гдѣто новий херой *Георгий Кастриотъ*, по-турски *Скендерь бей*, храбро се противилъ на Османитѣ въ продължение на 24 години, като ималъ поддържка отъ Римъ, Венеция и Неаполь. Скендеръ бей билъ отъ славянско происхождение. Прѣдѣдо му, по баща, Бра-

[23]) Гледай у Racky, Bogomili i' Patareni Rad VIII.

нило се срѣща въ 1368 г. при двора на Александра, влад
теля на Валона (стр. 410). Баща му Иванъ, владѣтелний граф
при рѣката Матъ, храбро се защищавалъ съ помощьта н
Венецианцитѣ противъ Турцитѣ. Историята на Георгия, н
малкия отъ четирь-тѣхъ брата, е много изопачена отъ панегир
ческитѣ романи. Въ противоположность на обикновенния разказ
че той, като билъ заложникъ у Турцитѣ, се отличавалъ, до к
то избѣгалъ отъ бойното поле при Куновица дома, за да поди
не своя народъ противъ Османитѣ, ний намираме отъ достовѣ
ни источници, че Георгий прѣкаралъ младостьта си въ свое
отечество, въ Албания. Той наченалъ своитѣ войни слѣдъ събр
нието (сейма) на славянскитѣ и албанскитѣ болѣри въ Алесс
и въ първата битка побѣдилъ Турцитѣ въ Дебъръ (1444),
пакъ продължавалъ да плаща на султана ежегодно по 600
жълтици. Неговитѣ дѣйствия иматъ значение за българска
история, защото Дебъръ (стр. 63), който билъ заселенъ тога
както и сега въ върхната часть съ Българи, а въ нижната
Албанци, твърдѣ често бивалъ поприще на неговитѣ битк
Особенно кждѣ крѣпостьта Светиградъ въ върхния Дебъръ мн
го кръвь било пролѣно. Томошнитѣ Българи се отличавали
голѣма храбрость и прѣданность къмъ Кастриота. Йоще и се
българския родъ Мияци въ радикската долина подъ Корабъ
аристократическа гордость считатъ себе си за потомци на Ске
деръ бея. Когато Мохаммедъ II се връщалъ въ 1466 г. н
Кроя прѣзъ Охрида, той заповѣдалъ да заведатъ въ Цариград
тамошния архиепископъ Доротея заедно съ много болѣри,
нѣкаква си прѣпирня въ Охрида между духовенството и бол
ритѣ [24]). Слѣдъ смъртьта на Скендеръ бея (17 януарий 146
г.) съпротивлението на Албанцитѣ се прѣкратило. Хиляди о

---

[24]) Писмото на Доротея къмъ Иоанна Стефана, молдавск
воевода (Гласник VII. 117) и съврѣмен. славянска забѣлѣжка у Гр
горовича, О Сербіи, приложеніе стр. 41 забѣл. Числото на писмото о
cit. (1456) е погрѣшено.

тѣхъ и отъ Сърбитѣ се прѣселили въ Италия, гдѣто и сега йоще се срѣщатъ тѣхни потомци [25]).

Завоевателитѣ не прѣвърнали Цариградъ въ развалини, както нѣкога Римлянитѣ Картагенъ. Султанитѣ установили своя тронъ на Босфора и Цариградъ станалъ центръ на тѣхното мирско царство. Тозъ часъ Византийщината взела да се примъква къмъ побѣдителитѣ. Но на редъ съ грьцкото влияние се забѣлѣзва и славянско, което не е за чудо, ако се вземе въ съображение, че отъ врѣмето на походитѣ на Мурада коситѣ на султанитѣ се расчесвали отъ български и сърбски царкини; при Мурада I — *Тамара*, сестра на Шишмана, при Баязида I — срьбската *Оливера*, при Мурада II — *Мара* отъ родътъ на Бранковичи. Изъ канцелариитѣ на султанитѣ се издавали йоще много славянски (сърбски) грамоти. Турскитѣ привилегии на Доброввичанитѣ въ XV и XVI вв. и корреспонденциитѣ на бейоветѣ и пашитѣ съ добровнишката република, — всички сѫ написани на тоя езикъ. Не трѣбва йоще да се забравя, че императоръ Сигизмундъ давалъ въ влашкитѣ земи славянски грамоти, че Матвѣй Корвинъ се ползовалъ съ тоя езикъ и Иоаннъ Заполея съ Турчина Мехмедъ бея корреспондиралъ на срьбский езикъ [26]). Съ Италианцитѣ, особенно съ Венецианцитѣ, Турцитѣ си писали по-грьцки и договоритѣ съ тѣхъ сѫ писани на тоя езикъ.

---

[25]) Особенни заслуги за историята на Скендеръ бея принадлежатъ на руск. проф. Мэкушева. Глед. неговата ст., Славяне въ Албаніи (Варшава 1871 г.) гл. IV. Ср. тъй сѫщо често споменуваното соч. на Хопфа Gesch. Griechenlands im Mittelalter (Ersch u. Gruber Bd. 86) стр. 123 сл. — Въ 1422 г. Иоаннъ Кастриота съ синоветѣ си Станиша, Репошъ, Константинъ и Георгий подарилъ на Хилендарския мънастирь (на Атонъ) селата Родостуша и Трѣбиште. Споредъ картата на Хана и двѣтѣ села лежатъ подъ Корабъ на Радика (Григоровичъ, Путеш. 54; Safarik, Списъкъ на юго-славянскитѣ грамоти, Ms).

[26]) Добровнишкитѣ привилегии отъ Мурада I (1430), Мохамедъ II (1480), Баязида II (1481), Селима I (1514) у Миклошича, Mon. Serb. 363, 523, 526, 550. Тий съдържатъ тъй сѫщо и българиз-

За тогавашното състояние на България, гдѣто при Мохаммеда II господствовало до тогава нечувано спокойствие, ний намираме нѣкакви си указания въ едно съчинение отъ Владислава Граматика, въ което той описва. прѣнасянието мощитѣ на св. Иоанна Рилский изъ Търново въ Рилския мънастирь, въ 1469 г. Споредъ слога и богатството на съдържанието, това простичко съчинение стои много по високо отъ реторическитѣ разглаголствования отъ прѣдидущето врѣме [27]).

Древния многославний Рилский мънастирь, който Турцитѣ при завоеванието на страната разрушили до основитѣ, съ исключение на църквата и кулата Хрели (стр. 389), дълго врѣме стоялъ оставенъ, до като трима братья отъ една болѣрска фамилия, Иосафъ, Давидъ и Ѳеофанъ, синове на епископа Иакова Крупницкий (Крупникъ между Мелникъ и Джумая), си оставили селото, което се намирало при Кюстендилъ, гдѣто тѣ живѣли като духовни, и се отдалечили въ Рилската пустиня. При помощьта на другитѣ благочестиви хора тѣ възобновили запустѣлия мънастиръ. Когато тѣ йоще правяли, единъ протопопь отъ Пловдивъ неочакванно ги обрадовалъ съ извѣстие, като имъ казалъ, че когато обикалялъ съ своя митрополитъ, той видѣлъ съ очитѣ си въ архиепископската църква въ Търново мощитѣ на св. Иоанна Рилский; отъ врѣмето на ужаснитѣ завоевателни войни тѣ биле съвършенно забравени. Испратили нарочно единъ калугеринъ и той подтвърдилъ сѫщото. Незабавно братьята проводили посланници при царица Мария, дъщерята на Георгия Бранковича и жена (удовѣля) на Мурада II. Тя живѣла съ сестра си Кантакузина въ село Ежево, находяще се на нѣколко стадии къмъ югъ отъ Сересъ и, като се ползовала съ чисто синовно почтение отъ страна на султанъ Мохаммеда

ми: потна царина (пѫть), боде (бѫде). Слав. грамоти отъ Сигизмунда у Венелина, Влахобългарски грамоти 36, 19. Грамотитѣ на Матиаса и Заполия, Mon. Serb. 494, 553 и сл.

[27]) Изд. отъ Новаковича въ Гласник XXII, 289—302.

II, тя станала. вслѣдствие на своето влияние, могжщественна застжпница за християнитѣ [28]). Тя испросила повелѣние отъ султана къмъ търновския кадий да позволи на християнитѣ да прѣнесатъ безпрѣпятственно мощитѣ на св. Иоанна въ Рилския мънастирь. Щомъ депутацията отъ рилскитѣ калугери дошла въ Търново, кадия този часъ имъ далъ ковчега съ мощитѣ, но търновци не давали мощитѣ и ги спрѣли на три деня, до като не се намѣсилъ пакъ кадия. Въ сжщия день калугеритѣ минали прѣзъ рѣка Росита, която била дошла голѣма. При Никополь ги привѣтствовалъ единъ велможа съ всички тамошни болѣрци, завелъ ги въ своя „палатъ" и поставилъ ковчега въ своята църквица. Слѣдъ литургия при него се събрали почти всички граждани съ жени и дѣца на голѣмо угощение, приказвали и пѣли божестовни пѣсни. Споменатий велможа гологлавъ заедно съ своитѣ слуги шеталъ на гоститѣ и само въ четире часа прѣзъ нощьта се съгласилъ да сѣдне между тѣхъ. На слѣдующия день той далъ дарове на калугеритѣ и ги испратилъ съ болѣрцитѣ до Осьма. Слѣдъ нѣколко деня тѣ дошле въ София и поставили ковчега въ тамошната църква св. Георгий, гдѣто въ врѣме на турскитѣ войни билъ прѣнесенъ и краль Милутинъ отъ неговий мънастирь на Косово поле (Банский мънастирь). Въ продължение на шесть деня тѣ се ползовали съ гостоприемството на болѣрцитѣ. На седмия день се събрало всичкото население въ църквата и се съвѣщавало, какъ трѣбва да се испратятъ по нататакъ св. мощи. Макаръ че нѣкои се бояли да не би високомѣрнитѣ Турци внезапно да ги нападнатъ, обаче гражданитѣ излѣзли на коньe и пѣше съ жени и дѣца далечъ на четире стадии. Болѣрцитѣ, поповетѣ и калугеритѣ придружили мощитѣ йоще по надалечъ, до Лѣшница. При рѣката Гиерманъ (сега Джерменъ) игумена Давидъ съ

---

[28]) Сърб. лѣтописи, Safarik, Pam. 63. Тя умрѣла споредъ габровския лѣтописенъ сборникъ (Григоровичъ, О Сербіи, приложенія), въ 1488 г. Нейнитѣ грамоти у Миклошича, Mon. Serb. 514 и сл.

своитѣ калугери и много народъ чакалъ да посрѣщне националния патронъ. Всички заедно трьгнали по нататакъ къмъ политѣ на една висока планина, гдѣто народа се расположилъ на зелената трѣва да похапне за подкрѣпление; на това мѣсто богомолцитѣ и сега иматъ обикновение да се събиратъ. На слѣдующия день (билъ тогава Петровъ-день) тържественното шествие достигнало въ Рилския мънастирь.

ГЛАВА XXV.

Древне—българский господарственъ и културенъ животъ въ XII—XV столѣтия.

Причини за паданието на България. Назвакие, граници и раздѣление на господарството.—Господарството и международно право.—Придворния животъ, болѣритѣ. Господарственната църква.—Градове. Робство (крѣпостничество). Право, закони, събрания (сейми), администрация на страната и финансии.—Земледѣлие и търговия.—Военно дѣло.—Народний характеръ.

До тука ний завършваме своя разказъ за сѫдбата на срѣдневѣковното българско царство. Ако се обърнемъ да погледнемъ назадъ, да прѣкараме прѣзъ ума си всички измѣнливи събития, които размърдвали българския народъ въ продължение на цѣли осемь столѣтия, то ще получимъ обща картина съ върдѣ мраченъ колоритъ. Въ течение на толкова много столѣия Българитѣ беспокоили цѣлия полуостровъ, съобщили своя а литеритура и култура на другия православенъ славянский иръ и разклатили съ религиозното учение на една туземна кта цѣла южна Европа, и какъвъ е билъ резултата отъ ички тѣзи усилия и борби! Физически подпаднала тая едно ѣме толкова уважаема и страшна нация подъ игото на Туртѣ, духовно—подъ владичеството на Гърцитѣ, и останала въ а угнетено положение, до като въ послѣдне врѣме е доказ, че нейната историческа задача йоще не е испълнена.

Династиитѣ Асѣневци, Тертеревци и Шишмановци прѣдставляватъ много мѫжье, които съединявали политическата мѫдрость съ значителна военна опитность. Асѣневци изведнаждъ разбрали мисъльта на Симеона и ясно показали сь приемание титлата „царь на Българитѣ и Гърцитѣ“ своето намѣрение да построятъ върху развалинитѣ на византийската империя голѣма славянска монархия. Иоаннъ Асѣнь II комахай че щелъ да осѫществи тая идея, а дързостний Михаилъ Шишманъ намалко останало да вземе неочаквано Цариградъ. Великий сърбский царь Душанъ тъй сѫщо явно се стремилъ къмъ тая цѣль. Обаче, всички тѣзи енергични мѫжье оставяли господарството на такива приемници, които се чувствовали много слаби, за да продължаватъ плана имъ въ такъвъ духъ.

Защо е подпаднала България подъ владичеството на Турцитѣ? — въпросъ толкова важенъ, колкото и мѫченъ, йоще повече, че подробноститѣ за великата борба, която е опустошила въ края на XIV стол. полетата на България, сѫ извѣстни само въ откѫслеци. Обаче, слѣдующитѣ три обстоятелства сѫ можали да бѫдатъ най ближнитѣ причини, които сѫ способствовали за паданието на Търновското царство.

Първата причина е византийщината. Българитѣ, приемаки отъ окапалитѣ византийци закони и литеретура, нрави и пороци, биле увлечени отъ своитѣ учители въ общия гробъ. Първитѣ Асѣневци биле йоще свободни отъ грьцкото влияние, само слѣдъ идванието на първата грьцка царица, Гърцитѣ захванали да се увиратъ изъ България. Византийското владичество си подготвило почва за грьцко влияние йоще въ XI и XII ст. Обаче, грьцката цивилизация достигнала само привилегированитѣ классове, болѣритѣ, духовенството и градоветѣ, а селското население си оставало въ такова сѫщо положение, въ каквото е и сега.

Послѣ, много спомагало за разстройството на стара България и богомилството. Мрачното религиозно учение е подкопало любовьта къмъ отечеството, раздвоило всичкитѣ классо-

ве на народа и най сетнѣ довело деморализация. Когато Турцитѣ се явили на полуострова, то угнетенитѣ богомили видѣли въ тѣхъ по скоро освободители, отколкото притѣснители.

Третата причина е срѣдневѣковния феодализмъ. Управлението на страната се намирало въ ржцѣтѣ на егоистическата каста болѣритѣ и подпадналото подъ влиянието на Византия духовенство. Навсѣкждѣ въ България, Сърбия и Босна болѣритѣ се стремили къмъ независимость и вслѣдствие на това не биле расположени къмъ силнитѣ царье. Простия народъ билъ повече въ несвободно състояние и билъ прикрѣпенъ къмъ земята (нѣмалъ право да се мѣсти отъ едно мѣсто на друго). Интереситѣ на господствующия классъ и на народа не се срѣщали, но нашето мнѣние е, че работата не отивала толкова надалечъ, както въ Босна, гдѣто Турцитѣ, чрѣзъ обѣщание свобода, лесно сполучвали да подбуждатъ селянитѣ противъ господствующия классъ (дворянството) [1]). Че българския народъ не е билъ съвършенно забутанъ, а се е усѣщалъ и самъ да вземе оржжие противъ вжтрѣшнитѣ и вънашнитѣ врагове, се вижда отъ историята на овчеря и селянина царь Ивайла.

На слѣдующитѣ страници ний прѣдлагаме кратъкъ прѣгледъ на вжтрѣшното състояние на Търновското царство (1186—1393). За главенъ источникъ сме имали старо-българскитѣ грамоти, които за съжаление се дошле до насъ въ твърдѣ ограничено число [2]).

---

[1]) Рѣчьта на посланника отъ краля Стефана Томашевича къмъ папа Пий II въ 1461 г. Gobelinus у Pray Ann. III. 275. Рачки въ Rad VIII. 169.

[2]) На славянский езикъ има само седемъ: 1) Търновска привилегия, дадена отъ Иоанна Асѣня II на Дубровничанитѣ (жителитѣ на Рагуза, по славянски Дубровникъ) (1230—1241); 2) Договора на Дубровничанитѣ съ Михаила Асѣня противъ Сърбитѣ 1253 г (по сръбски); 3) Хрисовула на Константина Асѣня, даденъ на мънастиря св. Георгий на Варпинската планина при Скопие (1258—1277); 4) Писмото на деспота Якова Святслава къмъ киевския архиепископъ Кирилъ III; 5) Хрисовула на Иоанна Асѣня IV, даденъ на Орѣховския

Само слѣдъ основателно изслѣдование всичката страна и обнародванието на всички археологически и ржкописни съкровища, които йоще сж скрити както у насъ, тъй на чужбина, ще може да се помисли за възстановение на пълна картина. Въ слѣдующето очъртание ний ще се ползоваме съ византийскитѣ и сьрбскитѣ учреждения, защото тѣ сж по добрѣ извѣстни и тъй като при посрѣдството на първитѣ може удовлетворително да се обясни грьцката, а при посрѣдството на вторитѣ — славянската наредба въ България.

1) *Название на царството:* по грьцки *Βουλγαρία*, на западъ Bulgaria, Burgaria, по френски la Bogrie, la Bougrie, la Bouguerie, по арапски Борджания [3]), по славянски Българска страна, или просто, съгласно съ славянския способъ за изражение, Българи (въ Българѣхъ).

Задъ границата имало голѣмо распространение название

мънастиръ въ 1347 г.; 6) Хрисовула на Иоанна Шишмана, даденъ на Рилския мънастиръ въ 1378 г.; 7) Отъ него сжщо Хрисовулъ на Витошкия мънастиръ. Четвьртата грамота е издадена отъ Востокова, Опис. рукоп. рум. муз., 291; всичкитѣ други се намиратъ въ второто издание «Памятниковъ древней югославянской литературы» II. I отъ Шафарика (Pamatky стр. 2, 16, 23, 96, 105 и сл.). №№ 1 и 2 тъй сжщо у Миклошича, Mon. Serb. 2, 35. Съ исключение грамота № 2, тѣ сж писани на българско нарѣчие на старо-славянския езикъ. Освѣнъ това, може да се спомене йоще една компилация, направена по най старитѣ грамоти на Асѣня II и Калимана I, която се касае до Зографския мънастиръ на Атонъ и се относя къмъ XVI стол. (глед. стр. 3 забѣлѣж. 29). По латински е написана корреспонденцията на Калояна съ папата и договора на Иванка съ Генуезцитѣ въ 1387 г.; по италиански — договора на Венецианцитѣ съ Александра въ 1352 г. Отъ надписитѣ най важни сж станимакскитѣ (Saf. Pam. 94) и търновскитѣ (стр. 330) и двѣтѣ отъ 1230 г., и боянскитѣ за 1259 г. (Гласник 7, 189). Грамота отъ Александра дадена на Рилския мънастиръ, видена отъ Григоровича въ 1845 г. (Очеркъ путешествія 150), която не е издадена. Други документъ отъ Александра за 1342 г. е Зографския, напечатанъ въ «Българскитѣ книжици», който азъ не можахъ да видя. (Григоровичъ, ib. 67, Шишковъ, Българска история 255).

[3]) А. Котляревский, О погреб. обичаяхъ языческихъ Славянъ, Москва 1868 г., прилож. 9; че думата Борджания означавала България,

то *Загорие* (страна задъ горитѣ). Загорие се наричала всичката область, която се простирала между Балкана и Дунава, отъ Тимокъ до Черно море,--старата Мизия, ѣдката на старобългарското господарство. Въ югославянскитѣ източници обозначавали така прѣди само дунавската страна съ града Търново, по сетнѣ, всичкото царство. Въ генуезскитѣ и венецианскитѣ грамоти се срѣща „imperator de Zagora,“ въ грьцкитѣ паметници — *ἄρχων τῆς Ζαγορᾶ* [4]).

По нѣкога само се срѣща изражение *Търновска страна*, споредъ главния градъ [5]). Името *Влахия* или *Бѣла Влахия*, което е влѣзло въ употрѣбление у Гърцитѣ и Франкитѣ около 1200 г., не се срѣща въ славянскитѣ източници.

Византийцитѣ съ своята страсть да придаватъ на всичко старо-елленски названия, често наричатъ Българитѣ *Миси*, а страната имъ— *Мисия*.

2) *Граници на царството*. „Прѣдѣла“ на царството често се измѣнявалъ. Асѣнь I и Петръ сж правили нападения чакъ кждѣ Сересъ. Калоянъ прѣмѣстилъ границата близо кждѣ Цариградъ и Солунъ и вжтрѣ въ Македония включително съ Охрида (стр. 316). При Иоанна Асѣня II (121—1241) расширението на търновското царство достигнало своя апогей; обаче, синоветѣ на Асѣня II изгубили всички негови завоева-

---

показалъ d' Ohsson, Les peuples du Caucase. Paris 1828. 160. «La Bogrie у Villchardouin гл. 24.

[4]) «До Трново и по всѣму Загорію», грамота отъ Асѣня II. Сърбитѣ: Доментианъ ed. Danicic, 1860, 103, 171. 199 ed. 1865, 214. Владиславъ въ Гласник 22, 301. Виз. у Stritter II, 680, 701, 754. Ср. Асѣнь II «imperator Ixagorarum», Bongars, Gesta dei per Francos II 72. Въ договора съ Венецианцитѣ 1352, Иоаннъ Александръ, «per la die gratia imperator del Zagora, de Bolgari e de Giresi»: при това има едновръменно и забѣл. «di Bulgaria over del Zagora» (Ljubic III, 246). Погрѣшно е обяснението на името у Safarik II, 134. Ср. «di kahlen Vorhöhen dir Sv. Nicola Balkans, welch im Volksmunde Zagora genannt werden». Kanitz, Donau-Bulgarien I, 184.

[5]) Константинъ Философъ, Starine I 9, 38 и др.

ния. Константинъ завзелъ йоще единъ пжть върхна Македония, но на късо врѣме; слѣдъ него вече нито единъ царь е можилъ да распространи властьта си върху тѣзи страни.

Сѣверната граница съставлявалъ Дунава, источната — Черно море, южната често прѣминавала Балкана и Срѣдня Гора. На западъ владѣли Асѣневци Бѣлградъ и Браничево, като наченешь отъ Калояна, вѣроятно, до Константина [6]). При Калояна (1196—1207) българската стража стояла отъ 1203 г. при Смедерево [7]), срѣщо унгарската крѣпость Кеве (сега Кубинъ); тоя царь владѣлъ йоще Приштина, Скопие, Кюстендилъ и Нишъ. Кога именно Нишъ е прѣминалъ въ срьбски ржцѣ, не е извѣстно; може би слѣдъ Кюстендилската битка въ 1330 годин (стр. 381).

На западъ Българитѣ граничали въ началото на XII стол. отъ — къмъ югъ съ Сърбитѣ, къмъ сѣверъ съ Венгритѣ, които дълго врѣме владѣли Браничево и областьта Мачва н Колубаръ. Слѣдъ завземанието на Браничево отъ Сърбитѣ, западни съсѣди на Българитѣ биле само послѣднитѣ; отъ онов врѣме пограничната линия отъ тая страна си оставала безъ из мѣнение до нахлуванието на Османитѣ. Въ XIV стол. сърбско българската граница имала свой исходенъ пунктъ при Оршово обнемала всичкото порѣчие на Тимокъ заедно съ крѣпостьт Сврлигъ [8]) и Соколецъ (сега Баня), минавала прѣзъ Болван ския проходъ (крѣпоститѣ Болванъ и Литовацъ принадлежал

---

[6]) Извѣстието въ срьбскитѣ лѣтописи, че св. Савва окол 1220 г.) основалъ въ Бѣлградъ и Браничево епископство (Pam. 60 се опровергава отъ по старий епископъ въ сжщата лѣтописъ (св. 54 Въ 1232 г. и въ двата града сж биле български епископи Theine Mon. Hung. I. 103.

[7]) Theiner Mon. Slav. I, 34; castrum, quod vocatur Keve, u solo Danubio mediante regnum Ungarie a Bulgarorum provincia sepa ratur. Ср. стр. 311, 316.

[8]) Въ 1279 г. билъ написанъ въ Сврлигъ срьбския кодекс въ заключителната забѣлѣжка на който се назовава не срьбския крал а българския царь (Гласник 20, 245). Въ XVII стол. Сврлигъ и Кл

на Сърбитѣ), прѣзъ планината Озренъ, прохода Куновица (Пиротъ принадлежалъ на Българитѣ, Нишъ — на Сърбитѣ), къмъ Суха планина въ областьта Снѣгополие (при Трънъ) и достигала Струма при срьбската крѣпость Землинъ. Струма била погранична рѣка; въ Кюстендилъ господствовали Сърбитѣ, въ Стобъ при устието на Рила — Българитѣ.

Приморскитѣ градове Месемврия и Анхило, тъй сжщо и съсѣдния край при политѣ на Балкана между морето и Тунджа съ градоветѣ Айтосъ, Росокастронъ, Ямболъ и др. биле вѣчно спорна ябалка между Византийцитѣ и Българитѣ. Отъ експедицията на Амадея (1366) до февруарий 1453 г. господствовали въ Месемврия, и Анхило Византийцитѣ. Пловдивъ въ първата половина на XIII ст. билъ повече подъ властьта на Гърцитѣ, по сетнѣ (въ 1322 г.) го завладѣлъ Тертерий II на късо врѣме, а въ 1344 г. Александръ на продължително. Много кръвь се е пролѣло тъй сжщо и за родопскитѣ крѣпости, главно за Цѣпина и Станимака.

Нѣма основание мнѣнието, че господството на първитѣ Асѣневци се простирало и на *Влахия*, тъй като смѣсванието на Българитѣ съ Власитѣ, титлата на царя и появяванието на Власитѣ (Цинцаритѣ) въ българската войска не могатъ въ той случай да служатъ за доказателство. На сѣверъ отъ Дунава господарствовали въ XIII ст. Куманитѣ, които биле добри приятели на Асѣневци, а послѣ тѣхъ Венгритѣ, слѣдъ което (ок. 1300 г.) на истокъ отъ Алута се появило ружнското воеводство.

3) *Раздѣление на страната*. Царството се наричало, както и въ Сърбия, *държава*, отдѣлнитѣ провинции, *области* или по примѣра на Гърцитѣ *хора* (*χώρα*).

Непъленъ списъкъ на българскитѣ области има въ да-

дово принадлежали на видинския санджакъ, който, вѣроятно, съотвѣтствова на областьта на послѣдния царь Срацимира. За границата при Болванския проходъ Константинъ, Гласник 42, 307; ср. Heerstrasse 87, 107.

дената отъ Иоанна Асѣня II търговска привилегия на Добровничанитѣ. Въ нея се срѣщатъ Бѣлградъ, Браничево (при Пожаревецъ), Видинъ, Търново съ всичко Загорие, Прѣславъ, Карвунска хора (при Балчикъ) [9]), Крънска хора (ок. Карнобадъ), Боруйска хора (при Боруя или Веррея, сега Стара-Загора). Послѣ слѣдватъ владѣнията, които сж взети слѣдъ сражението при Клокотинца (1230): Одринъ [10]), Димотъ (*Διδυμοτεῖχον*) Скопска хора, Прилѣпска хора, Дѣволска хора и „земя Арбанска“. Срѣдецъ, Охрида и другитѣ градища на Асѣня тука не се споменуватъ.

Крънската хора (*Κρουνὸς*, *Κρηνός* у Византийцитѣ) се распространявала отъ Понтъ почти до Тунджа, съ исключение на Сливенъ и Ямболъ. Въспоминание относително това е останало въ турското название на града Карнобадъ, по български Карнобадъ или Карново, по името на съсѣдната Карновска планина.

Въ края на XIII стол. се намирало тука полунезависимото господарство на болѣрина Елтимира, брата на Тертерий I [11]).

Македония при търновскитѣ царье се наричала *Долня земя*. При Константина тука се срѣщатъ провинции (области) прилѣпска и пологска и мѣстность Бабуна [12]).

---

[9]) *Καρβωνᾶ* Cant. 584, *Καρβουνᾶ* Acta patr. I. 1, 502, Carbona въ италианскитѣ морски карти 1318—1614 г., между Кастрица (сега Кастридже) и Каварна (Tafel Const. Parphyr. de provinciis Tubing. 1846, 37—41). «Боруйска хора» не може да се произведе отъ *Πόρος* (Бургасъ), тъй като прилагателното отъ *Πόρος* ще бжде «Порский», а не «Поруйский»; по тоя начинъ по вѣрно ще бжде *Βεῤῥοία*, Veroi у Латинцитѣ, Berua Henri de Valenciennes, и дѣйствително у Луккари (Ann. di Ragusa 1605, 64) се срѣща между Пловдивъ и Ямболъ Borui—grad.

[10]) У Safarik Pam. 2, споредъ копието на консула Гагича «в болери», въ оригинала се срѣща—«в Одрин».

[11]) Pachymeres II. 267. Nicetas 564, 842.

[12]) Съшьдшю царствоу ми въ донжѣж землж, Saf. Pam. 23.

Съ името Македония въ срѣднитѣ вѣкове Византийцитѣ, Латинцитѣ и Славянитѣ твърдѣ често наричали и Тракия (стр. 193), така сръбскитѣ лѣтописи прѣносватъ битката при Марица (1371) въ Македония. Славянитѣ отъ старо врѣме наричали Тракия *Романия* (сега Руманя), както се срѣща въ подписа на Асѣня II.

4) *Населението и неговата националность.* Има доволно доказателства въ полза на това, че старата България е била гжсто населена. Въ отдѣлното княжество на царь Срацимира видинский въ 1355 г. третата часть отъ населението било повече отъ 200 хиляди души [13]). Сравнението на старитѣ паметници съ сегашнитѣ отношения показва, че въобще на полуострова сж исчезнали много срѣдневѣковни населения. Главенъ елементъ между населението съставлявали българскитѣ Славяни. Между тѣхъ тукъ тамъ, повече въ градоветѣ, отколкото въ селата, живѣли чужденци отъ деветь нации, между които по главни биле Гърцитѣ и Куманитѣ.

Гърцитѣ отъ незапаметни врѣмена сж обитавали въ пристанищата на Понтъ, въ Варна, Месемврия, Анхило и др. Въ договора на Иванка съ Генуезцитѣ въ 1387 г. се споменуватъ, на редъ съ „Bulgari", тъй сжщо „Graeci", като негови поданници (въ Доброджа). Влиянието на Гърцитѣ върху Българитѣ било много силно. По голѣмата часть на византийската црърковна и свѣтска терминология била прѣнесена въ България. Въ грамотитѣ отъ XIII и XIV стол. може йоще ясно да се слѣди, какъ отдѣлнитѣ туземни изражения се замѣстватъ съ грьцки: хора, страторъ, технитаръ, оризмо, кефалия, диавато, периволъ и др.

---

[13]) Ша Bulgaria populosa въ писмото на францисканския генералъ въ 1368 г. Баварския географъ въ IX стол. пише. «Vulgarii regio est immensa et populus multus multitudo magna» (Safarik II, 411). Ср. Дриновъ, Происхожденье 88.

Забѣлѣжително е влиянието, което турския народъ *Куманитѣ* оказалъ както върху Венгритѣ, тъй и върху Българитѣ. До като се скитали отвъдъ Дунава, тѣ биле най вѣрни съюзници на Асѣневци противъ Гърцитѣ. Но когато Татаритѣ ги изгонили отъ равнинитѣ на Молдавия и Влахия, то една часть прѣминала въ Венгрия, гдѣто тѣ биле приети отъ краль Бела IV, който билъ расположенъ къмъ тѣхъ, а при Владислава IV сина на Куманка, тѣ възбудили страшни вълнения. Друга часть се поселила въ България. Куманското дворянство достигнало тамъ чрѣзъ роднински свърaки съ болѣрскитѣ фамилии такава власть, щото Куманския велможа Тертерий е можилъ даже да се качи на прѣстола (1200) и да го прѣдаде на своитѣ потомци. Братъ му, Елтимиръ, господствовалъ около Балкана като полусамостоятеленъ владѣтель. Видинский Шишманъ (споредъ думитѣ на Византийцитѣ) билъ отъ полукуманско потекло. Въ Македония сѫществуватъ и сега йоще градъ Куманово и село Куманичево при Кастория; село Куманитѣ при Трѣвна на Балкана. Собственно име Куманъ се срѣща не само въ старо-срьбскитѣ паметници, но и сега йоще живѣе въ българския народъ.

Тъмно е происхожението на сегашнитѣ *Гагаузи*, християни, които говорятъ по турски, живѣятъ въ околноститѣ на Варна и въ пристанищата на Черно море. Нѣкои ги считатъ за потомци на Куманитѣ (Узи, Огузи), езика на които дѣйствително е сроденъ съ турския (стр. 269). Хаммеръ разказва, споредъ источнитѣ паметници, че въ 1263 г. Византийцитѣ дали въ Доброджа земи на побѣгналия Изеддинъ, султана на Селджуцитѣ. Тогава ужъ се прѣселили 10—12000 семейства *Турци* изъ Мала Азия подъ прѣдводителството на Салтукдеда, гробътъ на когото йоще се вижда въ Бабадаа; но слѣдъ късо врѣме тѣзи поселенци се прѣселили въ Кърымъ и Кипчакскитѣ степи. Но въ други паметници не се срѣще относително това нищо [14]).

---

[14]) Hammer. Gesch. der gold. Horde. Pesth 1840, 176—180.

Единъ отъ старитѣ елементи на населението на полу-
ва биле *Румжнитѣ* или *Власитѣ*. Йоще въ 1164 г. се
нуватъ на побрѣжието на Черно море Власитѣ, като ста-
талиански колонисти [15]). По послѣ тѣ съвършенно исчез-
отъ балканскитѣ страни, а пъкъ на равнинитѣ отвъдъ
а се образовало румжнското господарство.

Въ градоветѣ имало колонии отъ италиански търговци
езци и Венецианци), фактории на Добровничанитѣ, които
или по срьбски, и поселения отъ Сакси, нѣмски рудокопи.
ѣ ще разгледаме тѣзи чуждестранци.

Евреитѣ при царь Иоанна Александра (1331 – 1365)
вили голѣми безпокойства. Другъ пжтъ за тѣхъ се спо-
а само въ 1294 г., когато Татарина Чоки, по заповѣдь
вятслава, билъ наказанъ съ смьрть отъ еврейскитѣ палачи
кати). За съжаление, ний не можемъ да се ползоваме съ
йскитѣ източници.

Новъ елементъ биле *Циганитѣ*, арийский народъ, кой-
шелъ изъ Индия въ V в. въ Персия, въ VII в.—въ Си-
въ IX в.—въ византийската империя. Въ Европа тѣ се
ли най напрѣдъ въ Грьция въ XIV ст.; оттамъ се прѣ-
и и въ славянскитѣ земи, а въ врѣме на воевода Влади-
(около 1370 г.)—въ Влахия. По тоя начинъ, вѣроятно,
появили въ България кждѣ полвината на XIV ст. Слѣд-
на тѣхното прѣбивание между тѣзи народи било това,
указва Миклошичъ, че се срѣщатъ дири отъ румжнския,
-славянския, а най повече отъ грьцкия езикъ въ всичкитѣ
ски диалекти въ Европа, даже въ Испания и Англия [16]).

---

[15]) *Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι
ι ἔσται λέγονται ἐκτῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ
ων* etc. Cinnamus VI, 260. Ср. Roesler, Rom. Stud. 85.

[16]) Изъ Румжния Циганитѣ сж прѣминали въ Унгария, Бохе-
Германия, а оттамъ, едни въ Франция и Англия, други въ Пол-
Россия, Финландия и Швеция. Въ Испания тѣ се заселили въ го-

Що се касае до задграничнитѣ сношения, то въ срѣд-нитѣ вѣкове Гърцитѣ и Маджаритѣ биле главни врагове н[illegible] българския народъ. Съ Унгария българското царство по едн[illegible] врѣме е граничало въ Браничево, по сетнѣ, като се учреди[illegible] северинския банатъ—по Дунава отъ Оршово до устието [illegible] Алута.

Нѣкои думи биле взети отъ маджарский езикъ; руса[illegible] царство (orszàg), урове, болѣри (úr); отъ Франкитѣ хилем[illegible] шлемъ, както и кастелъ (castellum), стрѣла габилота (javelet) [17].

5) *Господарственно и международно право.* Гос[illegible]даря се наричалъ царь, което по значение е равносилно [illegible] грьцкий *βασιλεύς* и латинский imperator. Това име отъ р[illegible]ско потекло, се образовало отъ caesar въ онѣзи стари врѣ[illegible]на, когато Славянитѣ сѫ имали сношение съ самитѣ Римляни. Въ най старитѣ паметници се срѣща *цѣсарь*, по сетнѣ *цьсарь* [18]). Царя никога не писалъ отъ свое име „азъ" или „ний," а „царството ми," споредъ византийското изражение „*βασίλεια μου*"; тъй сѫщо и сърбскитѣ кралье „кралевство ми" и румѫнскитѣ воеводи -- „господство ми" (domnia mea).

Императорската титла на българския господарь била призната тъй сѫщо отъ чуждестранцитѣ, не само отъ Сърбитѣ и Руситѣ, но и отъ Гърцитѣ и Италианцитѣ. У Византийцитѣ той се нарича *βασιλεύς*; въ венецианскитѣ, генуезскитѣ и неаполитанскитѣ грамоти—imperator. Папата и Венгритѣ употрѣбя-

---

лѣмо количество йоще въ 1417 г. Miklosich, Ueber die Mundarten un[illegible] Wanderungen etc. Denkschr. der Wiener Akad. XXI, XIII 1874. За [illegible] старата история на Циганитѣ ср. M. J. de Goeje, Bijdrage tot de G[illegible]schiedenis der Zigeuners Amsterdam 1875.

17) За тѣзи чуждестранни думи глед. Миклошечевото изда[illegible] старо-българ. трояиска хроника отъ XIV стол. (Starine III). Не се [illegible] да ли е взето личното име Белауръ отъ унгарския езикъ; ср. ру[illegible] бълауръ, драконъ.

18) Глед. Miklosich, Lex. palaeoslov. Че това име не е [illegible] излѣзло отъ *καῖσαρ* и Kaiser,—то е ясно. Чешк. císar, полск. c[illegible]

тая титла само въ твърдѣ рѣдки случаи [19]). Тутакси слѣдъ анието въ 1186 г. Петръ и Асѣнъ се коронясали съ злат-›рона и обули чървени обуща—знакъ на императорско инство у Византийцитѣ (*ἐρυθρά πέδιλα*) [20]). Въ 1189 г. ь се нарѣкълъ императоръ не само на *Българитѣ*, но и *ърцитѣ;* обаче той не получилъ подтвърждение отъ Фрид-I [21]). Приемника му Калоянъ се обърналъ, по примѣ-ı Симеона, Петра и Самуила, към папата и получилъ :его *кралевска корона*, но той, безъ да гледа на това, янно наричалъ себе си царь (стр. 311). Палната титла „въ Христа Бога благовѣрний царь и самодеръжецъ Българомъ и Гръкомъ" [22]). Съ името „царь Гръкомъ" ричали, както се види отъ грамотитѣ, надписитѣ и мо-ѣ, всичкитѣ царье отъ Петра до Иоанна Шишмана III; Константинъ, супруга на Мария Палеологъ, се нарича въ и паметници просто „царь и самодръжецъ Блъгаромъ" [23]).

Титлата imperator Bulgarorum et Blacorum се срѣща въ нѣкои латински писма отъ Калояна къмъ папата отъ и 1203 г. г.; послѣ у Villehardui'a (Roi de Blaquie Bougrie); въ славянскитѣ исгочници нѣма нищо относи-това.

За знаковетѣ на царското достоинство монетитѣ ни да-

---

[19]) Въ папскитѣ актове до 1204 г. «nobilis vir dominus Bul-›. Въ 1291, като исключение «imperator Bulgarorum illustris» er, Mon. Hung. I. 375). Въ 1337—rex, ср. заб. 29.

[20]) Nicetas (Stritter II 674) говори само за коронясванието на

[21]) Ansbertus, 44: Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bul-m in hortis Tracie dominus, qui se imperatorem et coronam im m requi Grecie ab eo (отъ Фридриха) sibi imponi efflagitat. Id. lopetrus Blacorum dominus itemque a suis dictus imperator

[22]) Ср. виз. *ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεύς καὶ αὐτοκράτωρ.*

[23]) Вирписката грамота, боянския надписъ, писмото на Свя-ı, забѣл. 1273 г. у Миклошича, Lex. palaeoslov. X.

ватъ по основателни свѣдѣния, отколкото писменнитѣ паметници [24]). „Столъ“ или прѣстолъ“ [25]), изобразенъ на по старитѣ монети въ видъ на сѣдалище съ два крака, украсено съ бисери; по сетнѣ се появявать ржчки и часто сжщий тронъ. Короната се наричала диадима (διάδημα) [26]). Петъръ се коронсалъ съ златна корона. Калоянъ получилъ отъ папата „regium diadema,“ скипетръ и хоругва съ образа на св. Петра. На монетитѣ царската корона е изобразена въ различни форми. Обикновенно тя е низка бисерена диадема, отъ която висяли слѣпитѣ очи двѣ висулки (ленти), украсени съ бисери и скѫпоцѣнни камьни; Иоаннъ Асѣнь II и Святславъ носятъ корона полукълбообразна, украсена и снабдена на върха съ топка; Михаилъ Асѣнь—назѫбена, по западний образецъ, Шишмановичъ Михаилъ—корона шлемъ съ горѣпоменатитѣ висулки, Срацимиръ—просто шапка безъ бисери. На голѣмото изображение на царь Александръ въ ватиканската ржкописъ българския прѣводъ на Манассийната лѣтопись виждаме раздѣлено на шесть части и украсено полукълбо съ гребень на върха и съ бисерени висулки отстрани. Коронясванието обикновенно происходило въ направената отъ Петра и Асѣня църква св. Димитрия при политѣ на Трапезица (стр. 296). „Скипетра“ (σκῆπτρον) ималъ различна дължина и билъ снабденъ на върха съ кръстъ (при Срацимира—съ кремъ), отдоло съ топка. Само въ монетитѣ на Асѣнъ II се появява изображение *държава* въ видъ на кълбо съ кръстъ. Знамето стои обикновенно на монетитѣ между царя и царицата; понѣкога на мѣсто него сѣди кръстъ.

Господарственния гербъ билъ *левъ*; само че той не срѣща въ срѣдневѣковнитѣ монети и печати; обаче той се констатира съ по новитѣ извѣстия отъ XVII стол.

---

24) Ljubic, Opis jugoslav. novaca. Zagreb 1875.
25) Грамота 1262, 1347 и 1378 г. г.
26) Грамота 1378 г.

Въ тържествени случаи, като напр. на господарственнитѣ събрания, царя се явявалъ въ пурпурна дрѣха, нарѣчена *багрѣница* (багръ, *πορφύρα*) [27]. То било пъстро и отъ злато тъкано облѣкло, унизано на шията, на ржкавитѣ и на нижния края съ бисери и скжпоцѣнни камъни, което достигало до земята. Отъ шията до долу виси изукрасена *стола*. Пояса блещи съ драгоцѣнни камъни и бисери; края му (както у Византийцитѣ) споредъ изображението на монетитѣ е прѣхвърленъ прѣзъ лѣвата ржка, която се опира на бедрото, а пъкъ дѣсната държи скиптръ. Врьхъ тия дрѣхи Асѣнь II е изобразенъ на монетитѣ наметнатъ съ широка, раскошно обшита мантия, на гърдитѣ съ голѣмъ изработенъ кремъ; дѣсната страна е открита отдолу догорѣ и прѣзъ нея излиза дѣсната ржка съ скиптра; въ лѣвата ржка, която придържа политѣ на мантията, се намира *държавата*. Това царско облѣкло било, както и сръбското, по прѣимущество подражание на облѣклото на византийския императоръ. Въ ковчежничеството пазили, като драгоцѣнни трофеи, златотъканитѣ дрѣхи и царски знакове, които Исаакъ Комнинъ, поразенъ отъ Асѣна и Петра, оставилъ въ лагеря плячка на побѣдителитѣ (1190).

Иоаннъ Асѣнь III, орждие въ ржцѣтѣ на Византийцитѣ, когато билъ принуденъ въ 1280 г. да бѣга, скришно натурялъ въ чували тая плячка, а тъй сжщо и всичко, което можало лесно да се вземе изъ ковчежничеството, и заповѣдалъ да изнесатъ всичко прѣзъ нея нощь изъ Търново, слѣдъ което и самъ исчезналъ.

Що се касае до *прѣстолонаслѣдието*, то въ България нито въ врѣме на първото (до 1018 г.), нито въ епохата на второто търновско царство билъ въ сила старославянския законъ за избирание отъ всичкия царский родъ, а *първород-*

---

[27]) На синода въ 1211 г. Борисъ се явилъ «съ свѣтож багрѣницеж».

ното право. Само въ началото на второто царство слѣдъ П
тра наслѣдилъ не Асѣнь II, сина на Асѣня I, а братъ му I
лоянъ, при което, вѣроятно, значение сѫ имали малолѣтств
на прѣстолонаслѣдника и нуждата въ енергиченъ полководе
Ако царя умиралъ бездѣтенъ, то наслѣдвалъ братъ му, ка
напр. Михаилъ Асѣнь слѣдъ Калимана I. Споредъ византийск
обичай най голѣмия синъ, като назначенъ за прѣстолонасл
никъ, се наричалъ *царь* и на него гледали като на съупра
тель. Такъвъ се явява при Константина синъ му Михаилъ „
рфирородний“ (πορφυρογέννητος), при Александра—тримата
сина, единъ слѣдъ други, при Срацимира—синъ му, „млад
царь“ Константинъ. При малолѣтството на царя управлява
майка му. Раздѣление на царството срѣщаме само въ края
старобългарската история. Ако се прѣкѫсвала мѫжката лин
то болѣритѣ избирали едного помежду си. Тъй напр., слѣ
прѣкратяванието династията на Асѣневци, билъ избранъ С
бина Константинъ, който, въ качество на братовчедъ на ср
ския краль Владислава, зетя на Асѣнѣ II, билъ въ роднин
свръзка съ старото царско семейство. По изборъ биле каче
на прѣстола Михаилъ и Александръ. Отвънъ биле поставени
царье двама: Асѣнь III—отъ Гърцитѣ и Смилецъ—отъ
таритѣ.

Женското потомство било исключено отъ прѣстолонас
дието. Но обикновенно новоизбрания царь се оженвалъ за
щерята отъ стария родъ, за да придаде по тоя начинъ на с
ето царствувание видъ на наслѣдственность; така направ
напр. Константинъ и Михаилъ. Сѫщо така постѫпили узур
торитѣ Борилъ, Калиманъ II и Ивайло, тѣ се оженили за
нитѣ на тѣхнитѣ убити прѣдшественници.

Името „Асѣнь“ звучало така приятно, че когато
тая династия останали само нѣколко слаби членове, които п
зибавали въ Византия, то царьетѣ отъ други династии си п

своявали това име; тѣй постѫпили Констатинъ, Александръ и синъ му Михаилъ.

Международни сношения Българитѣ имали съ Византийцитѣ, Венгритѣ, Сърбитѣ, источнитѣ Франки, Неополитанцитѣ, Генуезцитѣ и Венецианцитѣ. Търнозскитѣ царье имали сношение и съ египетскитѣ султани; извѣстната Мария подбуждала тамошния султанъ противъ Михаила VIII, а въ единъ арапскый рѫкописъ въ миланската библиотека отъ 1376 г. се намира формуляръ за едно писмо на султана къмъ господаря на Сърбитѣ и Българитѣ [28]).

Важенъ въпросъ за господарственното право съставляватъ притязанията на унгарската корона върху българското „кралство,“ като прѣдишна ужъ часть отъ унгарското царство. Унгарскитѣ притязания върху България се начеватъ отъ походитѣ на Бела III противъ Византийцитѣ, когато той завзелъ нѣколко български града въ моравската область, Бѣлградъ, Браничево и др. Краль Емерихъ, братъ на Бела, воювалъ за тѣзи земи съ Българитѣ (глед. стр. 194, 306, 311). Андрей VI само се намиралъ до нѣгдѣ въ дружественни отношения съ Иоанна Асѣня II, своя зеть, и го наричалъ даже imperator [29]). Стефанъ V прѣдприемалъ 5 нахлувания въ България, владѣлъ нѣколко врѣме Видинъ и приелъ титла rex Bulgariae, която отъ тогава и останала въ унгарската кралевска титла, макаръ и безъ всѣко фактическо основание, ако не се счита само петгодишното обладание на Видинъ отъ Людвига Анжу.

6) *Господарственнитѣ и придворни длъжности*, исклю-

---

[28]) Изд. отъ Богишича, Rad jugosl. akad. 182. Начева се: «продли, о Боже, жизнь Вашему Господству, сіятельному, почитаемому, славному, великодушному, какъ левъ храброму герою, полководцу Ангела Комнина *N.* N., столпу христіанства, королю (маликъ) Сербовъ и Болгаръ, славѣ христіанскихъ народовъ, гордости Христовой вѣры, пловцу по морямъ, охранителю городовъ и пограничныхъ земель.»

[29]) Cum Azeno Bulgarie imperatore. Писмото на краля у Theiner'a Mon. Hung. I, 21.

чителната привилегия на болѣритѣ, биле организовани, как
въ Сърбия, по византийский образецъ. Най високото звание
господарството било званието на *деспота* (*δεσπότης*), а ж
му се наричала *деспотица*, или деспина (*δεσπότης, δέσποι*
Въ Византия обикновенно давали тая титла на единого отъ р
нинитѣ на императора; по сетнѣ така се наричали владѣт
нитѣ князове на Епиръ, Морея, Сърбия и др. [30]). Слѣдую
та стжпень по рангъ занимава *севастократоръ* (*σεβαστοκράτ*
—титла, която се давала на България, както и въ Визант
на брата или понѣ на ближния роднина на царя [31]).

Думата *банъ* не се срѣща въ старо българскитѣ
метници. Но въ турскитѣ източници въ 1382 г. се помен
софийский банъ и банътъ на Цѣпина. Тая титла носили
мѣстницитѣ на унгарскитѣ кралье, не само въ Хърватско
Босна, но и въ пограничната Мачва и въ Северинъ, отг
лесно е могло да прѣмине и въ България [32]).

Господарственъ канцлеръ министръ на финанситѣ б
въ господарството по византийский образецъ *логотета* (
λοθέτης) [33]). Другитѣ български сановници, на които числ
и иерархическия порядъкъ не сж извѣстни биле: *протов*
тиаръ (*πρωτοβεστιάρς*), *протосевастъ* (*πρωτοσέβατος*), *прот*
келиатинъ (първий камергеръ), *протостраторъ* (*πρωτοστράτο*
великий примекюръ (*μέγας στρατοπεδάρχης*), *епикерний* (*π*

---

[30]) Български деспоти: Стрѣзъ при Асѣня II, Яковъ Свя
лавъ при Константина, по сетний царь Тертерий при Асѣня III,
тимиръ при Тертерия I, Михаилъ видинский прѣди своето избра
и Срацимиръ, бащата на царь Александра.

[31]) Севастократора: Стрѣзъ († 1211), брата на Асѣня II
лександръ, Петръ, зеть на Михаила и Асѣня, Калоянъ, братовчедъ
Константина, Радославъ, братъ на Смилеца.

[32]) Глед. гл. 22, забѣл. 1 и гл. 27.

[33]) Въ 1331 г. Филипъ Логотетъ и Раксина протовестиа

κέρνηζ pincerna). Въ грамотитѣ тъй сѫщо се срѣща *страторъ* (*στράτωρ*), първий конюшний и „*комисъ* съ коньетѣ“ [34]).

При двора на румѫнскитѣ князове се срѣщать отъ XV в. слѣдующитѣ *жупани:* великий дворникъ (виз. *μέγαζ δομέστικος*), великий постилачъ, вел. пахарникъ, вел. лаготетъ вел. вестиоръ, вел. спатарь (*πρωτοσπαθάριος*), великий слагачъ (стольникъ), вел. комисъ, вел. ключарь. Мнѣнието, че тѣзи придворни звания, една часть отъ които иматъ чисто славянско потекло, сѫ заимствовани отъ българския дворъ, до сега йоще не е доказано.

7) *Царь царица* и *придворний животъ.* На българския царь, макаръ че властьта му била ограничена съ влиянието на болѣритѣ, се оказвали, както и въ Византия, едвали не божески почести. Удивително, какъ много титли той е ималъ. Наричали го благовѣренъ, благороденъ, христолюбивъ, прѣвисокъ, прѣкрасенъ, прѣславенъ, самодържавенъ, благочестивѣйший, православенъ, великъ и святъ [35]). И прѣводача на Манассийния лѣтописъ именува Иоанна „прѣвосходнѣйший царь на Българитѣ Асѣнь Александръ прѣкротъкъ, милостивъ и расположенъ къмъ калугеритѣ и кърмилецъ на бѣднитѣ.“

Царицата се нарича въ паметницитѣ „благочестива.“ Отъ 22 търновски царици 8 биле Гъркини, 5 Българки (и на нѣкои отъ тѣхъ националностьта е съмнителна), 3 Сръбкини 2 Румѫнки, 1 Унгарка и 1 Еврейка. Куманската супруга на Калояна се подозрѣва въ мѫже-убийство, което тя извършила заедно съ царския племенникъ Борила, а по сетнѣ се оже-

---

[34]) Българския comestabularius въ единъ латинский паметникъ, Theiner'a, Mon. Slas. 21.

[35]) Виз. напр. въ рѣчитѣ на Никита Хониатъ: *βασιλεὺς ἀγχίθεος, ἰσόθεος, θεοείκελος, θεοειδής, φιλοχριστότατος, μεγάλαθλος, μελαλουργός, κράτιστος* etc. Отъ славянскитѣ писатели въ това се отличава най повече Даниилъ († 1338) въ своитѣ биографии на сръбскитѣ кралье.

нила за него. На Унгарката, сестрата на св. Елисавета [37]) и супруга на Асѣня II, даже православната цьрква пѣла вѣчная память; тия и румжнската жена на Срацимара биле католички. Гъркинитѣ въ повечето случаи приносили нещастие на всичкото царство. Петръ (877—968) ималъ жена Гъркиня. Въ врѣме на Търновского царство първа и, може би, най добра царица Грькиня била третята жена на Асѣня II Ирина, дъщерята на ослѣпения епирский императоръ Теодора. Позорна паметъ оставила слѣдъ себе си Мария, жената на Константина и Ивайла, убийцата на деспота Святслава, масторка на интригитѣ. Отъ сърбскитѣ царкини биле: жената на послѣдния Асѣновичъ, послѣ Анна, супругата на падналия при Кюстендилъ Михаила, и жената на послѣдния царь Шишмана, дъщеря на Лазара. Интересна е историята на царицата Еврейка, за която вече говорихме по прѣди.

Много български царкини украшавали дворовет̂ѣ на съсѣднитѣ господари. Франкитѣ прославлявали красотата на Мария, супругата на императора Хенриха, дъщеря на Борила. Четирма срьбски кралье Стефанъ, Владиславъ, Стефанъ Урошъ II (Милутинъ), Стефанъ Урошъ III и Стафанъ Душанъ биле женени за български царкини. Българка била и Дорослава, супругата на Твърдка, босненския кралъ. Въ Византия нещастния Иоанъ IV Ласкарисъ и безпокойния Андроникъ Палеологъ биле сродници на българскитѣ царье. Двѣ царкини за благото на отечеството биле дадени жертва на варваритѣ, именно дъщерята на Тертерия—на Чоки, синъ на ханъ Ногая и Тамара, сестра на Шишмана била дадена на Султанъ Мурада.

За домашнитѣ отношения при двора може да се каже само, че много царье се женили по два пжти, а Асѣнь II и Константинъ даже три пжти. Двоеженство допуснали Константинъ, Тертерий и Михаилъ, които испратили женитѣ си Сла-

---

[36]) Albericus 578.

вянки заложници въ Византия, а тий се вѣнчали съ Гъркини. Тертерий II встѫпилъ въ правия пѫть само чрѣзъ отлѫчванието отъ църквата, а Михаилъ за своята постѫпка билъ наказанъ при Кюстендилъ (1330). Историята на исчезналитѣ царски палати въ Търново си иматъ своитѣ рамантични епизоди; нека си припомнимъ любовьта на Асѣня II къмъ Ирина, бракътъ на Святслава съ доведенницата на търговеца Панталеонъ и любовьта на Александра къмъ еврейското момиче.

Отъ прозорцитѣ на своитѣ палати на Царевецъ царя е гледалъ отъ една страна натрупанитѣ кѫщи на тѣсния градъ, отъ друга — бистрата Янтра и далечнитѣ върхове на Балкана. За вѫтрѣшната направа на палатитѣ нищо не е извѣстно, сѫщо както и за ковчежничеството, освѣнъ споменатитѣ трофеи (стр. 487). Въ Сърбия ний имаме понѣ описи за съкровищата на краль Владислава, деспота Георгия Бранковича и на много знатни лица. Даниилъ разказва, че Сърбитѣ слѣдъ битката при Кюстендилъ намѣрили въ неприятелския лагерь „царски дрѣхи (свити), безчисленни съкровища скѫпи коньe.“ Плѣненитѣ болѣри уплаквали тамъ Михаила: „гдѣ е сега твоя златенъ тронъ? гдѣ е славата на твоето богатство? гдѣ сѫ твоитѣ неоцѣнени бисери и камьни и многоцвѣтнитѣ златни облѣкла?“

За придворнитѣ тържества разказва Акрополитъ, който въ 1260 година отишелъ като посланникъ отъ Михаила VIII при царь Константина: „азъ отидохъ при него и прѣкарахъ тамъ нѣколко деня. Въ това врѣме се улучиха праздницитѣ Рождество и Кръщение Христово, когато българскитѣ господари обичатъ да показватъ най голѣмъ блѣсъкъ. Тогавашния царь Константинъ пожела, щото и азъ да присѫтствовамъ при всичко това. Като си испълнихъ порученията, азъ оставихъ Търново и се върнахъ при императора въ Нимфеонъ“ [37]).

---

[37]) Acropolita, ed Bonn., Cap. 84 p. 187.

Царьетѣ проявявали своето гостоприемство напълно дома и при срѣщитѣ си съ срьбскитѣ и грьцкитѣ господари. Св. Савва, сина на Неманя, като се врьщалъ изъ Палестина умрѣлъ въ Търново гостенинъ у Иоанна Асѣня II. Михаилъ заедно съ жена си и съ Андроника III се веселилъ въ Чрноменъ въ 1827 г. 8 деня. Краль Милутинъ посѣтилъ единъ пжть Святслава, а Душанъ дохождалъ съ жена си Елена да навѣди брата ѝ Александра.

Относително свадбитѣ, споредъ разказа на Роберта де-Клари, при бракосъчетанието на Мария съ императора Хенриха биле натоварени 60 коня съ зестра на невѣстата, която се състояла отъ злато, срѣбро, коприна и рѫскошни прѣдмети; всѣко едно животно било покрито съ чьрвено кадифе, което се влачило слѣдъ него на нѣколко лакти. Слѣдъ извьршванието въ 1337 г. въ Одринъ бракосъчетанието на българския прѣстолонаслѣдникъ Михаила съ дъщерята на Андроника III, още 8 дена весело се гощавали въ прѣдградието на „Комненовата ливада“ при Тунджа, гдѣто сега стогодишнитѣ платани, горуни, бучья и явори хвьрлягъ сѣнкитѣ си на веселитѣ ливади около разваления Ески-Сарай на старитѣ турски султани. На деветия день Българитѣ си отишле назадъ, придружени отъ много грьцки велможи, отъ които нѣкои останали въ новото отечество на младата царица [38]).

Забѣлѣжителни сж подаркитѣ, които Калоянъ поднесълъ на папата въ 1203 и 1204 г. г. [39]). Архиепископъ Василъ билъ испратенъ съ злато, копринени материи, восъкъ, срѣбро, конье и катьри; но той не можилъ да достигне до назначеното мѣсто. Епископъ Власий занесълъ три двойно-тъкани кадифени плата (яксамитъ), златна чаша (кубокъ), 1 килограм. и 750 грам. перпери (монети), три срѣбьрни тепции и едно

[38]) Cantacuzenus ed. Bonn. II. 504.
[39]) Theiner. Mon. slav. I. 20, 29, 39.

срѣбърно блюдо. Слѣдъ коронацията, Калоянъ пратилъ на папата, освѣнъ ръскошнитѣ материи, една камила (camelum). Какъ сж цѣнили югославянскитѣ князове рѣдкитѣ и упитоменитѣ животни, видимъ отъ подаркитѣ, които получилъ императоръ Фридрихъ I въ Нишъ въ 1189 г. отъ сръбския жупанъ Неманя: шесть тюленя, упитоменъ глиганъ и три домашни елена. Краль Андрей II унгарский подарилъ на Стефана, сина на Неманя, при срѣщата въ Равна, освѣнъ сждове, дрѣхи и коньe, тъй сжщо зубри и сарацински биволи [40]).

Главното удоволствие на българския господарь, както на всѣкждѣ, билъ ловътъ. Когато св. Савва дошелъ въ Търново, то слѣдъ привѣтствието Иоаннъ Асѣнь II отишълъ тутакси на ловъ въ своитѣ ловчийски дворове [41]). На ловъ употрѣбявали соколи (крагуй) и кучета ловчийски (хъртъ) и голѣми, славянското название на които (загаръ, ср. полс. ogarz, чешк. ohar) прѣминало у Ново-гърцитѣ и Албанцитѣ. Кучетата се надзиравали отъ кучари (въ Сърбия псари, старо-чешк. psàr), които се наричали йоще *песяци* [42]). Соколницитѣ се наричали по старо-български *крогуяри* (по срьб. соколаръ, — чешк sokolnik, грьц. — геракарь). Соколния ловъ ний знаемъ само отъ разказитѣ и прѣданията; въ Албания и Дебъръ, гдѣто йоще не е проникнала съврѣменната цивилизация, албанскитѣ велможи и сега йоще излизатъ на соколний ловъ съ чучулиги.

Слѣдъ приеманието християнство въ България управлявали петь династии. Старий, първоначално неславянский Омор-

---

[40]) Ansbert 22: «Дивые и свирѣпыи звѣри, тури и туриче и срацинскіи скоты» Жизнеописание на Неманя, съставено отъ самий краль Стефана, стр. 24 (Safarik Pam.).

[41]) Domentian ed 1865, 329.

[42]) Имената въ старо българ. грам. Ср. Бълг. нар. пѣснитѣ на бр. Миладинови, 67.

Па си зедофъ кони и соколи
По соколи хърти зъгъри
Ке си одефъ по гора по лова.

таговъ родъ къдѣ края значително ослабналъ. Срѣщатъ се енергични личности между македонскитѣ Шишмановци, които имали своята разиденция въ Охрида и Прѣспа (963—1018). Въ Търново господарували три рода: търновски Асѣневци, потомци на старитѣ царье (1186—1257), кумански Тертеревци (1280—1323) и видински Шишмановци (1323—1393). Всичкитѣ тѣзи имали воинственъ и страшенъ характеръ. Гърцитѣ обвинявали почти всичкитѣ въ свирѣпость и вѣроломство, — качества, съ които въ дѣйствителность се отличавалъ само Калоянъ „гръкоубийца."

Сравнително съ България, Сърбия достигнала въ XII—XIV стол. могжщество много по трайно, тъй щото тука въ продължение почти на двѣ столѣтия управлявала една енергична и послѣдователна въ своята политика династия. Прѣобладающата характеристична чърта у Неманевци, наклонность къмъ калугерский животъ, не се съглежда у търновскитѣ царье; никой отъ тѣхъ на старость не послѣдвалъ примѣра на старият Михаила Бориса. Другояче било съ царицитѣ: много отъ тѣхъ, особенно вдовицитѣ, отивали калугерици въ мънастиритѣ. Но, при всичко това, много отъ цьретѣ, а особенно Александръ и Шишманъ III покровителствовали църквата и литературата.

8) *Съсловия.* Както въ съсѣдната Сърбия, вжтрѣшнитѣ отношения на която сж много добрѣ извѣстни, и въ България властьта била въ ржцѣтѣ на дворянството и духовенството. Но при това имало и силно градско съсловие. Селянитѣ повечето биле прикрѣпени къмъ земята. Въ Сърбия наричали гражданитѣ и селянитѣ, въ противоположность на управляющитѣ съсловия, съ едно общо име *Себри* [43]).

Болѣритѣ се дѣлили въ България, както въ Сърбия, Россия и Влахия на два класса — на голѣми и малки болѣри.

---

[43]) Глед. стр. 146 забѣл. 7. По русски сябръ, първон. сжбръ, ср. Маценауеръ: Cizí slova v slovanskych recech (Брюннъ 1870) 73.

Названието „боляринъ“ е прѣминало тъй сѫщо къмъ Румѫнитѣ, Албанцитѣ и Руситѣ; въ Сърбия и Босна дворянитѣ се наричали *властеле*, название, което се срѣща и у Българитѣ [44]. Болѣритѣ рѣшавали дѣлата на сеймитѣ (събранията) и занимавали всички длъжности; царя, който ималъ всѣкога около себе си болѣрский съвѣтъ [45], билъ въ сѫщность само като първий велможа въ своето господарство.

За отношенията на болѣритѣ къмъ царя, които биле подобни на сръбскитѣ, срѣщаме нѣщо у Даниила [46]. Слѣдъ битката при Кюстендилъ се появила прѣпирня между онѣзи,“ които биле почтени отъ българския царь съ голѣми и славни титли, обладающи пълна власть надъ земитѣ и крѣпоститѣ въ тая страна на мѣсто господаря, на когото тѣ биле като братья (яко говорима братия).“ И по нататъкъ той говори, че тѣ биле като братья, дѣца или любими другари (друзи) на царя. Стефанъ Урошъ III, като нахлулъ въ България, водялъ своитѣ оковани въ вериги (синджири) плѣнени болѣри, за да му прѣдадатъ своитѣ градове и всичката страна, ако не искатъ да бѫдатъ истязавани. Като васкачилъ на трона Шишмана II, той подтвърдилъ на болѣритѣ всичкитѣ имъ „достоинства (санъ) и титли.“ Болѣритѣ, въодушевени отъ честолюбие и петемни за власть, често се домогвали да достигнатъ пълна независимость; тъй напр., около 1200 г. *Стрѣзъ* и *Славъ* въ Македония, *Иванко* убийца на Асѣня въ Родопитѣ, *Яковъ Святславъ*, покровителствованъ отъ Венгритѣ, на западъ. Крѣпостьта Видинъ въ западния ѫгълъ на царството била твърдѣ често столица на независимитѣ отдѣлни князове. Тамъ господствовалъ въ врѣме на Татаритѣ князъ Шишманъ, сина на когото *Михаилъ* се

---

[44]) Отъ прочихъ властьль. Грамота отъ Константина.

[45]) Асѣнь I со «всѣм своимъ синклитомъ» (σύγκλητος). Евтимий, Житието на св. Иоаннъ Рилский (Гласник 22, 286).

[46]) Даниилъ 192.

възкачилъ на българския прѣстолъ; по́ сетнѣ тамъ управлява царь *Срацимиръ*. Голѣмо било могѫществото на кумански Тертеревци, отъ които едни биле царье въ Търново, а дру както *Елтимиръ* и *Воисилъ*, основали собственни княжест въ Балкана. Голѣма власть достигнало и родственното на Т теревци семейство на Смилеца (стр. 367). Въ XIV столѣт *Баликъ* въ Карбона (Балчикъ) и Добротичъ при Черно м основали нови господарства. Болѣритѣ живѣли отчасти въ Т ново и другитѣ градове, отчасти въ своитѣ имѣния. Въ Търн во сѫществува и сега йоще *„болѣрска махала,“* въ стар Видинъ — *„болѣрска улица.“* Въ България, както и въ Сърб пѫтешественника често забѣлѣзва на възвишенията и скалит развалини отъ срѣдневѣковни крѣпости, които биле отчасти н римски фундаменги; тѣхнитѣ донжони (кулички), кули и басти они не сѫ и до сега йоще систематически изслѣдвани [47]) Малкитѣ болѣри, настоящия тормазъ за нормалното развиван на всѣко едно господарство, по всѣка вѣроятность, биле тъ сѫщо многочисленни въ България, както въ Хърватско, Ве грия, Полша, Россия, а до тридесето-годишната война, и в Чехия. Тѣзи болѣри се доволствовали и съ дървенни укрѣ ления и палати, както въобще не трѣбва да си прѣдставяме ж вота на старитѣ болѣри въ най идеална форма [48]). За ис рията, имѣнията и развиванието на отдѣлнитѣ болѣрски фа лии имаме твърдѣ малко извѣстия. Знаемъ само, че нѣко фамилии отъ западна България, които слѣдъ турското заво ние се отдѣлечили въ планинския градъ Кипровецъ въ Ба на и по́ сетнѣ се изселили въ Австрия. Тѣ сѫ: *Парчевгь*

---

[47]) Изображението на нѣкои крѣпости у Каница; изгл на Садовецъ, Осемъ-Калесси, врачанската крѣпость при Лежанъ, Т du Monde 1873.

[48]) Въ пергаментния откъслекъ на единъ лѣтописъ у За риева 55 се срѣща, че цѣлебнитѣ източници на Лъвка въ Цѣпина би посѣщавани и надарявани отъ болѣритѣ.

Кнежевичи изъ крѣпостьта Кнежа въ областьта на рѣката Скитъ и *Пеячевичи* изъ крѣпостьта Пеячево, потомцитѣ на които йоще и сега живѣятъ въ Кроация и Славония.

Въ настояще врѣме въ България нѣма християнско дворянство. Възможно е, че *чорбаджиитѣ* въ нѣкои мѣстности, както въ Елена, происхождатъ отъ малкитѣ болѣри. Много болѣрски семейства се потурчили. Тѣзи турски болѣри иматъ тука (както и въ Босна) многочисленни пергаментни грамоти, обнародванието на които съ врѣме ще може да разясни миналото на българския народъ.

10) *Църквата.* Националната цьрква на българското царство, една отъ православнитѣ цьркви, била самостоятелна и автономна. Тъй като споредъ сѫществующето на истокъ мнѣние царство не можало да бѫде безъ патриархатъ, то високия прѣдставитель на духовната власть въ България трѣбвало да носи патриаршеска титла. За това и Сърбина Душанъ, като се коронясалъ на царството, възвисилъ срьбската цьрква въ стъпень на патриархатъ.

Стария основанъ отъ Симеона патриархатъ билъ прѣнесенъ въ X стол. въ Охрида, гдѣто той изгубилъ своя националенъ характеръ. Въ дунавска България силистренската митрополия съ своитѣ петь епископства, слѣдъ паданието на българското царство въ 1018 год. била подчинена на цариградския патриархатъ. Когато Българитѣ въ 1186 г. отхвьрлили византийското иго, въ Търново била учрѣдена автокефална архиепископия. За продължавшето се повече отъ 20 години управление на първия архиепископъ *Василия* знаемъ само, че той билъ нарѣченъ отъ папата въ 1204 г. *примасъ* на България, макаръ че той се домогвалъ да получи патриаршеска титла [49]). Въ 1235 г. българския патриархатъ билъ тър-

---

[49]) Стр. 316. Отъ думитѣ «consecravit me in patriarcham» може да се заключи, че Василий наричалъ себе си послѣ 1204 г. патриархъ; обаче, всичко това е много тъмно.

жественно провъзгласенъ и признатъ даже отъ Гърцитѣ въ . псакъ (стр. 338). Пò сетнѣ Гърцитѣ се раскаяли въ тая постѫпка, къмъ което тѣ биле принудени отъ необходимос на съюза съ Латинитѣ и съ удоволствие би я загладили, к видѣхме отъ посланницитѣ на Михаила VIII на лионския боръ (стр. 356). Византийския патриархъ Каллистъ писал 1355 г. на търновското духовенство, че макаръ дѣйствит търновския епископъ, бидейки подчиненъ на византийския риархъ, по просба на своя царь, и да е получилъ едно ме титлата патриархъ, но съ това йощо той не е билъ ра (*συναρίθμιος*) съ другитѣ патриарси. Заради това Калл искалъ, щото търновский патриархъ да поменува въ св молитви византийския патриархъ [50]). Наскоро слѣдъ това новската цьрква била много ограничена, когато Добротич Срацимиръ се присъединили къмъ Византия. Споредъ визаı ската хроника отъ 1391 г. се вижда, че въ Цариградъ добрѣ помнили лампсакското признавание автономията на новския патриархатъ [51]). Обаче, слѣдъ три години, послѣ данието на Търново, Гърцитѣ завладѣли българска цьрква (1

За прѣосвященитѣ български патриарси ний в твърдѣ малко извѣстия. *Макарий*, който живѣлъ кждѣ 12 1282 г. г., т. е. въ врѣме на татарското нападение и нитѣ врѣмена на Ивайла, Асѣня III и Тертерия I, се на въ Поменика [52]) „трьблаженний (*τρισμακάριος*) патриарх священномѫченикъ;“ кога и отъ кого той е приелъ мѫч ческа смърть — не е извѣстно. Неговия приемникъ Иоакимъ

---

[50]) Acta patr. I. 1. 436. Старославянския прѣводъ съ кия оригиналъ е издаденъ отъ С. Палаузова въ Извѣст. на С.-П Акад. VII.

[51]) *Τότε καὶ ὁ Τερνόβου ἀρχιερεὺς αὐτονομίᾳ τετίμ καὶ πατριάρχης ἀναγορεύεσθαι κέκριται βασιλικῷ καὶ συνο τῷ θεσπίσματι.* Ios Muller, Byz. Analecten, Sitzber. W. Akad. IX.

[52]) Раковский, Асѣнь, 53.

като измѣнникъ на отечеството, по заповѣдьта на царь Святслава, билъ хвърленъ отъ една канара. Най много извѣстия имаме за послѣдния патриархъ Евтимий [53]).

Святата и божественна църква на българското царство (свята и божьствьна цръковь царства блъгарскаго) се наричала тъй сжщо *съборна цръковь* (Синодика на Борила отъ 1211 г. по грьц. *καθολικὴ ἐκκλησία*). *Велика църква* се наричала тука, както въ Византия и Сърбия патриаршеската църква [54]).

Областьта на Търновския патриархатъ обнемала слѣдующитѣ митрополии: 1) Великий Прѣславъ, митрополита на който билъ *прототронъ;* 2) Дрстеръ (Силистра); 3) Овечъ (Провадия); 4) Ловечъ; 5) Чрвенъ (Русчукъ); 6) Бдинъ (Видинъ); 7) Срѣдецъ (София). Тука отъ врѣме на врѣме се присъединявали месемврийското и пловдивското епископство, а при Асѣневци и много други отъ къмъ западъ [55]).

Доходътъ на епископитѣ се исплащалъ отъ духовенството. „Доходъкъ“ отъ поповетѣ събиралъ *екзърха*, епископския делегатъ, на когото повѣрявали и духовния надзоръ [56]). Заедно съ екзарха получавали доходъ отъ селското духовенство протопоповетѣ.

---

[53]) Търновски патриарси: 1. Василий I. отъ 1186 г. архиепископъ, въ 1204 г.—примасъ. 2. Иоакимъ I. въ 1235 г. патриархъ; † 1239. 3. Василий II. 4. Иоакимъ II. 5. Игнатий, споменуванъ въ 1273 и 1277 г. г. 6. Макарий мжченикъ. 7. Иоакимъ III. 1283, 1291, † 1204. 8. Доротей. 9. Романъ. 10. Теодосий I. 11. Иоанникий I. 12. Симеонъ 1346. 13. Теодосий II. около 1350, 1355. 14. Иоаникий II. 15. Евтимий приблизително отъ 1375—8 до до 1393 (Ср. Голубинский 82).

[54]) Да имъ напакоститъ велика цркva. Šafarik, Pam. 98. Въ Сърбия: великіе црькви патріархіе, Miklosich, Mon. serb. 139.

[55]) Голубинский 91 и сл.

[56]) Екзарси въ Вирпинския и Орѣховския хрисовули. Духовния надзоръ, вслѣдствие користолюбието на епископитѣ, въ срѣднитѣ вѣкове често се обрьщалъ въ притѣснение на подвластнити. Глед. § 74 законника на Душана, изд. отъ Новаковича, съ който се запрѣщавало на екзарха да води коньетѣ на митрополита у поповетѣ.

Що се касае до отношенията къмъ папата, то най напрѣдъ трѣбва да се спомене за унията на Калояна, която, обаче, като порождение само отъ политически съображения, се разпаднала тутакси слѣдъ коронацията. Безплодни биле папскитѣ увѣщавания, обърнати къмъ Асѣня II, Калимана I, Тертеря I и Александра. Покатоличванието на видинската область въ 1365 г. било осъществено съ насилие, за туй се продължавало само до като Венгритѣ биле тамъ. Обаче, католицитѣ се живѣли свободно въ страната, и латинскитѣ търговци имали въ градоветѣ свои църкви.

Значителенъ религиозенъ и политический елементъ въ България биле *богомилитѣ* (стр. 226 и сл.). Въ XI стол. тѣ нѣколко пѫти се опитвали да изгонятъ Гърцитѣ изъ страната (стр. 272), че и възстанието въ 1186 г., по всѣка вѣроятность, не се е извършило безъ тѣхно участие. При Иоанна Асѣня II тий напълнили всичкото царство, а въ 1365 г. тѣ занимавали почти цѣлата видинска область. Асѣневци не ги безпокойли; само двама царье, Борилъ въ 1211 и Александръ около 1350–1355 г. г. прѣслѣдвали богомилитѣ. Интересната история на тая секта сега само е станала по̀ ясна; отъ наташнитѣ изслѣдвания въ тая область може да се очакватъ йоще значителни резултати. Послѣднитѣ дири отъ богомилитѣ исчезватъ чакъ въ XVII стол. Въ Босна, обаче, както казватъ, йоще и сега има християни, които нѣматъ между тѣхъ си нито францисканци, нито попове, нито имами, и се управляватъ сами по старитѣ си традиции, които прѣминаватъ отъ по̀ старитѣ къмъ по̀ младитѣ [57]).

11) *Мънастиритѣ*, които не биле малко, се ползовали не само съ голѣмо уважение, но имали значителни права и богати доходи. Въ единъ документъ (1347) се различаватъ „святи лаври“ и по̀ малки мънастири.

---

[57]) Косановичъ, Гласник 29, 1871, 174.

Най значителенъ билъ мънастиря св. Иоаннъ на *Рила* (мънастирь царства ми святый Іоаннѣ пустынный житель, иже есть въ мѣстѣ рекомѣмъ Рыла), който владѣлъ всички околни планини съ 23 села. Годината, въ която е основанъ мънастиря, не е извѣстна. Той билъ щедро надаренъ отъ Иоанна Асѣня II, Калимана I, Иоанна Александра, Иоанна Шишмана III и отъ други царье. Той и сега йоще прѣдставлява великолѣпно здание, отвънъ безъ прозорци, но съ амбразури, което стои срѣдь рѣскошни планински усои между първобитнитѣ гори и гористи ливади; въ двора на мънастиря, който е ограденъ съ зидове, се възвишава голѣма църква съ петь кубета (куполи). Отъ атонскитѣ (святогорскитѣ) мънастири най много се ползовалъ съ щедростьта на царьетѣ мънастиря св. Георгий, нарѣченъ *Зографский;* прочее и *Протатонъ* и *Лавра* йоще въ врѣмето на Евтимия имали хрисовули отъ Асѣня II. Въ самата България се образовала малка св. гора при Витоша въ Софийското поле, която била въ необичайна милость у царьетѣ Александра и синоветѣ му, Иоанна Асѣня IV и Иоанна Шишмана III; йоще и сега тамъ има 14 мънастиря [58]). Въ околноститѣ на столицата има осемь мънастиря; често споменуваната *лавра* на св. *четиресе мъченика* въ самото Търново въ турско врѣме е била джамия. Въ житието на св. Теодосий търновский се споменуватъ мънастири въ Видинъ, Арчаръ, Чървена, при Сливенъ, на Параория (Сакаръ-Планина), обители въ Килифарево, на Еммонския мисъ и въ Месемврия. Царь Константинъ Асѣнь подтвърдилъ старитѣ подарени земи на мъ-

---

[58]) Описанието на Рилския мънастиръ, глед. у Barth'а Hochstetter'а, Mackenzie и Irby. Отъ Витошкитѣ мънастири мънастиря св. Богородица, на рѣка Витоша, билъ основанъ отъ Александра. Другия мънастиръ св. Никола въ Орѣхово, билъ надаренъ отъ Асѣня IV въ 1347 г. съ имѣния. Неговитѣ села Бѣлица и Костинъ-Гродъ стоятъ йоще и сега, но мѣстото на мънастиря не е опрѣдѣлено. Григоровичъ, Путеш. 160, намѣрилъ три мънастиря при София.

настиря св. Георгий на планината *Вирпино* при Скопия, който билъ построенъ йоще при Самуила отъ Симеоновий унука Романа (стр. 248). Основателното изслѣдване на всички сега сѫществующи мънастири ще освѣтли йоще по добрѣ тѣхното възникновение и историята.

Старо-българскитѣ калугери не биле до толкова необразовани и тѫпи, както е болшинството на сегашнитѣ калугери на истокъ. Тѣ сѫ направили тая заслуга, че въ онова врѣме сѫ биле единственнитѣ, които сѫ поддържали науката и искуството; старо-българскитѣ рѫкописи, числото на които е доста значително, сѫ написани почти всички отъ калугеритѣ. Разбира се, че мънастирскитѣ братья нѣмали друга никаква ученость, освѣнъ византийската.

Мънастиритѣ биле освободени отъ всички обществении даждия. Тѣхнитѣ попове не плащали нито на великата църква, нито на екзарха, нито на протопопа (метехати, μετέχειν). Царьетѣ и болѣритѣ умножавали старитѣ владѣния (области и одържания) съ нови, и даже по бѣднитѣ хора, при постѫпвание въ мънастиря, отдавали своего имущество „за постригъ". Селата, имѣнията (метохъ) и панаиритѣ (πανήγυρις) давали голѣми доходи. Мънастирскитѣ хора живѣли тъй сѫщо въ градоветѣ (София, Скопия и др.). На храма на мънастиря се стичало всичко население отъ околностьта и се веселило при мънастирскитѣ врата, въ градинитѣ подъ дърветата и ливадитѣ. Често се распрьсвалъ слухъ, че въ мънастиря станало нѣкое чудо, и тогава калугеритѣ едвамъ можали да се избавятъ отъ навалицата на народа [59]).

---

[59]) Въ Мънастиря св. *четиресе* при Асѣня II се случило, единъ хромъ калусеринъ, благодарение на гоститѣ поприпилъ повечк- заспалъ въ църквата върху гроба на св. Савва, коститѣ на когото почивали нѣколко врѣме тамъ. Когато се пробудилъ хромия, то захваналъ свободно да ходи. Послѣ захванало чудо слѣдъ чудо. Калугеритѣ се принудили да заградятъ гробътъ съ доваръ, за да не се стича там-

12) *Градове.* Славянитѣ, подобно на Келтитѣ и Германцитѣ, научили градския животъ по̀ подиря отъ културнитѣ народи, които живѣли край Срѣдиземното море. Юго-славянскитѣ народи, като дошле на Балканския полуостровъ, намѣрили тамъ грьцки и римски градове, изпъдили старитѣ имъ обитатели и ги завладѣли; на повечето отъ сегашнитѣ градища въ тѣзи страни фундаментитѣ сѫ антични. Много градове се образовали отъ прѣдградия, които постепенно се строили при укрѣпленията, принадлежащи на жупачитѣ и болѣритѣ. Така ний срѣщаме въ срѣднитѣ вѣкове въ Босна Подключъ, Подвисоки, Подимочъ и др. Градищата, като центръ на жупитѣ или областитѣ, биле резиденция за длъжностнитѣ лица, духовенството и на много болѣри. Гражданитѣ, по всѣка вѣроятность, сѫ биле надарени, както въ Сърбия, съ всевъзможни права и прѣимущества и се занимавали съ търговия, занаяти, земледѣлие и дърводѣлство. Тѣ често владѣли и околнитѣ села; така понѣ се вижда отъ едно мѣсто на рилския хрисовулъ (1378): „града Стобъ нѣма никаква власть надъ мънастирскитѣ хора, нито надъ тѣхното имущество, нито даже надъ единъ тѣхенъ косъмъ."

Що се касае до самитѣ градове, то ний по̀ горѣ подробно описахме *Търново* (стр. 331). Слѣдующий по величина градъ билъ *Бъдинъ* на Дунава (римс. Bononia, грьц. *Βιδύνη*, унгар. Бодонъ, у Boucicaut Baudins, у Шилтбергера Budem, румѫн. Diu, сега Видинъ), малъкъ градецъ съ съвършенно йоще уцѣляла голѣма крѣпость, на която неправилнитѣ и массивни стѣни и кули сѫ построени на слоеве отъ римски камьни и тухли [60].

Срѣдецъ (старата Serdica, виз. *Τριάδιτζα*) билъ укрѣ-

цѣлий свѣтъ и за да прѣдупрѣдятъ неудобствата, които би произлѣзли за мънастиря, вслѣдствие распространенията на извѣстието за чудесата. Доментиянъ ed. 1865, 340 сл.

[60]) Глед. Kanitz, in Süd-Serbien und Nord- Bulgarien, табл. III, фиг. 5. Donau Bulgarien I. 245 (съ фиг.).

пенъ съ стѣни безъ акрополь [61]). Името София, което произхожда отъ събора св. София, ний срѣщаме най напрѣдъ въ документа, даденъ отъ Иоанна Шишмана III на Витошкия мънастирь: „въ градѣ царства ми София."

Голѣмий Никополь билъ сегашний Никополь на Дунава; срѣщо него стоялъ *Малкий Никополь,* по румжн. прѣди Турну Никополский, сега Турну Магурели [62]). Отъ другитѣ придунавски градища се споменуватъ *Орѣхово Чрвень* при Русчукъ, гдѣто йоще въ XVII стол. на разстояние полвинъ день пжть отъ Дунава се виждали развалинитѣ на крѣпостьта и града [63]), и *Дрстеръ* (римс. Durostorum, сега Силистра). На Черно море, се намирали пристанища и крѣпости: *Созополь*, *Поросъ* (сега заливъ и мисъ Форосъ). *Скафида* (сега при устието на Факидере село Скефа), *Анхило*, *Месемврия* (старо-бълг. *Несебъръ*) [64]), *Емона* (сега Емине), *Козьякъ* (сега Козьякъ-кювю), *Варна* съ *Галата*, *Кастрица* (Кестридже), *Кранеа* (сега Екерне), *Карбона* (сега Балчикъ), *Каварна*, *Калиакра*, *Пангалия*, *Костанца* и *Ликостомионъ* или Келлия (Килия) при устието на Дунава [65]). На истокъ по забѣлѣжителни биле *Прѣславъ* (стр. 205), който йоще не се билъ прѣвьрналъ въ село, *Провадия* или *Овечъ* (πρόβατον — овца); на западъ — *Ловечъ*, *Стобъ* (който не трѣбва да се смѣсва съ Штипъ) по нижното течение на Рила (сега село съ развалини)

---

[61]) Иеротей Рачанинъ (Сърбинъ) 174: варош голема, а градъ неима, није ни било. Гласникъ 31, 309.

[62]) Thurocz 1442: «Secus castrum Kys Nycapol (kys по-унгарски малъкъ) Danubium nautarum trajiciens». Zinkeisen 602, Забѣл. 2.

[63]) Hadzi Chalfa, Rumeli und Bosna. Uebens. von Hammer Wien 1812, 44.

[64]) Доментианъ 328. Върхобрезницкий хронографъ. Cod. serb XVII. saec. (Ржкоп. въ праж. муз.) f. 199 а: въ Несебръ градъ.

[65]) Глед. италиан. перипли отъ XIV ст. (Tafel, Constantinus Porph. Tübingen 1846), Acta patr. и разказа за експедицията на Амадея

и на югъ отъ Балкана *Боруй* (Веррея, сега Стара-Загора), *Сливенъ* и *Диамполь* (Ямболъ).

13) *Сакси* (Саси). Въ срѣднитѣ вѣкове въ Босна, Сърбия, България и Влахия имало колонии нѣмски рудокопи, които Българитѣ и Сърбитѣ постоянно наричали *Саси*.

Нѣма никакво съмнѣние, че тѣзи Сакси дошле изъ Венгрия пó напрѣдъ въ Босна и именно въ XII стол. при извѣстния Кулинъ-бана; йоще и сега босненскитѣ рудокопи употрѣбяватъ нѣкои старо-нѣмски изражения. Поселванието на Закситѣ въ Сърбия пó новитѣ лѣтописи приписватъ на краль Стефана Владислава (1234—1240), който най напрѣдъ направилъ сърбски монети. Въ сръбскитѣ документи Закситѣ се появяватъ най напрѣдъ при приемника на Владислава, Стефана Уроша I, и отъ тогава често се споменуватъ чакъ до XV стол. [66]). Тука тѣ се заселвали главно въ Яново и Ново-Брдо (Nuovo Monte, по нѣмс. у Brocquière'a Nyeuberghe), споредъ Константина Костецкий, „на истина срѣбърнъ и златенъ градъ." Заедно съ рудокопството тѣ се занимавали и съ сѣчение на горитѣ, до като имъ било запрѣтено съ закона на Душана (1349). Въ 1388 г. Добровничани писали „Гойславу кефалии (капитанъ) кнеза Лазара и пургаромъ (граждани) новобрдсцѣмъ," мѣсто, което до сега се чело невѣрно и затова било тъмно [67]). Споредъ сърбскитѣ лѣтописи, въ 1466 г. Турцитѣ заняли „сакската църква" въ Ново-Брдо, и послѣ на слѣдующата година всичкото градско население било прѣселено въ Цариградъ. Въ България, въ планинския градъ Кипровецъ (сега село Чипо-

---

[66]) За Закситѣ въ Сърбия и Босна глед. Ljubic, Opis jugosl. novaca 29, 199.

[67]) Въ документа у Пуцича (Споменици сръбски II 31) чели *Поурраромъ* вм. *поурraромь*. Даничичъ (Историја) облика српскаго или хрватскаго језика. Биоград 1874. 92) установилъ, слѣдъ внимателно разглеждание оригинала на документа, формата «поургаромъ.» Въ Хърватско въ XVI ст. гражданитѣ изобщо се наричали тургари (ср. венг. polgar, рум пръгаръ).

ровци) въ западния Балканъ при источницитѣ на Огоста живѣли *Саси*. Тѣ разработвали желѣзо, срѣбро и злато, за което се запазило въспоминание въ названията на ближнитѣ села, Желѣзни и Срѣбрници. Въ привилегиитѣ, дадени на града отъ Турцитѣ, тѣ ясно се наричатъ Саксонци, и йоще въ 1667 г. единъ градский кварталъ се наричалъ Саксонский, макаръ че тогава нѣмало нито единъ Нѣмецъ. Имало йоще една малка саксонска колония въ Търново. Въ България Саксанцитѣ сж дошле очевидно изъ Влахия, гдѣто тѣ въ XIV стол. живѣли въ Кимполунгъ, Търговище и др.; въ Влашко тѣ се прѣселили изъ седмоградската область [68]).

14) *Старобългарскитѣ селяни. Крѣпостно състояние.* Относително селското население, за което въ ближната Сърбия и Византия има точни извѣстия, българскитѣ паметници ни даватъ твърдѣ малко свѣдѣния, па и тѣ сж повечето непълни. Въ 1347 г. живѣли въ имѣнията на Орѣховския мънастирь „или парици и отроци, или технитаре, или людие какови либо.“ Въ по̀ стария вирпинский хрисовулъ (1258—1277) се срѣща за *отроцатѣ* на мънастиря. А отъ йоще по̀ стария хрисовулъ, който императоръ Василий II далъ на охридската цьрква (1020), виждаме, колко парика е владѣло всѣко българско епископство (стр. 262). Парицитѣ, цьрковнитѣ селяни, часто се споменуватъ въ писмата на архиепископа Теофилакта. Тѣзи незначителни доказателства, обаче сж достатъчни, за да се заключи, че въ България сжществувало крѣпостно състояние, подобно на византийското: *парикъ* *πάροικος*, colonus. И въ Сърбия се споменуватъ *парици* и *отроци;* въ XIV ст. тамъ се появяватъ йоще *соколници*, *мѣропси* и *кмети*.

---

[68]) Писмото на Петра Деодата, архиепископъ софийский, отъ 1667 г, къмъ Propaganda fidei (Farlati, Illyricum sacrum, VIII): «Est Chiprovacii pars oppidi seu regeo, quae etiam hodie appellatur regio Saxonum, et in privilegiis turcicis, praecipue in privilegiis pro reparatione portici ecclesiae concesso, conceditur Saxonibus renovare partem templi vento deiectam». Ср. Соч. на Saf. III, 74.

Когато Славянитѣ захванали да се селятъ на полуострова, то тѣ намѣрили повечето селско население прикрѣпено къмъ земята. Въ епохата на римската империя се образовалъ тъй нарѣчения *колонатъ*, който има своето потекло не отъ античното робство, а отъ колонизацията на многочисленнитѣ военноплѣнни варвари. Наскоро отъ чрѣзмѣрнитѣ данъци биле принудени и свободнитѣ, земледѣлци да се подчинятъ, като колонитѣ, на по̀ богатитѣ земевладѣлци. Въ Мизия развиването на крѣпостното състояние било тъй сѫщо приготвено отъ господството на финскитѣ Българи. Въ България *задлъжителната тлъка* (русск. барщина) въ полза на болѣритѣ сѫществовала йоще въ 894 г., значи йоще тогава, когато другитѣ славянски племена се занимавали само съ обработване на земята (стр. 168). Въ X ст. богомилитѣ проповѣдвали, че човѣкъ не е задлъженъ да работи на своя господинъ и много възставали противъ задлъжителната тлъка.

Барщината е тлъкашно работение отъ селянитѣ на господина, въ земята на когото тѣ живѣятъ. Крѣпостното състояние е единъ видъ ограничено робство. Крѣпостнитѣ селяни се намирали къмъ своя господинъ въ зависимость която ограничавала личната имъ свобода. Прикрѣпенитѣ къмъ земята крѣпостни лица нѣмали право споредъ закона да се мѣстятъ отъ едно мѣсто на друго.

Послѣ паданието на България въ 1018 г. византийскитѣ наредби все повече се укоренявали; обаче, йоще въ XIII ст. имало въ юго-славянскитѣ земи много свободни хора, които по своя воля можали да мѣнуватъ своето мѣстожителство. Тогава земята била много рѣдко населена, за това свѣтскитѣ и духовнитѣ владѣлци се грижали не само да придобиятъ за своитѣ владѣния поселенци, но и да ги прикрѣпятъ къмъ земята. Наскоро захванали самитѣ князове да подаряватъ на мънастиритѣ и болѣритѣ цѣли села заедно съ населението; поселенцитѣ макаръ да се вдворявали въ тѣзи земи съ извѣстни усло-

ваи, и при това доброволно, но не можали слѣдъ туй за зая-
вятъ никакво съпротивление. Въ Сърбия йоще въ 1322 г. съ-
сѣдитѣ се карали зарадъ колониститѣ, като зарадъ вещи; п
нѣкога цѣли семейства се жертвовали на мънастиритѣ „на вѣ
ки вѣковъ.“ Въ българскитѣ документи ний срѣщаме, че, напр
въ 1347 г. Орѣховския мънастирь придобилъ земя заедно с
жителитѣ и че царь Шишманъ въ 1378 г. въ селото Градеч
ница подарилъ на Рилския мънастирь попъ Тудора съ дѣцат
и всичкия му родъ и Петра Теодосова съ братьята му [69]). П
тоя начинъ на всичкия полуостровъ господствовалъ закона н
Юстиниана, до като Турцитѣ въвели въ сила корана, кой
различава само вѣрни и невѣрни.

Разликата между *парикъ* и *отрокъ* не е установен
Нѣма съмнѣние, че парикъ и *πάροικος* означаватъ една и с
ща дума; но до сега йоще не сж се съгласили относител
значението на думата отрокъ, която често се срѣща и въ Сър
бия. Даничичъ го счита за общо изражение на всички несв
бодни классове.

Византийския, българския и сръбския крѣпостний н
родъ не билъ никакъ робъ, той ималъ свое собственно иму
ство и своя собственна земя; само че нѣмалъ право да я с
тави. Въ XIV сг. като уловяли побѣгналъ сръбски несвободе
селянинъ дамгосвали го по лицето. Запрѣтено било да се пр
дава, подарява или да се пуща на воля парикъ безъ земя
която той е обработвалъ. Неговитѣ обязанности по отношен
къмъ господина му, които се изражавали въ извѣстно число р
ботни дни, или въ плащание веществено даждие, се устан
вявали твърдѣ разнообразно, споредъ обичаитѣ, договоритѣ

---

[69]) Ср. проф Т. Зигель, Законникъ Стефана Душана, С.-П
1872. I, 21, 142. Драгоцѣнни забѣлѣжки се съдържатъ въ соч.
д ра V. Frühauf'a: Právní poměry a pûvod kolonûv se zvlástuim ob
dem na Jihoslovany v stredověku, Památky, dil V. (1863) 64. M
treuil, Hist. du droit byz., Paris 1847, III. 52 сл.

законоположенията. Въ Сърбия меропса ималъ право да се оплаче на сѫда отъ своя господинъ, ако ще да бѫде и самъ царя, когато послѣдния изисквалъ отъ него нѣщо повече, отколкото допуща закона.

Нито духовния санъ, нито военното звание не избавяли подданницѣ отъ крѣпостна зависимость. Крѣпостнитѣ священници биле собственность на своя господинъ, съ условие, че ще получаватъ отъ него прихрана; само епископитѣ се ползовали съ пълна свобода. Въ България срѣщаме подвластни попове на мънастирскитѣ имѣния въ Вирпинъ, Орѣхово и Рила.

Технитари наричатъ въ единъ орѣховский документъ занаятчиитѣ (*τεχνίτης*); въ стара Сърбия тѣ се наричали *майстори*. Йоще тогава на Балканския полуостровъ имало население, което се занимавало исключително съ занаяти.

Южнитѣ Славяни имали и раби (старославянский рабъ, ж. р. раба или рабиня), въ Сърбия, напр., военно плѣннитѣ Татари. Изъ Албания и Далмация йоще въ 1459 г. испращали раби (вѣроятно християни) въ Италия [70]).

Въ България, както и въ Византия, заедно съ крѣпостнитѣ имало и свободни поселенци, главно на балканскитѣ и родопскитѣ височини.

15) *Областно управление.* Старо-славянското жупно управление се удържало въ България, разбира се съ грьцки названия, до самото падание на българското господарство. Царството било раздѣлено на окрузи, при което въ всѣкий имало по единъ градъ или крѣпость, гдѣто се съсрѣдоточвали чиновницитѣ и духовенството. Обаче, въ XIII и XIV ст. округа не се наричалъ жупа, както въ Сърбия, Хърватско, Бохемия и у полабскитѣ Славяни, а – область, или по грьцки, *хора* (*χώρα*) [71]).

---

70) Зигель 129. Макушевъ, Варшава, Универс. извѣстия 1871 г. № 6, стр. 13.

71) Гл. § 3, думитѣ *жупа, жупань* не се срѣщатъ въ българскитѣ грамоти отъ XIII и XIV ст., напротивъ, често въ другитѣ многочисленни паметници. Ср Miklosich, Lex. palaesl.

Леунклавий разказва, споредъ турскитѣ хроники, че въ царството на Шишмана имало 30 или повече крѣпости и укрѣпени градове; да ли тѣ сѫ биле заедно съ това и централни пунктове въ областитѣ, — не може да се рѣши.

Народа билъ задлъженъ да испълнява дворцовитѣ и градскитѣ повинности. За градскитѣ повинности ний имаме нѣколко свидѣния отъ вирпинския хрисовулъ. Всичкия народъ въ града и околноститѣ му билъ задлъженъ *„градъ зидати"* и *темницу блюсти.*" Градската повинность за правяние на крѣпость (срьбс. *зидание града*), която се срѣща тъй сѫщо у Харватитѣ, Сърбитѣ, Чехитѣ, Поляцитѣ, полабскитѣ Славяни, даже въ нѣкои византийски грамоти (*καστροκτισία* [73]), ясно се обяснява въ Душановия законникъ: „гдѣ се градъ обори или кула, да го направи граждань тогази града и жупа што есть предѣли того града" (ако се повреди негдѣ крѣпость или кула, то жителитѣ отъ крѣпостьта и принадлежащата жупа, се длъжни да ги направятъ). Регулярна стража на жупната крѣпость денѣ и нощѣ ний срѣщаме и въ Сърбия *(градоблюдедение* или *цаконство)* (стр. 156), въ Хърватско, гдѣто даже духовнитѣ лица биле задлъжени да стоятъ на стража, тъй сѫщо въ Полша и Чехия. Освѣнъ това, населението на жупата давало йоще *приплата* (срьб. жупска приплата). Мънастирскитѣ хора биле свободни отъ всички тѣзи повинности. Двор-

---

[72]) Леунклавий 268 привожда 24 имена: Tzeneke (Ченга въ Балкана), Pirauada (Провадия). Madra и Ventzina (Мадара и Венча при Провадия), Diritza, Mitzekia, Iflekia, Gieuskia, Kirbitze, Koresdauicha, Eski-Istambolic (Прѣславъ), Sunni (Шуменъ), Tzernovitza (Чрвенъ?), Mefloutza, Cymenos, Kosova, (Косовча при Шуменъ), Jurgova, Dirnaui (Търново), Nicopolis, Tunaburgos, Zibestova (Свищовъ), Novakesri (Нови градъ при устието на Янтра), Diraca, Silistra. Имената сѫ много изопачени.

[73]) Miklosich et Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, IV. 3. 352 (XIII ст.). Грамоти на русския светогорский мънастиръ. Киевъ 1863 г. 174 (1354).

цовата повинность [74]) била у всички Славяни тежка и многообразна. Когато царя обикалялъ страната, то болѣритѣ и калугеритѣ, гражданитѣ и селянитѣ биле длъжни да го придружаватъ отъ едно мѣсто на друго и да даватъ нему и на неговата свита ѣдение и квартира. Приноещуване се наричало въ Сърбия и България *приселици*. Прѣминаванието на многочисленнитѣ челяди, кучари, соколници и орѫженосци, които искали хлѣбъ, кокошки, вино, месо, зобъ и др., било много утегчително. Въ Чехия названието на княжеската челядь holota (старослав. глота, тълпа) получило значение на ругателна дума (сволочь).

Друга дворцова повинность било работението въ царскитѣ имущества. Споредъ вирпинската грамота народа билъ задлъженъ да оре, да коси и копае лозьята. Римския хрисовулъ (1379) запрѣщава на чиновницитѣ да вcovematъ „на работѫ" мънастирскитѣ хора, тѣхнитѣ работници, коньe и волове (завгаре енгарепсати—*ζεῦγος ἀγγαρεύειν*). Сърбскитѣ грамоти споменуватъ за орание, жатва, връшидба, косение, като за „царско роботение."

Главния чиновникъ въ жупата се наричалъ първоначално у Българитѣ и Сърбитѣ, тъй сѫщо както и у Чеситѣ, полабскитѣ Славяни и Хърватитѣ *жупонъ*, това старо название, въ XIII и XIV стол... било замѣстено съ грьцкото *кефалия* (*κεφαλάδες*, *κεφαλῶται*, capitanei). Въ една грамота отъ 1347 г. кефалиитѣ се наричатъ *хоры тѫ дукы* (*δοῦξ τῆς χώρας*.). Кефалията обикновенно отъ болѣрско потекло, въ качество на царский прѣдставитель, испълнявалъ сѫдебната власть и се грижалъ за общественната безопасность.

Чиновницитѣ на жупата се наричали *владѫщи* или както въ Сърбия и Босна, *владалци*. Грамотитѣ отъ XIV ст.

---

[74]) Да не работаіѫтъ въ царинѫ никоіѫ работѫ. Safarik Pam. 23. За жупната организация глед. Herm. Jirecek, Slovanské právo. Praha 1863.

33.

споменуватъ „всѣхъ болѣръ и работникъ царства ми, великихъ и малыхъ“, на които царя повѣрявалъ събиранието на данъка и администрацията (съдржати въсѣкыя работи царства ми). Въ четире запазени мънастирски документа се споменуватъ 20 длъжностни лица, които носятъ отчасти славянски, отчасти грьцки названия.

Кастрофилакъ (*καστροφύλαξ*), а вѣроятно и катепанъ (1347 *κατεπάνω*, capitaneus) биле началници на крѣпостния гарнизонъ. Други военни лица биле; *примикюръ* (*πριμικήριος*), *алагаторъ* (*ἀλάγη*—ескадронъ) и десетникъ. Единъ отъ по главнитѣ чиновници билъ, както и въ Сърбия, *севастъ* (*σεβαστός*), който испълнявалъ сѫдебната власть; сѫдия (judex) се споменува на редъ съ него чакъ кадѣ 1348 г. Вирпинската грамота споменува князь. Въ Сърбия наричали князь селския кметъ, или търговския сѫдия, или събирателя на даждието. *Ватахъ* [75]) и *попштикалъ* (?), които се срѣщатъ въ сѫщия паметникъ завѣдвали и сѫдебнитѣ и финансовитѣ дѣла. На чело на данъко-събирателитѣ, които при Шишмана III се наричали *перпираке*, стоялъ въ Сърбия и България *прахторъ* (*πράκτωρ*); даждието въ натура събирали *житари* (жито), винари (вино), *десеткаре*—десетата часть отъ меда, овцьетѣ и свинитѣ, *сѣнари* (сѣно), *митари* и, може би, *подохатори*. Писаритѣ (виз. *ἀπογραφεύς*) описвали земитѣ за събирание даждията. Въ XIV ст. се появяватъ йоще слѣдующитѣ чиновници на царя: находници (пратенници) *побирчии* (бирници?), градари, (градинарь [76]) и *варничи* или *варари*.

16) *Събори*. Споредъ запазенитѣ оскудни извѣстия голѣмитѣ и малкитѣ болѣри духовенството съ патриарха на чело, епископитѣ и игуменитѣ се събирали, подъ прѣдсѣдателството на

---

[75]) Ватажка—старей у Гоцулитѣ въ Карпатитѣ. Глед. Cas cesk. musea 1838, 491. Wataha и watacha по старо-полски значило сьюзъ, общество. Русск. ватага означава дружина (артель) у волжкитѣ рибаци.

[76]) Вирпинската грамота. Въ витошката Saf. Pam., 2 изд. 104. редъ 6, чети градари вм. ердари. Думитѣ *подвода* и *падалище*, които *се срѣщатъ*, вѣроятно сѫ неправилно приведени.

царя и князоветѣ, на *съборъ*. Извѣстнитѣ намъ събори се прѣдназначавали за избирание царь и искоренявание ереси. Споредъ аналогията съ сърбскитѣ *„сбори“*, може да се заключи, че българския съборъ издавалъ и закони, учрѣждавалъ епископства, избиралъ епископи и т. н. Точни извѣстия имаме само за три събора, които се събирали за осѫждание на богомилитѣ и другитѣ еретици,—единъ въ 1211 г. и два около 1350—1355 г. г. На съборитѣ биле избрани царьетѣ: Константинъ, Михаилъ Бдинский и Александръ [77]).

17) *Права* и *закони*. До сега йоще не е откритъ българский законникъ, подобно срьбския законникъ на царь Душана, хървагския винодолский статутъ, Русската Правда, полския вислицкий статутъ или чешкия Jus Conradi. Но въ паметницитѣ се срѣщатъ дири отъ онѣзи старо-славянски народни обичаи, които йоще и сега сѫ навсѣкждѣ въ употрѣбление у народа отъ Истрия до Марица [78]). Най старъ славянский обичай била солидарната отговорность на селото за всички извършенни въ неговия окрѫгъ прѣстѫпления въ случай, че самия прѣстѫпникъ не се намѣри (круговая порука у Русситѣ). Въ такива случаи селата плащали *глоба*. Забѣлѣжително е ограничението на тоя институтъ въ вирпинската грамота: „глоба не трѣбва да се взема отъ селата, а единственно отъ виновнитѣ и именно по сѫдебенъ редъ“ [79]). Тука византийската гледна точка на личната отвѣтственность испѫдила старото славянско понятие за правото. Да ли е било това исключение само за Вирпинския мънастирь, или е билъ обичай, който е проникналъ въ Македония, като страна най повече достѫпна на византий-

---

77) *Επεὶ δὲ ἔρημος ἐπαναλείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο.* Acropolita cap. 73.

78) Глед. голѣмия сборникъ на В. Богишича, Zbornik sadasnjih pravnih obicaja u juznih Slovena. I. Zagreb 1874.

79) Saf. Pam. 26. Ср. Зигель I, 220.

скитѣ възрѣния, за съжаление, това йоще не е разрѣшено. Обществената поржка се е запазила въ цѣла България. Къмъ българскитѣ наказания принадлежали *враждата* за убийство (сърбск. вражда, старочешк. глава), която се наричала йоще въ XIV ст. по грьцки *фунъ* (φόνος); послѣ *разбой* за грабежъ, извьршенъ вжтрѣ въ общината; сетнѣ наказание за крадение конье и едръ добитакъ, което се наричало въ XIII ст. (както и въ Сьрбия) *конска вражда*, а въ XIV ст.—*конский тать*. Наказанието за *врачувание* въ витошката грамота е много тьмно; ний ще споменемъ само за постановлението на Душана, споредъ което всѣко село, гдѣто магйосницитѣ извадятъ изъ гроба трупъ и го изгорятъ, трѣбвало да плати вражда [60]). Тѣзи глоби събирали севаститѣ и прахторитѣ (метахати, *μετέχειν, ἔχειν μετοχήν*).

Другий единъ юридический термимъ се срѣща въ вирпинската грамота *потка* (тъй сжщо и по старо-срьбски) наказание за *пàша* въ чужда ливада, нива или лозе.

Заедно съ това неписано обично право, сжществовали йоще и написани закони, а именно въ договоритѣ съ чуждестранцитѣ и въ привилегиитѣ на болѣритѣ и мънастиритѣ. Сърбскитѣ и босненскитѣ паметници е издалъ Миклошичъ въ „Monumenta Serbica“ (497), Медо Пуцичъ изъ архива на Дубровникъ (442), безъ да смѣтаме распрьснатитѣ по журналитѣ и описанията на пжтешествията. Вѣроятно е имало много и български документи; обаче, до сега сж опубликовани само седемь (стр. 475). Архимандрита на Вирпинския мънастирѣ прѣдставилъ на царь Константина цѣль архивъ хрисовули отъ българскитѣ царье Романа, Петра, Калояна, Калимана, грьцкитѣ императори Диогена, Никифора, Алексѣя, Мануила, Теодора Ласкариса, Исаака, Ватацеса и сърбския великий жупанъ Неманя-

---

[60]) *Разпустъ* въ орѣховския и витошкия актъ означава наказание (глоба) за напущание между мжжъ и жена, което принадлежи къмъ цьрковнитѣ доходи.

Сега мънастиря се е изгубилъ заедно съ своя архивъ. Орѣховския мънастиръ тъй сжщо ималъ хрисовули (богоначьртана писмене) отъ старитѣ царье. Царь Шишманъ III видѣлъ въ Рилския мънастирь грамоти отъ Асѣня II, Калимана I и „всички български царье, негови прадѣди и родители.“ Сега е извѣстна само грамотата на Шишмана. Въ сърбскитѣ мънастири основнитѣ грамоти често се писали въ видъ на надписи на стѣната; въ България до сега не се е открило подобно нѣщо.

Грамотата се наричала на българския канцеларский езикъ хрисовулъ (*χρυσόβουλλον*) *златопечатана дума* (*χρυσόβουλλος λόγος*); царския указъ тъй сжщо се наричалъ по грьцки оризмо (*ὁρισμός* [81]). Най стария отъ запазенитѣ актове е привилегията на Добровничани отъ Асѣня II, която се отличава съ своя много простъ слогъ. По сетнѣшнитѣ документи сж писани съ византийский накитенъ (цвѣтистъ) езикъ; тѣхния формуляръ даже съвпада съ византийския образецъ. Слѣдъ надутото въвеждание иде прѣброяванието на даровета и правата; а въ края се прибавя най страшно заплашване на оня царь, който посмѣе да наруши тѣзи дарове; на него ще тежни Божия гнѣвъ, проклевание отъ Божия Матерь, Апостолитѣ, 318 Никейски отци и покровителя на мънастиря, той да бжде равенъ съ Иуда и Ария. Подписа на царя е пъленъ съ титли и съкращения и е написанъ съ чървено мастило. Печата на рилския хрисовулъ е срѣбьренъ и позлатенъ; на едната страна е изобразенъ царя, на другата св. Иоаннъ Рилский.

Въ българскитѣ цьрковни закони имало много свѣтски постановления; тъй като всички тѣзи, бидейки отъ грьцко потекло, често се допълняли съгласно нуждитѣ на мѣстното употрѣбление, тѣхното съдържание заслужва голѣмо внимание. Най старий такъвъ сборникъ е „Българската Кормча,“ обработена

---

[81]) Шишманъ (1378): «Благоизволи царство ми даровати благообразное и всенастоѩщее сіе *златопечатлѣнное* слово царства ми» Дава царство ми оризмо си: Асѣнь II. Да сж свободни по оризмо царства ми. Шишманъ 1378.

по Номоканона на Иоанна Схоластика, може би, при участиет на Методия (ржкоп. отъ XIII ст. въ Румянцовския музей). В 1262 г. деспотъ Святславъ испратилъ на киевския митрополит Кирилла III копие отъ сборникътъ на църковнитѣ закони, кой то заключавала въ себе си най новата рецензия на Фотиеви Номоканонъ съ коментарии отъ Аристина и Зонари (живѣли в XII ст.). Оригинала той получилъ отъ търновския патриархъ Интересна е забѣлѣжката на Святслава, че св. отци постано вили, щото тоя „Занора“ трѣбва да бжде въ всѣко царство са мо по единъ екземляръ и да се пази въ събора; при това Свят славъ молилъ да не го прѣписватъ [81]). Южнитѣ Славяни зна ли и свѣтскитѣ византийски закони, напр. компиляцията от еклогитѣ на императора Левъ и Константина [83]).

18) *Финанси.* При царь Самуила българския земледѣ лецъ, койтоималъ единъ чивтъ волове, плащалъ всѣка годин по една мѣрка просо и жито и едно крондилче (гърне) вино Императоръ Василий, слѣдъ завоеванието на страната, оставил въ сила сжщото това дажцие. Но когато събирателитѣ на да нъка искали да промѣнятъ даждието въ натура на пари, тог ва избухнала революцията на Деляна. Въ Сърбия плащали даж дие въ натура или съ пари даже дворянитѣ, и ако нѣкой о ставалъ дълженъ, задържвали го въ царския дворъ, до като з плащалъ двойно. Често даждието се плащало изобщо отъ вси ката община, тъй като, напр. йоще въ X ст. Согудатитѣ Драговичитѣ при Солонъ владѣли земята изобщо и я дѣли отъ врѣме на врѣме по между си за обработване [84]).

Въ вирпинския хрисовулъ се прѣброяватъ слѣдующи даждия: *волоберщина* отъ всѣкий чивтъ волове; *кошарщи* вѣроятно това е старосрьбската „травнина, плата за паша

---

[82]) Ср. Jagic. Starine VI. (1874) 62.

[83]) R. Hube, O znaczeniu prawa rzymskiego i rzumrko-byz tinskiego u narodów slowianskich. Warszawa 1868, 11.

[84]) Ср. Frühauf, Zrízení bernicné v rísi rímské a byzantins Památky V. (1863) 155—162.

царската земя (отъ кошара); *димина* (сжщо и по срьбски, визан. *καπνικόν*) даждие на куминъ или огнище; *наметъкъ* (сжщо и въ Сърбия) даждие отъ жито, вино и медъ. Въ всичкитѣ хрисовули отъ XIII и XIV ст. се споменува *десетъкъ* отъ свиньетѣ, овцьетѣ и меда, което се срѣща и въ Сърбия, Молдовия, Влахия и Гърция [85]). Орѣховската грамота споменава *митати*, даждие за кжщьята (*κατάθεσις μιτάτου*).

Митото се наричало *кумеркъ* (commercium), както у Византийцитѣ (*κουμμέρκιον*) и до сега йоще у Турцитѣ. Добровничанитѣ не плащали мито нито въ проходитѣ (клисуритѣ), нито прѣзъ рѣкитѣ, нито на мостоветѣ, на пжтищата и при градскитѣ врата. Венецианцитѣ плащали споредъ договора отъ 1352 г. de comerchio 3 % и въ пристанищата на голѣмитѣ кораби по два, а на малкитѣ по единъ перперъ alborazzo (arboragium); Генуезцитѣ споредъ договора съ Иванка въ 1378 г. плащали 1 % при внасение, 1% при изнасение, 2% при транзитъ. Вирпинския хрисовулъ споменува мито *мостнина* (мито на моста) и *броднина* (мито за минавание прѣзъ рѣка); послѣднята въ 1387 г. вече се нарича по грьцки диавата (*διαβατικόν*). На панаиритѣ и пазаритѣ (фароси) сжщо налагали даждия.

Углавната глоба тъй сжщо съставлявала значителенъ доходъ. За нарушение владѣнията на мънастиритѣ при Константина плащали глоба 6 перпера; чиновникъ, който извършвалъ нѣкое дѣйствие несъгласно съ мънастирскитѣ привилегии, плащалъ въ *димосията* (*δημόσιον*, fiscus) глоба една златица (жълтица).

19) *Паритѣ*. Подробни свѣдѣния за старо-българскитѣ монети ний срѣщаме въ търговския договоръ на Венецианцитѣ съ царь Александра въ 1352 г. [86]). *Перпера* (*ὑπέρπυρον*)

---

[85]) *Χοιροδεκατία* и *δόσις μελισσονομίου*. Acta graeca IV. 352. Йоще и сега въ Турция.

[86]) Ljubic, Mon. III. 247.

билъ златна монета тежка $16^2/_3$ карата [87]); *златицата* въ вирпинската грамота, вѣроятно, е сжщата. Обикновенната срѣбърна монета се наричала *грошъ* и се дѣлила на 6 *аспера*. Една перпера имала 6 гроша и 5 аспера. Имало и мѣдни монети, които често биле вдлъбнати. Не е намѣрена йоще нито една монета, която да се относя къмъ 1018 г. Монетитѣ на търновскитѣ царье сж направени по византийский образецъ съ исключение монетитѣ на Михаила Асѣня, които сж копирани отъ венецианскитѣ и иматъ латински надписи (Michael Asenus imperator); Срацимиръ тъй сжщо ги правилъ по венецианский образецъ. Надписитѣ заключаватъ въ себе си въ повечето случаи монограмми, които мжчно се разбиратъ. Проф. Любичъ описалъ въ своята югославянска нумизматика 224 монети, които, съ исключение на 12 мѣдни, всички сж срѣбърни и сж направени отъ 8 царя [88]). Отъ 12 царя, отъ които нѣкои, както Калоянъ, Константинъ и Александръ, управлявали дълго врѣме, не е намѣрено до сега нито една монета. Въ самата България йоще не сж събирали славянски монети; па и западнитѣ събирания, вѣроятно, заключаватъ въ себе си много български екземпляри, досега неизвѣстни.

20) *Селско стопанство.* Извѣстия относително това се срѣщатъ въ актоветѣ, гдѣто се прѣброяватъ „*стаси* (*στάσις*, владѣния) и прилежания“ на мънастиритѣ и се описва тѣхния

---

[87]) Миятовичъ се опитвалъ въ 1869 г. въ своето съчинение за старо-сьрбскитѣ финанси (Гласник 25, 198—207), да докаже, че перпера е била само броителна единица, и че тогава нѣмало йоще сръбски златни монети. Първитѣ старосрьбски монети отъ царь Душана, по число 4, биле въ 1874 г. донесени отъ Призренъ въ Бѣлградъ, гдѣто самъ автора ги е видѣлъ въ митрополията и у д-ра Янка Шафарика. Нови четире златни монети (отъ Милушина, Душана, Влакашина и Лазаря) сж описани неотдавно отъ Стояна Новаковичъ, въ бѣлградската «Отачбина» 1875.

[88]) Sime Ljubic, Opis jugoslavenskih novaca. Zagreb 1875. На I—III табл. 60 български монети отъ Асѣня I, Петра, Асѣня II, Мих. Асѣня, Святслава, Михаила Шишманова, Срацимира и Шишмана. Ср. тъй сжщо срьбс. нумиз. Я. Шафарикъ, Гласник III. табл. 8.

синоръ (*σύνορον*) или *межда*. Селата, както и въ Сърбия се наричали йоще *селиште*, распрьснатитѣ кжщья—*заселки*. По рѣкитѣ имало *млини*, *воденици*, *жрьнки* или *мѣсто* на жрънчани (*μυλών*, pistrinum). Добрѣ извѣстната по срьбскитѣ паметници дума *катунъ*, което означава овчѣрска колиба, се срѣща въ вирпинската грамота; йощи и сега има въ Балкана при Котелъ село Катуништа [89]).

Обработенитѣ полѣни се наричали *нива* или *нивие* [90]). *Градинитѣ* се наричатъ йоще врьта (врътъ) и врътожади или както въ Сърбия, по грьцки *периволъ* (*τὰ περιβόλια*) и *кипурия* (*κηπούριον*). Отъ овощнитѣ дървета се споменуватъ вишни (чрѣшовени, Вирп.) и орѣхови (орѣшие 1347). Лозята у Българитѣ и Сърбитѣ водятъ своето начало йоще отъ римското винарство. *Ливадата* (*λιβάδιον*) се наричала у всички южни Славяни йоще *сѣнокосъ*. *Пашиштата* се раздѣляли на зимни (зимовиште) и лѣтни (лѣтовиште). Голѣмитѣ чърди едъръ добитъкъ, стада, овци, кози и свини съставлявали значителна часть отъ народното богатство. Цариградскитѣ Латинци, които се появили въ 1206 и 1207 г. г. въ областитѣ на Стара-Загора и Ямболъ, видѣли тамъ голѣми стада биволи, волове и дребенъ добитакъ. Въ срѣднитѣ вѣкове процвѣтавало коневъдството главно за военни цѣли; напр. влашкитѣ овчѣри пасли съ стотини кобили, които принадлежали на сърбскитѣ мънастири. Заградена гора у старитѣ славянски обитатели на полуострова се наричала *забѣлъ*; думата *браница*, както въ памет-

---

[89]) На срѣдневѣк. грьц. езикъ *κατοῦνα* supellex, impedimenta, sarcinae militares, tentoria, castra, interdum domus. *Κατουνοτόπιον* locus castrorum, castra domicilium, locus in quo quis habitat, *κατούνεμα* domicilium. Du Cange, Gloss. mediae graec. По албански *катунть* значи градъ, село.

[90]) Царь Святславъ спасилъ веднаждъ Цариградъ отъ гладъ съ голѣмъ привозъ жито. Пшеницата често се държели въ ями (куии). Въ 1189 г. крьстоносцитѣ намѣрили при Пловдивъ закопано въ земята жито. Неотдавно намѣрени въ исполински гърнета просо между развалинитѣ на срѣдневѣковнитѣ укрѣпени сгради (Захариевъ 63).

ника отъ 1347 г., означава по български и сега гора, гдѣто сѣкать дърва и горятъ въглища.

21) *Търговия.* Както у всичкитѣ други славянски народи и у Българитѣ чуждестраннитѣ търговци се наричали гости [91]). Най усърдно посѣщавали България Дубровничанитѣ, които придобили въ съсѣдната Сърбия и Босна значително влияние и богатства. Тѣ получили голѣми привилегии отъ Асѣня II и сина му Михаила Асѣня. Венецианцитѣ поддържали приятелски сношения съ царьетѣ Святслава и Александра; обаче имали съ България пò малко работа, отколкото съ Сърбия и Византия. Въ градищата на Понтъ и въ устията на Дунава търговията била повече въ ръцѣтѣ на Генуезцитѣ, които господствовали въ Кърѫмъ и на Черното море. Търговцитѣ на тѣзи три нации, всички католици, имали въ всичкитѣ голѣми градища свои *лоджии* и църкви и живѣли тамъ съ жени, държанки, дѣца и роби [92]). Тѣхнитѣ прѣдставители прѣдъ властьта на мѣстного правителство, а тъй сѫщо и тѣхнитѣ сѫдии, още въ онова врѣме се наричали *консули;* венецианския консулъ живѣлъ въ Варна, Генуезскитѣ—въ пристанищнитѣ градове [93]). Що се касае до правата на тѣзи търговци, то въ договора съ Венецианцитѣ и Генуезцитѣ било установено, че нито синъ отговаря за бащата, нито бащата за сина. Ако да умиралъ Добровничанинъ даже въ единочество, то и да остави и да остави завѣщание, всичкото му имущество се прѣбирало отъ чиновницитѣ и се прѣдавало на упълномощения отъ добровнишкия князь. Тъй сѫщо постѫпвали и съ наслѣдството на Венецианцитѣ. Генуезцитѣ, споредъ договора съ Иванка, имали

---

[91]) Любовнымъ всевѣрнымъ гостемъ царства ми. Асѣнь II.

[92]) Cum uxoribus et concubinis et liberis ipsorum etiam naturalibus. Договора на Генуезцитѣ съ Иванка въ 1387. По поводъ държанкитѣ на латинскитѣ и нѣмскитѣ търговци въ Босна се оплаквали въ 1373 г. (Rad. VIII. 134).

[93]) За срѣдневѣковната вѫтрѣшна търговия на полуострова вж. глед. прѣкраснитѣ изслѣдования по историята на сърбс. търговия отъ Миятовича. Гласник 23, 27, 28.

право да износятъ всѣкакви стоки (съ исключение на храна въ врѣме на гладъ). Злато, срѣбро, бисеръ и други драгоцѣнности (perlae veraces et jocalia) се изнасяли безъ мито. Въ случай на война тѣ имали право безпрѣпятственно да си износятъ стокитѣ въ течение на единъ мѣсецъ, сольта и корабитѣ —въ продължение на шесть мѣсеца. За отечественнитѣ търговци имаме двѣ извѣстия. Въ договора на Михаила Асѣня съ Добровничани (152 г.) било опрѣдѣлено, че българскитѣ търговци иматъ право да сѣдятъ въ градъ Рагуза (слав. Дубровникъ), безъ да плащатъ мито при вратитѣ, на моста, прѣзъ рѣката, и да износятъ оттамъ злато, срѣбро, дрѣхи, злато-тькани материи и въобще всѣкакви стоки; само за изнасяние жито се изисквало разрѣшение отъ княза. Римския хрисовулъ (1378) дава право на мънастирскитѣ хора свободно и безпрѣпятственно да търгуватъ по всичкото господарство.

Отъ мѣркитѣ за дължина се споменува (въ легендата на св. Михаила отъ Потука) *лакъть* и *сажьнъ*. Грьцкото *στάδιον* се наричало по български *пьприще*.

22) *Пжтища* (пжть или *дромъ δρόμος*). Главнитѣ посоки на пжтищата твърдѣ малко сж се измѣнили отъ епохата на Римлянитѣ до настояще врѣме. Стария търговский пжть отивалъ изъ Цариградъ на Одринъ, Пловдивъ, София и Нишъ въ Бѣлградъ. Другий разработенъ пжть се отдѣлялъ отъ Трояновитѣ врата, отивалъ прѣзъ Самоковъ, Дупница, Кюстендилъ въ Скопие, а оттамъ къмъ Адриатическото море, или прѣзъ Албания на Шкодра и Баръ (Антивари) или Катарро, или прѣзъ Сърбия на Рагуза или Спалото. Отъ Балканскитѣ проходи въ врѣме на Търновското царство най главенъ билъ Шипченския; но и другитѣ проходи както на западъ,—Етрополския и Троянския, така и на истокъ—Сливенския, Котленския, Чалькавакския и Айтошкия, имали търговско и стратигическо значение [84]).

---

[84]) Dr. Konst. Jos. Jirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und bie Balkanpässe. Prag 1877.

Що се касае до скоростьта на пѫтуването, то Александръ съ войската въ 1333 г. отишелъ за петь деня отъ Търново въ Росокастронъ. За пѫтувание отъ Цариградъ до Пловдивъ се изисквало въ XIII ст., както и въ XVII, 9 деня [95]). Стокитѣ се транспортирали съ товарни животни; думата *керванъ* се срѣща въ добровнишкитѣ актове йоще въ 1398 г.

23) *Мореплавание* За плаването по нижната часть на Дунава въ онова врѣме почти нищо не е извѣстно. Споредъ рускитѣ лѣтописи, авантюриста Иванъ Берлядникъ съ Печенегитѣ обралъ въ 1159 г. двѣ *кубари* (кубара, *κουμβάριον*, дългъ корабъ) на Дунава и направилъ на галичското риболовство (сега Галацъ) голѣма вреда. Кантакузинъ заплашвалъ царь Александра въ 1341 г. че ще испрати изгонения Шишмана II на триери по Дунава въ Видинъ [96]).

Военното дѣло. Българската война се състояла отъ болѣрското опълчение и царски наемници. Царь Петръ прѣдложилъ въ 1189 г. на императора Фридриха I противъ Византийцитѣ спомагателна войска отъ 40000 Българи и Кумани, която вслѣдствие присъединяването на Сърбитѣ станала до 60000 [97]). Когато Латинитѣ обсаждали Цариградъ, Калоянъ искалъ да имъ помогне съ 100000 души войска. Въ юний 1206 г. Калоянъ стоялъ въ Тракия съ 40000 души кавалерия отъ Българи и Кумани и „безчисленна пѣхота“. При Пловдивъ въ 1208 г. се сражавали 33,000 души въ 36 корпуса, при Кюстендилъ въ 1330 г. (споредъ Никифора) 12,000 Българи и 3000 татарски наемници, при Айтосъ въ 1333 г. 8000 Българи и 2000 Татари. Тогавашнитѣ войски въобще не биле многочисленни; Турцитѣ най-напрѣдъ захванали да изваждатъ на бойното поле многочисленни войски.

Чуждестраннитѣ наемници се събирали отъ варварскитѣ скиталци или отъ Франкитѣ; първитѣ се цѣнили за тѣхното

---

[95]) Villchardouin ed Wailly, p. 205 Hadzi Calfa.
[96]) Ипатьевская лѣтопись. Спб. 1843. 83. Stritter II- 856.
[97]) Ansbert 44, 53.

мжжество и стрѣляние изъ лжкове, вторитѣ—за тѣхната опитность въ военното дѣло. Куманитѣ биле въ войската на всички Асѣневци. Татарскитѣ стрѣлци изъ лжкове служили у князь Шишмана Видинский [98]) и у царьетѣ Михаила и Александра. Франкитѣ се срѣщать при Асѣня II [99]). Мартинъ, командира на 300 облѣчени въ ризници кавалеристи, бивши на служба у царь Святслава, билъ, както показва и самото име, Латинецъ [100]). Италианскитѣ и нѣмскитѣ кондотьери се срѣщатъ често въ XIV ст. въ сръбскитѣ и византийскитѣ войски.

Интересни свѣдѣния за въоржжванието на войницитѣ даватъ образитѣ на ватиканския кодексъ стара-българския прѣводъ на манассийната хроника; той се относя къмъ втората полвина на XIV ст. [101]). Шлемоветѣ или имали видъ на полукълбо и биле украсени на върха съ пера, или покривали главата отъ темето до плещитѣ, като оставяли само лицето открито, или биле като кржгли кожани и заострени шапки. Пò рѣдко се срѣщатъ на изображенията ризници. Краката имъ биле обути въ високи кавалерийски ботуши, тъй като повече се бияли на коньe. Коньетѣ имали юзди (гемове), сѣдла и стремена (зингии). Щитоветѣ биле или кржгли, или длъгнести, заострени на горѣ и на долу. Князоветѣ и болѣритѣ носили кожуси и шапки отъ зырдави. За нападателни оржжия имъ служили копия, мечове (мѣчъ) и стрѣли, които конника държалъ отстрани въ паласка (тулъ). Франкския лѣтописецъ Henri de Valenciennes говори, че Българитѣ въ битката при Пловдивъ въ 1208 г. имали зелени копия съ дълги чешки желѣзни острини [102]). Сигнали сж давали съ дълги прави тржби.

---

[98]) Даниилъ 117.

[99]) Hopf (85) 253.

[100]) Кантакузинъ у Stritter 813.

[101]) Нѣкои чъртежи у Черткова. Описание войны великаго князя Святслава Игоревича противъ Българъ и Грековъ, Москва 1843. За съжаление, автора не видѣлъ тоя екземпляръ съ разукраситѣ образи.

[102]) Villehardouin ed Wailly (Paris 1872): «uns glaives vers à uns lons fiers de Bohargne». Wailly прѣвожда: «des lances vertes avec des longs fers de Bohêmen».

Съмнително е, че въ смъртната борба на Българитѣ съ Турцитѣ се е употрѣбявало огнестрѣлно оржжие. Първи топъ на полуострова, до колкого е извѣстно, се споменува въ 1383 г. Тогава Венецианцитѣ продали на босненския краль Тврдка една галера и при това като особенна рѣдкость единъ falconus [103]).

Да правятъ военни машини Българитѣ се научили у Византийцитѣ, които много усърдно разработвали тоя клонъ отъ старото римското искуство. Когато Византийцитѣ обсаждали Стрѣза въ Просѣкъ, биле усипани съ камьни и метателни орждия; съ българскитѣ машини управлявалъ тука единъ механикъ, който избѣгалъ отъ Византийцитѣ къмъ възстаналитѣ, по причина, че не получалъ дълго врѣме своето жалование. Много искусенъ въ правението на метателнитѣ и стѣнобитни машини билъ царь Калоянъ [104]). При помощьта на една нова машина той взелъ Варна. При штурма на Дидимотихонъ той даже прѣкаралъ рѣката отъ стѣнитѣ въ друга посока; обаче, макаръ да сж се разклатили стѣнитѣ отъ хвърлението на камьнитѣ, Българитѣ биле отблъснати, когато при помощьта на стълбитѣ искали да вематъ градътъ съ пристжпъ. Въ 1206 г. Калоянъ денѣ и нощѣ бомбадиралъ стѣнитѣ, кулитѣ и кжщитѣ на Одринъ съ камьни, хвърляли съ 33 катапулти. Въ онова врѣме стѣнитѣ и башнитѣ биле разрушени. Слѣдъ смъртьта му това искуство като че било забравено; Акрополитъ упрекава Българитѣ, че не знаятъ да обсаждатъ градоветѣ.

Главната сила на българитѣ била въ планинскитѣ войни и въобще въ партизанската война. Тѣснитѣ проходи на Родопитѣ, Срѣдня-Гора и Балкана погълнали хиляди Византийци, убити отъ стрѣли и камьни. Но Българина и на открито поле можалъ да се сражава прѣвъсходно [105]). Царь Михаилъ (1323

[103]) Acta archivi Veneti ed. Dr. J. Safarik I. 211 Ljubic, Monum. IV. 195.
[104]) Nicetar y Strittes II. 704, 711.
[105]) Извѣстното описание на Никита за военната тактика у Българитѣ и Куманитѣ, въ която главната роля играло престореното бѣгство, по скоро може да се отнесе само къмъ Куманитѣ.

—1330) ималъ въ лагеря си добри скороходци, за да може по скоро да прѣдава своитѣ заповѣди. Ако се изисквало командира да се върне бърже, то му пращали знакъ съ опърлено перо [106]).

Що се касае до военнитѣ права, то въ името на общата вѣра, у Византийцитѣ, Сърбитѣ и Българитѣ дѣйствовалъ законъ, споредъ който никой вънъ отъ битката нѣмалъ право да взема роби или да убива, дозволявало се само да грабягъ неприятелското имущество. Асѣнь II отпусналъ слѣдъ сражението при Клокотница (1230) всичкитѣ прости военноплѣнни. Послѣ битката при рѣка Скафида (1306), гдѣто Воисилъ, брата на Смилецъ, разбилъ царь Святслава, всички военноплѣнни, съ исключение на болѣритѣ, биле тутакси отпуснати. Подирь сражението при Кюстендилъ (1330) Сърбитѣ пуснали, съ исключение на велможитѣ, всички плѣнни Българи, като единовѣрци и едноплеменници [107]). Съвършенно другояче постжпвали съ езичницитѣ Кумани, Татари и др. Грабенията въ българо-грьцкитѣ войски биле жестоки: „Българската плячка“ (*Μυσῶν λεία*) станала у Гърцитѣ пословична. Византийцитѣ изгаряли нивята, унищожавали градинитѣ, опустощавали селата и откарвали стадата. Българитѣ и тѣхнитѣ съюзници имъ отплащалъ съ лихвата заедно, особенно при Калояна.

Отъ българскитѣ полководци най извѣстенъ е Руссина Иванъ, енергиченъ и опигенъ човѣкъ [108]). Въ 1323 г. той билъ комендантъ на пловдивския гарнизонъ, който се състоялъ отъ 1000 български и „алански“ (татарски) кавалериста и 2000 облѣчени въ ризници пѣхотни войници. Негови подчинени офицери биле Аланитѣ Итилисъ и Темиръ и Маджарина Ингсъ.

---

106) *Πτερὸν πυρὶ περιπεφλεγμένον.* Stritter II. 832.

107) За тоя обичай у Византийцитѣ глед. Stritter II. 725, 757, 805, 815, 839. Cantacuzenus I. II. cap. 21, за сражението при Кюстендилъ: *Οὐ γὰρ ἔξεστιν αὐτοῖς ἀλλήλους ἀνδραποδίζειν ὄντας ὁμοφύλους.*

108) Cantacuzenus у Stritter II. 815, 819, 829, 849.

Когато слѣдъ скоропостижната смърть на младия Тертерий II въ България настанала анархия, Андроникъ пò малкий съ князъ Воисила държали Пловдивъ въ обсадно положение четире мѣсеца (1323). Единъ нѣмский майсторъ направилъ на Византийцитѣ дървена кжща на 15 колелета, която събирала въ себе си 100 въоржжени хора; надъ кжщата се издавала кула на петь ката (етажа), въ всѣкий катъ по осемь арбалетника (солдати машинисти). При тржбни звукове исполинското това здание тръгнало къмъ града, и едноврѣменно се упжтила всичката войска. Машината вече стояла при стѣнитѣ на града и отбранителитѣ биле принудени отъ облаци стрѣли да побѣгнатъ, но изведнаждъ кулата попаднала подъ единъ ветъ резервуаръ за вода, покритъ съ гнили обрасли съ трѣва дъски, и се сгрумолясала въ него съ страшно ехтение. Подирь това императора снелъ обсадата — Въ 1328 г. царя поржчалъ на Ивана да нападне неочакванно на Цариградъ (стр. 378). Въ 1333 г. послѣ побѣдата при Росокастронъ той водилъ прѣговори за миръ съ разбития Андроникъ III.

25) *Живота и характера на народа.* Воинственността била главна отличителна чърта за характера на старитѣ Българи, която въ турско врѣме била почти съвършенно изгладена. Българскитѣ наемници се срѣщатъ въ византийскитѣ войски въ Европа и Азия, у Франкитѣ въ Еллада, на неополитанска служба и т. н. [109]). Разбира се, че непрѣкжснатото воевание не можало да облагороди народния характеръ.

За старитѣ облѣкла имаме малко извѣстно, макаръ че може да се допусни, че пò голѣмата часть на сегашнитѣ национални костюми се останали неизмѣнени въ течение на цѣли столѣтия. По тая причина голѣма важность прѣдставлява миниатюрътъ въ една грьцка менология, написана по заповѣдьта на

---

[109]) Херцогъ Гвидо II атинский въ 1304 г. отишелъ съ 900 рицари и 6000 български и влашки конници въ Епиръ. Hopf (85) 365. Български наемници ималъ и Galdo de la Trémouille, владѣтеля на Халандрица въ Морея (1282—1285). Ib. 319.

императора Василия II (967–1025) [110]). Отъ тримата изобразени тамъ Българи двамата сѫ безъ бради, а единa съ брада. Облѣклото на оня, който е отъ лѣва страна се състои отъ калпакъ, кожухъ съ тѣсни ржкави и тѣсни панталони; кожуха е закопчанъ съ седемъ петелки (чапрази), каквито сѫ онѣзи у старитѣ Руссн и сега у Хърватитѣ, Българитѣ и Поляцитѣ. Отъ пояса му виси малъкъ ножъ въ капия, както и сега йоще иматъ обикновение да носятъ всичкитѣ Славяни на полуострова. Стоящия отъ дѣсно тъй сѫщо е въ закопчанъ кожухъ, изработенъ съ шити цвѣтя; всѣкий единъ цвѣтъ се намира въ центра на два концентрични кржга, които до толкова сѫ голѣми, щото два сѫ достатъчни да испълнятъ пространството отъ шията до пояса; ржкавитѣ тъй сѫщо сѫ покрити съ такива кржгове. Костюма на срѣдния е изработенъ съ шити шесто листни цвѣтя. И тримата държатъ въ ржци по единъ мечъ.

На монетитѣ и печатитѣ на царьетѣ и на образитѣ въ ватиканския кодексъ ний виждаме повече брадати лица; обичая да си бръснатъ брадитѣ и да оставятъ само мустакитѣ, освѣнъ поповитѣ, се е водворилъ отъ турско врѣме. Въ 1326 г. Никифоръ Григора видѣлъ при Струмица български стражари въ черно кожано и вълнено облѣкло, въоржжени съ копия и сѣкири. Изображения на български семейства въ пьстри облѣкла се срѣщатъ по стѣнитѣ на многочисленнитѣ запустѣли църкви, но и до сега йоще никой опитенъ археологъ не е вземалъ копия отъ тѣхъ.

Никифоръ видѣлъ въ Струмица на Тройца играющи момци и моми и чувалъ въ врѣме на пжтуванието си херойчески пѣсни. Въ онова врѣме на непрѣкжснатитѣ междуособия и войни българския епосъ, по всѣка вѣроятность, е билъ въ най цвѣтуще състояние; до насъ сѫ дошле само едни откжслеци отъ

[110]) Menologium Graecorum jussu Basilii imperatoris olim editum. Studio et opera Annibalis Tit. S. Clementis Presbyteri Card. Albani Pars II. Urbini 1727, p. 132 ad. 22 Jan.

34.

пѣсни [111]). Има много извѣстия за остатките на езичеството и суевѣрието. Царь Михаилъ подарилъ въ 1338 г. на грьцкия посланникъ единъ простъ металличенъ крьстъ, който Българитѣ почитали за чудесата, които той правилъ йоще въ врѣме на баща му князь Шишмана Бдинский [112]).

Въ заключение ще добавимъ йоще, че въ България, както и въ всичкитѣ православни господарства броели лѣтосчислението отъ сътворение мира, което относили къмъ 1508 г. прѣди Р. Х. Годината се начева отъ 1 септемврий. Кждѣ XVII ст. захванали да измѣнуватъ тоя обичай.

За старо-българското искуство има малко извѣстия. Цьрковнитѣ и укрѣпенитѣ здания не сж запазени, както въ Сьрбия. Прѣкрасно свидѣтелство за живописството, което се развивало въ мънастиритѣ, има въ миниатюритѣ на ватиканския кодексъ. Григоровичъ, който е ималъ възможность да види много български икони на Атонъ, въ западна Македония и около Търново, говори, че чъртитѣ на лицето на изобразенитѣ святци сж пò закржглени и пó приятни, отколкото у Византийцитѣ.

Това е всичко, което можемъ да кажемъ за живота на старитѣ Българи въ периода на търновското царство (1186 — 1398).

---

[111]) За историята на юго-слав. народенъ епосъ прѣдставлява интересъ срьбския паметникъ отъ 1353 г., гдѣто се споменуватъ въ околноститѣ на Пшина (въ Македония) двама хора, Преде свирьцъ и Хрусе слѣпьцъ (рапсодъ). Актоветѣ отъ русския на Атонъ мънастиръ Киевъ 1873, 365. Баение за ухапано отъ змия глед. у Срезневский, Пам. юсоваго письма 60 (рук. XIII). Jagic, Gradja za historiju slovinske narodne poesije. Rad jugoslav. akad. 37.

[112]) За храната на старитѣ Българи ср. разказа на Кантакузина (ed. Bonn. I. 177) какъ деспотъ Войсилъ въ 1323 г. се наялъ съ гжби до смъртно припадание.

ГЛАВА XXVI.

Старо-българска литература.

Константинъ (Кириллъ) и Методий. — Старобългарский и старословѣнский езикъ — Кириллица и глаголица. — Святи седмичисленници. — Царь Симеонъ. — Литература на богомилитѣ. — Апокрифи и грько источни разкази. — Литература на търновското царство. — Школата на Евтимия.

Отъ всичкитѣ славянски народи Словѣнитѣ, които се поселили въ Паннония, Дакия и България, най напрѣдъ захванали да изражаватъ съ писмо своя езикъ и да пишатъ на него книги. Тѣхната писменность станала основание на литературитѣ русска, срьбска и хьрватска. Йоще и сега, когато толкова стотини ръкописи станали жертва на вандализма и нехайството, за чудо е числото на старословѣнскитѣ сборници, неуморимото прилежание на писателитѣ и прѣводачитѣ, съвършенството на тържественния езикъ и слогъ, който билъ развитъ по грьцкий образецъ. Обаче, макарь че филолога се очудва съ богатството на най благодарния материалъ, историка, като разгледа съдържанието на паметницитѣ, не може да избѣгне печалнитѣ впечатлѣния. Въ тая богата литература липсва оживително, оригинално и народно съдържание; тя дава твърдѣ малко свѣдѣния за историята, характера и живота на народа. Създадена по византийский образецъ, тя силно прѣтърпѣла не само въ духътъ, но въ послѣднитѣ столѣтия и въ строението на езика. Освѣнъ това, тя била повече собственность на едно съсловие—

на духовенството. Българитѣ имали богата и важна народна литература, която прѣминала отъ тѣхъ къмъ другитѣ Славяни, най напрѣдъ къмъ Сърбитѣ и Руситѣ. Обаче, и тамъ нѣма значителна оригинална работа: почти всичко е заимствованно изъ апокрифическата грьцка литература или, чрѣзъ посрѣдството на Гърцитѣ, изъ литературнитѣ съкровища отъ далечнитѣ Арапи и Индийци. Изкуственната поезия липсва у старитѣ Българи, толкова богато развитата народна поезия нѣмала, до колкото е извѣстно, никакво влияние върху писменностьта [1]).

1) *Начало на литературата.* Най старитѣ произведения на духа, пѣсни, пословици, приказки у Славянитѣ, както и у всичкитѣ народи, първоначално, въ продължение на цѣли столѣтия, се прѣдавали устно. При всичко това биле извѣстни и писменни знакове. Обаче, тѣзи *чърти* или *рѣзки*, за употрѣблението на които отъ езическитѣ Славяни свидѣтелствова калугерина Храбръ (ок. 900 г.), служили само за религиозни и икономически цѣли; книги съ такива знакове, разбира се, не писали. *Рѣзкитѣ* ни напомнятъ *рабошитѣ*, които до скоро врѣме се употрѣблявали въ Венгрия (ровашъ) и Чехия (na vrub), а въ България и сега йоще *четола* или *ръбошъ*. Като приели християнството, Славянитѣ захванали да пишатъ съ латински и грьцки букви, които, разбира се, не биле достатъчни за тѣхния езикъ. Най стария българский паметникъ е споменатото полуславянско, полуфинско прѣброяване на българскитѣ князове до 763 г. (стр. 158). Отъ тогава всичко, що е дошло до насъ, е писано съ кирилловска азбука; прѣди изнамѣрванието на кириллицата, вѣроятно, сж писали съ грьцки букви. Старосла-

---

1) Старобългарскитѣ ржкописи сж распрьснати по всичка Европа. Много има и въ самата България, по църквитѣ, мънастиритѣ, въ читалищата и частни ржцѣ. Ржкописитѣ на Рилския мънастирь сж описали отъ Григоровича (Оч. путеш., 187) и Чолакова (Бъл. книжици 1859, 688–692), на Атонския — отъ Григоровича и Българина Конст. Димит. Петковичъ (1865). Освѣнъ това, има български кодекси и въ Румъния, въ мънастиритѣ Фрушки-гори, въ библиотекитѣ въ Бѣлградъ, Загребъ, Прага (въ музея Шафарикови кодекси), въ Берлинъ и Виена,

вянската литература се начева само отъ врѣмето на славянскитѣ апостоли Константина, или Кирилла († 869) и Методия († 885).

2) *Старословѣнский езикъ.* Езика, съ който се въспользували славянскитѣ апостоли за прѣвождание на св. писание, се наричалъ първоначално у всичкитѣ Славяни *ѩзыкъ словѣньскъ.* Що се касае до въпроса, на кое славянско племе е той принадлежалъ, то туй съ течение на врѣмето до толкова е забравено, че когато сѫ захванали въ настояще врѣме научно да изслѣдватъ славянскитѣ езици, между ученитѣ е възникнало по тоя прѣдметъ голѣмо разногласие. Йоще и сега не се е установило едногласие за отечеството на цьрковнославянския езикъ.

Въ началото на настоящето столѣтие на да ли ще има нѣкое славянско племе, на което да не сѫ приписвали езика на славянскитѣ апостоли. Часто се е разглеждало тъй сѫщо и мнѣнието, споредъ което цьрковно-славянския езикъ се признавалъ за баща на всички сегашни славянски езици. *Добровский* (1823) го считалъ за „стария“, йоще безъ никаква смѣсь сърбо-българо-македонский диалектъ“. *Копитаръ* (1822) прѣдполагалъ, че голѣмото славянско племе, което живѣло на югъ отъ Дунава, било раздѣлено отъ пришелцитѣ Сърбо-Хървати на двѣ, на български и паннонски Словѣни; тъй като св. писание било прѣведено на паннонския езикъ, то сегашнитѣ хорутански Словѣни (Виндитѣ) сѫ правитѣ потомци отъ Славянитѣ, които сѫ говорили съ езика на Кирилла и Методия.

Римъ, Англия, Франция и др. Най голѣмъ сборъ старославянски рѫкописи има въ Россия; въ послѣдне врѣме тѣ значително сѫ обогатени съ паметницитѣ, събрани отъ Григоровича, Хилфердинга, Порфирия Успенский и Норова. Въ сегашно врѣме захванали основателно да изслѣдватъ русскитѣ библиотеки и да издаватъ точни палеографич. и филологич. тѣхни описания. Кодекситѣ сѫ писани повече на пергаментъ, изработенъ по нѣкога твърдѣ грубо, изъ овча, телешка или зайшка кожа. Рано сѫ захванали да употрѣбяватъ твърдѣ обикновенната на истокъ книга отъ памукъ (на такава книга сѫ написани напр. паметницитѣ на Асѣня II и Константина).

За насъ сѫ вѣрни мнѣнията на двамата най добри знатоци на славянскитѣ езици, П. И. Шафарика и Миклошича.

Шафарикъ утвърждавалъ въ „Дрѣвности“ (1837) и въ „Славянска етнография“ (1842), че славянскитѣ апостоли писали на *българский езикъ*, който тѣ научили дома, въ Солунъ, и който се употрѣблявалъ, прѣди идванието на Маджаритѣ, Куманитѣ и Печенѣгитѣ, и на сѣверъ отъ Дунава, въ сегашнитѣ румѫнски и маджарски земи, главно въ Влахия, седмоградската область (стр. 105) и въ источна Венгрия до источницитѣ на Тиса, до Ерлау (Ягеръ) и Пеща. Сегашното западвание на българския езикъ се захванало, споредъ неговото мнѣние, отъ паданието на старото царство (1018), ускорено чрѣзъ сношенията съ Албанцитѣ, Румѫнитѣ и Гърцитѣ и довършенно отъ врѣме на турското господарство. Въ западна Венгрия (Паннония) господствовалъ въ IX стол. езикъ напълно приличенъ съ сегашното чешко нарѣчие [2]. Въ 1858 г. Шафарикъ си измѣнилъ мнѣнието, като мислилъ, че прѣвода на св. писание, бидейки извършенъ въ царството на Коцеля на брѣговетѣ на Блатенското езеро при участието на туземцитѣ, се прѣдставлявалъ произведение отъ употрѣбимия тамъ езикъ, т. е. *езика на паннонскитѣ Славяни*, който, по всѣка вѣроятность, е съставлявалъ прѣходна форма отъ старо-българския къмъ виндския (словѣнския). За граница собственно българска той считалъ и тогава Дунава отъ устието на Драва до Пеща. Езика той наричалъ *старославянский* [3], само въ Етнографията му дава име *църковно* или *кирилловско* нарѣчие; названието „*старобългарский*“ се срѣща само въ едно мѣсто въ Етнографията [4].

Миклошичъ пò напрѣдъ се присъединилъ къмъ възрѣ-

---

[2]) Safarik, Sebr. spisy II. 502, 504, 505; ср. 204. Slovansky narodopis Praha 1842, 33.

[3]) Safarik, Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Prag 1858, 32, 45.

[4]) Често употрѣбляемото сега название «старобългарский» може лесно да доведе до смѣсвание съ езикътъ на първобитнитѣ неславянски Българи.

нието на учителя си Копитара. Обаче, неговото мнѣние срѣщнало такъвъ отпоръ, че даже названието му *„старословѣнский езикъ“* (lingua palaeoslovenica), макаръ само по себе и вѣрно (ѩзыкъ словѣньскъ), не било нигдѣ приeто. Само въ 1874 г. той издалъ едно съчинение твърдѣ важно за рѣшението на тоя въпросъ, въ което доказва, че старословѣнския езикъ билъ езикъ на паннонскитѣ Словѣни около полвината на IX стол. [5]). Отъ приведенитѣ тамъ исторически и филологически доказателства, слѣдующитѣ заслужватъ особенно внимание. Споредъ Голубинский, обрьщанието на Българитѣ въ християнство се извършило безъ участието на славянскитѣ апостоли; „българския езикъ, който съвпадалъ съ старословѣнския, избѣгва отъ насъ като призракъ, колкото далечъ и да слѣдваме подирь него въ миналото“, говори той. Йоще въ IX стол. въ единъ ръкописъ се смѣсватъ знаковетѣ за носовитѣ звукове, тъй като на полуострова тѣхъ никога не ги произносили като носови гласни (ж, ѧ,) а всѣкога като полугласния ъ (стр. 143); въ IX стол. българския и старословѣнския вече биле съвършенно различни езици. Затова Миклошичъ нарича малкото число стари ръкописи, въ които не се срѣщатъ никакви дири отъ сегашнитѣ славянски нарѣчия, *паннонски* паметници.

По тоя начинъ, Шафарикъ распространява отечеството на църковния езикъ въ Дакия, източна Венгрия и Балканския полуостровъ, до колкото той и сега е занятъ отъ Българитѣ; Паннония (западна Венгрия) той присъединилъ тука пó сетнѣ. Миклошичъ дири това отечество само въ Дакия и Венгрия по двѣтѣ страни на Дунава; земитѣ на полуострова той исключава оттука.

Кириллъ и Методий прѣвождали св. писание въ Паннония. Знае се навѣрно, че въ това грамадно дѣло тѣ искали

---

[5] Miklosich, Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen. Wien 1874 (Въвеждание). Даничичъ, Диоба словенскихъ езика, Бѣлградъ 1874, се присъединилъ къмъ мнѣнието на Миклошича, ср. Cas. cesk. musea 1875, 113,

помощь отъ туземцитѣ. Заедно съ това, вѣроятно е, че разл
ката между нарѣчието на паннонскитѣ и дакийскитѣ Словѣни
нарѣчието на населявшитѣ полуострова, е била толкова незн
чителна, щото на солунскитѣ апостоли, които знаяли славянския
зикъ отъ малки, оставало само да привикнатъ къмъ особенн
характеръ на тамошния говоръ. Освѣнъ това, на полуостров
се срѣщатъ многочисленни ясни дири отъ носови звукове
само въ срѣднитѣ вѣкове, но въ западна Македония и сега [6]
Най сетнѣ, не трѣбва да се остави безъ внимание и това,
Славянитѣ на полуострова по своето потекло биле пришълци и
Дакия, т. е. потомци на тоя именно народъ, който и според
Миклошича говори на сѫщия езикъ, както и Паннонцитѣ.

3) *Кириллица* и *Глаголица*. Въпроса за изнамѣрв
нието на писмото отъ Константина е тъй сѫщо мѫченъ, как
опрѣдѣлението езика, на който сѫ писали славянскитѣ апост
ли. Отдавна йоще въ славянския езикъ имало два вида азбук
отъ които едната се наричала *кириллица*, другата — *глаголиц*
Кириллицата йоще и сега е въ употрѣбление у всички правосла
ни Славяни. Глаголицата е била едно врѣме добрѣ извѣстна
всичкия славянский миръ; въ настояще врѣме тя се е запаз
ла само въ Истрия, въ приморската часть на Хърватско и
сѣверна Далмация. Въ България, гдѣто йоще въ XIII стол.
писали съ глаголицата, сѫ намѣрени паметници отъ това пис
въ Охрида, Рилския мънастирь, въ Бояна при политѣ на В
тоша и на Атонъ. Въ Россия, както е показалъ Срезневски

---

[6]) K. Jirecek, Starobulgarské nosovky. Cas. ces. musea: 18
325 -330. Отъ многочисленнитѣ тамъ приведени доказателства ще с
менемъ тука само: *Σουνδέασκος* (Сѫтѣска Грам. 1020), Sfentogor
(Святогорани) 1274, *Οσφεντὶσθλαβος, Σφενδοσθλάβος*. (Святслав
Носови звукове въ нѣкои думи чувалъ Григоровичъ въ 1845 г. ок
Охрида. Несъмнѣни доказателства въ полза на това азъ намѣрихъ
названията на нѣкои мѣстности около езерото Преспа у Hahn'a, Re
durch die Gebiete: des Drin und Wardar: Лага или Лепкъ (старос
лѫгъ), Гломбацкани (глѫбачани), Дамбово (дѫбово: дѫбъ) и т. н.
статията на Дринова въ Периодич. списание XII. Дриновъ е показа

знаяли глаголицата йоще въ XVI стол. Въ Чехия е намѣренъ единъ глаголический паметникъ отъ X стол. (Пражски фрагменти).

Коя азбука отъ тия двѣтѣ е изнамѣрена отъ Константина и кой е изнамѣрилъ другата? Тѣзи въпроси йоще не сж разрѣшени, макаръ че относително това сжществува богата литература.

Йоще въ 1785 г. Добнеръ утвърждавалъ, че глаголицата е азбуката на Константина. Добровский я признавалъ за изнамѣрена отъ хърватското духовенство въ XIII стол. Въ 1830 г. Копитаръ получилъ отъ графъ Клоца фрагменти отъ единъ много старъ глаголический кодексъ, приблизително отъ XI вѣкъ. Копитаръ издалъ това открилие и обявилъ, че глаголицата, ако да не е по́ стара отъ кириллицата, то тя е понѣ отъ едно и сжщо врѣме съ нея. По́ сетнѣ глаголицата била призната за по́ стара съ откритията на Григоровича и Успенский въ врѣме на пжтешествията по Македония и България; Успенский даже е намѣрилъ въ Иверския мънастирь на Атонъ глаголический подписъ отъ единъ попъ изъ Хиерисса въ една грамота отъ 982 г.

Най голѣмо внимание върху тоя мжченъ глаголический въпросъ е обърналъ П. И. Шафарикъ въ послѣднитѣ години на живота си [7]). Крайния резултатъ на неговитѣ изслѣдвания билъ, че глаголицата е най стара азбука, азбука на Константина, а кириллицата, която била копирана отъ грьцката азбука, е изнамѣрена отъ епископа Климента Велицкий († 916), за когото грьцката легенда разказва, че „той тъй сжщо измислилъ много остроумно, за достигание по́ голѣма ясность, други букви, от-

---

несъмнѣнното сжществование на носовитѣ звукови въ околноститѣ на Костуръ, т. е. въ селата Команичево, Загоричели Бобишта, Котори, Олишча, Бомбоки, Фотиничишча. Тамъ говорятъ: рендове, и ензикъ, гренда, пендесе, мъндра, зъмби, гъмби; други думи съ ринизмъ Дриновъ не намѣрилъ.

[7]) P. J. Safarik, Pohled na prvovek hlah. pisemnictvi (Cas. Cesk. musea 1852. Sebr. spisy III. 199). Pamatky hlah pisemnitvi V. Praze 1852. Glagolitische Fragmente, Prag 1857. Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Prag 1858.

лични отъ онѣзи, които изнамѣрилъ Кириллъ философъ". По̀ нататакъ Шафарикъ е показалъ, че глаголицата е нова азбука, че нейния изнамѣрвачъ, очевидно е знаялъ много добрѣ източнитѣ езици и алфавити (Константинъ знаялъ арабски, еврейски, самаритански и хазарски), че глаголическитѣ кодекси на св. писание прѣдставляватъ най стари форми на езика и най оригинални рецензии на текста и по древность и распространение стоятъ на една линия съ кирилловскитѣ. Често се срѣщатъ кирилловски палимгести на истрито глаголическо писмо, но никога не се намиратъ палимпсести, гдѣто върху истрито кирилловско писмо да е писано съ глаголическа азбука. Старитѣ кирилловски кодекси рѣдко биватъ свободни отъ глаголическо влияние. Глаголицата е по̀ примитивна, по̀ мжчна и по̀ стара; кириллицата е по̀ развита, по̀ ясна и по̀ скорошна. Въ кирилловската азбука знаковетѣ на онѣзи звукове, които нѣма въ грьцката, сж взети отъ глаголицата.

Към възрѣнието на Шафарика се присъединилъ Григоровичъ, Миклошичъ, Рачки и др. Само въ Россия неговитѣ комбинации срѣщнали отпоръ. Особенно Хилфердингъ, който считалъ кириллицата като най добро срѣдство за сливанието на славянския миръ, съ всичка сила оборвалъ мнѣнието на Шафарика. Срезневский, който много добрѣ знаялъ славянската палеография, като издавалъ въ 1866 г. събранието на глаголическитѣ паметници, оставилъ въпроса нерѣшенъ съ забѣлѣжка, че аргументитѣ на Шафарика, Миклошича и др. толкова сж остроумни, колкото прѣждеврѣменни и неестественни. Но въ 1869 г. той исказалъ мнѣние, че кириллицата е подражание на грьцкото писмо отъ VII и VIII стол., тъй щото излѣзва, че кириллицата е по̀ стара и отъ самия Кирилла [8]).

4) *Константинъ* и *Методий*. Константинъ е прѣвелъ

---

[8]) Срезневский, Древнiе глаголическiе памятники. Спб. 1866 (книгата отпечатана само въ 100 екз.). Ср. А. Котляревский, Uspechy slavistiky na Rusi, Cas. cesk. musea 1874, 26.

евангелието и дѣянията на апостолитѣ, псалтиря и нѣкои богослужебни книги, — всичко отъ старитѣ византийски текстове. Вслѣдствие невниманието и незнанието на неговитѣ помощници, които биле слаби въ грьцкия езикъ и не притежавали особенна начитанность въ св. писание, се вмъкнали въ прѣвода грѣшки, които прѣдставляватъ характеренъ признакъ на пó старитѣ ржкописи; много грьцки думи тъй сжщо сж останали непрѣведени [9]). Освѣнъ тѣзи прѣводи Константинъ е написалъ йоще одно съчинение за правата вѣра, едно „слово“ и нѣколко молитви [10]).

Що се касае до Методия, то Иоаннъ Екзархъ говори, че той и братъ му прѣвели 60 „канонически“ книги, а слѣдователно и ветхия завѣтъ безъ второзаконнитѣ (Макавеитѣ, Июдиѳь и т. н.). Обаче, тѣзи прѣводи на ветхозавѣтнитѣ книги сжществовали дълго врѣме отдѣлно, до като новгородския архиепископъ Геннадий повелѣлъ въ 1499 г. да съставятъ първий библейский кодексъ [11]). Методий освѣнъ това прѣвелъ *Номоканона* (стр. 519) и *Патерика* (кратки жития на святцитѣ), послѣ рѣчитѣ на своя братъ, които послѣдния казалъ въ Хазария въ защита на християнството противъ иудейскитѣ и мохамеданскитѣ учители [12]).

---

[9]) Safarik, Ursprung des Glag., 12, 29.

[10]) Написаніе о правѣй вѣрѣ, изд. Срезневский (свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ паметникахъ, Спб 1867); Словото издалъ Поповъ (Описаніе, Рукописей Хлудова, Москва 1872 г.) и Срезневский (Извѣст. Акад. 121, 2, 145).

[11]) Буслаевъ, Историч. Христоматия церк.—слав. и древне—русскаго яз., Москва, 1861, 184.

[12]) Най старитѣ старослав. паметници съ указание врѣмето на тѣхното написвание се относятъ кждѣ XI ст. Най старото датирано ржкописно евангелие прѣдставлява кирилловския ржкописъ, написанъ въ 1056 г. отъ диакона Григория за Новгородския посадникъ Остромира. Пó стара е недатираната «Савина книга» (открита отъ Срезневский, глед. неговитѣ Древніе слав. памятники юсоваго писма. Спб. 1868, гдѣто сж прѣброени тъй сжщо 33 други стари кирилловски български паметници). Малко пó новъ е тъй сжщо издадения отъ Рачки (Загребъ 1865) глаголич. Ассеманиевъ сборникъ. Тѣзи три ржкописа съ-

5) *Святи седмичисленници* [13]). Послѣ смъртьта на Методия (885 г.), неговитѣ ученици, повечето природни Панонци, побѣгнали изъ Велика Моравия въ България, намѣрили тамъ у Бориса добъръ приемъ и продължали своята апостолска дѣятелность въ Македония. Българската църква ги почита, заедно съ солунскитѣ учители, подъ име *святи седмичисленници* (святи седмопочетни, седмочисленници, *οἱ ἅγιοι ἑπτάριθμοι*). Тука причислявали, освѣнъ Кирилла и Методия, *Климента*, *Горазда*, *Неума*, *Ангелара* и *Сава*. Въспоменания за тѣхъ се срѣщатъ йоще на всѣкждѣ въ околноститѣ на Охридското и Преспанското езеро – образи, статуи и църкви, но почитанието на тѣзи святци било распространено и въ други мѣста, както напримѣръ въ Родопитѣ [14]).

Климентъ билъ испратенъ отъ Бориса въ западна Македония (Кутмицивица), за да распространи християнството изъ Охрида, Дѣвола и Главиница и въ тѣзи полуезически земи. Климентъ умрѣлъ на 17 юлий 919 година; неговия гробъ и сега йоще се вижда въ Охрида. Той съчинявалъ рѣчи за праздницитѣ прѣзъ цѣлата година и хвалебни слова въ честь на своя учитель Константина. Сборника на тѣзи произведения, отлични по езика и слога, йоще не е изданенъ. Живота на Климента е изобразенъ въ двѣ грѣцки легенди. Съ сжщата благо-

---

държатъ раздѣлено на стихове евангелие. Сжществуватъ тъй сжщо много стари глаголически ржкописи отъ четирь-тѣхъ евангелиста (напр. Зографския, сега въ Россия). Двѣ евангелия отъ босненскитѣ богомили (около 1404 г.) написани отъ много стари текстове (Daničić, Starine III). Най стари дѣяния на апостолитѣ (XII ст.) сж намѣрени въ Македония, най старъ псалтиръ (XI ст.) – въ Россия. Въ Болония само единъ старъ ржкописенъ кирилловский псалтиръ съ много глаголич. текстове, написанъ въ Равна при Охрида въ 1230 – 1241 г. при Асѣня II, завоевателя на Македония, но не при Асѣня I, както обикновенно мислятъ (стр. 329).

[13]) Глед. Шафарикъ, Разцвѣтъ на слав письменность въ България.

[14]) При Дебрщица, около Пещера се намиратъ развалини отъ църквата на св. Седмипочетни. Захариевъ, 60.

дарность споменуватъ *Наума,* който починалъ на брѣга на Охридското езеро въ мънастиря, който носи неговото име (стр. 62), и на Горазда, най забѣлѣжителния ученикъ на Методия, мѫжъ отличенъ, знающъ славянский, грѫцкий и латинский езици.

Тѣзи мѫжье биле сътрудници ни славянскитѣ апостоли не само въ распространението на християнската вѣра, но и при прѣвождането на св. писание. На тѣхъ трѣбва да се припишатъ многото стари прѣводи на грѫцкитѣ църковни съчинения, авторитѣ на които сега сѫ забравени; на тѣхъ принадлежатъ, безъ съмнѣние, аколютиитѣ и особенно *животописанцията на Константина* и *Методия*, които сѫ проникнати съ особенна прѣлесть благодарение на простотата на рѣчьта и дѣвственната своеобразность на езика [15]).

Къмъ най старитѣ старословѣнски прѣводи принадлежатъ рѣчитѣ на *Иоанна Златоуста.* Древния фрагментъ (вѣроятно отъ X. в.) се намира въ мартирологиона написанъ по латински въ 809 г., който се пази въ Райградския (Baigern) мънастирь Моравия [16].

Нѣколко рѣчи се съдържатъ въ глаголическия рѫкописъ на Клоца и 20 въ кириловския супралский рѫкописъ (X—XI ст.).

6) *Вѣка на Царь Симеона* (893—937). могѫщественъ ревнитель на старословѣнската литература билъ виликий царь Симеонъ (стр. 205), който самъ съставилъ сборникъ отъ 135 рѣчи на Иоанна Златоуста, подъ название *Златоструй*; съмнително е, обаче, дали сѫ неговъ прѣводъ тѣзи рѣчи.

Твърдѣ е вѣроятно, че най старъ отъ писателитѣ на Симеоновия циклъ билъ *Константинъ*, ученикъ на Методия.

---

[15] Изд. Шафърика, Pam. drev pisemn. Jiho-slovanův (Praha 1851, 1873), отъ Миклошича и Дюмлера съ латин. прѣводъ (Denksshr. W. Ak. XIX и Vita s. Methodii. Vind. 1871), Перволфа въ Fontes. rer. boh. I.

[16]) Описанъ отъ Боденский, Жур. Мин. Нар. Просв. XXIII, 1838 и отъ Срезневений, ib. XXXI, 1841.

Въ 894 година, йоще пресвитеръ, той прѣвелъ по просбата на Наума, *сборника на недѣлнитѣ проповѣди*. Молитвата въ стихове, която служи за прѣдговоръ на сборника и прославява кръщението на Словѣнитѣ, прѣдставлява най старъ паметникъ на славянската поезия. Словата, отъ които само едно е оригинално, сѫ прѣведени отъ гръцки; прѣвода е много свободенъ и изложенъ съ ясенъ и прѣкрасенъ слогъ. На края е приложена една византийска всемирна хроника. Въ 966 г. Константинъ вече въ епископский санъ, но неизвѣстно въ кой градъ, прѣвелъ по заповѣдь на самаго Симеона, четире слова отъ св. Атанаса александрийский [17]).

Иоаннъ Екзархъ лично познать и другаръ на Симеона, прѣвелъ Догматиката на Иоанна Дамаскина, по желанието на калугерина Теодора Доксовъ или Дукса, който прѣписвалъ рѫкописи въ Симеоновия мънастирь при устието на Тича. Най забѣлѣжителенъ неговъ трудъ е посвятения на самаго Симеона *Шестодневъ*, въ който споредъ хексамерона на св. Василия, съчиненията на Аристотеля, Иоанна Златоуста и др., е изложена историята за сътворението на свѣта. Красота и богатство на езика сѫ главнитѣ чърти на тоя трудъ, автора на който много добрѣ знаялъ грьцкия и славянския езици. Освѣнъ това има отъ сѫщия авторъ и четире праздничии проповѣди [18]).

Отъ другитѣ писатели може да се спомене калугерина *Григорий*, който, както казватъ, прѣвелъ по заповѣдь на Симеона, хрониката на сирийския риторъ Иоанна антиохиский, нарѣченъ Малала (malél по сирийски риторъ; живѣлъ въ 474 —

---

[17]) До сега сѫ издадени отъ тѣхъ само откѫслеци. Ср. Saf. III, 179; Невостуевъ, Описасание ркп. моск. син. библ. II, 2, 32 и 409; Jagic въ Starine V 28. Стиховетѣ у Срезневский, Глог. пам. 23.

[18]) Иоаннъ Екзархъ билъ отново откритъ отъ Калайдовича (Иоаннъ Екзархъ, Москва 1824 fol). Ср. Новоструевъ, Safarik, Jagic' (Historija knjizevosti naroda hrvatskoga ili srbskoga. I, 68). Шестоднева е прѣпечатанъ изцѣло въ Москва отъ Бадянский, обаче по съвършенно темни за насъ причини не е излѣзълъ нито единъ екземпляръ отъ това издание.

527 г.), и присъединилъ къмъ това произведение ветхозавѣтната история и разказа за Александра Великий. Къмъ това врѣме се относя тъй сѫщо прѣвода на всемирната хроника отъ калугерина Георгия Хамартола, която въ срѣднитѣ вѣкове била главния источникъ на историческитѣ свѣдѣния. Съврѣменникъ на Симеона билъ тъй сѫщо калугерина *Храбръ*, авторъ на краткото, но важно съчинение за изнамѣрванието на словѣнската азбука. Най значително съчинение отъ тоя периодъ е *сборника на Симеона*, енциклопедия на тогавашната византийско-християнска ученость, въ който се съдържатъ богословски, философски, риторически и исторически (хрониката на Никифора до 920 г.) съчинения отъ 20 грьцки писатели. Имената на сътрудницитѣ и числото имъ не сѫ извѣстни. Къмъ старитѣ български паметници принадлежи тъй сѫщо разсѫждението „Чудо за крьста и Българина", неизвѣстния авторъ на което самъ е происхождалъ отъ срѣдата на новопокрьстения българский народъ [19]).

Къмъ тоя периодъ се относятъ и прѣведенитѣ творения на Кирилла Иерусалимский, Григория Назиански, Ефрема Сирина, Иоанна Климака и др., които се запазили въ старитѣ глаголически и кирилловски фрагменти; имената на прѣводачитѣ не сѫ извѣстни.

7) *Распространение на старословѣнския езикъ.* Въ IX ст. прѣведенитѣ цьрковни книги се распространили въ Панония, Чехия, Хърватско и България. Обаче, слѣдъ унищожението на Моравското и Панонското славянски господарства отъ Маджаритѣ, а въ Чехия слѣдъ дълга борба взелъ прѣднина

[19]) Старослав. прѣводи на Малала и Хамартола йоще издадени. Бодянский е приготвилъ два тома критическо издание сборника на Симеона, плодъ отъ 25 годишенъ трудъ. Съчинението на Храбра издалъ Šafarik (Pam.). «Чудо за крьста и т н.» Срезневский, Древніе пам. русск. письма и языка, Спб. 1863. Jagic, sin Beitrag zur scrb. Annalistik (Archiv für slav. Philologie II), доказва, че произведението на Григория било по скоро Палея (ветхозавѣтна история), отколкото прѣвода на Малала Іь. за Хамартола и за др. историч. книги.

латинския обредъ, славянската литургия се запазила на югъ у Българитѣ и отгамъ вече била прѣнесена въ Сърбия и Россия. На хърватското побрѣжие тя се удържала вопрѣки всички прѣслѣдвания и до настояще врѣме.

Старо-русската литература е получила своето начало изъ България, но се развила на тая основа много по самостоятелно, отколкото самата българска писменность. Слѣдъ покрьстванието на князь Владимира (988) въ Россия била въведена славянската литургия. Тъй сѫщо и срьбската литература, която възникнала при великия жупанъ Наманя и сина му св. Савва, заимствовала много отъ българскитѣ книги. Центръ на литературнитѣ сношения между православнитѣ Славяни биле Атонскитѣ (святогорскитѣ) мънастири.

„Словѣнския езикъ" до миналото столѣтие несъмнѣнно е билъ господствующий църковенъ и господарственъ езикъ у Сърбитѣ, Руссitѣ и Българитѣ, па даже и у неславянския народъ—Румѫнитѣ. На старо-славѣнския езикъ не само служили литургия и писали духовни книги, но и актове, закони и лѣтописи. Народния езикъ взелъ прѣднина само слѣдъ продължителна борба (напр. въ Сърбия). Разбира се, че старословѣнския езикъ не е билъ свободенъ отъ влиянието на домашното нелитературно нарѣчие. Така се възникнали новитѣ видове на старословѣнския,—българский, русский и срьбский, съ които е въ ближно родство глаголическо-хърватския. Разликата между тѣхъ се касае главно до фонетиката и лексикона [20]).

8) *Православната литература* 927—1186. Слѣдъ смъртьта на Симеона литературата, вслѣдствие домашнитѣ неуредби, западнала. При царь Петра строгитѣ пущинаци дирили

[20]) Разликата лесно се распознава. Българитѣ често смѣсватъ носавитѣ звукове (Ѫ ѫ) тъй като тѣ ги произносили понѣкога като ѫъ. Русситѣ писали ѫ въ значението на у и употрѣбявали ѧ вм. ѩ. Сърбитѣ замѣстили ѫ, ѧ, ы, ъ съ буквитѣ оу, е, и, ь. Буквата ѫ, нарѣчена *юсъ*, е най вѣрния признакъ за българското потекло на рѫкописа.

слава не въ съставянието полезни книги, но въ постъ, молитви и въ отдалечавание отъ хората. Послѣденъ прѣдставитель на прѣдишния живъ и дѣятеленъ духъ отъ старата школа билъ *пресвитеръ Козма*, който, по всѣка вѣрятность, е живялъ въ врѣме на царь Петра. Той написалъ нѣколко пламенни рѣчи, въ това число и нѣколко, дълго врѣме, любими слова противъ богомилитѣ [21]. Като указва на Иоанна Екзарха и др. учители, отъ които много йоще биле се помнили, Кузма възставалъ противъ лѣностьта на своитѣ съврѣменници, които оставили книгитѣ на гниение и на червеитѣ, а пъкъ народа посѣщава повече игритѣ, отколкото църквата, пие вино „съ гульми и плесканиемъ и пѣсньми бѣсовскими", и слуша глупави приказки и разкази за сънищата.

Малко по̀ младъ отъ Кузма е калугерина Атанасий *Иерусалимский*, който въ „Словото о древѣ познания добра и зла" къмъ своя приятель Панко опровергава всевъзможнитѣ богомилски заблуждения за брака, за Христова крьстъ, за Христа земледѣлца и т. н. [22].

Послѣ прѣнасянието патриаршеската столица въ Преспа и Охрида (около 971 г.), въ Македония, гдѣто прѣди дѣйствувалъ Климентъ, по видимо, захванали съ ревность да се грижатъ за старословѣнската литература. Числото на глаголическитѣ и кирилловски ръкописи, написани въ Македония въ XI—XIII стол. е твърдѣ голѣмо. Старата глаголица била съвършенно изпъдена тука отъ кирилицата въ XIII ст. Отъ тогавашнитѣ прѣводи до сега е извѣстенъ само единъ. *Пресвитеръ* Иоаннъ прѣвелъ по поръчка на Охридския архиепископъ Иоанна

---

[21]) Най хубаво издание въ Каз. журн. «Православный Собесѣдникъ» 1864, априлий—августъ.

[22]) Изд отъ архим. Леонида въ Моск. епарх. Вѣдом., Москва 1871, Ср. Голубинский 709. Атанасий писалъ тъй също «о громовой стрѣлѣ.»

(1018 г.), жизнеописанието на Антония Великий, съчинено отъ Атанасия, и житието на св. Панкратий [23]).

9) *Литературата на богомолитѣ; апокруфи*. На скоро слѣдъ покръстванието въ България била донесена изъ Византия цѣла литература отъ фантастически апокруфи, много лъже-евангелия, апокалипсиси, завѣти и разкази. Нѣма съмнѣние, че богомилитѣ биле най ревностни читатели и распространители на тѣзи съчинения. Но повечето отъ тѣзи книги сѫ много по̀ стари отъ българското богомилство и арменското павликянство; много отъ тѣхъ даже се появили йоще въ първитѣ столѣтия на нашето лѣтосчисление у иудейскитѣ и християнскитѣ секти на истокъ. Въ грьцкия, славянския и латинския текстове тая забѣлѣжителна литература наводнила цѣла Европа, всичкия християнский свѣтъ и била прѣведена на всички езици. За южнитѣ и западнитѣ Славяни България прѣдставлявала главното мѣсто, гдѣто се прѣвождали или прѣработвали грьцкитѣ оригинали на тѣзи еретически книги; оттамъ тѣ биле разнесени въ Россия, Сърбия и прѣзъ Босна въ Хърватско. Западнитѣ Славяни, Чеситѣ и Поляцитѣ ги знаяли отъ латинскитѣ оригинали.

Единъ срѣдневѣковенъ проповѣдникъ пише: „много земи азъ обиходихъ, но нигдѣ не видѣхъ повече бродници самодиви и магйосници, отколкото въ България". Дълго врѣме биле извѣстни само русскитѣ текстове, които биле распространени подъ име *български басни*, тъй като долния классъ на народа въ Россия до миналото столѣтие челъ само тѣзи „лъжливи и отреченни книги". Българскитѣ оригинални текстове се появили само въ послѣднитѣ години [24]). Научното изслѣдвание на тѣзи интересни паметници се е начевало неотдавно [25]).

Съдържанието на апокрифитѣ е основано главно на

---

[23]) Поповъ, Опис. рукоп. Хлудова, 393. Šafařík III, 183, приелъ погрѣшно тогава архиеп. Иоанна за Иоанна Екзарха.

[24]) Сборницитѣ Берлинский (XIII в.) и Петербурский (XVII в.) сѫ описани отъ Ягича, Starine V; Бѣлковецкий кодексъ, намѣренъ въ Търново, описанъ отъ Славейкова, Бълг. Книжици 1859; Бѣлградский

библията съ смѣсь на образи отъ източната фантазия. Народа много обичалъ да чете тѣзи написани съ простъ слогъ книжки, защото тѣ му давали пò подробни свѣдѣния, отколкото признатитѣ отъ църквата св. книги. Съ изумителни подробности и поетическо вдъхновение въ тѣхъ се разказвало за тайнитѣ на небето и ада, за сътворението на свѣта, за ужаситѣ на страшния сѫдъ, за живота на Спасителя и Божия Матерь. Колко силно трѣбва да е дѣйствовало върху ума на простия земледѣлецъ или даже на воинствения болѣринъ описанието на второ пришествие въ „въпроситѣ на св. Иоанна Богослова“! Тамъ той челъ, че ще дойде антихристъ съ косми остри като стрѣли, съ очи свѣтливи като денница, съ прьсти като сърпове. Слѣдъ унищожението на антихриста ще настѫпи величавото въскресение на мъртвитѣ. Тогава ще се запали всичката зема съ планинитѣ, горитѣ и животнитѣ; вѣтроветѣ ще духатъ отъ четирьтѣ страни на свѣта и ще распрьснатъ всичкия прахъ, земята ще бѫде бѣла и чиста като пергаментна книга, безъ планини и долища като бѣла маса. Тогава ще се появи Синъ Божий и ще открие страшния сѫдъ. Другий примѣръ: въ „бесѣдата на тритѣ святители“ се разказва, че Богъ създалъ слънцето отъ сълзата си, небето и земята отъ водна пѣна, че земята плава върху неизмѣрими води; тѣзи води стоятъ на една плоска скала, скалата на четире златни кита, китоветѣ лежатъ въ огнена рѣка, а самото това море отъ пламъкъ стои на желѣзенъ дѫбъ, коренитѣ на който сѫ врасли въ могѫществото Божие.

Народната фантазия си усвоила тѣзи богати материали и ги прѣработила въ разкази и пѣсни, които и до сега йоще

сборникъ (XVIII в.) описанъ отъ Новаковича, Starine VI. Нѣкои кодекси отъ XVI и послѣд. стол. у Григоровича и Дринова.

[25]) Н. С. Тихонравовъ, паметники отреченной литер., Москва 1863 г. (2 т. текста). А. Н. Пипинъ Очеркъ литер. исторіи старѣйшихъ повѣстей русскихъ, Спб. 1857, послѣ многочисленни издания въ Памет. стар. русск. литер. Спб. 1862 г., въ лѣтоп. археограф. коммисіи 1861 г., въ Арх. Вѣстн. I и т. н. Много текстове е издалъ Срезневский; между Югославянитѣ за първий знатокъ се считa Ягичъ.

се запазили въ устата на народа. Църквата прѣслѣдвала само явно-богомилскитѣ и еретически съчинения. А книгитѣ, въ които съдържанието на св. писание било само поукрасено били оставени.

Попъ *Иеремия*, или *Богомилъ*, съврѣменникъ на царя Петра (927 – 968), основатель на богомилството, играе роля тъй сжщо и въ историята на литературата. Въ старитѣ Номоканони се срѣща за него, че той билъ въ „повѣхъ на верзиуловѣ колѣ“, което споредъ Пипина значи: той билъ набитъ на колъ Велзеуловъ въ ада; православнитѣ го считали за магйосникъ и влкодлакъ (върколакъ). Той съставилъ апокрифический сборникъ въ шесть книги, прѣведени отъ грьцки. „*Слово о древѣ крестнѣмъ* и *извѣщеніе св. Тройцы*“, което е извѣстно и въ старо-италианската литература, съдържа историята на тритѣ дървета отъ Мойсея до Христа. Въ по нататашнитѣ трактати тъй сжщо се говори за *трясковицитѣ*, 12 Иродови дъщери (къмъ това сж приложени заклевания противъ *нежититѣ*, злитѣ духове). Послѣ разказва, какъ Христосъ се билъ *упопилъ*, какъ *оралъ съ плугъ*, какъ царь Пробъ нарѣкълъ Христа свой другарь (подметание за святостьта на южнославянското побратимство) *и отъ колко части е сътворенъ Адамъ* [27]).

Главна книга на богомилитѣ биле въпроситѣ *на св. Иоанна Богослова*, съ които той се обърналъ къмъ Господа на гора Өаворъ. Въ нея се съдържа всичката космогония съ описание свършванието на свѣта. Тя била занесена отъ Гърцитѣ въ България, отгамъ се распространила въ Россия и Сърбия, а тъй сжщо на латински въ Италия и Франция. Изъ България на западъ я

---

27) Пълно събрание на Иеремиевитѣ произведерия се намира въ българскитѣ сборници, въ Берлинъ и Петербургъ, а тъй сжщо въ Хърватско отъ 1468 г. Въ Россия се запазили непълни разкази. Изд. отъ Пипина, Тихонравова, Костомарова, Ягича (Archív IX, Starine V, 79; Ср. Hist. knjiz. 82). Ср. Пипина, Обзоръ слав. литер. 72. Racki, Rad VII и Голубинский 155.

занесълъ (около 1170 г.) Назарий, епископа на върхноиталианскитѣ патарени; вѣроятно той я прѣвелъ на латинский езикъ [28]).

Други приписвани на св. Иоанна апокрифи сѫ: *Въпроси за Адама и Авраама на Елеонската гора* и *Слово за смърта на Богородица.* Съ голѣмъ авторитетъ се ползовало у богомилитѣ освѣнъ това и старинното, извѣстно йоще на гностицитѣ и манихеитѣ *Видение на Исаия*, въ съставянието на което, както казвать, участвовалъ единъ Иудей отъ врѣмето на Нерона. Съ голѣмо удоволствие до послѣдне врѣме се четялъ апокрифа *Хожденіе Богородицы по мукамъ* (*ἀποκάλυψις τῆς ὑπεραγίου Θεοτόκου περὶ τῶν κολάσεων*), тъй като богобоязненитѣ срѣдни вѣкове особенно се наслаждавали съ четение странствованията по ада и описанията на адскитѣ мѫки. Това съчинение е важно споредъ заключенията, които могатъ да се извлекатъ относително езическитѣ Славяни. Съдържанието на много южно-славянски пѣсни е заимствованно изъ тая легенда. Отъ по̀ незначителнитѣ апокрифи ще споменемъ: *Въпроси и отвѣти на тритѣ святители* Иоанна Златоуста, Григория Богослова и Василия Кесарийскаго; *Описание образа на Христа и на Божия Матерь; Историята на Християнката*, която обърнала мѫжа си езичникъ; книгата на *Методия Патарский за Адама;* разказъ *за 12-тѣ петъка;* който се срѣща и въ сръбскитѣ народни приказки; историята *за Даниила, Самсона и дѣтството на Христа;* значително распространения разказъ *за злитѣ жени*, който се срѣща въ Симеоновия сборникъ, и т. н. Повечето отъ тѣхъ биле добрѣ познати на всички южни и источни Славяни отъ Истрия до Солунъ и Новгородъ.

---

[28]) Латинския рѫкописъ се пазилъ въ Конкоррецо (Concorrezo) при Монца, гдѣто имало патаренско епископство. Въ настояще врѣме той се намира въ бившия на инквизицията архивъ въ Каркосонъ. По латински издад. отъ Beisnorta, Hist. des Albigeois I. 283, Thilo, Cod apocr. N. T. 884, старосл. у Ягича (Starine V), Срезневский Пам. юс. пис. 406, А. Поповъ, Опис. рук. Хлудова 339; русския текстъ у Тихонравова.

Изъ България сѫ дошле тъй сѫщо русскитѣ повѣсти *за Соломона и за Соломона и Китовраса* (κένταυρος). За *магическитѣ книги* (Громовникъ, Трепетникъ, Коледникъ и др.) йоще не е разяснено, да ли тѣ сѫ отъ богомилско потекло; тѣ тъй сѫщо биле прѣведени на Балканския полуостровъ отъ грьцки, и отгамъ занесени въ Россия [29]).

10) *Грько-источни разкази.* Съ сѫщата популярность, както религиознитѣ апокрифи, се ползовали тъй сѫщо многочисленнитѣ грьцки, арапски и индийски приказки и повѣсти, които се распространили между Славянитѣ чрѣзъ българския прѣводъ.

Една отъ най любимитѣ срѣдневиковни повѣсти била *житието и повѣстьта на Александра Македонский.* Всички ромѫнски, германски и славянски биографии на Александра имали единственъ источникъ въ книгата на Псевдо-Калистена. Латинския прѣводъ на Левъ Константинополский (X в.) служилъ за образецъ на френскитѣ, нѣмскитѣ, латинскитѣ, испанскитѣ, чешкитѣ и поляшкитѣ истории на Александра въ стихове и проза. Древно-славянския прѣводъ е много старъ. Прибавения въ хрониката на Малала (стр. 543) разказъ за Александра йоще не е изданенъ. На български историята на Александра била написана въ Молдавия въ 1562 г. Изъ България тя се распространила въ Сърбия, а оттамъ отъ една страна, около XV стол. въ Россия, отъ друга—по Адриатическото побрѣжие, гдѣто тя била прѣработена на тамошното нарѣчие. Споредъ влиянието на литературата името на Александра Македонский е тъй сѫщо популярно, както името на краль Марка [30]).

---

[29]) Нѣкои отъ тѣхъ сѫ напечатани въ Бѣлковецкия сборникъ. Между книгитѣ на мънастиря въ Родосто се споменува въ 1077 г. *Σεισμοβροντολόγιον* (Громовникъ ?) Sathas, Bibl. graeca I. 50: *Βροντολόγιον καὶ σεισμολόγιον* се споменува тъй сѫщо у Const. Porphyrogennetus de caerem. aulae, ed Bonn. II. 524.

[30]) Сърбск. текстъ изд. отъ Ягича, Starine III, съ историко-литер. въвеждание; тамъ (Y) той е описалъ бълг. сборн. «Алексан-

Не пò малко била извѣстна *Троянската повѣсть* (о кралехъ причa). Прѣвода на Малала е отъ оригинала, който е взетъ отъ Псевдо-Диктиса. Другий разказъ се намира въ прѣвода на Манассийната хроника. Формитѣ Прѣямушъ (Priamus), Юпитеръ (Jupiter), дишкордия (discordia), както и маджарската дума русагъ (orszag, царство), което се употрѣбявалъ и въ Хърватско и въ Босна, указватъ на латинския, донесенъ отъ западъ оригиналъ,—съвършенно единиченъ случай въ историята на българската литература. Намѣренъ е тъй сжщо и хърватский текстъ написанъ въ XIV ст. съ глаголица. Русската Троянска повѣсть е заимствована изъ България [31]).

Отъ грьцки сж прѣвели Българитѣ и двѣ индийски книги, които биле распространени въ литературитѣ на срѣдневѣковнитѣ народи, именно „Стефанитъ и Ихнилатъ,“ грьцкия прѣводъ е направенъ отъ Евреина Симеонъ Сетъ кждѣ 1080 г. (*Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης*), и византийския духовенъ романъ *Варлаамъ* и *Иосафатъ*, който е прѣработенъ изъ биографията на Будда въ Лалита-Вистара. Сърбитѣ и Русситѣ се запознали съ тѣзи книги по българскитѣ текстове. Така сжщо и много любимия въ Россия разказъ *за царь Синагрипа* или *за неговия министръ Акира*, който е прѣработенъ отъ хилядa и една нощь, (халима) е сталалъ извѣстенъ на Славянитѣ чрѣзъ българскитѣ прѣводачи [32]).

дрия,» която е прѣведена отъ грьцки въ 1844 г. отъ учителя Х. П. Василевъ въ Карлово, на Балкана; въ числото между другитѣ жизнеописания на Александра В., тя въ България е любима книга за лесно четение.

[31]) Българската е издадена отъ Миклошича, Starine III, хърватската отъ Ягича, Arkiv IX, русската отъ Пипина, Очеркъ литер. истор. повѣстей русскихъ 55, 306. Глед. стр. 113 разговора на рицаря Pierre de Bracieux съ царь Калояна и Българитѣ.

[32]) Сърбск. Стефанитъ съ българ. варианти е опубликованъ отъ Danicic, Starine II. Бълг. сборници на Варлаама (йоще не сж изд.) въ Рилския мънастирь и въ мънастиря Кицкани на Днестръ. Прѣдположението на Пипина за българското происхождение на русск. Синагрипъ се подтвърдява въ Бѣлковецкия сборникъ. Чеш. Варлаамъ (XIV в.) и «Kalila va Dimna» (=Стефанитъ) Прага, 1828, сж прѣведени отъ латински.

Тия духовни и свѣтски повѣсти съставляли духов
храна за православнитѣ Славяни въ срѣднитѣ вѣкове и п
това не само за пò високитѣ классове, но и за простия н
родъ. Въ България и Россия влиянието на апокрифитѣ захв
нало да се унищожава само въ настоящето столѣтие. Тѣхно
съдържание до толкова било усвоено отъ народа, че много о
тѣхъ биле прѣработени съотвѣтственно съ народния вкусъ
биле смѣсени съ народнитѣ пѣсни и приказки. Тука има йо
много материалъ за изслѣдвание, както въ старитѣ ръкопи
тъй и въ живитѣ разкази и пѣсни.

11) *Литературата на търновското царство* (11
—1398). Възстановяванието на българското царство имало
вѣстно влияние и върху литературата. Езика прѣтърпѣлъ
тоя периодъ голѣмо промѣнение. Навсѣкадѣ въ „славянски
писмений езикъ захванали да влизатъ особенности отъ народ
то нарѣчие. Въ XIV ст. спорадически се появява и чле
(стр. 143). Вслѣдствие погрѣшното употрѣбление на юсове
които повече се произносили като ъ, възникватъ неизрази
комбинации. Къмъ това се присъединяватъ и явни гърцизми.

Вѣрна картина за духовната храна на образовани
Българи ни даватъ тъй нарѣченитѣ *сборници*, които, зае
съ откъслецитѣ отъ византийскитѣ богословски съчинения,
държали много апокрифи, приказки, легенди и статии съ св
ско съдържание. Прѣводитѣ отъ гръцки не се прѣкратява
Въ 1211 г. царь Борилъ повелѣлъ да прѣведатъ законн
противъ богомилитѣ. [33]). Философията на неоплатоницитѣ б
занесена въ България заедно съ прѣвода на Дионисия Ар
пагита, който билъ извършенъ отъ калугерина Исаий въ 13
г. (стр. 423). Оригинални произведения биле службитѣ на
ционалнитѣ святци и легендитѣ за тѣхъ, напр. за Иоанна Р

[33]) С. Палаузовъ, Синодика на царь Бориса, Временникъ I
общества исторіи и древн. росс. XXI. Москва 1858. Пълно изда
йоще нѣма. Новъ ръкописъ намѣрилъ тая година М. Дриновъ.

ский, царь Петра и др. Рано захвапали да прѣминаватъ легенди отъ Русситѣ и Сърбитѣ; въ единъ българский сборникъ отъ 1330 г. ний срѣщаме житието на Бориса и Глѣба, на княгиня Олга и др.

Главно внимание заслужва прѣди всичко *историческата литература*. Български лѣтописи йоще не сѫ намѣрили; но че такива сѫ сѫществували, за туй има ясни доказателства, и можемъ да се надѣемъ, че ще има нѣкои спасени отъ вандализма на Турцитѣ и фанариотитѣ. Царь Калоянъ съобщилъ на папата, че той изслѣдвалъ старитѣ отечественни книги, сѫщо и законитѣ на своитѣ прѣдшественници и намѣрилъ тамъ, че Симеонъ, Петръ и Самуилъ получили корони отъ Римъ [34]). Въ българския Номоканонъ въ митрополитската библиотека въ Букурещъ Григоровичъ челъ една статия за лъжеучителитѣ, гдѣто между друго се говори; „кождо рече, якоже рече Иоаннъ Асѣнь царь, иже въ лѣтописци написано“ [35]). Лѣтописеца Паисий (1762) споменува за единъ *търновский лѣтопись* [36]). Обаче, ний все имаме нѣколко статии и откѫслеци съ историческо съдържание, а именно: извѣстие за *основанието на българския патриархатъ* въ 1235 г., *поменика* на умрѣлитѣ царье, царици, патриарси, епископи и болѣри, *прѣгледъ на народитѣ* и *езицитѣ*, гдѣто народитѣ сѫ сравнени съ животнитѣ (относи се приблизително къмъ началото за XIII ст.),

---

[34]) Калоянъ пише въ 1202 г. на папата, че Петръ и Самуилъ получили корони отъ Римъ «sicut in libris invenimus esse scriptum,» слѣдъ което папата задължилъ своя легатъ «tam per libros veteres, quam alia documenta inquirere diligentius veritatem» Калоянъ отново пише въ 1204 г.: «inquisivi antiquorum nostrorum scripturas et libros et beatae memoriae imperatorum nostrorum praedecessorum leges.»

[35]) Григоровичъ, О Сербіи приложеніе стр. 2.

[36]) Тъй наречениті хроники въ библиотеката на английския пѫтешественникъ Robert'a Curzon'a (по сетнѣ—лордъ Zouch), споредъ съобщението на проф. Вратислава сѫ двѣ евангелия: едно съ изображението на царь Иоанна и семейството, другото е писано за Стефана Душана. Ср. статията ми: Altslavische Handschriften in England, Jagic, Archiv III (1878) 121—133.

присъединения тука *прѣгледъ на езицитѣ и писанията* и и
мѣренния отъ Захариева пергаментний листъ изъ хрониката, гд
то е дума за мънастиря Лъвъка въ Родопитѣ [37]).

Освѣнъ това, въ България се появили двѣ голѣми ко
пиляции всемирни хроники, които се распространили тъй с
що въ Россия и Сърбия. Първата рецензия на *лѣтописе*
еллинский и *римский* (до 963 г.) е съставена изъ прѣводи
на Малала, Хамартола, разказа за Александра В, библията
изъ нѣкои апокрифи; тука се срѣща и много пжти упоменат
списъкъ на царьетѣ (стр. 158). Втората рецензия, при съст
вянието на която се ползовали, освѣнъ съ Византийцитѣ, и
русския лѣтописецъ Нестора, доводи събитията до 1204
Хронографа, еже есть лѣтописецъ, който се завършва
паданието на Цариградъ въ 1443 г., намѣрилъ такъвъ добъ
приемъ въ Россия, щото прѣтърпѣлъ тамъ йоще три издан
(първото въ 1512 г.). Съставителитѣ на хронографа зная
Нестора, Доментиана, Цамблака, Константина Костецкий и д
славянски писатели. Относително българската църква, Борис
Симеона, Самуила, богомилитѣ, Калояна, Асѣня II и т. н. хр
нографа не съобщава никакви свѣдѣния [38]).

---

[37]) Извѣстие за патриархата у Палаузова, I. с., послѣ у I
ковский, Асѣнь, 50; то се намира въ Синодика на Борила и въ еди
македонский сборникъ отъ библиотеката на стареца Хаджи Юрда
Константиновъ въ Велесъ, въ който се съдържатъ много неизслѣдов
ни, повечето, богомилски ржкописи; можемъ да се надѣемъ, че тѣ
съкровища ще се прѣнесатъ въ безопасно мѣсто. Въ Поменика при С
нодика—праздно мѣстото (пробѣлъ) отъ Константина до Алэксанд
втори йоще неизданенъ Поменикъ съ имената на царьетѣ, царицитѣ
патриарситѣ български, е намѣренъ въ Бояна отъ Григоровича, Очер
пут., 189; третия, за съжаление, тъй сжщо непъленъ, билъ откри
отъ Дринова въ 1875 г. Списъка на народитѣ е изданенъ отъ Шаф
рика II, 732. (Ржкописи въ Карловци, у Григоровича, Дринова; т
сжщо и въ Бѣловецкия сборникъ).

[38]) Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакціи, Моск
1866—69, 2 тома. Отъ него сжщо Сборникъ слав. и русск. сочинен
и статей, внесенныхъ въ хронографы русск. редакціи, Москва 186
Ср. рецензията на Рачки въ Rad. XIII.

Новия периодъ за историята на литературата се начева съ уцаряванието на царь Иоанна Александра (1331—1365), който билъ равностенъ любитель на книгитѣ. По негово повелѣние била прѣведена на старословѣнский езикъ хрониката на *Константина Манассия* (до 1078 г.). Оригинала е написанъ въ стихове, прѣвода прѣдставлява много искусна проза. Това произведение се запазило въ два ржкописа, отъ които едина (въ Москва) е написанъ въ 1345 г. за самия Александра, другия (въ Ватиканъ) е прѣписанъ въ втората половина на XIV ст. и е украсенъ съ 70 картини, които между друго изобразяватъ войнитѣ на Крума, Симеона, Самуила и семейството на Александра. Многочисленнитѣ прибавки отъ прѣводача, вѣроятно сж заимствовани пó скоро отъ грьцкитѣ произведения, колкото отъ отечественнитѣ лѣтописи. Тоя старословѣнский прѣводъ билъ прѣработенъ по румжнски въ 1620 г. отъ калугерина Михаила Мокса за епископа Θеофила Римникский и има добавления изъ българскитѣ, сьрбскитѣ и румжнскитѣ лѣтописи[39]).

12) *Евтимий и неговата школа.* При Александра дѣйствовалъ поменатия пó горѣ *Теодосий* Търновский (стр. 402), реформаторъ на цьрковната дисциплина, дѣятелностьта на когото оставила дълбоки дири въ литературата. Той прѣвелъ „Главы зѣло полезны“ отъ Григория Синаита. Отъ ученицитѣ му, които се събирали около него въ Килифаревския скитъ, особенно значение достигнали *Дионисий* и *Евтимий*.

Иеромонахъ *Дионисий* знаялъ св. писание по грьцки и по български почти наусть. Отъ неговитѣ произведения ний

---

[39]) Чертковъ, О переводѣ Манассиной лѣтописи, Москва 1842. Рачки, Ocjena izvora za hrvatsku i srbsku poviest, Zagrev, 1864, 156. Дриновъ, Период. списание II. Билярский О среднеболгарскомъ вокализмѣ, Спб. 1858 г. Jagic, Ein Beitrag zur Serb. Analistik (Archiv für slav. Philologie II). Отъ миниатюритѣ на Ватик. кодексъ сж опубликовани само петь. За румжнската хроника на Мокса глед. Григоровичъ, О Сербіи, гдѣто сж прѣпечатани добавления.

знаемъ само гладкия и сполучливия прѣводъ „Маргарита“ отъ Иоанна Златоуста [40]).

Особенно забѣлѣжителенъ билъ *Евтимий*, образа на когото само недавно е захваналъ да се показва ясно изъ мрака на старо-българската литература. Той тъй сжщо билъ ученикъ на Григория Синаита. Пó сетнѣ той се присъединилъ къмъ Теодосия и го придружавалъ въ всичкитѣ му пжтешествия. слѣдъ смъртьта на своя учитель, той отишелъ въ Цариградъ, въ мънастиря св. Иоаннъ Студитский, послѣ на Атонъ, въ мънастиря Лавра, гдѣто императоръ Иоаннъ, като се врьщалъ изъ Италия въ 1370. г. безъ срѣдства (стр. 422), се мжчилъ да вземе пари отъ него, тъй като принадлежалъ къмъ най богатитѣ калугери. Слѣдъ това Евтимий живѣлъ нѣколко врѣме на островъ Лемносъ, върналъ се въ отечеството си и се занимавалъ въ „Пера“ при Търново съ прѣгледвание старословѣнския текстъ на св. писание и богослужебнитѣ книги [41]). Когато той въ 1375 г. станалъ патриархъ, около него се събрала нова литературна школа отъ Българи, Сърби и Русси. Въ това прѣдприятие той намѣрилъ поддьржка въ царь Шишмана, който, подобно баща си, обичалъ книгитѣ. Съчиненията на Евтимия, по число 18, повечето жития на отечественнитѣ святци и окржжни послания до тогавашнитѣ църковни началници, заслужватъ, зарадъ съдържащия се въ тѣхъ исторический материалъ, пълно критическо издание. Скоро, обаче, угаснала тая нова литература подъ развалинитѣ на разрушенитѣ градища и мънастири. Смъртьта на Евтимия ний описахме

---

[4]) Ржкоп. 1469 г. въ Загребъ. Starine I, 52. О «главахъ зѣло полезныхъ» глед. арх. Леонида, изъ историята на югослав. калугерство въ XIV ст. Москва 1871 г., стр. 7.

[41]) Първитѣ дири отъ прѣгледа се относятъ къмъ 1374 г., когато срьбския Триодъ съ Типика и Октоиха биле прѣписани отъ «извода новаго бугарскога езика» (Jagic, Hist. knjiz. 161). Едно прѣгледано евангелие е прѣписано въ 1383 г. (Saf. Urspr. der Glag. 21). Апостола и Псалтиря отъ това врѣме тъй сжщо съвпадатъ съ оригинала.

по прѣди (стр. 443). Евтимия прославила цьрквата въ своитѣ легенди, а царь Шишмана—народа въ пѣснитѣ [42]).

Къмъ числото на Евтимиевитѣ ученици е принадлежалъ, вѣроятно, и Иоасафъ, видинския митрополитъ, който (слѣдъ 1393 г.) съставилъ житието на св. Филотея Търновска. Приятель и ученикъ на Евтимия билъ учения и благочестивия Киприанъ († 1406), който възстановилъ наукитѣ въ Россия, отъ 1379 г. билъ киевский митрополитъ (стр. 406).

Първо мѣсто между ученицитѣ на Евтимия завзема Григорий Цамблакъ, родомъ Търновецъ [43]). Той живѣлъ на Атонъ билъ послѣ игуменъ въ срьбския Дечанский мънастирь, по сетнѣ въ мънастиря св. Пандократора (Нямцъ) въ Молдавия, отгдѣто отишелъ въ Россия, по приглашението на Киприана. Литовския князь Витолдъ прѣкжсалъ цьрковната свьрзка между Москва и Киевъ и повелѣлъ въ 1415 г. на русскитѣ епископи да посвятятъ Цамблака съ своята власть за киевский митрополитъ, за което цариградския патриархъ го проклелъ. За неговата склонность къмъ западната цьрква той билъ отлжченъ тъй сжщо и въ Москва. Въ 1418 г. той билъ испратенъ отъ Витолда въ Констанцъ да води прѣговори за унията; обаче, той закъснялъ и умрѣлъ въ 1419 г. Отъ многочисленнитѣ негови съчинения ще споменемъ 24 духовни рѣчи, похвалнитѣ слова на Евтимия

---

[42]) Житиета на св. Иоанна Рилский (напеч. въ Киевъ въ 1671 г., въ Бѣлградъ въ 1836 и 1870, кристическое издание отъ Новаковича въ Гласникъ 22), на св. Петка изд. отъ Новаковича, Starine IX), на св. Филотея Търновска, на епископа Илариона Мogленский (изд. Даничичъ, Starine I), и на Теодосия Търновский. Не сж издадени тъй сжщо окрржжнитѣ послания къмъ калугерина Киприана на Атонъ, къмъ румжн. калугеринъ и митроп. Антима северинский. Похвалното слово на Константина и Елена съставено, по желанието на царь' Шишмана,—въ Трудахъ Кіевской акад., октом., 1870. Освѣнъ това, на Евтимия принадлежатъ Зографский проскомидий (изд въ Гласника 25). похвалното слово на св. Михаила изъ Потука и т. н.

[43]) Когато Киприанъ отивалъ за посвящение въ Цариградъ, посѣтилъ въ Търново Евтимия, Цамблакъ, както той самъ говори, билъ йоще дѣте.

(стр. 421) и Киприана и житието на св. Ромила и краль Стефана Урошъ III [44]).

Константинъ философъ Костенский или Костеньчский, Българинъ изъ Костенца (при източницитѣ на Марица) или (споредъ мнѣнието на Ягича) изъ Костендилъ, намѣрилъ убѣжище слѣдъ паданието на царството при двора на учения сръбский князь Стефана Лазаревича. Неговата дѣятелность принадлежи собствено на сръбската литература, но основанието ѝ било положено въ учението на Евтимия; учителя на Константина Андроникъ билъ непосрѣдственъ ученикъ на послѣдния търновский патриархъ. По исканието на деспота Стефана, Константинъ съставилъ своята *граммагика*, въ която се срѣщатъ твърдѣ ограничени и дѣтински възгледи; въ тая грамматика се съдържатъ много правила за точкитѣ и знаковетѣ, съ които тъй страшно е било изопачено писмото въ края на срѣднитѣ вѣкове. Потеклото на славянския църковенъ и писменъ езикъ било тъмно; той мисли, че Кириллъ философъ и другаритѣ прѣвождали главно на русский езикъ, при което заимствовали думи изъ българския, сръбския и хърватския, чешкия и босненския езици [45]). Много пò добра е написаната отъ него въ 1431 г. биóграфия на Стефана Лазаревичъ (1389—1427), най добро историческо съчинение за старо-сръбската литература, пълно съ подробности: вѣроятно автора е ималъ прѣдъ себе и пó добри гръцки образци [46]).

---

[44]) Жизнеописанието на краль Стефана Урошъ III по българския сборникъ въ Archiv IV, по сръбския—въ Гласникъ XI. Ср. Racki; Ocjena 167, 471.

[45]) Извлечения отъ Даничича въ Starine I.

[46]) Първото издание на тая книга, която имала много читатели, била испъстрена съ много прибавки и била внесена въ русскитѣ хронографи, е у Попова (Изборникъ, глед. забѣл. 36) 22—130; второто—отъ д-ра Янко Шафарикъ, Гласник 28 (1870), третото и най доброто—отъ Ягича, Гласник 42 (1875), съ важенъ прѣдговоръ. Нѣкои откжслеци у Григоровича, О Сербіи въ ея отношеніяхъ къ сосѣднимъ державамъ (Казань 1859), прѣдставляватъ йоще най старии и най оригиналния текстъ.

Макаръ че не може да се откаже на Евтимия и на учениците му че сѫ употрѣбили ревностни усилия за обогатяването на литературата, обаче трѣбва да признаемъ, че тѣхното вѫтрѣшно достоинство е нищожно. Тамъ ний не намираме оная ясность, енергия и простота, съ които се отличаватъ съчиненията на Иоанна Екзарха и монаха Храбръ, византийската риторика господствова въ тѣхъ. Самия езикъ (особенно синтаксиса) е развалень отъ грьцкото влияние, не е естествень и мѫчно се разбира. Пó добрѣ е писалъ самъ Евтимий. Многословието и надутостьта на Цамблака нѣматъ съперници въ всичката българска литература. Въ грамматиката се срѣщатъ твърдѣ много куриози; тъй сѫщо и въ историческитѣ му съчинения езика по негдѣ е тьменъ и искуствeнъ. Тая литература никога на проникнала въ народа; за него билъ чуждъ учения църковний езикъ съ своитѣ архаизми и грьцизми.

Съ църквата и господарството угаснала тъй сѫщо и литературата. Въ слѣдующитѣ три столѣтия старитѣ рѫкописи станали плячка на чуждестраннитѣ вандали или на домашнитѣ червеи и молци, а пъкъ нови се прибавлявало въ твърдѣ ограничено число.

ГЛАВА XXVII.

Турското господаруване въ България въ XVI – XYIII ст.

Български войнишки села въ Балкана, Срѣдня-гора и Родопитѣ. — Влашкитѣ търговски градове, тѣхното развивание и падание. — Дубровничани. — Католици въ България. — Охридската църква. — Фанариоти — Тайни съглашения на християнскитѣ държави и архиепископъ Парчевичъ. — Австрийско-турски войни. — Хайдути. — Татари, Албанци и Цигани.

Най печаленъ периодъ за българската история е врѣмето на турското господство отъ края на XV стол. до началото на националното възраждание. Турцитѣ се утвърдили въ страната, градове се появявали и исчезвали, грьцкия елементъ взелъ върхъ въ църквата и школитѣ, а народния характеръ отъ воинствененъ се обърналъ въ съвършенно противоположенъ. Обаче, извѣстията за тоя важенъ периодъ, когато се извършвали толкова многочисленни и толкова важни промѣнения, сѫ многоускѫдни. България, като се намирала въ самия центръ на тогавашното толкова силно османско царство, била отрѣзана отъ всичкия свѣтъ и не била досѣгната отъ онова велико движение, което дало на европейската цивилизация отъ XV ст. нова посока. Чуждестранцитѣ, съ исключение на Добровничани, нѣмали право да пѫтуватъ по Турция. Турскитѣ архиви йоще и сега сѫ закрити за изслѣдвание, а домашнитѣ изслѣдвания, които се относятъ кѫдѣ тѣзи столѣтия, сѫ много рѣдки. Историка часто е принуденъ, за нѣмание на други източници, да прибѣгва къмъ прѣданията и пѣснитѣ.

Землитѣ на старото българско царство влизали въ административния окржгъ на румелийския бейлербей, на когото резиденцията била въ София. Названието *Румели* е изопачено отъ *Румания*, както обикновенно наричали чуждестранцитѣ византийската империя; то означавало по турски всичкия полуостровъ освѣнъ Босна която била повѣренна на особенъ бейлербей. Румелия била раздѣленна на 26 *санджака* [1]), които се управлявали отъ санджакъ-бейове. Могжщественнитѣ полунезависими семейства на пашитѣ наслѣдственно владѣли отдѣлни провинции (наприм. въ Шкодра, Скопие, Татаръ-Пазарджикъ), тъй като управлението на страната имало повече феодаленъ характеръ. Пó голѣмитѣ военни лени (*спахилжци*) се наричали *сиаметъ* пó малкитѣ—*тимаръ*. Въ XVII стол. наброявали въ софийския санджакъ 337 сиаметлии и 174 тимариоти, въ скопийския — 20 сиаметлии и 344 тимариоти, въ кжрклисийския само единъ сиаметлия и 18 тимариоти; всичко биле въ Румелия 1075 сиам. и 8193 тимар. [2]). Много християнски семейства, особенно въ Босна, които приели ислямъ, станали наслѣдственни спахии. Десетата часть отъ подвластнитѣ села замѣнявала военното жалование. Освѣнъ това, много села, въ качество на *чифлици*, съставлявали собственность на богатитѣ землевладѣлци, на които плащали една трета отъ печалата. Въ послѣдне врѣме биле обърнали внимание да прѣвърнатъ спахилжцитѣ въ чифлици.

Мохамеданитѣ биле привилегированния классъ на населението; християнитѣ (раяга) биле на всѣкждѣ притѣсненни. Тѣ

---

[1]) Биле слѣдующитѣ санджаци: Виза, Кжркъ-Клиссии, Силистра, Никополь, Видинъ, София, Калиполъ, Солунъ, Кюстендилъ, Скопие, Трикала, Негропонтъ съ Атина, Морея, Навпонтъ (Леванто), Карли-или (Превеза), Янина, Делвино, Авлона, елбасанинъ, Шкода, Охрида, Призренъ, Вучитрнъ, Дукагинъ, Крушевацъ, Смедерево. На лѣвия брѣгъ Турцитѣ владѣли до 1829 г. Браила, Гюргево, Турнулъ. Ср. Hadzi Chalfa, Rumeli und Bosna, uebers von Hammer, Wien 1812.

[2]) Статистика на ленитѣ, у Riccaut Histoire de l' etat present de l' empire osman. Amsterd. 1672, 611.

не можали да носятъ зелени или отъ друга свѣтлива боя дрѣхи, не имъ позволявали да правятъ цьркви и имъ вземали кабанитѣ. Крадението на християнски момичета при турското господство било едно отъ най обикновеннитѣ явления. Освѣнъ *харача* или поголовния дънъкъ, който плащалъ ежегодно всѣкий единъ отъ 14 годишна възрасть на горѣ, освѣнъ десетата часть отъ всички произведения и даждията отъ добитъка, християнитѣ работили безплатно (кулукъ) на спахиитѣ и плащали други произволни данъци, които имъ налагали пашитѣ и бейовете. Обаче, най ужасенъ билъ набора на най хубавитѣ 10—12 годишни момчета за япичарския корпусъ, който се производилъ всѣки петь години. Градоветѣ се откупували отъ него съ много пари. Само въ 1638 г., при Мурада IV било отмѣненно вземанието момчетата на десеть едно [3]). Тежко и горко на онѣзи градища и села, прѣзъ които минавали турски войски. Неприемание свидѣтелството на християнитѣ и частитѣ смъртни наказания прѣвърнали правосѫдието на-истина въ мѫчилище на хора. Не е за чудо, че при такива обстоятелства характера на мохамеданитѣ станалъ високомѣренъ и гордъ, християнитѣ станали страхливи и покорни.

Обаче най лошаво врѣме настапало за християнитѣ само тогава, когато могѫществото на Османитѣ захванало да пада. Въ XVI стол., когато властьта на султанитѣ била на своя апогей, въ Турция сѫществовали трайни привилегии и права, уредена търговия, богати градове, цвѣтуща промишленость, добри пѫтища и великолѣпни здания. Господствующия турский народъ не е билъ тогава изнемощенъ, изроденъ и развамленъ, какъвто е сега. Завоевателитѣ никога не се коснували до цьрковната и общинската автономия на християнитѣ.

Ясна картина за тѣзи врѣмена прѣдставлява Капуннамето (законникъ) въ Румелия, въ които сѫ привеждать и н

[3]) Zinkeisen, Gesch. d. osm. Reiches, III, 230. Една стара българска пѣсень за събирание дѣца за япичерския корпусъ е издадена отъ Дринова въ Период. Списание, XII, 147.

малкитѣ подробности относително финанситѣ, даждията, митата, и при това често дава понятие за правовитѣ отношения на християнитѣ къмъ мюслюманитѣ [4]). Въ разнитѣ санджаци сѫществовали разли закони, даже кринитѣ за мѣрение жито не биле еднакви. Точното изслѣдвание ще покаже до нѣкога кои отъ тогавашнитѣ институти сѫ турски и кои сѫ заварени отъ тѣхъ, срѣдневѣковни. Въ Търново и Смедерево мохамеданския началникъ се наричалъ йоще въ сегашното столѣтие *войвода*. Туземното християнско болѣрство (дворянство) исчезвало бавно; най повече се запазили жупанитѣ, войводитѣ и князоветѣ на западъ, въ Херцеговина [5]). Но и въ България, както видѣхме йоще въ XV в. и даже пò послѣ имало болѣрски фамилии.

Пò голѣмата часть отъ османското царство въ Европа занимавали славянскитѣ племена. Много славяни си проправили пѫть къмъ високитѣ господарственни длъжности чрѣзъ приемание исляма. Но тѣ биле почти исключително Бошнаци и Херцеговци, твърдѣ рѣдко Българи. Въ XVI стол. особенно при извѣстния великий визиръ *Мохамеда Соколовичъ*, Херцеговецъ [6]), полвината на визирския съвѣтъ се състоялъ отъ Славяни-мохамедани, които занималли тъй сѫщо на всѣкждѣ длъжности на бейлербееве, капуданъ-паши (адмирали) и губернатори въ провинциитѣ. Въ края на това столѣтие най голѣмо влияние върху султана имали трима велики визиря Славяни, между тѣхъ Българина *Мехмедъ*, човѣкъ отъ низко потекло, роденъ негдѣ си между София и Косово поле, дошелъ въ Цариградъ като робъ, гдѣто служилъ на султана за браснарь и постъпенно се повишавалъ до визирата [7]).

---

[4]) Hammer, Des osm. Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Wien 1815.

[5]) Нováковичъ, Српски поменици (изъ Гласника 42). Бѣлградъ 1875, 21.

[6]) За частния животъ на Соколовича († 1579) глед. нашата статия: Vaclav Budovec z Budova v Carihrade (чешкий пѫтешественикъ), Casopis ceského musea 1877, 431 и сл.

[7]) Дриновъ, Период. Списание, II, 54.

Споредъ свидѣтелството на Павла Иовия (1531) и дру-
ги, почти всичкия яничерский корпусъ говорилъ по славянски.
Споредъ думитѣ на Луиджи Бассано (1544), султанъ Селимъ
II, освѣнъ турский, знаялъ и славянский езикъ, който той мно-
го цѣнилъ, тъй като по славянски, както казва Бассано, гово-
рили много народи, както въ Далмация, Сърбия, Босна, навсѣ-
кждѣ въ Албания, Тессалия и Пелепоннезъ, тъй и въ България,
Тракия и Влашко, и на сѣверъ многочисленнитѣ Поляци, Русси,
Чеси и Краинци. Въ султанската канцелария много актове
писали на славянский езикъ съ кирилловска азбука (стр. 469).
Не безъ основание забѣлѣзва срьбския историкъ Миятовичъ,
че тогавашна Турция съ султанитѣ, говорящи по славянски
(срьбски) и съ славянскитѣ визири, паши и яничари, като
мѣряла да стане мохамеданско славянско царство [8]).

Отъ туй се вижда защо Хансъ баронъ Унгнадъ, по
инициативата на когото и при помощьта на Словѣнеца Прим.
Трубера и много други изъ Истрия, Далмация и Босна, е из-
далъ въ Урахъ при Тюбингенъ въ 1561—64 гг. протестански
книги на словѣнский и хърватский езикъ съ латинский, кирил-
ловский и глаголический шрифтъ; вижда се тъй също, защо
той е ималъ голѣма надѣжда за распространение по тоя на-
чинъ евангелическото исповѣдание не само между Славянитѣ
въ Хърватско, Босна, Сърбия и България, но и между Турци-
тѣ, даже въ самия цариградский дворъ.

Въ XVI стол. сърбскитѣ книги се печатали и въ Тур-
ция, а именно въ Шкодра, Бѣлградъ, въ Грачаницкия мънастиръ
на Косово поле. Тѣзи издания съставляватъ сега голѣма биб-
лиографическа рѣдкость [9]). Отъ Българитѣ съ печатание се

[8]) Чедомилъ Миятовичъ, Пре триста година приг к изучавању
извора за историју нашег народа Гласник XXXVI; подробно се изобра-
жава състоянието на Славянитѣ на полуострова въ XVI ст. споредъ
описанията, пжтешествията и донесенията на Венецианцитѣ.

[9]) Шафарикъ, за старослав. печатници, Serb. spisy III, 248—
260 и Gesch der südslav. Literatur III 249—296. Една книга напе-
чатана въ 1539 г. въ Грачаницъ, е описана отъ Новаковича, С архео-

занимавамъ тогава само *Яковъ Крайковъ* изъ София; заедно съ Иеронима Загуровичъ изъ Каттаро той издалъ въ Венеция въ 1562 г. псалтиръ, въ 1570 г. молитвенникъ.

Интересно явление въ тоя периодъ прѣдставляватъ привилегированнитѣ общини на Българитѣ — христиани. Тѣ биле нѣколко класса, — *войници, мартолоси, соколнци* (дербенджии). Тѣхнитѣ села сж запазили извѣстна самостоятелность и затова въ послѣдне врѣме станали центрове на новобългарското движение. Селата на войницитѣ. които биле задължени да испълняватъ войнска служба, се ползовали за туй съ голѣми прѣимущества; по турски тѣ се наричали *войникъ-куралери*, по български *войнишки сѣла*. Тѣ се намирали въ възвишеннитѣ долини на Балкана, Срѣдня-гора и Родопитѣ. По значителнитѣ отъ тѣхъ сж: Копривштица, Панагюрище, Котелъ, Жеравна, Градецъ. Ямболъ и Сливенъ, послѣ Цѣпина, Бѣлово (стр. 412); тука принадлежало и село Конаре при Татаръ-Пазарджикъ, на което биле повѣренни султанскитѣ хергили. Другитѣ, вѣроятно, сж биле при Къркъ-клиссии и въ планинската страна при София.

Жителитѣ, които се подчинявали на извѣстни условия, живѣли независимо подъ управлението на свои *войводи* и *князове*, не плащали почти никакви даждия, биле свободни отъ всички повинности и имали право да носятъ дрѣхи съ разни бои. Всѣка година тѣ испращали нѣколко хиляди хора, които не получавали жалование, едни отъ тѣхъ биле въоржженни съ копия и буздогани и конвоирали кольята, копали шанцове, гледали коньетѣ, сѣкли дърва и испълнявали други работи, други въ Цариградъ гледали султановетѣ коньe.

«Учрѣждението „*войниклъкъ*" сжществовало около 300 години. То било основанно отъ султана Мурада I (1362—1389),

---

-шке изложби у Кијеву, Бѣлградъ 1874. Въ статията Stara stampanja za Bugare (Rad jugosl akad. 37, 99—32) Новаковичъ показалъ, че Божидаръ Вуковичъ († 1540), основателя на срьбския печать, печаталъ въ Венеция тъй сжщо и за Българитѣ. Изданія Крайнова сербскія.

по съвѣта на румелийския бейлербей Тимурташа [10]). Сърбина Михаилъ Константиновичъ, който служилъ въ 1455—6322 въ яничарския корпусъ (стр. 426 и 463), пише въ своитѣ мемуари: „има тъй сѫщо нѣколко свободни християни, които никому нищо не плащатъ, но и не получаватъ никакво жалованье; тѣ се наричатъ *войници*, служатъ на господаря и ако е нуждно, развождатъ императорскитѣ коньe“ [11]). Тѣхнитѣ привилегии сѫ изложенни въ „*войнишкия Канунъ*“ (въ Румилския Канунъ). Войника ималъ земя, която била освободена отъ данъкъ и се наричала *баштина;* той не плащалъ за себе си нито харачъ, нито десета частъ, нито даже за добитъка, и билъ освободенъ отъ всички „роботи“. Ако ли войника обработвалъ, освѣнъ своята баштина, йоще и друга земя, той трѣбвало да плаща за нея харачъ и даждие; за стадото си плащалъ даждие, само когато ималъ по вече отъ 100 овци. Братьята и синоветѣ му плащали умѣренъ харачъ. Голѣмеца въ войнишкото село се наричалъ черибашия, тъй сѫщо войникъ, който билъ заедно съ това сѫдия и събиралъ въ своя полза штрафа и даждието отъ виното. Спахиитѣ и санджакъ-беевѣтѣ нѣмали право да се намѣсватъ въ работитѣ на войницитѣ. Всѣки три войника образували една група, отъ която ежегодно единъ ходилъ на служба, тъй щото всѣкий единъ ходилъ прѣзъ двѣ на третата година. Освѣнъ сѫщитѣ войници, имало и второстьпенни, които нѣмали такива привилегии, но биле подчиненни на спахиитѣ.

Пѫтешественника Дернщвамъ въ 1553 г. срѣщналъ при Нишъ единъ отредъ войници, въорѫженни съ кѫси копия, които отивали въ Темешварския лагерь. Херлахъ въ 1578 г. видѣлъ въ Цариградъ нѣколко хиляди войника, които, споредъ обязанностьта си, дошле въ априлий съ свирки и съ кавали, и съ игри и съ пѣсни минали прѣзъ града, като събирали при това

---

[10]) Hammer, Gesch. des osman. Reiches I. 182.

[11]) Михаилъ Константиновичъ, глед. XLV (полския оригиналъ е напечатанъ въ 1828 и 1857 г., старий чешкий прѣводъ въ 1565 и 1581 г., срьбския, отъ д-ра Я. Шафарика, въ Гласник XVIII).

и; на Гергевъ день тий тържественно извели султански-
и визирскитѣ коньe на пàша, гдѣто ги вардили четире мѣ-
а и косили сѣно за прѣзъ зимата [12]). Пó сетнѣ привилегии-
на войницитѣ макаръ да сѫ исчезнали съвършенно, обаче
1840 г. даже и пó насетнѣ, ежегодно нѣколко стотини до-
ждали въ столицата, подъ прѣдводителството на своитѣ чери-
ии да пасатъ султанскитѣ коньe и да косятъ сѣно. Единъ
тѣхъ ималъ на кълпакя си лѣсича опашка и обикновенно
илъ напрѣдя имъ, въ видъ на знаме, единъ парцалъ чърве-
сукно съ полумѣсецъ.

Копривштица (по турс. Авраталанъ), първо отъ вой-
шкитѣ села, е расположенно въ Срѣдня гора при источницитѣ
Тополица, на 10 часа разстояние отъ Пловдивъ, посрѣдъ
окитѣ планини [13]). Въ врѣме на старото царство тука се
стилали ръскошни ливади, и на мѣстото на сегашния гра-
ъ била гѫста гора. Слѣдъ паданието на царството овчѣритѣ
казали на околнитѣ болѣри за Копривщтенската долина като
красно мѣсто и вѣрно убѣжище, вслѣдствие на което тамъ
поселили много семейства изъ Златица, Пловдивъ и други
дове. Между поселенцитѣ имало една болѣрка отъ селото
а. Тя отишла въ Одринъ при султана (слѣдователно, това
о прѣди 1453 г.) и си испросила отъ него фирманъ, съ
то ѝ се давало власть надъ Копривштица съ голѣми приви-
ии, напр. било постановенно, щото никой Турчинъ да не ѣзди
конь по това мѣсто. Въ тоя фирманъ Копривштица е нарѣ-
а по турски *Авраталанъ* (женско поле). Съгражданитѣ на-
али болѣрката султанка, а потомството ѝ султанковци. Фор-
а на управлението въ колонията била аристократическа.
ѣданието говори, че жителитѣ на Копривштица тогава, въ

[12]) Hammer, Osm. Staatsverfassung I. 309, 407, 413, 495.
lach 54, 487.

[13]) Прѣкрасно описание и историята на Копривштица дава
сто В. Пуляковъ въ бълг. журналъ Български книжици. 1866, II,
—266, III, 9—15. За названието ср. стр. 137, забѣл. 6.

своитѣ чървени дрѣхи, високи кълпаци, на ръскошнитѣ коньe и съ доброто оржжие, придобили голѣмъ авторитетъ, но това сж стари въспоминания за старо-българското болѣрско врѣме. Копривштинскитѣ войници ходили въ редоветѣ на турската армия до Офенъ и Виена. Дома си тий се занимавали съ скотовъдство; тѣ се скитали съ стадата си по всичка Тракия, носили оржжие, ходили на ловъ и живѣли свободно, безъ да плащатъ голѣми данъци. Въ онова врѣме жителитѣ на Копривштица биле повече отъ 10,000 души. Обаче, силата на фирмана падала, а произвола на чиновницитѣ расълъ, до като Балабанъ, херой, извѣстенъ между Турцитѣ по своята храбрость въ войнитѣ съ Австрийцитѣ, испросилъ за родния си градъ новъ фирманъ, който, може би, се намира и до сега въ Копривштица. Въ него било постановенно, че Копривштица е подчинена непосрѣдственно на султана. че тя, съ исключение даването въ полза на цариградската Фетши-Джамия, е свободна отъ всѣкакви даждия, че тамошнитѣ началници иматъ право да носятъ особенни кълпаци и че тамъ ще живѣе само единъ турский чиновникъ, подчиненъ на тамошнитѣ началници. Но пловдивскитѣ паши сполучили да унищожатъ и тоя фирманъ. Кърджалийскитѣ смутове произвели неизразимо бѣдствие въ цвѣтущия планинский градецъ. Три пжти (най напрѣдъ въ 1793 г.) Копривштица изгаряла и се прѣвръщала въ пустиня. Правителството съ голѣма мжка, чрѣзъ обѣщание награди и чрѣзъ заплавания, побудило жителитѣ да възстановятъ своитѣ поселения. Сега въ Копривштица, която е извѣстна, като родина на [illegible] видни български писатели, учители и търговци, има около 71[illegible] семейства (вѣнчила).

Главното знаме (башъ байрякъ) на войницитѣ въ Пловдивската область се развивало въ градеца, нарѣченъ *Панагюрище* (по турс. Оглукъ-кювю, ливадно село [14]), което [illegible]

---

[14]) В. Чолаковъ, описанието на село Панагюрище, Цариградъ 1866. Захариевъ 39, 79. Дриновъ, Болгарія наканунѣ ея погрома. Слав. сборникъ II. (Спб. 1877).

намира на осемь часа разстояние къмъ сѣверъ отъ Т. Пазарджикъ, при рѣката Луда-Яна, въ високата долина на Срѣдня-гора. Споредъ прѣданието, Мохамедъ II, слѣдъ завоеванието на Цариградъ, прѣселилъ изъ Ямболъ 204 семейства въ това мѣсто, гдѣто въ старо врѣме се събиралъ панаирь; къмъ тѣзи прѣселенци се присъединили много хора изъ околноститѣ. Жителитѣ испращали свойтѣ войници пó напрѣдъ на война, а послѣ (до 1840 г.) ходили около 33 души въ Цариградъ, за да гледатъ султанскитѣ коньe. Въ града имъ Турчинъ не можалъ даже да прѣнощува. Въ врѣме на Кърджалиитѣ въ начало на настоящето столѣтие, Панагюриште било почти съвсѣмъ раззоренно отъ разбойничешкитѣ шайки. Въ това врѣме Хассанъ Кавана-зоолу, тать-пазарджишкия бей, коварно отнелъ отъ Панагюрци златния фирманъ, който подтвърждавалъ войнишкитѣ имъ права. Въ епохата на ново-българското възраждание Панагюрци се отличавави съ най горещъ патриотизмъ и съ силно стремление къмъ образование и свобода. Въ 1875 г. въ Панагюриште имало около 1500 кѫщи и 11000 жители исключително Българи. Въ събитията на 1876 г. Панагюриште играло най главна роля: то е било центръ на българското възстание, което се завършило съ извѣстнитѣ злодѣйства, избивания и съвършенното раззоряване на Панагюрище.

Котелъ (турс. Казанъ) се намира при важния балкански проходъ между Шуменъ и Сливенъ, на разстояние 15 мили отъ морето и е основанъ вѣроятно, около 1545 г. отъ бѣжанци изъ околноститѣ. На жителитѣ въоръженни съ криваци и копия (харби), подъ началството на отечественнитѣ войводи и князове било прѣдоставено да пазятъ тамошния проходъ. Сега йоще се срѣщатъ тука фимилии *харбови*, *харбалии*. Даждието се събирало отъ войводата. На Турцитѣ било запрѣтено да се заселватъ въ Котелъ. Въ военно врѣме се назначавалъ особенъ правителственъ чиновникъ да варди, за да не се спира и да не нощува тамъ турската войска. Но вслѣдствие на частитѣ нарушавания, тѣзи привилегии на практика исчезнали. Котленци храбро се защищавали отъ Кърджалиитѣ Котелъ. тъй

сѫщо, както Копривщица и Панагюрище, придобилъ голѣмо значение въ най новото българско движение; въ него наброяватъ до 1120 кѫщи (около 10000 жители всички Българи, съ исключение на 500 души турски цигани).

Забѣлѣжителна била сѫдбата на често споменуваната въ срѣдневѣковната българска история непристѫпната планинска мѣстность *Цѣпина* въ Родопитѣ (стр. 28). Условията, споредъ които, както казахме (стр. 414), Цѣпина се подчинила на Турцитѣ, биле строго запазени до полвината на XVII стол. Въ врѣме на голѣмия гладъ въ Родопитѣ Мохаммедъ IV се готвилъ да нападне Венецианцитѣ въ Кандия. Шесть паши се упѫтили изъ Пловдивъ прѣзъ Пещера въ Македония. Но великия визиръ Мохаммедъ Кюприли (1656—1661), родомъ Албанецъ, неочакванно нахлулъ съ много яничери въ Цѣпина, расположилъ си лагеря при Костантово, повикалъ при себе си всички священници и старѣи, вързалъ ги въ вериги и имъ казалъ; „Ахъ вий лъжци! васъ падишахъ Али-Османъ ви обичалъ, затова не плащате никакво даждие, само помагате, кога потрѣбва на нашата войска. И ний ви обичахме, както своитѣ яничари, а вий сте възстанали противъ нашия султанъ! Тогава му отговорилъ банъ Вельо, съ името на когото и сега йоще се нарича една баня въ Цѣпина (Вельова баня), и протопопа Константинъ: „чcostити визире! нашитѣ момчета до скоро се сражаваха въ султанската войска въ Тунисъ, Триполи и Египетъ; какво ужасно узнахте вий зарадь насъ"? Но визиря възразилъ: „вий лъжете! азъ получихъ извѣстие отъ Карабаши въ Пловдивъ" (т. е. отъ грьцкия митрополитъ Гаврила). Тогава тѣ му казали: „той не ни владѣе и тъй като ний не му плащаме никакво даждие, той ни е наклеветилъ". Разгнѣвения визирь извикалъ на яничаритѣ да исколятъ гяуритѣ; но тогава излѣзълъ имама Хассанъ-Ходжа и имъ испросилъ живота, съ условие, че тѣ ще станатъ мохамодани. И дѣйствително, на Гергевъ день бана и протопопа съ всички священници и старѣи приели исляма, слѣдъ което визиря заминалъ прѣзъ Разлогъ за Солунъ. Хассанъ-Ходжа съ четирмата си другари до

кждѣ августъ обърналъ въ мохамеданство всичка Цѣпина. Които не искали да се потурчатъ, трѣбвало да избѣгатъ въ планинитѣ, гдѣто основали нови села Каменица, Ракитово и Батьево на Стара-рѣка. Хассанъ заповѣдалъ да донесатъ изъ Т. Пазарджикъ храна изсипалъ я въ църквата въ Костантово и раздалъ на всѣко потурчено семейство по двѣ кила просо и по толкова ръжъ. Подъ прѣдводителството на Ходжата тѣ разрушили всичкитѣ християнски храмове отъ Костенца до Станимака, всичко, споредъ както казватъ, 218 църкви и малки църквици и 33 мънастиря. На Петковъ день дошелъ фирманъ отъ султана, който исключавалъ цѣпинскитѣ Българи-християни отъ военната служба и ги уравнявалъ съ раята („да се сабератъ Българете та да станатъ райя, да даватъ харачъ и веримъ и да ходятъ на ангария (работа), а само Турцитѣ да отиватъ на войска“). Цѣпинци, вѣроятно, въ врѣме на походитѣ приели много турски привички и това ги подготвило къмъ приеманието на исляма. Йоще и сега тѣ пѣятъ български пѣсни и си живѣятъ споредъ своитѣ отечественни обичай; макаръ тѣ и да сж фанатични привърженци на пророка, обаче малко отъ тѣхъ говорятъ по турски [16]).

Относително другитѣ войници, за съжаление, ний не знаемъ нищо, освѣнъ че тѣхнитѣ потомци се отличаватъ и до сега йоще съ своята храбрость, енергия и патриотизмъ.

Подобни на войницитѣ биле тъй сжщо споменатитѣ отъ Константиновича християнски *марталуси* (по гръцки арматоли), на които, по число нѣколко стотини хора, се възлагали длъжноститѣ на пограничната стража съ мѣсечно жалование. Тѣ биле въоржженни съ саби и съ копия. Тѣхнитѣ капитани често

---

[16]) Старата забѣлѣжка за паданието на Цѣпина отъ попъ Методия Драгиновъ изъ Корова въ единъ пергаментенъ молитвенникъ у Захариева (67). Въ 7 Цѣпински села сега се броятъ въ 850 кжщи 2800 Българи мжжи, християни (730 м. въ Каменица и Ракитово) и мохамедани (въ Дорково, Костантово, Корова, Лъджани и Баня). Освѣнъ това тука йоще живѣятъ 300 Цигани.

се побратимяли съ клефтитѣ. Прочутитѣ по всичкия свѣтъ Сул[illegible]-оти въ Епиръ първоначално биле арматоли [17]).

Въ България марталуси имало въ Видинския санджак[illegible]ъ при Ртань (сега въ Сърбия), въ Баня и въ долината на Цр[illegible]а Рѣка (Црни Тимокъ); тамъ тѣ пазили страната отъ заддуна[illegible]-скитѣ хайдути, които произвождали татакъ нападения.

Третий привилегированъ классъ биле *дуганджиит[illegible]ѣ* (*соколницитѣ*). Тѣхнитѣ привилегии биле много прилични [illegible]ъ прѣимуществата на войницитѣ, само че вмѣсто военна служб[illegible]а, тий ежегодно давали отъ всѣка кжща по единъ приученъ [illegible]на ловъ дуганъ. Селата на дуганджиитѣ, които се управлявали о[illegible]тъ дуганджи-башия, биле распрьстнати на всѣкждѣ изъ Балканск[illegible]-та и Дунавската области.

Отъ войницитѣ трѣбва да отличаваме *дервентаджиит[illegible]ѣ*, стражаритѣ на проходитѣ. Надарени съ особенни фирмани, [illegible] тѣ платили полвинъ харачъ и малъкъ данъкъ въ храна, биле сво[illegible]-бодни отъ всички „роботи“ и вмѣсто това пазили опасни[illegible]тѣ пунктове по пжтищата. Тамъ тий сѣдѣли въ колиби покрити с[illegible] съ слама, и като съглеждали нѣкого въ гората или на пжтя, ти[illegible]ий тумкали съ тъпънъ; ако съгледанитѣ хора сж биле разбойници[illegible]щи то отъ продължителното тумкание се повдигали отъ цѣлата окол-[illegible]ность. Казватъ, че дервенгаджиитѣ се появили при Сулейман[illegible] I. Тѣ се срѣщали на всѣкждѣ по полуострова; въ миналото[illegible] столѣтие йоще ги имало въ източния Балканъ [18]).

Мохамеданскитѣ Българи въ настояще врѣме изобщо се[illegible] се наричатъ *помаци* (вѣроятно отъ *помагачъ*). Споредъ мнѣние[illegible]-то на Захариева, помацитѣ въ Родопитѣ и Македония сж обър-[illegible]-нати въ мохамеданство въ 1495 г. при Баязида II. въ едно[illegible] врѣме съ Бошнацитѣ; писменни доказателства за това не сж-[illegible]-ществуватъ.

Ний видѣхме, че въ тритѣ главни войнишки пункта в[illegible]въ

---

[17]) Hopf (т. 86) 90.

[18]) Hammer, Osm. Staatsverfassung, I. 319, 321 (марталуси), [illegible] 284, 304, 914 (дербенджии) 318 и т. н. (дуганджии).

турската епоха се изгубили много градове, а на мѣстното имъ се направили нови. Ще забѣлѣжимъ къмъ това, че срѣдневѣковния *Чьрвенъ* се изгубилъ и на разстояние полвинъ день пѫть отъ него се направилъ на Дунава *Русчукъ*, че въ находящия се близо до развалинитѣ на *Прѣславъ* градъ *Шуменъ* (по турс. Шумна), при завоеванието на страната имало всичко 800 кѫщи, а въ XVII ст. наброявали 4—5000; че новия градъ *Бобадаа* ималъ въ XVIII ст. 22 квартала [19]) и че жителитѣ на старо *Жеглигово* въ Македония си оставили града вслѣдствие нездравото положение и се заселили на разстояние единъ часъ въ село *Куманово*.

По своето бързо възвишение, блѣстяще развитие и печаленъ исходъ сѫ забѣлѣжителни четире влашки (румѫнски) търговски града, които биле направени въ врѣме на турското господство и се изгубили въ врѣме на Кърджалиитѣ.

Първий отъ тѣзъ градове билъ *Москополь* (или Восконоль), който се намиралъ въ срѣдня Албания въ южната страна на богатата съ езера Корчска котловина, приблизително два часа на западъ отъ града Корчи, и която се отличава съ рѣскошна околность и съ чистъ планински въздухъ. Макаръ прѣданието да относя основанието на тоя градъ къмъ началото на XVI стол., обаче ний срѣщаме йоще въ вгората полвина на XV стол. въ мѣстностьта Великий Дѣволъ разрушенния градъ Вескопъ, който несъмнѣнно е сѫщия Воскополь [20]). Макаръ гражданитѣ, които се занимавали повече съ кирванна търговия, и да сѫ биле всички Румѫни, но писменния езикъ билъ грьцкия. Съ гигантски стѫпки вървялъ Москополь по пѫтя на уголѣмяванието, обогатяванието и образованието. Всичката търговия на Албания, Епиръ и Македония била сърѣдотечена въ рѫцѣтѣ на „Москополчани", и москополскитѣ търговци ходили въ Венеция, Виена и Лейпцигъ. Въ началото на миналото сто-

---

[19]) Hadzi Chalfa, Rumili, 36, 44.

[20]) Мусаки у Hahn'a Drin und Wardar 291.

лѣтие тамъ не само имало извѣстна школа, но даже и гръцка печатница; книгитѣ, които сѫ печатанни *παρά Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ ἐν Μοσχοπόλει* (1740 сл.), сега сѫ голѣма рѣдкость. Тая метрополия на влашкитѣ търговци, въ онова врѣме най образованъ отъ вѫтрѣшнитѣ въ Турция градове, имала тогава 12,000 семейства, а споредъ други извѣстия 40,000 жители; тя била и лѣтна резиденция на Бератскитѣ и Драчскитѣ (Дуррацо) митрополити. Но ето че се появили Кѫрджалиитѣ, разграбили кирванитѣ и изуплашили гражданитѣ. Мусакийския бей испратилъ една ордия албански наемници, да защищаватъ града; обаче това само ускорило разрушението му. Слѣдъ 10 годишни грабения и горѣния Мосхополь се изгубилъ отъ лицето на земята. Сега тамъ е село приблизително съ 2[illegible]00 кѫщи! Жителитѣ се разбѣгали по всичка Албания и Македония погърченитѣ Власи въ Битоля, Прилѣпъ, Велесъ, Пловдивъ, Одринъ, Сересъ и Родопската Пещера -- всички сѫ Мосхополенци [21]).

Почти едновременно съ Мохополь се направило и *Арбанаси*, по грьцки *Ἀρβανιτοχώρη*, по турски *Арнаутъ-кюю*, на здравата плоска възвишенность, на разстояние $^3/_4$ часа на сѣверо-западъ отъ Търново. И тука ний срѣщаме бързо възвишавание, богати търговци, прѣкрасни мънастири, църкви и кѫщи. Споредъ развалинитѣ се вижда, че прѣди сто години тука е имало до 1000 кѫщи, сега сѫ обитаеми само 160 кѫщи въ това число 38 турски, отъ които повечето сѫ изселили. Арбанаси е било тъй сѫщо пункгъ на пѫтешествующитѣ търговци,

---

[21]) Попъ Константинъ (*Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως*, Виена 1819, 43) говори, че въ Пещера (или *Περιστερά*) има *μέτοικοι ἱκανοὶ ἀπὸ Βοσκοπόλεως*. Въ 1819 год., тамъ имало 600 кѫщи, $^2/_3$ християнски; сега (Захариевъ 27) въ Пещера има около 780 кѫщи. отъ тѣхъ 500 бълг. и 50 рум. За изгубванието на Мосхополь—Pouqueville, Voyage de la Grèce (Paris 1820 — 25), 3, 45 сл. Ср. Dem. Bolintineanu, Calefоriu la Romanii di Macedonia; Bucuresci 1863.

които правили голѣма търговия съ добитъкъ въ Влашко. Жителитѣ, които сѫ дошле изъ Епиръ, говорили повече по грьцки; за това свидѣтелствоватъ много грьцки надписи, които йоще не сѫ събранни. Въ кѫщитѣ се срѣщатъ тукъ-тамъ грьцки книги, между тѣхъ и новата копия отъ разказа за Александра. Епископитѣ търновский, ловчанский, русчукский и таксидиотитѣ на Синайския мънастирь имали тука своята лѣтна резиденция. Влашкитѣ Бранковани происхождатъ изъ Арбанаси; тѣхната кѫща служила на търновския митрополитъ за лѣтня резиденция, много влашки болѣрски семейства въ миналото столѣтие имали обикновение да живѣятъ тука; йоще сега много кѫщи на единъ катъягко направени съ кубета и огнища носятъ имена Бранкованови, Кантакузенови, Филитеску. Въ 1789 г. почти всичко Арбанаси станало на пепель отъ Кърджалиитѣ. Жителитѣ избѣгали повече въ Влашко. За сегашнитѣ жители, които, както говорятъ, повечето се прѣселили изъ Герлово, разказватъ, че по скоро женитѣ, отколкото мѫжьетѣ сѫ потомци отъ старитѣ обитатели на града; обаче, йоще, неотдавно е умрѣлъ тамъ единъ старецъ, който е говорилъ само по грьцки. Въ семействата говорятъ на грьцкий езикъ размѣсенъ съ много български и румѫнски елементи [22]).

Селата *Бей-Арнаутъ* и *Кара-Арнаутъ* сѫ расположенни на югъ отъ Разградъ, близо до желѣзния пѫть отъ Варна за Руссе. Жителитѣ, които говорили по албански, български, а тъй сѫщо по румѫнски, биле, споредъ прѣдание-

---

[22]) Интересни подробности за Арбанаси е съобщилъ Славейковъ въ Цариградското Читалище, 1873, 488—493. Ср. Kanitz, II, 52. Много ми разказва едно момче отъ самото Арбанаси Образецъ на тамошното нарѣчие: горча—круша (мак. корче), плеко (πλέκω)—плета, сапунизо—сапунисвамъ, чапизо—копая, лоязо (λογιάζω – броя, мислязо—мисля, шетизо—шетамъ, долосъ--долъ, че пано че като (ἄνω κάτω) горѣ долу, огнище—огнище и т. н. Йоще въ 1793 г. имало тука фамилии Вакареску и Филиппеску, изгонени изъ Влашко (Ianaki Vacarereu, Мемуари у Papiu Ilarianu. Tesauru de monumente istorice pentru Romania. Bucuresci 1863 II. 288 сл.

то, заселени отъ единъ албанский спахия, който билъ управитель въ Разградъ и направилъ тамъ джамия. Тѣ биле земледѣлци и скотовъдци и се ползовали съ голѣми привилегии, напр. запрѣтено било да спиратъ тамъ войници и да квартируватъ. Въ врѣме на Кърджалиитѣ жителитѣ повечето се разбѣгали по Влашко, въ Шуменъ и Ески-Джумая; но най голѣмо нещастие постигнало Арнаутъ въ 1810 г. въ русската война. Йоще и сега тамъ, макаръ рѣдко, се чува албанский езикъ [23]).

Крушево, най новото отъ влашкитѣ поселения, се намира шесть часа на западъ отъ Прилѣпъ, при старата крѣпость въ планинската котловина. То било основанно въ 1440 г. отъ влашкитѣ планинци изъ Николица или Никополь въ Албания, които биле испждени отъ Албанцитѣ, и дирили по напрѣдъ убѣжище въ Битоля, но, като бѣгали отъ тамошнитѣ блатисти мѣстности, упжтили се по нататъкъ и се заселили въ Крушево. Сждбата на тоя градъ въ врѣме на Кърджалиитѣ не е извѣстна. Макаръ че крушевскитѣ търговци ходили въ Виена и крушевскитѣ коямджии обикаляли всичка Турция, обаче тоя градъ, който е ималъ 1400 кжщи, билъ откритъ за Европа само въ 1858 г. отъ Хана [24]). Така малко даже въ нашитѣ дни сж извѣстни вжтрѣшнитѣ мѣстности на Турция! Жителитѣ биле повечето Румжни (търговци, коямджии, шивачи); отъ тѣхъ едно прѣди скитническо влашко племе се отличава съ своето богатство и особенния костюмъ. Освѣнъ това, тука живѣятъ тъй нарѣченитѣ Мияци (Българи изъ Дебъръ) и Албанци-християни, зидари, шивачи, градинари. Съ разбойническитѣ албански околни села Крушевци живѣятъ въ постоянна вражда.

Венецианцитѣ и Генуезцитѣ слѣдъ паданието на старото царство, на-истина, макаръ да не сж изгубили своитѣ прѣимущества, обаче, тѣ не можали да конкуриратъ съ Дубровни-

---

[23]) Какво е происхождението на Албанцитѣ—християни, които сж распрьснати по Бессарабия (напр. въ Каракуртъ и Воиконешти при Болградъ)—азъ не зная. Вѣроятно изъ К. и Е. Арнаутъ.

[24]) Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik 187.

чани, които скоро прѣбрали въ свои ржцѣ всичката вжтрѣшна търговия. Отъ турскитѣ султани, съ които Добровничани отъ 1365 г. поддържали приятелски сношения, тѣ получавали освободителни грамоти на срьбский езикъ (стр. 469), за което плащали 12,000 венециански жьлтици (дукати) ежегоденъ „харачъ." Тий свободно живѣли въ градоветѣ, безпрѣпятственно извършвали своето богослужение и прѣкарвали своитѣ кирвани по всичкото господарство. Мито плащали само въ императорскитѣ градове Цариградъ, Одринъ и Бруса, а по̀ прѣди и въ Пловдивъ и Кратово. Много природни православни, за да запазятъ своята свобода и безопастностъ ставали католици и заедно съ това дубровнишки поданници. Дубровнишкия флагъ тогава се развѣвалъ по всичкитѣ морета, тѣхни колонии, консулата и фактории се срѣщали въ всичкитѣ градове на истокъ. Цвѣтущето състояние, което въ Дубровникъ достигнала славянската (сърбо-хърватската) поезия, доставило на тоя градъ название югославянска Атина. Но страшното землетрясение въ 1667 г. отнело отъ Дубровникъ въ единъ день неговото могжщество и слава.

Добровнишки колонии [25]) имало отъ старо врѣме въ всичкитѣ срьбски и български градове, напр., на Дунава въ *Бѣлградъ*, гдѣто въ 1552 г. Добровничанина Троянъ Гундуличъ имал даже срьбска печатница, въ *Русчукъ*, *Силистра* и особенно въ устията на Дунава. Тамъ главния имъ пунктъ билъ *Бабадаа*, гдѣто тѣ имали священникъ, който посѣщавалъ тъй сжщо Сакча, Измаилъ, Тулча, Бендеръ и Килия, за да служи литургия на тамошнитѣ търговци на подвиженъ олтарь. Дуб-

---

[25]) «Relazione dello stato della religione nelle parti dell' Europa sottoposte ab dominio del Turco» отъ Матеея Гундуличъ (по итал. Gondola), който билъ въ Турция до юлия 1674 г. въ продължение на 28 мѣсеца; това съчинение е съставенно въ Римъ въ 1675 г. изд. отъ Banduri, Imperium Orientale (Paris II, 1711) vol II Animadversiones in Const. Porph., De adm. imp. 99—106. Дриновъ, който напечаталъ въ Период спис. II, 65, извлечение изъ единъ ржкописъ, не знаялъ това издание. Ср. Матковичъ, За старо итал. пжтни записки Rad XV.

ровнишкия посланникъ Матеея Гундуличъ говори, че т
нитѣ колонисти много строго наблюдаватъ своитѣ свещен
за да не встжпватъ въ „pratiche disoneste con le don
Turchi“ и да не съблазняватъ своитѣ съотечественници.
точната балканска область Дубровничани живѣли въ *Варна*
менъ, *Добричъ* и особенно въ *Провадия*, гдѣто имали
църква на кимери (сводове). Голѣми дубровнишки общини им
Одринъ, гдѣто се стичали търговци отъ Венгрия, Полша
сия, за да купуватъ боядисанъ сафтянъ, кожи, ковори, н
сукна, медъ, калай и др.; послѣ въ *Пловдивъ*, въ окол
тѣ на който отъ XV ст. сѣяли орисъ и въ голѣмия търг
градъ *София*, отгдѣто се разминавали пжтища по всич
соки. Въ Македония главното жилище на Добровничани
Скопие, около което тий имали обширни лозя; оттука се
вало особенно восъкъ, сафтянъ, съ който се занимава
1669 г. до 700 табаци. Въ срьбскитѣ земи тѣ имали контор
dacco) въ *Нови-Пазаръ* (имало въ 1580 г. 6000 кжщ
Прокопия и въ босненско *Сараево*.

Въ тѣзи голѣми градове се появили въ турския п
и колонии отъ испански и унгарски *Евреи;* както въ
Скопие, Пловдивъ (въ 1550 г. до 3000) и Одринъ (1000

Най разработенъ пжтъ за сношение билъ стария
отъ Цариградъ за Бѣлградъ (26 деня), отъ който отивали рас
вания — едно къмъ София, прѣзъ Кюстендилъ, Скопие и
ренъ въ Алессио (Лѣшъ), друго — въ Нишъ, което води
Дубровникъ, по което можало за 25 деня да се иде от
Цариградъ. Най дългъ пжть билъ прѣзъ Нишъ, Нови-
за Спалото (Сплетъ); за да додешь отъ Босфора до Адр
изисквало се 38—50 деня. Отъ Бѣлградъ до Солонъ
ли 18 деня [26]). Главнитѣ пжтища биле тогава по добри,

---

[26]) За градоветѣ, сношенията и търговията по цари
пжть глед. моето съчин. «Heerstrasse von Belgrad nach Constan
стр. 113—138. Ср. извлеченията изъ неиздаденитѣ итал. пж

кото сега; ще споменемъ прѣди всичко за величественното шосе отъ Цариградъ за Одринъ, отъ което сж останали само едни дири. По пжтищата на всѣкждѣ имало кирвансараи, а въ градовете голѣми кивгирлии ханове.

Единъ отъ тѣзи ханове, бѣлградския, е описанъ отъ Вратислава изъ Митровицъ (1591). Той е билъ четирежгълно здание, покрито съ крошумъ, най долу имало маази надъ кимери, на първия катъ наоколо галлерея, депозитни и за живѣние стаи. По срѣдата на хана на широкия дворъ имало шадраванъ. Много такива ханове се срѣщатъ йоще и сега въ Турция, така напр. въ Скопия—Коршумли ханъ, на два ката подобно на крѣпость и има прозорци само на втория катъ, които иматъ дебели рьшетни желѣза отвънъ. Прѣзъ голѣми, покрити съ желѣзо врата влизашь въ посланъ съ четвжрежгълни плочи и заобиколенъ съ кимерлия коридоръ дворъ съ шадраванъ по срѣдата. Въ всѣка стая на горния катъ имало кубе, покрито съ крошумъ. Въ полуразрушенното зданието сега живѣятъ тамошнитѣ търговци, но на стълбовете се запазили йоще написанитѣ съ чървена или черна боя имена на исчезналитѣ вече Дубровничани [27]). Други въспоминания за тая голѣма търговия, унищоженна отъ суровата епоха на Кърджалиитѣ (1792—1802) и отъ паданието на самата република, на полуострова не сж останали [28]).

Въ XVI ст. въ Турция било йоще въ добро състояние рударството, което давало ежегодно за 90000 жълтици (споредъ Spandugino) металлъ. Йоще въ 1550 г. работяли на Ка-

---

писки на проф. Матковича, Rad XV. Споредъ Хаджи Калфа отъ Цариградъ до Силистра имало 10 деня пжть, до Видинъ и Солунъ—14, до София—13, до Скопие, Охрида—16 и т. н. По Дунава отъ Видинъ до Силистра—4 деня.

[27]) Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 110.

[28]) За богатата литература на пжтешествията глед. моето съчинение «Heerstrasse» 117 и сл. Най подробенъ и най точенъ е дневника на рицаря Иоанна *Дерншвамма* 1553 г. (йоще неиздад.) и на евангелич. проповедникъ Стефана *Герлаха* 1573—1578 г. (Francfurt

паоникъ. Прочути златни и срѣбърни рудници имало въ Кратово, гдѣто правяли и пари; въ 1564 г. умрѣлъ тука „благочестивия и христолюбивия господарь, *князъ Димитръ*“ [29]). Хаджи Калфа споменува самоковския рудникъ, гдѣто правили и желѣзни произведения (напр. котви), послѣ срѣбърнитѣ рудници при Берковица, Ново-Бърдо и др.

Добровничани биле всички католици. Въ Турция, освѣнъ това, имало и турско-подданни католици. Тѣ биле потомци отъ саксонскитѣ рудокопи, Албанци и павликяни. Като се намирали въ постоянна свързка съ западъ, тѣ биле причина на много революционни опитвания противъ Турцитѣ. Главенъ пунктъ на католицитѣ въ България билъ саксонския планинский градецъ *Кипровецъ* или *Чипровецъ* (Chiprovaz, Cyprovacium, сега Чипровецъ или Чипоровци) въ западния Балканъ при източницитѣ на Огуста. Слѣдъ завоеванието на страната отъ Турцитѣ, жителитѣ получили голѣми привилегии; така, напр., ни единъ Турчинъ не можалъ тамъ да прѣнощува. Чипровецъ билъ главенъ градъ на войводството, което принадлежало на султанската майка, която обаче, не получавала никакъвъ доходъ, тъй щото жителитѣ биле съвършенно свободни отъ даждия. Богатството расло, но нѣмския езикъ и католишкия обредъ биле забравени; имало тамъ, на истина, стара църква, но нѣмало свяшенникъ. Освѣнъ това, тука се прѣселили отъ околноститѣ много български болѣрски семейства, Парчевичи, Тома-Гионовичи (Гионъ по алб. Иоаннъ), Кнежевичи, Пиячевичи, Путини, Морини, Пейкичи и др.

1674. fol). Скжпоцѣнни сж тъй сжщо италианскитѣ, особенно венецианскитѣ записки, послѣ, запискитѣ на Словенеца *Курипешицъ* 153[illegible] г, Далматинеца *Вранчичъ* (Verantius) 1553 г., Белгийца Busbeck'а 1554 г., Чеха рицърь *Вратиславъ* отъ Митровицъ 1591 г. Англичанина Riccaut'а 1665 г. и сръбския патриархъ Арсения Черноевичъ 1683 г.

[29]) Съврѣменна забѣлѣжка у Григоровича, Пут. 190. Димитръ билъ ктиторъ на Слѣпченския (Слѣпче) мънастирь при Прилѣпъ ib. 136. Годината, въ която е умрѣлъ, глед. сръбския лѣтописенъ сборникъ у Ягича, Archiv für slav. Philol. I,. 101.

Около 1595 г. дошелъ тука единъ босненский францисканецъ, Петръ Салинатесъ, билъ приетъ радостно отъ населението, направилъ нова църква, основалъ францискански мънастирь и когато билъ назначенъ отъ папата за софийский епископъ, основалъ своята резиденция за пó голѣма безопаспасность въ Кипровецъ (1600—1623). Неговитѣ приемници, тъй сжщо францисканци, всички биле родомъ отъ Кипровецъ, а образование получали въ Римъ. Епископъ Илия (1623—1642) билъ даже отъ болѣрската фамилия Маринови. Най голѣмо възвишение достигналъ града въ врѣмето на епископа *Петра Деодата* (1642—1674), при когото католическото софийско епископство било възвишенно до архиепископия. Въ Крипровецъ имало тогава около 2000 жители; тамъ живѣли много Добровничани заради търговия; а самитѣ Кипровчани ходили по търговия въ Турция, Влахия и Седмоградие. Най близкитѣ села *Копиловецъ* (1600 жит., сега Копеловци), населената съ соколници *Желѣзна* (400 жит.) и малката *Клисура* (140 жит.) биле католически и имали не само църкви, но и училища. Църквитѣ владѣли много воденици, ливади, лозя, градини, дюгени на кипровецкия площадъ, които имъ се паднали по завѣщание. Нравитѣ, дрѣхитѣ и нарѣчието свидѣтелствовали за тѣхното небългарско (саксонско) происхождение. Църковната власть на архиепископа, който съвсѣмъ не билъ придирчивъ, но въ своитѣ пжтувания често билъ арестуванъ и обиранъ отъ Турцитѣ, се распространявала на истокъ до Искъръ, обемала всичка Влахия, а тъй сжщо и смедеревската епархия въ Сърбия. Литургията служили по латински, а евангелието и апостола чели по славянски. Едната отъ първитѣ грижи на католишкитѣ епископи въ София отъ самото основание на епископството била да обърнатъ останалитѣ богомили (павликянитѣ). Слѣдъ кратковрѣменното управление на *Павла Коевича*, слѣдва стария *Стефанъ Кнежевичъ* (1677—1688). Въ 1688 г. Кипровчани за тѣхното свободолюбие и стремление да възстановятъ българското царство изгубили съвършенно своя

прѣкрасенъ градецъ. Сега Кипровецъ е село съ 300 къщи, което е извѣстно съ тъкание на килими [30]).

Въ *Никополь* и 14 околни села имало въ 1674 г. много католици, които до полвината на XVII ст. (стр. 502) биле богомили, за което и отсетнѣ постоянно се наричали *павликяни*. Тий биле обьрнати въ католицизма около 1650 г. отъ епископа на „Велика България" *Филипа Станиславовъ*. Изгоненъ за непокорство изъ своята епархия, той впослѣдствие по ходатайството на пропагандата билъ простенъ и тогава именно той покатоличилъ Българитѣ около Никополъ. За своята епархия той издалъ въ Римъ въ 1651 г. българский молитвенникъ, напечатанъ съ кириловски букви, езика на който е прѣпълненъ съ сърбизми. Той съдържа апокрифическото писмо на „Царь Абагара" къмъ Христа, екзорцизми, молитви за главоболие, за бездѣтство и др. [31]). Станиславовъ умрѣлъ въ своята епархия и оставилъ слѣдъ себе си добро въспоминание. За неговия приемникъ Матгѣя Гундуличъ (1674) пише, че той на да ли ще може да удьржи селата въ католичество, особенно по причина на грегорианския календарь, въвожданието на който възбудило голѣмо недоволство. Повечето села въ XVIII ст. имали сжщата участь, както и Кипровецъ. Четире католишки села при Свищовъ стоятъ йоще и сега, гдѣто иматъ постоянни прѣпирни съ италианското духовенство [32]).

---

[30]) Farlati, Illyricum sacrum VIII (Писмото на Деодата). Фамилнитѣ документи на графа Пеячевича любезно ми ги съощи графъ Юлианъ Пеячевичъ. Ср. Theiner, Mon. slav. II. 213. Gundulic 1674 у Banduri op. cit. 101. Период. Спис. II, 65. Engel 462. Забѣл. v. Споредъ Lejean'a (Petermann'a Mitth. 1870, 290) и Kanitz'a II, 341, сега въ Чипровецъ, освѣнъ едина камькъ съ надписа «A. D. 1612,» нѣма друго нищо отъ католицитѣ.

[31]) Подробно изслѣдвание книгата на Станиславова, съставлено отъ М. П-й въ статията «Абагаръ.» пьрвия печатанъ паметникъ за ново българската литература, въ славянския сборникъ II. (Спб. 1877). На Станиславова добровничанската ортография имала такова влияние, че той, напр., писалъ огаги (ogagn—огань), погаргдено (сърб. погрѣзено).

[32]) Глед. Канитцъ, II. 162—173.

Въ источна България въ XVII ст. имало едно архиепископство съ римско название Марцианополь (стр. 84); но резиденцията на архиепископитѣ не била въ Прѣславъ (Ески-Стамбулъ), който се наричалъ тогава Марцианополь [33]), а въ *Бакоу* въ Молдавия. Тѣхната епархия обхващала Молдавия, Дубровнишкитѣ колонии въ Доброджа и срѣдня България; рѣкитѣ Серетъ и Искъръ биле западната ѝ граница отъ къмъ софийското епископство. Първий ерхиепископъ билъ *Маркъ Бандинъ* изъ Скопие (1643—1650), вторий — великия българский патриотъ *Петръ Парчевичъ* изъ Кипровецъ (1655—1674), за когото ще говоримъ по́ долу.

Въ *Калишево* (Caliscevo) 3 часа отъ Пловдивъ (вѣроятно сегашна Калашлия) имало въ 1674 г. нѣколко католишки семейства, които отъ врѣме на врѣме посѣщавалъ дубровнишкия священникъ изъ Пловдивъ. На близо кждѣ полвината на XVII ст. имало нѣколко хиляди павликяни, които биле покатоличени. Сега сѫществуватъ по равнината, на сѣверъ отъ Пловдивъ, шесть католически села, жителитѣ на които все йоще се наричатъ павликяни; тѣ сѫ пославянчени потомци отъ ерменскитѣ военни прѣселенци, които Византийцитѣ заселили кждѣ VIII—X в. около Пловдивъ (стр. 226) [34]).

Въ *Сърбия*, въ Ново-Бърдо, Еиево, Приштина, Призренъ, Яково имало въ 1671 г. 2169 католици съ 8 священника, архиепископа на които живѣлъ въ Скопие. Въ много мѣста женитѣ си останали католички, а пъкь мжжьетѣ, вслѣдствие на тежкитѣ даждия, се потурчили. Въ Албания, въ онова врѣме шесть епископии имали 50000 католици [35]).

---

[33]) Италиан. грамоти отъ библиотеката на Бранкачиана въ Неаполъ. Дриновъ, Период. Спис. I, 53.

[34]) Най старитѣ гробищни камьни на пловдивскитѣ павликяни се отнасятъ кждѣ 1784 г. Григоровичъ, Пут. 167. Riccaut (1665), Hist, de l'empire Ottoman. Amsterdam 1672, 74. Ср. Heerstrasse 74, 79, 95, 156.

[35]) Записката на священника Стефана Каспара, Дриновъ, I. с. Макушевъ, Итал. архиви II, 85.

Интересно е, че българскитѣ католици, освѣнъ срьбскитѣ книги, които биле прѣдназначенни главно за Босна, имали и чешки. Особенно слѣдъ карловицкия миръ биле испратени много чешки катехизиси и молитвенници въ Славония, Сърбия и България [36]).

За православното *охридско* архиепископство ний за последенъ пжтъ споменахме при завоеванието на България отъ Василия II (стр. 261, 277). Тая първоначална българска църква, макаръ че си останала автокефална, но била тогава еллинизована. Въ първата полвина на XII в. захванали да я смѣсватъ, вжпрѣки всѣка историческа истина, съ старата църква на Юстиниана (стр. 107) [37]).

Около 1334 г. Охрида била завоевана отъ Сърбитѣ, което обаче не застрашавало правата на църквата. Слѣдъ смъртьта на царь Стефанъ Душана въ Охрида господствовали срьбски и албански болѣри. Дири отъ срьбското влияние се забѣлѣзватъ въ всичкитѣ ржкописи и надписи отъ XIV и XV ст., които Григоровичъ видѣлъ въ Охрида и въ околноститѣ. Кждѣ полвината на XVI ст. славянския езикъ билъ испжденъ отъ грьцкия; въ църковнитѣ книги грьцкитѣ забѣлѣжки се появяватъ отъ 1555 г. [38]). Голубинский наброява 50 архиепископа отъ 1450—1767 г., и това, вѣроятно не ще е пълния списъкъ [39]). Нито единъ отъ тѣхъ е управлявялъ дълго врѣме и

---

[36]) Това сж биле издания отъ фонда на св. Вячеслава, основанъ въ 1669 г. Jos. Jirecek, въ Rozpravy z oboru hict. filol. a lit. (Виена 1860) 23.

[37]) Вилхелмъ Тирский въ разказа за своето пжтешествие въ Цариградъ 1186 г. (I. XX, гл. 4) привожда «Justinianam primam quae vulgo hodie dicitur Acreda.» До сега обикновенно считали учения архиепископъ Димитрия Хоматиана за изобрѣтатель еднаквостьта на Охрида и Юстиниана. За охридската църква глед. трудове по църковната история отъ Zachariae, Голубинский, Дриновъ.

[38]) В. Григоровичъ Svědectvi o slovanskych v Ochridě, Cas. ces. mus. 1847, I. 514.

[39]) Списъка на архиепископитѣ у Голубинский 123 сл. Азъ ще забѣлѣжа, че Зосима е (стр. 13) билъ въ 1669 г., когато билъ завоеванъ Гиритъ (Критъ), а не въ XV стол.

малко отъ тѣхъ сж оставили слѣдъ себе си добро въспоминание; ний срѣщаме непрѣкжснати интриги и подкупувания, т. е. сжщото, което происходило тогава въ Цариградъ и Печъ. Отъ 1586 г. архиепископитѣ си го считали като обикновение да ходять въ Россия и даже въ западноевропейскитѣ господарства да просятъ парична помощь; много отъ тѣхъ не се връщали назадъ. Въ XVII ст. нѣкои се присъединили къмъ унията [40]).

На охридския архиепископъ, който ималъ титла *μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς πάσης Βουλγαρίας καὶ Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν*, въ XVI ст. биле подчинени и нижнеиталианскитѣ Гърци въ Калабрия, Апулия, Сицилия и Малта, а тъй сжщо и румжнскитѣ княжества. Почти само номиналното господство на охридската църква надъ Влахия се продължавало отъ врѣмето на князь Мирча въ продължение на цѣлото XV ст., надъ Молдавия—отъ полвината на XV ст., до управлението на князь Лупула (XVII ст.). Въ това врѣме господарственъ и църковенъ езикъ тамъ билъ не румжнския, а българското нарѣчие на старо-словѣнския езикъ (стр. 544). Въ Молдавия най напрѣдъ господствовало малороссийското нарѣчие, което, обаче устжпило мѣсто на старословѣнския езикъ [41]). Въ Търговиште и Кжмполунга съ срѣдства на румжнскитѣ князове се печатали старославянски църковни книги. Отъ XVI стол. захванала постьпенно да се развива румжнската литература, но до пълната еман-

---

[40]) Въ XVII ст. на Охрида принадлѣжали 8 митрополии (Кастория, Воденъ, Корча, Битола, Струмица, Гревено, Бератъ, Дураццо, Валона) и седемь епископства (Молесхосъ, Преспа, Гора при Охрида, Спатия при Бератъ, Дебъръ, Моглена, Сисания съ Шатиста). Въ началото на XVIII в. много епархии биле съединени, напр. Молесхосъ и Моглена, ново-образована епархия била Велеската. Подписа на архиепископа билъ зеленъ. Въ слав. грамоти той нарича себе си тъй сжщо «сръбский архиепископъ».

[41]) Издаденитѣ отъ румжнскитѣ князове словѣнски грамоти, езика на които е прѣтърпѣлъ силно влияние отъ румжнския сж събрани отъ Венелина, Влахо български грамоти, Спб. 1840, отъ Bogdan'a Petriceicu—Hâjdeu, Archiva istorica a României I—III. Bucuresci 1865—1867.

ципация на румжнския езикъ билъ йоще единъ периодъ (1711—1822), когато грьцкия езикъ игралъ значителна роля както при двора и у болѣритѣ, тъй сжщо въ църквата и училищата.

Търновската цьрква йоще отъ 1393 г. била подчинена на цариградския патриархъ. Епископския санъ се давалъ почти само на Гърцитѣ. Нови епархии биле основани двѣ, една въ началото на XVIII ст. въ Враца, друга около 1760 г. въ Пиротъ (Нишавска епархия).

Причината на лошата слава, която оставило слѣдъ себе грьцкото духовенство въ балканскитѣ земи, биле тъй нарѣченитѣ *фанариоти*, цариградски Гърци отъ квартала, който се наричалъ Фенеръ (или Фанаръ). Духовнитѣ фанариоти господствовали въ цьрквата, а пъкъ свѣтскитѣ, въ качество на банкери, търговци, или на турска служба, въ качество на драгомани и секретари придобили за себе си голѣмо влияние [42]). Всички духовни чинове, отъ патриаршеския до священническия, се продавали. Патриаршеския само се достигалъ повече чрѣзъ интригитѣ на грьцкитѣ банкери, турскитѣ велможи или чуждестраннитѣ консули. Въ течение на 390 години 140 патриарха замѣнували единъ другиго. При раздаванието на епископскитѣ катедри сполучвалъ този кандидатъ, който ималъ повече пари и по силна протекция. Въ XVI ст. епископството струвало отъ 500 до 1000 жьлтици. Его защо се е случвало да достигатъ епископский санъ готвачи, кафеджии или чибукчии, санъ, който има пó голѣмо значение на истокъ, отколкото въ Россия, тъй

---

[42]) Прусския посланникъ Gaffron въ 1779 г. така описва Фенеръ: Le quartier est la demeure de ce qu'on appelle la noblesse grecque, qui vivent tous aux dèpens des princes de Moldavie et de Valachie. C'est une université de toutes les scélératesses et il n'existe pas encore de langue assez rische, pour donner des noms à toutes celles qui s'y commettent Le fils y apprend de bonne henre á assassiner si adroitement son pére pour quelque argent, qu'il ne sourait être poursuivre. Les intrigues, les cabeles, l'hypocrisie, la trahison, la perfidie, sourtont l'art d'extorquer de l'argent de toutes mains y sont enseignés méthodiquement. Zinkeisen VI, 252.

като епископа се явява тамъ заедно съ това и като свѣтский началникъ и прѣдставитель на раята прѣдъ чиновницитѣ. Като пристигалъ въ епархията си, епископа се грижалъ прѣди всичко да събире купователната сумма, при което се употрѣбявали и притѣснения, тъй като отъ една страна искалъ да живѣе добрѣ, а отъ друга —да се ползува съ благоволението на пашата и цариградскитѣ протектори. Освѣнъ това, въ XVI ст. самитѣ патриарси или тѣхни повѣренни захванали да обикалятъ по епархиитѣ, за да събиратъ съ помощьта на яничаритѣ пари. За ученость и наука съвсѣмъ не се грижали. Пѫтешественника Герлахъ, който е билъ на истокъ отъ 1573—1578 г., се чуди, какъ малко знаятъ членоветѣ на висшето духовенство старо грьцкия езикъ. Въ Пловдивската митрополия той виждалъ копия, саби, лѫкове и стрѣли, но нито една книга. Одринския митрополитъ се боялъ да се подпише, като говорилъ, че правописанието не е негова работа. Въ Цариградъ патриарситѣ, които сѫ изгубили мѣстото си, постоянно интригували, за да го получатъ пакъ. По̀ долнето духовенство и калугеритѣ биле съвършенно неграмотни и се грижали само да добиятъ пари, съ които да могатъ да си купятъ епископство.

Сь грьцкитѣ епископи се появили въ България и грьцки църковни книги, гдѣто священницитѣ служили по старитѣ пергаментни рѫкописи, или по венецианскитѣ, срьбскитѣ и влашкитѣ (рѣдко по русскитѣ) книги. Съ стари рѫкописи се ползували, напр., въ Татаръ-Пазарджикъ приблизително до 1712 г., когато е дошелъ първия фанариотский пастирь. Че Гърцитѣ сѫ биле и тогава толкова малко приятели на Българитѣ, както и сега, се вижда отъ „Политиката“ на Крижанича, която е завършенна въ Тоболскъ въ 1664 г.; той пише, че Гърцитѣ наричатъ Българитѣ не човѣци (*Βουλγάρος ἀπάνθρωπος*) и Славянитѣ изообщо варвари [43]).

---

[43]) Маркевичъ, Юрий Крижаничъ (Варшава 1876) 114. Крижаничъ самъ билъ въ Цариградъ около 1655 г.

Значително се усилило могжществото на фанариотитѣ, когато Турцитѣ, като се бояли отъ Россия, захванали да назначаватъ князове въ двѣтѣ румжнски войводства отъ зчатнитѣ фанариоти (1711). Споредъ Хопфа [44]) ни едно отъ тѣзи фанариотски княжески семейства, които се прѣдставлявали за много стари, нѣмало родословна, която да надминава по документи пò нататъкъ отъ началото на XVI в. Нѣкои произходили изъ Мала Азия и само двѣ изъ Византия; много даже биле не отъ грьцко потекло, а отъ албанско, дубровнишко и франкско. Тѣхното господство не оставило слѣдъ себе добро въспоминание. При тѣхъ процвѣтявали грьцкитѣ училища въ дунавскитѣ княжества и за румжнската публика писали грьцки книги [45]).

И двѣтѣ самостоятелни славянски цьркви, печската и охридската, станали жертва на фанариотитѣ. Въ 1737 г. Иоаннъ Ипсиланти далъ проектъ, съ който съвѣтвалъ да унищожатъ охридското архиепископство, за да могатъ чрѣзъ правото подчинение на Славянитѣ подъ духовната власть на цариградския патриархъ да прѣкратятъ интригитѣ на австрийското правителство, което воевало съ Турцитѣ. Но Турцитѣ съгледали австрийска интрига въ тоя самия проектъ, и Ипсиланти заплатилъ за него съ главата си. Двѣ причини биле, които побуждали Гърцитѣ да унищожатъ и двѣтѣ цьркви: отъ една страна тѣ искали при помощьта на събранитѣ пари отъ двѣтѣ нови цьрковни области да изплатятъ голѣмитѣ дългове на своя патриархатъ, а отъ друга—тѣ се надѣяли да осжществятъ своята любима мечта да погьрчатъ южнитѣ Славяни и да расширочатъ грьцкия елементъ до Карпатитѣ и Сава. Въ 1766 г. патриархъ Самуилъ сполучилъ да унищожи печската цьрква (по тур. Ипекъ), слѣдъ туй, въ 1767 г. на 16 януарий билъ принуденъ

---

[44]) Hop (Ersch-Gruber T. 46), стр. 189.

[45]) Д. Филиппидесъ съставилъ на грьц. езикъ география и история на Романия (Лейпцигъ (1816), а Фотино—история на румжнскитѣ земи (Виена 1818, 3 тома).

да се отрѣче послѣдния автокифаленъ охридский архиепископъ, Българинъ Арсений. Обаче, портата и до послѣдне врѣме въ берата на цариградския патриархъ туряла отдѣлно епархиитѣ и на двѣтѣ упразднени цьркви. Арсений билъ испратенъ на Атонъ, гдѣто преживѣлъ послѣднитѣ си дни въ Зографския конакъ въ Карея въ голѣмо почитание отъ българскитѣ калугери на Зографския мънастирь. Скоро той ималъ удоволствие да се срѣщне тамъ съ Самуила, който тъй сжщо билъ снетъ отъ патриаршеството и билъ испратенъ на Атонъ; срѣщата имъ, разбира се, не е била много приятелска [46]).

Що се касае до военнитѣ събития въ онова врѣме, то дълго врѣме йоще се запазило въспоминание за старо-българската самостоятелность и числото на опитванията за нейното възстановявание не е малко. Най напрѣдъ, слѣдъ 150 години християнското оржжие пакъ се появило при нижното течение на Дунава къмъ края на XVI стол. Въ 1594 г. младия трансилванский князь *Сигмундъ Баторий* се явилъ на чело на конфедерацията, която се съставила противъ Турцитѣ и възбудила голѣми надѣжди у християнитѣ както на истокъ, тъй и на западъ. Съ тѣхъ се съединили *Михаилъ Витѣзулъ*, най великия отъ всички влашки управители, и молдавския господарь *Ааронъ;* папата, римския императоръ и много италиански владѣтели (особенно Флорентинци) доставяли войници и парични помощи. Само Поляцитѣ го заплашвали въ тилътъ. Военнитѣ дѣйствия открилъ князь Михаилъ съ отборна войска, състояща се отъ Ружни, Сърби, Българи и Венгри. Началника на унгарскитѣ наемници билъ *Албертъ Киральи*. Въ зимния студъ на 1594—5 г. Михаилъ и Киральи прѣминали замрьзналия Дунавъ, поражавали нѣколко пжти Турцитѣ, горили и грабили взетитѣ градове Измаилъ, Хърсово, Дрстеръ, Тутраканъ, Русчукъ, Флочъ

---

[46]) Акта за отричанието на Арсения, въ Гласника VIII. За послѣднитѣ дни на Арсения глед. Бълг. книжици 1860, 139. Ср. тъй сжщо Гулубинский.

(между Русчукъ и Свищовъ), Свищовъ, Никополь, Орѣхово — само Видинъ се удържалъ подобно на други нѣкои укрѣпени градове. Нападали тъй сжщо Бобадаа и Разградъ и взели отъ тѣхъ контрибуция. Съ голѣма плячка побѣдителитѣ се върнали прѣзъ Дунава у дома си.

Въ туй врѣме, на 10 януарий 1595 г. Дубровничанина *Павелъ Джорджичъ* далъ на князъ Сигмунда подробна записка за положението на Българитѣ, което той изучилъ въ продължение на 15-годишното си прѣбиване въ страната. Въ тоя документъ той побуждалъ войводата да се възползува отъ недоволството на Българитѣ и да завоюва тая прѣкрасна страна, като му прѣдлагалъ при това и своитѣ услуги. Българитѣ, говори той, сж гордъ и благороденъ народъ, който не търпи несправедливость и отмъстява за обида съ смърть; къмъ Турцитѣ тѣ сж враждебни, съ Гърцитѣ тъй сжщо не сж добрѣ, а съ Дубровничани, вслѣдствие общностьта на езика, търговскитѣ сношения и многото роднински свръзки, – тѣ сж въ тѣсни приятелски отношения. Въ 1580 г. йоще положението на християнитѣ било доволно щастливо; но слѣдъ 10 години, вслѣдствие притѣсненията отъ страна на яничаритѣ, които напълнили селата, и спахиитѣ, вслѣдствие тежкитѣ данъци и нечуванитѣ грубости на минававшитѣ войски, всичко се измѣнило на Балканския полуостровъ. Българитѣ съ нетърпѣние очакватъ встжпванието на християнскитѣ войски и сж готови да изколятъ всичкитѣ Турци въ страната. Въ дунавска България Джорджичъ се надѣялъ да събере 25,000 храбри войници, албанскитѣ колонии около Търново можали да доставятъ до 7,000 добрѣ въоржжени конника.

Баторий приелъ прѣдложението на Джорджича. Самъ-си Джорджичъ готвилъ въстание въ Варна, Провадия и Шуменъ, а пъкъ Соркочевичи (Sorgho), знаменито дубровнишко семейство, дѣйствовали въ Търново и Русчукъ. Революцията дѣйствително исхбухнала въ 1595 г.; центра ѝ билъ въ Търново. За царь тамъ билъ провъзгласенъ нѣкой си прѣсторенъ пото-

мъкъ на Шишмана III. Едно врѣменно 2000 хайдути съ единъ отредъ Сърби нападнали София, главния градъ на Румелия и я разграбили. Въ 1594 г. въ Банатъ възстанали Сърбитѣ и завладѣли нѣкои отъ тамошнитѣ укрѣпени зграды. Въ Албания и Македония господствовало голѣмо вълнение. Но на българското движение скоро билъ туренъ край съ приближаванието на великия везирь, Синанъ паша съ голѣма войска и съ прѣвосходството на Турцитѣ въ военното дѣло. Шишманъ сь привърженцитѣ си побѣгналъ въ Россия. За да заплаши Сърбитѣ, пашата повелѣлъ да прѣнесатъ смъртнитѣ останки на св. Сава изъ Милешевския мънастирь въ Бѣлградъ и тамъ ги изгорилъ на Врачаръ.

На 23 августъ 1595 г. Синанъ паша прѣминалъ Дунава при Гюргево и се срѣщналъ на слѣдующия денъ съ войската на Михаила въ горитѣ и блатата при *Калугерени*. Турцитѣ биле разбити, но по нѣмание сила християнитѣ не можили да извлекатъ полза отъ тая побѣда, Михаилъ се върналъ къмъ Карпатскитѣ планини. Синанъ вървялъ подиръ него до Търговище, гдѣто очаквалъ да додатъ кърънскитѣ Татари; но послѣднитѣ биле задържани отъ войната съ Россия. Най сетнѣ есеньта Сигмундъ, когото до тогава задържавали Поляцитѣ чрѣзъ нападанията си върху Молдавия, довтасаль въ лагеря на Михаила съ 52,000 души войска. Търговище, Букурещъ, Гюргево биле взети назадъ и Синанъ потърпѣлъ силно поражение, като се връщалъ прѣзъ Дунава. Сигмунда прославяли като Хунпада или Скендеръ-бея. Но не оставало врѣме да се продължава войната, и на 31 октомврий Трансилванцитѣ се върнали у дома си. На слѣдующата зима хайдутитѣ на Михаила пакъ прѣминали Дунава, взели неочакванно Плѣвенъ, плѣнили тамъ семейството на богатия помакъ Михаилолу, който далъ откупъ много пари. Избухналото тогава кърваво отмъщение на Сикулитѣ, нещастната битка съ Поляцитѣ и забърканитѣ работи на западъ отнели отъ Сигмунда възможностьта да продължава войната. Раята видѣла, че останала излъгана въ надѣждитѣ си. До

60,000 Българи се прѣселили въ Влашко, гдѣто биле заселени по селата.

Послѣ, въ 1549 г., когато Михаилъ Витѣзулъ захваналъ да се мѣси въ трансилванскитѣ работи, за да съедини Влахия, Молдавия и Трансилвания въ едно господарство, неговата войска се състояла отъ Румжни, Сърби, Българи, Поляци, Малороссийски казаци и Венгри; началникъ на българскитѣ хайдути билъ воевода *Баба-Новакъ*, най добрия полководецъ на Михаила. На слѣдующата година Баба-Новакъ съ силна защита, отишелъ въ трансилванския лагерь, като посланникъ но тамъ билъ вѣроломно заточенъ отъ яростнити дворяни, подхвърленъ на ужасни мжки и изгорѣнъ на тържището [47].

По́ нататашнитѣ опитвания за отхвърление на турското иго биле направени повече отъ католицитѣ, именно въ кипровецкото войводство. Около 1630 г. тѣ се обърнали за помощь къмъ Фердинанда II, и къмъ поляшкия краль Сигизмунда III, но по случай на тридесето-годишната война нѣмало никакъвъ резултатъ.

Обявяванието на турско-венецианската война въ 1645 г. произвело въ балканскитѣ земи голѣмо движение. Православнитѣ и католицитѣ мислили, че настжпилъ часа за освобождение, само ако би Полша и императора да се присъединятъ къмъ Венецианцитѣ. Влашкия господарь Матия Бассараба (1633

---

[47]) За записката на Джорджича глед. Макушевъ, България подъ турското владичество въ XV и XVI в. въ Журн. Мин. Нар. Просв. CLXIII. Ср. Дриновъ Период. Списание I. 44. 59. Ходътъ на българското възстание въ 1595 г. е изложенъ подробно въ едно писмо отъ Джорджича; копията на това писмо се намира у г. Дринова. Латинскитѣ и грьцкитѣ разкази за войвода Михаила у Papin Ilarianu, Tesaurulu I. (Walter 1599, Bisselius 1675, de Thou 161 ; хрониката въ стихове отъ Грька Ставринъ (1601). Ср. Tomek, Boure sedmihradské. Cas. ces. musea 1854. Миятовичъ, Шта je желео и радно српски народ у XVII веку. Годишньца Николе Чупица I, 1877, 80 сл. Раичъ, Историята на Сърбитѣ IV, 58, смѣсилъ Баба-Новака съ Новака Дебелича, героя въ народнитѣ пѣсни, който е билъ извѣстенъ и на Деришвама (1553).

—1654) билъ на чело на заговора. Най необходимо било, да се привлече полякския краль Владиславъ IV, който, зарадъ одържаната побѣда надъ султанъ Османа II при Хотинъ, се ползувалъ съ голѣма популярность на истокъ, както се вижда отъ епическата поема „Османъ“ на Иоанна Гундуличъ. За пратенникъ билъ назначенъ *Петръ Парчевичъ* изъ Кипровецъ, потомокъ отъ славния въ България болѣрский родъ, човѣкъ опитенъ, ученъ и краснорѣчивъ, който отлично знаялъ грьцки, латински, италиански, румѫнски и ерменски; той се училъ въ Лоретто и въ Римъ, билъ докторъ на богословието и отъ 1644 г. – викарий при марцианополския архиепископъ Бондина. Владиславъ IV приелъ пратенника много добрѣ. Парчевичъ се върналъ назадъ съ портрета на краля вь пълно въорѫжение, съ чървено кадифяно знаме и съ много подаръци. Владиславъ дѣйствително се готвилъ за война, но прѣждеврѣменната му смьрть (1648) унищожила очакванията на Българитѣ.

Движението, обаче, се продължавало. Въ 1649 г. считали почти всичко готово за да захванатъ. Архиепископъ Деодатъ, единъ отъ главнитѣ дѣятели на заговора, съ голѣмъ трудъ е можалъ да прѣдупрѣди неблагоразумното бързание, съ което искали да захванатъ възстанието. На 18 декемврий началницитѣ пакъ се срѣщнали съ Деодата у князъ Матия Бассараба въ Търговиште и испратили Парчевича вторично въ Полша, при императора и въ Венеция. Въ своитѣ писма тѣ говорили, че българския левъ, макаръ да дреме, но той йоще е живъ и съвѣтвали да не испущатъ благоприятния случай за общо нападание на портата и за възстановявание на толкова славнитѣ едно врѣме славянски царства. Парчевичъ билъ посрѣщнатъ на всѣкждѣ съчувственно, особенно у Венецианцитѣ, които, вслѣдствие войната на републиката съ Турция, се старали да съставятъ съюзъ; но отношенията на европейскитѣ държави слѣдъ свършъка на 30 годишната война биле такива, щото тоя съюзъ не можалъ да се осѫществи.

Обаче, християнитѣ се надѣяли, че венецианската война

нѣма да се прѣкрати. Въ 1655 г. много знатни Българи, Сърби, Албанци и Гърци направили тайно съглашение. Парчевичъ йоще единъ пжтъ отишелъ при императоръ Фердинанда III и сърбския патриархъ Гавраилъ отишелъ въ Москва. Но и тоя пжть работата нѣмала благоприятенъ исходъ. Парчевичъ осталъ на западъ и въ 1656 г. станалъ марцианополский архиепископъ. Въ 1657 г. императоръ Фердинандъ III подтвърдилъ, че Парчевичъ и всички негови роднини, находящи се въ Кипровецъ, биле отъ старо-българскитѣ болѣри. Въ сжщата година той, като пратенникъ отъ императора отишелъ при гетмана на казацитѣ Богдана Хмелницкий, за да го примири съ Полша и да го придума да вземе участие въ войната съ Турцитѣ. Но Хмелницкий наскоро умрѣлъ. Парчевичъ слѣдъ туй останалъ въ Виена, до като императора Леополдъ воевалъ съ Турцитѣ въ Венгрия (1661—1664) и съ това захваналъ да работи за освобождението. Въ 1668 г. архиепископа пакъ дошелъ въ Молдавия, гдѣто прѣкаралъ шесть години въ голѣмо бѣдствие по случай на многото происходящи тамъ безредици, и нашествието на Татаритѣ. Въ 1673 той, на стари години и при това боленъ, прѣдприелъ ново пжтешествие, да се потруди за освобождението на своето отечество. Съ писма отъ молдавския князь Стефана Петрашка, отъ стария кипровецкий архиепископъ Деодата и други знатни лица, той въ името на народитѣ въ България, Сърбия, Тракия и Македония, отишелъ въ Полша, Виена, Венеция и Римъ. Собиеский щомъ билъ одържалъ тогава блѣстателната побѣда при Хотинъ. Парчевичъ съ юношеский ентузиазмъ настоявалъ да испратятъ западнитѣ Славяни на побѣдоноснитѣ Поляци пари и войска, за да могатъ да минатъ Дунава и съ възстановяванието на България да подкопаятъ могжществото на Портата. Но въ Римъ, гдѣто поляшкия посланникъ се взелъ да помогне на Парчевича, послѣдния умрѣлъ на 26 юний 1674 година. На всѣкий случай трѣбва да признаемъ Парчевича за най голѣмъ българский патриотъ въ XVII столѣтие.

Слѣдъ деветь години подиръ смъртьта му се испълнили мечтитѣ и желанията на българскитѣ патриоти. Въ 1683 г.

Турцитѣ захванали да обсаждатъ Виена, но били отблъснати отъ Австрийцитѣ и Поляцитѣ. Австрия, Полша и Венеция се съединили противъ общия врагъ и Россия била готова да вземе участие въ священната война и да нападне Кърымъ. Австрийцитѣ завоевали Венгрия, Венецианцитѣ — Морея. Но тогава между християнитѣ въ Турция пакъ се появили несъгласия. Разликата между църквитѣ западна и източна йоще не била забравена. Въ врѣме на Парчевича, когато не се надѣяли на скорошна помощь, латинцитѣ и православнитѣ били съгласни, макаръ че и самъ Парчевичъ, както се вижда отъ неговитѣ неиздадени кореспонденции, за своята политическа дѣятелность билъ принуденъ постоянно да се бори съ пропагандата и интригитѣ на папскитѣ нунции. Тритѣ държави, които се взели да освобождаватъ християнитѣ, били католишки. Захванали да се боятъ, че при това се има прѣдъ видъ покатоличванието на освободенитѣ църкви. Угнетенитѣ християни прѣстанали да чакатъ освобождението си отъ западъ и обърнали своитѣ надѣжди къмъ Россия. Йоще въ 1576 г. Россия възбудила голѣми опасения у Турцитѣ вслѣдствие уважението, съ което се ползувала тя у едновѣрцитѣ въ България, Сърбия, Босна и Гърция [48]). Духовнитѣ лица ходили въ Москва да събиратъ пожертвования и да получаватъ книги. Въ XVII ст. не само московскитѣ царье, но и казашкитѣ гетмани имали постоянни сношения съ южнитѣ Славяни. За сближаванието на Россия съ другитѣ Славяни спомогнали тогава особенно съчиненията на Хърватина Юрий Крижаничъ. Йоще въ 1684 г. знаяли въ Москва, че Българитѣ Сърбитѣ, Гърцитѣ и Ружнитѣ очаквали своето освобождение исключително отъ русския царь. Прѣзъ септемврий 1688 год. игумена на Павловския мънастирь на Атонъ Исаий пристигналъ въ Россия съ писма отъ Цариградския експатриархъ Дионисия, отъ сръбския патриархъ Арсения III Черноевича и отъ влашкия господарь Щербана Кантакузина. Стига само Русситѣ да

---

[48]) Венецианеца Саранцо (у Макушева op. cit.).

додатъ до Аккерманъ, споредъ думитѣ на Кантакузина, 300,000 Румжни, Българи, Сърби и Гърци ще в019ематъ оржжие и пжтя за Цариградъ ще бжде отворенъ. Едноврѣменно въ Россия се готвили да нападнатъ и Кърымъ; въ особенно обявление къмъ русския народъ за новия походъ (прѣзъ септем. 1688 г.) се казвало, че „бусурманитѣ въ своето отчаяние (въ войната на Портата съ Австрия, Венеция и Полша) въ грьцката, ромелската, морейската, сърбската и българската земи послѣ много и различни мжки прѣдали на мечъ и огънь повече отъ триста хиляди православни християни отъ мжжки и женски полъ и невинни младенци; и други християни млади и отъ женския полъ, безчетно множество бусурманитѣ взели въ неволя и ги завели отвъдъ морето". Но русската войска тогава дошла само до Перекопъ [49]).

Въ това врѣме Бѣлградъ (1688) билъ взетъ отъ Австрийцитѣ. Кипровецкото войводство не се надѣяло, да е настжпилъ рѣшителния моментъ и войската на възстаналитѣ се събрали подъ началството на *Георгя Пенчевича* и *Богдана* при Кутловивица; но тѣ биле распрьснати отъ Турцитѣ. Отсетнѣ Кипровецъ съ околията билъ разграбенъ и изгоренъ. Жителитѣ се разбѣгали изъ Балкана, че отпослѣ прѣзъ разни пжтища и съ голѣми мжчнотии отишле въ Влахия и Трансилвания; между тѣхъ се намиралъ и послѣдния архиепископъ Кнежевичъ.

Побѣдата, която одържалъ Людовикъ Баденский надъ Турцитѣ при Нишъ на 23 септемврий 1682 г. и вземанието на Видинъ на 14 октомврий, не принесли полза на Българитѣ; остаткитѣ отъ кипровецкитѣ дружини се присъединили къмъ неговата армия. Графъ Пикколомини тогава се обърналъ къмъ Прищина и войскитѣ му завзели даже Скопие. Но въ 1690 г. и двата тѣзи града заедно съ Нишъ и Видинъ пакъ биле изгубени [50]).

---

[49]) Соловьевъ, Ист. Россiи XIV, стр. 27, 55, 57.

[50]) Много неиздадени документи относително посланничеството на Парчевича и историята на Кипровецъ се пазятъ въ виенск[illegible] венецианския и римския музеи, сжщо и между фамилнитѣ книги

Много отъ възстанницитѣ останали въ Влашко и тамъ били заселени отъ князь Константина Бранкована въ разни мѣстности. Йоще въ 1813 г. търговската „кумпания Кипровецидоръ“ сѫществувала въ Римникъ де-Олта. Но повечето се прѣселили въ Трансилвания, гдѣто императоръ Леополдъ имъ назначилъ въ 1700 г. жилища въ Алвинцъ, надарилъ ги съ особенни права, които биле подтвърдени отъ Карла VI въ 1738 г. Позволяло имъ се да търгуватъ по цѣлата империя, да си избиратъ свой магистратъ и да си иматъ священникъ, непосрѣдственно подвѣдомственъ на епископа. По случай на несъгласията съ съсѣдитѣ нѣкои се прѣселили отпослѣ въ Дева и Карлсбургъ. Привилегиитѣ на кипровецкитѣ благородни биле подтвърдени съ дипломъ, който Петръ Парчевичъ получилъ отъ императоръ Фердинанда III въ 1657 г. и биле възобновени отъ Леополда и Карла VI. Фамилията Пеячевичъ, която била въ близко роднинство съ Парчевци, наскоро добила голѣмо значение и се обогатила, била възведена въ 1772 г. въ графско достоинство и сега принадлѣжи къмъ първитѣ фамилии на хърватското и славянското дворянство. Нѣкои отъ кипровецкитѣ благородни, които прѣминали въ духовно звание, наскоро захванали да се отличаватъ на литературното поприще [51]).

За съжаление съ това изселвание България изгубила послѣднитѣ елементи, които сѫ запазили въспоминание за прѣдишната независимость, възстановяванието на която тѣ така усърдно желаяли; при такива обстоятелства имало опасность, че въ XVIII ст. българската народность съвършенно ще погибне.

графа Пеячевича. Азъ ги узнахъ споредъ графа Юлиана Пеячевичъ, който усърдно се занимава съ историята на своята фамилия. Ср. тъй сѫщо Nicolai Smitth (e Soc. Jesu), Imperatores Ottomanici. Tyrnaviae 1760. II, 42 сл. За прѣбиванието на Перчевича въ Венеция въ 1673 г. ср. тъй сѫщо Макушева, Источния въпросъ въ XVI и XVII вв. Слав. Сборникъ III.

[51]) Къмъ тѣхъ принадлѣжатъ *Кръстъ* (Христофоръ) *Пейкичъ* изъ Кипровецъ, настоятель на мънастиря въ Чанада (въ Венгрия), който между друго е издалъ съчинението за разликата между църкви-

Но въ това врѣме значението на Россия все повече се усилвало и прѣдвѣщавало по̀ добра бѫдащность за южнитѣ Славяни. Йоще въ 1701 г. Петръ Великий испратилъ първий постояненъ русский посланникъ Петра Андреевича Толстой въ Цариградъ. Неговото прѣбивание тамъ много беспокойло Турцитѣ. Запрѣщавало се на християнитѣ да ходятъ при него и яничарската стража при портитѣ му наблюдавала да не би християнскитѣ поданни на портата да го посѣтятъ. При всичко това бояли се отъ тайнитѣ агитации на Россия между подвластнитѣ християнски народи. Много херцеговински, далматински, черногорски емигранти се намирали при двора на царя. Когато се захванала войната въ 1711 г. Петръ получилъ много писма отъ Сърбитѣ, Българитѣ, Румѫнитѣ, Гърцитѣ, всички очаквали освобождение и биле готови да се присъединятъ. Черногорцитѣ, послѣдния остатъкъ отъ юго-славянскитѣ господарства, заключили съюзъ съ Руситѣ. Петръ настоявалъ да отиде войската на Дунава, за да могатъ да възстанатъ християнитѣ. Но катастрофата при Прутъ побъркала да му се осѫществи желанието. Черногорцитѣ отъ тогава постоянно се намирали въ приятелски сношения съ Россия.

Голѣмо движение било прѣдизвикано на полуострова слѣдъ побѣдитѣ на принца Евгения и Пожаревацкия миръ (1718). Австрия взела по голѣмата часть отъ сегашна Сърбия и Мала Влахия. Тогава павликянитѣ изъ Никополь се прѣселили въ австрийска Влахия, гдѣто имъ дали особенни привилегии и имъ назначили мѣстожителство при старитѣ кипро...ец

тѣ католишка и православна (Венеция 1716) и разсѫждение на ла... ский езикъ противъ корана (Turnau 1717). Ср. Шафарика. Gesch. südslav. Lit II, 52, 219. III, 133. Иезуитина *Яковъ Пеячевичъ* († 17... профессоръ въ Загребъ и въ други мѣста, обнародвалъ латинска ... графия (Загребъ 1714, ср. Schwandtner III), въ която con amore о... ва Балканския полуостровъ. Много богословски съчинения съ загла... «Historia Serviae» (Kalocae 1799) написалъ *Матеей Фр. Ксав. П... чевичъ* (род. въ 1707, † 1771) профессоръ и, слѣдъ унищожени... иезуитския орденъ, на който билъ членъ, аббатъ въ Петроваради...ъ.

ки поселения въ Крайово, Римникъ де-Олта и Брадичени (1727). Николай Станиславичъ, роднина на горѣспоменатия Филиппа Станиславовъ, никополский епископъ, билъ назначенъ за апостолский администраторъ въ Влахия.

Въ 1737 г. войната била щастливо октрита съ вземанието на Нишъ. Но вслѣдствие нещастнитѣ погрѣшки на австрийскитѣ полководци, особенно при Видинъ, всичко взело друга посока. Въ Бѣлградския миръ (1739) трѣбвало да се откажатъ отъ всичко, което придобили въ Пожаревацкия [52]). Слѣдъ изгубванието на Мала Влахия, тамошнитѣ Български колонисти, отчасти кипровецки потомци, отчасти павликяни, се прѣселили въ Темешкия банатъ, гдѣто потомцитѣ имъ живѣятъ и сега. Едни, тъй нарѣченитѣ павликяни, се поселили въ Бешеново; други, повечето търговци, основали градеца Винга, който нѣколко врѣме се наричалъ Мария-Терезиополь. Тѣ се ползували съ особенни привилегии, подтвърдени тъй сѫщо отъ императрица Мария Терезия въ 1744 г. Въ първата инстанция на сѫдилището тѣ си имали свои отечественни присяжни (juri) и сѫдия, избранъ споредъ старитѣ народни обичаи. Тѣ имали и свой гербъ. Императрицата ги задължила въ случай на война да доставятъ контигентъ (centuria) за темешварския гарнизонъ и да го обучаватъ и въ мирно врѣме. Други католишки Българи въ 1740 г. се поселили въ Крашовскитѣ планини, гдѣто и сега се срѣщатъ въ седемь села. Въ седмоградската область, както казахме, въ 1688 г. дошле колонисти изъ Кипровецъ [53]). Сега има около 207 души. Всички тѣзи Българи биле и сѫ католици. Загадочно е происхождението на протестанскитѣ Българи въ Чергедъ, Рейсдорфъ и др. седмоградски села. Навѣрно тѣ се поселили тамъ йоще прѣди похода на принца Евгения; Миклошичъ даже гледа на тѣхъ като на потомци отъ старитѣ дакий-

---

[52]) Подробности у Каница, Donau-Bulgarien I. 247, 59.

[53]) Czoernig, Oest. Ethnographie I, 73. III, 143.

ски Славѣни (стр. 106). Йоще въ миналото столѣтие тѣ гов
рили по български; сега сж порумжнчени 54).

Прѣзъ всичко врѣме на турското господство все се н
мирали хора, които съ оржжие въ ржцѣ се съпротивлявали н
турскитѣ притѣснения и живѣли въ планинитѣ и горитѣ. Бъ
гарския *хайдутинъ*, срьбския *хайдукъ* и грьцкия *клефтъ* с
само различни наименования на единъ и сжщий классъ хор
По нѣкога ги наричали по турски *харамии*, а войводата им
—*харамбашия*; Въ тѣхнитѣ битки и приключения, които с
въспѣти въ хиляди пѣсни, има нѣщо рицарско. Тѣхната жи
нена задача не е билъ грабежъ, а отмьщение на неприятелит
които притѣсняватъ тѣхнитѣ единовѣрци. Призванието на ха
дутитѣ било—да нападатъ на мохамеданитѣ, да грабятъ и
ги колятъ, да защищаватъ християнитѣ и да отмьстяватъ з
радъ тѣхъ.

Разнообразни биле причинитѣ, по които този или он
земалъ оржжие и отивалъ „да се расхожда по планинитѣ". Са
едно отчаяние можало да прѣдизвика подобна участь, защот
който се рѣшавалъ на това, той билъ всѣкога обричанъ о
Турцитѣ на смьрть. У нѣкого Турцитѣ убили родителитѣ и
брата, у другиго отнели любовницата или обезчестили сест
му; на нѣкои беевѣтѣ отнели имуществото, или пъкъ имъ о
рали стокитѣ и съ това имъ се подкопавало сжществуванието
много избѣгнали отъ затвора; имало случаи да сж ставали ха
дути зарадъ нещастна любовь, или зарадъ проклевание на р
дителитѣ. Бѣжанеца или самъ-си събиралъ чета, или се прис
единявалъ къмъ нѣкоя сжществующа отъ пó напрѣдъ. Прием
ли се само отбрани, мжжественни и неустрашими хора (отбо
юнаци). Заклевали се да бждатъ вѣрни единъ на други и
не се раздѣлятъ. Оржжието имъ било дълга пушка бойлия, о
ра сабя френгия (франкска), на поясъ чивте пищове и ятага

---

54) Миклошичъ обнародвалъ катехизисъ на тѣхно нарѣч
Глед. гл. III, забѣл. 25.

(ножъ). Дрѣхитѣ имъ биле рѣскошно ушити съ пъстри сирмени гайтани. „Дружина вѣрна, сговорна“ рѣдко бивала повече отъ 50 души; въ пѣснитѣ често имъ прѣувеличаватъ числото. Отдѣлнитѣ хайдути се наричали *момчета*, *юнаци*, по сърбски *момци*. Най опитния и най храбрия избирали за *войвода*. Войводата назначавалъ едного отъ дружината за *байрякторъ*, който носилъ зеленъ или чървенъ байрякъ (знаме).

Мѣстопрѣбиването на хайдутитѣ била Стара-Планина (Балкана), Родопитѣ, Срѣдня-гора, Сакаръ-Планира, Странджа и Шаръ; най повече живѣли около проходитѣ и планинскитѣ пѫтеки. Ако имало нужда, тѣ слѣзвали тъй сѫщо въ низменността и често се скитали по полуострова, като се крияли въ горитѣ и ливадитѣ. Тѣ навсѣкѫдѣ дирили Турци да ги убиватъ или понѣ да ги обиратъ. Ако нѣкой бей или спахия силно тиранилъ християнитѣ, то послѣднитѣ викали на помощь хайдутитѣ, които убивали мѫчителя или въ гѫстата гора, или въ кѫщата му прѣзъ нѣкоя тъмна нощь. Сѫщия хайдутинъ никога не обижавалъ християнитѣ, сѫщо както и мохамеданския горски рицарь убивалъ и обиралъ само християнитѣ. Споредъ традиционното вѣрование, което е вкоренено у хайдутитѣ, всѣкий отъ тѣхъ, който оскърби жена, ще бѫде обрѣченъ отъ сѫдбата на турский плѣнъ. Простия обирачъ у тѣхъ се наричалъ съ позорно име *кокошаринъ* и не се допущалъ въ дружината. Обаче, имало случаи, както се вижда изъ народнитѣ пѣсни, че много войводи, побудени отъ гладъ или лично отмъщение, нападали и своитѣ единовѣрци.

Всѣкий день безчисленни опасности и мѫчнотии прѣслѣдвали хайдутина. Ако той „испращалъ при Аллаха“ нѣкой притѣснитель, трѣбвало по̀ бърже да остави тая мѣстность, защото го гонили турскитѣ пандури, гавази и сегмени. Това гонение хайдути се наричало *потеря*. Често Турцитѣ заставяли селянитѣ да заобикалятъ горитѣ и да разглеждатъ планинитѣ. Главитѣ на убититѣ хайдути обикновенно се показвали на хората изъ градоветѣ. Уловенитѣ живи набивали на колъ при

градскитѣ порти, при което много отъ тѣхъ въ страшнитѣ си мжки псували Мохамеда и заплашвали неприятеля си съ отмъщение; такъвъ случай въспѣва хърватския поетъ Станко Врацъ въ своята пѣсень „Гайдукъ и визиръ“. Често се случвало, че такъвъ гонитель на Турцитѣ, като се насищалъ на диванкия животъ, сполучвалъ да вземе писменна амнистия и често ставалъ турски пандуринъ.

Небето и звѣздитѣ биле покрива на хайдутина; той билъ вънъ отъ всѣка защита отъ вѣтъра, буритѣ и пороитѣ. За своята безопасность дружината трѣбвало често да си мѣнува мѣстопрѣбиванието и въ единъ день прѣминавала невѣроятно пространство, като се провирала прѣдпазливо. Селянитѣ и овчѣритѣ щедро снабдявали хайдутитѣ съ храна и питие. Обаче, понѣкога хайдутина, както говори една сърбска пѣсень, отъ гладъ ялъ черната земя и отъ жажда смукалъ вода отъ листитѣ. Ако да имало на близо Турци, то болнитѣ молили другаритѣ си да ги заколятъ, за да не попаднатъ въ ржцѣтѣ на неприятеля. Ако нѣкой хайдутинъ се изгубвалъ и заболѣвалъ, той умиралъ безъ помощь на планината или въ сѣнчаститѣ гори: „другаритѣ му ископавали гробъ“ и никой не го чувалъ.

Най веселия хайдушкий животъ билъ прѣзъ лѣтото, тъй като прѣзъ зимата прохладната гора зелена, състояща се на полуострова почти исключително отъ джбове и букове, бива оголена и се вижда на всѣкждѣ; при това и зимата е студена. На „Кръстовъ день“ прѣзъ септемврий юнацитѣ се расприсватъ, заравятъ си оржжието, като се условятъ за мѣстото, на което ще се събератъ. Мѣстото, гдѣто скривали оржжието, се означавало съ разни знакове. Въ Балкана на всѣкждѣ се срѣщатъ подобни знаци: имена и числа на годинитѣ, изрѣзани на дрьвесната кора, или заковани гвоздеи и др. Зимата хайдутитѣ прѣкарвали въ селата у своитѣ приятели (ятаци), гдѣто работили и се веселили. Прѣзъ априлий, на Гергевъ-день, когато се растопи снѣга въ долинитѣ, кога се раззеленѣятъ селата и додатъ лястовицитѣ, дружината пакъ се събира.

У Българитѣ не може да се прослѣди съ такава точность историята на хайдутитѣ, както у Сърбитѣ, гдѣто народния епосъ често намира подтвърждение въ писменнитѣ документи. Къмъ XVI—XVIII вв. се относятъ слѣдующитѣ войводи: Манушъ, Страшилъ на Перинъ-Планина, Семко, Рада, Барбуръ, Вълко, Нанйо при Разградъ, Чавдаръ на Рила, Вълчанъ около Търново, Ненчо отъ Троянъ, много въспѣваемий въ Македония Стоянъ отъ Търново и др. Въ най цвѣтуще състояние се намирало, по всѣка вѣроятность, хайдутството въ края на XVIII стол. Много отъ тѣхъ служили тогава въ войската въ Молдавия и Влахия.

Забѣлѣжително е, че у Българитѣ, както и у Сърбитѣ, често хайдутовали и моми, придружаванни отъ своитѣ братия. Въ българскитѣ пѣсни се въспѣватъ „моми войводи“ Елена и Тодорка, която искусно владѣла оржжие, носила сабя и съ юнашка хитрость нападала неочакванно керванитѣ. Че това не е измислица, показва слѣдующия случай. Въ края на миналото столѣтие въ Дебърскитѣ и Кичевскитѣ планини ходила *Сирма войвода* отъ село Тресанче на Радикъ въ земята на Мияцитѣ. Дружината дълго врѣме не знала, че войводата е мома. Тя можала да стои на крака 18 часа. Нó сетнѣ тя се оженила за единъ Миякъ отъ Крушово (стр. 576). Димитръ Миладиновъ я виждалъ, когато тя била на 80 годишна възрасть († 1861) въ Прилѣпъ и отъ устата ѝ слушалъ историята за нейнитѣ младини. Въ стаята, подъ възглавницата си държала скрити пищове, а на стѣната биле окачени саби. Тя се въспѣва въ пѣснитѣ [55]).

Хайдутството и сега прави на Турцитѣ голѣми пакости. Хайдути сж открили сърбската освободителна борба (сжщо и българската). Хайдутскитѣ дружини сж изчезнали въ Сърбия, Черна гора (а сжщо и въ свободна България), гдѣто християнина живѣе свободно.

---

[55]) К. и Д. Миладинови, Бълг. народни пѣсни, стр. 328.

Въ заключението на тая глава ний ще споменемъ за етнографическото промѣнение, което станало въ тая епоха.

Слѣдъ отстжпванието на Сърбитѣ отъ Косово-поле въ южна Венгрия, оставеннитѣ имъ мѣста биле завзети отъ Албанцитѣ, които достигнали по тоя начинъ до Морава.

Приблизително кждѣ XVI ст. се относя заселението на туркестанскитѣ *юруци* и Турскитѣ *Коняри* въ южнитѣ части на Тракия и Македония, главно въ Моглена. Тамошнитѣ Българи и Румжни, за да избѣгнатъ нападенията отъ тѣзи невикани гости, често приемали исляма.

Въ миналото столѣтие, казватъ, че послѣдвало заселението на Балканскитѣ области *Тузлука* и *Герлово* (45 села) съ турски колонисти изъ Азия. Единственното оцѣляло българско село въ *Герлово Върбица*, било резиденция на татарскитѣ султани, които се прѣселили заедно съ сътечественницитѣ си (въ 1770 г. тѣ имали до 20,000) изъ Кърѫмъ въ Турция. Други татарски султани, които завземали почетно мѣсто между турскитѣ феодални беове, живѣли въ Фѫнджклий при Ямболъ и въ Шехлари при Карнобадъ; единъ отъ тѣхъ, който живѣлъ въ Куруджа при Ени-Загра, въ 1875 г. произвелъ голѣмъ шумъ съ варварското си притѣсняване българскитѣ селяни. Тѣзи не сж биле първи Татари въ Турция. Йоще въ 1485 г. Баязидъ II основалъ татарский градъ Татаръ-Пазарджикъ за запазвание на съсѣднитѣ проходи. Българитѣ захванали да се заселватъ въ тоя градъ (въ 1587 г. 30 души) само тогава, когато значителната часть Татари и Турци измрѣли отъ моръ [56]. Сжщото е станало въ Нишъ, Пловдивъ и Одринъ, гдѣто въ XVI ст. имало само нѣколко стотини християни.

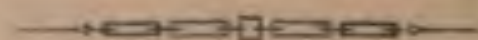

---

[56]) Захариевъ 41 съ сл.

ГЛАВА XXVIII.

Пазвануолу и Кърджалиитѣ.

Турскитѣ смутове 1791—1808 г. — Слѣдствия отъ френската революция. — Реформитѣ на Селима III. — Независими паши. — Разбойническата шайка на Кърджалиитѣ (1792—1804). — Османъ Пазвануолу, видинский паша отстѫпникъ. — Сърбската революция. — Тилзитский миръ и источнитѣ планове на Наполеона.

Несъкрушимото едно врѣме могѫщество на Османитѣ отъ началото на XVIII ст. подъ натиска на побѣдоноснитѣ русски и австрийски войски, захванало неудържимо да пада. Особенно опасенъ съсѣдъ за Турцитѣ станало русското царство, знамената на което се развѣвали въ равнинитѣ на Доброджа и на Черно-море. Високата Порта постоянно била принуждавана да купува миръ съ устѫпвание на общирни области. Не само че исчезнало прѣдишното щастие на турскитѣ войски, но и всичкия вѫтрѣшенъ животъ на прочутото османско царство захваналъ да се разлага.

Стария войнственъ духъ на турския народъ се испарилъ. Корпуса на яничаритѣ йоще сѫществувалъ, но въ това прославенно отъ старо врѣме общество нѣмало старитѣ яничари, които проправяли пѫть къмъ всѣка страна за могѫществото на султана, а всѣка сбирщина, безъ дисциплина и военний духъ, повече зарадъ прѣимуществото. Отъ XVII ст. прѣсганали да допълнятъ корпуса съ християнски дѣца; яничаритѣ, които прѣди живѣли като калугери, захванали да се женятъ и да се занимаватъ

съ занаяти. Едвамъ 20,000 отъ тѣхъ биле годни за военна служба. Много било опасно могжществото на улемитѣ, които, кога искали, възбуждали яничаритѣ и цариградската тълпа и заплашвали по тоя начинъ султана и неговитѣ съвѣтници. Господарственнитѣ касси отдавна биле праздни, на войскитѣ съ години не плащали жалование, а кога доходяла работата до война, то трѣбвало да се открива частната касса на султана (хазната). Никой не смѣялъ да тури ржка на богатитѣ имущества на джамиитѣ. Послѣдне прибѣжище биле калпавитѣ пари. Въ крайна нужда се появявалъ йоще по нѣкога великъ пълководецъ или отличенъ господарственъ човѣкъ, но добъръ финансистъ Османитѣ не сж имали никога. Въ провинциитѣ, гдѣто пашитѣ изсмуквали сока, земледѣлието и общественната безопасность западнали, плодороднитѣ области запустѣли и населението отъ година на година намалявало [1]).

Отъ 1780 г. *грьцкия проектъ* на императрица Екатерина II възбудилъ голѣмо внимание въ Европа. Работата била да се изгонятъ Турцитѣ и да се възстанови византийската империя. Споредъ изработенния въ 1782 г. отъ Иосифа II и Екатерина II проектъ за раздѣление, Австрия трѣбвало да получи Босна съ Сърбия, а Россия Кърымъ съ Очаковъ. Въ Турция и Архипелагъ трѣбвало да се основе нова империя съ конституция по английския образецъ на чело съ русския великий князь Константина (род. въ 1779 г.). Влахия и Молдавия да си останатъ самостоятелни подъ управлението на православенъ господарь.

Работата дошла до война. Нещастията на австрийската армия сж извѣстни. Слѣдъ блѣстателнитѣ побѣди на Русситѣ въ Влахия, Портата била принудена да заключи миръ въ 1791 г. съ Австрия въ Свищовъ, въ 1792 г. — съ Россия въ Яшъ.

---

[1]) Kaunitz въ 1774 г. писалъ, че Турцитѣ сж обрѣчени на погибелъ и че една малка, но организованна войска може да ги изгони изъ Европа. Zinkeisen, Geschichte des osman. Reiches in Europa. VI, 85.

Страданията на България въ врѣме на тая война биле ужасни; споредъ извѣстията на европейскитѣ пжтешественници армията на великия визиръ, която дълго врѣме стояла при София, изгонила въ 1789 г. населението отъ селата. Поданнитѣ на султана до толкова биле наплашени отъ постояннитѣ грабежи, щото бѣгали отъ всички чуждестранци. Но наскоро настанали по кървави врѣмена.

Френската революция размърдала цѣла Европа; въ продължение на четвърть столѣтие, сваляниятa, прѣвратитѣ и промѣненията не се прѣкратявали. И на истокъ настжпилъ новъ животъ. Обаче на новата наредба тамъ прѣдшествовали бури, които безъ малко щѣли да разрушатъ османското царство.

Въ 1789 г. се качилъ на прѣстола Селимъ III, талантливъ и дѣятеленъ господарь; но за да испълни великитѣ реформи, за които се завзелъ, той нѣмалъ търпѣние, енергия и прѣдпазливость. Главната му грижа била да нареди войската и финанситѣ. Той ясно видѣлъ несгодностьта на яничаритѣ, албанскитѣ ордии и леннитѣ контингенти, и прѣдприелъ да образува постоянна войска, която да е облѣченна, въоржженна и обученна по европейски. И по прѣди се опитвали да прѣобразуватъ войската, особенно при помощьта на прусскитѣ офицери; прусското влияние при Портата, именно въ врѣме на Фридриха Великий, било много силно. Подобренна била флотата, основали фабрики, барутни заведения, даже и инджинерно училище. Но всичко това вървяло бавно, при постоянната борба съ устарѣлитѣ прѣдразсждъци. Мжчно било да се убѣди Турчина, че штика и легката каваллерия не съставляватъ грѣхъ противъ корана. Най голѣмо съпротивление противъ *низами джедитъ* (новитѣ учрѣждения) проявили яничаритѣ, като прѣдвиждали своята погибель; тѣ разправяли, че старитѣ Османи безъ такива нововъвеждения сж одържавали побѣди и сж основали могжщественно царство. Напразни биле всички опитвания, за да се прѣодолѣе тѣхното съпротивление. Слѣдъ дълга борба, Селимъ съ своитѣ съвѣтници заплатили съ живота си за тѣхнитѣ ре-

форми. Смутоветѣ слѣдъ туй пакъ се продължавали, до като, най сетнѣ, Махмутъ II (1828) унищожилъ цѣлия яничарский корпусъ.

Въ онова врѣме когато всичка Европа отъ Уралъ до Гибралтаръ била въоржженна, Турция тъй сжщо била увлеченна въ европейския водовьртежъ и била принуденна да вземе участие въ борбата за възрастающето могжщество на Бонапарта. Въ Цариградъ влиянието на Наполеона съперничало съ русското и английското. Раздѣлението на Добровнишката республика, завземанието на Далмация отъ Австрия, Ионическитѣ острови отъ Френцитѣ,--всичко това безпокоило Портата. При това и царството захванало да се распада на независими княжества. Въ Шкодра се възвисилъ Махмудъ Бушатли, въ Албания, Епиръ и Тессалия—знаменития тепеленийский Али паша, въ Видинъ — хитрия Бошнакъ Пазвануолу; взела оржжие Черна-гора, въ Сърбия имало движение; България, Тракия и Македония, значи всичка Румелия, била наводненна съ яничари и разбойници Кърджалии. Въ Азия въ С. Жанъ-д' Акръ нѣколко години вече управлявалъ независимия тиранъ Джезаръ паша, въ Дамаскъ—Абдулла; изъ централна Аравия се появили фанатичнитѣ Вагабити, а въ Египетъ, слѣдъ излизанието на Френцитѣ, Албанеца Мехмедъ-Али основалъ трайно господарство. Навсѣкждѣ се виждало разложение и разрушение; можало да се каже, че на османската империя се скжсили днитѣ.

Страшенъ бичъ за всички български земи въ врѣме на Селима III биле извѣстнитѣ Кърджалии (кжръ чалж—по турски разбойникъ въ кжрищата), които се наричатъ тъй сжщо въ съчиненията на съврѣменницитѣ *даалии* (планинци), или просто *хайдути*. Йоще и сега въспоминанието за тѣхното ужасно врѣме сжществува навсѣкждѣ въ България въ пѣснитѣ и разказитѣ. Въ течение на дванадесеть години се продължавали тѣхнитѣ грабителски нападения, противъ които нищо не можало да направи нито слабото правителството, нито безоржжния народъ. Нѣколко години войскитѣ, слѣдъ свършванието на войната, не

искали да се върнатъ мирно у тѣхъ си, а ходили да обиратъ и да грабятъ въ голѣмъ размѣръ,—несъмнѣнъ знакъ за възрастающето западване. Така било въ началото на XVII стол. въ Анадола, тъй било и сега слѣдъ Свищовския миръ.

Най напрѣдъ Кърджалиитѣ се появили въ Хасково при политѣ на Родопитѣ. Тамъ, вѣроятно, тѣ сѫ събрали около Эминъ ага и сѫ захванали своитѣ безчинства [2]). Скоро тѣ станали около 25000 и даже повече. Къмъ тѣхъ се стичали не само Турци, Татари и Албанци, но и Бошнаци и Българи, тъй като тѣ допущали помежду си всички националности, защото тѣхъ ги съединявалъ грабежа, а не вѣрата. Тѣ не биле обикновенни разбойници, които нападатъ кервани и отдѣлни пѫтници, а организованни шайки, подъ команда на опитни и знающи военното дѣло *бинбашии* и *билюкбашии.* Тий нападали неочакванно селата и градищата, разграбвали ги и уносвали плячката въ своитѣ убѣжища въ долинитѣ при политѣ на источния Балканъ и Родопитѣ. Даже зимния студъ не ги спиралъ отъ тѣзи нападения. Тий часто застрашавали и самия Цариградъ. Всички съ коньe, тий биле въоржженни съ саби, пищове и дълги пушки (кърджалийки); топове нѣмали. Споредъ тѣхнитѣ рѫскошни кѫдифени и копринени дрѣхи се виждало че имали добра и богата плячка. Въ лагеря си тѣ имали множество красиви жени, които наричали *гевендии* [3]), особенно много отивали при тѣхъ циганкитѣ, които въоржженни и на коньe понѣкога участвовали въ тѣхнитѣ експедиции. Тѣзи злодѣйци крали много

---

[2]) Относително врѣмето на Кърджалиитѣ пакъ ще имаме работа повече съ разкази, отколкото съ писменни извѣстия. Неотдавно йоще е имало доволно очевидци отъ онова врѣме, но сега тѣ захванали да намаляватъ. Глед. Раковский, Горский пѫтникъ (хайдушкий епосъ съ драгоцѣнни исторически бѣлѣжки). Новий-Садъ 1857, 259 и мемуърътѣ на Панайота Хитова, хайдушкий войвода (Славянский сборникъ). Глед. тъй също Zinkeisen VII, който изображава тоя периодъ споредъ отчета на посолствата и описанията на пѫтешествията.

[3]) По турски гевендия—миличка.

39.

български момчета и жени, които въ жалостно робство биле принудени да имъ удовлетворяватъ необузданнитѣ страсти. Тий возили тъй сѫщо, споредъ турския и албанский обичай, красиви момчета (оланъ, кючеци) [4]). Мѫчението на хората имъ докарвало особенно удоволствие. Единъ старъ Албанецъ, бивший Кърджалия, разказвалъ на единъ френский пѫтешественникъ историята за своята младость: „азъ бѣхъ войвода на разбойницитѣ: прѣдставете си моето щастие, когато прѣкарвахъ веселия разбойнически животъ въ Румелия. Щомъ разграбяхъ нѣкое село, азъ се наслаждавахъ да гледамъ плачащитѣ жени, които дохождаха да ми се молятъ за мѫжьетѣ си, азъ имъ уважавахъ просбата и вий можете да разберете, какъ азъ се гордѣехъ съ положението си [5]).

Най знаменитъ прѣдводитель на Кърджалиитѣ билъ *Кара Фейза*, потурченъ Българинъ отъ Брѣзникъ, въ софийско [6]); за редъ съ него могатъ да се споменатъ *Дели Кадиръ*, *Гушанча*, *Филебели Кара Мустафа*, *Гушанцъ Али Халилъ*, *Кара Манафъ Ибрахимъ*. Освѣнъ тѣзи мохамедани голѣма слава е придобилъ въспѣтия въ българскитѣ пѣсни Българина *Инджe-Войвода* [7]). Йоще по̀ прѣди той хайдутувалъ съ 70 души; отпослѣ когато се появили Кърджалиитѣ, той събралъ 500 конника, съединилъ се съ тѣхъ и захваналъ да сѣче Турцитѣ и християнитѣ. Той билъ високъ, хубавецъ и храбръ човѣкъ, родомъ отъ Сливенъ, гдѣто до скоро живѣли хора, които го помнили; споредъ думитѣ на други, той билъ

---

[4]) Въ 1838 г. отъ пашитѣ и аенитѣ въ Манастиръ, Призренъ, Печъ, Шкодра, Кавая и Пекинъ, само манастирския ималъ *женскій харемъ*. Д-ръ Müller, Albanien und Rumelien, 37, оланъ—момче, кючекъ--особенна цинична игра.

[5]) Pouqueville, Voyage en Morée, a Constantinople, en Albanie. Paris 1805, III. 154.

[6]) Миличевичъ, Serbij 191. Zinkeisen, l. c. III, 143 («aus den Gebirgen von Köstendil») Слѣдователно Кара-Фейза е билъ Шопъ; българската пословица казва: «Да те пази Господь отъ Влахъ погърченъ и отъ Шопъ потурченъ».

[7]) Инджe—по турс. тънъкъ.

отъ село Попово при Бакаджикъ [8]). Жена си, дъщеря на единъ священникъ, той взелъ съ себе си. Между кърджалийскитѣ капитани той се отличавалъ съ пò голѣма хуманность. Байрактаря му билъ сжщо прославения въ пѣснитѣ Българинъ Кара-Колйо отъ Омарчево при Нова-Загора, брата на когото билъ живъ тамъ въ 1854 г. 80 годишенъ държаливъ като момче старецъ.

Испратенитѣ изъ Цариградъ противъ Кърджалиитѣ войски, състоящи се повече отъ недисциплиниранни и буйни яничари, се разбѣгали или се присъединили къмъ шайкитѣ. Нѣма съмнѣние, че било пò добрѣ да бждатъ свободни разбойници, отколкото султански войници. Свирѣпостьта на Кърджалиитѣ расла въ ужасни размѣри. Не може съ перо да се изобразятъ въ истинский видъ тѣхнитѣ злодѣйства. Въ течение на нѣколко години тий разрушили цѣлъ редъ цвѣтущи градища: Мосхополь, Арбанаси, Станимака, Раково Панагюрище, Копривштица, Калоферъ — съ една рѣчь тий изгорили и опустошили всички села въ Румелия, освѣнъ крѣпоститѣ Силистра, Руссе, Варна, Одринъ Пловдивъ и планинскитѣ градове Котелъ, Ямболъ, Карнобадъ, Айтосъ, Стара-Загора и нѣкои други. Градоветѣ съ размѣсенно население се защищавали пò лесно, отколкото чисто българското.

Въ 1793 г. Кърджалиитѣ се появили при Копривштица. Гражданитѣ се защищавали най напрѣдъ както можали, но наскоро тѣ си взели всичко, което може да се носи и побѣгнали въ другитѣ балкански градове, въ Пловдивъ, Одринъ, Димотика, даже въ Молдавия. Разбойницитѣ разграбили оставеннитѣ кжщи, избили останалитѣ жители и най сетнѣ запалили града. Само нѣколко кжщи останали за прѣнощувание на разбойницитѣ. Жителитѣ на скоро се върнали и искали да възобновятъ града, но Кърджалиитѣ се появили отново; по тоя начинъ Копривш-

---

[8]) Йоще и сега указватъ въ планината Бакаджикъ на тъй наречениnтѣ седемъ извора на Индже Войвода.

тица била опустошаванна отъ тѣхъ три пѫти. Въ 1880 година нѣмало нито една жива душа па пепелището, гдѣто червеитѣ спокойно яли обгорѣлитѣ развалини на кѫщитѣ. Въ 1810 год. само нѣколко колиби указвали мѣстото на стария войнишкий градъ. Никой не искалъ да си прави кѫща и всѣки треперालъ при вспомнюване за Кърджалиитѣ. Съ голѣма мѫка можало правителството да склони нѣкоско жители да се завърнатъ [9]).

Панагюрище имало сѫщата сѫдба. Тритѣ четвъртини жители избѣгали въ Т. Пазарджикъ, а по̀ бѣднитѣ —въ Балкана, и се изминали цѣли 12 години, прѣди да се съвземе града отъ опустошението. Полвината на опустѣлия градъ (400 кѫщи) Кърджалиитѣ изгорили.

Тогава се подигнали Турцитѣ и Българитѣ и се опитали изобщо да завардятъ своитѣ градища отъ погибелъ. Така се завардилъ Свищовъ. Котленци направили каменни зидове (калета) и кули, наредили топове отъ вишневи дървета, завзели караулнитѣ кули въ проходитѣ и по тоя начинъ не допуснали разбойническитѣ шайки. Въ Доброджа, въ Тракия и Македония се образували силни турско-български отбранителни корпуси, които, обаче, често биле побѣждаванни отъ Кърджалиитѣ. Македонската чета командовалъ *Дѣдо Никола* отъ Поибрене при Панагюрище. Другий прѣдводитель билъ овчѣря *Дели Миндо*. Единъ пѫть Кърджалиитѣ го уловили и го завели въ своя лагерь при Каваклий. Той се заклелъ въ вѣрность и билъ приетъ въ тѣхното общество. Но прѣзъ нощьта той убилъ съ брадвата 12-тѣ имъ хазнатаря (ковчежника) и побѣгналъ съ хазната имъ.

Кърджалиитѣ намѣрили добра поддържка у *Османа Пазвануолу*, който се нарича йоще *Пазванджия*, въ онова врѣме най опасния противникъ на Портата и нейнитѣ реформи [10]). Той билъ Бошнакъ мохамеданинъ. За дѣда му, който жи-

---

[9]) Х. Пуляковъ въ Бълг. книжици 1860.

[10]) Еклисиархъ Дионисий, Chronogr. afulu tierei Romanesci

вѣлъ въ *Тузла*, разказватъ, че той ходилъ и въ джамията и въ францисканската църква,—което много често се срѣща у босненскитѣ беeве. Занятието му било война и грабежъ, до като попадналъ въ плѣнъ у своитѣ врагове и билъ набитъ на колъ. Единственния му синъ *Юмеръ*, бащата на Пазвана, до толкова се отличилъ въ австрийскитѣ войни, щото го наградили съ двѣ села около Видинъ. Но когато той станалъ байрактарь на видинския санджакъ, неговата самонадѣянность до толкова възрасла, щото той захваналъ да не излиза безъ тѣлопазители и и безъ военна музика. Това възбудило завистъ у видинския паша Мелека. Той рѣшилъ да се отърве отъ тоя високомѣренъ Бошнакъ. Натъкмения убийца въ рѣшителната минута до толкова се уплашилъ, щото изказалъ на Юмера Мелековата заповѣдь. Юмеръ пламналъ за отмъщение. Повелѣли му да излѣзе изъ Видинъ, а той отговорилъ, че никой нѣма право да го пжди и той не се бои отъ никого; публично той проклелъ закона и Мохамеда. Тогава улемитѣ го осждили на смърть. Като се извѣстилъ за това, той се затворилъ въ сарая си и се защищавалъ, до като зданието било подпаленно отъ всички страни. Макаръ че успѣлъ да избѣга, но той билъ уловенъ, доведенъ при пашата и наказанъ съ смърть.

Синъ му *Османъ* (род. както казватъ, въ 1758 г.) побѣгналъ въ Албания при Гегитѣ. Като се наситилъ на разбойническия животъ, той постжпилъ въ Дуканджинъ на служба у Печския паша. Въ войната на 1788 г. той, съ една отъ него събранна чета, се промъкналъ въ Темешваръ и Германщадтъ, за което добилъ милость отъ портата и получилъ една часть отъ бащиното си имѣние.

Като прочутъ войникъ той намѣрилъ много привърженци между агитѣ въ видинския санджакъ, събралъ малко войска о-

---

1764—1815 (Papiu Ilarianu, Tesaur de monumente istorice pentru Romania, II, Buc. 1863). Zinkeisen, VII. 230, споредъ описанията на пжтешествията.

гледа—голѣма войска иде изъ вратитѣ право срѣщо него. Но тѣ биле граждани, които отивали потеря за шайкитѣ, които разрушавали околнитѣ села. Тий съ радость приели епископа. На слѣдующата година (1793) Софроний, въ врѣме на глада, обикалялъ своята епархия и искалъ да посѣти Плѣвенъ, но при вратитѣ му казали, че тамъ се каратъ двама Турци за аенлжка (окол. началничество), и християнитѣ не смѣятъ да излѣзатъ изъ кжщитѣ си. Той заобиколилъ града и чувалъ само дрьнкание на оржжието прѣзъ зидоветѣ. Наскоро се появилъ моръ, който свирѣпствовалъ, обаче, повече между Турцитѣ.

Въ това врѣме Пазванъ се утвърдилъ въ Видинъ, като независимъ паша. Той прѣдставлявалъ себе си не като бунтовникъ, но като вѣренъ подданикъ на султана; той казвалъ, че ще воюва не съ султана, но съ неговитѣ лоши съвѣтници и се явилъ като отмъститель и защитникъ на народа. Той билъ любезенъ и съ Турцитѣ и съ християнитѣ. Въ неговитѣ манифести често се срѣщатъ звучни фрази за свобода и справедливость. Плановетѣ му биле ѳбширни. Да не влѣзи въ Влахия и Молдавия и да ги земи го задържалъ страха отъ Россия и Австрия, но той искалъ да вземе Цариградъ, да свали султана и да възстанови стария блѣсъкъ на османското име. Въ своитѣ области той вземалъ за себе си даждието. Той правилъ и пари, тъй нарѣченитѣ *пасванчета*, както се прѣдполага, въ Австрия. На своитѣ вѣрни тѣлопазители и „кабодагии“ той подарилъ всѣкиму по едно или двѣ села, християнскитѣ жители на които биле подхвърлени на голѣми притѣснения [12]). Отличната войска на Пазвана се състояла отъ Албанци, Турци и Българи; послѣднитѣ съставлявали отлична конница. Подъ неговитѣ знамена служили като тѣлопазители *Конда* и Корчо и много други, които или йоще отъ пò напрѣдъ се славили, или пъкъ употрѣбили пó сетнѣ, въ врѣме борбата за освобождението на

---

[12]) Мемуаритѣ на Гюрича, секретарь на Кара-Георгия. Гласник IѴ. 99.

Гърцитѣ и Сърбитѣ, придобитата у Пазвана опитность противъ Турцитѣ. За Конда и Корча ний имаме нѣколко подробности [13]).

И Кърджалиитѣ тъй сжщо пожелали да играятъ политическа роля. Въ 1796 г. тѣ издали манифестъ, който обявявалъ, че тий сж вѣрноподданни на падишаха и че иматъ прѣдъ видъ само неговата слава, която министритѣ му, неговитѣ врагове, прѣстжпно покваряватъ, като отблъскватъ отъ него сърцата на правовѣрнитѣ съ новитѣ даждия. Заедно съ това тий на всѣкждѣ заповѣдали на жителитѣ да плащатъ само ветхитѣ даждия, като ги заплашвали, че ще ги накажатъ съ огънь и смърть [14]). Въ отговоръ на това възвание изъ Цариградъ билъ испратенъ противъ тѣхъ Хаки паша, но не направилъ нищо. Кюрдъ Али паша сполучилъ чувствително да накаже разбойницитѣ при Одринъ (1797).

---

[13]) *Конда*, македонский Българинъ изъ Пологъ (отъ село Поломля) се присъединилъ къмъ началника на Кърджалиитѣ Гушанцъ Али, дошелъ съ него въ 1804 г. въ Бѣлградъ, но прѣминалъ къмъ Сърбитѣ, у които добилъ голѣма слава. На 30 ноемврий 1806 г. на разсъмвание той се проврѣлъ въ Бѣлградъ и съ едно смѣло нападвание той доставилъ крѣпостьта въ ржцѣтѣ на осаждавшитѣ Сърби. *Корчо* билъ отъ село Сарай при Струмица. Баща му пасълъ овци у струмишкия бей. Веднаждъ се появила болѣсть и изморила много овци. Разсърденъ отъ това бея запрѣлъ овчѣря въ тъмница. Корчо побѣгналъ въ планината и се опитвалъ да сплаши кръвопиеца, но напраздно; баща му умрѣлъ въ тъмницата. За да отмъсти Корчо събралъ шайка и захваналъ жестока истрѣбителна война съ беevетѣ, горилъ имъ кжщитѣ и ги клалъ. Веднаждъ го срѣщналъ единъ бей въ село Дабилово. Младия аристократъ ѣздилъ единъ ръскошенъ арапский конь и около него вървѣли сейзи, олани и чубукчии, всички въ злато и срѣбро. По знака на Корча хайдутитѣ излѣзли изъ своитѣ скривалища, свалили бея отъ коня, счупили му ржцѣтѣ и краката отрѣзали му главата, която единъ наболъ на копие и носилъ прѣдъ четата. Съ пѣсни си отишле хайдутитѣ отъ бойното поле; тий отмъстили за нещастнитѣ, паднали подъ ударитѣ на бея, жени и моми, изнасилванитѣ отъ изверга, множество дѣца, които паднали жертва на неговитѣ страсти. Въ продължение на 10 години Корчо хайдутувалъ. Послѣ той купилъ товарни добитъци, прѣблѣкълъ се въ търговски дрѣхи и се изгубилъ. Запискитѣ на Панайота. Слав. сбор. II, Спб. 1877 стр. 116.

[14]) Zinkeisen, VII. 223, споредъ депешата на прусския посланикъ отъ 1 апр. 1797 г.

Противъ Пазвана въ 1796 г. излѣзълъ румелийския бейлербей Мустафа паша съ 40,000 души и го обсадилъ въ Видинъ, но билъ отблъснатъ и потърпѣлъ голѣма загуба. Пазванъ въсхитенъ отъ първото унижение на Портата, събралъ 80,000 души и захваналъ да расширочава своето могжщество пó на далечъ. Въ 1797 г. полковетѣ на Пазвана заедно съ Кърджалиитѣ напраздно въ продължение на 8 дена обсаждали Враца, взели слѣдъ страшно кръвопролитие Никополь, заняли Свищовъ, Русчукъ, София, Нишъ, Кладово, заплашвали Бѣлградъ и Влахия и распространили властьта на Пазвана до Варна. Дивана билъ принуденъ да встжпи съ него въ прѣговори. Ако той сложалъ оржжие и отпустялъ своитѣ 6000 яничари въ Бѣлградъ, обѣщавали му да го простятъ и да го направятъ трибунчуженъ паша. Пазванъ като че се съгласилъ. Но когато той за да добие расположението на цариградскитѣ яничари, поискалъ да го запишатъ въ тѣхния списъкъ въ качество на *йолдашъ* (братъ по оржжие), то тий го обявили за бунтовникъ, недостойнъ за такава честь и съобщили на дивана, че сж готови да идатъ противъ него и съ унищожаванието му да се прославятъ. Слѣдъ туй прѣговоритѣ биле прѣкжсани.

Цѣла зима портата се готвила радикално да накаже непокорния паша. Енергичния рейсъ-ефенди (министра на вънкашнитѣ дѣла) Рашидъ испратилъ 60 куриера въ всички страни, за да свикатъ всички ленни войски въ Европа и Азия да идатъ на пролѣть къмъ Дунава. Въ началото на марта 1798 г. при Одринъ имало около 100000 души. Пашитѣ исказали голѣмо усърдие. Янинския Али, вмѣсто исканнитѣ 10000, испратилъ 20000. Главенъ началникъ билъ Капуданъ паша *Хюсейнъ*, който се обѣщалъ на султана, че слѣдъ свършванието на кампанията ще му поднесе или главата на Пазвана, или своята собственна глава. Въ края на марта, слѣдъ блѣстящия прѣгледъ (смотръ) той излѣзълъ съ отборъ войска на чело изъ Цариградъ; голѣмо внимание възбудила неговата артилерия, която се състояла отъ 40 топа и била арганизованна по френский

образецъ; особенно една конна батарея. Заедно съ това оти[...] ла по Дунава и една флотилия, състояща се отъ 15 канонер[...] ски лодки. Приготовленията биле до толкова грандиозни, що[...] захванали вече да се съмнѣватъ, не мисли-ли Портата да и[...] противъ Россия или Австрия [15]).

Пазванъ не излѣзълъ срѣщо тѣзи прѣвъсходни сили в[...] открито поле, а распусналъ своитѣ войски, съ исключение [...] 12000 най вѣрни, съ които се укрѣпилъ въ Видинъ. Крѣп[...] стьта била снабденна съ провиантъ на двѣ години. Поляц[...] инджинери проектирали плана на защитата и управлявали ар[...] тилерията, състояща се отъ 120 орждия. Канонерскитѣ лодк[...] защищавали отъ къмъ Дунава.

Съ ужаси ознаменовали Турцитѣ тоя походъ на Видинъ. Софроний, който побѣгналъ йоще въ 1797 г. отъ полчищат[...] на Пазвана въ Влахия и Арбанаси, билъ принуденъ сега от[...] ново да бѣга и да се крие въ овчѣрскитѣ колиби, а послѣ въ планинския градъ Тетевенъ. Но и тамъ било не безопасно[...] трѣбвало да избѣга въ Свищовъ. Капуданъ паша, като отивалъ, изгорилъ Габрово. Кърджалиитѣ, които биле у него наемници, опустошили славния градецъ Арбанаси при Търново (стр. 580). Кжщата на Софрония била съвършенно разграбенна, тъй щото не останало „ни лъжица ни паница" и изпокопанна за дирѣ[...] ние иманье [16]). Жителитѣ избѣгали въ Влахия и вече не с[...] заврьщали. Това събитие, което се случило прѣди 90 години, сега е забравенно, и ако да не сж запискитѣ на Софрония, т[...] паданието на Арбанаси щеше да си остани на всѣкога тьмно [17]).

---

[15]) Zinkeisen, VII. 236—238, споредъ депешитѣ на Оливь[...] и Кнобелсдорфа. Ср. Hormayer Archiv 1814 (№ 38) стр. 152.

[16]) Софроний 68.

[17]) Славейковъ пише въ «Читалище», 1873 г. 388—493, безъ да знае извѣстията на Софрония, отечественний разказъ за падането на Арбанаси. Притѣсненията достигнали до такава стьпень, щото жителитѣ рѣшили да побѣгнатъ въ Влашко. Подъ прѣдлогъ ужъ че отиватъ на сборъ на Свищовския мънастирь съ конѣ товарни и съ запалени глъвни за да имъ свѣтятъ, като слѣзли на малкия Расколъ

Въ срѣдата на априлий Видинъ билъ заобиколенъ отъ всички страни. На 14 часа въ околностьта имало 120000 души. За послѣденъ пжть Капуданъ паша обѣщалъ на бунтовника да му прости живота, свободата и достоинството, ако той сложи орѫжието. Но Пазванъ стоялъ въ своя дворецъ на террасата, отгдѣто наблюдавалъ съ телескопъ движенията на неприятеля, и гордо отговорилъ на Хюсейна, чрѣзъ пратенника, че той е можалъ твърдѣ лесно да събире и 100000 хора, но прѣдпочита да го побѣди съ 10000. И дѣйствително той побѣдилъ. Обсадата се продължавала шесть мѣсеца. Настжпванията на Турцитѣ биле отблъснати, а пъкъ дунавската имъ флотилия още въ самото начало била разбита. Болѣсти и дезертирание ослабили армията на осаждающитѣ. Тълпи делии (мародери) се скитали въ околноститѣ. Прѣзъ есеньта направили послѣдне опитвание да вземать Видинъ съ штурмъ. Прѣзъ нощьта всичката армия доближила до калето, но въ тъмното полковетѣ не можили да се распознаятъ и, безъ да прѣкратяватъ огъня въ продължение на дълго врѣме, произвели по между си страшно кравопролитие. Въ края на октомврий Турцитѣ отстжпили, прѣслѣдванни отъ Пазвана, който, за тѣхенъ срамъ, имъ отнелъ обоза (колята). Така се завършилъ похода на армията, съ численностьта на която, при прѣминаванието чрѣзъ Сърбия, босненскитѣ беeве се хвалили, че тя ще затрупа Видинъ само съ обущата си. Капуданъ паша не занесълъ на султана нито главата на Пазвана, нито своята, а да свали отъ себе си отговорностьта, заповѣдалъ измѣнически на едно пиршество въ Орѣхово, да убиятъ Алйо паша и да му занесатъ главата въ Цариградъ.

подъ бърдото при чюшмата на пжтя къмъ Орѣховица, събрали се на купъ, и тамъ, като се заклели, че никой отъ тѣхъ, които сж потеглили да бѣгатъ, нѣма да се върне, затвърлили всѣкой що посялъ глъвнята къмъ селото съ проклинание: който би се върналъ, да не хароса и да го изровятъ изъ гробътъ черъ и опаленъ като тая глъвня, съ която въ ржцѣ се той заклелъ, слѣдъ тая клетва тѣ всички хвърлили глъвнитѣ, тръгнали и не се върнали. Въ кжщи останали само нѣколко стари хора, вдовици, сиротини и слугитѣ.

Ужасенъ е разказа на Софрония за отстжпванието на разбитата армия. Алйо сь 15000 отивалъ на Враца. Прѣзъ нощьта му дошле конакчиитѣ. Епископа билъ принуденъ да побѣгне на разсъмвание; никой паша не би го отпусналъ безъ откупъ понѣ за 5000 гроша, а тъй като сиромаха нѣмалъ повече отъ 200, то, за нѣмание на пари, би заплатилъ съ главата си. Въ дъжда Софроний дошелъ въ Черепишкия мънастирь, въ клисурата, гдѣто Искъръ се провира прѣзъ Балкана, но калугеритѣ оттамъ биле избѣгали, и вратитѣ биле затворении. Срѣщналъ го единъ селянинъ и го завелъ въ една пещеря, гдѣто се скрили калугеритѣ. Тамъ той заболѣлъ отъ студъ и гладъ и лѣжалъ 24 деня, слѣдъ което се упжтилъ пѣше по снѣжнитѣ балкански полета въ софийската епархия. Тамъ той се научилъ, че Алйо убитъ въ Орѣхово и че пó добродушния Юсуфъ ималъ намѣрение да прѣзимува въ Враца. По дълбокия снѣгъ Софрония се върналъ у дома си. Но слѣдъ 10 деня 10 баталиона Албанци заняли всичкитѣ кжщи и даже епископията, гдѣто имало неразрушенна само една стая. Прѣстарѣлия епископъ се укрилъ у татарина на пощата, носилъ зеленъ кълпакъ и се казвалъ, че е докторъ; пó сетнѣ се крилъ въ кжщата на единъ християнинъ. Най сетнѣ, той сполучилъ прѣоблѣченъ въ дрѣхитѣ на пашовия куриеръ съ брунджукъ на главата и съ къмчикъ въ ржка да мине прѣзъ албанския караулъ при вратитѣ. Той се скиталъ изъ мънастирь въ мънастирь, изъ село в село, но на всѣкждѣ било запустѣло „нѣмало човѣшка душа, нѣмало хлѣбъ, дрьва; а зимата била люта, декемврийскитѣ нощи дълги и ний умирахме отъ студъ“. Дълбокъ снѣгъ покривалъ всички пжтища. Най сетнѣ, той намѣрилъ убѣжище въ Тетевенъ.

Въ начало на 1799 г. Софроний се рѣшилъ да иде въ Плѣвенъ, макаръ че въ ближнитѣ околности стояли трима найзли зулумджии (притѣснители) Юсуфъ въ Враца, Кюрджи въ Ломъ, а въ Влашко, срѣщо Ломъ, самъ Хюсейнъ. Неочакванно се явилъ Кюрджи съ 4000 души и 10 деня се распореждалъ

въ града. Софроний се скрилъ въ единъ харемъ, гдѣто дѣлилъ съ бѣдния гостоприеменъ Турчинъ оскудния папуренъ залжкъ. Щомъ излѣзълъ Кюрджи, въ сжщия день дошелъ Юсуфъ паша съ 6000 конника въ изнемощенния отъ гладувание градъ, и заналъ както турскитѣ, тъй и християнскитѣ кжщя; всички плачове на каджнитѣ останали напраздни. Самитѣ Турци вече нѣмали какво да ядатъ. Най сетнѣ пашата си отишелъ и Софроний излѣзълъ изъ своето убѣжище, гдѣто проживѣлъ 26 деня въ постояненъ страхъ отъ измѣна. Но слѣдъ три деня на улицитѣ се развикали: „идатъ Кърджалии“! Християнкитѣ и каджнитѣ съ сълзи на очитѣ бѣгали въ турската махала. Софроний билъ приетъ въ единъ ханъ, който билъ укрѣпенъ съ каменни стѣни и занятъ отъ множество Турци. Слѣдъ 15 деня Кърджалиитѣ се упжтили къмъ Търново. Послѣ нѣколко врѣме било спокойно. Но на Великъ-день, когато епископа служилъ литургия въ църква, изведнажъ се развикали, народа избѣгалъ изъ църквата — Гушанцъ Али Халилъ съ 2000 пазванови хайдуги счупилъ градскитѣ врати и захваналъ да граби града. Софроний се скрилъ у единъ чорбаджий, който дошелъ съ въоржженни овчѣри да взема даждие отъ овцѣтѣ. Съ румжнска шапка на глава Софроний прѣкаралъ у него 20 деня между пиянитѣ Кърджалии и пазвановитѣ войници; тий му викали „язаджи (писаръ) Стоянъ“. Слѣдъ много несполуки той се върналъ въ Враца, но наскоро билъ принуденъ да иде въ Никополь, гдѣто въ декемврий (1799) прѣминалъ съ голѣма опасность по леда прѣзъ Дунава въ Влашко, което прѣдставлявало гола снѣжна пустиня. „Епархията ми опустошена, селата исчезнаха; Кърджалиитѣ и пазвановитѣ хайдути ги изгориха; народа се распръсналъ по Влашко и другитѣ страни“. Его какъвъ е билъ живота въ Турция прѣди 70–80 години.

За тѣзи опустошения свидѣтелствоватъ и чуждестранцитѣ. Прѣзъ марта 1801 г. нѣколко прѣоблѣчени въ татарски дрѣхи Френци пжтешествували изъ Цариградъ въ Добровникъ. На разстояние единъ день пжть отъ Одринъ тий нощували въ

едно село, отгдѣто тъкмо прѣди единъ день излѣзли Кърджалиитѣ и си расположили лагеря на една и полвина миля отъ селото. По земята се търкаляли кокали отъ кози, овчи и говежди глави, остатки отъ разбойническитѣ увеселения. Пѫтешественницитѣ, незабѣлѣжени отъ никого, прѣнощували въ развалинитѣ и излѣзли рано сутриньта; слѣдъ бързо вървение цѣлъ день, тѣ прѣкарали нощьта у единъ овчѣръ, колибата на когото не можили да видятъ и да я съсипятъ разбойницитѣ. На третия день тѣ дошле въ Пловдивъ. Гробово спокойствие царувало на необработенитѣ полета и по пѫтя се срѣщали само човѣшки лешове и изгорѣнни кѫщя, а жителитѣ или биле избѣгали, или сѫ станали жертва на дивитѣ звѣрове [18]).

Въ беззащитнитѣ български села не само убивали, но и откарвали хората. Али откаралъ въ 1798 г. много български семейства и ги поселилъ въ Бонила при Янина, гдѣто той ималь сарай и градини [19])

Пазвануолу скоро захваналъ да събира плода отъ своята побѣда. Българскитѣ градове отново биле заняти отъ неговитѣ шайки; когато тѣзи послѣднитѣ се приближавали къмъ Одринъ, то Портата, макаръ и противъ желанието си, му испратила въ 1799 г. трибунчужно знаме [20]). Отъ севернитѣ държави, Русситѣ се относили къмъ него, враждебно, Австрийцитѣ—дружелюбно. Помощьта, която Россия прѣдлагала на Портата противъ Пазвана била отклоненна отъ послѣднята, защо се бояла отъ фанатизма на своя народъ. Напротивъ, къмъ Пазвана се явили веднаждъ двама австрийски офицери, испратени отъ темешварския комендантъ, за да наредятъ артилерията видинскитѣ укрѣпления. Рейсъ ефенди заявилъ оплаквания против

[18]) Bessiéres у Пукевиля, Voyage en Morée etc. III, 231.

[19]) Ibid. III, 48.

[20]) Пазванъ се ползувалъ у Турцитѣ съ голѣмо уважение като защитникъ на старитѣ учрѣждения и противникъ на новитѣ джадия. Въ 1799 г. Pouqueville (I, 522) слушалъ на грьцкия архипелагъ слѣдующата пѣсень отъ турскитѣ матроси, които я пѣли въ присѫтствието на капуджи баши, който ималъ при себе си двама (джалад-

кия послaнникъ по тоя поводъ, на което послѣдния от-
, че Пазванъ искалъ да му дадатъ убѣжище въ Те-
нему, на приятелитѣ му и на съкровищата му и по
ина дошле тѣзи двамата офицери. По съвѣта на френ-
ланникъ, рейсъ ефенди обявили, че това е праздно извър-
огава интернунций заявилъ, че темешварския комендантъ
а офицери сѫ наказанни за тѣхната своеволна постѫпка,
, който повече затъмнилъ истинското положение на ра-
). И Кърджалиитѣ станали много високомѣрни. Прѣдво-
мъ Кара Фейзъ взелъ да се държи въ 1799 г. като
ель на империята. Той обявилъ Юсуфа, всемогѫщия
еръ на султанка-валиде, за виновникъ на всички не-
когато Юсуфъ расположилъ лагеря си при Родосто,
ъ на нѣколко врѣме сношенията между Цариградъ и
Друга кърджалийска войска подъ прѣдводителството
ския султанъ отъ рода на Гиреитѣ, отишла на Шу-
радъ тоя султанъ, който ималъ резиденцията си въ
(стр. 604), разказвали тогава, че той направилъ съ
заговоръ съ цѣль да стане самичъкъ султанъ, а Паз-
стане при него великий везиръ. Портата испратила про-
товницитѣ Бостанджи паша съ 1500 по европейски об-
и Бостанджии, пашитѣ Силистренский, Измидский (Ни-
и Бэталъ паша съ неговитѣ Грузинци, които сполучи-
блъснатъ опасностьта. Обаче, не се минало безъ нес-
Измидския паша билъ обвиненъ, че билъ подкупенъ отъ
цитѣ, затова не дѣйствовалъ енергично противъ тѣхъ;
заклaнъ въ Цариградъ, а съкровищата му, подарки
джиитѣ, биле испратени въ султанската хазна на 130

———

дъ сто хиляди бомби, хвърленни на Видинъ, азъ, Пазвануолу,
куче, робъ на султанка-валиде, подигнахъ бунтовническо зна-
Пазвануолу, куче на господаря, азъ псувамъ неговитѣ мини-
искамъ да бѫда подданикъ на моя господарь, азъ ближа
кръката му, азъ Пазвануолу»!

[1]) Депешата на пруския посланникъ отъ 12 юний, у Цин-

Третий пѫть Турцитѣ нападнали Видинъ прѣзъ октомврий 1800 година. Пазванъ извадилъ срѣщо тѣхъ три корпуса Кърджалии. *Манафъ Ибрахимъ* съ 2000 души разбилъ Пляса паша, който идялъ отъ Плѣвенъ съ 15000 Албанци и му взелъ всичкия обозъ (кулята). 1000 души, които биле взети въ плѣнъ Пазванъ надарилъ съ хлѣбъ и ги пусналъ да си идатъ. *Филибели Кара Мустафа* нападналъ нощемъ неочакванно на Гюрджи паша, който идялъ отъ Берковеца. Гушанцъ Али защищавалъ Видинъ отъ събранниитѣ въ Влашко войски.

Тоя билъ третий ударъ, който Пазванъ нанесълъ на Портата. Слѣдствията почувствовали най напрѣдъ Влахия. Йоще въ сѫщата зима Кара Мусгафа завялъ Чернецъ и взелъ Кралйово, отгдѣто неговитѣ Кърджалии биле изгонени само слѣдъ отчаянно кръвопролитие и слѣдъ съвършенно унищожение на града съ огънь. Въ 1801 г. Пазвановитѣ войски, наистина, оставили Чернецъ и Кладово, но прѣзъ май 1802 г. пакъ минали Дунава при Арчаръ, Ломъ и Калафатъ, запалили Кралйово вторий пѫть и завладѣли солницитѣ въ Окна при политѣ на Карпатскитѣ планини. Вслѣдствие на това въ Букурещъ станалъ голѣмъ смутъ. Епископитѣ, болѣритѣ, търговцитѣ, калугеритѣ, священницитѣ и консулитѣ избѣгали въ Седмоградската область. Само въ околностьта на Кронштадтъ се съсрѣдоточили до 6000 бѣжанци, въ това число и самъ влашкия войвода Михаилъ Сугцо. Но Хассанъ паша съ турскитѣ войски занялъ Букурещъ и отнелъ на Кърджалиитѣ възможностьта да распространятъ пó нататъкъ своитѣ разбойнически нападения.

По просбата на болѣритѣ и по съвѣта на русския и прусския дворове, въ августъ 1802 г. билъ назначенъ влашкий войвода Константинъ Ипсиланти. Прѣзъ пролѣтьта 1803 г. Манафъ Ибрахимъ съ 4000 души се доближилъ до Букурещъ на разстояние единъ день пѫть и поискалъ голѣма контрубуция. Съ голѣма мѫка сполучилъ новия войвода да задържи жителитѣ отъ ново бѣгание. Ипсиланти билъ въ затрудително положение, защото нѣмалъ пари да въорѫжи и приготви войска. Тогава

прусския посланникъ Кнобелсдорфъ, който се връщалъ изъ Цариградъ въ Берлинъ, помогналъ съ това, че убѣдилъ болѣритѣ да помогнатъ на правителството съ пари. Слѣдъ туй Ипсиланти събралъ 3500 души, въ това число 1500 Запорожски казаци и направилъ по Дунава укрѣпления [22]).

Отъ онова врѣме щастието измѣнило на Пазвана. Отъ лична ненависть, всички румелийски аги се обявили противъ него. *Мустафа Байряктаръ* изъ Трьстеникъ при Руссе, нарѣченъ Трьстеникъ-олу, русчушкий паша, взелъ страната на останалитѣ вѣрни на султана аги. Напраздно Пазванъ молилъ Кнобелсдорфа, когато послѣдния билъ въ Букурещъ, за посрѣдничество прѣдъ Портата. Освѣнъ това, Пазвановия полководецъ Манафъ Ибрахимъ до толкова отпадналъ духомъ, щото се обьрналъ къмъ Ипсилати съ писменна просба, да му измоли послѣдния у Портата малко земя, гдѣго да може да се посели съ своитѣ хора. Най послѣ, той се покорилъ на русчушкия Мустафа паша съ благоприятни условия; но послѣдния (въ края на 1803 г.) измѣнически го убилъ на едно увеселение заедно съ всичката му свита.

Въ Тракия Кърджалиитѣ дѣйствовали пó сполучливо, отколкото на Дунава. Като придобили чрѣзъ грабение значителни срѣдства, тий достигнали голѣмо влияние въ дивана и сарая; говорили даже, че самъ Юсуфъ, на когото креатури биле всичкитѣ министри, билъ подкупенъ отъ тѣхъ, за да прѣпятствова на всички противъ тѣхъ приготовления. Въ Цариградъ това било гласна тайна, но никой не се рѣшаваль да каже нѣщо на султапа. За прѣговори съ Кърджалиитѣ не можало и да се помисли, тъй като тѣ безцеромонно хващали и завличали въ

[22]) Съ Zinkeisen ср. Engel, Gesch. der Moldau und Walachei II, 66 и сл. Кнобелсдорфъ проектиралъ по просбата на рейсъ ефенди Махмуда онерационния планъ противъ Кърджалиитѣ. Споредъ тоя проектъ Портата трѣбвало да укрѣпи балканскитѣ проходи, да приготви въ 4 години армия отъ 100 полка по 1000 души и да ги расположи по границата. Но турцитѣ нѣмали пари и енергия.

плѣнъ турскитѣ пратенници. Къмъ това нещастие се присъединили йоще скарванията между румелийскитѣ бейлербейове.

Отчисления за сблъскване съ разбойницитѣ бейлербей *Османъ* се отказалъ да се покори и се упжтилъ изъ София за Цариградъ. Отъ лагеря си при Кжркъ-Клиссий той поискалъ да му платятъ разноскитѣ, които иждивилъ въ борбата съ Кърджалиитѣ, съ обично увѣрение, че той като вѣренъ рабъ на господаря си, билъ принуденъ къмъ бунтъ само отъ интригитѣ на своитѣ врагове. Въ това затруднително положение Портата назначила прѣзъ есеньта 1802 г. за бейлербей могжщественния и страшния Албанецъ Али изъ Янина. Османъ дѣйствително билъ стѣсненъ отъ Мухтара, сина на Али и отъ Капуданъ паша, но послѣдния билъ такъвъ добъръ приятель на Османа, щото влѣзълъ съ него въ споразумѣние: платили на бунтовника искания дългъ, а той самъ билъ назначенъ, въ качество на трибунчуженъ паша, за силистренский управитель!

Но на слѣдующата (1803) година захванали да не довѣряватъ на утвърдившийй се въ Битоля Али, като казвали, че той е заедно съ Пазвана и че той подбужда, въ съюзъ съ него, Кжрджалиитѣ противъ Портата. *Вакули Мехмедъ*, солунския паша, билъ назначенъ за бейлербей. Обаче, въ сжщата година до три хиляди войници прѣминали къмъ разбойницитѣ и принудили града Родосто да даде значителна контрибуция. Йоще въ 1804 г. варлували двѣ шайки около Одринъ и Родосто, третата явно си вършала работата при Цариградскитѣ врати. Но златното врѣме на Кжрджалиитѣ се изминало. Смъртьта на Манафа, възрастающата енергия на румелийскитѣ бееве и унищожаванието на даалиитѣ въ Сърбия разклатили тѣхното могжщество. Не било вече мжчно да имъ се нанесе смъртоносенъ ударъ.

Въ 1804 г. излѣзълъ изъ Цариградъ за Румелия единъ малъкъ, но напълно по европейски организованъ корпусъ отъ единъ полкъ пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия, една артилерийска батарея и три полка азиатска пѣхота. За всеобщо

дване, тая малка армия разбила непобѣдимитѣ Кърджалии всички сражения и очистила въ нѣколко мѣсеца всичка Тра-. Но на слѣдующата 1805 година Кърджалиитѣ пакъ се вили. Султана замѣнилъ стария наборъ съ европейска сесте-. Тогава се разбунтували яничаритѣ, отишле на Одринъ, съ-чили се съ останалитѣ разбойнически войски и разбили ис-гения срѣщу тѣхъ Кѫдж паша, управителя на Карамания 06), слѣдъ което султана се принудилъ да назначи агата яничаритѣ за великий везирь.

На западъ борбата се продължавала йоще дълго врѣме.

Когато Пукевиль минавалъ въ Македония (прѣзъ декем-й 1808 г.) прѣзъ Приштина, тамъ кръвожадния Арнаутъ икъ паша се борялъ съ Кърджалиитѣ; за да може пò удоб-да ги прѣслѣдва, той изгорилъ всички околни гори [23]).

Повечето Кърджалии постѫпили на служба у Пазвана. рджалиитѣ отдѣлно се явяватъ йоще въ врѣме на сръбска-революция, гетерата въ Влашко и бунтуването на босненитѣ бееве [24]).

Какъвъ е билъ края на отдѣлнитѣ чети и прѣдводите-з—не се знае. За смърта на Българина Индже войвода има то пѣсни и разкази [25]).

Въ село Гююмлий, при политѣ на Балкана, си распо-или лагеря прѣдводителитѣ Кара Фейзъ, Дели Кадирь и же войвода, отъ които всѣкий единъ командовалъ 500 ду-

---

[23]) Pouqueville I. III, 163.

[24]) Гушанцъ Али и Кара-Фейзъ биле съвършенно разбити отъ итѣ и Сърбитѣ въ 1807 г. при Малайница (при Бързa Паланка). Мустафа падналъ на 1815 г. въ битката съ Милоша Обреновичъ Котряже; Али бей, сина на Кара Фейза, билъ разбитъ отъ Сър- въ 1815 г, при Юхоръ (Миличевичъ 191, 675, 672); братъ му ченъ тъй сѫщо Кара Фейзъ, разбилъ грьцкитѣ гетеристи въ Мал-Влахия, разграбилъ, когато билъ на служба при Мустафа Шкодрен-паша, София, участвовалъ послѣ въ босненското възстание, слѣдъ о проживѣлъ нѣколко врѣме, като бѣжанецъ въ Австрия. Милорадъ вичъ; Покрети, у Босни. Гласник XXI, 208—222.

[25]) Раковский, Горский Пѫтникъ, 283. Панайотъ, 144.

ши. Въ надвечерието на Свята Тройца Инджето обявилъ чрѣзъ глашатая: „който се надѣй на коня си и на ятагана си, да доди подирь мене за плячка“, Кърджалиитѣ посѣщавали селата въ праздничин дни. Кара Фейзъ и Дели Кадирь го съвѣтвали да не ходи: „Не ходи утрѣ да грабишь, защото е голѣмъ праздника ви, и лесно може да ти се случи нѣщо лошо“. Инджето отговорилъ: „Толкова врѣме азъ живѣя по планинитѣ и никога нищо не ми се е случвало“. Той отишелъ въ селото Урумъ-Еникюй при Айтосъ. Когато влѣзълъ тамъ, народа билъ йоще въ църква. Като забиколили църквата и взели въ плѣнъ всичкото население, разбойницитѣ захванали да обиратъ кѫщитѣ. Инджето намѣрилъ въ една кѫща едно малко свинарче съ една развалена стара пушка. Той се засмѣлъ и поискалъ отъ него пушката; но то (свинарчето) съ смѣхъ отговорило, че не дава никому орѫжието си. Инджето го подгонилъ, но то, като бѣгало пò двора, издебналъ го отзадъ и гръмнало. Инджето, ударенъ въ гърдитѣ, падналъ на земята отъ коня си. Кърджалиитѣ се събрали и потирили момчето. Но Инджето заповѣдалъ да го доведатъ при него и му казалъ: „Много майки сьмъ азъ разплакалъ, и ти разплака моята. Живѣй съ здравие!“ Той му подарилъ 500 гроша и заповѣдалъ на другаритѣ си да го пуснатъ. Така умрѣлъ Индже войвода. Тѣлото му било занесено въ Гюювлии и закопано въ лагеря; споредъ други извѣстия, той билъ закопанъ въ мънастиря Свята Тройца: споредъ единъ отъ многочисленнитѣ разкази, Инджето се явилъ въ Урумъ-Еникюй въ единъ праздникъ на хорото и билъ убитъ отъ единъ Гръкъ прѣзъ прозореца. Споредъ другъ вариантъ, той билъ само раненъ и пъшкалъ въ горитѣ и планинитѣ йоще три години. Казватъ, че той билъ такъвъ грѣшникъ, щото земята три пѫти го изхвърляла; най сетнѣ го закопали съ умрѣло куче. Инджето не билъ популяренъ хайдутинъ, както сѫ биле въ нашитѣ дни Дончо и Панайотъ, а само прочутъ разбойникъ. Жена му дълго врѣме слѣдъ това живѣла въ Сливенъ.

Шайката на Инджето, като останала безъ прѣдводитель

прѣзимувала въ Шахлари при Карнобадъ. На слѣдующата пролѣть прѣдприели яростно нападение на Карнобадъ, но биле отблъснати отъ стѣнитѣ съ голѣма загуба. Когато отъ послѣ Турцитѣ нападнали на главната имъ квартира въ Хасково, то Еминъ ага се затворилъ въ една крѣпость при Гидиклий, но билъ уловенъ и закланъ. Голѣма шайка Кърджалии унищожили Българитѣ отъ Котелъ, Жеравна и други градове въ една гжстȁ гора при Козя рѣка въ Балкана, между Котелъ и Раково, отъ които послѣднето било малко прѣди това опустошенно отъ тая сбирщина разбойници. Байрякгаря на Инджето *Кара Колйо* се скиталъ йоще десетина години по Тракия пѣше съ 60 души хайдути. Пжтеката между Сакарь планина и Бакаджикъ йоще и сега се нарича „Кара Колйовъ пжть“; при Чанакчий, въ Срѣдня гора и сега указвать на Кара Колйовото кладенче. Пó сетнѣ Кара Колйо отишель въ Влашко или Сърбия.

Отъ врѣме на сръбското възстание султана билъ принуденъ напълно да се примири съ Пазвана. Сърбската революция се начинала съ борбата на Сърбитѣ въ интереса на самата Порта противъ Турцитѣ, които нарушавали мира. Послѣ Свищовския миръ бѣлградскитѣ яничари биле принудени да оставятъ Сърбия и постжпали на служба у Пазвана. За да отблъсне тѣхнитѣ нападения бѣлградския паша, справедливия и хуманния Хаджи Мустафа (1796—1801) намѣрилъ за необходимо да въоржжи раята. При помощьта на християнитѣ той сполучилъ да отблъсне нѣколко пжти шайкитѣ на бунтовницитѣ. Но слѣдъ второчното унижения на Портата при Видинъ яничаритѣ пакъ се върнали въ Бѣлградъ и захванали тамъ подъ прѣдводителството на четирма *дагии*, да се распореждатъ така тирански, щото Сърбитѣ грабнали оржжие (1804) и при помощьта на правителственнитѣ войски ги унищожили. Слѣдъ свършванието на борбата Турцитѣ заповѣдали на раята да си иди мирно въ кжщи. Но Сърбитѣ, като искали да се възползуватъ отъ благоприятния случай, за да добиятъ свобода или понѣ автономия, обърнали оржжието си противъ Портата. Отъ всичкия полуост-

ровъ се събирали хайдути за да усилятъ сърбскитѣ чети. Въ 1806 г. тий завладѣли Бѣлградъ; Кърджалия Гушанцъ Али, който дошелъ въ 1804 г. да помага на дагиитѣ и отъ тогава сѣдялъ въ крѣпостьта, се върналъ по Дунава въ Видинъ [26]).

Слѣдъ црѣминаванието на Русситѣ въ ноемврий 1806 г. прѣзъ Днѣстръ, срѣщо тѣхъ излѣзълъ на влахомолдавската граница Пазванъ въ съюзъ съ извѣстния русчушкий Мустафа паша, но билъ отблъснатъ.

На 5 февруарий 1807 г. умрѣлъ Османъ Пазвануолу [27]). Той билъ човѣкъ съ желѣзна воля, юнакъ, енергиченъ и неустрашимъ, прочутъ полководецъ. Съ строгостьта той умѣялъ да съедини кротость и великодушие. Че той разбиралъ отъ домостроителство, за това свидѣтелствуватъ многочисленнитѣ монументални здания, новитѣ улици и укрѣпленията. Отъ 32 видински джамии забѣлѣжителна е Пазвануолу-джамия съ библиотека и школа. Сарая му служи сега за тъмница. Той направилъ много богато-украсени кладенци; основалъ ледница, отъ която ежедневно давали голѣмо количество ледъ на бѣднитѣ безплатно.

Домашнитѣ отношения на Пазвануолу, частния му животъ и външния видъ сж неизвѣстни, тъй като той не билъ заобиколенъ отъ френски и английски наблюдатели, както Али въ Янина. Знае се само нѣщо за неговия епископъ. Влашкия игуменъ Каллиникъ, човѣкъ своеволенъ и упоритъ, му прѣдложилъ 20000 гроша за видинската митрополия. Пазванъ се съгласилъ да изгони прѣдишния митрополитъ, като му отнелъ прѣдвари-

---

[26]) При срьбскитѣ посолства въ Цариградъ се отличавалъ Българина Петръ Ичко изъ Катраница (между Воденъ и Костуръ), който въ качество на прѣводачъ при турското посолство въ Берлинъ придобилъ значителни познания; впослѣдствие той се ползувалъ съ довѣрието на Мустафа и послѣ работилъ искусно съ западнитѣ търговци въ Бѣлградъ.

[27]) Zunkeisen VII. 485, Пазлановия паметникъ е нарисуванъ у Каница, Donau-Boulgarien I. 233, гдѣто тъй сжщо подробно се говори за постройкитѣ на Пазвана. Числата на мѣсецитѣ споредъ западния календарь сж означени съ звѣздички; всичкитѣ други числа сж споредъ източния календарь.

телно всичко, що ималъ, и назначилъ Каллиника. Послѣдния, като не билъ утвърденъ отъ патриарха, примамилъ епископа Софрония врачанский въ Видинъ да испълнява богослужението, а самъ прѣкарвалъ весело врѣмето съ Пазвановитѣ телопазители и Кърджалиитѣ. Само въ 1803 г. Калиникъ, прѣдруженъ отъ 50 души Турци, дошелъ въ Букурещъ, билъ тамъ посвятенъ и отпусналъ Софрония, който три години испълнявалъ въ плѣнъ епископската служба.

Отъ смъртьта на Пазвана Турцитѣ не извлекли никаква полза. Симпатията къмъ Френцитѣ докарала на Турция, която теглила отъ граждански войни, йоще неприятелство отъ Русситѣ и Англичанитѣ. Русситѣ заняли Влашко и се съединили съ Сърбитѣ. На 20 февруарий 1807 г. неочакванно се появилъ при Цариградъ адмиралъ Декворть съ английската флота; очаквали бомбардиранис, но той исчезналъ, както се явилъ. На скоро слѣдъ това Русситѣ унищожили турската флота при Тенедосъ. Въ врѣме на това опасно положение въ Цариградъ избухнала революцията на яничаритѣ противъ султана реформатора; на 31 маий 1807 г. Селимъ III билъ свапенъ и на прѣстола се качилъ Мустафа IV.

Въ туй врѣме на сѣверъ сѫдбата на Турция била почти вече рѣшенна. Наполеонъ и Александръ се съгласили въ Тилзитъ да раздѣлятъ османското царство. Россия щяла да получи Бессарабия, Молдавия, Влахия и България до Балкана; Франция—Албания, Тессалия Морея и Кандия; на Австрия мислили да оставятъ Босна и една часть отъ Сърбия. Тракия съ Цариградъ и азиатскитѣ провинции оставали за султана. За народитѣ на полуострова, тѣхния характеръ, числото и прѣдѣлитѣ тогава почти нищо не знаяли. Особенъ прѣдмѣтъ въ прѣговоритѣ билъ Цариградъ. Наполеонъ подъ никой начинъ не искалъ да го прѣдостави на императоръ Александра; обладаванието на тоя градъ доставлявало всемирно господство. По тоя начинъ, въ тайнитѣ статии на Тилзитския миръ (отъ юлий 1807 г.) било казано, че Франция и Россия ще истръгнатъ

„отъ игото и тиранията на Турцитѣ“ всички провинции на османското царство въ Европа, съ изключение на Румелия и града Цариградъ [28]). Въ сѫщия день Наполеонъ писалъ на Мармона, своя управитель въ Далмация да изслѣдва турскитѣ земи въ военно отношение. Вслѣдствие на това френски офицери ходили да разглеждатъ Босна и Херцеговина; нѣкои достигнали да самата Албания и Македония. Споредъ доставенитѣ въ онова врѣме свѣдѣния Водонкуръ и Лапи съставили своитѣ карти, които за пръвъ пѫть прѣдставили тѣзи земи въ истинското имъ положение.

Тилзинтскитѣ съглашения не можали да се укриятъ. Портата се научила отъ английския и австрийския посланници. Въ едно бурно засѣдание на дивана, въ което участвували главаритѣ на яничаритѣ и улемитѣ, послѣднитѣ извикали, че тий скоро ще умратъ на бойното поле, подъ знамето на пророка, колкото да прѣживѣятъ паданието на империята. Ако дѣйствително да бѣше нападналъ Наполеонъ Турция, за да основе при помощьта на раята и недоволнитѣ паши, нова, „латинска империя“, то това прѣдприятие, при всичкия фанатизмъ на деморализираннитѣ Османи, би имало пó щастливъ исходъ, отколкото неговото нашествие на Москва.

Въ 1808 г. Цариградъ билъ поприще на ужасни сцени. *Мустафа Байряктарь* изъ Трьстенникъ, русчушкия паша, се упѫтилъ за Цариградъ съ отборъ войска, за да освободи Селима. Но когато той штурмувалъ сарая, неговитѣ противници побьрзали да удушатъ плѣнния Селима. Сарая билъ взетъ, Мустафа IV билъ свalенъ и за султанъ билъ провъзгласенъ Махмудъ II. Мустафа Байрякгарь станалъ великий везиръ. Прѣзъ октомврий било тържественното събрание на пашитѣ — зрѣлище до тогава нечуванно; обаче румелийскитѣ и българскитѣ аги не се явили. На това събрание се съвѣщавали между дру-

---

[28]) Zinkeisen VII. 518, гдѣто тъй сѫщо сѫ описанни подробно цариградскитѣ събития отъ онова врѣме.

гото и за реформирането на яничарския корпусъ. Учрѣдили новъ корпусъ регулярни „сегмени“, но като не искали да влѣзать въ него нито яничаритѣ, нито останалитѣ отъ родопскитѣ и балканскитѣ Кърджалии, то захванали да приематъ даже християни и евреи. Въ ноемврий 1808 г. избухнало възстание противъ Байряктаря реформатора и неговия „низамъ джедидъ“. Бѣснуванието на яничаритѣ било ужасно; Цариградъ нѣколко пяти горѣлъ, яростна била борбата по всички улици. Байряктаря се затворилъ въ кулата, гдѣто се задушилъ отъ горѣщия въздухъ, когато всичко наоколо горѣло. Неговитѣ привърженци побѣгнали въ Русчукъ, но биле изгоненни оттамъ отъ Молла паша, приемника на Пазвана въ Видинъ, жестокъ противникъ на Байряктаря; тий отпослѣ погинали единъ слѣдъ другий. Само слѣдъ дълго врѣме младия Махмудъ се опиталъ отново да въведе реформитѣ.

ГЛАВА XXIX.

Фанариотскитѣ епископи и еллинизма въ България.

Състоянието на българския народъ въ начало на настощето столѣтие. — Свѣдѣнията за Българитѣ на западъ. — Продължающата се еллинизация. — Грьцки школи и писмо. — Фанариотския клиръ. — Изгарянието на ржкописитѣ.

Въ начало на настоящето столѣтие българския народъ, лишенъ отъ политически и цьрковенъ животъ, до такава степень билъ изгубенъ за Европа, щото трѣбвало отново да го откриватъ. Даже ученитѣ, които се занимавали тогава да изслѣдватъ организма и взаимнитѣ отношения на славянскитѣ езици, се мжчили дълго врѣме, до като получатъ колко-годѣ удовлетворителни свѣдѣния за свойствата на българския езикъ. въ 1771 г. *Шлйоцеръ* указалъ на необходимостьта да се състави българска грамматика и словарь; но се изминали 30 години, а българския езикъ все си оставалъ йоще неизвѣстенъ [1]). *Добровский* въ 1814 г. който не видѣлъ образецъ отъ българския езикъ, го считалъ, че е само нарѣчие отъ сьрбския [2]). *Копитаръ* (въ 1815 г.) знаялъ само, че въ българския езикъ има членъ, който се прибява къмъ края на думата [3]).

Понятията на славянскитѣ филолози за българския езикъ

---

[1]) Schlözer, Nordische Geschichte 394, Nestor II, 326.
[2]) Dobrovsky, Slovanka, Praha 1814. I, 194.
[3]) Kopitar, Kleinere Schriften, Wien 1857, 319.

най напрѣдъ биле удовлетворително обяснении отъ бащата на ново-срьбската литература, *Вукъ Стефановичъ Караджичъ*. Подбуденъ отъ Копитара, той показалъ въ 1821 г. разликата между българския и срьбския езици въ писмата си къмъ д-ръ Фрушича; въ допълненията си къмъ петербурския сравнителенъ словарь на всички езици той издалъ въ 1822 г. очеркъ на българската грамматика, образецъ изъ Библията, нѣколко народни пѣсни и проектъ за българското правописание [4]. Малко прѣди това английския пжтешественникъ Leake прѣпечаталъ въ своитѣ „Researches in Graece“ (Лондонъ 1814) Тетраглассона на Михаила Адама Хаджи Данаила отъ Москополь, който съдържалъ ново-грьцки, албански, влашки и български разговори, написани съ грьцки букви (Венеция 1802 г.). Шафарикъ не знаялъ въ 1826 г. нито една българска книга и ималъ такова мнѣние, че Българитѣ обитаватъ само между Дунава и Балкана, той имъ опрѣдѣлявалъ числото около 600000 [5]).

Не е за чудо, че българския народъ билъ неизвѣстенъ на другитѣ Славяни и всеобще на всичка Европа. Значителенъ по число, нищоженъ по образованность, безъ водители и центръ, притѣсненъ физически отъ Турцитѣ и духовно отъ Гърцитѣ, българския народъ забравилъ, съ исключение на нѣколко лица, че едно врѣме подъ властьта на свои царье и патриарси, е ималъ свободенъ политический и културенъ животъ. За числото и распространението си тѣ нѣмали никакви свѣдѣния, йоще пó малко знаяли, че сжществуватъ родственни на тѣхъ могжщественни племена и че тѣ ще иматъ извѣстно национал-

---

[4]) Вукъ Ст. Караджичъ, писмо до Дим. Фрушича мед. доктр. У Бечу 19, нов. 1819 J. Виена 1821 г, 8 16 стр. (Прилож. къ срьбскимъ новинамъ 1821 № 68). Додатакъ къ Санкпетербурскимъ сравнителским рiечницима свуjу jезика и нарjечиjа и особитим огледима бугарског jезика, Виена 1822 4° 54 стр.

[5]) Safarik. Gesch. der slav. Sprache und Literatur. Ofen 1826 (ново отпечат., Прага 1869), 23, 223. Първо извѣстие за българ. писменность е далъ въ 1839 г. Копитаръ Albanische, Walachische und Bulgarische Sprache Jahrbücher der Lit. 46 66 сл. (9 книжки).

но значение. Образованъ българский классъ нѣмало, защото, ако би нѣкой да получавалъ образование, той прѣставалъ да се казва Българинъ. Само въ необразованното селско население се запазилъ славянския езикъ и стария народенъ битъ. Най сетнѣ ударилъ часа, когато слѣдвало да се рѣши, трѣбвали тъй низко падналия и забравенъ народъ, подобно на полскитѣ Славяни и Словѣнитѣ, които живѣли въ Венгрия до идванието на Маджаритѣ, да исчезне, или пъкъ ще може той да се пробуди отъ тая дълбока летаргия къмъ новъ животъ.

Въ врѣме на турското господство въ България попскитѣ училища биле единственнитѣ учебни заведения. Тѣ се намирали въ градоветѣ, понегдѣ и селата, въ кжщитѣ на свещенницитѣ; тѣхъ обикновенно ги наричали *келлии*. Цѣльта имъ се ограничавала главно съ прѣготвяние младежи за духовно звание. Ученицитѣ изучавали славянската азбука, църковнитѣ книги, псалтиря, часослова, октоиха и апостола — всичко наустъ, при което се практикувало и биение съ пръчки. Часослова се наричалъ просто „наустница“. Съ апостола се завършвало учението. Който знаялъ евангелието, той се считалъ за ученъ човѣкъ.

При възрастающето могжщество на фанариотитѣ, което било много силно отъ началото на XVIII ст., а именно отъ унищожението на охридската цьрква, важностьта на грьцкия езикъ се увеличавала отъ година на година. Грьцкитѣ архиепископи замѣнили въ цьрквитѣ славянската литургия съ грьцка. Съ тая цѣлъ погърчили повечето попски училища. Обучението се продължавало по старата метода, съ тая само разница, че вмѣсто старо-словѣнския езикъ учили много пò мжчния старогрьцкий. Българскитѣ попове скоро се научили да четатъ грьцкитѣ молитви, като папагали, безъ да разбиратъ нѣщо. Еллинизацията се распространявала отъ градоветѣ, гдѣто биле резиденциитѣ на епископитѣ. Гражданитѣ виждали, какъ тѣхния най високий пастирь хвали всичко грьцко и укорява всичко българско и вѣрвали безпрѣкословно съ своята религиозна простота това, което ги той поучавалъ.

Въ втората половина на XVIII ст. въ Еллада се появило силно движение. Двама калугери, които получили образование на западъ, Макарий отъ Патмось и Герасимъ отъ Итака основали на островъ Патмосъ училище по европейский образецъ. Тоя примѣръ намѣрилъ много послѣдователи. Наскоро въ Измиръ, Хиосъ, Янина, Солунъ, Цариградъ, Букурещъ и други мѣста грьцкитѣ патриоти основали и щедро поддьржали подобни школи. Учебницитѣ, които биле съставенни за обучение въ тѣзи заведения послужили за основа на ново-грьцката литература.

Това движение се распространило и въ българскитѣ области. Българскитѣ търговци, които и не помисляли даже за друго училище, освѣнъ за грьцко, на свои срѣдства направили грьцки учебни заведения въ чисто българскитѣ градища, гдѣто съвсѣмъ нѣмало грьцки семейства. Кждѣ 1820 г. такива училища имало не само въ Македония, но и на Балкана и на Дунава, напримѣръ въ Свищовъ, Търново, Котель и др. [6]). Поповетѣ биле замѣстенни съ *даскали* (*διδάσκαλος*), или природни Гърци, или погърчени Българи. Макаръ че дѣцата сж биле повече отъ семействата на търговцитѣ и занаятчиитѣ и трѣбвало да се приготвягъ къмъ положението на своитѣ родители, обаче, главното внимание било обьрнато да изучватъ классицитѣ. Чели откжслеци изъ Лукиана и Езопа, или изъ Хомера, Плутарха, Сократа и Ксенофонта. При това се съобщавали нѣколко свѣдѣния изъ географията и историята. Българскитѣ момчета се мжчили да четатъ, да пишатъ и да говорятъ по грьцки. Гдѣто липсвала добра воля, явявала се на помощь прѣчката. Много излизали добри „елленисти", обаче, всичкото имъ образование се проявявало главно въ грамматический педантизмъ, често привождание цитати, надути архаически фрази и въ прѣзирание къмъ всичко старо. Не може да се откаже, че благо-

---

[6]) Грьц. школи въ 1820 г. и слѣд. въ Свищовъ, Търнове, Котелъ, Сливенъ, Ямболъ, Пловдивъ, въ Македония (около 1845 г.)— въ Воденъ, Битоля, Рѣзна, Охрида, Струга Струмица, Сересъ, Баловиште, Мелникъ и т. н.

дарение на тѣзи школи и въ пó низкото съсловие се рас
странила извѣстна изящность въ израженията и поразит
начитанность. Учрѣденния слѣдъ грьцката революция универси
въ Атина посѣщавали Българитѣ не само отъ югъ, но тъй
що отъ Търново, Сливенъ, и други сѣверни градове. Въ н
ло на сегашното столѣтие еллинизацията достигнала своя
гей. Който не говорилъ грьцки или понѣ не си украсявалъ
митѣ съ грьцки фрази и изрѣчения, той не се считалъ за
разованъ, като че искали даже да отождествятъ поняти
„Грькъ" и „човѣкъ". Въ търговски и частни корреспонден
Българитѣ употрѣбявали почти исключително грьцкия езикъ
понѣ, грьцки букви. Чисто българский езикъ се чувалъ
въ семейния крѫгъ, тъй като женитѣ, съ рѣдки исключения,
кога не се учили по грьцки. Българина често отговарялъ
националностьта си даже въ Търново, че той е Грькъ. И
и такива, които се оскърбявали, кога ги наричали Българ
Въ странство, въ Виена, Пеща, Темешваръ, Новий Садъ,
хия и т. н. българскитѣ търговци се казвали Гърци и у
дѣцата си по грьцки. Съвършенно другояче постѫпвали Сь
тѣ, които даже и отдалеченни отъ отечеството си уважа
своя езикъ [8]).

Еллинското движение било до толкова силно, щото
рилловската азбука била изпѫдена. Въ чисто българскитѣ
дове, както Сливенъ, ученицитѣ учили само грьцко писмо,
каръ че не знаяли грьцки [9]). Въ 1845 г. Григоровичь
срѣщналъ нито единого, който да знаялъ да чете по славян
напротивъ, той намѣрилъ много, които доволно бързо чели с

[7]) Априловъ, Деница новоболгарскаго образованія. О
1841 г. стр. 71.

[8]) Въ Темешваръ при грьцката цьрква се намира слѣду
надписъ: «Ἐσύστησε Ζλάτκος φιλογενής Ἕλλην ἀπὸ Γάμπρο
— Еллянина Златко отъ прибалканско Габрово, може би потомок
на маратонскитѣ херои. Раковский. Горский пѫтникъ, 269.

[9]) Венелинъ, О зародышѣ болг. литературы (Москва 1838 18

невѣковното грьцко писмо, което прѣдставлява, както е извѣстно значителни затруднения. Йоще и сега, не само въ Македония, но и въ Родопитѣ и на Дунава има старци, които пишатъ по български само съ грьцки букви. Въ 1852 г. иеромонахъ Павелъ отъ Копиково при Воденъ напечаталъ въ Солунъ своя българский прѣводъ евангелието съ грьцки шрифтъ [10]. Грьцката азбука, въ която липсватъ знаковетѣ за *б* (β=v), *ц*, *ч*, *ш*, *ж*, *и ъ*, разбира се не е достаточна за българския езикъ; затова трѣбвало да се прибѣгва къмъ съединявание на буквитѣ (напр. *μπ* вм. б). Черноризецъ Храбръ (стр. 542) разказва, че Славянитѣ прѣди Кирилла и Климента изражавали своя езикъ съ грьцки знакове, сега, деветь вѣка слѣдъ Храбра, Българитѣ се нуждаяли въ другий новъ Кириллъ [11].

Въ Македония освѣнъ Дебъръ, прилѣпската страна и нѣкои мънастири, даже въ селата литургията се служила на грьцкий езикъ. Въ други мѣста старославянския езикъ се удържалъ понѣ въ селата. Какъвъ е билъ живота на селянитѣ подъ настойничеството на чуждоезичнитѣ фанариоти и необразованнитѣ попове — може лесно човѣкъ да си прѣдстави. Имало области, гдѣто народа съвсѣмъ не знаялъ молитви; суевѣрието, даже езичеството се появило отново. Съ вроденото си недовѣрие и своята недостжпность българското селско население можило да запази своята народность Гражданитѣ лъже-Гърци наричa-

---

[10]) Глед. моята Bibliographie № 182. *Ευαγγελιε να γοσποδα μπογα η σπασα νασεγο Ιησουσα Χριστα, σιγα νοβο τυποσανο να μπογαρσκοι εζυκ, ζα σεκοα νεδελια ου γοδινα δο γοδινα σο ρετ. Πρεπισανο η διωρτωσανο οτ μενε Παυλα Ιρομοναχ, μποζιγροπσακη πρωτοσυγγελ ροδομ. Βοδεσκα* (*επαρχία*), *οτ σελο Κονικοβα. Σολον. Σταμπα Κυριακοβα Δαρζηλεν.* 1852, 4°. Не знаая да ли е свършенно печатанието на тоя куриозъ; азъ видѣхъ само заглавието и началото. Іеромонахъ Павелъ билъ послѣ архимандритъ на св. Гробъ и въ 1865 г. посѣтили Прага и билъ тогава много старъ, той не билъ погърченъ Българинъ, но усърдно слѣдилъ за възражданието на своето отечество.

[11]) Филологъ Икономосъ опубликовалъ въ своето *Δοκίμιον*

еляните χονδροκέφαλοι (дебелоглави), ξύλα απελέκετα (дърва недодѣлани) и други прѣзрителни прѣкори. Сѫщо и селяните наричали всѣкиго облѣченъ по градски човѣкъ *Гркъ*,—название повече на присмѣхъ, което се види въ много пословици [12]). Такава дълбока ненависть къмъ всичко грцко у селяните възбудили не толкова грцкитѣ граждани, колкото грцкото духовенство (стр. 585).

Паритѣ били единственното всемогѫще срѣдство. Учеността, житейска опитность и нравственно достоинство не били необходими за духовната кариера; трѣбвало да се заплати и колкото е възможно повечко. Цѣната на патриаршеско звание, която въ 1573 г. била 6000 жлтици се увеличила отпослѣ 25 пѫти. За да исплати тая чудовищна сумма, всѣкий новъ патриархъ продавалъ епископствата не по малко отъ 4000 жлтици за всѣко едно. Епископитѣ отъ своя страна умѣяли да си събиратъ тая сумма и не само да добиятъ значителни срѣдства за ръзкошния придворенъ животъ, който ясно се отличавалъ отъ суровата бѣдность на мюслюманския имаминъ, но и, чрѣзъ подкупувание чиновницитѣ, да запиратъ и да заточаватъ въ Азия всѣкиго, който имъ прѣчалъ [13]). Всичко това се събирало не отъ цьрковнитѣ имущества, а исключително отъ народа.

Фанариотскитѣ епископи много искусно събирали пари. Щомъ дохождали въ резиденцията си, тѣ распращали на по богатичкитѣ семейства нищо и никакви подароци, за които

περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας τῆς σλαβονορωσσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, Спб. 1828 III. 439—501, нѣколко старо еолийски паметници, български молитви и разговори съ грцки букви; глед. Венелинъ, op. cit. 18 сл.

[12]) Напр.: Боже, упази отъ влашки вълци и отъ бѣло-морски Гърци.

[13]) За грцкитѣ епископи въ България глед. пѫтешествията на Каница, Лежана, Григоровича и др., тъй сѫщо съчиненията на Априлова, Даскалова, Раковский и др. Българи; сѫщо и по новитѣ период. издания съдържатъ твърдѣ богатъ материалъ. За дѣйствията на грцкото духовенство въ Босна глед. Evans, Trough Bosnia and Herzegovina' Lond. 1876, стр. 264.

гражданитѣ трѣбвало да върнатъ нѣща по скѫпи 30 пѫти и повече. Отъ врѣме на врѣме епископа обихождалъ епархията си и „грабилъ въ селата, като Кърджалия“, макаръ че „буйронтията“ му, която съдържала дозволение отъ пашата за това обихождание, прѣдоставяла всѣкиму да дадава колкото иска. Така събирали *βοήθεια* за патриарха, *ἐμβατίκιον* за упопвание, *παρρησία* за молитви, *ψυχομερίδιον* за упокой, *ἁγίασμα* за водосвятъ и много други такси и даждия. По нѣкога „Фенеръ-владика испращалъ священницитѣ да събиратъ пари за правение църква, но събранната сумма често се употрѣбявала за направата на владишки конаци. Брачнитѣ напущания прѣдставлявали особенно богати възнаграждения. Прѣдъ видъ на това, незначителнитѣ семейни посрѣщания между богатитѣ супрузи фанариотитѣ съ своитѣ интриги докарвали до напущание. Отъ това нравственностьта западнала. Каноническото право било оставенно на страна: всичко можало да се добие съ пари.

Такива притѣснения разорявали не само отдѣлни семейства, но и цѣли села. Ако бѣднитѣ, много измѫченни селяни нѣмали срѣдства да удовлетворятъ ненаситното користолюбие на своитѣ духовни пастири, то дохождали владиковитѣ хора произнасяли надъ тѣхъ анатема, запечатвали църквата и вземали всичко, което може да се изнесе изъ кѫщи. За протестъ не можало и да се помисли. Въ отчаянно положение селенина прѣносвалъ духовното иго; дѣцата му расли некрьстени, а като умиралъ, закопавали го безъ попъ и молитва.

Сѫщото йоще въ по голѣмъ размѣръ теглилъ и священника. Подчиненъ непосрѣдственно на епископа, той не можалъ да намѣри нигдѣ защита отъ него. За просвѣщението му никой не се грижалъ. Често той не можалъ да чете, казвалъ молитвитѣ наусть, бѣлѣжилъ си всичко на ръбошъ и съ собственнитѣ си рѫцѣ оралъ нивата; отъ селянитѣ се отличавалъ само по калимявката и брадата. За упопвание той плащалъ на владиката 1000—1500 гроша; за да взематъ повече пари, епископитѣ обикновенно увеличавали произволно числото на попове-

гѣ; много такива безполезни попове се скитали безъ работа и безъ хлѣбъ.

Съ свещеницитѣ епископитѣ се обрьщали много недостойно. Често тѣ (епископитѣ) ги бияли въ олтаря. Нѣкои епископи имали обикновение да държатъ поповетѣ като слуги, карали ги да метатъ по двора, да чистятъ яхжра или градината. Обаче, имало и пò благородни и образованни личности, които не приемали до толкова да се унижаватъ. Ний ще приведемъ единъ примѣръ.

Въ начало на настоящето столѣтие въ Търново живѣлъ единъ ученъ свещенникъ на име Иоакимъ, който се ползувалъ съ голѣма любовь отъ народа, но митрополита не го обичалъ. Веднаждъ, послѣ литургия, митрополита Иларионъ, родомъ Кандиотъ, му заповѣдалъ да хвьрли единъ кошъ торъ изъ яхжра и да го распрьсне изъ градината. Работата дошло до бой съ епископскитѣ слуги и диаконитѣ. Съ сила се отървалъ свещенника и побѣгналъ съ распуснати косми, безъ калимявка право при кадия. Прѣди да изгрѣе слънце и той се потурчилъ. Той се научилъ да чете и да пише по турски, придобилъ голѣмъ почитъ у Турцитѣ и падналъ въ Добруджа въ битката противъ „Московеца“ [14]).

Мънастиритѣ не теглили пò малко. Въ Македония тѣ се давали въ наемъ на хитритѣ Гърци, Власи или Албанци. Наемателя ималъ правода държи или да пжди калугеритѣ. Григоровичъ въ 1845 г. въ мънастиря св. Наумъ, на Охридското езеро, срѣщналъ игуменъ безъ калугери; Грька стопанствувалъ съ 30 души слуги въ широкия мънастиръ, като плащалъ на митрополита ежегодно 150 гроша.

Грьцкитѣ епископи биле далечъ отъ християнското безкористие и отъ доброволната бѣдность; но тѣ биле йоще пò далече отъ християнската нравственность. При тѣхъ имало кра-

---

[14]) Въспоминания на единъ старъ търновецъ въ вѣстникъ «Гайда» I, 1863 г. № 8, стр. 61.

сиви Гъркини и Ерменки, протекцията на които рѣшавала всичко. По нѣкога вмѣсто тѣхъ държали красиви млади момчета. Отъ прѣслѣдванието на фанариотитѣ не можала да се отърве въ града ни жена, ни мома. Въ такива случаи рѣдко можали да помогнатъ чиновницитѣ, а отъ отмъщение ги удържалъ запазения йоще благоговѣйний страхъ отъ „духовнитѣ пастири“ [14]).

Нѣкои епископи се старали, колкото е възможно, да държатъ своитѣ духовни чада въ вѣчно невѣжество; други не испущали тъй сѫщо политическитѣ и националнитѣ тенденции. Тѣхния девизъ билъ, отъ една страна, да обогатятъ себе си, отъ друга—систематически да погърчатъ Славянитѣ. За да достигнатъ тая цѣль, тѣ се старали да въвеждатъ грьцката литургия, да правятъ грьцки училища, да распространяватъ грьцкитѣ разговори, сѫщо и да подаряватъ грьцки книги. До началото на нашето столѣтие нѣкои Българи сѫ сполучвали да станатъ епископи, но слѣдъ грьцката революция и образованието на новогрьцкото кралевство вече ни единъ Българинъ не се допущалъ до по̀ високо звание.

За да истриятъ Българитѣ изъ списъка на европейскитѣ народи, тѣ дѣйствували не само косвенно, чрѣзъ въвеждание грьцкия езикъ, но и направо, чрѣзъ прѣслѣдвание българския. Славянския езикъ, по тѣхно мнѣние, като варварский въ своята основа, билъ умразенъ на фанариотитѣ. Но това било малко. Историята на фанариотското духовенство въ България е опятнена съ вандалски дѣла. Българскитѣ рѫкописи, който се запазили въ цѣли столѣтия отъ войни, огънъ, мишки, молци и гнияние, биле навсѣкждѣ изгорѣни отъ Гърцитѣ и унищо-

---

[15]) Въ 1860 г. единъ грьцкий докторъ въ Пиротъ обвинявалъ тамошния епископъ, че обезчестилъ 14 годишно момиче отъ тамошното училище. Охридския епископъ въ 1864 г. завождалъ съ сила моми въ скрити мѣста да ги исповѣда, съ сълзи на очи си отивали послѣднитѣ оттамъ. Гайда 1864 г. Стр. 167. Митрополитъ Софроний призренский (XVIII в.) ходилъ да дири по кѫщитѣ моми, които бѣгали отъ него, като отъ Турцитѣ (Разказъ отъ русск. консулъ Ястребова въ Гласникъ 40, 195). Ср. Kanitz, Donau-Bulgarien I. 125.

женни, сжщо както иезуититѣ унищожили чешкитѣ книги слѣдъ битката при Бяла планина. Българитѣ не трѣбвало да знаятъ, че тѣ сж имали славно минало и стара литература и че тѣхния езикъ е ималъ нѣкога собственно писмо.

Много примѣри отъ това варварство привожда Григоровичъ (1845). Въ Зографъ (стр. 503), малко прѣди неговото отиване, изгорили цѣлъ купъ ржкописи. Очевидци му разказвали, какъ въ Ксенофа хвърляли въ морето славянски кодекси. Въ Ватопедъ упарил и една пещь съ старо-славянски пергаментни ржкописи, на които гледали, като на ἄχρηστα πράγματα. Такива сжщо сцени сж происхождали и въ славянскитѣ по происхождение Симопетровский и Филотейский мънастири. Григоровичъ, когато дирилъ славянски паметници, узналъ, че подобни печални събития сж ставали не само на Атонъ, но и вжтрѣ въ страната. Въ мънастиря св. Наумъ прѣдшественника на тогавашния игуминъ, анадолский гръкъ, по име Дионисий, изгорилъ всички книги. Въ Меникейския мънастиръ при Сересъ му показали богата грьцка библиотека, а кога той попиталъ за славянски ржкописи, казали му, че тѣ сж изгорѣни [16]).

Въ 1823 г. митрополитъ Иоакимъ чувалъ, че въ село Цѣровина при Берковица се намиратъ сборници и икони. Тогава той заповѣдалъ на селянитѣ да натоварятъ тѣзи нѣща на едни кола и да ги изгорятъ вънъ отъ селото, или да ги закопаятъ, въ противенъ случай той нѣма да влѣзе въ селото. Селянитѣ точно испълнили заповѣдьта и заровили старинитѣ; запазили се само три ржкописа, които скрилъ свещенника. За възнаграждение селото получило подаръкъ грьцки книги и икони съ грьцки надписи. Въ врѣме на църковния въпросъ епископъ Доротей въ 1864 г. накаралъ да копаятъ на онова мѣсто, но намѣрилъ само чюрчювета отъ икони и изгнили пергаменти [17]).

---

[16]) Григоровичъ, Путеш. 26, 630, 144

[17]) Гайда 1864, 11 септемв. (II год., № 8 стр 60).

Кждѣ 1840 г. шуменския епископъ заповѣдалъ при освятяванието на новата цьрква въ Тича, да хвьрлятъ ржкописнитѣ книги въ единъ трапъ, ископанъ на гробищата. Единъ фанариотинъ въ Стара Загора заповѣдалъ да изгорятъ или да закопаятъ цѣлъ купъ старобългарски книги по причина, че върху тѣхъ е било изливано св. причастие. Около 1853 г. въ Пещера протопопа Христодулъ Влахъ изгорилъ ржкописитѣ на св. Петка [18]).

Най забѣлѣжителното фанариотско autodafé е изгорѣнието на старата търновска патриаршеска библиотека [19]). Споменатия митрополитъ Иларионъ, кждѣ 1825 г. заповѣдалъ да отворятъ едни врати въ стѣната на олтаря, за да се излиза на двора. При туй намѣрили една малка кубелия стаичка, цѣла напълнена съ книги — библиотека на търновскитѣ патриарси. Тука намѣрили мощитѣ на нѣкои святци; отъ тѣхъ главата на св. Михаила отъ Потука Иларионъ продалъ въ Влашко. Неофитъ, протосингелла на митрополита, святогорецъ, искалъ пакъ да ги закове въ цьрковната стѣна, или пъкъ да ги зарови въ яхжра; но Иларионъ самъ ги прѣгледалъ, отдѣлилъ отъ тѣхъ нѣколко грьцки цьрковни книги, а другитѣ, цѣлъ возъ, заповѣдалъ да ги изгорятъ. Въ митрополитската градина, подъ орѣха, гдѣто отсетнѣ билъ закопанъ единъ епископъ самоубийца, наклали огънъ и изгорили по пладнѣ всички български ржкописи. Горѣспоменатитѣ грьцки пергаменти отдавно се распи-

---

[18]) Раковский, Горский пжтникъ 165. Захариевъ 61.

[19]) Тоя случай има разни тълкувания и изисква отъ историка голѣма прѣдпазливость. Отъ седемь-тѣ разказа, които имамъ, азъ се придържамъ о мемуаритѣ на стария Търновецъ (глед. забѣл. 14), текста на които се основава върху разказа на самия протосингеллъ. Ср. сжщо Григоровича, Пжтеш. 172—176.

лени. Отъ старата библиотека останала само една желѣзна рѣшетка [20]).

---

[20]) Съ това смѣсватъ друго едно търновско събитие. Емануилъ Васкидисъ (Васкидовичъ) отъ Мелникъ, природенъ Гръкъ (умрѣлъ въ 1875 г.), който билъ послѣ учитель въ Свищовъ и самъ съставлявалъ български учебници, билъ секретарь (γραμματικὸς) на Илариона. Единъ пѫть (1820--1830) той узналъ отъ шейха на бившия мънастирь св. четиресе, че се намиратъ тамъ старобългарски пергаментни рѫкописи. Той купилъ единъ сборникъ отъ Турцитѣ и се условилъ да купи и другитѣ. За нещастие, той се похвалилъ на митрополита, който тозчасъ убадилъ на Турцитѣ за святотатството на шейха. Отъ това врѣме запретили на христианитѣ да влизатъ въ тая джамия. Показанията на Даскалова (глед. стр. 183) ужъ че Иларионъ купилъ отъ шейха всички рѫкописи и ги изгорилъ, е измислено, понѣ стария Васкидисъ не е казалъ нищо подобно, ни на Григоровича, ни на нашитѣ приятели, които сѫ говорили съ него по тая работа.

ГЛАВА XXX.

Възраждание на Българския народъ.

Началото и характера на българското национално движение. Историкъ Паисий самоковский (1762) и епископъ Софроний врачанский (1739—1815).

Великото умственно движение, което разклатило Европа въ XVIII ст., зачекнало тъй сѫщо и славянскитѣ народи, които, съ исключение на Русситѣ и Поляцитѣ, биле съвършенно забравенни. Една шьпа просвѣщенни патриоти произвели тоя въ висока степень интересенъ за историка прѣвратъ, който и сега йоще се приписва отъ западна Европа на политическото въздѣйствие на Русситѣ, като че политическитѣ агитации могатъ да произведатъ такова дълбоко промѣнение въ народния животъ. У Чехитѣ, Лужичанитѣ, Словинцитѣ, Хърватитѣ, Сърбитѣ и Българитѣ националното чувство се пробудило почти едноврѣменно, но у всѣко племе самостоятелно. Коренната причина на тоя постьпененъ и тихъ прѣвратъ лѣжи въ стремлението къмъ образование, което може да бѫде удовлетворенно само при посрѣдството на отечественния езикъ. Съ малко книги се пробудилъ стария народенъ духъ отъ дълбоката летаргия; скоро се появила начална литература върху изоставенитѣ толкова дълго врѣме езици. Най напрѣдъ това движение зачекнало само по̀ долната народна масса; въ по̀ високитѣ крѫгове, които повече усвоили чужди елементи, това промѣнение било прието много по́ бавно.

На вѣчно зеленитѣ гори на Атонъ калугерина Паисий

(*Παΐσιος*) завършилъ въ 1762 г. своята малка книжка; „Славяно-българска история за народитѣ и за царьетѣ и за българскитѣ святци,“ съ появяванието на която се захванало българското движение. И у другитѣ Славяни първото пробуждание къмъ ново движение станало чрѣзъ изучванието на отечествената история [1]).

Кой е билъ Паисий и щó го е побудило да състави своята славячо-българска история? За съжаление, отговора ни на тоя въпросъ ще бѫде непъленъ, понеже за Паисия ний знаемъ само онова, което той самъ разказва за себе си. Той се родилъ въ 1720 г. въ самоковската епархия, въ околностьта на стария Рилский мънастирь; билъ калугеринъ въ Хилендарския мънастирь на Свята гора, гдѣто испълнявалъ длъжностьта на проигуменъ.

На 7 августъ 1758 г. дошелъ въ Хилендарския мънастиръ сръбския историкъ Иоаннъ Раичъ, младъ човѣкъ съ рѣдко прилѣжание и благороденъ характеръ. Той получилъ въ унгарскитѣ иезуитски школи западно образование и изучавалъ богословието въ Киевъ. Той прѣдприелъ пѫтешествие на Атонъ, за да събире материалъ за сръбската история. Недовѣрчивитѣ Хилендарци не му позволили да се ползува свободно съ тѣхнитѣ богати рѫкописни съкровища. Слѣдъ два мѣсеца той се върналъ недоволенъ въ Карловицъ [2]).

Пълнитѣ съ ентусиазмъ думи на сръбския историографъ и проявената отъ него неуморима ревность за събирание, вѣроятно, сѫ побудили младия Паисий да направи нѣщо подобно и за своя народъ. Присмѣзнитѣ забѣлѣжки отъ сръбскитѣ и грьцкитѣ калугери по поводъ на това, ча Българитѣ нѣматъ

---

[1]) За Паисия М. Дриновъ написалъ прѣкрасна статия въ Браилското Период. Списание, IV 1871, 1—26. Въ Бълг. книжици, 1850, 540, най напрѣдъ било обърнато внимание върху полузабравения Паисия; първи откѫслеци изъ Паисиевата хроника написалъ Раковский, за Асѣня I.

[2]) Safarik, Gesch. der südslav. Lit. III, 305.

история, го укрѣпили въ това му рѣшение. Въ продължение на двѣ години той събиралъ материалъ на Атонъ и въ България; за тая цѣль той даже ходилъ въ „нѣмска земя.“ вѣроятно въ Банатъ. Съчинението на добровнишкия аббатъ Mauro Orbini, подъ название „Regno degli Slavi“ (Pesaro 1601; прѣвод. на русски въ 1722), което прѣдставлява смѣсь отъ истини и легенди безъ всѣка критика, било главния му източникъ, макаръ че то не го удовлетворявало. При това той се ползувалъ съ всемирната хроника на Барония (по русск. 1716) и съ нѣкои грьцки легенди; отъ българскитѣ източници той знаялъ само нѣкои грамоти и жития на святцитѣ. Слѣдъ това подготовление, Паисий, макаръ да страдалъ оть болѣсть, захваналъ да пише своята книга въ Хилендаръ, когато по̀ голѣмия му братъ билъ тамъ игуменъ. Турцитѣ наложили на мънастиря данъкъ 3000 гроша годишно и дълга на мънастиря достигналъ до 27,000 гроша. Вслѣдствие на това между калугеритѣ възникнало несъгласия, които побудили Паисия да се прѣсели въ Зографския мънастирь. Въ тоя старо-български царский мънастирь той намѣрилъ нѣколко нови помагала, при помощьта на които завършилъ своя трудъ (1762). За по̀ нататъшната му сѫдба ний знаемъ само, че той обиходилъ България и давалъ своята хроника да я прѣписвать; така, въ 1765 г. ний го намираме въ Котелъ.

Труда на Паисия нѣмалъ по̀ голѣмо значение относително критическото изслѣдване миналото на България, отколкото, напр. Фирдуси за старо-персийската и Качичъ за далматинската история. Но той има неоцѣнимо значение за най новото развивание на българския народъ.

Страстна отечественна любовь се вижда на всѣка страница. Съ пламенни думи Паисий напомнялъ на своитѣ дълбоко паднали съплеменници славнитѣ дни на тѣхното минало, когато тѣ управлявани отъ свои цьрье и патриарси, биле извѣстни и уважаеми. Той сериозно упрѣкавалъ Гърцитѣ, за гдѣто даватъ на Българитѣ само грьцки епископи, не се погрижватъ да

(*Παΐσιος*) завършилъ въ 1762 г. своята малка книжка: „Славяно-българска история за народитѣ и за царьетѣ и за българскитѣ святци,“ съ появяванието на която се захванало българското движение. И у другитѣ Славяни първото пробуждание къмъ ново движение станало чрѣзъ изучванието на отечественната история [1]).

Кой е билъ Паисий и щó го е побудило да състави своята славячо-българска история? За съжаление, отговора ни на тоя въпросъ ще бжде непъленъ, понеже за Паисия ний знаемъ само онова, което той самъ разказва за себе си. Той се родилъ въ 1720 г. въ самоковската епархия, въ околностьта на старий Рилский мънастирь; билъ калугеринъ въ Хилендарския мънастирь на Свята гора, гдѣто испълнявалъ длъжностьта на проигуменъ.

На 7 августъ 1758 г. дошелъ въ Хилендарския мънастиръ срьбския историкъ Иоаннъ Раичъ, младъ човѣкъ съ рѣдко прилѣжание и благороденъ характеръ. Той получилъ въ унгарскитѣ иезуитски школи западно образование и изучавалъ богословието въ Киевъ. Той прѣдприелъ пжтешествие на Атонъ, за да събире материалъ за срьбската история. Недовѣрчивитѣ Хилендарци не му позволили да се ползува свободно съ тѣхнитѣ богати ржкописни съкровища. Слѣдъ два мѣсеца той се върналъ недоволенъ въ Карловицъ [2]).

Пълнитѣ съ ентусиазмъ думи на срьбския историографъ и проявената отъ него неуморима ревность за събирание, вѣроятно, сж побудили младия Паисий да направи нѣщо подобно и за своя народъ. Присмѣзнитѣ забѣлѣжки отъ срьбскитѣ и грьцкитѣ калугери по поводъ на това, ча Българитѣ нѣматъ

---

[1]) За Паисия М. Дриновъ написалъ прѣкрасна статия въ Браилското Период. Списание, IV 1871, 1—26. Въ Бълг. книжици, 1850, 540, най напрѣдъ било обърнато внимание върху полузабравения Паисия; първи откжслеци изъ Паисиевата хроника написалъ Раковский, въ Асѣня I.

[2]) Safarik, Gesch. der südslav. Lit. III, 305.

история, го укрѣпили въ това му рѣшение. Въ продължение на двѣ години той събиралъ материалъ на Атонъ и въ България; за тая цѣль той даже ходилъ въ „нѣмска земя." вѣроятно въ Банатъ. Съчинението на добровнишкия аббатъ Mauro Orbini, подъ название „Regno degli Slavi" (Pesaro 1601; прѣвод. на русски въ 1722), което прѣдставлява смѣсь отъ истини и легенди безъ всѣка критика, било главния му източникъ, макаръ че то не го удовлетворявало. При това той се ползувалъ съ всемирната хроника на Барония (по русск. 1716) и съ нѣкои грьцки легенди; отъ българскитѣ източници той зналъ само нѣкои грамоти и жития на святцитѣ. Слѣдъ това подготовление, Паисий, макаръ да страдалъ отъ болѣсть, захваналъ да пише своята книга въ Хилендаръ, когато по̀ голѣмия му братъ билъ тамъ игуменъ. Турцитѣ наложили на мънастиря данъкъ 3000 гроша годишно и дълга на мънастиря достигналъ до 27,000 гроша. Вслѣдствие на това между калугеритѣ възникнало несъгласия, които побудили Паисия да се прѣсели въ Зографския мънастирь. Въ тоя старо-българский царский мънастирь той намѣрилъ нѣколко нови помагала, при помощьта на които завършилъ своя трудъ (1762). За по̀ нататъшната му сждба ний знаемъ само, че той обиходилъ България и давалъ своята хроника да я прѣписвать; така, въ 1765 г. ний го намираме въ Котелъ.

Труда на Паисия нѣмалъ по̀ голѣмо значение относително критическото изслѣдвание миналото на България, отколкото, напр. Фирдуси за старо-персийската и Качичъ за далматинската история. Но той има неоцѣнимо значение за най новото развивание на българския народъ.

Страстна отечественна любовь се вижда на всѣка страница. Съ пламенни думи Паисий напомнялъ на своитѣ дълбоко падналн съплеменници славнитѣ дни на тѣхното минало, когато тѣ управлявани отъ свои цьрье и патриарси, биле извѣстни и уважаеми. Той сериозно упрѣкавалъ Гърцитѣ, за гдѣто даватъ на Българитѣ само грьцки епископи, не се погрижватъ да

направятъ български училища, държатъ народа въ простота и невѣжество, при помощьта на турското насилие и вопрѣки църковницѣ закони вършатъ постоянно криви дѣла, и побужда своитѣ съотечественници да отблъснатъ тѣзи грьцки безобразия. Много напада той отстѫпницитѣ, които учатъ да четатъ и пишатъ по грьцки и не искатъ да се признаятъ за Българи. Въ името на историята си Българитѣ, споредъ неговия съвѣтъ, трѣбва да се стараятъ да уважаватъ своя езикъ. Паисий се бори не само противъ Гърцитѣ, но и съ съплеменнитѣ на Българитѣ австрийски Сърби и Русситѣ; нѣка тѣ да благодарятъ Бога, говори той, че ги запазилъ отъ турското иго и отъ фанариотитѣ.

Проститѣ, но дълбоко прочувствованни думи на Паисия намѣрили съчувственъ отзивъ въ всички български земи. Въ скоро врѣме се появили послѣдователи, които направили много добавления къмъ неговото съчинение. Най стария отъ тѣзи продължатели (до 1797 г.) приложилъ списъкъ на 114 града отъ всички страни на България, отъ който се вижда, че той билъ добрѣ запознатъ съ географическото распространение на своя народъ. Ненавистьта къмъ Гърцитѣ у него се изказва пó ясно, отколкото у кроткия Паисий [3]). Йоще въ настоящето столѣтие неговата хроника често се прѣписвала, до като Христаки Павловичъ я напечаталъ въ 1844 г. въ Офенъ, макаръ и въ силно измѣнена форма, подъ название „Царственникъ или Българска история“ [4]).

Отъ многочисленнитѣ копия написаното въ 1765 г. въ

---

[3]) Така, напр., се начева главата за обрьщанието на Помацитѣ и Бошнацитѣ въ ислямъ: «единъ цариградский патриархъ, адский единомисленникъ диаволский другарь, старий Иуда, новъ Арий, прѣдсталъ прѣдъ царь Салима, поклонилъ се и казалъ: между твоитѣ подданни има Българи, народъ суровъ, непобѣдимъ въ сражение; ако го не покоришь съвършенно, той ще възстане и ще ти отнеме земята» и т. н.

[4]) Глед. моята Bibliographie, № 513. Въ книгата не е означенно ни името на Паисия, ни името на издателя. Първата хроника (оригинала на Паисия) не била напечатвана.

Котелъ за насъ е особенно интересно споредъ личностьта на прѣписвача, *попъ Стойка*. Той е сѫщия, извѣстенъ вече на читателя изъ описанието на кърджалийскитѣ врѣмена, епископъ Софроний врачанский, най добрия ученикъ на Паисия [5]).

Стойко Владиславовъ се родилъ въ 1739 г. въ г. Котелъ; той рано останалъ сираче и, вслѣдствие користолюбието на своитѣ роднини, падналъ въ такава бѣдность, щото се рѣшилъ да остави семейството си въ Котелъ и да излѣзе по селата да дири работа, като занаятчий. Тогава чорбаджиитѣ му прѣдложили и настояли да се упопи (1762).

Стойко знаялъ да чете и да пише, прѣподавалъ въ школата и проповѣдалъ въ църквата, когато другитѣ попове биле невѣжественни земледѣлци; тѣ му завиждали и често го клеветили и обвинявали прѣдъ епископа. Въ русската война прѣзъ 1768 – 1774 г. г. Стойко писалъ квартирни билети за минававшитѣ войски, — занятие, което му навлякло много неприятности. Ако квартирата не се харесвала на варваритѣ, тѣ отивали при него съ пищови и копия; единъ Алжирецъ даже му искубалъ всичката брада. Ужасни дни прѣкаралъ Стойко, когато Котелъ, за участието въ кавгата между османъ-пазарскитѣ аги, билъ усѫденъ да заплати значителна контрибуция, и той билъ закаранъ като заложникъ, за осигурение на заплатата. Страха да не го убиятъ, упрѣкаванието на съвѣстьта му, гдѣто той, като епитропъ на шуменския епископъ, събиралъ за послѣдния пари по селата, и смъртьта на жена му го хвърлили въ дълбока меланхолия. Като нѣмало доктори, той се ползувалъ отъ цѣлителнитѣ растения. Но за употрѣбяванието на тѣзи „вълшебни срѣдства" епископа го отстранилъ отъ длъжностьта му на три години, а когато тѣ истекли, то Стойко нѣмалъ пари, за да придобие снисхождение отъ Грька.

---

[5]) Тоя рѫкописъ, който йоще се пази въ Котелъ, билъ описанъ отъ Крьстевича въ Бъл. Книжици 1859, 540 и въ Читалище I, 1871, бр. II.

Прѣслѣдванъ отъ ненависть, неблагодарность и завистъ, Стойко оставилъ Котелъ и отишелъ при Анхиалския епископъ, който го приелъ дружественно и му далъ карнобатската епархия (1792). Щомъ той се явилъ тамъ, бостанджи-баши, който и по напрѣдъ искалъ да го убѣси въ Котелъ, като се научилъ, заповѣдалъ да го уловятъ и да го набиятъ на колъ; само молбитѣ на християнитѣ и християнкитѣ на майката на Турчена запазила живота му. Другъ пжть на открито мѣсто го нападналъ татарския султанъ Ахмедъ Герай, който живѣлъ въ ближного село Шехлари (стр. 604), защото вѣнчалъ противъ волята на султата една българка съ единъ християнинъ; Стойко едвамъ избѣгалъ слѣдъ едно отчаянно сборичкване.

Тѣзи събития принудили Стойка да отиде въ Арбанаси при Търново, гдѣто се прѣселило и семейството му. Като живѣлъ въ единъ манастиръ, той придобилъ такъвъ голѣмъ почетъ, щото търновския митрополитъ, макаръ че Стойко не билъ отъ грьцко происхождение, му прѣдложилъ епископска катедра въ Враца. На 13 септемврий 1794 г. Стойко, подъ име Софроний станалъ епископъ. Страданията му въ врѣме на Кърджалиитѣ и Пазвануолу ний вече описахме. Най сетнѣ, когато неговата епархия била опустошенна и обьрната въ разбойнический вертепъ, той билъ заточенъ отъ видинския митрополитъ. Само въ 1803 г. стареца сполучилъ да избѣга въ Букурещъ, гдѣто билъ приетъ по братски отъ митрополита Дионисия.

Послѣднитѣ си дни Софроний посвятилъ на българската литература. „Азъ се трудя денѣ и нощѣ, за да напиша нѣколко книги на нашия българский езикъ, за да могатъ моитѣ съплеменници, ако не отъ устата ми, то понѣ отъ моитѣ книги да се поучатъ на нѣщо полезно.“ Йоще въ 1802 г. прѣкарвалъ днитѣ на своето затворничество въ Видинъ съ прѣвождание на грьцки басни, разкази и правоучения и съ записвание на афоризми. Въ своитѣ записки, съставенни кждѣ 1804 г., той рисува въ прости чьрти ужасната кьртина на своего страшно врѣ-

ме [6]). Въ 1806 г. той издалъ проповѣди, прѣведени отъ грьцки и славянски (Кириакодромионъ, сирѣчь Недѣлникъ. Римникъ. 1806 год), които много пополяризували името му па и сега йоще се ползуватъ съ голѣма симпатия; тая е първата книга, издадена на българский езикъ [7]). Софроний умрѣлъ въ 1815 или 1816 г. въ Букурещъ. Той билъ благороденъ и даровитъ човѣкъ безъ никакво лицемѣрие и суевѣрие; духовното благо на своитѣ сънотечественници било главната му задача и въ най усилнитѣ врѣмена. Макаръ и самоукъ, обаче, той основателно изучилъ старо-славѣнския и древно-грьцкия езици и придобилъ значителни познания. Въ Котелъ и Враца той проповѣдалъ всѣка недѣля и праздникъ по български, което много радвало хората, защото тѣ никога не чували отъ своитѣ епископи да говорятъ или пъкъ да проповѣдватъ на тѣхния езикъ. Отъ Котленската школа, гдѣто Софроний учителствовалъ 20 години, излѣзли много български патриоти; обаче, тъй като всички дѣйствували на чужбина, то Котелъ не можалъ да стане такова срѣдоточие на новобългарского движение, каквото би можало да се очаква [8]).

---

[6]) Оригинала се намира у Григоровича въ Одесса. Пръвъ пѫть е изданенъ отъ Раковский въ «Дунавский лебедъ» (Бѣлгр. 1811), послѣ отъ литер. общество въ Браила въ Периодн. Списание Y и YI. Рѫкопис. отъ видинския трудъ на Софрония се намиратъ, споредъ Дринова, у бълг. екзархъ.

[7]) Въ второто (Нов. Садъ 1856) и третото изд. (Букурещъ 1865) простия езикъ на Софрония е значително изопаченъ Bibliographie, 446.

[8]) Нѣкой отъ Българитѣ трѣбва да се завземе да изучи по подробно биографията на Софрония. Неотдавно сѫ живѣли хора, които сѫ го знаяли лично, както напр. Князъ Стефанъ Богориди, унука на Софрония. Портрета на Софрония (съ маслени бои) се намира въ Цариградъ, въ националния домъ при бълг. църква; заедно съ кѫщата си Богориди го подарилъ на българския народъ,

ГЛАВА XXXI.

Русскитѣ войни и грьцката революция.

Русската война въ 1806 –12 г. – Грьцката революция. – Русската кампания въ 1828—29 г. — Капитанъ Георгий Мамарчовъ. — Капиновския заговоръ въ 1836 г. — Българскитѣ колонии въ Бессарабия.

Продължителнитѣ войни и кървавитѣ вжтрѣшни смутове дали нова посока на всичкия животъ въ османското царство при султанъ Махмуда II (1808—39).

При самото начало на царуванието на Махмуда, русско-сърбския съюзъ (стр. 630) турилъ Турцитѣ въ крайно стѣснително положение. Тайното съглашение на Тилзитския миръ за раздѣлянието между Россия и Франция не давало на Портата дълго врѣме спокойствие. Султана и дивана очаквали съединенно нападание, – Русситѣ отъ къмъ Дунава, Сърбитѣ отъ къмъ Шумадия и Френцитѣ отъ кждѣ Далмация. Това заплашвание взело да се оправдава, когато въ 1809 г. Русситѣ заняли Добруджа, Кара Георгий се обьрналъ на западъ, Херцеговина дигнала оржжие, а Сърбитѣ и Черногорцитѣ си подавали ржка на брѣговетѣ на Лимъ.

Въ 1810 г. казацитѣ нападали чакъ кждѣ Босна, а Сърбитѣ, заедно съ 3000 Русси одържали блѣстяща побѣда на Варваринско поле На истокъ русската армия, подъ началството на графа *Николая Каменский*, минала Дунава, завоевала Тутраканъ, взела съ щурмъ слѣдъ страшно клание Пазарджикъ (Добричъ), завладѣла по капитулация Силистра и заня-

ли Разградъ. Само Русчукъ така храбро се държалъ, щото руската армия съ голѣма бързина трѣбвало да се сконцентрира прѣдъ неговото кале; въ врѣме на тая операция генералъ Ланджеронъ запалилъ Разградъ и Арнаутъ-кюю, а генералъ Saint Priest—Свищовъ. Само когато идящата отъ къмъ Балкана да снеме обсадата турска войска била унищоженна при Батинъ на Дунава, русчукския гарнизонъ сложилъ оржжие. Руситѣ, при помощьта на силнитѣ хайдушки чети и многочисленни волентири, захванала да привзематъ всичка България. Каменский взелъ Никополь, генералъ Воронцовъ—слабо защитения Плѣвенъ и послѣ Ловечъ; града Търново се придалъ на князь Вяземский. Съ настжпванието на зимата всичката страна, съ исключение на Никополь, Русчукъ и Силистра, била огново очистена. Въ тая година Русситѣ пробудили много надѣжди, а пъкъ оставили много скърбь, гдѣто прѣвърнали въ развалини толкова богати градове.

Приемника на Каменский графъ *Кутузовъ* сриналъ и очистилъ тъй сжщо тритѣ споменати крѣпости. Лошото му управление въ Влахия побудило императоръ Александра да го повика назадъ и да назначи за генераль-губернаторъ на дунавскитѣ княжества и за командующий на южната армия адмиралъ *Чичагова*. Но приготовлението на Наполеона за походъ въ Россия прѣдизвикало Букурешкия миръ (1812). Русситѣ получи Бессарабия до Прутъ и Дунава, а съюзницитѣ си Сърбитѣ оставили на расположението на султана. Сърбитѣ, слѣдъ восемгодишна борба за свобода, пакъ трѣбвало да се подчинятъ на турското иго, до като Милошъ Обреновичъ въ 1815 г. пакъ подигналъ бунтовническо знаме и навсѣкога изпждилъ Турцитѣ изъ страната.

Чичаговъ, който никакъ не билъ доволенъ отъ сключчванието на мира, скоро подсѣгилъ своето необикновенно благоприятно положение и захваналъ да крои грандиозни планове. Въ Влашко армията била добрѣ въоржженна, на Черно море имало силна флота, а пъкъ великия визиръ се намиралъ въ Шу-

менъ безъ войска. Агентитѣ на Чичагова обиходили цѣлия полуостровъ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ му обѣщали помощь, а България и Босна лесно можали да се подигнатъ. Въ 8 дена генерала мислилъ да мине Дунава, да подигне цѣлия полуостровъ и да достигне Цариградъ, прѣди да се научи Наполеонъ, или въ Виена за неговото прѣминавание. Императора, комуто той въ юний съобщилъ своя планъ, напълно признавалъ неговата грандиозность, но се боялъ, да не би Австрия, която била въ съюзъ съ Наполеона, да прѣсѣче пжтя отъ Цариградъ, щото да не може да се върне источната армия. При това и Наполеонъ билъ вече въ русската земя. Чичаговъ билъ принуденъ да пропусни благоприятния моментъ, за да унищожи Турция и отстжпилъ на сѣверъ. Въ септемврий 1812 г. нѣмало нито единъ русский войникъ отвъдъ Прутъ [1]).

Загубата на Бессарабия възбудила въ Цариградъ такава ярость, щото драгоманина на Портата Мурузи, който водилъ прѣговоритѣ въ Букурещъ за миръ, билъ заедно съ брата си заклани, и главитѣ имъ биле натжкнати по оградата на сарая. Прѣкрасната Бессарабия съ своитѣ срѣброопѣнни водоскоци, кладенци и ръскошни ливади била тогава опустошенна и безлюдна. Отъ цѣлия полуостровъ се стичали татъкъ бѣжанци, за да живѣятъ тамъ безопасно и по човѣшки, Румжни, Сърби, Албанци и особенно Българи. Българската емиграция се захванала йоще отъ Яшкия миръ (1792) и се продължавала прѣзъ всичко врѣме на Кърджалиитѣ; отъ 2801 до 1806 г. се появили въ губерниитѣ Херсонска и Таврическа 9 български колонии. Въ 1821 г. въ Бессарабия имало 7735 семейства, 38,023 души. Най напрѣдъ бессарабско-румжнскитѣ земевладѣлци (чокои) искали да прѣвърнатъ прѣселенцитѣ въ крѣпостни; но отъ 1819 г. колониститѣ въ южна Россия биле обявени за свободни и биле надарени съ привилегии. Бессарабскитѣ Бъл-

---

) Глед Zinkeisen, VII, 683 сл той се ползувалъ отъ съчинението: «Mémoires inédits de l'amiral Tchitchagoff (Berlin 1855).

гари много обичали първия „попечитель“ на колониститѣ, генералъ *Иванъ Инзовъ*, който се грижилъ за тѣхъ съ отеческа любовь; портрета му се намиралъ въ всѣка кжща [2]).

Напраздно Българитѣ очаквали своето освобождение въ врѣме на срьбската революция и русската война. Кждрджалиитѣ се изгубили, но вмѣсто тѣхъ отъ село на село ходили тълпи конници *дели-башии*, съ високи кълпаци, повечето прѣдишни Кърджалии, ужъ да защищаватъ жителитѣ отъ нападенията на разбойницитѣ. Тѣ се отличавали отъ Кърджалиитѣ само съ това, че тѣ не горили селата, а само ги грабяли. Въ всѣко мѣсто ги хранили 10 дена и освѣнъ това имъ плащали. Най сетнѣ искали и *дишъ-хакж*, т. е. плата, за гдѣто си хабили зжбитѣ да имъ ядатъ хлѣба.

Гърцитѣ, възбудени отъ симпатиитѣ на Наполеона, отъ русскитѣ походи и западванието на Турция, захванали тогава усърдно да се готвятъ за голѣмъ прѣвратъ. Тѣхната гетера (бълг. завѣра) намѣрила много привърженци и въ България, което лесно се обяснява съ могжществото на грьцкото духовенство и господството на еллинизма вь градоветѣ. Когато гетериститѣ въ 1821 г. въ Влашко дигнали оржжие, то войската имъ се състояла по-вече отъ български и сьрбски войници. Даже въ числото на прѣдводителитѣ имъ имало много Славяни, така, Сърбитѣ Младенъ и Хаджи Проданъ, Българина Македонский, бившій русский капитанинъ, и много други. Когато русския генералъ, князь Александръ Ипсиланти дошелъ съ грьцкитѣ волентири въ Букурещъ (въ началото на априлий), прѣдставили му се двама пратенника изъ Зимничъ съ извѣстие, че българския войвода Хаджи Христо Панка съ 76 кайка и 150 въоржженни Българи чакали на Дунава гетериститѣ, и че въ Бъл-

---

[2]) Инструкцията за колониститѣ, по заповѣдь на Инзова, била напечатана въ 1821 г. въ Кишиневъ, главния градъ на новопридобититѣ владѣния; това е едно отъ първитѣ произведения на новобългарския печатъ (Bibliogr. 226).

гария всичко е готово за възстание. Споредъ други свѣдѣния, пратенницитѣ биле 17 души изъ Свищовъ, Сливенъ, Пловдивъ и Османъ-Пазаръ. Ипсиланти се отказалъ отъ тѣхното прѣдложение и не имъ далъ парична помощь, която тѣ искали за приготвяние на възстанието. Но тогава се получило извѣстие, че императоръ Александръ заповѣдалъ да исчислятъ Ипсиланти отъ списъка на русската армия и че нѣма никаква надѣжда за помощь. Гетериститѣ се отчаяли. На слѣдующия день (13 апр.) Ипсиланти прибьрзалъ да се върне въ Търговиште. Българскитѣ пратенници, като се врьщали, въ Свищовъ биле уловени и убити отъ Турцитѣ, тъй като цѣльта имъ била измѣннически открита [3].

Извѣстието за възстанието на Ипсиланти привело мохамеданитѣ на цѣлата империя въ ярость. Въ голѣмитѣ градове, Цариградъ, Измиръ, Одринъ, а тъй сжщо въ селата, даже въ България, биле убити безчисленно множество християни. Раята прѣживяла тогава ужасни дни, които нѣматъ забравяние. Много български семейства дирили спасение задъ Дунава. Християнитѣ биле на всѣкждѣ обезорлжении, запретено имъ било да правятъ барутъ, вслѣдствие на което тюфекчилжка (правението пушки) въ Габрово съвсѣмъ западналъ.

Грьцкото възстание произвело най голѣмо възбуждение въ Македония. Тамъ българския родъ *Друиловци* или *Дарзиловци*, който живѣлъ около Воденъ и Островъ и възставалъ йоще противъ янинския Али, билъ принуденъ да изгори главния си пунктъ село Дарзилово и да се изсели [5].

---

[3]) Zinkeisen, Gesch. Griechenlands III, 127. Русски извѣстия въ Cas. ces. mus 1832, 74. Прѣведенната отъ грьцки революционна пѣсень глед. у Безсонова, Бълг. нар. пѣсни (Москва 1855) II, 116.

[4]) Въ Т. Пазарджикъ биле запрѣни 40 граждани; человѣколюбивия патриотъ, епископъ Дионисий (родомъ Българинъ), сполучилъ да имъ спаси живота, освѣнъ четворица, които биле обѣсени на моста на Марица. Захариевъ 51.

[5]) За Дразиловци подробно разказва Верковичъ, Описание бита на Българитѣ, населяющи Македония. Москва 1868, 28—30 (глед.

Когато възстанието избухнало въ самата Еллада, много Българи особенно хайдутитѣ не само отъ Македония но и отъ балканскитѣ страни се притекли на бой противъ своя наслѣдственъ врагъ [6]).

Гръцката революция станала причина за нова русска война. Въ 1828 г. Русситѣ подъ началството на фелдмаршалъ Витгенштейна, завоевали Браила, заняли всичка Ромъния и Добруджа и взели съ голѣми загуби Варна. Въ 1828 г. турскитѣ полководци се готвили да не пущатъ новия главнокомандующий *Дибича* да мине Балкана, но въ февруарий русската флота отнела въ тила отъ тѣхъ приморскитѣ градове Анхило и Созополь. Слѣдъ голѣмата Кулевческа побѣда, Дибичъ сполучилъ да прѣкара армията прѣзъ Балкана, когато Турцитѣ мислили, че той ще обсажда Шуменъ. Като видѣли своята грѣшка, тѣ побързали да изпрѣварятъ Русситѣ, но биле разбити при Айтосъ, Ямболъ и Сливенъ. Въ началото на септемврий главната квартира на Дибича била въ Одринъ, авангарда — въ Люле-Бургасъ, лѣвото крило — на Черно море, и десното при Еносъ, гдѣто се наближавало съ русската флота, която стояла въ Егейското море. Генералъ Гейсмаръ изъ Орѣхово проникналъ до Вратца и Искърския проходъ; аванпостоветѣ му доходили до околноститѣ на София.

Българитѣ оказали на русската войска въ тая война по̀ голѣма помощь, отколкото въ прѣдишната. Българскитѣ волентири командовалъ *Георгий Стойковъ Мамарчовъ Буюклията* отъ Котелъ, който се отличилъ йоще въ 1810 г., като прѣдводителъ

стр. 33 и 47). Тий биле търговци и занаятчии, имали свои права и обичаи и се ползували съ турски привилегии. Както казватъ, тѣ биле около 4—500 семейства. Вдовици не държели: въ течение на три недѣли на обществення смѣтка ги женили. Повечето биле въ Сересъ, Солунъ и Воденъ; нѣкои търгували въ Гърция, Сирия, Египетъ, Австрия и Влашко.

[6]) Раковский, Пѫтникъ, 231. Априловъ, Денница, 75. Прѣдводителитѣ на конницата Хаджи Михаилъ отъ Копривщица, Хаджи Христо отъ Пловдивъ, Семко отъ Търново, Хаджи Петро и др. била Българи.

на българскитѣ чети. Мамарчовъ мислилъ, че е дошелъ желания день за освобождението на България и искалъ да се възползува съ русската оккупация за революция. Съ 500 волентири той отишелъ въ Котелъ, гдѣто ималъ намѣрение да свика народа на оржжие, да иди въ занятия отъ Русситѣ градъ Търново и тамъ да забие върху развалинитѣ на старо-българската слава знаме за свобода.

Българитѣ го привѣтствували като освободитель и биле готови да идатъ подирѣ му. Но неочакванно се явили 200 казака, арестували Мамарчова въ Сливенъ и го завели въ главната квартира. Малко прѣди това, прѣзъ Котелъ и Сливенъ миналъ единъ Англичанинъ, който побуждалъ Българитѣ да възстанатъ, като имъ казвалъ, че Англия ще имъ помогне; свободната България трѣбвало да бжде стѣна между Россия и Турция. Казацитѣ го гонили, но той избѣгалъ въ околноститѣ на Търново. Сливенци и Котленци, уплашени отъ несполуката на своя планъ, проводили при Дибича депутация съ писмо, въ което описвали страданията на съплеменния и единовѣрния на Русситѣ българский народъ и ходатайствували за освобождението на Мамарчова и за дозволение да се борятъ съ Турцитѣ за свобода съ собственнитѣ си сили [7]).

На 2 (14) септемврий 1829 г. билъ заключенъ Одринския миръ, тъй като трѣбвало да се бърза да се прѣкрати войната, до като Турцитѣ не сж събрали нови сили. Дибичъ ималъ въ Одринъ само 20000 души, а въ Пловдивъ Шкодренския паша стоялъ съ голѣма войска Арнаути; въ русската армия се появили опасни болѣсти. Дибичъ приелъ дружественно българската депутация, обаче, съжалявалъ, че не може съ ни-

---

Марко Боуцаринъ, казватъ, билъ отъ Воденъ; жена му йоще въ 1884 г. живѣла въ Атина и говорила само по български и по албански. Но тая жена, вѣроятно, е била умрѣлата въ Атина въ 1844 г. Стана, вдовицата на хайдутъ Велка, а послѣ на грьцкия херой Йоргакя отъ Трикала (Миличевичъ, Сърбия 903).

[7]) За Мамарчова пише неговия личенъ приятель Раковский, Горский. пжтникъ, 233, 238—244.

що да помогне, и съвѣтвалъ да си сѣдятъ мирно. Въ мирния договоръ, казалъ той, се трактува за Сърбитѣ и Румжнитѣ, пό нататъкъ ще доде врѣме и за Българитѣ. Той имъ казалъ, че споредъ § 13 въ мирния договоръ, на турскитѣ подданници се позволява въ течение на 18 мѣсеца да продаватъ имуществата си и да се прѣселватъ въ Россия. Въ Сливенъ било учрѣдено русско консулато; но консула Ващенко не можалъ никакъ да привлече симпатията на жителитѣ, и вслѣдствие оплакванията на Сливенци, той билъ прѣмѣстенъ въ Бѣлградъ (до 1838 г.), гдѣто при Милоша достигналъ голѣмо влияние, а консулатото въ Сливенъ било унищоженно.

Русската армия се готвила да излѣзе изъ страната. Хората въ балканскитѣ области се отчаяли. Подъ ржководството на генералъ Рота се наченало второ прѣселвание въ Бессарабия. Тогава се прѣселили 3900 семейства, споредъ други, 25000 души. Въ 1850 г. въ 83 мѣста въ Бессарабия имало 70000 Българи. Шуменъ, Сливенъ и Провадия изгубили почти полвината отъ населението си. Много Българи отъ дунавскитѣ и балканскитѣ области сж отишле тъй сжщо въ Влахия и Молдавия и се поселили въ Браила, Галацъ, Букурещъ, Кралйово (отъ Видинъ и Тетевенъ), Плоешти (отъ Сливенъ) и други градове. Къмъ сѣверъ отъ Зимничъ се образувалъ новъ градъ Александрия, който е заселенъ главно отъ свищовски бѣжанци [8]).

Много хайдути се присъединили къмъ Русситѣ въ тая война противъ Турцитѣ [9]). Отъ врѣмето на Крджалиитѣ и срьбската революция хайдушкитѣ чети изобщо значително се умножили. Въ начало на сегашного столѣтие живѣли войводитѣ *Алтжнъ* (Алтжнжмъ) *Стоянъ*, отъ Котелъ, *Кара Атанасъ*

---

[8]) Много Българи се прѣселили тогава и въ Сърбия. Зографския калугеринъ Доситей Новаковичъ изъ Дабицы при Прилѣпъ, първий епископъ на Тимошката епархия (1834—54) Миличевичъ, Сърбия 970.

[9]) Мемуаритѣ на Панайота, 104 сл.

отъ Жеравна, който съ 10 души другари 10 години живѣлъ въ Балкана и Златю Кокарджу-олу отъ Сливенъ, силенъ атлетъ съ черни косми и голѣми мустаки, който падналъ въ 1810 г. при Сливенъ въ отчаянна битка; казватъ, че той убилъ 35 души, до като, най сетнѣ, се запалилъ барута му въ чантата и го убилъ. По̀ знаменитъ отъ тѣзи трмата билъ *Колю* отъ Драгуданово, „брадатъ войвода“, който живѣлъ отъ 1810 до 1825 г. въ Балкана; макаръ че се е сражавалъ повече отъ сто пѫти съ Турцитѣ, но изгубилъ само двама хора; умрѣлъ въ Букурещъ. Неговъ ученикъ билъ *Бойчо Войвода* отъ Цепаранъ при Търново, които въ 1829 г; постѫпилъ на русска служба. Слѣдъ сключванието на мира, русския комендантъ въ Силистра му заповѣдалъ да распусне своята чета. Бойчо се опиталъ да побѣгне въ Балкана, но билъ уловенъ и съ двамата си братя испратенъ въ Сибирь. Една нощь той скочилъ отъ стѣната на крѣпостьта и сполучилъ да побѣгне. Единъ отъ братята му си счупилъ крака, и Бойчо, за да го избави отъ мѫки, заклалъ го. Другитѣ двама брата дошле пѣше въ Цариградъ, а отгамъ въ Балкана, гдѣго Бойчо отъ тогава систематически хайдутувалъ 21 година. Въ Балкана и на Странджа, казватъ, нѣма мѣсто да не го е посѣтилъ Бойчо. Зимно врѣме той се прѣбличалъ и спокойно си прѣкарвалъ врѣмето между приятели въ Провадия, Варна и Цариградъ прѣдъ очитѣ на Турцитѣ. Той билъ убитъ въ едно сражение съ Зейнилъ паша. Извѣстния *Тотю*, който е живъ и сега, прѣдводитель на бунтовницитѣ, е неговъ ученикъ. Най знаменитъ отъ всички български хайдути билъ *Дончо Ватахъ* отъ Копривщица, вѣроятно, другарь по орѫжие на кърджалийския прѣслѣдователь *Дѣдо Никола.* Той живѣлъ по̀ височинитѣ на Балкана и Родопитѣ, или при устието на Марица и прѣслѣдвалъ турскитѣ грабители, султанскитѣ низами и българскитѣ чорбаджии. Кога вземалъ пари, той ги давалъ на бѣднитѣ християни или мохамедани; купувалъ имъ волове и имъ плащалъ дългътъ. Съ това той добилъ такова уважение между българското, грьцкото и турското население,

щото нищо не можали да му направятъ. Въ 1848 г. испратили противъ него изъ Одринъ 200 души низами, отъ които само 60 се върнали. Отъ тогава чиновницитѣ оставили да го безпокоятъ. Разказвали за него, че той ималъ свръхестествена, вълшебна сила, йоще повече, че той често прѣкарвалъ врѣмето си при Узункюприйския мость, даже спалъ подъ неговитѣ кимери (сводове); говорило се, че тамъ той се срѣщалъ съ самодивитѣ. Турскитѣ войници биле наджхапи съ суевѣренъ страхъ за него. Както едно врѣме Албанцитѣ за грьцкия клефтъ Никацара на Олимпъ, тъй разказвали и низамитѣ за Дончa, че не го хлаща крошумъ и увѣрявали, че виждали като отскачали крошумитѣ отъ него. До колко Турцитѣ сж имали срѣдневѣковни понятия се вижда отъ това, че одринския паша, честенъ старъ Турченъ, освободилъ уловения веднаждъ и доведенъ при него Донча, защото му било жалко да погуби такъвъ херой. Гдѣ е умрѣлъ Дончо,—не е извѣстно.

До исплащанието на контрибуцията (августъ 1836 г.) Русситѣ държали крѣпостьта Силистра. Капитанъ Мамарчовъ, който билъ тамъ градский кметъ продължавалъ тайно своитѣ революционни планове. Слѣдъ отиванието на Русситѣ, той отишелъ въ Капиновския мънастирь св. Никола, между Търново и Елена, гдѣто всичко било приготвено за възстание. Обаче, въ послѣдния моментъ, когато вече щяла да избухне българската борба за свобода, измѣната развалила всичко. Стария Хаджи Йорданъ отъ Елена открилъ работата на роднината си, по̀ младия Хаджи Йорданъ, довелъ го въ мънастиря, гдѣто послѣдния влѣзълъ въ числото на бунтовницитѣ. Вечерьта тоя синъ излѣзълъ изъ мънастиря, ужь да иде да се приготви у дома си. Въ сжщность той отишелъ въ Търново и разказалъ всичко, що видѣлъ, на митрополита Илариона. Гърка побързалъ да съобщи на турския комендантъ, който тозъ-часъ взелъ прѣдпазителни мѣрки. Въ сжщата нощь турска конница нападнала мънастиря, но намѣрила въ него само игумена Сергея и капитанъ Георгия; съ глъвни въ ржцѣ Турцитѣ ограбили мънастиря, осквернили

църквата и изчувъркали учитѣ на святцитѣ по иконитѣ. Другитѣ възстанници, повечето почтенни и богати хора, биле наловени и закарани въ Търново, гдѣто ги избѣсили безъ никакво слѣдствие [10]). Игумена Сергей умрѣлъ въ страшни мжки, като истинский мжченикъ. Измѣнника билъ щедро награденъ отъ Турцитѣ; Българитѣ и до сега ненавиждатъ семейството му.

Капитанъ Мамарчовъ, който носилъ йоще русский мундиръ, билъ испратенъ въ Цариградъ. Русското консулато, макаръ че той имамъ на гърдитѣ си русский ордени и за храбрость при вземанието на Силистра получилъ сабя, никакъ не се[illegible]е погрижило за него. Той билъ запрѣнъ въ Коние. Дали му так[illegible]ъ право да носи оржжие, да се расхожда на конь и получвал[illegible]ъ опрѣдѣленно съдържание. Слѣдъ нѣколко мѣсеца неговата же[illegible]на му изработила амнистия; позволили му да иде, кждѣ-то ис[illegible]ка, освѣнъ въ България. Той искалъ да иде въ Влашко, но всл[illegible]вд-ствие фанариотскитѣ интриги, пакъ билъ задържанъ и испрат[illegible]енъ въ Самосъ. Тамъ той търпѣлъ нужда, но постоянно отхв[illegible]вър-лѣлъ прѣдложенията на гръцкитѣ капитани да побѣгне въ Г[illegible]ция, тъй като той все йоще се надѣялъ за помощь отъ Росс[illegible] Той умрѣлъ 60-годишенъ старецъ на 1846 г.

Въ заключение ще кажемъ нѣколко думи за бессарабс[illegible]тѣ колонии. Можаше да се очаква, че тѣзи, тъй щастливо р[illegible]положенни български колонии, ще служатъ като разсадникъ [illegible] образованието и просвѣщението. Но работа взела друга посо[illegible]ка. Добрѣ живѣли бессарабскитѣ Българи, до като живѣлъ попеч[illegible]теля Инзовъ, но при неговитѣ приемници тѣ добро не видѣ[illegible]. Най много имъ повредилъ попечителя Иванъ Арендаренко. О[illegible] 40 училища, основани отъ Инзова, при него останали само 17, и ако да не е била кърьмската война, то и тий нѣмало да останатъ. Той назначавалъ сълдати за учители, хора невѣжественни, които не знаяли ни дума по български и се за-

---

[10]) Между тѣхъ биле старция Хаджи Юрданъ, Хаджи Велчо отъ Габрово, Георгий Станчо отъ Трѣвна, Йованица отъ Търново, Йованаки отъ София и др.

нивавали повече да піятъ ракия, отколкото да прѣподаватъ. Напраздно ходатайствували колониститѣ за гимназия [11].

Споредъ Парижкия миръ Россия устѫпила на Румѫния южна Бессарабия отъ Прутъ до Черно море (до 132 кв. м.). Болградъ на езерото Ялпухъ станатъ главенъ пунктъ на румѫнската Бессарабия. Съ хрисовулъ отъ 10 юний 1858 г. князь Николай Конаки Богориди, петия синъ на самосския князь Стефана Богориди и правнукъ на Ссфрония, който билъ тогава каймакаминъ (вице-князь) въ Молдавия, основалъ въ Болградъ българска гимназия съ типография и подарилъ голѣми доходи. Това побудило и русското правителство да направи въ своята Бессарабия народни школи въ всичкитѣ колонии, а въ Комратъ — централно училище.

[11]) Подробна статия за бессарабскитѣ Българи въ вѣстника Българска Пчела, Браила 1963 № 10—31.

ГЛАВА XXXII.

Новобългарското движение.

Букурешкитѣ търговци и емигранти. — Априлов и първото българско училище въ Габрово (1835) — Неофит рилский. — Развиванието на новобългарското училищно дѣло

Наченатото отъ Паисия и Софрония дѣло за националното възраждание на българския народъ получило на дълг врѣме подкрѣпление въ политическитѣ събития въ началото н сегашното столѣтие. Голѣма заслуга въ това отношение сѫ направили българскитѣ търговци и емигранти, които като придо били голѣми срѣдства взели се да устроятъ национални училища. Тѣ биле Габровскитѣ търговци Константинъ и Димитръ Мустакови, които водели въ Букурещъ дѣлата на сръбския княз Милоша, Иванъ Добревъ Бакалоглу, Йорданъ Х. Геновичъ, чиновникъ на архива Георгий Пѣшаковъ отъ Видинъ (род. въ 178 г.), списатель Анастасъ Стояновичъ отъ Кипилово при Котел († 1868), Петръ Сапуновъ отъ Трѣвна и Василь Неновичъ който търгувалъ въ Букурещъ и Брашовъ. Къмъ тѣхъ принадлѣжи и *Петръ Хаджи Беровъ* или *Берона* отъ Котел (род. въ 1791 г., умрѣлъ, както казватъ отъ рѫцѣтѣ на убийца въ 1871 г.). Той се училъ въ Букурещъ и Брашовъ, послѣ въ Мюнхенъ и билъ въ 1832—39 г. окрѫженъ докторъ въ Кралйово; като спечелилъ голѣмо състояние, той избралъ за свое постоянно мѣстожителство Парижъ. Въ Брашовъ, гдѣто се намирало привилегированно общество „грьцки“ търговци, пове-

чето Българи [1]), той издалъ въ 1824 г., при помощьта на тамошния търговецъ Антона Йовановича, българский *букваръ* [2]). Освѣнъ азбуката, тая книжка съдържа статии отъ физиката и естественната история съ фигури. Въ България, гдѣто до тогава въ поповскитѣ школи нищо не виждали, освѣнъ псалтиря и октоиха, тоя „рибний букварь“ билъ приетъ съ голѣмъ ентусиазмъ. Въ прѣдговора съставителя много напада тогавашнитѣ школи, гдѣто дѣцата при голѣмъ страхъ нищо не се научватъ, и рекомендува Бель-Ланкастеровата метода за прѣпадавание. И дѣйствително тая метода много се распространила въ България (взаимноучилищни школи, *ἀλληλοδιδακτικαὶ σχολαί*).

Слѣдъ появяванието на Беронова букварь българската азбука захванала бързо да се развива. Неповичъ напечаталъ въ офенската университетска печатница, у която било почти монополъ печатанието на кириловскитѣ книги, въ 1825 г. библейска история, а въ 1826 г.—букварь. Въ Букурещъ той самъ открилъ славянска народна школа, която обаче, на скоро била закрита, когато той станалъ адвокатинъ при влашкия диванъ (1831). *Стояновичъ* издалъ съ срѣдствата на горѣспоменатия търговецъ Йовановича Гюбнеровитѣ библейски разкази (1825 г. 2 т. отъ русски). *Сапуновъ* прѣвелъ съ калугерина Серафима отъ Стара Загора Новия завѣтъ и го издалъ въ 1828 г. при помощьта на влашкия митрополитъ Григория, въ Букурещъ. Биле приготвенни тъй сѫщо лексикони, учебници по всемирната история и т. н. съ цѣль да распространятъ елементарното образование между своитѣ съотечественници [3]). Съвършенно

---

[1]) Българскитѣ търговци се въздигнали особенно въ Свищовъ Габрово, Търново и Пловдивъ. Тѣ захванали да ходятъ въ Измиръ, Москва и особенно въ Виена, гдѣто тѣ се ползували, съ привилегии като «турски голѣми търговци». Най напрѣдъ тий се казвали Гърци но по сетнѣ станали силни защитници на българския елементъ. Брашовскитѣ Българи биле родомъ отъ Свищовъ, Габрово, Сливенъ, Пловдивъ, даже отъ Велесъ и Кастория.

[2]) Bibliographie № 24. Пакъ отпечатанъ въ 1843 и 1862 г.

[3]) Въ 1821 г. русското библейско общество поржчало на Теодосия, архимандрита на Бистрицкия мънастирь въ Влашко, както каз-

ГЛАВА XXXII.

Новобългарското движение.

*Букурешкитѣ търговци и емигранти. — Апри...
и първото българско училище въ Габрово (1835)—Неоф...
рилский.—Развиванието на новобългарското училищно д...*

Наченатото отъ Паисия и Софрония дѣло за нацио...ното възраждание на българския народъ получило на д... врѣме подкрѣпление въ политическитѣ събития въ началото... сегашното столѣтие. Голѣма заслуга въ това отношение сж... правили българскитѣ търговци и емигранти, които като пр... били голѣми срѣдства взели се да устроятъ национални ... лища. Тѣ биле Габровскитѣ търговци Константинъ и Дими... Мустакови, които водели въ Букурещъ дѣлата на сръбския к... Милоша, Иванъ Добревъ Бакалоглу, Иорданъ Х. Геновичъ, чи...никъ на архива Георгий Пѣшаковъ отъ Видинъ (род. въ 1... г.), списатель Анастасъ Стояновичъ отъ Кипилово при Кот... († 1868), Петръ Сапуновъ отъ Трѣвна и Василь Ненов... който търгувалъ въ Букурещъ и Брашовъ. Къмъ тѣхъ ... надлѣжи и *Петръ Хаджи Беровъ* или *Берона* отъ Ко... (род. въ 1791 г., умрѣлъ, както казватъ отъ ржцѣтѣ на у...ца въ 1871 г.). Той се училъ въ Букурещъ и Брашовъ, по... въ Мюнхенъ и билъ въ 1832—39 г. окржженъ докторъ ... Кралйово; като спечелилъ голѣмо състояние, той избралъ ... свое постоянно мѣстожителство Парижъ. Въ Брашовъ, гдѣто... намирало привилегированно общество „грьцки“ търговци, по...

чето Българи [1]), той издалъ въ 1824 г., при помощьта на тамошния търговецъ Антона Йовановича, българский *букварь* [2]). Освѣнъ азбуката, тая книжка съдържа статии отъ физиката и естественната история съ фигури. Въ България, гдѣто до тогава въ поповскитѣ школи нищо не виждали, освѣнъ псалтиря и октоиха, тоя „рибний букварь" билъ приетъ съ голѣмъ ентусиазмъ. Въ прѣдговора съставителя много напада тогавашнитѣ школи, гдѣто дѣцата при голѣмъ страхъ нищо не се научватъ, и рекомендува Бель-Ланкастеровата метода за прѣпадавание. И действително тая метода много се распространила въ България (взаимноучилищни школи, *ἀλληλοδιδακτικαὶ σχολαί*).

Слѣдъ появяванието на Беронова букварь българската азбука захванала бързо да се развива. Неповичъ напечаталъ въ офенската университетска печатница, у която било почти монополъ печатанието на кириловскитѣ книги, въ 1825 г. библейска история, а въ 1826 г.—букварь. Въ Букурещъ той самъ открилъ славянска народна школа, която обаче, на скоро била закрита, когато той станалъ адвокатинъ при влашкая диванъ (1831). *Стояновичъ* издалъ съ срѣдствата на горѣспоменатия търговецъ Йовановича Гюбнеровитѣ библейски разкази (1825 г. 2 т. отъ русски). *Сапуновъ* прѣвелъ съ калугерина Серафима отъ Стара Загора Новия завѣтъ и го издалъ въ 1828 г. при помощьта на влашкая митрополитъ Григория, въ Букурещъ. Биле приготвенни тъй сѫщо лексикони, учебници по всемирната история и т. н. съ цѣль да распространятъ елементарното образование между своитѣ съотечественници [3]). Съвършенно

---

[1]) Българскитѣ търговци се въздигнали особенно въ Свищовъ Габрово, Търново и Пловдивъ. Тѣ захванали да ходятъ въ Измиръ, Москва и особенно въ Виена, гдѣто тѣ се ползували, съ привилегии като «турски голѣми търговци». Най напрѣдъ тий се казвали Гърци но по сетнѣ станали силни защитници на българския елементъ. Брашовскитѣ Българи биле родомъ отъ Свищовъ, Габрово, Сливенъ, Пловдивъ, даже отъ Велесъ и Кастория.

[2]) Bibliographie № 24. Пакъ отпечатанъ въ 1843 и 1862 г.

[3]) Въ 1821 г. русското библейско общество порѫчало на Теодосия, архимандрита на Бистрицкия мънастирь въ Влашко, както каз-

неочакванна поддържка намѣрили тѣзи слаби опитвания отъ страна на единъ чуждестраненъ младъ ученъ, който съ голѣмо търпѣние се взелъ да изслѣдва българската история и езика [4]. Той билъ карпатския Малороссъ Юрий (*Георгий*) *Иванович* *Венелинъ*. Родилъ се въ 1802 г. въ Наги—Тибаръ въ береж-кия комитатъ, училъ се въ унгвардската (ужгородската) гимназия и сатмарския лицей, а послѣ прѣминалъ въ лвовския университетъ (1821). Първоначално той се наричалъ *Георгъ Гуца* и, като попский синъ, противъ желанието си, билъ обрѣченъ за духовно звание. Само въ Лвовъ той нарѣкълъ себе си Венелинъ, за да може да се скрие. Отъ Лвовъ той искалъ да иде въ Россия и именно да обиколи прѣзъ Триестъ и Одесса. Съ това намѣрение той отишелъ въ Сегединъ, гдѣто прѣзъ цѣлата зима посѣщавалъ академията. Избухването на грьцката революция му разрушило плана, той се рѣшилъ направо да отиде въ Россия и прѣзъ есеньта на 1823 г. пѣше прѣминалъ Карпатитѣ и достигналъ въ Кишиневъ, гдѣто билъ радостно приетъ отъ губернатора Инзовъ и архиепископа Димитрий. Двѣ години той останалъ въ тая метрополия на бессарбскитѣ колонии учитель въ семинарията и най напрѣдъ тука се запозналъ съ Българитѣ. Като се стремилъ къмъ пó основателно знание, той въ 1825 г. отишелъ въ Москва, гдѣто го посъвѣтвали да постжпи по медицината; слѣдъ петь години той получи лѣкарский дипломъ.

вать, родомъ Гръкъ, да прѣведе Новия Завѣтъ на българский езикъ. Тоя прѣводъ, прѣдназначенъ главно за бессарабскитѣ колонисти, билъ споредъ едно извѣстие, вслѣдствие своята съвършенна негодность, отхвърленъ йоще въ самото начало; споредъ друго извѣстие, той билъ отпечатанъ въ 1823 г. въ 5000 екземпляра, но тозъ часъ билъ задържанъ, тъй като св. писание ужъ било вредително на народния езикъ.

[4]) За Венелина глед. Безсонова, Введение ко 2 му изд. «Древнихъ и нынѣшнихъ Болгаръ» (1856). Априловъ, Денница 60, 96, 123, 241. Българската биография прѣв. отъ Н. Х. Палазова, се появила въ Одесса въ 1851 г. Съчиненията на Венелина: Старитѣ и сегашнитѣ Българи, Москва I. 1829, II. 1841, отдѣлни брошюри: За зародиша на новобългарската литература (Москва 1838, 8°, 51 стр., много важна),

Въ Лвовъ йоще най любимото занятие на Венелина била историята на славянскитѣ народи. Йоще отъ малъкъ той се отличавалъ съ остроумие и неуморно прилѣжание, вслѣдствие на което успѣлъ да научи въ многоезичнитѣ земи на Венгрия и Бессарабия нѣколко езика. Съ критикитѣ си и малки статии въ московскитѣ периодичесли издания той обърналъ върху себе си вниманието на профессора Погодина. Погодинъ го побудилъ да напише голѣмо историческо съчинение и му далъ срѣдства за издаванието. Първия томъ, подъ заглавие: „Старитѣ и сегашнитѣ Българи, въ политическо и религиозно отнощение към Русситѣ“, се появилъ въ 1829 г., въ сѫщото врѣме, когато русскитѣ войски отивали къмъ Цариградъ. Тука се доказва, че Българитѣ сѫ Славяни, а не пославянчени Татари.

Русската академия, на която Венелинъ прѣдставилъ своето съчинение, го испратила въ декемврий 1828 г. на Дунава съ порѫчка да обходи Молдавия, Влахия, България и една часть отъ Румелия, да изслѣдва мънастирскитѣ библиотеки, да събире стари документи и да състави българска граммагика съ словарь. Венелинъ излѣзълъ отъ Москва прѣзъ априлий 1830 г., отишелъ въ Варна, но намѣрилъ тамъ голѣми смутове, гладъ и холера; връщанието на войскитѣ, изселванието на Българитѣ въ Бессарабия биле въ най голѣмата сила. Отъ Варна, която била съвършенно разрушенна и хората почти всички измрѣли, той се упѫтилъ по морския брѣгъ въ Бабадаа, послѣ по Дунава въ Силистра, а оттамъ въ Букурещъ. На букурешкитѣ български патриоти пламенния юноша произвелъ неизгладимо впечатлѣние. Като се върналъ въ Москва въ октомврий 1831 г., Венелинъ се завзелъ да разработи събраннитѣ материали.

за народната поезия на южнитѣ Славяни и т. н. слѣдсмъртни съчин.: Влахо-български и Дакославянски грамоти. Спб. 1840; Народни пѣсни въ сборн. на Безсонова, Москва 1849 (изд. съ срѣдствата на живщия въ Москва търговецъ Данкоглу отъ София); съчин. за Варягитѣ, Готитѣ, за думата бояринъ и т. н. Откѫслеци отъ пѫтния му дневникъ опубликовании отъ Безсонова, нѣколко чърти отъ пѫтешествието на Ю. Ив. Венелина въ България, Москва 1857 (40 стр.).

Обаче, скоро той видѣлъ, че е много излъганъ въ своитѣ надѣжди. Съчиненията, които той прѣдставилъ на академията, събрание грамоти отъ славянскитѣ и ружънскитѣ князове българскй народни пѣсни се появили слѣдъ смъртьта му; българската му граматика не излѣзала на бѣлъ свѣтъ. Самъ Венелинъ се озовалъ въ такава голѣма нужда, щото билъ принуденъ да стане домашенъ учитель, за да си добие хлѣба; само въ 1836 г. той билъ назначенъ за инспекторъ въ единъ благороденъ пансионъ. При това той продължавалъ да издава исторически и литературни съчинения въ периодическитѣ списания и самостоятелно. Одесскитѣ и букурешкитѣ търговци му съобщавали свѣдѣния за успѣха на тѣхнитѣ школи и му събирали народни пѣсни. Чрѣзъ тѣхъ той издирвалъ старобългарски документи и само малко прѣди да умре той билъ обрадванъ отъ случая да види рилския хрисовулъ въ точно fac-simile.

На 28 марта 1839 г. Венелинъ умрѣлъ на 37 годишна възрасть въ московската болница и билъ погребенъ въ Даниловския мънастирь при голѣмо множество народъ. На гробъ му има изработенна въ Италия мраморна плоча съ надписъ: „Юрію Ивановичу Винелину Одесскіе Болгаре 1841 году. Напомнилъ свѣту о забытомъ, но нѣкогда славномъ и могущественномъ племени Болгаръ, и пламенно желалъ видѣть его возрождение“. Неговитѣ съчинения се отличаватъ съ богатъ материалъ, ясно и живо изложение, макаръ че не може да се отрѣче, че той често отъ своята силна фантазия излизълъ отъ правия пѫть. Българитѣ го почитатъ почти като святецъ, нѣма нито единъ най малко образованъ човѣкъ, който да не знае неговото име.

Отъ хората, които четението съчиненията на Венелина е побудило къмъ патриотическа дѣятелность, първо мѣсто занимава *Василий Евстафиевичъ Априловъ* отъ Габрово (при Шипчанския проходъ). Габровскитѣ търговци най напрѣдъ захванали да търгуватъ направо съ Москва; послѣ тий прѣнесли своитѣ контори и магазини въ бързо развившата се Одесса. Априловъ (род. въ 1789) заедно съ брата си йоще момче до-

шелъ въ Москва (1800), посѣщавалъ тамъ русскитѣ школи, и послѣ въ 1810 г. се поселилъ въ Одесса, гдѣто съ търговията си придобилъ значително състояние. Пò напрѣдъ, както много други Българи, той поддържалъ грьцката литература, грьцкитѣ училища и грьцкитѣ революционери. Само кадѣ 1831 г. Венелиновитѣ „Древніе и нынѣшніе Болгаре“ му внушили нови мисли. Отъ тогава главното му желание било просвѣщението на своитѣ сѫотечественници. За да достигне това той учрѣдилъ въ Габрово училище пò европейский образецъ. Въ 1832 г. той се сдружилъ съ Николая Степановича Палаузова (отъ Габрово), тъй сѫщо одесский търговецъ и съ много други Габровци (особенно съ живущитѣ въ Букурещъ), за да добие необходимитѣ за осѫществяването на своя планъ парични срѣдства [5].

Най напрѣдъ трѣбвало да вземать съгласието на търновския митрополитъ. Много пѫти споменатия Иларионъ († 1837), сѫщия, който унищожилъ старобългарската патриаршеска библиотека (стр. 645), пò напрѣдъ се мѫчилъ да въвежда грьцка литургия, да учрѣждава грьцки школи, да издава грьцки книги, и при посрѣдството на грьцкитѣ священници и калугери, да работи въ полза на еллинизма; но като устарялъ, това му желание истинало. На истина, той все йоще се опитвалъ да склони Априлова да въведе въ габровското училище грьцкий езикъ, тъй като нѣмало никакви учебници на българский езикъ, а за съставянието имъ се изисквало много врѣме; обаче мѫчно било да се побѣди съпротивлението на Априлова.

За учитель билъ назначенъ *Неофитъ*, младъ иеромонахъ отъ Рилския мънастирь, гдѣто се удържалъ старобългарския духъ и старославянската литургия. Родомъ отъ Баня въ Разлогъ (Родопитѣ) тоя неуморимъ самоукъ, който не е видѣлъ

---

[5]) За основанието на габровското училище глед. Априловъ, Денница 21, 33, 77, 91, 107, 123; писмата на Априлова и Палаузова до Венелина глед. у Венелина «О зародышѣ новой болгарской литературы». Ср. П. Р. Славейковъ. Габровското училище и неговитѣ първи попечители. Цариградъ 1866.

никакво училище, усвоилъ старо—и новогрьцкия, старобългарския, русския и сърбския езици [6]). Испратили го въ Букурещъ, за да попрактикува белль-ланкастерската метода и да състави необходимитѣ книги. Неговитѣ учебници, българска и грьцка граматики, катехизисъ и 66 взаимно учителни таблици, биле, по ходатайството на Д. Мустакова, безплатно напечатанни въ сръбската правителственна печатница (1835). Освѣнъ това Стояновичъ прѣвелъ отъ русски учебникъ по всемирната история (Будинъ 1838 г.). Когато всичко било приготвенно, а тъй сѫщо биле доставенни карти и глобуси, училището било тържественно открито на 2 януарий 1835 г.; то било първо европейско народно училище въ България. Скоро се събрало до 120 разновъзрастни ученика около Неофита, който обучавалъ да четатъ, да пишатъ, по аритметика, география, история, законъ Божий и грьцкий езикъ.

Априловъ ималъ намѣрение да достави при училището и печатница съ кирилловски и грьцки букви. Чрѣзъ посрѣдството на князь Богориди, къмъ когото султанъ Махмудъ II ималъ голѣмо благоволение, той се надѣялъ да получи за това разрѣшение. Тоя *Стефанъ* (собст. Стойко) *Богориди*, който се родилъ въ 1790 г. въ Котель, билъ унука на Стойка Владиславовъ или епископа Софрония. Той се въспитвалъ въ грьцката академия въ Букурещъ, постѫпилъ на турска служба, билъ драгоманинъ въ Египетъ, каймакаминъ въ Молдавия и, слѣдъ умиротворението на Самосъ (февруарий 1833 г.), владѣтеленъ князъ на тоя островъ. Тъй като той исполнявалъ различни господарственни длъжности, живѣлъ въ Цариградъ и управлявалъ острова чрѣзъ намѣстници, то Самиотитѣ не биле твърдѣ доволни отъ него. Той най рѣшително поддържалъ своитѣ съплемен-

---

[6]) Какъвъ е билъ духа на калугерина Неофита, се вижда отъ неговото, прѣдисловие къмъ българската граматика (Брагуевацъ 1835 г.), гдѣто той казва, че по напрѣдъ трѣбва да има училища, а послѣ цьркви и мънастири, по напрѣдъ учебници, а сетнѣ религиозни съчинения, другояче четението ще бѫде механическо безъ всѣко съзнание.

ници, особенно при подигнатия пò сетнѣ църковенъ въпросъ, до послѣдния си часъ (1859). Обаче, желанието на Априлова той не можалъ да испълни, макаръ че Гърцитѣ сѫ имали свои печатници и вѫтрѣ въ страната, както въ Мелникъ (*Μελένικος*) и пó рано въ Мосхополь. Априловъ не прѣставалъ да се грижи за своето училище. Малко прѣди смъртьта си, той пакъ ходилъ въ Габрово, за да си види творението и да се поутѣши съ него. Той умрѣлъ въ Галацъ, като се врѫщалъ на 12 октомврий 1847 г., като завѣщалъ всичкото си имущество на училището. Слѣдъ шесть години умрѣлъ тъй сѫщо и другаря му втория учрѣдитель на училището Н. С. Палаузовъ (1853) [7].

Едноврѣменно съ основанието на габровското училище славянския елементъ захваналъ да прониква и въ друго училище именно въ търговския градъ Свищовъ на Дунава, гдѣто отъ 1813 г. се намирало грьцко училище. Въ 1833 г. то станало славяно-еллинско. Тамошния учитель *Христаки* или *Хрисантъ Павловичъ* отъ Дупница съставилъ за употрѣбление въ това заведение български учебници, които биле напечатани въ Бѣлградъ. Когато въ 1836 г. съ останалото отъ Н. Х. Ангеловъ наслѣдство било основано чисто българско училище, то за учитель билъ назначенъ Христаки, който въвель тамъ белль-ланкастерската метода пò образеца на габровското училище. Въ Свищовъ работилъ тогава и архимандритъ *Неофитъ Бозвелията* отъ Котелъ, който не трѣбва да се смѣсва съ горѣспоменатия Неофитъ рилский. Тоя националенъ агитаторъ, за когото ще кажемъ пò сетнѣ, състабилъ съ Васкидовича, учителя въ грьцкото свищовско училище, школна енциклопедия въ шесть тома (Кръгуевацъ 1835 г.).

---

[7]) Зарадъ Богориди ср. надгробната рѣчь отъ епископа Илариона въ Бъл. книжици 1859 г., стр. 515. Единъ отъ синоветѣ му Николай, се прѣселилъ въ Молдавия, гдѣто врѣменно занимавалъ каймакамско мѣсто; другия—Алеко, служилъ въ Турция, билъ посланникъ въ Виена (1877) и генералъ губернаторъ въ бившата Румелия.

Трето новобългарско училище открилъ въ ноемврий 1837 г. въ Копривщица самъ Неофитъ рилский (стр. 567), гдѣто билъ повиканъ отъ братья Чалякови. Но той не стоялъ тамъ дълго врѣме, а се върналъ въ Рилския мънастирь, за да открие и тамъ училище и да завърше своя голѣмъ българский лексиконъ. Той станалъ тамъ игуменъ на мънастиря, гдѣто и умрѣлъ на 1881 година.

Оттогава училищата безпрѣстанно се умножавали. Особенно ревностно сэ грижали за обучение юнашеството на своя отечественъ езикъ старитѣ войнишки села на плоскитѣ възвишенности въ Балкана и Срѣдня-гора. Въ нѣкои йоще и по прѣди имало стари попски училища, въ други имало грьцки, гдѣто се учили да пишатъ съ грьцки букви и да произносятъ нѣкои грьцки фрази. Скоро новото движение слѣзло отъ планинитѣ въ голѣмитѣ полупогърчени градища въ низменноститѣ, именно въ София и Търново. Въ течение на 6 години се появили 13 училища [8]). Новитѣ училища получавали книги отъ Габрово; учителитѣ въ тѣхъ биле почти исключително Неофитови ученици отъ Габрово и Копривштица. За образование добри учители търговцитѣ патриоти испращали млади Българчета въ Одесския лицей. Турското правителство, което се намиралъ тъкмо въ реформаторското движение, не прѣпятствувало да основаватъ училища. Гърцитѣ, напротивъ, биле много недоволни.

Десеть години слѣдъ основанието на габровското училище (1845) имало вече 53 български народни училища, и именно въ Дунавска България 31, въ Тракия 18, въ сѣверо-источна Македония 4 [9]). Съ училищата се умножавали и читате-

---

[8]) Въ 1837 г.: Казанлъкъ, Карлово, 1838 Сопотъ, 1839 Панагюрище, Калоферъ, София, Търново (било направено отъ габровския търговецъ Петръ Хаджи Христо на свое иждивение); Котелъ (основаното отъ Богориди и Райно Поповичъ въ 1820 г. грьцко—българско училище било унищожено отъ фанариотитѣ), Трѣвна.

[9]) Споредъ Григоровича, Путеш. 197, и споредъ книгитѣ, въ които тогава се печатали имената на спомоществователитѣ.

литѣ. Кѫдѣ 1840 г. литературата едвамъ що прѣкарала 20 години, а прѣдставлявала книги съ 2000 спомоществователи. Въ 1844 г. захванало да излиза първо българско периодическо издание.

И така възражданието на българския народъ се извършило въ течение на единъ человѣческий животъ. Такава бързина на тоя прѣвратъ наистина заслужва очудвание. Йоще въ началото на сегашното столѣтие бѣше съмнително, да ли ще могатъ Българитѣ да се свѣстятъ, послѣ 40 години се появили патриоти—търговци, учители, духовни, български училища възникнали въ всичкитѣ градове и българскитѣ книги въ хиляди екземпляра се чели даже отъ селянитѣ. Не съ силата на орѫжието и съ кръвопроливание, а мълчишката, при посрѣдството на книги и училища, се извършилъ тоя коренний, дълбокъ прѣвратъ. Националнитѣ стремления придобили такава сила, щото нѣмало възможность да се задържатъ. Това ясно се проявило въ послѣдовавшата борба съ фанариотитѣ, която била неизбѣжно послѣдствие отъ пробужданието на българското национално съзнание. Нито единъ Българинъ не се съмнѣвалъ, че, до като грьцкото духовенство господствува въ страната по старому, всички надѣжди за свободно и естественно развивание сѫ напраздни.

ГЛАВА XXXIII.

Българския цьрковенъ въпросъ.

Турскитѣ реформи. — Неофитъ Бозвелията и митрополитъ Иларионъ. — Кърымската война. — Настоятелството на Одесскитѣ Българи. — Българския цьрковенъ въпросъ отъ 1858—72 г.— Учрѣждяването на екзархата. — Революционни опитвания.

Възстановяването на старата национална цьрква послѣ 30 годишната борба е най важното явление въ новобългарската история. Неотдавно неизвѣстнитѣ и забравени Българи придобили ново значение на истокъ. Това не било прѣпиранне за догмати, но борба за спазвание своята националность отъ панеллинистическитѣ стремления. Прѣди, обаче, да се подигне подобна прѣпирня, трѣбвало е значително подобрение на господарственното положение на Българитѣ.

Отъ Одринския миръ (1829) идатъ цѣлъ редъ опитвания отъ европейскитѣ правителства да доставятъ на християнскитѣ подданници на Портата нὸ човѣшко сѫществование. Султанъ Махмудъ II сериозно се грижалъ за цивилизацията, а йоще повече, за централизацията на своето господарство. Въ врѣме на своето пѫтешествие въ 1837 г. нὸ дунавскитѣ и балканскитѣ земи, той убѣждавалъ лично чиновницитѣ да съблюдаватъ равноправность между християнитѣ и мохамеданитѣ и въобще придобилъ между раята голѣмо съчувствие. Синъ му и приемника, много нὸ слабия Абдулъ Меджидъ (1839—1861), нὸ съвѣта на своя министръ Рашида, на 2 ноемврий 1839 год. провъзгласилъ, за голѣмо очудвание на Европа, нѣщо като кон-

ституция, *Гюлханския хатти-шерифъ*, гдѣто християнитѣ биле почти уравнени съ мюсюлманитѣ. Той обѣщавалъ безопасность на живота, честьта и собственностьта, унищожение вредното давание на откупъ данъка (илтизамъ), прѣкратяванне монополътъ и много други и до сега йоще не изпълненни реформи. Обаче, може да се забѣлѣжи прогрессъ въ учрѣждението на провинциалнитѣ съвѣти (меджлишъ 1845 г.), гдѣто на редъ съ мюсюлманитѣ засѣдавали и християни, които въ повечето случаи не смѣли да си даватъ гласа.

Какви сж биле тѣзи прочути реформи въ дѣйствителность показали скоро възстанията, които избухнали въ западна България, по-край сърбската граница. Внимателния наблюдатель не може да не забѣлѣжи, че въ Турция въоржженитѣ възстания избухватъ повечето въ пограничнитѣ области, тъй като тѣхнитѣ жители виждатъ, какъ безопасно живѣятъ тѣхнитѣ съсѣди въ Сърбия, Черна-гора и Австрия и затова по́ тежко имъ иде да търпятъ турскитѣ административни злоупотрѣбления.

Въ 1832 г. Сърбитѣ навлѣзли въ горнетимошката область, която споредъ Одринския миръ имъ била дадена, но Турцитѣ безъ всѣко основание не я устжпвали. Това произвело голѣмо вълнение въ близкнитѣ български области. Въ околноститѣ на Пиротъ Българитѣ възстанали въ 1836 г., но наскоро биле усмирени. Въ 1841 г. селянитѣ около Нишъ, Пиротъ и Лѣсковецъ дигнали оржжие, защото биле притѣснявании при събирането на данъка. Сабри паша потжпкалъ възстанието при помощьта на албанскитѣ баши-бузуци, които, съ своитѣ грабежи, пожари и убийства въ беззащитнитѣ села вършили такива вопиющи свирѣпства, че даже на западъ обърнали върху това внимание [1]). Само недостатъка въ огнестрѣлното оржжие и разклатеното положение на Сърбия при изпжжданието на князь Милоша, биле причина, че възстанието не приело по голѣмъ

[1]) Трогателно описание на тѣзи происшествия придава испратения отъ френското правителство A. Blanqui въ своето «Voyage en Bulgarie» Paris 1849.

размѣръ. Но въ маия 1851 г., вслѣдствие користолюбието на чиновницитѣ и грьцкия епископъ, избухнала нова революция въ село Раковица при Видинъ и въ течение на нѣколко деня се распространила въ окрѫзитѣ Видинский, Бѣлградчишкий, Берковский и Ломский. Възстанницитѣ повечето биле въоръжени съ сопи, копия и брадви, тъй като сьрбското правителство строго пазяло границата и не пущало ни хора, ни орѫжие. При всичко това на 13 юний тий штурмовали Бѣлградскитѣ укрѣпления, но биле отблъснати при помошьта на топоветѣ съ голѣми загуби. Послѣ ужасното клание при селата Гърци и Власиновци, и страшнитѣ пожари, това безнадѣждно движение било потѫпкано съ силата на орѫжието и съ обѣщания.

Българската рая, увѣренна въ своитѣ надѣжди на пó добра бѫдащность отъ турскитѣ реформационни движения, поискала само български епископи. Особенно търговцитѣ, които се запознали чрѣзъ своитѣ търговски пѫтувания и съ другитѣ църковни наредби, освѣнъ фанариотскитѣ, прѣди всичко се стремили за назначение на национални духовни пастири. Първа стѫпка направили около 1833 г. жителитѣ на Самоковъ и Скопие, които, като испѫдили своитѣ недостойни епископи, домогвали се да имъ посвятятъ двама тѣхни съотечественни кандидати; но патриарха имъ испратилъ пакъ Гърци. Въ Видинъ въ 1840 г. Портата, по просбата на населението и по рекомандацията на управителя Хюсейнъ паша, искала да постави диакона Дионисия, родомъ отъ Котелъ; но нещастния, като отишелъ въ Цариградъ за посвящение, билъ отровенъ отъ фанариотитѣ.

Главенъ борецъ за националната иерархия билъ упоменатия хилендарский архимандритъ *Неофитъ* Бозвелията отъ Котелъ (стр. 673), распаленъ и непоколебимъ човѣкъ, който съ своитѣ рѣчи агитиралъ особенно между простия народъ. Той се домогвалъ само за национални епископи, безъ да мисли йоще за възстановяванието на старата българска църква; когато му приписали тоя планъ, той го отклонилъ отъ себе си, като клевета. Пó негово настояване, Българитѣ дали жалба на самия

султанъ противъ грьцкото духовенство и искали български епископи. Богатитѣ цариградски Българи, даже и нѣкои Турци взели негова страна и искали даже да му помогнатъ да заеме слѣдъ смъртьта на Илариона († 1844) търновската митрополитска катедра. Но на всичко побъркали фанариотскитѣ интриги. За центръ на своята агитация Неофитъ избралъ Цариградъ, гдѣто живѣли хиляди български търговци и занаятчии изъ Тракия, Македония и отъ дунавския брѣгъ. Главното му желание — да направи българска църква въ столицата, се осѫществило само въ 1848 г.; мѣстото подарилъ князь Богориди. Неофитъ билъ нѣколко пѫти заточаванъ на Принцовитѣ острови и на Атонъ. Послѣденъ пѫть той билъ испратенъ на Атонъ въ 1845 год. съ своя вѣренъ другарь *Илариона Стояновъ-Михаиловский*, гдѣто смъртьта (1849) прѣкратила неговитѣ мѫки въ влажната тъмница на хилендарската кула [2]). Послѣ видинското възстание само правителството захванало да припознава жалбитѣ на Българитѣ. Патриарха билъ принуденъ въ августъ 1851 год. да овладичи единъ Българинъ, но това било само за очи прѣдъ Портата, тъй като той билъ назначенъ въ небългарска епархия. Наскоро въ всички български градове (особенно въ Пловдивъ) избухнала отчаянна борба за равноправность на грьцкия и българския езикъ въ училищата и църквата, борба, която добила гласность чрѣзъ брошюри и вѣстницитѣ [3]).

Обявяването на войната между Россия и Турция въ 1853 г. пробудило всички златни мечти у Българитѣ за по̀ добро бѫдаще [4]). Българитѣ се надѣяли, че сега Русситѣ ще

---

[2]) Иларионъ Стояновъ-Михайловский се родилъ въ 1810 год. въ Елена при Търново, постѫпилъ въ 1833 г. въ Хилендарския мънастирь, слушалъ лекции въ Атинския университетъ и въ богословското училище въ Куручешме при Цариградъ. Тука той издалъ въ 1844 г. на български богословското рѫководство отъ русския митрополитъ Платона.

[3]) Първа книжка за църковния въпросъ съставилъ Натанаилъ Стояновичъ, сега митрополитъ въ Ловечъ, подъ Псевдонимъ Богданъ. «Приятелско писмо отъ Българинъ къмъ Гъркъ».

[4]) За събитията въ 1853—1856 г. г. се намиратъ богати ма-

могатъ да довършатъ дѣлото, което въ 1829 г. останало недовършенно — освобождението на българския народъ отъ Турцитѣ. Особенно движение се появило между емигрантитѣ въ румжнскитѣ княжества и въ Россия. Въ Букурещъ патриотитѣ търговци Х. Мустаковъ, Иванъ Бакалогло, Хр. Георгиевъ и докторъ Беронъ съставили общество подъ название *„Епитропия“*, съ филантропическа и политическа цѣль. Сжщо и въ Одесса при съдѣйствието на покойния Иннокентия, архиепископъ херсонский и одесский, който приемалъ горѣщо участие въ сждбата на Българитѣ, отъ тамошнага колония било учрѣдено общество подъ название *„Настоятелство на одесскитѣ Българи*, събиращи пожертвования въ полза на задунавскитѣ Българи“. Учрѣдители на това общество, което захванало своята дѣятелность въ февруарий 1854 г., биле С. Д. Тошковичъ († 1870), Н. Х. Палаузовъ, Н. М. Тошковъ († 1844) и К. Н. Палаузовъ. По тѣхния проектъ „Настоятелството“ трѣбвало да служи като органъ, въ който да се изражава непосрѣдственното участие на Българитѣ въ устрояванието бждащностьта на тѣхнитѣ съотечественници. Освѣнъ спомаганието на русскитѣ войски, то имало прѣдъ видъ слѣдъ свършванието на кампанията да съдѣйствува за умственното и нравственното развивание на българския народъ. Инициативата за учрѣждявание „Настоятелство“, толкова важно въ историята на новото развивание на българския народъ принадлѣжи на *Николая Христофоровича Палаузова* (отъ Габрово [5]) статский съвѣтникъ въ Одесса), който първий отъ Българитѣ постжпалъ на служба въ Россия съ цѣль да бжде полезенъ на своето отечество и да бжде, тъй да се каже, обяснитель на истинното негово положение; за тая цѣль той влизалъ въ сношение съ Българитѣ както задъ Дунава,

---

териали въ актоветѣ на «Одесското Българско Настоятелство», отъ които ний, благодарение на любезностьта на настоятелитѣ, можахме да се въсползуваме.

[5]) Н. Х. Палаузовъ отъ основанието на Настоятелството и до сега управлява дѣлата и прѣписката на Настоятелството.

тѣй и въ румънскитѣ княжества, старалъ се да распространява точни свѣдѣния за Българитѣ въ русскитѣ вѣстници и подавалъ на русскитѣ господарственни хора по различни поводи, записки за България; отъ тѣхъ една е достигна до покойния императоръ Николая Павловича, върху когото тя произвела впечатлѣние.

Въ занятието нв Молдавия и Влахия отъ русскитѣ войски заддунавскитѣ Българи видѣли начало на своето освобождение. Въ главната квартира захванали да се появяватъ депутати съ разни доказателства, че Българитѣ сѫ готови да приематъ активно участие въ дѣлото, прѣдприето отъ Россия. Въ скоро врѣме се събрали 4028 души волентири. Общото стремление да помагатъ на Русситѣ се изразило главно въ това, че много души оставили жени и дѣца, даже бащитѣ съ синоветѣ си бързали да влѣзатъ въ редоветѣ на волентиритѣ. За сношение съ Българитѣ князь Горчаковъ (въ марта 1854 г.) повикалъ въ главната квартира въ Букурещъ Н. Х. Палаузова, който билъ упълномощенъ и отъ „Одесското българско настоятелство" да влѣзи въ съглашение съ букурешката „Епитропия" за установявание еднообразие въ дѣйствията. Въ качество на свой собственъ агенъ „Настоятелството" испратило въ княжеството своя първий секретарь Найдана Герова, Българинъ отъ Копривщица, въспитанъ вз Россия, който пò прѣди билъ учитель, а послѣ вице-консулъ въ Пловдивъ, гдѣто живѣе и сега.

Наскоро слѣдъ идванието на генералъ фелдмаршалъ князь Паскевича Ериванский била напечатана отъ негово име въ Букурещъ на българский езикъ прокламация: „Къмъ единороднитѣ наши братья, живущи въ турскитѣ земи". Въ нея се обявявало на Българитѣ, че „единственната цѣлъ на Благовѣрния и Всемилостивѣйшия Господарь е да защити цьрквата Христова, да защити васъ, православни нейни чада, угнетени отъ яростнитѣ врагове. Русската кръвь до сега не за прьвъ пѫть се е пролива за васъ и съ Божието благословение — не напраздно. Дошло врѣме, щото и вий, другитѣ християни, да придо-

бивате сѫщитѣ права не само на думи, но и на дѣло". Заедно съ това изписали отъ Одесса разни църковни вещи, книги и кръстове да ги раздадатъ, когато завзематъ страната, на бѣднитѣ български църкви.

Въ това врѣме русскитѣ войски подъ началството на генералъ-адютантъ Лидерса, като минали Добруджа наближили къмъ Силистра, гдѣто къмъ първий май (1854) довтасала и главната квартира. Значителна часть отъ дунавската армия била съсрѣдоточена тука за обсаждание крѣпостьта. Въ отреда на Лидерса се намирала една часть отъ волентиритѣ. Другата била въ разпорежданието на генералъ лейтенанта Хрулева, който билъ испратенъ съ една часть войска отъ Силистра за Шуменъ; третата се намирала при отреда на генералъ-майоръ князь Бебутовъ, който билъ испратенъ къмъ Русчукъ. Четвъртата часть била при генералъ-лейтенанта Липранди въ Мала Влахия. Волентиритѣ дѣйствували въ траншеитѣ, занимавали аванпость, ходили на рекогносцировска и отблъсвали неприятелскитѣ шайки. Тий распространявали между селянитѣ прокламации и освѣнъ това раздавали на селянитѣ пушки и патрони. Само при Силистра било раздадено на жителитѣ 735 пушки чрѣзъ Българина И. К. Кишелский, който билъ прѣводачь при началника на штаба, генералъ-адютантъ Коцебу (той по сетнѣ служилъ въ русската армия и билъ въ врѣме на оккупацията губернаторъ въ Варна). Възторга на Българитѣ при посрѣщанието на русскитѣ войски нѣмалъ граници. Селянитѣ, споредъ силитѣ си, помогали на войскитѣ съ каквото можали: отблъсквали баши-бузушкитѣ шайки, ловили обозитѣ, пощитѣ, куриеритѣ и др. [6]). Отъ вѫтрѣшна България прѣзъ Сърбия, въ май 1854

---

[6]) Споредъ свидѣтелството на Н. Х. Палаузова, който стоялъ врѣменно при отреда на княза Бебутова, като очевидецъ, Българитѣ отъ селата Бабукъ и Бурчма, при помощьта на раздаденитѣ имъ пушки, отразили баши-бузушкото нападание. (Записка отъ Н. Х. Палаузова, писана въ 1856 г. за другаря на военния министръ княза В. И. Васильчикова, който приемалъ дѣятелно участие въ всички български въпроси).

г. въ русския лагерь дошелъ депутатъ И. Бацовъ; той заявилъ намѣрението на Българитѣ да идатъ съ оржжие въ ржцѣ изъ Балкана къмъ Свищовъ и питалъ, могатъ ли тѣ въ такъвъ случай да се надѣватъ на поддьржка. Н. Х. Палаузовъ казалъ това на фелдмаршала князь Паскевича, който отклонилъ туй прѣдложение, като казалъ, нека само се готвятъ Българитѣ, защото йоще не е извѣстно, каква ще бжде войната на Русситѣ, отбранителна или настжпателна.

Неочакванното отстжпвание на русскитѣ войски къмъ лѣвия брѣгъ на Дунава (въ юлий) хвьрлило българското населени въ околноститѣ на Силистра въ съвършенно отчаяние. Селянитѣ пò цѣли тълпи се стичали въ главната квартира и, като хвьрляли при палатката на щабовия началникъ даденитѣ имъ пушки, съ сьрдцераздирателенъ плачъ молили да не ги оставятъ, защото ще бждать избитѣ отъ раздразненитѣ Турци. Обявили имъ да вървятъ слѣдъ русскитѣ войски. Вслѣдствие на това въ Бессарабия се прѣселили около 6000 души съ 44,000 добитъка; но тѣзи прѣселенци слѣдъ свършванието на кампанията пакъ се върнали въ отечеството си, гдѣто имъ била дадена амнистия. До колко Българитѣ очаквали помощь отъ Россия, свидѣтелствува слѣдующия любопитенъ фактъ. Въ юлий 1854 г., слѣдъ отстжпванието на Русскитѣ войски изъ България, Райчо Николовъ, момче на тринадесеть години прѣплавалъ Дунава. Стоявшитѣ на аванпостъ казаци го завели голъ при князь Горчакова, на когото той казалъ, че прѣминалъ за да извѣсти на Русситѣ, че Турцитѣ се готвятъ да минатъ Дунава и да нападнатъ русскитѣ войски, което дѣйствително отпослѣ се подтвърдило. Момчето било наградено съ медалъ; послѣ той се училъ въ кадетския корпусъ, служилъ въ русската армия и въ источна Румелия (капитанъ Райчо) и билъ убитъ въ 1885 г. въ Пловдивъ въ врѣме на Румелийския прѣвратъ. Слѣдъ него прѣплавалъ Дунава и единъ пò възрастенъ Българинъ Ангелъ Тодоровъ, съ сжщата цѣль, който отъ сетнѣ станалъ офицеринъ.

Войната се завършила съ Парижкия трактатъ на 18

(30) марта 1856 г. Не можемъ да не признаемъ, че тя значително ослабила надѣждитѣ на южнитѣ Славяни за русска помощь. Но ако и да сж биле оскждни нейнитѣ резултати, то тя все пакъ е принесла полза на Българитѣ съ това, че е запознала Русситѣ по̀ отблизо съ характера и положението на българския народъ [7]) и е дала нова посока на народното имъ движение. Тя показала на Русситѣ, че единственния вѣренъ пжть за освобождението на българския народъ отъ турското иго е материалното, умственното и нравственното развиване на народа. Главенъ дѣятель въ сношенията на Россия съ Българитѣ въ продължение на двадесеть и петь години е било учрѣденото въ врѣме на войната „Одесското Българско Настоятелство". Сегашната организация то е получило въ 1860 г. съ указъ отъ св. Синодъ (26 октомвр.) до прѣосвященния Димитрия, архиепископъ херсонский и одесский, въ който св. Синодъ, като извѣстява на архиепископа за възложенното на негозвание попечитель на настоятелството, съобщава му и врѣменната инструкция за ржководството при распрѣдѣление на събиранитѣ пожертвования. Настоятелството, което се е ползувало съ довѣрие отъ русското правителство, при посрѣдството на русската миссия въ Цариградъ и русскитѣ консулства е снабдило съ книги, църковни вещи, камбани и облачения нѣколко стотини български църкви въ придунавска България, въ Тракия и Македония (даже въ Дебъръ); помагало е на сжществующитѣ училища съ книги, карти и др. и е съдѣйствувало да учрѣждавать нови училища; грижало се е за образованието на способни священници и учители; помага на младитѣ Българи, които искать да се учать и дохождать въ Россия. То е изработило даже отъ правителството правителственни стипендии за Българитѣ, както въ срѣднитѣ учебни заведения и въ университети-

---

[7]) До колко русскитѣ господарственни хора малко знаяли България, се вижда отъ това, че Н. Х. Палаузовъ убѣждавалъ главнокомандующия князь Пашкевича, че Македония е областъ, населения съ Българи, а не съ Гърци.

така и въ високитѣ специални (технологически, инженерски, нни и др.) и е исходатайствувало ежегодна правителственна ющь за образованието на петь български дѣвици въ одестѣ училища и десеть въ Левашовския пансионъ въ Киевъ. вѣнъ това Настоятелството е приемало участие въ всички роси, които живо сѫ интересували българския народъ [8]. звиванието на българския църковенъ въпросъ наскоро слѣдъ ршванието на войната получило нова посока чрѣзъ единъ ъ отъ Портата.

Слѣдъ кържмската война, исхода на която значително изсту- ъ надѣждитѣ на раята за русска помощь, султана на 16 руарий 1856 г. издалъ извѣстия *хатти-хумаюнъ*, кой- билъ продиктуванъ на Портата отъ прѣдставителитѣ на за- днитѣ държави. Била обѣщана религиозна и национална рав- равность, свобода на религията и съвѣстьта и смѣсени сѫ- лища, допущание християнитѣ къмъ господарственни длъжно- и въ войската, привличание християнитѣ за прѣдставители въ подарственния съвѣть и т. н. Имали се прѣдъ видъ и цър- ни реформи; сѫществувавшитѣ до онова врѣме платки на скопитѣ и патриарха по такси трѣбвало да се замѣнягъ съ рѣдѣленно жалование, а всички не чисто-църковни дѣла на истианскитѣ „нации“ (собственно на църковнитѣ) трѣбвало бждатъ подъ расположение на единъ съвѣть, избранъ отъ ду- вни и свѣтски лица.

Въ края на 1857 г. Видинци подали на султана просба, що митрополита имъ, съгласно съ хатти-хумаюна, да получава рѣдѣлено жалование. Патриархъ Кириллъ, на когото било вдадено прошението, за да даде своето заключение, настоявалъ се запази старня редь. Наскоро послѣдвали депутации отъ

---

[8]) Глед. Отчети «Одесск. Бълг. Настоятелство отъ 1861 год. есса 16°, 40 стр.) 1869, 1877 (16°, 62 стр.), 1878 (16°, 27 стр.). равлението на обществото се намира въ ржцѣтѣ на четирма «насто- ли», отъ които едина се избира за ковчежникъ, а другия се гри- за вѣщата.

други епархии съ сжщи ходатайства, слѣдъ което всички купно прѣдставили на правителството коллективна просба за учрѣждение българска иерархия [9]).

Тъй като недоволството отъ църковнитѣ притѣснения захванало да расте даже между Гърцитѣ, то Портата свикала (въ начало на 1858 г.), за обсжждание неизбѣжнитѣ реформи, *национално събрание* (ἐθνοσυνέλευσις, съборъ), което се състояло отъ 7 епископа и 38 прѣдставителя, 10 отъ Цариградъ и 28 отъ епархиитѣ. Гърцкитѣ епископи или натрапили на българскитѣ епархии грьцки прѣдставители, или ги придумвали да не произвождатъ избори, пъкъ или не отвърждавали избранитѣ. По тоя начинъ Гърцитѣ сполучили да допуснатъ само четирма български прѣдставители, именно за Пловдивъ, Видинъ, София и Търново. Но отъ тѣхъ тримата протестирали и оставили събранието, тъй щото търновския депутатъ Минчовъ самъ защищавалъ българскитѣ искания. Напраздно протестиралъ той противъ неправилностьта на изборитѣ, противъ недопущанието Българитѣ въ епископский санъ, противъ испжжданието на българския езикъ изъ църквитѣ и училищата; напраздно той защищавалъ одобреното отъ старитѣ събори избирание епископитѣ отъ епархиитѣ. Безочливостьта на Гърцитѣ достигнала до това, че тѣ захванали да отрицаватъ въобще сжществуванието на българския народъ: тий утвърждавали, че недоволнитѣ биле собственно Гърци, които усвоили езикътъ на заселенитѣ между тѣхъ варвари. Събранието било закрито на 16 февруарий 1860 г. съ рѣчьта на Стефана Каратеориди, въ която той далъ да разбератъ Българитѣ наивностьта на тѣхнитѣ очаквания, да се раз-

---

[9]) Подробно, макаръ и въ много случаи недостатъчно изложение на грько-българската църковна прѣпирня дава Голубинский. Срав. пжтешествията на Каница, Лежана, Григоровича, Дюмона и др. Отъ българскитѣ документи особенно сж важни: Посланието отъ българскитѣ епископи къмъ самостоятелнитѣ православни църкви 1869 год., у Дринова, «История на българск. църква» 151—157 и писмото на Илариона Макариополский отъ марта 1869 г. (Периодъ Списание; и двѣтѣ съ обширно историческо изяснение).

сждава въ събранието на грьцкитѣ депутати за правата на българския народъ; цьрквата ужъ не различава националности, а пъкъ да се избиратъ епископи то е нѣщо не чувано.

Тоя резултатъ на събранието възбудилъ между Българитѣ голѣмо ожесточение. Отъ всички страни се испращали протести и жалби противъ користолюбието и безнравственность на грьцкитѣ епископи (стр. 640) непосрѣдственно до великия визирь. На много мѣста фанариотитѣ биле испждени и замѣстени съ врѣменни управители изъ срѣдата на отечественното духовенство. Цариградскитѣ Българи искали отъ Портата собственна цьрковна администрация; историческитѣ изслѣдвание за унищожението на Търновския и Охридския патриархати, които тогава ревностно се печатали въ вѣстницитѣ и въ брошюри, ги укрѣпявало въ това имъ стремление. Турскитѣ политици биле очудени: до сега тѣ знаяли само една грьцка рая (орумъ-миллети), а сега тя се стреми да се раздѣли на-двѣ! Наскоро работата дошла до открита схизма. На 3 априлий 1861 г., на Великъ-день, другаря на Неофита Иларионъ, който билъ отъ 1858 г., Макариополский епископъ (in partibus), служилъ въ българската цариградска цьрква тържественна литургия. Когато той, по обикновение, произнесълъ въ молитвословието името на патриарха, събрания народъ поискалъ громогласно, да не поменува това име. Иларионъ се показалъ, като че не е съгласенъ на това; но безъ съпротивление устжпилъ на народната воля. Тоя примѣръ билъ поддьржалъ въ цѣла България; навсѣкждѣ името на патриарха било исхвьрлено и часто замѣнувано съ името на султана; Българитѣ се подчинили на цариградската национална цьрква и признали Илариона за нейнъ глава. Възбуждението било толкова силно, щото самъ великия визирь Мехмедъ Кжбржзлж, по заповѣдь на султана, трѣбвало на 19 майй да иде въ България. Хиляди селяни го привѣтствували и му се оплаквали противъ Гърцитѣ и Турцитѣ. Безбожния Пиротский епископъ Антимъ, грабителя нишкий паша Зейниль и много други чиновници биле или арестовани, или отчислени. Гърцитѣ се уплаши-

ли до такава степень, щото Кириллъ се отказалъ отъ своя санъ, а на мѣстото му бихъ избранъ Иоакимъ.

Въ това врѣме българския въпросъ обьрналъ вниманието на нѣкои западни католически водачи, особенно графъ Владиславъ Замойский и князь Чорторижский; въ Парижъ тѣ искали при помощьта на лазариститѣ и живущитѣ въ Цариградъ поляци емигранти, да присъединятъ Българитѣ къмъ католишката цьрква. Къмъ тѣхното стремление сѫ присъединили нѣкои български патриоти, разбира се, не отъ симпатия къмъ западната цьрква, а само съ надѣжда да се осигурятъ чрѣзъ покровителството на католишкитѣ западни държави, именно Франция, тъй като тий се отчаяли въ възможностьта на русска помощь. Списателя Драганъ Цанковъ (въ оккупацията търновский вице-губернаторъ) отъ начало на 1859 г., при посрѣдството на добрѣ редактирания отъ него вѣстникъ „България", захваналъ публично да поддържа тоя планъ. Макаръ цариградскитѣ Българи на 20 августъ сѫщата година въ своя протестъ енергично осѫждали това стремление, обаче идеята за уния постоянно придобивала нови привърженци. Влиятелнитѣ търговци и списателитѣ се присъединили къмъ Цанкова; въ Полянската епархия (при Солунъ), вслѣдствие злоупотрѣблението на Гърка Мелетия, всичкото население се рѣшило да се покатоличи, за което уплашенитѣ фанариоти, за успокоение на умоветѣ побързали да испратятъ тамъ Илариона Макариополский, и послѣ (въ декемврий 1859 г.) българския епископъ Партения отъ Дебъръ [10]). На 18 декемврий 1860 г. българската депутация се условила съ апостолическия викарий Брунони, за българска уния при което, по примѣра на униатскитѣ Русси,

---

[10]) Партений, родомъ отъ Дебъръ, калугеринъ отъ Зографския мънастирь, ученикъ отъ Московската духовна академия, билъ профессоръ въ грьцкото богословско училище въ Халки, а послѣ директоръ на българското училище въ Цариградъ. Той се трудилъ тъй сѫщо и на литературното поприще (особенно въ Българ. книжици) и се старалъ да введе въ литературата македонския диалектъ. Той умрѣлъ Пиротский епископъ въ 1876 г.

Ромжни и Ерменци, била запазена отечественната литургия; патриарха на ерменскитѣ католици Хассунъ отслужилъ тържественна литургия и депутацията дала клѣтва прѣдъ него на папата. Англичанитѣ и Русситѣ, уплашени отъ успѣха на Наполеона III, който искалъ да прибави къмъ своето значително влияние върху Ромжния, Сърбия и Египетъ йоще пропектората върху такъвъ многочисленъ народъ, и настоели прѣдъ Портата да се удовлетворятъ Българитѣ.

Първата стжпка, направена отъ новия патриархъ Иоакима за успокоение на Българитѣ, се състояла въ тържественното отлжчвание Илариона и митрополита Авксентия [11]) отъ църквата (на 23 януарий 1861 г.). Послѣ той поискалъ да му изразятъ Българитѣ своитѣ желания. Тѣ му прѣдложили тъй нарѣченитѣ *седемь пункта*, гдѣто тий се домогвали за национална иерархия и църковна автономия съ избираемъ архиепископъ на чело, който да има резиденцията си въ Цариградъ, и да припознава върховната власть на патриарха, при което обѣщавали да плащатъ на патриарха ежегодно извѣстна сумма. Патриарха имъ отказалъ, но въ едно окржжно послание отъ 25 февруария далъ на Българитѣ *петнадесеть обѣщания*, особенно той обѣщавалъ, че въ чисто българскитѣ епархии ще постави за епископи достойни Българи, или понѣ които знаятъ български, ще даде прѣимущество въ българскитѣ училища на българский езикъ, ще въведе въ чисто-българскитѣ църкви старо-словѣнска литургия и ще приеме въ патриаршеския синодъ двама български митрополита. Обаче, Българитѣ не могли да не забѣлѣжатъ неясностьта и неискренностьта на тѣзи обѣщания и не ги приели. Тогава патриарха сполучилъ чрѣзъ Порта-

---

[11]) Авксентия билъ по̀ напрѣдъ (1838—1848) митрополитъ въ Херцеговина, гдѣто не го уважавали, както се вижда отъ статията на архимандрита Иоанникия Памучина въ «Серб.—далм. магазинъ» 1869, 153—67. По̀ сетнѣ той оставилъ фанариотитѣ и прѣминалъ къмъ Българитѣ. Умрѣлъ въ 1876 г.

ли до такава степень, щото Кириллъ се отказалъ отъ своя санъ, а на мѣстото му бихъ избранъ Иоакимъ.

Въ това врѣме българския въпросъ обърналъ вниманието на нѣкои западни католически водачи, особенно графъ Владиславъ Замойский и князь Чорторижский; въ Парижъ тѣ искали при помощьта на лазариститѣ и живущитѣ въ Цариградъ поляци емигранти, да присъединятъ Българитѣ къмъ католишката цьрква. Къмъ тѣхното стремление съ присъединили нѣкои български патриоти, разбира се, не отъ симпатия къмъ западната цьрква, а само съ надѣжда да се осигурятъ чрѣзъ покровителството на католишкитѣ западни държави, именно Франция, тъй като тий се отчаяли въ възможностьта на русска помощь. Списателя Драганъ Цанковъ (въ оккупацията търновский вице-губернаторъ) отъ начало на 1859 г., при посрѣдството на добрѣ редактирания отъ него вѣстникъ „България", захваналъ публично да поддържа тоя планъ. Макаръ цариградскитѣ Българи на 20 августъ сѫщата година въ своя протестъ енергично осѫждали това стремление, обаче идеята за уния постоянно придобивала нови привърженци. Влиятелнитѣ търговци и списателитѣ се присъединили къмъ Цанкова; въ Полянската епархия (при Солунъ), вслѣдствие злоупотрѣблението на Гърка Мелетия, всичкото население се рѣшило да се покатоличи, за което уплашенитѣ фанариоти, за успокоение на умоветѣ побързали да испратятъ тамъ Илариона Макариополский, и послѣ (въ декемврий 1859 г.) българския епископъ Партения отъ Дебъръ [10]). На 18 декемврий 1860 г. българската депутация се условила съ апостолическия викарий Брунони, за българска уния при което, по примѣра на униатскитѣ Русси,

---

[10]) Партений, родомъ отъ Дебъръ, калугеринъ отъ Зографский мънастирь, ученикъ отъ Московската духовна академия, билъ професоръ въ грьцкото богословско училище въ Халки, а послѣ директоръ на българското училище въ Цариградъ. Той се трудилъ тъй сѫщо и на литературното поприще (особенно въ Българ. книжици) и се старалъ да въведе въ литературата македонския диалектъ. Той умрѣлъ Полянский епископъ въ 1876 г.

Ружжни и Ерменци, била запазена отечественната литургия; патриарха на ерменскитѣ католици Хассунъ отслужилъ тържественна литургия и депутацията дала клѣтва прѣдъ него на папата. Англичанитѣ и Руссitѣ, уплашени отъ успѣха на Наполеона III, който искалъ да прибави къмъ своето значително влияние върху Ружжния, Сърбия и Египетъ йоще пропектората върху такъвъ многочисленъ народъ, и настоели прѣдъ Портата да се удовлетворятъ Българитѣ.

Първата стжпка, направена отъ новия патриархъ Иоакима за успокоение на Българитѣ, се състояла въ тържественното отлжчвание Илариона и митрополита Авксентия [11]) отъ църквата (на 23 януарий 1861 г.). Послѣ той поискалъ да му изразятъ Българитѣ своитѣ желания. Тѣ му прѣдложили тъй нарѣченитѣ *седемь пункта*, гдѣто тий се домогвали за национална иерархия и църковна автономия съ избираемъ архиепископъ на чело, който да има резиденцията си въ Цариградъ, и да припознава върховната власть на патриарха, при което обѣщавали да плащатъ на патриарха ежегодно извѣстна сумма. Патриарха имъ отказалъ, но въ едно окржжно послание отъ 25 февруария далъ на Българитѣ *петнадесеть обѣщания*, особенно той обѣщавалъ, че въ чисто българскитѣ епархии ще постави за епископи достойни Българи, или понѣ които знаятъ български, ще даде прѣимущество въ българскитѣ училища на българский езикъ, ще въведе въ чисто-българскитѣ църкви старо-словѣнска литургия и ще приеме въ патриаршеския синодъ двама български митрополита. Обаче, Българитѣ не могли да не забѣлѣжатъ неясностьта и неискренностьта на тѣзи обѣщания и не ги приели. Тогава патриарха сполучилъ чрѣзъ Порта-

---

[11]) Авксентия билъ по̀ напрѣдъ (1838—1848) митрополитъ въ Херцеговина, гдѣто не го уважавали, както се вижда отъ статията на архимандрита Иоанникия Памучина въ «Серб.—далм. магазинъ» 1869, 153—67. По̀ сетнѣ той оставилъ фанариотитѣ и прѣминалъ къмъ Българитѣ. Умрѣлъ въ 1876 г.

[illegible] Илариона, Авксентия и митрополита Паисия Пловдивский (24 априлий) въ Мала Азия [12]). Партений Полянский [illegible] въ Солунъ.

Въ това врѣме униатското движение достигнало своя [illegible]. Униатската депутация съ Цанкова на чело, пристигнала въ Римъ, гдѣто на 8 априлий 1861 г. игумена *Иосифъ Соколский*, човѣкъ необразованъ, който билъ по прѣди хайдутинъ и съ своитѣ маневри навсѣкждѣ възбуждалъ смѣхъ, билъ посветенъ за архиепископъ на българската униатска цьрква. Но славата на Соколский се продължавала твърдѣ малко. Полшскитѣ иезуитѣ го заставлявали да поустжпи въ литургията отъ кириллицата и догматитѣ. Въ самата България се дигнала бура противъ унията, именно съ нея се борилъ Раковский въ своя „Дунавский Лебедъ" въ Бѣлградъ, Крьстевичъ и Стояновъ-Бурмовъ въ „Българ. книжици"—въ Цариградъ. По тоя начинъ излѣзло, че вмѣсто всичкия народъ, къмъ унията прѣминали само нѣколко стотини хора. Соколский неочакванно исчезналъ на 18 юний по единъ тайнственъ начинъ; разчуло се, че Руситѣ го извели изъ Цариградъ. А въ дѣйствителность той избѣгалъ въ Киевъ, гдѣто и умрѣлъ въ Печерския мънастирь. Съ това се свършило униатското движение. Едвамъ можили лазариститѣ да задържатъ нѣкои остатки: отъ 1865 до 1876 г. управлявалъ *Одринский* епископъ Рафаилъ Поповъ, за посвящението на когото дошелъ въ Цариградъ отъ Лвовъ архиепископъ Сембратовичъ.

Отъ религиознитѣ смутове се възползували и *американскитѣ миссионери* (методисти), които и сега йоще иматъ въ Пловдивъ, Свищовъ, Самоковъ, Тулча, Битоля и т. н. станции и училища. Вслѣдствие на 16 обѣщания, българскитѣ епархии испратили въ Цариградъ 28 постоянни прѣдставители (мартъ 1861 г.). Тий прѣдставили на Али паша, министра на вънкашнитѣ дѣла, къмъ видомството на когото принадлѣжали цьрковнитѣ дѣла, нови *осемь пункта* (това било прѣзъ лѣто-

---

[12]) Портретитѣ имъ у Каница, Donau-Bulgarien I, 136.

то). Тѣ искали патриаршеския синодъ да се състои отъ *шесть* грьцки и *шесть* български митрополита; българскитѣ му членове съ шесть свѣтски депутати да съставятъ българский цырковенъ съвѣтъ; единъ отъ митрополититѣ, като глава, да има резиденцията си въ Цариградъ; епископитѣ да бѫдатъ избираеми, и доходитѣ имъ да сѫ точно опрѣдѣленни. Правителството поискало отъ патриарха да свика за обсѫждание на тоя проектъ смѣсена коммисия, но напраздно; само събитията въ 1862 г. побудили портата къмъ пó енергични дѣйствия.

На 5 юний 1862 г. Турцитѣ бомбардирали Бѣлградъ; Херцеговина и Черна гора биле на орѫжие, Сърбия се готвила за война, а Раковский организовалъ въ Бѣлградъ българский легионъ, на който комендантъ билъ прочутия хайдутинъ *Илия Марковъ* отъ Берово въ Милятово. Въ България имало движение по поводъ на колонизацията 12000 Татари отъ Кърьмъ (1861). Дали на Татаритѣ най добритѣ села; селянитѣ трѣбвало да устѫпятъ на прѣселенцитѣ най добритѣ полета и освѣнъ това да имъ направятъ кѫщи безплатно. Отъ видинската область тогава избѣгали много селяни въ Сърбия и 10000 отишле въ Кърьмъ (Евпаторийския уѣздъ), гдѣто имъ дали оставенитѣ отъ Татаритѣ мѣста; но йоще на слѣдующата година, вслѣдствие неудобностьта на земята и други условия, тѣ се върнали въ отечеството си. Отъ тѣхъ останали само двѣ колонии въ Мелитополския уѣздъ. Въ сѫщата година около 23000 Българи се прѣселили въ Таврическата губерния, гдѣто въ Бердянския и Мелитополския уѣзди, на оставенитѣ отъ Ногайцитѣ мѣста, основали 42 колонии, които сѫществуватъ и сега [13]).

---

[13]) Въ това врѣме Н. Х. Палаузовъ, който билъ прикомандированъ отъ новоросийския и бессарабския г.—губернаторъ въ распоряжение на назначения по Височайше повелѣние за завѣдвание съ дѣлата на прѣселванието д. с. с. Стремухова (впослѣдствие директоръ на азиатския департаменть при мин. на външн. дѣла), приелъ 25,135 души отъ двата пола, отъ които Българи биле до 21000. Послѣ чиновника Гординский, който замѣстилъ Палаузова, приелъ 2559 души. Българитѣ една отъ своитѣ 45 колонии нарѣкли «Палаузово».

Раковский въ тѣзи вълнения и прѣселвания се опитвалъ да подигне балканскитѣ хайдути. На чело стоялъ тогава войводата *Панайотъ Хитовъ* отъ Сливенъ (над. на 1830 год.), синъ на богатъ баща овчѣръ, човѣкъ юначенъ, опитенъ и добъръ. Желанието му да обира турскитѣ чиновници го накарало да дири щастие въ Балкана [14]). Хайдутскитѣ чети се умножили. Въ началото на юлий събравшитѣ се при Габрово инсургенти заняли балканския проходъ при Шипка, но се распрьснали, като дошла войската отъ къмъ Дунава. Мирътъ, който заключила Сърбия (въ септемврий) съ Портата, унищожилъ всичкитѣ имъ надѣжди. Много младежи, повечето учители и священници биле арестовани въ Търново и други мѣста и заточени въ Диарбекиръ. Панайотъ съ 12 души прѣкаралъ страшна зима въ гжститѣ гори на покрития съ снѣгъ Балканъ, а following послѣ (въ 1863 г.), слѣдъ 54-дневно вървение край най високия планински хребетъ, той отишелъ въ Сърбия.

Въ врѣме на това движение, на 18 юний 1862 год., събрала се за обсжждание 8-тѣхъ пункта коммисия отъ 6 мина Гърци и 6 мина Българи. Самъ Али паша прѣдсѣдателствувалъ въ едно отъ най бурнитѣ засѣдания. Но щомъ се уталожило политическото движение, всички примирителни опитвания биле отхвърлени отъ Гърцитѣ. Вслѣдствие новия българский протестъ, патриархъ Иоакимъ, когото самитѣ Гърци упрекавали за безполезното изострение на българския въпросъ, билъ сваленъ, а на мѣсто му билъ избранъ *Софроний* (1863). Отъ него Турцитѣ поискали по̀ скоро да разрѣши прѣпирнитѣ, макаръ че Българитѣ отъ начало йоще заявили, че чакатъ разрѣшението на въпроса отъ самото правителство. Патриарха свикалъ съборъ на 22 февр. 1864 г., въ който, освѣнъ епископитѣ Антима Шумненский

---

[14]) Запискитѣ на Панайота въ всѣко отношение сж забѣлѣжителни и оригинални, които се появили въ 1872 г. въ Букурещъ (глед. стр. 10 забѣл. 14 и стр. 14). Ср. моята статия въ журнала «Osvěta, Praha 1875. Русския прѣводъ на запискитѣ въ Славянския Сборникъ (Спб. 1877) II.

(първий български екзархъ, † 1888), Панарета Пловдивский, Доротея Софийский [15]) и учения Кръстевича, засѣдавали само фанатици — Гърци. Слѣдъ четире-мѣсечно съвѣщание осемь-тѣхъ пункта биле съвършенно отхвърлени; грьцкитѣ богослови даже прѣдложили да се устрани изражението *„българский епископъ, българска църква“*, за да се прѣдпази св. църква отъ варварството. Тогава най сетнѣ се появило султанското ираде, което позволявало да се върнатъ изгоненитѣ български епископи (въ септемврий), които трѣбвало да се поселятъ въ Орта-кюю на Босфора [16]).

Не само депутациитѣ и коммисиитѣ, но селата и градищата по всичка България се борили съ фанариотитѣ. Новия Пиротский епископъ Софроний, по причина на произведенитѣ отъ него притѣснения, билъ принуденъ да побѣгне въ ближния мънастирь св. Иоанна подъ защита на турскитѣ жандарми. Въ Русчукъ епископския домъ билъ взетъ съ пристѫпъ и митрополитъ Синесий билъ изгоненъ. Сѫщата участь постигнала и Паисия Видинский, който вмѣсто 75000 вземалъ отъ своята епархия 185000 гроша, и освѣнъ това уклеветявалъ гражданитѣ, че тѣ иматъ тайни сношения съ Сърбитѣ. Всички български вѣстници проповѣдали изгонванието на всички фанариоти. Търновския митрополитъ Григорий, най развратенъ човѣкъ, се държалъ йоще даже противъ волята на турското правителство.

Най ожесточена била борбата въ Македония, на която Гърцитѣ гледали вече като на свое владѣние. Тамъ се борили въ полза на грьцкия езикъ въ училищата и църквитѣ, борили се распръснатитѣ по градоветѣ Власси (Румѫни, Цинцари). Въ Прилѣпъ, Битоля и Велесъ се появили голѣми вълнения; най сетнѣ Българитѣ заплатили значителна сумма, за да си направятъ Власитѣ църкви и училища.

---

[15]) Доротей, родомъ отъ Копривштица, билъ митрополитъ по напрѣдъ въ София, а послѣ въ Скопие; умрѣлъ въ 1875 г.

[16]) Паисий не билъ Българинъ, но малоазийский християнинъ.

Много Българи тогава, вслѣдствие оплакванията и интригитѣ на епископитѣ, биле прѣслѣдвани, запрѣни и заточени; но историята на фанариотското господство въ България е запятнена и съ убийства. Обаче не всички „Власи“ биле фанариотски привърженци. Противъ всѣко очакване появило се национално-румжнско, анти-грьцко движение тъй сжщо и у тоя малочисленъ распрьснатъ и забравенъ народецъ. Въ 1862 г. Апостолъ Маргаритъ, Македонецъ, който получилъ образование въ Букурещъ, основалъ въ Влахо-Клисура (при Костуръ) първо македоно-румжнско училище. Патриаршията заповѣдала да го закриятъ и да изгонятъ учителитѣ. Но Влахо-клисурци се възпротивяли и сполучили да възтържествуватъ слѣдъ седмогодишна борба. Това движение наскоро овладѣло всички влашки села при планината Перистери и при Пиндъ; отъ съчувствие къмъ Румжнитѣ, Власитѣ се присъединили къмъ Българитѣ противъ Гърцитѣ [17]).

Най важенъ борецъ въ Македония за българскитѣ интереси билъ пламенния *Димитръ Миладиновъ* отъ Струга при Охрида. Като получилъ образование въ грьцкия лицей въ Янина, той учителствувалъ въ много македонски градове и безъ умора се трудилъ, срѣдъ постоянни прѣслѣдвания, за да въведе българския и църковно-славянския езикъ въ училищата и църквитѣ на своето отечество. Въ 1858 г. той билъ учитель въ Кукушъ (при Солунъ), гдѣто по негово настояване, въ църквата била въведена славянска литургия. Противъ недостойния епископъ Мелетия (род. въ 1822 г. въ Кизикъ) той подигналъ такова гонение, щото, както разказватъ, фанариотитѣ биле принуденъ въ 1859 г. да го испждятъ. Но въ 1860 г. Мелетий билъ назначенъ за митрополитъ въ самата Охрида, гдѣто той станалъ йоще пò неубозданъ. Миладиновъ въ 1861 г. прѣзъ лѣтото, като жи-

---

[17]) Разказитѣ на Апостола Маргарита въ журнала Convorbiri literare. Jassy VIII. 1874 E. Pirot, Les Roumains de la Macedoin. Paris 1875.

вѣлъ между своето семейство въ Струга, споредъ оплакванието на раздразнения епископъ, билъ уловенъ като господарственъ прѣстѫпникъ, и въ окови испратенъ въ Цариградъ. Пò малкия му братъ Константинъ (род. въ 1829 г.), който свършилъ курсъ на науките въ Атинския и Московския университети, довършилъ тогава напечатанието на събраните отъ двамата братья български народни пѣсни; разноските за печатание далъ отъ себе си епископъ Штроссмайеръ. За да спаси брата си Константинъ той побързалъ да иде въ Цариградъ. Макаръ че го прѣдпазвали, но той отишелъ при Димитра въ тъмницата, отъ която вече не излѣзълъ. Епископъ Штроссмайеръ, при посрѣдството на австрийския посланникъ, ходатайствувалъ да освободятъ нещастните отъ тъмницата; и русското правителство се присъдинило къмъ това. Портата издала приказъ да освободятъ Миладинови, но фанариотите прѣбързали чрѣзъ подкупувание да отровятъ и двамата братя (10 и 12 априлий 1862 г.) [18].

Въ 1864 г. страданията на раята биле увеличени съ едно бѣдствие, което ясно напомнювало срѣдневѣковните злоупотрѣбления. Слѣдъ 24 годишна борба, Руссите покорили Кавказъ. По съвѣта на поляшките агенти, Черкезите отишле въ Турция. Около полвинмиллионь Черкези биле прѣселени въ Мала Азия и България; Портата ги поселила при Балкана, Дунава и особенно по сърбската граница, за да могатъ тий заедно съ Албанците и Татарите да образуватъ прѣграда между съплеменните Сърби и Българи. Гладъ, тифъ и сипаница истрѣбили пò голѣмата часть прѣселенци йоще по пѫтя и въ пристанищата. Българите, едвамъ що се отървали отъ татарските поселения, биле принудени пакъ да правятъ кѫщя и да устѫпватъ земя на пò новите и пò многочисленни „гости“, безъ да получаватъ за това нѣкакво възнаграждение. Остатки отъ тоя разбойнический

---

[18]) Жинзифовъ, Дим. и Конст. Миладинови. Сборникъ слав. благотвор. комитета въ Москва. «Родное племя» Москва 1877, 263—288.

народъ неотдавно йоще, при безсилието на правителството, биле бичъ за земледѣлцитѣ и ужасъ за търговскитѣ кирвани.

Въ сжщото врѣме биле прѣдприети реформи въ провинциалната администрация. На мѣсто малкитѣ пашалжци се появили голѣми вилайети. Всички Дунавски пашалжци, заедно съ софийскитѣ и нишскитѣ,—территория, почти равна на старо-българското царство въ послѣднитѣ години на неговото сжществование, биле съединени въ Дунавский вилайетъ (Туна вилайети), ваалията на който ималъ резиденцията си въ Русчукъ. Първия ваалия *Митхадъ паша* (1865—68), когото безпристрастнитѣ чуждестранци прѣдставляватъ за образованъ и дѣятеленъ човѣкъ, се завзелъ сериозно да въведе реформи. На скоро пжтешественницитѣ биле очудени съ появяванието на шоссета и желѣзни пжтища, телеграфи, мостове, банки, правителственни здания, постланни (калдармисани) и освѣтени улици и т. н. Дунавската область била, тъй да се каже, образецъ на вилайетитѣ.

Въ краѣ на 1865 г. четирма почтени цариградски търговци, родомъ Гърци, неочакванно встжпили въ прѣговори съ българскитѣ прѣдставители и въ кжсо врѣме заключили пълно прѣмирение. Патриаршеския синодъ трѣбвало да стане полвинъ грьцкий, полвинъ българский; епископитѣ трѣбвало да се назначаватъ по избирание, произведенно въ самитѣ епархии, и единъ отъ българскитѣ членове на синода, въ качество на глава, трѣбвало да има своята резиденция въ Цариградъ. Липсвало само утвърждението на патриарха. Но голѣмото, свикано на 22 априлий 1866 г., събрание на свѣтскитѣ и духовни прѣдставители, между които имало само двама Българи (Кръстевичъ и Панаретъ), осждили това прѣмирение, като еритично и демократично, тъй като то нарушавало националнитѣ права на Гърцитѣ, и отхвърлили изцѣло българския въпросъ.

По съвѣта на самитѣ Гърци, въ декемврий 1866 год. Софроний билъ свалeнъ. Приемника му *Григорий IV*, който и пò напрѣдъ билъ патриархъ и се държалъ пò миролюбиво отъ другитѣ въ българскитѣ прѣпирни, по собственна инициатива, прѣд-

ставилъ на правителството новъ проектъ, въ който прѣдложилъ да се образува отъ задбалканскитѣ епархии полунезависимъ цырковенъ окрѫгъ, първия митрополитъ на който да носи титла „екзархъ на всичка България“. Не любовь къмъ миръ, а политическа мѫдрость, вѣроятно, го е побудила да направи това, за да не би Портата да даде нѣщо повече. Но Българитѣ, като не искали да принесатъ жертва на фанариотитѣ своитѣ съплеменници въ Тракия и Македония отхвърлили тоя проектъ и безословно искали отъ Портата независима цырква.

Тогавашното миролюбие на Гърцитѣ и склонявашето на Портата имали своето основание въ новото политическо движение между южнитѣ Славяни. Кандиотското възстание вдѫхнало на раята мѫжество. Румѫнскитѣ събития въ 1866 г. произвели революционно движение между Българитѣ, което се продължавало нѣколко години. Слѣдъ свалянието на Куза, въ Румѫния настанала голѣма анархия, и се чувало, че турскитѣ войски ще влѣзатъ въ княжествата. Министръ Братиано, като имала прѣдъ видъ да образува българский легионъ въ случай на турско нахлуване, обърналъ се къмъ Раковский, който тогава въ Букурещъ при посрѣдството на своитѣ вѣстници, подклаждалъ революция въ България. Нѣколко хайдути биле испратени въ Балкана. Но другитѣ емигранти така оклеветили Раковский прѣдъ Братиано, щото първия заедно съ Панайота билъ принуденъ да избѣга въ Россия и да захване самостоятелно да събира волентири. Като встѫпилъ на прѣстола Карлъ, той распусналъ волентиритѣ.

На слѣдующата зима българскитѣ прѣдводители се съвѣщавали за нови революционни планове. Раковский, изнуренъ отъ болѣсть и смутенъ отъ прѣпирнитѣ съ несъгласнитѣ емигранти, не искалъ да прѣдприема нищо; той се отказвалъ, защото нѣмало ни пари, ни орѫжие, а пъкъ надѣжда на сръбска или русска помощь съвсѣмъ нѣмало.

Прѣдставителитѣ на българскитѣ търговци и емигранти въ Букурещъ, отъ които нѣкои йоще отъ начало на българското национално движение се намирали въ сношение съ князь

Михаила Обреновичъ и послѣ постоянно искали да играята важна роля въ политиката, напротивъ мислили, че трѣбва да се домогватъ въ съюзъ съ Сърбия, за да придобиятъ политически права; говорило се, че тий мечтаяли за голѣмо югославянско федеративно господарство. Въ начало на 1867 г. „тайния български централенъ комитетъ“ обнародвалъ заявление къмъ султана Абдулъ Азиса—хана, „нашия милостивъ господарь и баща“. Въ тая интересна грамота комитета искалъ автономна организация въ всички населени съ Българи страни подъ върховната власть на султана, на когото се прѣдлагало да приеме титла българский царь, съ избираемъ намѣстникъ, разбира се отъ християнитѣ, съ национално събрание, национална църква, территориална войска и съ опрѣдѣленъ данъкъ. Твърдѣ е вѣроятно, че съставителитѣ на тоя актъ сѫ имали прѣдъ видъ послѣдовавшето тогава австро-унгарско съглашение. Но Портата съвсѣмъ не обърнала внимание върху тая грамота.

Прѣзъ пролѣтьта Панайотъ, който се надѣялъ само на себе си, съ 30 мина дружина миналъ Дунава при Тутраканъ и достигналъ Балкана. Друга чета подъ прѣдлодителството на Филиппъ Тотя (отъ търнов. окрѫгъ), минала при Свищовъ, но при Върбовка била настигната неочакванно отъ Турцитѣ и тъй била распрьстната, щото Тотю само съ 4 души се присъединилъ къмъ Панайота. При постоянни сблъсквания съ низамитѣ, баши-бузуцитѣ и черкезитѣ, тий достигнали срьбската граница по Балкана. Въ това врѣме Митхадъ наредилъ страшенъ сѫдъ въ Свищовъ и Търново надъ всички, които сѫ помагали на тѣзи незначителни чети, йоще повече, че въ Свищовъ билъ откритъ дѣтинский заговоръ. Много момчета, даже почти дѣца, биле избѣсени; други биле заточени въ Диарбекиръ, при което много умрѣли по пѫтя; нѣкои вó-врѣме се изселили въ Влашко, Сърбия и Австрия. Всичката българска интелигенция била прѣслѣдвана подъ прѣдлогъ, че участвувала въ тайни общества.

На слѣдующата зима князь Михаилъ Обреновичъ се готвилъ за голѣма война. Въ Бѣлградъ, при участието на срьб-

китѣ офицери, билъ обученъ българский лигионъ, който се ъстоялъ приблизително отъ 300 души, между които имало нѣолко Черногорци и Херцеговци; но прѣзъ пролѣтьта, вслѣдтвие несъгласия, той излѣзълъ изъ Сърбия и отишелъ въ Влашо, да влѣзе оттамъ въ Турция. На 29 маия (10 юний) князь Іихаилъ билъ убитъ; Министра Блазнавацъ, който станалъ реентъ на княжеството, испратилъ Панайота въ Букурещъ, за да ъзпрѣпятствува на експедицията, но напраздно. Слѣдъ нѣколо деня *Хаджи Димитръ „Асѣновъ"*, (род. въ 1840 г. въ ливенъ) и *Стефанъ Караджата* (род. въ 1844 г. въ Тула), съ обмундированна и по военно организованна чета отъ 60 млади юнаци минали при Свищовъ Дунава, но почти всичи си оставили коститѣ въ горскитѣ клисури изъ Габровскитѣ ланини, прѣди да достигнатъ Балканскитѣ височини. Малко тъ тѣхъ паднали въ плѣнъ. Несъразмѣрната загуба на низаитѣ и черкезитѣ и необжчайното херойство на четницитѣ прозвели на Турцитѣ дълбоко впечатлѣние. Отъ тогава на Балкаа седемь години господствувало съвършенно спокойствие. Раовский умрѣлъ йоще въ сжщата година; по неговитѣ стжпки тишелъ *Каравеловъ*, тъй сжщо журналистъ въ Букущещъ. Эмигрантитѣ въ Влашко се раздѣлили на двѣ враждебни партии, стара и млада, или сърбска и русска, които постоянно се карали чрѣзъ периодическитѣ списания и съ това не малко згубили довѣренностьта на своитѣ съотечественници.

Тѣзи събития поставили цариградскитѣ Турци въ необходимость да устжпятъ; при това и русския посланникъ генералъ Игнатиевъ настоявалъ прѣдъ Портата да се тури край на църковния въпросъ. Фуадъ († на 11 февруарий 1869 г.), наредъ съ Али най важния господарственъ мжжъ, завѣщалъ на Портата да изолира Гърцитѣ колкото е възможно и прѣди всичко да отнеме отъ тѣхъ духовната власть надъ Българитѣ, за да не би послѣднитѣ да влѣзатъ въ съюзъ съ Россия или съ па-

пата [19]). Али паша взелъ работата въ свои ржцѣ и, съгласно опрѣдѣлението на министерския съвѣтъ, поржчалъ да приготвятъ въ министерството на външнитѣ дѣла два проекта, много сходни съ проектитѣ на Григория, и съобщилъ и двата на патриарха съ приказание да се рѣши въпроса както и да е. Но патриарха и синода ги отхвърлили като антидогматични и антиевангелски, по тая единственна причина, че Турцитѣ прѣдлагали екзархатъ за всички Българи. Като ималъ прѣдъ видъ да свика съборъ, патриарха написалъ окржжно послание къмъ всички прославни цьркви. Отъ своя страна, българскитѣ епископи опубликовали една записка за историческото развивание на българския цьрковенъ въпросъ. Цьрквитѣ иерусалимска, антиохийска, кипрска и грьцка се присъединили къмъ патриарха; Бѣлградския митрополитъ се склонилъ въ полза на Българитѣ; отговора на русския синодъ билъ отклонливъ и неопрѣдѣленъ. Тогава (1869) и Одесското Българско Настоятелство подало чрѣзъ своя депутатъ К. Н. Палаузова просба на покойния Императоръ Александра II да се разрѣши благоприятно за Българитѣ цьрковния въпросъ. На ауденцията господаря изволилъ да се произнесе върху тая просба така: „Българскитѣ дѣла ми сж биле всѣко прѣсьрце.“ Азъ говорихъ съ Игнатиева за цьрковния въпросъ, и се надѣя, че той скоро ще приеме благоприятенъ исходъ. Устжпки трѣбватъ и отъ двѣтѣ страни“. При това той казалъ: „Употрѣблявайте всичкото си влияние да не допущате народни възстания; тий обезсилватъ народа,—противницитѣ се ползуватъ съ това“.

Послѣ Али поржчалъ (1869) на една смѣсена коммисия да състави три нови проекта, които имали у патриарха сжща-

---

[19]) «Our policy shuld be to endeavour to isolate the Greeks as much as possible from our other Christians. It is of paramount importance to withdraw the Bulgarians from the domination of the Greek Church without, however, throwing it into the arms either of the Russians or of the Roman Clergy» J. Lewis Farley, The decline of Turkey. London 1875, 33.

та участь. Възбуждението на умоветѣ въ България достигнало своя апогей. Въ сѫббота вечерь на 28 февруарий 1870 год. Али викалъ при себе си грьцкитѣ и българскитѣ прѣдставители и имъ врѫчилъ *султанския фирманъ* отъ 8 Силдгидже 1286 г. (27 февруарий). Султана повелѣлъ да учрѣдятъ *български екзархатъ*, който да обнема епархиитѣ: Русчушка, Силистренска, Шумненска, Търновска, Софийска, Ловчанска, Врачанска, Видинска, Нишска, Пиротска, Самоковска, Кюстендилска и Велешка—изцѣло; Сливенската, съ исключение на Варна, Анхило, Месемврия и грьцкитѣ прибрѣжни села; Созополската—безъ брѣговата область, Пловдивската — безъ тоя градъ, Станимака и 9 села. Главния митрополитъ, който се наричалъ *екзархъ*, трѣбвало да се избира и да се утвърждава съ султанский beратъ; той ще споменува въ молитвитѣ си името на патриарха и ще получава отъ него миро.

Въ това врѣме, когато Българитѣ тържествували и свидѣтелствували чрѣзъ многочисленни депутации благодарностьта отъ всичкия народъ къмъ Али паша († въ септемв. 1871 г.), патриархъ Григорий, сѫщо както и избрания, слѣдъ отричанието му, на негово мѣсто Антимъ, упорно се противяли да признаятъ фирмана. Йоще въ януарий 1872 г. великия визирь Махмудъ заповѣдалъ да испратятъ на една недѣля въ Никомидия епископитѣ Илариона Търновский (Стояновъ-Михайловский), Панарета и Илариона Кюстендилский; но голѣмитѣ смутове между Българитѣ принудили Портата да приведе пó скоро въ дѣйствие фирмана. Иларионъ Търновский, старня другарь на Неофита Бозвелията и главния началникъ на Българитѣ въ врѣме на църковното разкхсвание е можалъ да се надѣе, че ще го избиратъ за първий екзархъ, но Турцитѣ биле толкова малко расположени къмъ тоя старъ борецъ, както и Гърцитѣ. И така, за екзархъ билъ избранъ на 11 февруарий въ Орта-кюю при Босфора Иларионъ Ловчанский. Но и нему не благоприятелствували обстоятелствата. На 16 число въ сѫщия мѣсецъ той се отрѣкълъ, и Българитѣ избрали на мѣстото му *Антима*, епископа

Видинский [20]). Пжтуването на Антима отъ Видинъ до Цариградъ било сжщо триумфално шествие. Въ Цариградъ той ималъ тържественни ауденции у великия визирь, който му прѣдалъ берата, и у султана, който го наградилъ съ два ордена. Патриарха послѣ произнесълъ анатема върху българското духовенство и всички негови привърженци.

Съ учрѣждаванието на националната църква въ България настаналъ новъ животъ. Особенно училищното дѣло, което въ Турция се намира исключително подъ управлението на църквата и общината, бърже тръгнало по пжтя на прогресса. Училищата се поддържатъ или отъ общинитѣ или съ завѣщанни отъ патриоти срѣдства; послѣ захванали да отпущатъ една часть отъ епархиалнитѣ доходи, които до тогава се прахосвали отъ фанариотитѣ. Въ пловдивската епархия наприм. имало 305 първоначални и главни училища съ 356 учители и 12,400 ученика, и 24 женски училища съ 37 учителки и 2265 ученички [21]). Най добритѣ заведения сж старото габровско училище, централната пловдивска и болградската гимназия въ Бессарабия. Много млади Българчета се учатъ въ Цариградъ въ султанския лицей и въ американския Robert College, въ Парижъ, Одесса, Киевъ, Москва, Николаевъ [22]), Букурещъ „Бѣлградъ, Загребъ,

---

[20]) Иларионъ Стояновъ Михайловский умрѣлъ на 4 юний 1875 г. Той билъ образованъ човѣкъ, училъ се въ Атинския университетъ. —Антимъ се родилъ въ 1816 г. въ Лозенградъ (Краклиссии), билъ калугеринъ на Атонъ, училъ се въ богословската академия на островъ Халки при Цариградъ и въ Москва, билъ отъ 1854 г. профессоръ по църковната история и църковнославянския езикъ въ Халки, послѣ билъ посвятенъ за епископъ въ Шуменъ, но билъ принуденъ да остане директоръ въ Халки, тъй като народа не искалъ да приеме епископи отъ патриарха. Отъ 1867 г. той билъ епископъ въ Видинъ.

[21]) Точни статистични данни у Груева въ календаря Лѣтоструй 1872, 79—94.

[22]) Югославянский пансионъ управлянванъ отъ Българина Ф. Н. Минкова. Българскитѣ колонисти, които прѣминали въ Молдавия, въ память за полученитѣ отъ Россия благодѣяния, пожертвували 30 хиляди рубли за образование отъ процентитѣ на тоя капиталъ въ Россия четирма млади Българи; тая сумма сжщо и грижата за избира-

Виена, особенно въ Прага и въ срѣднитѣ училища въ Чехия. Въ Россия подобни стремления се поддържани отъ благотворителнитѣ коммитети и отъ Одесското Настоятелство, на които много отъ пó виднитѣ мѫжье въ България дължатъ за своето въспитание.

За распространение на просвѣщението се грижали много общества. Въ всѣко голѣмичко село се намирало „читалище“. За образованието на женитѣ дѣйствували въ градоветѣ женскитѣ общества (женски дружества) чрѣзъ поддържанние училищата. Въ Цариградъ, Кишиневъ, Одесса и Виена, по образеца на грьцкитѣ „силлоги“, имало особенни общества, на които цѣльта била да правятъ и да поддържать училища и особенно да испращатъ ученици да се учатъ навънъ. Главно участие въ това сѫ вземали одесскитѣ търговци. Центра на българската търговия биле Свищовъ, Пловдивъ и Велесъ; имало богати търговци и въ Цариградъ, Букурещъ и Одесса.

Българитѣ сѫ народъ миренъ и трудолюбивъ, тий може би да устѫпватъ на Сърбитѣ, Гърцитѣ, Албанцитѣ и Румѫнитѣ въ воинственната и народна гордость, но що се касае въ промишленно и земледѣлческо отношение, тий оставатъ далечъ задъ себе си всички свои съсѣди. Срѣщатъ се градове и села, жителитѣ на които се занимаватъ исключително съ занаяти — абаждийство, кожарства, грьнчарство, ножарство, стькларство, правяние розово масло, дюлгерлѫкъ и др. Отъ всички мѣста между Костуръ и Варна съ хиляди хора ежегодно излизатъ пролѣть по печалба въ Сърбия, Румѫния и Цариградъ, а есень донасятъ паритѣ въ кѫщи. Това именно трудолюбие, съединено съ особенна способность къмъ ассоциация и автономия, е обьрнало въ послѣдне врѣме особенно внимание на западни-

---

нието на въспитанниццитѣ прѣдоставили на Одесското Българско Настоятелството. (Въ дѣлата на Настоятелството за 1861 г. се пазятъ копия отъ прѣговора съ колониститѣ). За осѫществяванието на това пожертвование много съдѣйствувалъ Българина И. С. Ивановъ, по прѣдварилелно съглашение съ П. Х. Палаузова.

тѣ пѫтешественници. Въобще на България сѫ прѣдсказвали блѣстяща бѫдащность, йоще повече когато въ 1873 г. желѣзнитѣ пѫтища биле направени въ Тракия и Македония. Но прѣди всичко необходимо е, щото тѣзи прѣкрасни, толкова богати отъ природата и населени съ такъвъ работливъ народъ, земи да сѫ въ рѫцѣтѣ на по̀ хуманно и разумно правителство. При продължающето се вѫтрѣшно и вънкашно раскапвание, на което, въпрѣки всички прѣобразования, Портата се е подхвърляла въ послѣдне врѣме съ необикновенна бързина, а при възрастающата противоположность между християнитѣ, които ламтятъ за европейско гражданско устройство, и мюсюлманитѣ, които страстно желаятъ възстановяванието на прѣдишното юмручно право, миролюбивъ исходъ е билъ немислимъ. Съ откриванието на херцеговското възстание (1875) работитѣ взели нова посока. Въ слѣдующата година България била настигната отъ ужасната на всички извѣстна катастрофа, изображението на която обаче не влиза въ прѣдѣлитѣ на нашето повѣствование.

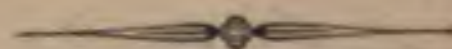

ГЛАВА XXXIV.

Новобългарската литература [1]).

Въ врѣме на турското господство литературната дѣятелность се ограничила съ нѣколко грьцки прѣводи и съ прѣписванието на списъцитѣ отъ старитѣ апокрифи и легендарнитѣ сборници. Съ полубългарский, полусьрбский езикъ сж написани молитвитѣ, издадени отъ епископа Станиславова за неговитѣ никополски павликяни (стр. 582).

Историята на новата българска литература се начева отъ хрониката на калугерина *Паисия самоковский* (1762). Непосрѣдствено слѣдъ това слѣдватъ съчиненията на неговия ученикъ, епископъ *Софрония врачанский* (1734—1815). Освѣнъ „Кириакодромиона“ (Римникъ, 1806), първа печатна книга на новобългарския езикъ, той прѣвелъ отъ грьцки много популярни съчинения и съставилъ много мемуари. Въ първата четвьрть на настоящето столѣтие иеромонахъ *Хаджи Иоакимъ* напечаталъ въ Офенъ нѣколко книги съ религиозно съдържание, а игумена на мънастиря Краль Марко, *Кириллъ Пейчиновичъ* отъ Тетово напечаталъ на македонско нарѣчие „Огледало.“

---

[1]) За новобългарската литература писали Срезневский въ Жур. Минист. Нар. Просв. 1846 г., В. Д. Стояновъ въ Cas cesk. musea; Жинзифовъ въ Гербелевата «Поэзия Славянъ», (Спб. 1871). Ср. Konst. Jirerek, Bibliographie de la literature bulgare. Книгопись на новобългарската книжнина 1860—1870. Виена 1872. (Тъй също въ видъ на прилож. въ Период. Спис. VII).

Това сж биле единични опити. Способната за животъ литература се е наченала само отъ 1824 г., когато нѣколко одесски и букурешки патриоти се завзели да съживяватъ чрѣзъ просвѣщението своя народъ. На споменатитѣ по горѣ (стр. 666) списатели д-ръ *Беронъ*, *А. Стояновичъ*, *Неновичъ*, *Пѣшаковъ*, *Сапуновъ*, които живѣяли въ Влашко, прѣдстояло прѣди всичко да дадатъ на новооткрититѣ училища учебници. *Беровичъ* или *Беронъ* († 1871) нищо не е написалъ на български, освѣнъ букваря (1824); по френски той написалъ нѣколко парадоксални съчинения по физиката, по грьцки—нѣколко брошюри, и по нѣмски—книжка за славянската философия (Прага 1855 г.). *Стояновичъ* и другаря му *Пѣшаковъ* сж написали първи поетически опитвания въ подражание на народнитѣ пѣсни и русскитѣ образци [2]). *В. Е. Априловъ* писалъ по русски; само неговото съчинение за славянскитѣ апостоли е издадено на българский езикъ.

Голѣма услуга сж оказали на младата писменность Неофитъ рилский и Неофитъ Бозвелията. Рилския игуменъ Неофитъ отъ Родопитѣ (стр. 671) издалъ първа българска грамматика (Крагуевацъ, 1835); послѣ—житието на св. Иоаннъ Рилский (Бѣлградъ, 1836, 1870), старославѣнска христоматия съ грьцко-славѣнский словарь (Цариградъ 1852). Той прѣвелъ на българский езикъ и новия завѣтъ за американскитѣ миссионери; първото издание (Измиръ 1840), по заповѣдь на патриарха, било, наистина, унищожено, но слѣдующитѣ се распространили въ повече отъ 30000 екземпляра [4]). Хилендарския архимандритъ *Неофитъ Боз-*

---

[2]) Нѣкои отъ тѣхнитѣ опитвания се намиратъ въ Безсоновитѣ българ. народни пѣсни, II, 125 сл. Одата на Пѣшакова за смъртьта на Венелина у Априлова, Денница 60 и въ Любословието 1844, I. 14.

[3]) Априловъ написалъ въ 1841 г. по русски съчинение за славянскитѣ апостоли, въ 1841 г.—Денница (стр. 638), въ 1842 г.—добавление къмъ това, въ 1845 г. той издалъ четире стари документи.

[4]) Повече отъ четиресеть години работилъ Неофитъ надъ той голѣмъ словарь за българския езикъ. Нѣколко образеца въ Бълг. кни-

велията отъ Котелъ (стр. 673) издалъ въ 1835 г. енциклопедия въ шесть части (Славеноболгарское дѣтоводство), въ която особенно е забѣлѣжителна географията на България. Въ ржкописи сж останали слѣдъ него до 25 съчинения, между тѣхъ и откжслецитѣ отъ моитѣ записки [5]). Трѣбва да се споменатъ тъй сжщо и учителитѣ *Райно Поповичъ* отъ Жеравна при Котелъ, ученъ еллинистъ, който дѣйствувалъ въ Карлово на Балкана, *Христаки Павловичъ* отъ Дупница († и двамата въ 1858 г.) и *Еммануилъ Васкидовичъ* отъ Мелникъ († 1875); двамата послѣднитѣ живѣли въ Свищовъ и сж написали значително число популярни съчинения.

Относително установяванието на литературния езикъ и правописанието първитѣ писатели не биле съгласни по между си. *Вукъ Караджичъ*, основателя на новобългарската литература, издалъ въ 1822 г. своя проектъ за българското правописание по фонетическия принципъ; обаче, това прѣдложение било оставено безъ внимание за това, защото книгата на Вука не попаднала въ ржцѣтѣ никому отъ тогавашнитѣ български списатели. Всѣкий писалъ на своето нарѣчие; едни отхвърляли члена, който е свойственъ на народния езикъ по всичка България (стр. 143), други се старали да го запазятъ, а нѣкои се мжчили да се приближатъ къмъ старославѣнския езикъ. Напраздно се опитвалъ Априловъ въ 1863 г. да достигне единогласие. Йоще и сега не е установено напълно правописанието; прочее въ послѣднитѣ десеть години се съгласили да приематъ за основа литературния езикъ на дунавското и балканското нарѣчия [6]).

жици 1859 и 1860. Въ 1875 г. въ Цариградъ се начeнало печатанието му.

[5]) Неговия патриотический разговоръ «Мати-Болгария» е напечатанъ въ Период. Списание IX.

[6]) Ср. гл. 29, забѣл. 4. Вукъ исключилъ ы, і, щ, я, ь и ъ на края и искалъ да въведе џ, ј и др. сръбски букви (ј је у бургарском језику готово још нужније, него у српскоме_49). Неновичъ, по образеца

До 1840 г. се появили само богословски и учебни книги, съставени отъ автодидакти; или прѣводни отъ русски или грьцки и напечатани въ Римникъ, Букурещъ, Брашовъ, Офенъ Крагуевацъ и Бѣлградъ. Отъ тогава на сетнѣ се срѣщатъ списатели, образованни навънъ, прѣводи отъ западнитѣ езици, вѣстници и печатници въ самата Турция.

Пьрва славянска печатница на българска земя е основана въ 1739 г. въ Солунъ отъ архимандрита на Синайския мънастирь Теодосия; слѣдъ нѣколко години тя изгорѣла. Въ 1840 г. А. Диаматовъ, при помощьта на американскитѣ миссионери, именно F. Riggs, открилъ българска печатница въ Измиръ, гдѣто имало колония отъ български търговци. Тамъ *Константинъ Фотиновъ* отъ Самоковъ, прѣподаватель въ измирското грьцко училище, издавалъ отъ априлия 1844 г. иллюстрированно издание „Любословие"; той съставилъ и подробна география (1845). Въ Цариградъ захванали да печататъ по български: въ 1843 г. Сьрбина *Константинъ Огняновичъ*, въ 1844 г. патриаршеската печатница и Ерменеца *Ѳаддей Дивичианъ* [7]).

За доказателство на бързото развивание на литературата служи българския алманахъ на Огняновича (Забавникъ, Парижъ, Didot, 1845 г.); наскоро се появили и сценически произведения, — най напрѣдъ била издадена комедия въ Кишиневъ. *Александръ Хаджи Руссетъ* издалъ въ Страсбургъ въ 1844 г. Карта България (4 листа).

Голѣмъ успѣхъ направила писменностьта слѣдъ подиганието на църковния въпросъ. Въ 1856 г. въ Цариградъ било основано отъ търговцитѣ и списателитѣ литературно общество (Българска народна книжнина); прѣвосходния неговъ журналъ „Български книжици" е сталалъ първий литературенъ центръ.

на старитѣ ржкописи, въвелъ ѫ вмѣсто полугласния ъ вжтрѣ въ думитѣ.—Съ голѣма популярность се ползува сега ортографията на браилското книжевно дружество.

[7]) Глед. Bibliographie 343, 370, 484.

Обаче, това общество скоро се разстроило; само въ 1869 год. нѣколко млади хора сполучили да основатъ ново общество (Българско книжевно дружество) въ Браила. Патриотитѣ търговци ассигновали за тая цѣль капиталъ въ 200000 франка. Президентъ билъ избранъ проф. *Дриновъ*, секретарь — *Василъ Д. Стояновъ* [8]) отъ Жеравна (отпотлѣ учитель въ Бѣлградъ). Издаваното отъ 1870 г. „Периодическо Списание“ на дружеството, което ний често привождахме въ нашето съчинение, съдържа въ себе си много драгоцѣнни исторически и филологически материали.

Въ настояще врѣме за най популяренъ и най талантливъ списатель може да се признае автодидакта въ пълната смисъль на думата *Петко Р. Славейковъ* отъ Трѣвна (род. въ 1825 г.). Неговия животъ наистина съставлява цѣла Одиссия. Отъ 1857 г. той живѣлъ въ Цариградъ като журналистъ; въ врѣме на оккупацията билъ на служба при сливенския губернаторъ. Неговитѣ еротически и сатирически стихотворения и басни (1852), като сѫ написани по обрезеца на народнитѣ пѣсни, биле посрѣщнати съ голѣмо съчувствие и се пѣли навсѣкѫдѣ отъ младежитѣ. Неговитѣ юмористични вѣстници и календари, гдѣто той кастри фанариотитѣ съ най остри сатири, сѫ добрѣ извѣстни по всички градове и села. Славейковъ е издалъ тъй сѫщо научни съчинения, народни пѣсни и пословици, драгоцѣнни философически, исторически и географически съчинения, които тъй сѫщо се отличаватъ съ чистъ слогъ. Той писалъ, както почти и всички български списатели, и за училището. Славейковъ можаше да стане българский Вукъ; за съжаление, обаче, и до сега йоще той не е прѣдставилъ нѣкой самостоятеленъ трудъ, неговитѣ съчинение почти всички сѫ распрьснати изъ периодическитѣ списания. Въ послѣдне врѣме той се

---

[8]) Стояновъ се училъ въ Прага и писалъ тамъ въ чешскитѣ журнали много за своето отечество.—Слѣдъ него секретарь билъ Т. Пейовъ.

старалъ да състави многотомна география за България, която никой не знае както него.

Наредъ съ Славейкова, отъ поетитѣ на България иде *Найданъ Геровъ* отъ Копривщица, ученикъ на Неофита рилский. Той се училъ въ Одесса, билъ послѣ учитель въ Пловдивъ, гдѣто отпослѣ занималъ длъжностьта на русский вицеконсулъ [9]). Поетъ билъ тъй сѫщо *Ксенофонтъ* (Райко) І. *Жинзифовъ* отъ Велесъ (род. въ 1839 г., † въ 1877), който се училъ въ Москва; билъ профессоръ по грьцкия езикъ въ тамошния Николаевский лицей. Неговата „Новобългарска сбирка“ (Москва 1863 г.) съдържа въ себе си, наредъ съ оригиналнитѣ поетически произведения, тъй сѫщо и прѣводи отъ Слово о полку Игоревѣ, краледворската и зеленогорската рѫкописи и нѣколко малороссийски пѣсни отъ Шевченка, — всичко на македонско нарѣчие.

Много трудъ сѫ положили Българитѣ, за да разработятъ своята народна поезия, върху значението на която Венелинъ най напрѣдъ обьрналъ тѣхното внимание [10]). Отъ събирачитѣ най извѣстни сѫ братьята *Константинъ* и *Димитръ Миладинови* (стр. 699) [11]). Тѣхенъ приемникъ билъ учителя *Василъ Чолаковъ* отъ Панагюрище (отпослѣ калугеринъ въ Рилския мънастиръ); обаче, неговия сборникъ въ много устѫпва на Ми-

---

[9]) Геровъ тъй сѫщо пише българский словарь. Первитѣ три букви биле напечатани въ Москва въ 1853 г. въ Извѣстията на Моск. университетъ.

[10]) Вукъ (глед. по̀ горѣ) Богоевъ, Бълг. народ. пѣсни. Пеща 1842. Григоровичъ въ Загребското Kolo IV. (1847). Сборникъ отъ Герова и Палаузова въ Паметницитѣ на Срезневский Сбп. 1852). П. Безсоновъ, Болг. пѣсни. Москва 1855 (Два тома, главно сборника на Венелина), Верковичъ, Жен. Песме макед. Бугара, Бѣлградъ 1860. К. и Д. Миладинови Бълг. нар. пѣсни. Загребъ 1861 г. Каравеловъ, Пам. народ. быта Болгар. Москва 1861, Чолаковъ, Бъл. нар. сборникъ I. Болградъ 1872. Aug. Dozon, Бълг. народ. пѣсни, Chansons populaires bulgares. Paris 1875, съ френ. прѣводъ и словарь. Много йоще има разхвьрляни изъ периодическитѣ издания.

[11]) Димитръ написалъ освѣнъ това стихотворение въ Бълг. Книжици 1858, Цариградъ и нѣколко статии въ «Братский Трудъ».

ладиновия. *Бошнака Стефанъ Верковичъ*, който живѣлъ около 30 години въ Сересъ, издалъ въ 1860 г. лирически народни пѣсни изъ Македония. Послѣ опубликувалъ въ 1874 г. въ Бѣлградъ 15 пѣсни за поселението на Славянитѣ на полуострова, за свадбата на слънцето съ мома Вълкана, за краль Талатина и за Орфея. Тѣзи епически произведения, събрани, както казватъ, отъ устата на родопскитѣ Помаци, носятъ слѣдующето пълно съ претенции название: Веда Славянъ. Български народни пѣсни отъ до историческитѣ и до-християнскитѣ врѣмена“. Но пълното отсѫтствие на стихотворния размѣръ свидѣтелствува, че тия Веди никога не се пѣли отъ народа, и ни дава право да считамъ това откритие за литературна мистификация, както го и считатъ въ България [12]).

Най добръ новеллистъ трѣбва да се признае извѣстния по политическа дѣятелность *Любенъ Караевловъ* отъ Копривщица. Той се училъ въ Москва, гдѣто (въ 1861 г.) издалъ единъ томъ народни пѣсни; живѣлъ послѣ между Сърбитѣ до като се поселилъ въ 1868 г. въ Букурещъ. Освѣнъ многочислен-

---

[12]) Въ истинностьта на българскитѣ «Веди», която особенно пламенно се защищавала отъ учения Полякъ Алекс. Ходзко, профес. въ Парижъ, най напрѣдъ взелъ да се съмнѣва Луй Леже (глед. неговата статия: Un essai de mystification titteraire. Le veda Slave. Bibl univ. et Revue Suisse. Laussanne Fevrier 1876): въ Славянския миръ, гдѣто тѣзи произведения въобще биле малко извѣстни, най напрѣдъ обърнали внимание върху тая мистафикация Иосифъ Иречекъ въ засѣданието на крал. чешко общество на наукитѣ на 17 декемврий 1874 г. По тоя въпросъ възниква съвършенно безполезно цѣла литература. Нашето мнѣние е такова. А priori може човѣкъ основателно да се съмнѣва че въ Родопитѣ, които отъ Мелникъ до Цѣпина сѫ биле постоянно опустошавани отъ многочисленнитѣ походи на Византийцитѣ, Българитѣ, Сърбитѣ и Турцитѣ, въ народната паметь сѫ можали да се запазятъ толкова стари епически поеми за Орфея, Александра, за происшествията на Българитѣ и т. н. Освѣнъ това, Родопитѣ сѫ до толкова извѣстни, щото такива забѣлѣжителни и, както казватъ, толкова распространени пѣсни не можаха да останатъ неизвѣстни. Неофитъ рилский е самъ отъ Родопитѣ, па и Захариевъ билъ запознатъ добрѣ съ тѣзи планини и тѣхнитѣ обитатели, мохамедани; обаче нито единъ отъ тѣхъ и въобще никой отъ българитѣ не споменува за подобни пѣсни отъ доисторическитѣ врѣмена. Митологията на Веда, освѣнъ то-

нитѣ повѣсти, той се упражнявалъ на лирическото и драматическото поприща; писалъ тъй сѫщо по срьбски и по русски. *Василь Друмевъ*, (владика отъ 1874 г., сега търновский митрополитъ) съчинилъ романъ за Кърджалийскитѣ врѣмена „Нещастна фамилия“ и сполучлива драма „Иванко убийца на Асѣня“.

Първа оригинална комедия „Михалъ“ написалъ учитель *Савва Х. Доброплодний*. Първо опитвание да тури на сцена българската драма направилъ прѣди 10 години (сега 20) заслужения учитель *Добри Поповъ Войниковъ* въ Шуменъ, авторъ на цѣлъ редъ драматически произведения. Комедията „Ловчанский владика“ напечаталъ въ 1863 г. българския учитель *Теодосий Икономовъ* отъ Свищовъ. Отъ 1870 г. непрѣкѫснато се появяватъ оригинални драми отъ Блъскова, Фингова, Шишкова, Станчева, Шишманова, Величкова, Владикина и т. н.

Добъръ прѣводачъ отъ Фенелона, Булвера, Скриба и др. се оказалъ *Никола Михайловский* отъ Елена (училъ се въ Москва), билъ турский чиновникъ по министирството на народ-

---

ва, прѣдставлява такива нигдѣ нечувани богове, както Вишна и даже Коледа. (Глед. стр. 98). Въ тѣхъ нѣма никакъвъ стихотворенъ размѣръ. Безъ никакъвъ редъ тамъ се смѣсватъ 8, 6, 12, 10 даже и 15 сложни редове. Неизвѣстния авторъ, обаче не се ограничилъ съ съчиняванието на нови поеми, но по своему изопачилъ извѣстнитѣ на всички народни пѣсни. Пѣсеньта за свадбата на слънцето съ Улкана, която има 1028 стиха, не е друго нищо, освѣнъ многорѣчиво, фантастично прѣправяние на извѣстната въ България пѣсень за свадбата на слънцето за Мария, която има само 133 реда и е обнародвана отъ Раковский, Дозона (по транскрипциитѣ на Славейкова) и критически отъ Дринова. (Период. списание XII, 153). Въ четиретѣ пѣсни за царь Талатина, отъ които едната има 1542 стиха се узнава лесно парафразирание на толкова извѣстнитѣ на Сърби и Българи пѣсни за царь Латинина и персонификацията на západнитѣ кралье. За неистинни трѣбва да се признаятъ и неметрическитѣ пѣсни на Берковича въ Дановия сборникъ стр. 120, 128, 134, 134 и т. н. По всѣка вѣроятность, самъ Верковичъ не е виновать въ фалшификацията; споредъ изложението на Дозона, защитника на Веда (Premier rapport sur une Mission littéraire in Macèdoine. Archives des Missions отъ Френското министерство на народ. просвѣщение. 1374), относително това може да даде свѣдѣния бившия крушовский учитель, който доставялъ Веда на Верковича за голѣма сумма.

ното просвѣщение; той се счита за единъ отъ най добритѣ български стилисти. Отъ прѣдишнитѣ прѣводачи ще споменемъ д-ръ *Димитра Мутьевъ* отъ Калоферъ, който билъ директоръ на болградската гимназия († 1864), и сестра му Елена Мутьева († 1857). Въ послѣднитѣ петь години младитѣ списатели сѫ прѣвели Мегоре отъ Волтера, нѣколко драми отъ Мольера, Лукреция Борджиа отъ В. Хюго, Еммилия Галотти отъ Лессинга, пѫтешествия около свѣта отъ Верна и много др. *Нешю Бончевъ* отъ Панагюрище (род. въ 1830 † 1878) билъ прѣподаватель по грьцкия езикъ въ Москва. Отличенъ стилистъ, той прѣвелъ Разбойници отъ Шиллера и Тарасъ Булба отъ Гоголя; той е билъ тъй сѫщо и главния прѣдставитель на литературната критика, въ която много се нуждае младата българска писменность.

Като прѣминаваме къмъ научната литература, ний трѣбва да споменемъ най напрѣдъ за *Георгия (Савва) Стойковъ Раковский* отъ Котелъ (1818—1868). Той се училъ въ Цариградъ, въ Атина и Парижъ и живѣлъ, като вѣчно прѣслѣдванъ агитаторъ и журналистъ, въ Влашко, Австрия, Сърбия или Россия; идвалъ даже като хайдутинъ въ Балкана. Много е популяренъ неговия „Горский пѫтникъ“ (1857). Въ неговитѣ съчинения, въ описанието на българския народенъ животъ (Показалецъ или Рѫководство 1859), неговия „Асѣнь I и II“ (Бѣлградъ 1859) може да се намѣрятъ въ натрупания безъ планъ материалъ много драгоцѣнни нѣща; фантазията и чрѣзмѣрния патриотизмъ постоянно прѣобладаватъ въ него. Той писалъ съ полвинъ старословѣнский езикъ, безъ членове.

Гавраилъ Кръстевичъ отъ Котель, въспитанникъ въ парижкитѣ училища, билъ каймакаминъ на Богориди въ Самосъ, членъ на високото сѫдилище въ Цариградъ и послѣ генералъ губернаторъ въ Румелия; отъ 1837 г. той се занимавалъ съ исторически, филологически и политически и популярни съчинения за просвѣтението на своя народъ; съ слово и съ перо се е борилъ той за националната църква. Своята Българска история

(I томъ, Цариградъ 1871), той, по нещастие, наченалъ съ това, че обявилъ Хуннитѣ за прѣдѣди на Българитѣ. Статския съвѣтникъ на русска служаа *Спиридонъ Николаевичъ Палаузовъ* († 1872), синъ на единъ отъ основателитѣ на габровското училище, се училъ въ Бонне и Мюнхенъ, неговитѣ исторически съчинения за България сѫ написани повече на русский езикъ. Много драгоцѣнна е частоцитиранната отъ насъ монография за Татаръ-Пазарджикъ отъ *Стефана Захариевъ* († 1872).

Най ученъ българинъ можемъ да признаемъ *Марина С. Дриновъ.* Той се родилъ въ 1739 г. въ Панагюриште, училъ се въ Москва, живѣлъ като въспитатель въ едно русско семейство седемь години на западъ, занимава отъ 1871 година катедра по славистиката въ Харковския университетъ, билъ въ врѣме на оккупацията вице губернаторъ въ София. Неговата българска църковна история, най старата история на Българитѣ (1869), както и неговото „Заселение Балканскаго полуострова Славянами“ (1871), често се споменуваха въ нашата книга. Много исторически и филологически статии той е написаль въ изданието на Браилското дружество. Остроумна критика върху источницитѣ и безпристрастенъ възгледъ, съединенъ съ основателность и ясность — сѫ отличителнитѣ бѣлѣзи на неговитѣ съчинения.

Съвършенно своеобразна книга се явяватъ запискитѣ на хайдушкия войвода *Панайота Хитовъ* (Букурещъ 1872 г.). Като съставени отъ човѣкъ, който се научилъ да пише въ възрастното си състояние, тий прѣдставляватъ почти романтично описание на своитѣ и чужди приключения [13]).

Въ филологически съчинения Българитѣ не осѣщатъ недостатъкъ; обаче, достоинството имъ не съотвѣтствува на числото. Освѣнъ споменатитѣ вече филолози, ще кажемъ йоще за *Драгана Цанкова* отъ Свищовъ, който е издалъ въ 1852 г., подъ ръководството на профессора Миклошица, Българска граматика на нѣмский езикъ, послѣ *И. Груевъ, Иванъ П. Мом-*

---

[13]) Глед. стр. 768.

чиловъ и рано умрѣлия *Никола Първановъ* отъ Ломъ († 1872), ученикъ на сръбския филологъ Даничича.

Всички клонове на литературното производство обема въ себе си дѣятелностьта на доктора по медицината *Иванъ А. Богоровъ* отъ Пловдивъ, който отъ 1842 г. издавалъ вѣстници, народни пѣсни, географии, описание на пѫтешествия, граматики и т. н. Може да се укаже на неговия добъръ френско-български (2 изд. 1872 г.) и несполучливия българо-френский словарь.

Популярната и училищна литератури, състоящи се повечето отъ френски, английски и русски прѣводи, сѫ много обширни. Главната заслуга тука принадлѣжи на книгопродавеца *Хр. Г. Дановъ* (отъ Клисура въ Срѣдня-гора), който е издалъ и голѣма карта Турция (1863 г., 4 листа) и *Д. В. Манчевъ* (отъ Батакъ), послѣ учителитѣ *Груевъ, Шишковъ, Радуловъ,* докторъ *Стояновъ-Беронъ* и др. За църковнитѣ работи писали епископитѣ *Натанаилъ Стояновичъ* охридский (сега ловчанский) и *Григорий Нѣмцовъ* русчушкий. По инициативата на американскитѣ миссионери библията, надъ която Elias Riggs се трудилъ 11 години, била прѣведена на новобългарский езикъ; тий и сами пишатъ по български; Ц. Ф. Морсъ (C. F. Morse) съставилъ граматика и българо-английский словарь.

Началото на българската журналистика положилъ *Фотиновъ* съ своето „Любословие" (Измиръ 1844–1846). Политический вѣстникъ „Български Орелъ" (по сетнѣ Българский народенъ извѣстникъ) захваналъ да издава въ 1846 год. въ Лейпцигъ Богоровъ. Въ 1849 г. той турилъ начало въ Цариградъ на „*Цариградския Вѣстникъ*", който се продължавалъ подъ рѫководството на Екзархова до 1861 г. Отъ появяването на църковния въпросъ журналистиката придобила голѣмо могѫщество. Въ самия Цариградъ работили Цанковъ, Балабановъ, Т. Стояновъ-Бурмовъ, Михайловский, Найдановъ и Славейковъ, а пъкъ, като емигранти въ Букурещъ, на първий планъ

Раковский и Каравеловъ, се борили чрѣзъ своитѣ вѣстници не само съ фанариотитѣ, но и съ Турцитѣ [14]).

Въ 1875 г. Българитѣ имали 14 периодически издания: въ Цариградъ се издавали четире голѣми вѣстника: *Напрѣдъкъ* отъ Найданова, *Источно Време* отъ Англичанина Hanly, *Вѣкъ* отъ Балабанова, послѣ *День*, беллетрическии ежемѣсеченъ журналъ *Читалище* (отъ 1870 г. редакт. Цанковъ) и богословския *Въскресникъ*. Въ Букурещъ се издавали политическо *Знаме*, беллетристическо *Знание*, селско-домакинский *Ступанъ* и педагогическо *Училище*, въ Браила—научно *Периодическо Списание*, *Дунавъ* въ Русчукъ, *Одринъ* въ Едрине и *Солунъ* въ Солунъ — правителсгвенни вѣстници (отъ 1864 г.).

Въ Турция български книги се печатали само въ Цариградъ и Русчукъ. Да се откриватъ печатници въ другитѣ мѣста не било възможно при съществующитѣ цензури и печатни условия.

---

[14]) А.) Въ Цариградъ: *Български книжици* 1858—1861 (редакт. Мутьевъ, Богоровъ, Крьстевичъ и Стояновъ Бурмовъ, *България* 1859—1861 редак. Цанковъ, *Съвѣтникъ* 1863—1865—Михайловский, *Врѣме* 1865—1896—Бурмовъ, *Право* 1867—1872—Найдановъ. Славейковъ редактиралъ юмористическитѣ вѣстници *Пчелица* (1761) *Гайда* 1863—1865, *Шутошъ* 1873 и политический еженедѣленъ вѣстникъ *Македония* 1867—1872. Органъ на американскитѣ миссионери била *Зорница* отъ 1864; правителственъ вѣстникъ била *Турция* 1864—1875. В) Навънъ се печатали: ежемѣсеченъ журналъ *Мирозрѣние*, при помощьта на министра Баха, издавалъ го въ Виена авантюриста Добровичъ 1850—1853 сь необикновенно правописания; той го продължавалъ въ Букурещъ (*Мирозрѣния* или *Българский Инвалидъ* 1870—1871). Вѣстницитѣ на Раковский: *Българска Дневница* въ Новий-Садъ 1875, френс.-бълг. *Дунавский Лебедъ* (Бѣлградъ 1860—1862), рум. бълг. *Бъдъщность* (Букур. 1864). *Истокъ* отъ Андрича (Бѣлградъ 1865). Бъ Букурещь *Народность* 1866—1869: *Свобода* 1870—72, *Независимость* 1873—1874, рум.—бълг *Отечество* 1869—1871 (консерв.); и юмористически *Тжпанъ* 1869—1870, *Будилникъ* 1873, въ Браила Ваклидовъ *Бълг. Пчела* 1879 и 1874 и Войниковъ *Дунавска Зора* 1866—1869. Научни и беллетрически: *Братский Трудъ* 1860—1862 въ Москва; прѣкрасно ежемѣсечно издание отъ Икономова *Обштъ Трудъ* 1868 въ Бѣлградъ; Богоровъ *Журналъ* 1868

Вънъ отъ Турция печатали най повече въ Румжния и Виена, гдѣто И. С. Ковачевъ ималъ българска печатница. Центръ на книжната търговия билъ Пловдивъ, тамошнитѣ фирми Дановъ и Манчевъ иматъ свои контори по всичката страна. Въ Цариградъ дружеството „Промишление“ (сега въ София) имало печатница и книжарница.

Новобългарската литература до освобождението имала повече отъ 800 книги и 51 периодич. издания; срѣдне число се издавали ежегодно до 50 съчинения. Не може да пе се съгледа въ младата литература извѣстна недоузрѣлость, която произлиза отъ недостаточного или едностранчивото образование на повечето отъ списателитѣ; обаче оригиналнитѣ съчинения отъ послѣднитѣ години прѣдвѣщавать голѣми надѣжди за въ бждъще.

въ Бѣлградъ и *Книговище* 1824 въ Виена, *Зорница* 1864 отъ Запрянова въ Прага и *Пжтникъ* 1870—1871 въ Браила; най сетнѣ отъ Блъскова *Духовни книжици* 1867 въ Болградъ и *Градинка* 1874.

ПРИЛОЖЕНИЕ.

Живѣлища и численность на Българитѣ.

Живѣлищата на Българитѣ обнематъ старитѣ страни Мизия, Тракия и Македония, или по новата турска терминология биле вилайетитѣ: Дунавский, Одринский, Солунский и Битолский и освѣнъ това, една часть отъ Бессарабия. Тѣ занимаватъ по тоя начинъ изобщо една территория приблизително въ 4000 квадр. мили.

Пограничната линия на областьта, въ която говорятъ по български, съвпада на сѣверъ съ нижната часть на Дунава отъ устията му до Видинъ; послѣ тя прѣминава по суша къмъ Тимокъ, иде къмъ срьбската границѫ, която тя рѣдко прѣхвьрля, и се врьща къмъ югъ само при Прокопие на Топлица. Като минава край височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Моравската долина, тя заобикаля града Враня, достига Черна-гора, простира се кѫдѣ Шаръ, обхваща вьрхния Дебъръ и се завьршва на источния брѣгъ на Охридското езеро при село Лина. Страната на югъ отъ Охридското и Прѣспанското езера, Корчанската долина и долината на рѣка Дѣволъ има смѣсено население (Албанци, Българи и Власи). Пò нататъкъ границата отива отъ Дѣволъ чрѣзъ Касторийското, езеро, градоветѣ Влашка-Клисура, Нѣгушъ, Солунъ, Серресъ (Сѣръ), като захваща тамъ околноститѣ на Драма и се приближава къмъ южния склонъ на Родопитѣ [1]), оттамъ отива къмъ Димотика, Узункюприя, Бунаръ-Хиссаръ (при Кѫрклиссий, по бълг. Лозенъ) и Малкия Самоковъ до Черно море. Освѣнъ това, българскитѣ поселения се приближаватъ въ настоящето столѣтие все по близо къмъ столицата (Цариградъ). Изолиранни български села се намиратъ при Родосто, Сарай, Чорла и особенно при Деркосъ. Въ самия Цариградъ живѣятъ твьрдѣ много Българи.

---

[1]) При Деде-Агачъ, исходния пунктъ на желѣзния пѫть отъ Одринъ до Егейското море, се намиратъ нѣколко български села (напр. Дербендъ).

Въ *Россия* Българитѣ живѣятъ въ Херсонската, Бессарабската и Таврическата губернии. Въ Одесса, трѣбва да е имало много Българи, защото сжществува улица, нарѣчена «българска». Освѣнъ това има заселени Българи въ Одесския уѣздъ (околия) въ бившитѣ колонии Кошково, Катарджина, Кубанка, Голѣмия и Малкия Буялжкъ; въ Паркани, Бендерский уѣздъ, въ Търновка при Николаевъ, въ Кърымъ —въ стария Кърымъ, Кишлава и Балта-Чокракъ.

Бессарабскитѣ български колонии иматъ слѣдующитѣ названия: Дезгиндже, Комратъ, Чокъ-Мейданъ, Кирсово, Бешалма, Томай, Ферапонтьевка, Авдарма, Башкалии, Джолтай Бешгйозъ, Гайдаръ, Баурчи, Кюретне, Чадьръ-Лунга, Валеперже, Твърдица, Кириетъ-Лунга, Новотроянъ, Ивановка, Девлетъ-Агачъ, Купаранъ, Чумлекюю, Дюлеменъ, Исерлии, Димитровка, Саталжкъ-Хаджи; Чиишии, Тараклии, Кайраклии-Татаръ-Копчакъ, Казаяклии, Болгария, Кубей, Калчово, Голица, Пандаклии, Хассанъ-Батжръ, Задунаевка, Кодъ-Китай, Селиоглу, Главанъ, Бургуджии, Делжелери, Кайчикъ, Кулевче. Тѣзи бессарабски български колонии е управлявалъ съ особенна грижа Българина (отъ Лѣсковецъ) коллеж. съвѣт. И. С. Ивановъ, който е билъ въ оккупацията сливенский губернаторъ.

Колонии въ Таврическата губерния: Преславъ, Баново, Троянъ, Николаевка 2-ра, Андреевка, Палаузово, Софиевка, Елисаветовка, Радоловка, Гюневка Нелговка, Зелена, Романовка, Вячаславовка, Марийна, Мануиловка, Дияново, Инзовка, Райновка, Строгоновка, Цареводаровка, Богдановка, Степановка, Анновка, Николаевка 1-ва, Петровка, Федоровка, Еленовка, Варваровка, Надеждина, Деневка, Гаммовка, Царицина, Георгиевка, Дунаевка, Хировка, Волканешти, Димитровка, Александровка, Болградъ, Търновка.

Всички български колонии, състоявши подъ управлението на бившия попечителенъ комитетъ за чуждестраннитѣ прѣселенци въ южния край на Россия, съ унищожението на това учрѣждение и измѣнението на тѣхнитѣ положения, прѣминали подъ управлението на министерството на вжтрѣшнитѣ дѣла, и прѣдишнитѣ колонисти сега се наричатъ поселенци собственници.

Въ *Румжния*, въ румжнска Бессарабия, послѣ въ градоветѣ Галацъ, Браила, Плоешти, Букурещъ, Олтеница, Гюргево, Александрия, и Кралйово, гдѣто тѣ, макаръ че иматъ тукъ тамъ български църкви и училища, лесно се румжнчатъ. Въ *Сърбия* първоначално всичката Тимошка область била българска; сега чистъ българский елементъ се

е запазилъ въ нѣколко села [2]). Въ *Венгрия* има български колонии въ Банатъ (стр. 598) и нѣколко остатки въ Седмоградската область (стр. 596). Въ *Мала Азия* има едно българско село Кжзъ-Дербендъ (отъ XVII от.) между Никомидия и Никея.

Българитѣ, особенно македонскитѣ, се дѣлятъ на много племена, които се распознаватъ по нарѣчието и облѣклото и които по нѣкога биватъ много стари по происхождение. *Мияцитѣ* живѣятъ въ долината на Радика (28 села, 3000 кжщи, $^1/_3$ Мохамедани) и въ Крушово; *Поленци*—въ Вързия Дебъръ; *Бърсяци* (стр. 149) въ Прѣспа и около Битоля, Прилѣпъ, Велесъ; *Бабуни* при Бабуна; *Копановци* въ околноститѣ на Скопие и Куманово; *Пиянци* (стр. 140) при източницитѣ на Брѣгалница. *Поливаковцитѣ* сж дѣлятъ на *Горно-Полъници* въ Могленъ и при Островъ, Воденъ и Нѣгуша и *Долно-Полъници* —около Вардаръ-Енидже. Отъ Бѣласица до Мелникъ се простиратъ селата на *Сираковци;* на Будково езеро се намиратъ *Арнувановци. Шопитѣ* (стр. 139) живѣятъ при politѣ на Витоша и Рила, по всичката планинска мѣстность между Кратово, София и Пиротъ. Въ Родопитѣ срѣщаме *Марваци*, между Сересъ, Валовишта и Неврокопъ, *Аряни* (мохам.) между Неврокопъ и Татаръ-Пазарджикъ, *Рупци* по всичкитѣ источни Родопи. За тѣзи племена сж писали Шафарикъ (III, 72), Григоровичъ и Верковичъ (гл. I, забѣл. 45).

По всичка България сж распрьснати двѣнадесеть други народности.

Гърци живѣятъ въ Мелникъ, Пловдивъ, Станимжка и въ тритѣ ближни села Ампело, Водина, Кукленъ, въ Одринъ и въ нѣкои други ближни мѣста. На Черно-море се срѣщатъ въ Созополь, Анхило, Месемврии, Варна, макаръ че и тука има български общини, послѣ приблизително до 20 прибрѣжни села (Варненско, 3420 души); уединено стои грьцкото село Алибейкюю при Тулча (216 души мжжье). Отъ грьцко потекло сж вѣроятно и *Гагаузитѣ*, които говорятъ, както малоазийскитѣ *Караманлии* и *Базарянитѣ* на Азовско море по турски, като на свой природенъ езикъ и пишатъ съ грьцки букви. Тий живѣятъ при мисъ Емине, въ Варна и всичкитѣ добруджански пристанища и распрьснато въ Бессарабия.

---

[2]) Споредъ Миличевича (Сърбия 923) българския езикъ е йоще въ употрѣбление въ самия Зайчаръ, Грлянъ и Велики Изворъ (чисто български пѣсни оттамъ, ibid. 931—938). Въ околиитѣ Алексенацка, Княжевацка, Црна-речска и Крашиска сърбското нарѣчие е йоще размѣсено съ много българизми; глѣд. тамошнитѣ народни пѣсни у Миличевича, Сърбия 858, 923 съ слѣд.

Южнитѣ Румжни (Власи, Цинцари и др. стр. 142, 284) по число около 200000 души населяватъ главно Пиндъ до Дѣволъ. Между Българитѣ тѣхни села се срѣщатъ въ околноститѣ на Перистери (Турново, 400 семейства, Магарово, Неджополе Гопиште, Моловиште, Драгово, Писадери, Невѣска, Бели-Камьни), въ градоветѣ Влашка Клисура (1000 семейства) и Крушово (стр. 576), въ Могленъ, гдѣто петь румжнски села въ миналото столѣтие се потурчили, около Прилѣпъ (едно село), на Пернаръ (Пангай). Пò малки влашки общини въ Кастория, Солунъ, Сересъ, Охрида (110 кжщи), Рѣзна (100 кжщи), въ Битоля, Прилѣпъ (150 души), Велесъ (80 сем.), Кичево и др. Влашкитѣ овчѣри, нарѣчени *Каракачани* зимуватъ при Егейското море, а лѣтѣ странствуватъ по високитѣ планини и достигатъ по нѣкога Троянския Балканъ. До освобождението Власитѣ сж поддържали Гърцитѣ и силно се погърчвали, сега тѣ сж заразили съ национално румжнско, антигрьцко движение, именно въ Влашка-Клисура, Крушево и при Пиндъ. Въ 1874 г. имало на Пиндъ 7 румжнски училища (въ Влашка-Клисура, Неджеполь, Гопиште, Крушево, Охрида, въ Старий Абелъ при Пиндъ и въ Новий Абелъ между Верия и Вожана [3]). *Сѣвернитѣ* Румжни живѣятъ въ голѣми колонии на дѣсния брѣгъ на Дунава при Видинъ (14900 души мжжье въ 26 села; една часть униати) и въ Добруджа (15512 души мжжье) въ пò малки при Орѣхово и Никополь. Въ Дунавския вилайетъ имало около 30702 души мжжье. Означенитѣ на много карти гжсти населения Румжни около Враца, споредъ Славейкова и Каница, е чиста измислица. Напротивъ, въ Сърбия има 127, 326 Румжни (Rad. XI, 249). Тий се дѣлятъ на *Царани* (цара—terra) и *Унгурени*, които се прѣселили въ врѣме на австрийското владичество (1718—39) и пò сетнѣ отъ Банатъ, Трансилвания и Влахия въ планинския край между Морава и Тимокъ.

Албанцитѣ (по български Арбанасци, по турски Арнаути) граничатъ съ Българитѣ отъ Прокопия до Дѣволъ. Отдѣлни села се срѣщатъ по дѣсния брѣгъ на Морава (Мазурица), на Карадагъ, на Шаръ въ Тетовската равнина около Крушево, въ Дебърецъ (стр. 63) и т. н., въ Арнаутъ-кюю около Разградъ (стр. 574). Малко и Голѣмо Арбанаси въ Родопитѣ сега сж български. Числото на Албанцитѣ въ България достига 1,300,000.

Турцитѣ се срѣщатъ въ крѣпоститѣ и въ голѣмитѣ градове.

---

[3]) Picot, Les Roumains de la Macédoine. Paris 1875.

Тий населяватъ главно южна Добруджа отъ Разградъ и Шуменъ до морето. Обаче, на досегашнитѣ етнографически карти количеството имъ е много прѣувеличенно, тъй като около Шуменъ и Провадия въ Ески-Джумая и въ прибрѣжната страна на Варна, Балчикъ, Манкаля и Кюстенджа живѣятъ и много Българи. Много Турски села има въ Тузлука и Герлово (стр. 604), въ източна Тракия, около Татаръ-Пазарджикъ, по срѣдното течение на Струма. *Юрукитѣ* живѣятъ въ Могленъ при Солунъ и въ брѣговитѣ равнини на югъ отъ Родопитѣ. *Конярitѣ* при Островското езеро. Числото на Турцитѣ се прѣувеличава отъ присъединяванието къмъ тѣхъ всички мохамедани, а именно потурченитѣ Българи, Бошнацитѣ (Сърби), Албанцитѣ, Татаритѣ и Черкезитѣ, собственно Турци (въ това число и живущитѣ въ Цариградъ) има на повече отъ единъ милионъ. *Татаритѣ* (около 50000) се поселили въ миналото столѣтие въ сѣверна Добруджа, въ послѣднитѣ десеть години (прѣдъ освобождението) въ 20 села около Никополь и въ 18 при Видинъ, гдѣто се обличатъ както Българитѣ и говорятъ по български. Тий сѫ повечето земледѣлци и градинари. *Черкезитѣ* (до 150000) живѣятъ по Дунава, на Балкана, при срьбската граница и въ източна Тракия; въ Дунавския вилайетъ, освѣнъ Нишкия, Търновския и Софийския санджаци имало до 30 573 души мѫжье.

Циганитѣ (стр 483), чергари и селяни, се срѣщатъ на всѣкждѣ. Въ Дунавския вилайетъ около 7559 християни, 24-835 мохамедани (мѫжье), въ Одринския вилайетъ 4626 християни, 22,709 мохамедани (мѫжье), отъ тѣхъ 10,561, биле въ Пловдивския санджакъ; въ всичка европейска Турция имало до 140,000 души.

Въ градоветѣ често се срѣщатъ ермински и еврейски общини. *Ерменцитѣ* повечето говорятъ по турски и употрѣбляватъ въ писмото си ермински букви, живѣятъ въ Тулча, Русчукъ, Варна, Бургасъ, Сливенъ, Пловдивъ, Татаръ-Пазарджикъ и т. н. (Въ Дунавския вилайетъ 4684 души мѫжь, въ Пловдивъ—571). *Евреитѣ* (повечето шпаниоли) живѣятъ въ Тулча, Русчукъ, Ломъ, Видинъ, Враца, Пиротъ, Нишъ, София, Самоковъ, Кюстендилъ, Татаръ-Пазарджикъ, Пловдивъ, Ямболъ и др., въ Македония само въ Солунъ и Битоля. Въ Дунавския вилайетъ 5735 души мѫжье (въ Софийския санджакъ 2374), въ Одринския вилайетъ 8216 (въ Пловдивския санджакъ 1415 мѫжье); всичко въ европейска Турция 95000 души.

Нѣколко села *Сърби* (Братоевацъ по нижното течение на Тимокъ и въ нѣкои мѣста при Нишъ), Русси (староверци) при устията на Дунава (1330 кѫщи, Слав. Сборн. Спб. 1875, 610), и Нѣмци при Тулча (600 души въ 4 села; Peters Oest. Revue 1866, XII, 234). О-

коло Охрида и Битоля нѣма сръбски колонии, макаръ че на много карти пишатъ, че има.

Числото на *Българитѣ* не е точно опрѣдѣлено, отъ 2—7 милиона; Венелинъ (1838) 2,542000, Boué 4.500.000, Шафарикъ (1742) 3.587.000, Ягичъ само 2.000.000, Богоровъ (1851) 5.500.000, Груевъ, Brsdaska, Kanitz повече 5.000.000, Будиловичъ 5.123.952, нѣкои бъл. извѣстия 6.620.000, даже цѣли 7 милиона. Въ Турция чиновницитѣ броятъ само възрастнитѣ мѫжье, епископитѣ—само вѣнчилата. Въ 17 епархия, които били подчинени на българския екзархатъ, въ 1875 г. имало 410000 вѣнчила (Будиловичъ, Статист. таблица за разпрѣдѣлението на Славянитѣ. Спб. 1875, 16). Обаче, както правителственнитѣ, тъй църковнитѣ прѣброявания не сѫ вѣрни, а пъкъ въ източна Тракия и Македония сѫ почти невъзможни.

Официалнитѣ числа за Дунавския вилайетъ (1874) се срѣщатъ въ Лѣтоструя (календаря) на Янка Ковачевъ 1876 г. стр. 198: санджакъ Тулчанский 12,700, Русчукский 114.792, Варненский 21.359, Търновский 148.713, Видинский 121.279, Софийский 172.920, Нишский (по Geogr. Jahrbauh Behm III, Gotha 1870, стр. 45) 100.625, всичко 699.408 Българи (мѫжье, безъ женитѣ и дѣцата отъ двата пола).

Въ епархиитѣ се броятъ (споредъ българ. вѣстници) въ Русчукъ-Силистренската 21.038 вѣнчила (окрѫзи, въ 1874 г. : Русчукъ 6790, Разградъ 5315. Тутраканъ 571, Силистра 4682, Тулча 1680), Шумненския 12.000, Търновския 65.000, Ловчанския 22.163, Врачанския 28.000, Видинския (1874) 24.357, Софийския 26.886, Самоковския 17.450, Кюстендилския 22.500, Пиротския 19.000, Нишския 27.500, всичко въ Дунавския вилайетъ 285.893 вѣнчила. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че църковнитѣ и политическитѣ граници биле различни. Така напр. Търновската епархия обема Стара и Нова Загора въ Тракия.

Въ Одринския вилайетъ споредъ турската официална статистика имало 468.527 мѫжье православни (Свѣтозоръ 1876, 343), отъ които, обаче, трѣбва да се извадятъ Гърцитѣ както въ вѫтрѣшнитѣ, тъй и въ приморскитѣ области. Пловдивския санджакъ е описанъ отъ Груева, Литоструй 1870 и 1872: Казанлъшкия окрѫгъ 11.728 мѫжье (5299 вѣнчила), Желѣзникъ или Стара-Загора—16.111 (9200), Хасково 18.361 (6644), Чирпанъ 14.232 (5397), Пловдивъ 63.763 заедно съ Гърцитѣ (22.813 бълг. вѣнчила), Татаръ Пазарджикъ 41.531 (11.960), Султаниери 102, Ахжръ-Челеби 4517 (1650), — всичко 62,969 вѣнчила и 170.345 мѫжье, отъ които трѣбва да се извадятъ нѣколко хиляди Гърци въ Пловдивъ (въ самия градъ има 1480 бълг.

вѣнчила) и въ Станимака. Въ Сливенската епархия 12.000 вѣнчила, въ Одринската 280 български села, въ Геллиболския санджакъ (Behm und Wagner, Bevölkerung der Erde, Gotha 1874, 32) 10.000 мѫжье Българи, въ Цариградъ повече отъ 40.000 Българи.

За *Македония* имаме слѣдующитѣ извѣстия: Прилѣпския окрѫгъ 18,981 мѫж. Българи (Шапкаревъ, Читалище 1873), Неврокопския 5168 христ. кѫщи (Dozon), Велешката епархия 6415 вѣнчила, Охридския окрѫгъ 11.500 мѫж. безъ старитѣ и момчетата (Hahn, Wardarreis 135).

Вънъ отъ Османската империя: *Россия* 97.035 (Будиловичъ), *Венгрия* 26.000 (Ficker), *Румѫнска Бессарабия* до 20,000, другата Румѫния до 100.000. Колко Българи има въ Сърбия не е извѣстно.

Що се кассае до вѣроисповѣданието, то *Мохамеданскитѣ Българи* (*Помацитѣ*), които живѣятъ въ околноститѣ на Ловечъ и Плѣвенъ (до 100.000 мѫжье), по всички Родопи (Султаниери 10.303 м., Ахъръ-Челеби 5821 м., Неврокопъ 6614 кѫщи), при Солунъ, по Вардаръ, въ Мogленъ, Преспа и Вьрхния Дебъръ, всичко около 500.000 души. Отъ тѣхъ само нѣкои разбиратъ по турски. Отъ *Католишко исповѣдание* (34.000) банатскитѣ Българи и до 8000 «павликяни» въ Пловдивъ (400 села) и въ 6 отъ околнитѣ села. Споредъ турскитѣ извѣстия въ Одринския вилайетъ имало всичко 6072 мѫжье католици. *Униатитѣ* живѣятъ въ Одринъ и околноститѣ му, отъ 1874 г. при Солунъ (Кукушъ, Вардаръ, Енидже) и при Свищовъ (стр. 457).

Всички Българи отъ всички вѣроисповѣдания и въ всички области сѫ около 5.500.000 души. По точно прѣброяване до освобождението е нѣмало.

УКАЗАТЕЛЬ.

I.

ЛИЧНИ ИМЕНА.

А.

Г.

Л.

М.

Р.

Т.

II.

ГЕОГРАФИЧЕСКИ ИМЕНА.

Б.

В.

Н.

О.

П.

С.

У.

Ф.

Х.

Ц.

Ч.

Ш.

Ю.

Я.

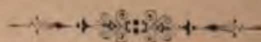

СЪДЬРЖАНИЕ.

ПО́ ГЛАВНИ ПОГРѢШКИ.

Стр.	Ред.	Напечатано	Чети
12	7	Мургатъ	Мургашъ
25	12	постреии	построени
29	4	мѣсема	мѣсеца
32	25	нѣми	нѣма
34	11	Копаонскъ	Копаоникъ
47	15	тѣснитѣ	тѣснинитѣ
40	11	Витъ	Видъ
50	17	Екрене	Еркене
56	2	Леленацъ	Лепенацъ
57	26	Гладецъ	Градецъ
59	22	езеро Касторъ	езеро ***Кастория***, въ което на полуострова е расположенъ града Косторъ
64	29	прѣлишаватъ	прѣминаватъ
		прѣдлага да се опита	прѣдлага да се направи опитъ
65	30	Чикодра	Шкодра
66	6	Граничъ	Грасничъ
70	35	у Щипка	у Щипа
79	8	а тъй сѫщо съ горски работи; но като	а тъй сѫщо съ рударство; но като
82	14	първоначално	първоначално къмъ нея тъй сѫщо се относила Софийската котловина
100	27	ракитѣ	рѣкитѣ
107	21	отъ брѣговетѣ на Балтийското езеро и Балканскитѣ гори	отъ брѣговетѣ на Балатонското езеро и Баконската гора
113	14	Паллада	Еллада
113	19	Пиверия	Тиверия
117	20	Византийци	Византийцитѣ
119	17	Рупхинитѣ	Рунхинитѣ
127	21	Пропуснато:	Маврикий разказва че „Славянитѣ не държели военно-плѣннитѣ въ вѣчно робство, както другитѣ народи, а само извѣстно врѣме, слѣдъ което имъ прѣдлагали или да се откупятъ и да се върнатъ у тѣхъ, или да останатъ между тѣхъ на свобода и въ дружба“.
129	7	апокрафитѣ	апокрифитѣ
150	20	Индински	Рендински
153	17	Кенберски	Кенигсберски
154	25	Теокмистъ	Теоктистъ
156	3	Навили	Навпли
160	13	Гатитѣ	Готитѣ
160	22	Гърскитѣ	Гърцитѣ
162	18	аронскитѣ	арапскитѣ
162	29	Щиринъ	Изерния

При завършванието на *„Българската История“*, считамъ за нуждно да обявя, че при захващанието да издаваме журнала *„Научно Списание“* мисляхме да го редактираме и издаваме съ г. Н. Райнова, за което своевременно и обявихме въ поканитѣ и въ първата кола на тая История; но г. Райновъ йоще тогава замина за Россия по своя собственна работа и не можа да вземе участие и азъ бѣхъ принуденъ да се нагърбя самъ да довърша наченатото дѣло. Тая е главната причина, гдѣто журнала остана една година надиря, но при по̀ благоприятни обстоятелства, кога се увеличи числото на абонатитѣ, ще се мѫчимъ да издадемъ въ една година двѣ течения, или въ двѣ години три, за да наваксаме изгубената на журнала година.

Като благодаримъ на всички Г. г. **абонати**, които разбираха добрѣ положението на редакцията, да промѣни за три години четире града, не само пакъ си останаха абонати, но ни събраха йоще, за да можемъ да продължимъ издаванието на журнала; ний тъй сѫщо искаваме особенна благодарность на Г. г. *душеприкащицитѣ* на покойния *В. Е. Априлова*, гдѣто благоволиха да запишатъ 50 течения отъ журнала за Габровскитѣ училища и сега подариха 3000 екземпляра географическа карта на България, както тя е въ русското издание.

Търново,
1-й Октомврий 1889 г.

Редакторъ-издатель на журнала „Научно Списание“:
Захарий А. Бояджиевъ.

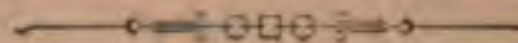

43

При
нуждно да
Списание"
за което св
тая История
собственна
да се нагър
чина, гдѣто
ятни обстоят
чимъ да из
три, за да
Кат
добрѣ полож
града, не са
можемъ да
ваме особен
ния *В. Е.*
журнала за
географическ

Търн
1-й Октомври

Редакт

М. Андонов